

ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Α' ετησική Έκδοση
του Κέντρου
Κοινωνικών Σπουδών
της Α.Β.Σ.

AS

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1957-1958

ΑΘΗΝΑΙ, 1959

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κοινωνικά Ἀσφαλίσεις, 1955 (Βραβείον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)
Εἰσαγωγή εἰς τὸ Ἑργατικὸν Δίκαιον, 1958 (Ἑπταίσιος Ἀκαδημίας »)

Ἑργατικὸν Δίκαιον — Σχέσις Ἑργασίας, 1958

Ἡ ἀναγκαστικὴ ἐργασία κατὰ τὸ Σύνταγμα, 1957

Χρίστου Ν. Ἀγαλλοπούλου

Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου

Φιλοσοφικὴ καὶ μεθοδολογικὴ τοποθέτησις τῆς Κοινωνιολογίας

Κώστα Γεωργούλη

Ἡ ἐργασιολογία ὡς ἐπιστήμη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐργασίᾳ

Ἡλία Πέριτς

Βιομηχανία καὶ Κοινωνία. Ὁ Μάρξ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ
καπιταλισμοῦ

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου

Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου

Ἡ κρίση τοῦ Μαρξισμοῦ

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου

Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν

Γεωργίου Παπαλεξανδρῆ

Α' Δεκαήμερον Σπουδῶν Κοινωνικῆς Πολιτικῆς

Οἱ σκοποὶ καὶ ἡ σημασία τοῦ Δεκαημέρου

Στεφάνου Στεφανοπούλου

Ἡ τεχνικὴ βοήθεια τοῦ Δ. Ο. Ε.

Εὐσταθίου Μαζαράκη

Οἱ γενεσιουργοὶ λόγοι τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς

Στράτου Κ. Παπαϊωάννου

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς

Χρίστου Ἀγαλλοπούλου

Βιοτεχνικὴ παράδοσις καὶ βιοτεχνικὰ προβλήματα εἰς τὸ Ἀφγανιστάν

Ἀγγέλου Γ. Παπαϊωάννου

Ἡ ἐν Λιβύῃ ἀποστολὴ τεχνικῆς βοήθειας καὶ ἡ προσπάθεια ἀναδιοργάνωσεως τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων

Ἰωάννου Παλαιολόγου

Αἱ στατιστικαὶ τῆς ἐργασίας

Ἀντωνίου Τριανταφύλλου

Σημερινὰ μεταναστευτικὰ προβλήματα

Ἀντωνίου Σαμαράκη

Αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις

Εὐαγγέλου Φλώκου

Προβλήματα ἀπασχολήσεως καὶ ἀνεργίας ἐν Γαλλίᾳ καὶ Βελγίῳ

Δημητρίου Ἀρεταίου

Ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς τῶν ἐργαζομένων

Νικολάου Θεοδώρου

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις ὡς τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἀπασχολήσεως

Ἀλεξάνδρου Τασσοπούλου

Τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δεκεμβρίου

Σωτηρίου Ἀγαπητίδη

Ἐπὶ τῇ λήξει τῶν ἐργασιῶν τοῦ Α' Δεκαημέρου

Σταύρου Κωστοπούλου

Ἡ παροῦσα ἔκδοσις ἐγένετο

ἐπὶ Προέδρου τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου
κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ἐπὶ Κοσμήτορος τῆς Σχολῆς
κ. ΣΤΡΑΤΟΥ Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ἐπὶ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.
κ. ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

μὲ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν Καθηγητῶν τοῦ Κέντρου

Ἐπιμελεία τῆς Γραμματέως τοῦ Κ.Κ.Σ.
ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(8 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1958)

Ὁμιλία

τοῦ Προέδρου τοῦ Δ. Σ. τῆς Σχολῆς
κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰσήγησις

τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.
κ. ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Λόγος

τοῦ Ὑπουργοῦ Προεδρίας Κυβερνήσεως
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

ΔΥΟ ΝΕΑΙ ΕΞΟΡΜΗΣΕΙΣ

Τὴν 8ην Φεβρουαρίου 1958 ἐγένοντο, παρουσίᾳ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Πραεδρίας Κυβερνήσεως κ. Κ. Τσάτσου, τῆς Ὑπουργοῦ Προνοίας κ. Α. Τσαλδάρη, τοῦ Προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ κ. Ρ. Ἀγαθοκλή καὶ πλείστων ἀνωτάτων διοικητικῶν λειτουργῶν, ἐξεχόντων ἐπιστημόνων, τουριστικῶν παραγόντων, μελῶν τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Σχολῆς, Καθηγητῶν καὶ σπουδαστῶν αὐτῆς τὰ ἐγκαίνια τοῦ Κέντρου Τουριστικῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν. Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Ἐργασίας κ. Α. Μπουρνιάς δὲν ἤδυνήθη νὰ παραστῆ λόγῳ ἀπουσίας του ἐξ Ἀθηνῶν.

Κατωτέρω δημοσιεύομεν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου τοῦ Δ. Συμβουλίου κ. Στ. Κωστοπούλου καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ κ. Κ. Τσάτσου, ὁ ὁποῖος ἐξεπροσώπησε τὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαίνιων, ὡς καὶ τὴν σχετικὴν εἰσήγησιν τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ. κ. Χρ. Ἀγαλλοπούλου.

Ἡ ἔναρξις τῆς λειτουργίας τῶν δύο τούτων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων ἀποτελεῖ μίαν διπλὴν ἐξόρμησιν τῆς Σχολῆς κατὰ τὸ λήξαν Ἀκαδημαϊκὸν ἔτος πρὸς ἐξυπηρέτησιν δύο βασικῶν τομῶν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας. Ὁ Τουρισμὸς ἀποτελεῖ βασικὸν πλέον κλάδον τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, σπουδαῖον πολιτιστικὸν παράγοντα καὶ συντελεστὴν τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος. Ἐξ ἄλλου ἡ σπουδὴ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων κατέστη ἐπιτακτικὴ. Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πλευρὰ τῶν προβλημάτων εἶναι πλέον ἀρρήκτως συνδεδεμένοι. Ἡ Οἰκονομία θεωρεῖται πλέον καὶ ὡς ἓν κοινωνικὸν φαινόμενον, ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ ὁποῖου πρέπει ν' ἀποβλέπη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς κοινωνικοὺς σκοπούς. Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη κατέστη πράγματι Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη.

Ἡ Σχολὴ εἶναι εὐτυχῆς καὶ ὑπερήφανος, διότι, μὲ τὰ ἀσήμαντα μέσα τὰ ὁποῖα διαθέτει, ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς δύο ταύτας ἐκπαιδευτικὰς τῆς ἐξορμήσεις, ἐν τῇ συναισθήσει ὅτι ἐκπληροῖ πραγματικὸν ἐθνικὸν χρέος. Ἡ πάγκοινος ἐπιδοκιμασία καὶ ἡ κυβερνητικὴ ἀναγνώρισις τοῦ ἔργου τῆς διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ὑπουργοῦ κ. Κ. Τσάτσου, ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν βράβευσιν τῶν τόσων κόπων καὶ θυσιῶν τῆς.

Τὸ Κέντρον Στατιστικῆς Ἐκπαιδεύσεως, τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, τὸ Κέντρον Τουριστικῆς Ἐκπαιδεύσεως, τὰ ὁποῖα ἤδη λειτουργοῦν ὡς ἐσωσχολικὰ αὐτοδιοίκητα Ἰδρύματα τῆς Σχολῆς, συμπληρώθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1958/1959 μὲ τὸ Κέντρον Ὄργανώσεως καὶ Διοικήσεως καὶ μὲ τὸ Κέντρον Ναυτιλιακῆς Ἐκπαιδεύσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Σχολὴ συμπληρώνει τὸ ἔργον τῆς, καθισταμένη Ἐκπαιδευτικὸν Ἰδρυμα ἀντάξιον τῶν ὀνείρων καὶ τῶν φιλοδοξιῶν τῶν Ἰδρυτῶν τῆς, τῶν Διοικούντων καὶ τῶν Καθηγητῶν τῆς, ἀντάξιον Ἰδρυμα τοῦ Ἑθνους.

Η ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀπευθύνομαι πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς Καθηγητὰς τῆς Σχολῆς, τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν, τοῦ Κέντρου Τουριστικῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τοὺς κ.κ. Ἀγαλλόπουλον καὶ Σημαντήραν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν ὁποίων θὰ λειτουργήσουν αἱ ἀνωτέρω Σχολαὶ καὶ πρὸς τὸν δημιουργικὸν καὶ ἀκούραστον Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς μας κ. Στράτον Παπαϊωάννου ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ ὁποίου τελοῦν ὅλαι αἱ ἐργασίαι τοῦ ὑφ' ἡμᾶς Ἰδρύματος, ἀπευθύνομαι ἀκόμη πρὸς ὅλους τοὺς φίλους καὶ συνεργάτας μας, οἱ ὅποιοι μᾶς ἐνισχύουν εἰς τὸ ἔργον μας.

Θέλω—καὶ τὸ θεωρῶ χρέος μου— νὰ ἐπισημάνω εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν παρουσίαν τῆς Σχολῆς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δύο αὐτῶν θεμελιωδῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς οικονομικῆς μας δραστηριότητος. Αἱ Κοινωνικαὶ Σπουδαὶ ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς κατακτήσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Δὲν ἰσχυρίζομαι βεβαίως ὅτι πρὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνος δὲν ὑπῆρχε κοινωνικὸν πρόβλημα καὶ δὲν ἐμελετᾶτο τοῦτο, ἀλλὰ ἰδίως κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἢ τεσσαρακονταετίαν ὠλοκληρώθη ἡ νέα μορφή τοῦ συγχρόνου κράτους, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει ὅλα ἐκεῖνα τὰ πελώρια προβλήματα, τὰ ὁποία ἄλλοτε ἀντιμετώπιζε τὸ κράτος ὡς ἀπαθῆς θεατῆς, καὶ τὰ ὁποία σήμερον ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὰς πλέον

ὀρθοδόξους ἐκδηλώσεις τοῦ κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὑπάρχει μία ὁλόκληρος διοίκηση ἢ ὅποια ἀπασχολεῖται σήμερον, κρατική διοίκηση, μέ προβλήματα κοινωνικῆς πολιτικῆς καί τήν κρατικήν αὐτήν διοίκησιν εἶναι ἀνάγκη νά τήν ἀπομακρύνωμεν ἀπό τήν παλαιάν γραφειοκρατικήν ἀντίληψιν καί νά τῆς δώσωμεν ἕνα περιεχόμενον κοινωνικῆς ἀνατάσεως εἰς τρόπον ὥστε πράγματι τὸ Κράτος, τὸ ὅποῖον ἀσκεῖ τήν κοινωνικήν αὐτήν πολιτικήν νά ἔχη καί ὄργανα γνωρίζοντα εἰς ποίους ἀνθρωπιστικούς καί οἰκονομικούς σκοπούς ἀποβλέπει καί κατὰ ποῖον τρόπον, μέ ποῖα πρόσφορα μέσα ἀντιμετωπίζεται ἡ κοινωνική αὐτή πολιτική.

Ἡ Ἄνωτέρα Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν εἶναι ἰδιαιτέρως εὐτυχῆς διότι ἀνέλαβε τήν πρωτοβουλίαν τῆς ὁργανώσεως τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων. Ὅπως καί εἰς ἄλλας περιπτώσεις κατὰ τὸ παρελθόν ἡ Σχολή εἶναι ὑπερήφανος διότι καί εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν ἀνήκει καί πάλιν εἰς τήν πρωτοπορίαν τῆς μελέτης τῶν ζωντανῶν προβλημάτων τῆς Χώρας. Ὑπὸ τήν ἔννοιαν αὐτήν χαιρετίζομεν καί πάλιν τήν παρουσίαν Σας εἰς τήν σημερινήν ἑναρξιν τῶν μαθημάτων τῶν δύο Κέντρων καί Σᾶς εὐχαριστοῦμεν δι' ἄλλην μίαν φοράν διὰ τήν εὐγενῆ καί πρόθυμον συμμετοχήν Σας εἰς αὐτήν.

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΟΥ

ὑπὸ τοῦ ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, τοῦ ὁποίου τὴν σύστασιν ἀπεφάσισε ἡ Ἄνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν, πρόκειται, ὡς κέντρον μελέτης, ἐρεύνης καὶ διδασκαλίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν προβλημάτων τῆς χώρας νὰ πληρώσῃ ἓνα μεγάλο κενόν. Ἄτυχῶς εἰς τὴν χώραν μας αἱ κοινωνικοπολιτικαὶ σπουδαὶ εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς ἐμβρυώδη κατάστασιν παρ' ὅλην τὴν ὀσημέραι αὐξανομένην σπουδαιότητα τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὀρθὴ καὶ προσήκουσα ἀντιμετώπισις ἐπιβάλλει μίαν πολὺπλευρον ἐξέτασιν. Δὲν ἀρκεῖ πλέον μόνη ἡ πλήρης γνῶσις τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν πλευρᾶς, ἐκείνης δηλ. ἣτις συνδέεται μὲ τὰς ἐγγυτέρας ἢ

ἀπωτέρας οἰκονομικὰς συνεπειὰς αὐτῶν, ἀλλὰ πέραν ταύτης ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἀπὸ κοινωνιολογικῆς, ψυχολογικῆς, ὑγιεινῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται μία πλήρης ἀνατομία τῶν διαφόρων ἐπιδράσεων διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ λῆψις τοῦ προσήκοντος μέτρου καὶ ν' ἀποφεύγεται ἡ τόσον ἐπικίνδυνος μεταφορὰ εἰς τὴν χώραν μας ξένων προτύπων, ποὺ ἐθεσπίσθησαν πολλακίς ὑπὸ διαφορετικὰς ἀπὸ τὰς ἰδικὰς μας συνθήκας — ἄλλη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ διάρθρωσις, φυλετικαὶ ἰδιοτυπίαί, διάφορος ἐθνικὴ σύνθεσις πληθυσμοῦ ἢ καὶ διάφοροι κοσμοθεωρίαί — ἢ ἀκόμη ν' ἀποφεύγωνται αἱ προχειρολόγοι λύσεις.

Σήμερα εύρισκόμεθα πρό μιᾶς ἀποφασιστικῆς καμπῆς τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἰδιαιτέρα τόνωσις κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἰδίως ὁμως μετὰ τοὺς πολέμους τῆς τεραστίας σημασίας τοῦ «ἀνθρώπου» καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον ἐπισημάνει καὶ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου εἶχεν ἰδιαιτέρως τονίσει καὶ πού ἐξαιρεται, ὑπὸ τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν ρευμάτων, μεταξύ τῶν ὁποίων προέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ ἐξειλιγμένος γαλλικὸς περσοναλισμός. Διεθνεῖς πράξεις ἐξ ἄλλου, κοσμοϊστορικῆς σημασίας ὅπως ἡ οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ ἡ Διακήρυξις τῆς Φιλαδελφείας, ὡς καὶ πολλὰ τῶν νεωτέρων Συνταγμάτων θέτουν εἰς τὴν προμετωπίδα των τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν καὶ οὕτω προβάλλονται ὑπὸ νέον φῶς τὰ κοινωνικὰ προβλήματα. Εἰς αὐτὰ προσετέθησαν, πέραν τοῦ προέχοντος μέχρι τοῦδε οἰκονομικοῦ των χαρακτήρος καὶ νέαι πλευραὶ. Οὕτως ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ διέσπασε τὰ ὅρια τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐνετάχθη εἰς τὰ εὐρύτερα τοιαῦτα, τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

Αὕτῃ εἶναι ἡ μία πλευρὰ, ἡ ὑποκειμενικὴ. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἀντικειμενικὴ. Ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν ζῶμεν, εἶναι ἐποχὴ μεγάλων τεχνικῶν ἐπαναστάσεων, ἀπείρως μεγαλυτέρων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἀντιμετώπισε ὁ κόσμος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐλέχθη προσφυῶς, ὅτι εύρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν κλείει ἡ προϊστορία τοῦ κόσμου καὶ ἀρχίζει ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Πράγματι, εἶναι ἀκόμη ἀσύλληπτοι αἱ συνέπειαι, αἱ ὁποῖαι θὰ προέλθουν ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας καὶ τῶν καθ' ἑκάστην ἀναγγελλομένων νέων ἐπιτευγμάτων χρησιμοποίησεως τῆς θερμοπυρηνικῆς ἐνεργείας, ὅπως καὶ ἀκόμη τὰ ἀποτελέσματα τοῦ καλουμένου «αὐτοματισμοῦ», χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἔργα ἐκτελούμενα σήμερον ὑπὸ χιλιάδων ἐργατῶν, θὰ ἐκτελοῦνται αὐριον μὲ τὴν κίνησιν ἑνὸς κομβίου. Ἀκόμη νέα φαινόμενα, ὅπως ἡ παραγωγικότης ἢ ἡ μελετωμένη Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Ἐνωσις – καὶ αὐτὰ συνέπειαι τῶν μεγάλων τεχνικῶν οἰκονομικῶν προόδων – θὰ δημιουργήσουν μίαν νέαν, τελείως διάφορον κατάστασιν, ἢ ὁποία θὰ μεταβάλῃ ριζικῶς τὸν τρόπον ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Νέοι θεσμοὶ θὰ ἐκπηδήσουν καὶ νέα θέματα θὰ προβάλουν πρὸς ρύθμισιν. Ἐρωτᾶται, πῶς θ' ἀντιμετωπισθοῦν αἱ ριζικαὶ αὗται μεταλλαγαί, κοινωνιολογικαὶ καὶ τεχνικαί. Δυστυχῶς, ὅπως εἶπον καὶ ἐν ἀρχῇ, δὲν ὑπάρχει παρ' ἡμῖν, οὐδὲν σχετικὸν ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, οὔτε ἐργαστήριόν τι πρὸς ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἐπερχομένων ραγδαίων μεταβολῶν. Ἡ ἀνωτάτη μας ἐκπαίδευσις δὲν ἔχει ἀκόμη συλλάβει ἐν τῇ ὁλότητί του τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου ἐρεύνης καὶ διδασκαλίας τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ παρέχει ἀποσπασματικὴν κατάρτισιν, πολὺ μακρὰν τῆς ὠλοκληρωμένης τοιαύτης καὶ περιοριζομένης εἰς μονόπλευρον, νομικὴν ἢ οἰκονομικὴν,

έρευναν γενικοτήτων. Περί κοινωνικής έρευνας προβλημάτων δέν δύναται καν νά γίνη λόγος. Τομεύς παρθένος. 'Η 'Ανωτ. Βιομ. Σχολή έχει ήδη από τής συστάσεώς της προσέξει τά προβλήματα του άνθρωπίνου παράγοντος και έχει προσαρμόσει πρὸς αὐτά τὸ πρόγραμμά της, πού απέτελεσε, πράγματι, μίαν εκπαιδευτικὴν πρωτοπορίαν. Αὐτὸ ὅμως δέν ἦτο ἄρκετόν και ἔρχεται ἤδη νά τὸ συμπληρώσῃ τὸ σήμερον ἐγκαινιαζόμενον Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν. Πέραν τῶν ἀνωτέρω λόγων, τῆς ὑπὸ τὸ νέον δηλ. πνεῦμα ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων προβάλλει και ἕνας ἄλλος λόγος ἐξ ἴσου ἐπιτακτικός διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Κέντρον· ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι καθαρῶς πρακτικός.

"Ἦδη εἰς τὴν χώραν μας ἐδημιουργήθη εἰς πολυπληθέστατος κλάδος κοινωνικῶν λειτουργῶν, οἱ ὅποιοι ἀπασχολοῦνται τόσον εἰς τὰς κρατικὰς ὑπηρεσίας, ὅσον και εἰς τὰς διαρκῶς πληθυνομένης ὑπηρεσίας ὀργανισμῶν δημοσίου δικαίου. Ἄρκει νά σκεφθῆ κανεὶς τὰς χιλιάδας τῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται εἰς τοὺς ἀσφαλιστικούς ὀργανισμούς, τὰ γραφεῖα εὐρέσεως ἐργασίας, τὰ κέντρα κοινωνικῆς προνοίας κ.λ.π. ἢ τὸ πλῆθος τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἔχουν πάσης φύσεως ἀνάμιξιν εἰς τὰς κοινωνικὰς ὑποθέσεις, συνδικαλιστῶν κ.λ.π. Πάντες οὔτοι δέν διαθέτουν καμμίαν σχεδόν προπαιδευσιν διὰ τὸ ὑψηλὸν λειτούργημα τῶν κοινωνικῶν ὑπαλλήλων, ὅπερ ἀσκοῦν, και τείνει δυστυχῶς νά ἐπικρατήσῃ ἡ ἀντίληψις, ὅτι διὰ τὰς θέσεις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς δέν χρειάζεται καμμία ἰδιαιτέρα μόρφωσις. Εἶναι ἄρκετὴ μία καλὴ διοικητικὴ ἱκανότης. Και αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ὅποιοι ἔτυχον ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως και χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰς καιρίας θέσεις τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ δέν ἔχουν ὠλοκληρωμένην κοινωνικὴν κατάρτισιν. 'Η κατάσταση αὕτη, ὡς εἶναι φυσικόν, ὑποβιβάζει σημαντικὰ τὴν στάθμην τῆς ἀποδόσεως τῶν κοινωνικῶν μας ὑπηρεσιῶν, διὰ τοῦτο ἐπιμένουν συνεχῶς και δικαίως ὅλοι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν λειτουργίαν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν διεθνεῖς συμβάσεις ἐργασίας, αἵτινες εἶναι και παρὰ τῆς χώρας μας νομοθετικῶς κυρωμένοι, ὅτι τὰ ὄργανα τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς δέον νά ἔχουν πέραν πλῆθους ἄλλων προσόντων και τὴν ἐνδεικνυομένην κατάρτισιν, διὰ τὸ ἔργον των. Τὸ κενόν τοῦτο ἔρχεται νά πληρώσῃ τὸ σήμερον ἐγκαινιαζόμενον Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἀνάλογα τοῦ ὁποίου, μὲ εὐρύτερον ἢ στενώτερον προορισμόν, λειτουργοῦν εἰς τὰς ξένας χώρας.

Πρὸς τοῦτο τὸ Κέντρον τῶν Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἀποτελεῖται ἐκ δύο τμημάτων: τοῦ διδακτικοῦ και τοῦ ἐρευνητικοῦ.

Τὸ πρῶτον σκοπεῖ νά δώσῃ στερεὰν κοινωνικὴν μόρφωσιν. Αὕτη ὅμως διὰ νά εἶναι πλήρης και ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν δέον νά περιλάβῃ, οὐχὶ μόνον τὴν κανονιστικὴν πλευράν, ἀλλὰ και μέρος τῆς γνωσεολογικῆς, τὴν διαγνωστικὴν τοιαύτην. 'Η δευτέρα, ἣτις

είναι απαραίτητος διά τήν κατανόησιν και θεμελίωσιν τῆς πρώτης περιλαμβάνει τήν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου ὅπως εἶπον εἰς τήν ἀρχήν, τόσον σήμερον ἐξαίρεται. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον παραγωγικὸν στοιχεῖον, εἶναι μία μονὰς κοινωνικὴ καὶ ἐκ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως προκύπτουν ἰδιάζουσαι συνέπειαι. Ἡ συμβίωσις, ὡς συγκεκριμένον γεγονός, διαφεύγει, ὡς γνωστόν, τῆς ἐρέυνης ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως. Θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἀπὸ διαφόρων πλευρῶν μὲ διαφόρους προοπτικὰς διὰ νὰ ὑπάρξῃ μία πλήρης εἰκὼν. Τοῦτο θὰ γίνῃ μὲ τήν χρησιμοποίησιν τῶν πορισμάτων σειρᾶς ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀπὸ ἰδιαιτέραν σκοπιὰν ἐρευνᾷ τὸ ἀντικείμενον. Οὕτω μὲ τήν βοήθειαν τῆς κοινωνιολογίας θὰ ἐξετασθῇ ἡ συμβίωσις ἐν σχέσει μὲ τήν κοινωνικὴν διαδικασίαν, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τὰ κοινωνικὰ μορφώματα, ὡς τρόπος ἐκδηλώσεως τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου. Μὲ τήν βοήθειαν τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας θὰ ἐξετασθῶν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου, ἐφόσον δηλ. ταῦτα ἔχουν κοινωνικὴν ἀναφορὰν καὶ προσδιορισμὸν καὶ δὴ οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐνστίκτων ψυχικῶν ἰδιοτήτων ἀλλὰ καὶ τῶν κτηθεισῶν τοιούτων παρ' ἄλλων ἀνθρώπων. Μὲ τήν βοήθειαν τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας θὰ ἐξετασθῶν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν φυλῶν καὶ κοινων. μορφωμάτων, ἡ κοινωνικὴ κινητικότητα καὶ αἱ διακυμάνσεις τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ τήν κοινωνικὴν βιολογίαν θὰ ἐξετασθῇ ἡ ἐπίδρασις τοῦ μέλλοντος καὶ παρελθόντος ἀνθρωπίνων ὁμάδων ἐν σχέσει μὲ τὰ κοινωνικοῦγενεῖνὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν τὴν βιοτικὴν διαμόρφωσιν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν θὰ μάθωμεν πῶς διεμορφώθη ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Ὅλων δὲ ἐπιπέγασμα ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία θὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ θέματος εἰς τὰς γενικωτάτας του συναρτήσεις καὶ τὰς βαθυτέρας ρίζας του, ὅπως καὶ τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς κοινωνικῆς μορφῆς, τὴν μορφήν τῆς δομῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, τὴν ὄντολογίαν τοῦ κοινωνικῶς εἶναι καὶ γίνεσθαι. Ἀκόμη εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κλάδων τούτων εἶναι καὶ ἡ κοινωνιογραφία, ἡ κοινωνιομετρία καὶ ἡ κοινωνικὴ στατιστικὴ. Μὲ στερεὸν ὑπόβαθρον τοὺς γνωσιολογικοὺς κλάδους θὰ προχωρήσωμεν εἰς τοὺς ρυθμιστικοὺς ἢ κοινωνιστικοὺς τοιούτους μὲ τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν, τὴν ἔρευναν, δηλ. τοῦ δέοντος, τοῦ ἠθικῶς γενέσθαι καὶ πράττειν, τὸ κοινωνικὸν δίκαιον, μὲ τὴν ἐξέτασιν δηλ. τῶν κανόνων καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν καὶ πρόνοιαν, ἥτις ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκῆ ἐπίτευξιν τῶν κοινωνικῶν σκοπῶν, δηλ. μίαν κοινωνικὴν τάξιν καὶ εὐημερίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν. Αὗται θὰ συμπληρωθῶν διὰ τῶν πορισμάτων τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐρευνώσεως τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως,

δηλ. τήν παραγωγήν, κατανομήν καί κατανάλωσιν τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ἱκανοποιοῦν τὰς κοινωνικάς ἀνάγκας μὲ ἰδιαιτέραν προσοχήν εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν. Ἡ κοινωνικὴ ἰατρικὴ, ἡ κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ, μαζί μὲ τήν ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν συγχρόνων διοικητικῶν προβλημάτων καί ἰδίως τῶν γεννωμένων ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους εἰς τήν οἰκονομίαν καί τήν διοίκησιν, ὀργάνωσιν καί λογιστικὴν τῶν δημιουργηθειῶν μονάδων κοινωνικῆς αὐτοδιοικήσεως, τῶν νέων τούτων μονάδων ποῦ ἐνεφανίσθησαν παραλλήλως πρὸς τήν τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν, θὰ συμπληρώσουν τὸν κύκλον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Κατεβλήθη κάθε προσπάθεια, ὅπως τὰ βασικά μαθήματα συμπληρωθῶν δι' ὅλων ἐκείνων τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ παράσχουν εἰς τὸν σπουδαστὴν τὴν δυνατότητα νὰ διαγνώσῃ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸν κοινωνικὸν βίον, νὰ διαπιστώσῃ τὴν κοινωνικὴν μορφήν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καί οὕτω νὰ εἶναι εἰς θέσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος νὰ προσδιορίσῃ τοὺς νόμους διὰ τὴν ἀδιατάρακτον κοινωνικὴν ζωὴν. Ἐλπίζομεν, ὅτι διὰ τῆς ἐνημερώσεως εἰς τοὺς κλάδους, τοὺς ὁποίους σᾶς ἀνέφερα, θὰ ἔχωμεν ἓνα ὠλοκληρωμένον, ἓνα πλήρη κοινωνικὸν λειτουργόν, ὅστις θὰ εἶναι οὐχὶ μόνον πλέον ἄριστος ἐφαρμοστῆς τῶν κοινωνικῶν νόμων, ἀλλὰ καί ἄριστος δέκτης καί μετασχηματιστῆς τῶν σημειουμένων κοινωνικῶν ἐξελίξεων.

Πέραν τοῦ διδακτικοῦ σκοποῦ, τὸ κέντρον θὰ προχωρήσῃ καί εἰς τὴν ἔρευναν κοινωνικῶν προβλημάτων, ἀπολύτως ἀντικειμενικῶς, μακρὰν οἰουδήποτε ἐπηρεασμοῦ ἐκ πολιτικῶν ἢ ταξικῶν λόγων, μὲ τὴν βοήθειαν βεβαίως τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, κατ' ἐξοχὴν τῆς τόσον λαμπρῶς λειτουργούσης στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους καί τῶν ἐνδιαφερομένων ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων. Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν, μὲ ποῖα ἀτελῆ μέσα ἐξεκίνησε πρὸ 100 ἐτῶν ὁ πατὴρ ἢ μᾶλλον ὁ ἀνάδοχος τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς W. Kihell καί τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπείρως σήμερον μεγαλύτερα μὲ τὰς προόδους τῆς στατιστικῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἔρευναι, ὅπως εἶναι φυσικόν, θ' ἀρχίσουν ἀπὸ τὰ θέματα, ἅτινα ἐμφανίζουσι τὰς μικροτέρας δυσκολίας καί σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτωμένης καί τῆς ἀπαιτουμένης πείρας θὰ προχωρήσωμεν εἰς συνθετώτερα καί πολυπλοκώτερα θέματα. Τοιαῦτα θέματα ἅτινα θὰ ἐξετάσῃ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ κέντρον θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀναφέρῃ ἀπὸ τοῦδε τὴν θέσιν τῶν ἀγροτικῶν καί μεταλλευτικῶν ἐργατῶν, τοῦ οἰκοσίου προσωπικοῦ, τῶν κατ' οἶκον ἐργαζομένων, τὰ κοινωνικά μέτρα τῶν ἐργοδοτῶν, τὴν κοινωνικὴν μορφήν τῆς ἐπιχειρήσεως, τὸν ὑπερεπαγγελματισμόν, τὸν κοινωνικὸν παρασιτισμόν, τὰς κοινωνικὰς συνεπιείας τῆς παραγωγικότητος, τὰ κοινωνικά βάρη, τὴν ἐπαγγελματικὴν κατοχύρωσιν, τὰς λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις διὰ τὴν ἐργασίαν κ.λ.π. Ὑπάρχει καί πλῆθος ἄλλων θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν τὴν

μελέτην των ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, τῆς μικροκοινωνιολογίας καὶ κοινωνιομετρίας καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νεωτέρας τεχνικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου. Μὲ τοιαύτην προοπτικὴν καὶ φιλοδοξίαν ἀρχίζει τὴν λειτουργίαν του τὸ Κέντρον τῶν Κοινωνικῶν Σπουδῶν.

Καὶ ἤδη ἀπευθύνομαι πρὸς τοὺς κ.κ. σπουδαστάς. Δὲν ἀρκεῖ, ἀγαπητοὶ φίλοι, εἰς μίαν χώραν νὰ ὑπάρχη πλοῦτος ἢ θαυμαστὴ τεχνικὴ πρόοδος, ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ εἶναι ὠραιότερα ἢ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν συντελοῦν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ζῆ πραγματικῶς μὲ ἀνθρωπιὰν μέσα εἰς μίαν κοινωνίαν, ποῦ τοῦ ὑπόσχεται ὄχι μόνον τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ καὶ ὅλων ἐκείνων τῶν ἀνωτέρων ἠθικῶν ἐπιδιώξεων, ποῦ θέτουν τὸν ἄνθρωπον ἐπικεφαλῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Γκαίτε ὄχι μόνον τὴν ὑψίστην ἀξίωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑψίστην εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Μόνον ὅταν θὰ ὑπάρξῃ ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τῆς ὁποίας τὸν τελειότερον ὀρισμὸν ἔδωκεν Ἕλληνας φιλόσοφος κατὰ τρόπον ἀνυπερβλήτον, ὁ Ἄριστοτέλης, καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὸ μέγα κήρυγμα τῆς ἀγάπης, τότε πλέον δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι πραγματικῶς ἀξίζει ἡ ζωὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Νὰ εἰσθε ὑπερήφανοι, ὅτι ἐτάχθητε νὰ θητεύσετε εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἰδανικοῦ καὶ καταβάλετε κάθε προσπάθειαν νὰ φανῆτε ἀντάξιοι τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς.

Ἡ Ἐνωτέρα Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν τελεῖ σήμερον δύο ἐγκαίνια: τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ Κέντρου Τουριστικῶν Μελετῶν. Πρόκειται διὰ μίαν τολμηρὰν καὶ ὠραίαν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι αἰσθανόμεθα ἰδιαιτέραν ἰκανοποίησιν διότι ἀναμφισβητήτως πληροῖ κάποιον κενόν, κενὸν τὸ ὁποῖον ὅλοι αἰσθανόμεθα καὶ τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ζημιώνει τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τῶν ζητημάτων εἰς τὸν τόπον μας. Εἰς τῶν ἀξιοτίμων προλαλησάντων, ὁ ὁποῖος ἔθιξε κυρίως τὸ θέμα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἐτόνισε τὴν ἀπουσίαν ἐν Ἑλλάδι Κέντρου ὅπου γίνονται ἔρευναι ὑπὸ πρῖσμα κοινωνικόν. Αὐτὸ εἶναι ἀληθές εἴτε διότι μᾶς καταλαμβάνει ἢ μᾶς κατέχει ἀκόμη ἐκ παραδόσεως ἓνας ἄκρατος νομικισμός, εἴτε διότι ἀνεπτύξαμεν μίαν καθαρὰν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ μέσα σὲ ὅρια ἀρκετὰ στενὰ ὥστε νὰ μὴ συνδέεται πάντοτε μὲ τὰ εὐρύτερα καὶ γενικώτερα προβλήματα, τὰ κοινωνικά. Δὲν μπορέσαμε, δὲν καταρωθώσαμε νὰ δημιουργήσωμε μίαν ἔρευναν οἷαν τὴν ὁραματίζεται, καθὼς βλέπω, τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν.

Εἰς ἄλλας χώρας αὐτὰ αἱ ἔρευναι εἶναι πάρα πολὺ ἀνεπτυγμένα ἄλλὰ κατὰ διαφόρους τρόπους, κατὰ ἓνα ἐντόνως ἐμπειρικὸν καὶ θετικιστικὸν τρόπον εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ κατὰ ἓνα ἐντόνως θεωρητικὸν τρόπον εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἐγὼ συνδεθεῖς μᾶλλον μὲ τὴν Γερμανικὴν παράδοσιν, ἠγάλωσα χρόνια τῆς ζωῆς μου εἰς τὸ ν' ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, χωρὶς νὰ ἐξετάζω αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ κοινωνικά προβλήματα. Ἀντιστρόφως εἰς τὰς Η.Π.Α. καὶ εἰς

τόν Ἀγγλοσαξωνικόν κόσμον ἔγινε μία ἄμεσος ἔρευνα τῆς οὐσίας τῶν φαινομένων. Ἀλλά ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνάγκη τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων εἰς γενικὰς ἀρχάς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τοῦ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι, εἶναι κατ' ἐξοχὴν δύσκολος, δὲν ἠδυνήθησαν οἱ ἐπιστήμονες νὰ καταλήξουν εἰς γενικὰς θεωρητικὰς ἀρχάς, εἰς γενικὰς ἐννοίας καὶ ἔτσι ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ἐχώλαινε καὶ εἰς τὰς δύο αὐτῆς ἐκδηλώσεις. Νομίζω ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερον συνεχίζεται αὐτὴ ἡ ἀδυναμία. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ δι' αὐτὸ σταματοῦσαν οἱ θεωρητικοὶ εἰς τὸ πρόβλημα ἐὰν ὑπάρχη κοινωνικὴ ἐπιστήμη, ἐὰν ὑπάρχη κοινωνιολογία, ὡς ἐπιστήμη, ἢ ὑπάρχει ἓνα συνονθύλευμα ποικίλων γνώσεων, ποῦ δὲν ἔχουν ὀργανικὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, οἱ πρακτικοί, ἀφωσιώνοντο εἰς τὰ γεγονότα ἀλλὰ ὅταν ἐτελείωναν εἶχαν ἀπειρίαν γνώσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁμως πολὺ συχνὰ δὲν προέκυπταν γενικὰ νοήματα, γενικαὶ ἀρχαί, δηλαδὴ δὲν προέκυπτε ἐπιστημονικὴ γνώσις, κατὰ τὴν ἐννοίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι, τουλάχιστον, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν Ἐπιστήμην. Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν μεγάλων δυσκολιῶν ἀποτελεῖ ἓνα ὠραῖον τόλμημα νὰ κάμωμεν ἓνα Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ εὐχομαι καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ περιπέσωμεν εἰς τὴν ἀδυναμίαν νὰ συζητοῦμε διαρκῶς μεθοδολογικὰ προβλήματα. Περαιτέρω ὅτι δὲν θὰ πελαγοδρομήσωμεν εἰς τὴν ἀπειρίαν τῶν θεμάτων, ποῦ λέγονται κοινωνικὰ προβλήματα. Ὅλα τὰ προβλήματα εἶναι ἀπὸ σκοπιᾶς τινὸς κοινωνικὰ προβλήματα καὶ θὰ πρέπει συνεχῶς νὰ κάμωμεν μίαν ἐπιλογὴν ἀπλῶν θεμάτων συναπτομένων μετὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα καὶ ξεκινώντας ἀπὸ ἐκεῖ ἀργότερα θὰ προχωρήσωμεν ἴσως εἰς τολμηρότερα καὶ γενικώτερα προβλήματα. Ἡ ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν δύναται νὰ προσφέρῃ τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν, ἐὰν ἀκολουθήσῃ αὐτὴν τὴν μετριοπαθεῖ, τὴν ὀλιγαρκῆ, ὡς εἶπαμεν, πορείαν, θὰ εἶναι μεγάλη, πολὺ μεγάλη, καὶ ἐπομένως, πιστεύω, ὅτι ὁ ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν Σχολὴν μαθητῆς θὰ ἀποτελέσῃ στέλεχος χρήσιμον εἰς πολλοὺς τομεῖς, ὅπου ἢ ἀπλή οἰκονομικὴ γνώσις δὲν ἀρκεῖ ἢ δὲν χρειάζεται καὶ ὅπου ἢ πολλὴ νομικὴ γνώσις κάποτε βλάπτει.

.....
Νομίζω ὅτι μετὰ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἐκεῖνο ποῦ ἀρχίζομε ἀπόψε τὸ βράδυ εἶναι κάτι ἀξιόλογο. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, καὶ τῆς Κυβερνήσεως ὀλοκλήρου, ἐκφράζω τὰ θερμὰ μου συγχαρητήρια εἰς τὸν Πρόεδρον καὶ εἰς ὅλα τὰ Μέλη τοῦ Συμβουλίου, πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς καὶ εἰς ὅλους τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων καὶ λογίζομαι εὐτυχῆς ὅτι εἰς ἐμένα ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ κηρύξω τὴν ἐναρξιν τῶν μαθημάτων τῶν δύο αὐτῶν Κέντρων.

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

* Άρθρον 1

Σκοπός του Κ.Κ.Σ.

Σκοπός του Κ.Κ.Σ. είναι ή έρευνα των κοινωνικων προβλημάτων και ή διδασκαλία των συναφων μαθημάτων προς καταρτισμόν ειδικων επιστημόνων και στελεχων των αρμοδιων Δημοσιων 'Υπηρεσιων, 'Οργανισμων, 'Ιδρυμάτων και 'Ιδιωτικων μονάδων.

* Άρθρον 2

Μέσα έπιτεύξεως των σκοπων

Το Κ.Κ.Σ. έπιτυγχάνει τον σκοπόν του :

α) Διά τής καταρτίσεως και εφαρμογής προγράμματος διδασκαλίας καλύπτοντος τό σύνολον των έπιστημονικων και ειδικων γνώσεων των άπαραιτήτων διά τήν παρά του σπουδαστου άπόκτησιν πλήρους γνώσεως των συνθηκων και όρων τής εργασίας και του ρόλου τον όποιον παίζει ή 'Ανθρώπινος παράγων έν τή οικονομία καθόλου.

β) Διά τής δημιουργίας βιβλιοθήκης και τής παρακολουθήσεως του παρ' ήμιν και του ξένου τύπου.

γ) Διά έπισκέψεων των σπουδαστων εις 'Οργανισμούς προς παρακολούθησιν τής λειτουργίας αυτων.

δ) Διά τής οργανώσεως δημοσιων όμιλιων, διαλέξεων και συζητήσεων περι τά θέματα τής Κοινωνικής Πολιτικής και Προνοίας.

ε) Διά τής εκδόσεως μελετων περι τά άπασχολούντα τό Κέντρον προβλήματα ως και διαφωτιστικων σχετικων δημοσιευμάτων.

* Άρθρον 3

Φύσις του Κ.Κ.Σ.

1. Το Κέντρον Κ.Σ. άποτελεί έσωσχολικόν αυτοδιοίκητον 'Ιδρυμα τής Α.Β.Σ., τελούν υπό τήν έποπτείαν του Δ.Σ. αυτης και λειτουργούν κατά τās διατάξεις του παρόντος ειδικου κανονισμού.

2. 'Ο ειδικός κανονισμός λειτουργίας του Κ.Κ.Σ. καταρτίζεται, συμπληρούται ή τροποποιείται παρά τής κατά τό άρθρον 4 Δ. 'Επιτροπής και εγκρίνεται υπό το Δ.Σ. τής Α.Β.Σ.

* Άρθρον 4

Διοικητική 'Επιτροπή

Το Κ.Κ.Σ. διοικείται παρά Διοικητικής 'Επιτροπής άποτελουμένης έξ 7 - 12 μελων όριζομένων υπό του Διοικητικού Συμβουλίου τής Σχολής. Εις τήν Δ. 'Επιτροπήν αυτομάτως μετέχει μετά ψήφου ή Διευθυντής Σπουδων.

Τῶν ἐργασιῶν τῆς Δ. Ἐπιτροπῆς δύνανται νά μετέχουν ὁ Πρόεδρος τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Σχολῆς αὐτῆς.

Ἡ Δ.Ε. ἐκλέγει μεταξύ τῶν μελῶν τῆς τὸν Α' καὶ Β' Ἀντιπρόεδρον αὐτῆς.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 5

Ἄρμοδιότητες Δ. Ἐπιτροπῆς (Δ.Ε.)

Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ :

α) Καθορίζει, μετὰ πρότασιν κατὰ τὸ ἀρθρ. 11 Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ὑπὸ τὴν τελικὴν ἐγκρίσιν τοῦ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ., τὸ πρόγραμμα τοῦ κύκλου τῶν μαθημάτων παρὰ τῷ Κ.Κ.Σ. καὶ τὰς ἐκάστοτε ἀπαραιτήτους διὰ τὴν καλυτέραν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ συμπληρώσεις καὶ τροποποιήσεις.

β) Ἀναθέτει εἰς ἄτομα ἢ ἐπιτροπὰς τὴν ἐκτέλεσιν συγκεκριμένων ἐργασιῶν καὶ ἐρευνῶν.

γ) Προτείνει, τηρουμένης τῆς οἰκείας διαδικασίας, εἰς τὸ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ. τοὺς διωρισμένους ὡς Καθηγητὰς τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν αὐτοῦ.

δ) Γνωμοδοτεῖ ἐπὶ τοῦ καταρτιζομένου ἐτησίως παρὰ τῆς Α.Β.Σ. Προϋπολογισμοῦ λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀπολογισμοῦ τῶν πεπραγμένων διαχειρίσεως τοῦ προηγουμένου ἔτους.

ε) Συντάσσει, μετὰ πρότασιν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν Ἐκθεσιν τῶν πεπραγμένων τοῦ λήξαντος ἐκπαιδευτικοῦ ἔτους.

στ) Ἀποφασίζει ἐπὶ παντὸς θέματος μὴ ἐιδικῶς ρυθμιζομένου ἄλλως ὑπὸ τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 6

Ἔργασια Δ.Ε

1. Ἡ Δ. Ἐπιτροπὴ τοῦ Κ.Κ.Σ. καλεῖται ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς εἰς τακτικὴν συνεδρίαν κατὰ διμήνον καὶ ἐκτάκτως ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη.

2. Ἡ Ἐπιτροπὴ εὐρίσκεται ἐν ἀπαρτίᾳ ἐὰν παρίσταται 5 τουλάχιστον ἐκ τῶν Μελῶν αὐτῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Πρόεδρος ἢ Ἀντιπρόεδρος αὐτῆς καὶ ἀποφασίζει διὰ πλειοψηφίας τῶν παρόντων, ἐν ἰσοψηφίᾳ ἐπικρατοῦσης τῆς ψήφου τοῦ προεδρεύοντος.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 7

Ἄρμοδιότητες Προέδρου Δ. Ἐπιτροπῆς

1. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δ.Ε. βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιπροέδρων :

α) Κατευθύνει καὶ ἐπιβλέπει τὰς ἐργασίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐπιτελεῖ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ.

β) Καθορίζει τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῶν θεμάτων τῶν παραπεμπομένων εἰς Δ.Ε. πρὸς λήψιν ἀποφάσεων.

γ) Μεριμνᾷ διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ ὀριζομένων.

δ) Εἰς ἐντελῶς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις ἐπείγουσης φύσεως ζητημάτων ἀποφασίζει ἐπὶ τοῦ πρακτέου, ἐνημερώνων τὴν Δ.Ε. εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς τακτικὴν συνεδρίαν.

ε) Δύνανται νά παρίσταται καὶ νά μετέχη εἰς τὰς ἐργασίας τῶν παρὰ τῆς Δ.Ε. συνιστωμένων Ἐπιτροπῶν ἢ ὁμάδων ἐργασίας.

στ) Ἐκπροσωπεῖ τὸ Κ.Κ.Σ. εἰς ἀπάσας τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ. καὶ τῶν ὁμοειδῶν Κέντρων ἢ συναφῶν ὀργανισμῶν τῆς ἡμεδαπῆς, τῆς ἀλλοδαπῆς ἢ διεθνῶν τοιούτων.

ζ) Ὑπογράφει μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ Σπουδῶν τὰ ἐγγραφα τοῦ Κ.Κ.Σ. πάντα δὲ τὰ ἐντάλματα καὶ ἐπιταγὰς πληρωμῆς ἢ τὰ γραμμάτια εἰσπράξεως καὶ λοιπὰς χρηματικὰς ἀποδείξεις ἢ παραστατικά, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἀντίστοιχα τοιαῦτα τῆς Α.Β.Σ.

2. Τὸν Πρόεδρον ἀπόντα ἢ κωλύομενον ἀναπληροῖ ὁ Α' Ἀντιπρόεδρος καὶ τοῦτον ὁ Β' Ἀντιπρόεδρος, Διευθυντῆς τῆς Α.Β.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 8

Διαχειρίσις Κ.Κ.Σ.

1. Τὸ Κ.Κ.Σ. λειτουργεῖ ἐπὶ τῇ βάσει ἐιδικοῦ Προϋπολογισμοῦ καταρτιζομένου ὑπὸ τῆς Α.Β.Σ. καὶ ἐγκρινομένου ὑπὸ τοῦ Δ. Συμβουλίου αὐτῆς, μετὰ γνώμην τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Σ.

2. Καθ' ὅμοιον τρόπον συντάσσεται κατ' ἔτος ὁ Ἀπολογισμὸς διαχειρίσεως τοῦ Κ.Κ.Σ.

3. Ἡ διαχειρίσις ἀπάντων τῶν ἐσόδων τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἡ ἀπόφασις ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως δαπανῶν αὐτοῦ ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ Δ.Σ. τῆς Α.Β.Σ.

4. Αἱ δαπάναι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. ἐνεργοῦνται ὑπὸ τῆς Α.Β.Σ. ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐιδικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κ.Κ.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 9

Διοικητικὸν Προσωπικὸν Κ.Κ.Σ.

1. Τὸ Διοικητικὸν Προσωπικὸν τοῦ Κ.Κ.Σ. ἀποτελεῖται :

α) Ἐξ ἑνὸς Γραμματέως, πτυχιούχου τῆς Α.Β.Σ., κατόχου μιᾶς ξένης γλώσσης καὶ τῆς γραφομηχανῆς.

β) Μιᾶς δακτυλογράφου, κατόχου ἀπολυτηρίου Σχολείου Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, γνώστου τῆς γραφομηχανῆς.

2. Τὸ διοικητικὸν προσωπικὸν προσλαμβάνεται κατόπιν διαγωνισμοῦ διὰ συμβάσεως ὠρισμένου χρόνου ἢ ἀορίστου διαρκείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 10

Ὁ Σύλλογος Διδασκόντων τοῦ Κ.Κ.Σ.

1. Οἱ Διδάσκοντες εἰς τὸ Κ.Κ.Σ. ἀποτελοῦν τὸν ἐκπαιδευτικὸν Σύλλογον αὐτοῦ συγκαλούμενον τακτικῶς μὲν δις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔτους, ἐκτάκτως δὲ ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη πρὸς συζήτησιν θεμάτων ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος.

2. Τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Συλλόγου προεδρεῖ ὁ Πρόεδρος τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἢ κωλύματι αὐτοῦ ὁ Κοσμητῶρ τῆς Α.Β.Σ.

3. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς Σύλλογος γνωμοδοτεῖ ἐπὶ παντὸς θέματος ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτῆρος ἀφορῶντος τὸ Κ.Κ.Σ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 11

Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ

1. Παρὰ τοῦ Κ.Κ.Σ. συνιστᾶται ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Κοσμητῶρος τῆς Σχολῆς, ὡς Πρόεδρου, τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ δύο καθηγητῶν αὐτῆς.

2. Ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπεξεργάζεται καὶ πᾶσαν πρότασιν σχετικὴν πρὸς τροποποιήσιν ἢ συμπλήρωσιν τοῦ προγράμματος ἐκπαιδεύσεως παρὰ τῷ Κ.Κ.Σ. ὑποβάλλουσα σχετικὴν πρότασιν εἰς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 12

Διευθυντῆς Σπουδῶν Κ.Κ.Σ.

Ὁ Διευθυντῆς Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ. :

α) Διευθύνει τὴν ἐν τῷ Κ.Κ.Σ. ἐκπαίδευσιν καὶ ἐπιμελεῖται τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ Κέντρου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὠρολογίου προγράμματος αὐτοῦ, λαμβάνων τὰς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο ἀποφάσεις ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ παρόντος κανονισμοῦ.

β) Ἐπιμελεῖται τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου, φροντίζων διὰ τὴν ἔγγραφὴν αὐτοῦ ὡς συνδρομητοῦ εἰς ἡμερησίαν καὶ περιοδικὰ ἡμεδαπῆς καὶ ἀλλοδαπῆς, κοινωνικοῦ περιεχομένου, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Δ.Ε.

γ) Ἐποπτεύει τὸ διοικητικὸν προσωπικὸν τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ προΐσταται αὐτοῦ.

δ) Παρακολουθεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ.Ε. ἐπὶ παντός θέματος ἀφορῶντος τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.

ε) Εἰσηγεῖται εἰς τὴν Δ.Ε. ἐπὶ παντός θέματος, κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐξυηρητικοῦ τῆς καλυτέρας λειτουργίας τοῦ Κ.Κ.Σ. καὶ πραγματώσεως τῶν σκοπῶν αὐτοῦ.

* Ἀ ρ θ ρ ο ν 13

Τὰ Μαθήματα

Εἰς τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν διδάσκονται τὰ κάτωθι μαθήματα καταμενόμενα εἰς δύο ἔτη σπουδῶν. Ἡ διδασκαλία τῆς ὕλης ἑνὸς μαθήματος δύναται νὰ ἀνατεθῇ εἰς πλείονας εἰδικούς Καθηγητάς. Αἱ ἔναντι ἐκάστου μαθήματος σημειούμεναι ὧραι νοοῦνται καθ' ἑβδομάδα.

	A'	B'
1. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν	2	—
2. Κοινωνιολογία	2	2
3. Ἱστορία Πολιτισμοῦ	1	—
4. Πολιτικὴ Οἰκονομία	2	1
5. Κοινωνικά καὶ Οἰκονομικά προβλήματα	2	2
6. Ἱστορία Οἰκονομικοῦ βίου καὶ θεωριῶν	—	1
7. Κοινωνικὴ Πολιτικὴ	—	2
8. Κοινωνικὴ Πρόνοια	2	—
9. Κοινωνικὴ Ἀσφάλις	—	1
10. Ἱστορία Ἐργασίας καὶ Συνδικαλισμοῦ	1	1
11. Κοινωνικὴ Ψυχολογία καὶ ψυχολογία Ἐργασίας	1	1½
12. Αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις (Ἰδίᾳ ἐν τῇ ἔργασίᾳ)	—	1
13. Ὑγιεινὴ τῆς Ἐργασίας καὶ πρόληψις ἐργατικῶν ἀτυχημάτων	—	1½
14. Ὁργάνωσις, Διοικήσις καὶ Λογιστικὴ Κοινωνικῶν Μονάδων	1	1
15. Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δίκαιον	2	—
16. Ἡ ὁργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους	1	—
17. Οἰκονομικὸν Δίκαιον	—	1
18. Κοινωνικὴ Νομοθεσία	—	2
19. Οἰκονομικά Μαθήματα καὶ Στατιστικὴ	1	—
	<hr/>	<hr/>
	Σύνολον ὧρῶν	18
		18

Τὸ Διδακτικὸν ἔτος ἀρχεται τὴν 15ην Ὀκτωβρίου καὶ λήγει τὴν 31ην Μαΐου τοῦ ἐπομένου ἔτους, περιλαμβάνον περίπου 25 μαθήματα δι' ἑκάστην ὡς ἄνω ὥραν διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία γίνεται ἑκάστην Δευτέραν, Τρίτην, Πέμπτην καὶ Παρασκευὴν ἀπὸ μὲν τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τέλους Μαρτίου κατὰ τὰς 17-20.30' ὥρας, ἀπὸ δὲ τῆς 1ης Ἀπριλίου μέχρι τέλους τοῦ διδακτικοῦ ἔτους κατὰ τὰς 17.30'-21.00' ὥρας.

Ἄρθρον 14

Οἱ Σπουδασταὶ

1. Τακτικοὶ σπουδασταὶ εἰς τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν ἐγγράφονται: 1) ἄνευ μὲν ἐξετάσεων α) οἱ σπουδασταὶ, τελειόφοιτοι καὶ πτυχιούχοι Σχολῶν τῆς Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως, β) οἱ ἔχοντες ἀπολυτήριον Σχολείου Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ διετὴ τουλάχιστον εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν εἰς δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν ὑπηρεσίαν συναφῆ πρὸς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν καὶ Πρόνοιαν καὶ γ) συνδικαλιστικά, ἐργοδοτικά καὶ ἐργατικά στελέχη· 2) κατόπιν δὲ ἐξετάσεων εἰς τὴν Ἐκθεσὶν Ἰδεῶν καὶ τὴν Ἱστορίαν οἱ ἔχοντες ἀπλῶς ἀπολυτήριον Σχολείου Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

2. Κατ' ἐξαίρεσιν ἀπαλλάσσονται τῆς ὡς ἄνω ἐξετάσεως οἱ ἐγγραφόμενοι εἰς τὸ Κ.Κ.Σ. κατὰ τὰ ἐκπαιδευτικά ἔτη 1957 - 60.

3. Οἱ σπουδασταὶ καταβάλλουν τὰ δι' ἀποφάσεως τοῦ Δ. Σ. ὀριζόμενα τέλη ἐγγραφῆς καὶ κατὰ τὸν δι' αὐτῆς καθοριζόμενον χρόνον. Ἡ μὴ ἐμπρόθεσμος καταβολὴ τῶν οικονομικῶν ὑποχρεώσεων συνεπάγεται αὐξήσιν αὐτῶν κατὰ 10% δι' ἕκαστον παρερχόμενον μῆνα, οὐδεμιᾶς δικαιολογίας διὰ τὴν καθυστέρησιν λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν.

4. Οἱ σπουδασταὶ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεώσεως τῆς καταβολῆς τῆς ἀξίας τῶν ἐντύπων καὶ τῆς Γ' δόσεως τῶν διδασκτρων, οἱ δὲ τελειόφοιτοι καὶ πτυχιούχοι τῆς Γ' δόσεως διδάκτρων.

5. Οἱ σπουδασταὶ ὑποχρεοῦνται εἰς τακτικὴν φοίτησιν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων καὶ τῶν εἰς τοὺς τόπους ἐργασίας γινομένων μαθημάτων.

6. Οἱ σπουδασταὶ δικαιοῦνται ἄνευ ἐτέρας τῶν ἐπιβαρύνσεως νὰ παρακολουθῶσιν ὡς ἀκροασταὶ τὰ μαθήματα, τὰς φροντιστηριακὰς ἀσκήσεις, τὰ ἐπιτόπια μαθήματα, ἐκδρομὰς καὶ ἐκπαιδευτικούς περιπάτους τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, ὡς καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς ὀργανούμενα μαθήματα καὶ ἀσκήσεις τῆς Γαλλικῆς, Ἀγγλικῆς, Γερμανικῆς καὶ τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης, ὡς καὶ τῆς Στενογραφίας.

Ἄρθρον 15

Αἱ Ἐξετάσεις

1. Αἱ ἐξετάσεις διενεργοῦνται εἰς δύο τακτικὰς περιόδους, ἥτοι κατὰ Ἰούνιον καὶ Σεπτέμβριον. Δύνανται νὰ μετέσχη τῶν ἐξετάσεων ὁ σπουδαστὴς ὁ ὁποῖος παρηκολούθησε τουλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν μαθημάτων καὶ ἐξώφησε τὰς πρὸς τὸ Κ.Κ.Σ. οἰκονομικὰς του ὑποχρεώσεις.

2. Οἱ σπουδασταὶ τοῦ Α' ἔτους ἐξετάζονται ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰ ἑξῆς μαθήματα:

1. Πολιτικὴ Οἰκονομία. 2. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. 3. Γενικὴ Κοινωνιολογία. 4. Ἡ Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. 5. Ἡ Οἰκονομία τῆς Ἑλλάδος. 6. Κοινωνικὴ Πρόνοια. 7. Ἡ Ὄργάνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. 8. Κοινωνικὴ Ψυχολογία καὶ Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας, ὡς καὶ δύο εἰσέτι μαθήματα κατὰ τὴν ἀπόλυτον ἐκλογὴν τοῦ σπουδαστοῦ ἐκ τῶν διδασκομένων κατὰ τὸ Α' ἔτος σπουδῶν.

3. Οί σπουδασταί τοῦ Β' ἔτους ἐξετάζονται ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰ ἑξῆς μαθήματα: 1. Κοινωνιολογία. 2. Κοινωνική Νομοθεσία, 3. Κοινωνική Πολιτική. 4. Κοινωνική Ἀσφάλις. 5. Κοινωνική Ψυχολογία καὶ Ψυχολογία τῆς Ἑργασίας. 6. Οἰκονομικά καὶ Κοινωνικά προβλήματα. 7. Διοικήσις Κοινωνικῶν Ὄργανισμῶν καὶ εἰς δύο εἰσέτι μαθήματα κατὰ τὴν ἀπόλυτον ἐκλογὴν τοῦ σπουδαστοῦ ἐκ τῶν διδασκομένων εἰς τὸ Β' ἔτος σπουδῶν.

4. Εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας εἰς τέσσαρα τὸ πολὺ μαθήματα ὁ σπουδαστὴς δύναται νὰ ἐπανεξετασθῆ εἰς αὐτὰ κατὰ τὸ Β' δεκαήμερον τοῦ Δεκεμβρίου.

5. Οἱ τελειόφοιτοι καὶ πτυχιῦχοι Σχολῶν Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως δικαιούνται νὰ συντάμωσιν τὸν χρόνον τῆς φοιτήσεώς των εἰς ἓν μόνον ἔτος, ὑποχρεοῦνται ὁμῶς νὰ ὑποστῶσιν ἐξετάσεις εἰς ὅλα τὰ ὑποχρεωτικά μαθήματα τοῦ τε Α' καὶ Β' ἔτους, ὡς καὶ εἰς τὰ τέσσαρα μαθήματα τῆς ἐκλογῆς των.

6. Οἱ τελειόφοιτοι τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς ὑποχρεοῦνται νὰ ἐξετασῶσι πρὸς ἀπόκτησιν πτυχίου εἰς ἄ μαθήματα ὁ εἰδικὸς Κανονισμὸς θέλει ὀρίσει.

Ἄρθρον 16

Τίτλοι Σπουδῶν

1. Μετὰ ἐπιτυχῆ ἐξέτασιν ὁ σπουδαστὴς δικαιούται νὰ λάβῃ «Πιστοποιητικὸν παρακολουθήσεως Κοινωνικῶν Μαθημάτων».

2. Οἱ ἐγγραφόμενοι τελειόφοιτοι ἢ πτυχιῦχοι Σχολῶν Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως δύνανται νὰ τύχωσιν «Διπλώματος Κοινωνικῶν Σπουδῶν», ὑπὸ τὸν ὄρον συντάξεως μελέτης ἐγκρινομένης ὑπὸ τοῦ οἰκείου Καθηγητοῦ καὶ λαμβανομένης ἐκ τῆς ἐν τῷ Κέντρῳ διδασκομένης ὕλης καὶ ἐπὶ θέματος ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ σπουδαστοῦ ἐγκρινομένου ὑπὸ τοῦ οἰκείου καθηγητοῦ.

Η ΔΙΟΙΚΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος : Σταῦρος ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Πρόεδρος τοῦ Δ. Σ. τῆς Α.Β.Σ., Βουλευτὴς τ. Ὑπουργὸς Συντο-
νισμοῦ καὶ Διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.

Α' Ἀντιπρόεδρος: Μάνθος ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ
Ἴατρος, Γενικὸς Διευθυντὴς Σισμανογλείου, τ. Γεν. Διευθυντὴς
τοῦ Ὑπουργείου Ὑγιεινῆς.

Β' Ἀντιπρόεδρος: Στράτος ΠΑΠΑΔΩΑΝΝΟΥ
Κοσμητὼρ τῆς Α.Β.Σ.

Μέλη : 1) Χρῖστος ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Διευθυντὴς Σπουδῶν τοῦ Κ.Κ.Σ.

2) Νικόλαος ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΗΣ
Διευθυντὴς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, Μέλος τοῦ Δ. Σ. τῆς Α.Β.Σ.
καὶ Ἀντιπρόσωπος τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας τῶν Ἑργατῶν
τῆς Ἑλλάδος.

3) Κώστας ΠΑΠΑΠΑΝΟΣ
Διευθυντὴς Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου Ἐθνικῆς
Παιδείας.

4) Παναγιώτης ΠΑΥΛΑΚΗΣ
Γενικὸς Διευθυντὴς Ὑπουργείου Ἐργασίας, Μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς
Α.Β.Σ. Ἀντιπρόσωπος Ὑπουργείου Ἐργασίας.

5) Μιχαὴλ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ
Διευθυντὴς Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως, Σύμβουλος Α.Β.Σ.

6) Καίτη ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ
Μέλος τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου τῆς Χ.Ε.Ν. καὶ ἀντιπρόεδρος
τοῦ Δ.Σ. τῆς Σχολῆς Στελεχῶν Κοινωνικῆς Πρόνοιας τῆς Χ.Ε.Ν.

Γραμματεὺς τοῦ Κ.Κ.Σ.
Ἀφροδίτη ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ
Πτυχιούχος τῆς Α. Β. Σ.

ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΕΙΣ ΤΟ Κ.Κ.Σ.

- ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, τέως Γεν. Διευθυντής Ι.Κ.Α., Καθηγητής τῆς Α.Β.Σ.
 Ὁδὸς Πιπίνου 10 Τηλ. 814.713
Κοινωνικὴ Πολιτικὴ (B) — Κοινωνικὴ Νομοθεσίᾳ (B)
- ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ, καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τῆς Α.Β.Σ.
 Ὁδὸς Ραβινὲ 6 Τηλ. 72.876
Πολιτικὴ Οἰκονομία : (Εἰδικὰ Θέματα) (B)
- ΦΑΙΔΩΝ ΒΕΓΛΕΡΗΣ, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου
 Ὁδὸς Ζαλοκώστα 7 Τηλ. 617.445
Ὁργάνωσις Ἑλληνικοῦ Κράτους (A)
- ΣΟΦΙΑ ΓΕΔΕΩΝ, Καθηγήτρια τῆς Α.Β.Σ., τ. Μέλος τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ
 Συμβουλίου.
 Ὁδὸς Βλαβιανοῦ 14 Τηλ. 873.389
Κοινωνικὴ Ψυχολογία καὶ Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας (A—B)
- ΜΙΧΑΗΛ ΓΟΥΤΟΣ, τ. Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ἐπιχειρηματικοῦ Προνοίας
 Ὁδὸς Σκουφᾶ 8 Τηλ. 611.478
Κοινωνικὴ Πρόνοια (A) — Ἱστορία τῆς Ἐργασίας (A)
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΑΜΑΛΑΣ, τ. Γεν. Γραμματεὺς Ἐπιχειρηματικοῦ Συντονισμοῦ
 Ὁδὸς 28ης Ὀκτωβρίου 220α Τηλ. 876.269
Πολιτικὴ Οἰκονομία (A)
- ΧΡΥΣΟΣ ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ, Καθηγητῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς
 Ὁδὸς Μουρούζη 7 Τηλ. 24.344
Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ (A)
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Διευθυντῆς τοῦ «Ὀικονομικοῦ Ταχυδρόμου»
 Ὁδὸς Ἀρεταίου 21 Τηλ. 30.221
**Κοινωνιολογικὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας (B)
 Προβλήματα Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας (A)**
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΡΥΔΗΣ, Σύμβουλος Ὁργανώσεως
 Λεωφόρος Ἀμαλίας 44 Τηλ. 20.623
Ὁργάνωσις Κοινωνικῶν Μονάδων (B)
- ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΣΗΣ, Διευθυντῆς Ἐπιχειρηματικοῦ Ἐργασίας
 Ὁδὸς Μαλακασῆ 10—(Π. Ψυχικόν) Τηλ. 533.108
Ἱστορία Κοινωνικοῦ προβλήματος (B)
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ, Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς Συνδικαλιστικῶν Στελεχῶν
 Ὁδὸς Νοταρᾶ 26 Τηλ. 872.860
Ἱστορία τοῦ Ἐργατικοῦ Συνδικαλισμοῦ (B)
- ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Καθηγητῆς τῆς Α.Β.Σ., Διευθυντῆς τῆς Ἐθνικῆς Στατι-
 στικῆς Ἐπιχειρηματικῆς
 Ὁδὸς Σκύρου 55 Τηλ. 815.583
Ὀικονομικὰ Μαθηματικὰ καὶ Στατιστικὴ (A—B)

- ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΣ, Μηχανικός
 Όδός Καρπάθου 25 Τηλ. 73.281
Πρόληψις Έργατικών Άτυχημάτων (B)
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΑΡΔΑΣ, Δικηγόρος
 Όδός Στεφ. Στρέιτ 39 – Φιλοθέη Τηλ. 682.544
Ίστορία του Έργοδοτικού Συνδικαλισμού (B)
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΠΟΧΛΟΓΥΡΟΣ, Ψυχολόγος
 Όδός Άρτεμισίου 27 Τηλ. 522.050
Ψυχολογία Έργασίας : Έπαγγελματικός προσανατολισμός (B)
- ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ,
 Όδός Μαυρομιάλη 71 Τηλ. 610.190
Φιλοσοφία καί Κοινωνιολογία (A–B)
- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΟΛΥΖΟΣ, Διευθυντής Έπιχειρήσεως Συντονισμού
 Όδός Δημοσθένους 13 Τηλ. 74.552
Κοινωνικά Προβλήματα (Συνεταιριστικά θέματα) (B)
- ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΟΝΤΙΚΑΚΗΣ, Έφηγητής του Πανεπιστημίου
 Λεωφόρος Κηφισίας 31 Τηλ. 010.491
Προβλήματα Έγιεινης τής Έργασίας (B)
- ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ, Έπιτεκτων
 Όδός Χατζιδάκη 11 Τηλ. 880.810
Κοινωνικά προβλήματα (Οίκισμο) (B)
- ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΣΑΒΑΝΗΣ, τ. Διευθυντής Ι.Κ.Α.
 Όδός Κυκλώπων 42 Τηλ. 527.353
Λογιστική Κοινωνικών Μονάδων (A)
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΗΜΑΝΤΗΡΑΣ, Καθηγητής τής Α.Β.Σ.
 Όδός Πατριάρχου Έωακείμ 57 Τηλ. 71.379
Εισαγωγή εις τό Δίκαιον (A)
- ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΤΣΟΥΚΑΤΟΣ, Διευθυντής Ι.Κ.Α.
 Όδός Πάρνηθος 23 (Ψυχικό) Τηλ. 529.063
Κοινωνική Πολιτική (B)
- ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, Καθηγητής τής Α.Β.Σ.
 Όδός Λομβάρδου 70 Τηλ. 30.634
Γενικά Έρχα Έργανώσεως (B)
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΨΑΡΟΣ, Σύμβουλος Έπιτελείας
 Όδός Άγίας Λαύρας 27 – Πατήσια Τηλ. 881.915
Οικονομικών Δίκαιον (A)

Κατά τό λήξαν έτος 1957/8 ό κ. Β. Τατάκης, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης έτίμησε τό Κ.Κ.Σ. διδάξας Φιλοσοφίαν. Τήν Κοινωνιολογίαν έδίδαξεν ό ειδικός άπεσταλμένος τής Ούνέσκο κ. Η. Μενδράς.

Μ Ε Λ Ε Τ Α Ι

ΑΙ κατωτέρω μελέται ἐδημοσιεύθησαν ἀναλόγως πρὸς τὴν ἡμερομηνίαν τῆς παραδόσεώς των εἰς τὸ Τυπογραφεῖον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΕΡΜΠΙΝΗ, Κωλέττη 31.

Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ — ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Ἰπό τοῦ κ. ΧΡ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ διατήρησις τῆς θέσεως τοῦ μισθωτοῦ εἰς ὅλας τὰς χώρας, κυρίως ὅμως τὰς μαστιζομένας ὑπὸ ἀνεργίας, ὡς εἶναι ἡ ἰδική μας, ἀποτελεῖ μίαν τῶν πρωταρχικῶν διεκδικήσεων τῆς ἐργαζομένης τάξεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διάφορα μέσα καὶ ἡ νεωτέρα οἰκονομικὴ ἐρευνα ἔκαμε πολλὰς χρήσιμους ὑποδείξεις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Πάντως ἐξέχουσαν μεταξύ τῶν μέτρων τούτων θέσιν κατέχει ὁ περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐργοδότη πρὸς ἀπόλυσιν. Πρὸς τοῦτο εἰς ὅλας τὰς χώρας ἔχουν ληφθῆ μέτρα, δι' ὧν περιορίζεται τὸ δικαίωμα τοῦτο μέχρι μάλιστα τοῦ σημείου, ὥστε νὰ δημιουργηθῆται ἐν ἀληθῆς δικαίωμα τοῦ μισθωτοῦ ἐπὶ τῆς θέσεώς του, κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ δικαίωμα κυριότητος. Τὰ μέτρα ταῦτα μὲ τὴν συνεχῆ πρόοδον τῆς κοινωνικῆς προστασίας καὶ τὴν προϊοῦσαν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἀντιλήψεων διαρκῶς ἐπεκτείνονται, εἴτε γενικῶς, εἴτε διὰ κατηγορίας μισθωτῶν, εἰς τινὰς δὲ μάλιστα χώρας—νοτιοαμερικανικὰς—κατοχυροῦνται καὶ συνταγματικῶς.

* * *

Παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦ 1920 δὲν ὑπῆρχον διατάξεις περὶ ρυθμίσεως τῶν ἀπολύσεων, παρὰ μόνον διὰ τοὺς στρατευομένους (ν. 1234]18). Τὸ ἀτομοκεντρικὸν σύστημα τοῦ ἰσχύοντος τότε Ρωμαϊκοῦ δικαίου ἦτο ξένον πρὸς τοιαῦτα θέματα. Τὸ 1920 ἐψηφίσθη ὁ νόμος 2112 «περὶ ὑποχρεωτικῆς καταγγελίας τῆς συμβάσεως ἀορίστου χρόνου ἐργασίας τῶν ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων» ὅστις διὰ τοῦ Β.Δ. τῆς 16]18 Ἰουλίου 1910 ἐπεξετάθη εἰς ὠρισμένας κατηγορίας ἐργατῶν, τεχνιτῶν κ.λ.π. μὲ σημαντικῶς μικροτέραν δι' αὐτοὺς προστασίαν. Ὁ νόμος οὗτος, ἐπλήρωσε μέγα κενὸν καὶ δὴ κατὰ τρόπον ἀπολύτως προοδευτικόν, διότι συνετάγη ἐπὶ τῇ βάσει ἀρίστου προτύπου, τοῦ ἰταλικοῦ νόμου τοῦ 1917, ὅστις ἐξεπροσώπει τὰς μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἐπιβληθείσας νεωτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιλήψεις. Σημειωτέον, ὅτι ἡ διατύπωσις τοῦ ἑλλ. νόμου, ἰδίως

κατὰ τὴν ἐν τῇ κοινοβουλευτικῇ ἐπιτροπῇ ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἔτι προοδευτικώτερα τοῦ προτύπου τῆς. Ἡ ἐφαρμογὴ ὁμως τοῦ νόμου προεκάλεσε πολλὰς ἀμφισβητήσεις, τινὲς τῶν ὁποίων ἀκόμη δὲν ἐλύθησαν καὶ ἀπειρία ὑποθέσεων ἀπασχόλησε κατώτερα καὶ ἀνώτερα δικαστήρια. Τὰς ἀμφισβητήσεις ταύτας ἐπολλαπλασίασαν αἱ μετὰ ταῦτα τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις τοῦ νόμου, αἵτινες ἐδημιούργησαν μίαν πολὺπλοκὸν ἐπὶ τοῦ ζωτικοῦ τούτου διὰ τὴν ἐπιχείρησιν καὶ τὸν μισθωτὸν ζήτηματος, κατάστασιν μὴ ἱκανοποιούσαν, οὔτε τὸ αἶσθημα ἀσφαλείας τοῦ δικαίου, οὔτε τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν ἐκλήθη νὰ ἱκανοποιήσῃ. Ἐχει δημιουργηθῆ μία ἀνεπίτρεπτος κατάστασις, ἣτις ταχέως πρέπει νὰ ἀναρρυθμισθῇ ἐπὶ νέων καὶ δὴ ὁμοιομόρφων βάσεων, ἐν συναρτήσει ἰδίως πρὸς τοὺς νέους κοινωνικοὺς θεσμοὺς, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημιουργήθησαν. Πρὸς τοῦτο θὰ δώσωμεν πρῶτον μίαν συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς σημερινῆς καταστάσεως καὶ δεῦτερον θὰ ὑποδείξωμεν, ποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαί, ἐφ' ὧν θὰ ἔδει νὰ στηριχθῇ μία μελλοντικὴ ἀναχώνουσις τοῦ θεσμοῦ.

* * *

Ὁ νόμος 2112/20 ἐστηρίχθη εἰς τὴν διάκρισιν ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν, διάκρισιν, ἣτις εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀποτελεῖ ἐν δυσεπίλυτον πρόβλημα· ἐχρησιμοποίησε δὲ σὺν ἄλλοις καὶ ἐν ἀμφιβόλου ἀξίας κριτήριον, τὸ τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τοῦ μισθοῦ. Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου ἀρχίζουσι ἀτελείωτοι ἀγῶνες διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν μισθωτῶν, ὡς ὑπαλλήλων, διότι, ὅπως εἴπομεν, εἶναι πολὺ καλύτερα ἢ προστασία τῶν ὑπαλλήλων (μακρότεροι προθεσμιαὶ προειδοποιήσεως —μεγαλύτερα ἀποζημιώσεις κ.λ.π.). Πολλὰι κατηγορίαι μισθωτῶν ἀπασχόλησαν τὸ ἀκυρωτικὸν μας διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν, τινὲς τῶν ὁποίων ἔφθασαν μέχρι τῆς ὀλομελείας τοῦ Α.Π. λόγω διαφωνίας τῶν τμημάτων. Μετὰ 34 ἔτη διαγράφεται ἐπὶ τέλους τὸ κριτήριον τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τοῦ μισθοῦ, χωρὶς ὁμως πάλιν νὰ προωθηθῇ σημαντικῶς ἡ ἐπίλυσις τοῦ θέματος. Περαιτέρω ὁ νόμος 2112 στηρίζεται εἰς τὸ σύστημα τῆς «προειδοποιήσεως» καὶ οὐχὶ τὸ τῆς ἀποζημιώσεως. Ποικίλα ζητήματα γεννῶνται διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως καὶ συναφῶς τῆς ἀποζημιώσεως. Ἀπασχολεῖ ἀκόμη τὴν νομολογίαν, ἐὰν πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως δεόν νὰ συνυπολογισθῇ καὶ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὑπηρετήσεν ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὁ μισθωτός, ὡς ἐργάτης ἢ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ὑπηρετήσεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῇ βάσει συμβάσεως ὠρισμένου χρόνου. Ἡ νομολογία δίδει εἰς ἀμφότερα τὰ θέματα ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἐνῶ ἡ θεωρία ἐπιμένει ἀνευδρότως ἐπὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῆς διδομένης λύσεως. Ἀμφισβητήσεις ἐπίσης ἐγεννήθησαν, ἐὰν διὰ ὑπολογισμὸν τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ χρό-

νος τῆς δηλώσεως τῆς καταγγελίας ἢ ἡ ἡμέρα τῆς λύσεως τῆς σχέσεως.
Ἡ νομολογία δέχεται τὴν πρώτην ἄποψιν, ἐνῶ ἡ θεωρία διχάζεται.

Ἐπὶ μακρὸν ἐταλαιπωρήθη ὁ μισθωτὸς κόσμος μετὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆν ὁποίαν ἔχει ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐργασίας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπουσία· ὁ Α.Π. ἐδέχεται παγίως, ὅτι ἡ ἀποχή, ἐφ' ὅσον δὲν ὀφείλεται εἰς βραχείας διαρκείας ἀσθένειαν ἐπιφέρει ὅσονδήποτε βραχεῖα καὶ ἂν εἶναι καὶ εἰς οἰανδήποτε αἰτίαν καὶ ἂν ὀφείλεται τὴν λύσιν τῆς σχέσεως ἐργασίας, τῇ βουλήσει τοῦ μισθωτοῦ. Ἐχρηιάσθησαν ἀγῶνες μακροὶ τῆς θεωρίας διὰ νὰ πεισθῆ μετὰ 30 ἔτη ὁ Α.Π. νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀνεδαφικὴν του ἄποψιν καὶ νὰ δεχθῆ τὴν ὀρθὴν τοιαύτην, ὅτι πρέπει νὰ σταθμίζονται αἱ συνθήκαι ἐκάστης περιπτώσεως, κρινόμεναι κατὰ τὴν καλὴν πίστιν καὶ τὰ συναλλακτικὰ ἤθη· οὕτω θὰ συναχθῆ ἡ πραγματικὴ βούλησις τοῦ μισθωτοῦ, ἐὰν κατευθύνεται ἢ μὴ εἰς τὴν λύσιν τῆς συμβάσεως. Ὁ Α.Π. ὅμως ἐμμένει ἀκόμη εἰς μίαν ἄλλην ἀνεπεικὴν λύσιν, νὰ θεωρῆ τὴν ἀποχὴν τοῦ μισθωτοῦ, λόγῳ ἀσθενείας, τὴν ὑπερβαίνουσαν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου καθοριζόμενα ὅρια, ὡς τεκμαίρουσαν «παραίτησιν» ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μισθωτοῦ, παρὰ τὴν καθολικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς λύσεως ταύτης ὑπὸ τῆς θεωρίας. Σημαντικὴν ἀπαρχὴν κατανοήσεως τῆς κοινωνικῆς σημασίας τοῦ προβλήματος τούτου ἀποτελεῖ νεωτάτη ἀπόφασις τοῦ Α.Π. περὶ τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῶν λόγῳ ἀσθενείας κωλυμάτων, ὅτι ταῦτα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐὰν ὑπερβαίνουν τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου καθωρισμένα ὅρια οὐχὶ ἀθροιστικῶς, ὡς φαίνεται μάλιστα ὑποδηλοῦσα σχετικὴ ἐρμηνευτικὴ δήλωσις τοῦ Ὑπουργοῦ κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ν. 4558]30, ἀλλὰ κεχωρισμένως εἰς ἐκάστην περίπτωσιν.

Ζητήματα ἐπίσης ἐγέννησαν αἱ διατάξεις περὶ ἐξαίρεσεως ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ προσωπικοῦ τῶν νομικῶν προσώπων Δημοσίου δικαίου τῶν ἀσκούντων διοικήσιν, αἵτινες τελικῶς ἡρμηνεύθησαν, γενομένου δεκτοῦ, ὅτι ἀφοροῦν μόνον τὸ προσωπικὸν τὸ συνδεόμενον μετ' αὐτῶν διὰ σχέσεως δημοσίου δικαίου. Δυσκολίας ἐγέννησεν ἐπίσης τὸ ἐπεκτεῖναν τὸν ν. 2112[20 εἰς τοὺς ἐργάτας, τεχνίτας κ.λ.π. Β.Δ. τῆς 16]18 Ἰουλίου 1920. Τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μὲν διηύρυνε πέραν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τὸν κύκλον τῶν προστατευομένων προσώπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέλειψε ἢ διερρῦθισε διατάξεις τοῦ νόμου, δι' ἃς δὲν εἶχεν ἐξουσιοδοτήσιν· ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν πολλὰ ζητήματα καὶ ἡ νομολογία ἐπεξέτεινε πολλὰς τῶν παραλειφθεισῶν διατάξεων τοῦ νόμου εἰς τοὺς ἐργάτας κ.ἀ. «διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ νομικοῦ λόγου», δικαιολογίαν σοβαρῶς ἀμφισβητηθεῖσαν ὑπὸ τῆς θεωρίας. Τὰς μεταξὺ ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐργατῶν διαφορὰς ἐν τῇ προστασίᾳ αὐξάνει ὁ ν. 4558]30, μετὰ τὰ νέα μέτρα προστασίας, ἅτινα εἰσάγει καὶ κυρίως μετὰ τὴν παροχὴν ἀποζημιώσεως ἥτις τελευταίως μάλιστα ηὔξηθη σημαντικῶς καὶ παρὰ τὴν τήρησιν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως.

Αί άνωμαλίας όμως πολλαπλασιάζονται με την εισαγωγή του Α.Κ., όστις διατηρεί διά του είσαγ. του νόμου τους είδικούς έργατ. νόμους, μεταξύ των όποιών και τους περί καταγγελίας συμβάσεως εργασίας και έχει έναντι αυτών έπικουρικήν ίσχύν. Ούτως αί συμβάσεις εργασίας ώρισμένου χρόνου, μή ρυθμιζόμεναι υπό του ν. 2112]20 και αί συμβάσεις εργασίας άορίστου χρόνου των μή ύπαγομένων εις τον ν. τούτον προσώπων θά ρυθμίζονται υπό του Α.Κ. 'Ο Α. όμως Κ. ήκολούθησεν τελείως διάφορον του ν. 2112]20 σύστημα καταγγελίας θεμελιούμενον επί διαφόρων νομικών αντιλήψεων και ύπερφαλαγγισθεισών υπό των νεωτέρων τοιούτων, των όποιών ή πρώτη έκδήλωσις ήτο ό Ιταλικός νόμος του 1917, έφ' ου έστηρίχθη, ως είδομεν, ό ίδικός μας 2112]20. Ούτως ένω κατά τον Α.Κ. δέν ύφίσταται σύστημα άτάκτου καταγγελίας —κρατεί τό σύστημα τής διαλυτικής προθεσμίας με σοβαράς πρακτικάς διαφοράς— ύφίσταται τούτο κατά τον ν. 2112]20. Αί προθεσμίας προειδοποιήσεως είναι μικραί και ίσαι δι' άμφοτέρους τους συμβαλλομένους· οί λόγοι τής έκτάκτου καταγγελίας, ό σπουδαίος λόγος, είναι περισσότεροι άπό τον ν. 2112]20· ή άναγκαστικότητα των κανόνων τής καταγγελίας είναι περιωρισμένη κατά τον Α.Κ., ένω είναι εύρυτάτη κατά τον ν. 2112, κ.λ.π. Σημειωτέον, ότι ό κύκλος τής έφαρμογής των διατάξεων του Α.Κ. έπέξετάθη ήδη με την κρατήσασαν άντίληψιν, ότι αί συμβάσεις με όριον ηλικίας είναι ώρισμένου χρόνου. Πρέπει όμως έξ άλλου να όμολογηθη, ότι εις τον Α.Κ. όφείλεται τό μέγα βήμα τής άπαγορεύσεως τής καταχρηστικής άσκήσεως του δικαιώματος τής καταγγελίας. Διά πλουσιωτάτης και έξαιρετικά προοδευτικής νομολογίας έχει πράγματι άπαγορευθή ή υπό διαφόρους μορφάς έκδηλουμένη καταχρηστική άσκησις του δικαιώματος, ήτις έθεσε σημαντικωτάτους περιορισμούς εις την καταγγελίαν.

Εις τό άνωτέρω διφυές σύστημα ήλθε να προσθήση και άλλην διάκρισιν ό ν. 3198]55, παραλειπομένων των έκ του καταργηθέντος νόμου 118]45 και των τροποποιήσεων αυτού δημιουργηθεισών άνωμαλιών. 'Ο ν. 3198]55 έπέφερε σημαντικάς τροποποιήσεις εις τον ν. 2112]20 και τό Β.Δ. τής 16]18-7-20, άλλ' ουχι καθ' όλην την έκτασιν διά τους έργάτας έφαρμόζεται μόνον διά τους ύπηρετουήτας εις έπιχειρήσεις ή έκμεταλλεύσεις ύπαγομένας εις την ασφάλισιν κατά τής άνεργίας, εις ους μάλιστα έπέξετάθη ό θεσμός τής καταγγελίας κατά τό Β.Δ. τής 16]18-7-20, άσχέτως, εάν ύπάγονται εις αυτό. Διά του νόμου τούτου παραμένει τό σύστημα τής προειδοποιήσεως διά τους ύπαλλήλους, ένω διά τους έργάτας εισάγεται έφ' όσον μέν ύπάγονται εις την ασφάλισιν άνεργίας τό σύστημα τής άποζημιώσεως, ένω διά τους μή ύπαγομένους παραμένει τό σύστημα τής προειδοποιήσεως. 'Επίσης εις τό σύστημα τής άποζημιώσεως έπαυξάνεται ή εις βάρος των έργατών δυσμενεστέρα μεταχείρισις· ούτως ένω ό ύπάλληλος άποχωρών έκ τής εργασίας οικειο-

θελῶς, τῇ συγκαταθέσει τοῦ ἐργοδότη, δικαιούται ἀποζημιώσεως, στερεΐται ταύτης ὁ ἐργάτης, ἐνῶ δυσχερέστατα θὰ εὕρισκέ τις κοινωνικὸν λόγον δικαιολογοῦντα τὴν διάκρισιν ταύτην. Ζωηροτάτας ἀμφισβητήσεις ἐγέννησεν ὁ ν. 3198]55, ἐὰν θὰ εἶναι ἐφαρμοστέος καὶ ἐπὶ ἀκύρων συμβάσεων ἐργασίας, ἢ μόνον ἐπὶ τῶν ἐγκύρων· ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις ὑποστηρίζονται ἐκατέρωθεν δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀναδρομικότης τῆς ἀκυρότητος τῆς καταγγελίας ἐπὶ μὴ καταβολῆς τῆς ἀποζημιώσεως ἐν περιπτώσει δικαστικῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἐκτάκτως καταγγελέντος μισθωτοῦ εἶναι καὶ αὐτὴ προωρισμένη νὰ γενήσῃ ζητήματα. Σύστημα πολλαπλῶν ἀκυροτήτων ἐνισχύει τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου 3158]55 ὡς εἰς τὸ ζήτημα π.χ. τοῦ τύπου τῆς καταγγελίας ἢ τῆς καταβολῆς τῆς ἀποζημιώσεως, ὅπερ εἶναι ξένον πρὸς τὸν νόμον 2112]20.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω γενικῶν διατάξεων, ὑπάρχει καὶ πλῆθος ἐιδικῶν διατάξεων,—πλέον τῶν 90 νόμων—δι' ὧν ἐξαιροῦνται τῆς προστασίας καὶ δὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς κοινωνικῆς δικαιολογίας κατηγορίαί τινες μισθωτῶν, ὡς οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν Ἑρυθρὸν Σταυρὸν ἢ τὰ Βασιλικά κτήματα, εἴτε ρυθμίζονται τὰ τῆς καταγγελίας κατὰ διάφορον τρόπον, ὁ ὁποῖος εἴτε εἶναι προστατευτικώτερος, ὡς τῶν παλαιῶν πολεμιστῶν ἢ τῶν συνδικαλιστικῶν στελεχῶν, εἴτε ἀπλῶς διάφορος, ὡς τῶν δημοσιογράφων, δικηγόρων, προσθέτων ἀστυφυλάκων κ.τ.λ. Κατὰ τὰς διατάξεις ταύτας ἄλλοτε εἶναι ἢ κατὰ παράβασιν τούτων γενομένη καταγγελία ἄκυρος, ἄλλοτε συνεπάγεται ἀπλῶς ἀστικές κυρώσεις, καίτοι πολλακίς πρόκειται περὶ ἀπολύτως ὁμοίων περιπτώσεων, ὡς π.χ. ἐπὶ παραβάσεων τοῦ ν. 694]37 ἢ τοῦ ἄ. ν. 1803]51.

Τέλος, ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας, γέννημα καὶ θρέμμα περιόδου, καθ' ἣν δὲν εἶχον ἐμφανισθῆ ἢ γενικευθῆ οἱ ἀσφαλιστικοὶ θεσμοὶ ἀνεργίας καὶ γήρατος, ἀγνοεῖ τελείως αὐτοὺς καὶ οὐδεμία ὑπάρχει μετ' αὐτῶν ὀργανικὴ σύνδεσις. Μόνον τελευταίως ὁ ν. 3789]57 (ἄρθρ. 8 § 4) ἐμφανίζει κάποιαν σύνδεσιν τῶν ἀποζημιώσεων μὲ τὴν ἀσφάλισιν γήρατος καὶ δὴ τὴν ἐπικουρικὴν τοιαύτην.

Οὕτως ἐμφανιζόμενος ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας, γεννᾷ εἰς κάθε βῆμα προβλήματα καὶ ἀμφισβητήσεις μὲ συνεπείας δικαστικούς ἀγῶνας καὶ δαπάνας, ἀλλὰ πρὸ παντὸς δηλητηριάζει τὰς σχέσεις ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν, ἐπὶ ἐνὸς θέματος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θὰ ἔδει νὰ ὑπάρχουν σαφεῖς καὶ καθαροὶ κανόνες. Διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀναχωνεύσεως καὶ ἀναθεμελιώσεως σαφοῦς καὶ κρυσταλλίνης, εἰ δυνατόν, διατυπώσεως, ὥστε νὰ περιορισθοῦν αἱ ἀμφισβητήσεις. Ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ προσπαθήσωμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὰς νέας αὐτοῦ βάσεις.

Ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ προβλήματος προκύπτουν δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις· ἡ μία, ὅτι ἡ κινητικότητα τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἶναι μία οὐσιώδης προϋπόθεσις τῆς ἐλευθέρως λειτουργίας μιᾶς δυναμικῆς οἰκονομίας ἐν πλήρει ἀναπτύξει καὶ ἡ ἄλλη, ὅτι ἐκ τῆς χρησιμοποιοῦσας τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεως εἰς μίαν θέσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχει, ὡς ἀντάλλαγμα, τὸν μισθὸν του, ἀντλεῖ ὁ μισθωτὸς τὰ μέσα συντηρήσεώς του. Ἡ προσωπικότης του στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐργασίαν του. Ἐκ τοῦ προσήκοντος συνδυασμοῦ τῶν δύο τούτων ἐξ ἴσου σπουδαίων ἀπόψεων θὰ προκύψῃ ἡ ὀρθὴ λύσις. Ἡ ἐξεύρεσις ταύτης εὐχεραίνεται σημαντικῶς εἰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἔχουν ληφθῆ καὶ ἄλλα παράλληλα μέτρα, ὡς εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ πολιτικῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἢ ἡ ἀρτία ὀργάνωσις τῶν γραφείων εὐρέσεως ἐργασίας, ἣτις ἐπιτρέπει τὴν κατάλληλον κατανομὴν τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως. Τὰ μέτρα ταῦτα καθιστοῦν εὐχερεστέραν τὴν εὐρεσιν νέας ἐργασίας καὶ συνεπῶς χάνει εἰς ὀξύτητα τὸ θέμα τῆς ἀπωλείας τῆς θέσεως. "Ἐν τινι μέτρῳ συντελεῖ εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἀρτία λειτουργία συστήματος ἀσφαλίσεως κατὰ τῆς ἀνεργίας.

Οὕτω :

α) Ὁ μισθωτὸς δὲν πρέπει νὰ χάνῃ εὐκόλως τὴν θέσιν του· πρέπει τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐργοδότη νὰ τεθῆ ὑπὸ ἔλεγχον· αἱ ἀποτρεπτικαὶ ἀποζημιώσεις ἢ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν περὶ καταχρηστικῆς ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος κανόνων δὲν εἶναι ἀρκεταί. Πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ θεθοῦν, εἴτε ὠρισμένοι λόγοι τακτικῆς καταγγελίας, ὁπότε ἡ καταγγελία θὰ ἐλάμβανε τὴν μορφήν τῆς πειθαρχικῆς διαδικασίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, εἴτε γενικώτερα κριτήρια, ὡς π.χ. τὸ τῆς ἀνεπιεικοῦς ἢ ἀντικοινωνικῆς ἀπολύσεως. Τὸ δεύτερον θὰ ἦτο προτιμότερον, διότι, χωρὶς νὰ μειώνῃ τὴν προστασίαν τοῦ μισθωτοῦ, θὰ παρείχεν εὐρύτερον περιθώριον κινήσεως εἰς τὸν ἐργοδότην, εἰς τὸν ὁποῖον, πάντως, δεόν νὰ ἐξασφαλισθῇ κάποια ἐλαστικότης ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν τοῦ προσωπικοῦ του. Ἡ μὴ ἀνεπιεικῆς ἢ μὴ ἀντικοινωνικῆ ἀπόλυσις θὰ ἔδει νὰ κρίνεται κατὰ διαδικασίαν σύντομον, ἀπηλλαγμένην διατυπώσεων καὶ πρὸ παντὸς ἀμερόληπτον. Μία ἐπιτροπὴ, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συμμετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπος τῶν ἐργαζομένων ἐν τῇ ἐπιχειρήσει μισθωτῶν ἢ ἄλλος τις μισθωτὸς τῆς αὐτῆς ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἣτις θ' ἀπετέλει ἐφαρμογὴν τῶν τόσων ἐπωφελῶς ἀλλαγῶν χρησιμοποιοιμένων ἀρχῶν περὶ τῶν «ἀνθρωπίνων σχέσεων» ἐν τῇ ἐπιχειρήσει θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένη. Οὕτως ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπιχειρήσεως θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως. Ἡ ἐπιτροπὴ θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ μόνον νομικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ πρὸ παντὸς κοινωνικὰ τοιαῦτα, τόσον διὰ τὴν ἀπόλυσιν καθ' ἑαυτὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἀπολυτέου.

β) Διὰ τῆς καταγγελίας θὰ παρείχεται εἰς τὸν μισθωτὸν, ὅστις συνεπλήρωσε δίμηνον ὑπηρεσίαν προθεσμία πρὸς εὔρεσιν νέας ἐργασίας· αὕτη θὰ εἶναι ἐνιαία δι' ὑπαλλήλους καὶ ἐργάτας καὶ ἀνάλογος πρὸς τοὺς λόγους ἀπολύσεως· μικρὰ μὲν διὰ τὴν ὀφειλομένην εἰς ὑπαιτιότητα τοῦ μισθωτοῦ, μεγαλυτέρα δὲ διὰ τὴν ἀνυπαίτιον· τὸ στοιχεῖον ἐπίσης τῆς προϋπηρεσίας γενικῶς καὶ οὐχὶ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιχειρήσει δέον νὰ ἀποτελῇ ἓνα συντελεστήν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς προθεσμίας. Πάντως ἡ προθεσμία προειδοποιήσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι μακροτέρα τῶν τριῶν μηνῶν, διότι δὲν πρέπει νὰ διαφεύγη τὴν προσοχὴν μας, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως, λόγω τῶν διαταραχθεῶν σχέσεων ἐργοδότη καὶ μισθωτοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ πλέον, οὔτε ἀρμονικὴ συνεργασία, οὔτε γόνιμον ἔργον. Δέον νὰ διαφυλαχθῇ εἰς τὸν μισθωτὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἀποχωρήσεως ἐκ τῆς ἐργασίας, διαρκούντος τοῦ χρόνου προειδοποιήσεως, εὐθύς, ὡς εὖρη ἐργασίαν. Ἡ μὴ τήρησις τῆς προθεσμίας ἐκ μέρους τοῦ ἐργοδότη συνεπάγεται ὑποχρέωσιν τούτου πρὸς καταβολὴν τῶν ἀποδοχῶν τοῦ προαναφερθέντος χρόνου. Ζήτημα γεννᾶται, ἐὰν πρέπει νὰ θεσπισθοῦν προθεσμίαι προειδοποιήσεως διὰ τὸν μισθωτὸν, ἐπιθυμοῦντα ν' ἀποχωρήσῃ τῆς ἐργασίας του δοθείσης τῆς εὐχερείας, μεθ' ἧς δύναται ὁ ἐργοδότης ὑπὸ τὸ σημερινὸν καθεστῶς τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας ν' ἀντικαταστήσῃ εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις τὰς ἀποχωρούσας ἐργατικὰς δυνάμεις· δὲν θὰ ἱκανοποιεῖ καμμίαν οὐσιαστικὴν κοινῶν ἀνάγκην ἢ θέσπισις τοιούτων προθεσμιῶν προειδοποιήσεως. Μία βραχεῖα προθεσμία ἐν τούτοις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεσπισθῇ διὰ νὰ καλύψῃ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ ἐργοδότης ἔχει ἀνάγκην χρόνου τινος διὰ νὰ εὖρη ἀντικαταστάτην.

γ) Ὁ μισθωτὸς μετὰ τὸ πέρας τῆς προθεσμίας προειδοποιήσεως ἢ τοῦ χρόνου, δι' ὃν ἔλαβε τὰς ἀποδοχὰς του, θὰ λαμβάνῃ ἐπίδομα ἀνεργίας, ὅπερ ἐπὶ ἓν τρίμηνον θὰ συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ ἐργοδότη του μέχρι τῶν 3/4 τοῦ μισθοῦ του. Πέραν τοῦ τριμήνου θὰ λαμβάνῃ τὸ ἀπλοῦν ἐπίδομα ἀνεργίας μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ χρόνου διαρκείας αὐτοῦ ἢ εὐρέσεως νέας ἐργασίας.

δ) Ὁ μισθωτὸς, εἴτε ἐργάτης, εἴτε ὑπάλληλος θὰ λαμβάνῃ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιοδρομίας καὶ τὸ «κεφάλαιον» διὰ τὴν ἀναλθῆσαν ἐν τῇ ἐργασίᾳ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν του δύναμιν. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἐπιμερίζεται, ὡς σήμερον, μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐργοδοτῶν εἰς οὓς ὑπηρετήσεν ὁ μισθωτὸς καὶ νὰ δίδεται εἰς ἐποχὰς, καθ' ἃς ἴσως δὲν ἔχει ἀνάγκην τούτου καὶ δὴ κατατετηγμένον ἐξαρτῶμενον πολλάκις ἐκ λόγων τυχαίων, ἐὰν π.χ. συνεπλήρωσε δεκαπενταετῆ ἐργασίαν παρὰ τῷ αὐτῷ ἐργοδότη. Πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ ὁ μισθωτὸς, ὅστις ἱκανώτατος ὢν καὶ ἀνεπίληπτος εἴτε εἶχε τὴν ἀτυχίαν ν' ἀλλάξῃ συχνὰ ἐργοδότης, ἄνευ ὑπαιτιότητός του, εἴτε καὶ ἐπέδιωξε

τοῦτο πρὸς ἐξασφάλισιν καλυτέρας ἐργασίας. Οὗτος, ἐνῶ σήμερον ἀναλί-
σκει τὰς δυνάμεις του ἐν τῇ ἐργασίᾳ, οὐδὲν λαμβάνει, λόγῳ πολλᾶκις
τῆς βραχείας διαρκείας τῆς ἐργασίας του παρὰ τῷ ἐργοδότη. Τὸ
πρόβλημα θὰ ἐλύετο, ἐὰν ἐτίθετο τοῦτο ἐπὶ συλλογικῆς βάσεως· οὕτως
ἀντὶ ὁ ἐργοδότης νὰ καταβάλλῃ ἐκάστοτε ἀποζημιώσεις, αἵτινες δὲν
ἀποκλείουν νὰ τὸν θέσουν εἰς πειρασμὸν ν' ἀπολύῃ τὸ προσωπικόν,
πρὶν ἢ συμπληρώσῃ τὸν χρόνον, ὅστις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀξιώ-
σεως δι' ἀποζημιώσιν θὰ κατέβαλε μίαν εἰσφορὰν εἰς εἰδικὸν λογαρια-
σμὸν ἐκ 2 ο)ο ἐπὶ τῶν πληρωνομένων μισθῶν καὶ ὅστις θὰ κατέβαλεν
εἰς τὸν μισθωτὸν, ἅμα τῇ συμπληρώσει ὠρισμένης ἡλικίας ἢ ἅμα τῇ ἐπε-
λεύσει τῆς ἀναπηρίας ἢ μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὴν οἰκογένειάν του ἐν
κεφάλαιον, ἴσον περίπτου πρὸς τοὺς μισθοὺς τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν
μηνῶν, ὅστις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰ ἔτη τῆς ὑπηρεσίας του· ἡ ἀποζημίωσις
αὕτη θὰ εἶναι ὅση περίπτου εἶναι καὶ ἡ ἤδη προβλεπομένη ἀποζημίωσις
εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τοὺς ἀποχωροῦντας ἐκ τῆς ὑπηρεσίας των. Τὸ σύ-
στημα τοῦτο ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐπιτρέπει εἰς τὸν μισθωτὸν νὰ
συνυπολογίσῃ ὀλόκληρον τὸν χρόνον τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιο-
δρομίας καὶ οὐχὶ μόνον τὸν παρὰ τῇ τελευταίᾳ ἐπιχειρήσει τοιοῦτον,
ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν ἀπαλλάσῃ τοῦ κινδύνου νὰ χάσῃ τὴν ἀποζημίωσιν ἐκ
τοῦ τυχαίου γεγονότος, τῆς καταδίκης του μετὰ πολυετῆ ἀνεπίληπτον
ὑπηρεσίαν, δι' ἐλαφρόν τι ἀδίκημα ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ὑπηρεσίας του,
ὅποτε ὁ ἐργοδότης κατὰ τὰς ἰσχυροῦσας διατάξεις δύναται νὰ καταγγείλῃ
ἐκτάκτως τὴν σύμβασιν. Οὕτω πέραν τῆς ποινῆς, ἣτις θὰ ἐπεβάλετο
εἰς οἰονδήποτε πταιστέην διὰ τὸ ἀδίκημα δὲν θὰ ἐπιβάλλεται καὶ πρόσ-
θετος τοιαῦτη, ἐπειδὴ εἶναι μισθωτός, νὰ χάνῃ δηλ. καὶ τὴν ἄλλην
μεγάλην κοινωνικὴν ἐξασφάλισιν, τὴν ὅποιαν τοῦ παρέχει ὁ νόμος διὰ τὴν
ἀνάλωσιν τῶν δυνάμεών του ἐν τῷ γενικῷ συμφέροντι. Διὰ τοῦ προτει-
νομένου συστήματος ἐπιτυγχάνεται καὶ ὁ ὀρθὸς σκοπὸς τῆς κοινωνικῆς
πολιτικῆς, ὅστις δὲν εἶναι ἀπλῶς νὰ δημιουργῇ εἰσοδήματα ὑπὲρ τῶν
οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων εἰς τὰς κατὰ τεκμήριον ἀνάγκας των, ἀλλ' ὅταν
πράγματι ὑφίστανται τοιαῦται ἀνάγκαι.

ε) Τέλος, ἡ διατύπωσις τοῦ νέου νόμου δεόν νὰ εἶναι σαφῆς καὶ ἀπλή,
νὰ προσδιορίζῃ ἐπακριβῶς τὰς ἀκυρότητας καὶ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς
ἐπέρχεται λύσις ἢ ἀναστολή τῆς λειτουργίας τῆς συμβάσεως, ἀποφευγο-
μένων, εἰ δυνατόν, τῶν τόσων ἐπικινδύνων τεκμηρίων ἢ νομικῶν πλάσμα-
των. Οὕτω, θὰ προλαμβάνονται πολλοὶ ἀμφισβητήσεις καὶ αἱ τυχόν ἀνα-
φυόμεναι τοιαῦται θὰ ἐπιλύωνται εὐχερῶς καὶ δὴ ὑπὸ ἐπιτροπῶν ἢ δικα-
στηρίων, εἰς τὰ ὅποια συμφώνως πρὸς τὴν σύγχρονον τάσιν θὰ μετέ-
χουσι καὶ μὴ νομικῶς κατηρτισμένα πρόσωπα, ὅπως εἶναι ἐκπρόσωποι
ἐργατῶν καὶ ἐργοδοτῶν. Μετὰ τὴν ἐπὶ νέων γενικῶν βάσεων ρύθμισιν
τοῦ προβλήματος, δεόν νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ ἐλάχιστον, εἰς τὰς ἀπολύ-

τως ένδειγμένας περιστάσεις, αί ειδικαί διατάξεις, δι' ὧν εἰσάγονται ἀποκλίσεις ἐκ τῶν γενικῶν διατάξεων καὶ αἴτινες δίδουν σήμερον εἰς τὸν θεσμόν περίπλοκον καὶ χαώδη κατάστασιν, τὴν ὁποίαν δυσκόλως ἀντιμετωπίζει καὶ ὁ ἔμπειρος νομικός.

Νομίζομεν, ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς καταγγελίας τῆς σχέσεως ἐργασίας θεμελιωθεὶς ἐπὶ τῆς ἀτομικιστικῆς βάσεως, συνεπλήρωσε τὸν κύκλον τῆς λειτουργίας του· εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναχωνευθῆ καὶ νὰ τεθῆ ἐπὶ τῶν νέων βάσεων τῆς συλλογικῆς εὐθύνης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς έντονωτέρας προστασίας τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΠΛΑΙΣΙΟΝ

Ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. ΣΩΤ. ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ

Τὰ προβλήματα τοῦ πληθυσμοῦ συγκεντρώνουν σήμερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὴν δημοσίαν ζωὴν ἐν γένει, μελετῶνται δὲ συστηματικῶς ὑπὸ μιᾶς νέας ἐπιστήμης, τῆς Δημογραφίας. Ὁ νέος αὐτὸς ἐπιστημονικὸς κλάδος ἐρευνᾷ κοινωνιολογικῶς, οἰκονομικῶς καὶ στατιστικῶς ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος, διὸ καὶ αἱ συναφεῖς ἐπιστῆμαι — ἡ κοινωνιολογία, ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ στατιστικὴ — συνέβαλον ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν διαμόρφωσίν του.

Ἐπιστήμονες δημογράφοι, Ὄργανισμοὶ ἐξειδικευμένοι, ἔθνικαὶ καὶ διεθνεῖς ἐπιστημονικαὶ ἑταιρεῖαι, ἀσχολοῦνται σήμερον μετὰ τὰ πληθυσμιακὰ θέματα καὶ μετὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ οἰκονομίας. Προέχουσαν θέσιν κατέχει, μεταξὺ τῶν γενικωτέρας ἀκτινοβολίας Ὄργανώσεων, ἡ Διεθνὴς Ἐνωσις διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχουν ἐπιστήμονες πολλῶν χωρῶν. Ἡ διεθνὴς αὕτη Ὄργάνωσις συγκαλεῖ, ἀνὰ διετίαν περίπου, συνέδρια τῶν μελῶν της, ὅπου γίνονται ἐνδιαφέρουσαι ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις, φωτίζουσαι καὶ προωθοῦσαι τὴν ἔρευναν τῶν πληθυσμιακῶν προβλημάτων. Τὸ ἔργον της παρακολουθεῖται καὶ ἐνισχύεται ἐκ μέρους διαφόρων χωρῶν καὶ Διεθνῶν Ὄργανισμῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου συνεκάλεσε κατὰ τὸ 1954 τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον Πληθυσμοῦ εἰς τὴν Ρώμην.

Αἱ κύριαί πηγαί, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὸ ὕλικόν της ἡ Ἐπιστῆμη τῆς Δημογραφίας εἶναι αἱ ἀπογραφαὶ τοῦ πληθυσμοῦ, αἱ ληξιαρχικαὶ πράξεις καὶ αἱ εἰδικαὶ ἔρευναι.

Διὰ τῶν ἀπογραφῶν, ἐξακριβώνεται τὸ μέγεθος τῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ κατανομή των κατὰ φύλον, ἡλικίαν, ἐπάγγελμα κλπ. Συγκεντρώνεται δηλαδὴ δι' αὐτῶν ὕλικόν πλεόν σύνθετον ἀπὸ τὸ ἐπιτυγχανόμενον διὰ τῶν παλαιότερων ἀπαριθμήσεων, τὰς ὁποίας ἐνδιέφερε μόνον ἡ ποσοτικὴ πλευρὰ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀπογραφαί ἐνεργοῦνται ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτισμένων Κρατῶν, τὰ ὅποια μάλιστα ἀνέλαβον καὶ σχετικὴν ὑποχρέωσιν δι' εἰδικῆς διεθνοῦς συμβάσεως συναφθείσης προπολεμικῶς (1928). Δι' αὐτῆς ὅλα τὰ ὑπογράφαντα Κράτη ὑπεσχέθησαν νὰ διενεργοῦν γενικὰς ἀπογραφὰς τοῦ πληθυσμοῦ των ἀνὰ δεκαετίαν, κατὰ προτίμησιν δὲ κατὰ τὰ ἔτη τὰ λήγοντα εἰς 0 (1930, 1940, 1950 κ.λ.π.) καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ εἰς τὰ πλησιέστερα πρὸς τὸ 0 ἔτη (π.χ. 1931, 1939). Ἡ διεξαγωγή τῶν ἀπογραφῶν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκ μέρους τῶν διαφόρων χωρῶν ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς συγκρισιμότητος τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἡ κατὰ ἀραιὰ διαστήματα διενέργεια ἀπογραφῶν — ἀνὰ δεκαετίαν — ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι, ἥτοι ἡ προετοιμασία, ἡ διεξαγωγή, ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ δημοσίευσις τῶν ἀποτελεσμάτων ἀπαιτοῦν πολὺν κόπον, χρόνον καὶ μεγάλας δαπάνας, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, εἶναι δυνατὴ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐν τῷ μεταξύ μεταβολῶν τῇ βοήθειᾳ ἄλλων στοιχείων καὶ δὴ τῶν δεδομένων τῶν ληξιαρχικῶν βιβλίων καὶ τῶν κινήσεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν (εἴσοδος καὶ ἔξοδος προσώπων).

Τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία ἔχουν προορισμὸν νὰ δέχωνται ἐγγραφὰς ὠρισμένων γεγονότων τῆς φυσικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἐκάστης χώρας καὶ δὴ τῶν γεννήσεων καὶ τῶν θανάτων, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς λήξεως τῆς ζωῆς (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ληξιαρχικά). Ἡ προσθήκη εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἐκάστοτε προηγηθείσης ἀπογραφῆς τοῦ πλεονάσματος τῶν γεννήσεων ἔναντι τῶν θανάτων (κατὰ κανόνα αἱ γεννήσεις εἶναι περισσότεραι τῶν θανάτων) ἢ ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τυχόν μεσολαβήσαντος πληθυσμιακοῦ ἐλλείμματος (εἰς τὰς σπανίας περιπτώσεις τῆς ὑπεροχῆς τῶν θανάτων ἔναντι τῶν γεννήσεων) δίδει τὸν κατ' ἐκτίμησιν πληθυσμὸν εἰς ὠρισμένον χρόνον.

Πρὸς ἐπίτευξιν ὁμως μεγαλύτερας ἀκριβείας δεόν νὰ ὑπολογισθοῦν τὰ δεδομένα τῆς μεταναστεύσεως καὶ τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ προσώπων, ἥτοι νὰ προστεθοῦν οἱ ἐν τῷ μεταξύ εἰσελθόντες εἰς τὴν χώραν πρὸς ἐγκατάστασιν ἢ ἐπανεγκατάστασιν καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν οἱ μεταναστεύσαντες πρὸς ξένας χώρας.

Τέλος, τὸ ὕλικόν τῆς Δημογραφίας πλουτίζεται διὰ διαφόρων εἰδικῶν ἐρευνῶν, διενεργουμένων ἀπογραφικῶς ἢ δειγματοληπτικῶς, πρὸς διερεύνησιν ὠρισμένων τομῶν πληθυσμιακοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς εἶναι ἡ ἔρευνα διὰ τὰς συνθήκας στεγασέως τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ φυσικὴ κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ οἱ συντελεσταὶ τῆς, δηλαδὴ αἱ γεννήσεις καὶ οἱ θάνατοι, ἀποτυποῦνται ἀφ' ἐνὸς εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς σχετικούς (δείκτας), εἰς τοὺς ὁποίους καὶ βασίζονται περισσότερον αἱ δημογραφικαὶ μελέται. Χρησιμοποιοῦνται πρὸς τοῦτο οἱ ὅροι «γεννητικότης» «θνησιμότης» καὶ καθαρὸν «ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς» εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀπολύτων μεγεθῶν, τὰ ὅποια δίδουν «αἱ γεννήσεις», «οἱ θάνατοι» καὶ «ἡ φυσικὴ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ».

Ἄρμόζει διὰ τοῦτο νὰ προσδιορισθοῦν αἱ τρεῖς αὐταὶ ἔνοιαι :

Γεννητικότης σημαίνει τὴν ἀναλογίον τῶν γεννήσεων ἐπὶ χιλίων κατοίκων ἐντὸς ἐνὸς ἔτους. Θνησιμότης εἶναι ἡ ἀντιστοιχία τῶν θανάτων ἐπὶ χιλίων κατοίκων ἐντὸς ἐνὸς ἔτους. Καθαρὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς εἶναι τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς χιλίους κατοίκους ἐτήσιον πλεόνασμα, τὸ ὁποῖον χονδρικῶς ἐκφράζεται εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ γεννητικότητος καὶ θνησιμότητος.

Ἐξ ἀπόψεως δημογραφικοῦ ὕλικου, τὰ δεδομένα τῶν διαφόρων κρατῶν εἶναι ἀνίσου ἀξιοπιστίας. Ἐν πρώτοις, ἀρκετὸς ἀριθμὸς χωρῶν δὲν διενεργεῖ κανονικὰς ἀπογραφὰς πληθυσμοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ στοιχεῖα εἶναι λίαν ἀτελεῖ. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ κατ' ἐκτίμησιν παρεχόμενοι ἀριθμοὶ ἀφίστανται κατ' ἀνάγκην τῆς πραγματικότητος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σοβαρῶς. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι διενεργοῦν ἀπογραφὰς καὶ τηροῦν ληξιαρχικά βιβλία, ὁ βαθμὸς ἀκριβείας τῶν δεδομένων ποικίλλει μεγάλως. Παραλείψεις, διαρροαὶ καὶ ἄλλαι ἀτέλειαι ὁδηγοῦν συνήθως εἰς ὑποεκτιμήσεις, οὐχὶ σπανίως ὅμως πολιτικαὶ ἢ ἄλλαι σκοπιμότητες ὁδηγοῦν εἰς ὑπερεκτιμήσεις.

Πρὸς ἀντιμέτωπισιν τῶν τρωτῶν τούτων οἱ δημογράφοι ἐπένοησαν καὶ ἐφαρμόζουν μεθόδους (π.χ. δειγματοληψία) συντελούσας εἰς τὴν πληρωσιν τῶν κενῶν καὶ τὴν ἐξάλειψιν τῶν διαφυγῶν ἢ ὑπερβολῶν καὶ προβαίνουν εἰς διόρθωσιν τῶν ἀπογραφικῶν δεδομένων.

Κατωτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς τάσεις ἀναπτύξεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ καὶ μὲ τὴν διερεύνησιν τοῦ ἐμφύχου δυναμικοῦ ἀνά τὸν κόσμον. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς γεννητικότητος, τῆς θνησιμότητος καὶ τῆς καθαρᾶς αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος θὰ ἐντοπίσωμεν τὴν εξέτασιν εἰς τὸ οἰκονομικῶς ἐνεργὸν τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ διὰ νὰ ἴδωμεν τὴν κατανομήν τῆς ἀπασχολήσεως κατὰ μεγάλους κλάδους τῆς παραγωγῆς. Εἰς τὸ τρίτον μέρος θὰ μελετήσωμεν ἰδιαιτέρως τὴν συμμετοχὴν τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀνά τὸν κόσμον εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ο ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

1. Ἡ γεννητικότης

Ἡ μακροχρόνιος τάσις τῆς γεννητικότητος εἶναι παντοῦ πτωτικὴ. Διάφοροι λόγοι, ὡς ἡ χαλάρωσις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ὁ φεμινισμὸς, ἡ ἀποφυγὴ τῶν κόπων ἀνατροφῆς πολλῶν τέκνων καὶ ἡ ἐπιθυμία κοινωνικῆς προωθήσεως, συντελοῦν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν γεννήσεων, ἡ ὁποία εἶναι μεγαλυτέρα συνήθως εἰς τοὺς ἀστους ἔναντι τῶν ἀγροτῶν καὶ τὰς ἀνωτέρας εἰσοδηματικὰς τάξεις ἔναντι τῶν κατωτέρων.

Ἐν τούτοις, ὁ ρυθμὸς τῆς πτώσεως τῆς γεννητικότητος δὲν εἶναι τόσον ταχύς ὅσον τῆς θνησιμότητος, ὅπου ἡ καταπολέμησις τῶν αἰτίων τῶν θανάτων δίδει ἄμεσα καὶ σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Εἰς ὠρισμένους μάλιστα λαοὺς ἡ παράδοσις τῆς πολυτεκνίας εἶναι τόσον ἐρριζωμένη εἰς τὴν συνείδησίν των, ὥστε ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων εἶναι λίαν περιωρισμένη.

Ἐξαιρέσειν ἀποτελοῦν εἰς τὸν αἰῶνα μας δύο χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας παρατηρήθη ἀπότομος πτώσις τῆς γεννητικότητος : ἡ Ἰαπωνία καὶ τὸ Πορτορικό. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἡ γεννητικότης ἀπὸ 34,3 ‰ τὸ 1947 ἔφθασεν εἰς 18,5 ‰ τὸ 1956, ἤτοι εἰς τὰ ἐπίπεδα τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μειωμένης γεννητικότητος καὶ ἄρκετὰ κάτω τῶν Η.Π.Α., ὅπου τὸ ποσοστὸν εἶναι περίπου 25 ‰. Τοῦτο δὲ μολοντί ὁ Ἰαπωνικὸς λαὸς εἶναι νέος καὶ ἔχει συνεπῶς μεγάλην γονιμότητα. Ὁ κύριος λόγος τῆς ἀποτόμου ἐλαττώσεως τῶν γεννήσεων εἶναι ἡ διὰ νόμου κατάργησις τῶν κυρώσεων ἐναντίον τῶν ἐκτρώσεων. Ἐνεργοῦνται οὕτω ἐλευθέρως ἐκτρώσεις καὶ στείρωσεις εἰς εὐρείαν ἔκτασιν. Ὑπελογίσθη ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκτρώσεων εἶναι ἴσος περίπου πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν γεννήσεων ζώντων τέκνων. Εἰς τὸ Πορτορικό ἡ γεννητικότης ἔπεσεν ἀπὸ 42,2 ‰ κατὰ τὸ 1947 εἰς 34 ‰ κατὰ τὸ 1956. Βασικὴ αἰτία πτώσεως εἶναι ἡ μετακίνησις πρὸς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας πολλῶν νέων τῆς πρώτης ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας.

Ἄτερον ἀξιόλογον σημεῖον εἰς τὸν τομέα τῆς γεννητικότητος εἶναι ἡ μετὰ τὸν πόλεμον σμίκρυνσις τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Εἰς ὠρισμένας χώρας μὲ ὑψηλοτέρα γεννητικότητα ἐσημειώθη πτώσις (π.χ. Ἰταλία), ἐνῶ εἰς ἄλλας μὲ λίαν χαμηλὴν γεννητικότητα ἐσημειώθη ἀνοδος (Γαλλία).

Εἰς μίαν ἐκθεσιν τοῦ Ο.Η.Ε. αἱ διάφοροι εὐρωπαϊκαὶ χῶραι διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας μὲ βάσιν τὰ προπολεμικὰ ἐπίπεδα γεννητικότητος (1935 – 38).

α) Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ χαμηλὴν γεννητικότητα (περίπου 15 ‰), ἐλαφρῶς ὑψηλοτέρα τῆς θνησιμότητος. Εὐθύς μετὰ τὸν πόλεμον ἐσημειώθη εἰς αὐτὰς αὐξησις τῆς γεννητικότητος κατὰ 50 ‰ ἄνω τοῦ χαμηλοτέρου προπολεμικοῦ ὀρίου (1930). Μετὰ τὸ 1950 ἐπῆλθε νέα πτώσις καὶ ἐπάνοδος εἰς ἐπίπεδα ἐλαφρῶς ἀνώτερα τῶν προπολεμικῶν. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν χωρῶν τῆς Βορείου καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σήμερον γεννητικότητα περὶ τὰ 17 ‰.

β) Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 25–30 ‰. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν περισσοτέρων χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Μεταπολεμικῶς παρατηρήθη πτώσις τῆς γεννητικότητος εἰς τὰς χώρας αὐτὰς καὶ δὴ εἰς τὴν Βουλγαρίαν (ἀπὸ 24 εἰς 20), τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσην καὶ τὴν Ρουμανίαν (ἀπὸ 30 εἰς 25).

γ) Ἡ τρίτη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς χώρας τῆς Νοτίου Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐνδιάμεσα ἐπίπεδα (22 – 27 ‰). Μετὰ τὸν πόλεμον ἐσημειώθη εἰς τὰς χώρας αὐτὰς αἰσθητὴ μείωσις τῆς γεννητικότητος. Εἰς μερικὰς μάλιστα χώρας, εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἡ γεννητικότης μεταπολεμικῶς κατῆλθεν εἰς ἐπίπεδα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ 23 ‰ εἰς 18 ‰ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ 26 ‰ εἰς 19 ‰. Εἰς τὴν Βόρειον Ἰταλίαν, εἰδικώτερον, ἡ στάθμη τῆς γεννητικότητος εἶναι ἐκ τῶν χαμηλοτέρων τοῦ κόσμου.

Εἰς τὰς προηγμένας ἐξωευρωπαϊκὰς χώρας διετηρήθη ἡ ὑψηλὴ γεννητικότης εἰς ἐπίπεδα αἰσθητῶς ἀνώτερα τῆς στάθμης τῶν χωρῶν τῆς Βορείου καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, δυνάμενα νὰ παραλληλισθοῦν μὲ τὰ ἐπίπεδα γεννητικότητος τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν. Οὕτω ἡ γεννητικότης εἰς τὴν Αὐστραλίαν εἶναι 22,1 ‰, εἰς τὴν Ν. Ζηλανδίαν 24,7 ‰, τὰς Η.Π.Α. 24,9 ‰ καὶ εἰς τὸν Καναδᾶν 28,1 ‰.

2. Ἡ θνησιμότης

Τὸ σημαντικώτερον δημογραφικὸν γεγονός τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι ἡ ραγδαία πτώσις τῆς θνησιμότητος. Τόση εἶναι ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπὶ τῆς παρατάσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς κατὰ ἡλικίας συνθέσεως τῶν πληθυσμῶν, ὥστε ὀρθῶς χαρακτηρίζεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν δημογραφικὴν ἐπανάστασιν τοῦ αἰῶνος.

Ἡ τεραστία πτώσις τῆς θνησιμότητος παρατηρεῖται ἰδίως εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Αἱ προηγμένα ἔφθασαν εἰς τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τῶν θανάτων κατὰ τρόπον ὁμαλὸν καὶ βαθμιαῖον, αἱ δὲ τεχνικαὶ καὶ ἱατρικαὶ πρόοδοι ἐλαττώνουν μὲν ἔτι πλέον τὸν ἀριθμὸν τῶν θανάτων ἀλλὰ δὲν προκαλοῦν ἀποτόμους πτώσεις. Ἄλλωστε, ἡ παράτασις τῆς μέσης ζωῆς καὶ ἡ διόγκωσις τῶν κλιμακίων τῶν γερόντων στενεύει τὰ περιθώρια πρὸς περαιτέρω ἀξιόλογον μείωσιν τῶν θανάτων εἰς τὰς προχωρημένας ἡλικίας, ἀφοῦ, παρὰ τὴν μεγαλυτέραν διάρκειαν τῆς ζωῆς, αὕτη φυσιολογικῶς κάποτε τερματίζεται.

Τούναντίον εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, ἡ πτώσις τῆς θνησιμότητος εἶναι λίαν ἔντονος κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον. Εἰς πολλὰς καθυστερημένας χώρας τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἐλάττωσις τῶν θανάτων ὑπῆρξε τόσον ἀπότομος, ὥστε ἐπέφερε ριζικὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὰ πληθυσμιακὰ μεγέθη. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ὅλας τὰς καθυστερημένας χώρας δὲν ἐσημειώθη ὁ αὐτὸς ρυθμὸς ἐλαττώσεως τῶν θανάτων. Ἐντονώτερος εἶναι ὁ ρυθμὸς εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐφήρμοσαν προγράμματα δημοσίας ὑγείας, ὡς συνέβη εἰς μερικὰς Ἀσιατικὰς χώρας καὶ δὴ τὴν Ἰαπωνίαν, τὴν Κεϋλάνην καὶ τὴν Τουρκίαν. Ἄσθε-

νέστερος είναι ο ρυθμός εκεί όπου δεν έφηρμόσθησαν συστηματικά προγράμματα ή τὰ εφαρμοσθέντα δεν απέδωσαν ἀκόμη, ὡς συμβαίνει διὰ τὰς μεγαλύτερας Ἀσιατικὰς χώρας, τὴν Κίναν καὶ τὰς Ἰνδίας. Αὐτὸς εἶναι μάλιστα ὁ λόγος—ἡ ἠϋξημένη θνησιμότης εἰς τὰς δύο τελευταίας χώρας—ὅστις συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς μέσης θνησιμότητος εἰς τὴν Ἀσιατικὴν Ἠπειρον εἰς ἀρκετὰ ὑψηλὴν στάθμην, 25—30 ‰.

Εἰς μερικὰς καθυστερημένας ἢ ἡμιανεπτυγμένας χώρας, ἡ θνησιμότης ὑπεχώρησεν εἰς ἐπίπεδα χαμηλότερα τῆς στάθμης τῶν προηγμένων χωρῶν. Οὕτω π.χ. ἡ Κεϋλάνη ἐμφανίζεται μὲ θνησιμότητα μικροτέραν τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ αἱ χώραι τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Νοτίου Εὐρώπης μὲ θνησιμότητα μικροτέραν ἐκείνης τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς καὶ Βορείου Εὐρώπης (9—10 ‰ ἔναντι 11 ‰). Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ κατάστασις τῆς δημοσίας ὑγείας ἢ οἱ ἄλλοι παράγοντες, οἱ ὅποιοι ἐπηρεάζουν τὴν θνησιμότητα εἶναι εὐμενέστεροι εἰς τὴν Κεϋλάνην καὶ τὴν Ν.Α. Εὐρώπην ἀπὸ ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν Β. Δ. Εὐρώπην. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν, ἥτοι εἰς τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα χωρῶν τὰ κλιμάκια τῶν μεγάλων ἡλικιῶν εἶναι πολὺ πυκνώτερα καὶ τοιοῦτοτρόπως βαρύνεται ἡ θνησιμότης εἰς αὐτὰς μὲ τὸ ἠϋξημένον ποσοστὸν θανάτων τῶν γερόντων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰς ἐξωευρωπαϊκὰς προηγμένας χώρας, τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, τὸν Καναδᾶν, τὴν Αὐστραλίαν καὶ τὴν Ν. Ζηλανδίαν, αἱ ὅποια κατοικοῦνται ἀπὸ νέους πληθυσμούς (χωρὶς δηλ. μεγάλην ἀναλογίαν γερόντων), ἡ θνησιμότης κυμαίνεται περὶ τὸ 9 ‰. Εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου αἱ κλιματολογικαὶ συνθήκαι εἶναι εὐμενεῖς καὶ τὰ προγράμματα δημοσίας ὑγείας ἀπέδωσαν ἱκανοποιητικῶς, δὲν ὑπάρχει δὲ μεγάλη ἀναλογία ὑπερηλικῶν, ἡ θνησιμότης κυμαίνεται μεταπολεμικῶς εἰς ἐπίπεδα — περὶ τὸ 7 ‰ — συναντώμενα εἰς ἐλαχίστας προηγμένας χώρας.

Ὁ βασικὸς λόγος τῆς μεγάλης πτώσεως τῆς θνησιμότητος εἶναι ἡ βελτίωσις τῶν ὄρων διατροφῆς τῶν μεγάλων μαζῶν, ἡ καλλιτέρευσις τῶν συνθηκῶν δημοσίας ὑγείας καὶ ἡ ἀποτελεσματικὴ καταπολέμησις τῶν μεταδοτικῶν νόσων καὶ τῶν ἐπιδημιῶν, χάρις εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νέων μέσων καὶ μεθόδων. Αἱ κύριαί αἰτίαι τῶν θανάτων εἶναι σήμερον αἱ καρδιακαὶ παθήσεις καὶ ὁ καρκίνος. Διὰ τοῦτο δέ, μόνον ὅταν ἐπιτύχουν αἱ μεγάλα προσπάθειαι καταπολεμήσεως καὶ τῶν νόσων τούτων, θὰ σημειωθῇ περαιτέρω σοβαρὰ πτώσις τῆς θνησιμότητος.

Εἰς τὴν μεγάλην ὑποχώρησιν τῆς θνησιμότητος ἐν γένει συνετέλεσεν ἡ σοβαρωτάτη μείωσις τῆς βρεφικῆς θνησιμότητος (θάνατοι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας), ἡ ὅποια ἐλάμβανε μεγάλας διαστάσεις εἰς τὸ παρελθόν, ἐπηρεάζουσα αἰσθητῶς τὴν γενικὴν θνησιμότητα. Σημειωτέον, ὅτι ἡ βρεφικὴ θνησιμότης συνιστᾷ ἀσφαλεστέραν ἔνδειξιν δη-

μογραφικής εξέλιξης, καθόσον δὲν ἐπηρεάζεται, ὡς ἡ γενικὴ θνησιμότης, ἀπὸ τὴν κατὰ ἡλικίας σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν, ἀντανακλᾷ δὲ εἰς αὐτὴν ἀμεσώτερον τὸ μορφωτικόν, τὸ ὑγειονομικόν καὶ τὸ γενικώτερον ἐπίπεδον ζωῆς.

Ἄτυχῶς δὲν ὑφίστανται ἀξιόπιστοι στατιστικαὶ βρεφικῆς θνησιμότητος εἰς ἀρκετὰς χώρας. Εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν καθυστερημένων χωρῶν τὰ δεδομένα εἶναι πενιχρά. Ὅπωςδὴποτε, ἐκ τῶν διαθεσίμων στοιχείων προκύπτει ἐν προκειμένῳ μεγαλύτερος διαφορισμὸς με ἀκραίας ἐκδηλώσεις 20 ‰ ὡς χαμηλότερον ἐπίπεδον καὶ 250 ‰ ὡς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἡ κλιμάκωσις χονδρικῶς εἶναι ἡ ἑξῆς : α) Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι, Καναδᾶς, Αὐστραλία καὶ Νέα Ζηλανδία 20–30 ‰. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ τινες εὐρωπαϊκαὶ νέαι χῶραι καὶ δὴ ἡ Σουηδία, ἡ Νορβηγία καὶ ἡ Ὀλλανδία. β) Ὑπόλοιποι χῶραι τῆς Δυτικῆς καὶ Βορείου Εὐρώπης 30 – 50 ‰. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκει καὶ ἡ Ἑλλάς ἔχουσα βρεφικὴν θνησιμότητα 40 ‰. Ὡρισμένα χῶραι τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, 50 – 100 ‰. γ) Χῶραι Μέσης Ἀμερικῆς (τροπικαὶ χῶραι Λατινικῆς Ἀμερικῆς) 125 – 175 ‰. δ) Τὸ πλεῖστον τῶν χωρῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας 200 ‰ καὶ πλέον.

Ἡ ὑψηλὴ βρεφικὴ θνησιμότης εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας ὀφείλεται εἰς τὸν ὑποσιτισμὸν, τὰς μεταδοτικὰς νόσους καὶ τὰς ζημίας κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην καὶ τὸν τοκετόν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι λόγοι, καθὼς καὶ οἱ κληρονομικῆς φύσεως, ἐξηγοῦν τὴν ἠϋξημένην θνησιμότητα βρεφῶν (ἐναντι τῆς γενικῆς θνησιμότητος) καὶ εἰς τὰς προηγμένας χώρας.

Ἐλπίζεται ὁμως ἡ μερικὴ τουλάχιστον καταπολέμησις τῶν αἰτίων τούτων καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπίτευξις χαμηλοτέρων ἐπιπέδων θνησιμότητος.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐσημειώθη ἀξιόλογος πτώσις τῆς βρεφικῆς θνησιμότητος. Ἀπὸ 120 ‰ προπολεμικῶς κατῆλθεν εἰς 40 ‰ περίπου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, δηλαδὴ εἰς τὸ τρίτον.

Ἐτι ὀρθότερα μέθοδος ἐκτιμήσεως τῆς εξέλιξης εἰς τὸν τομέα τῆς θνησιμότητος εἶναι ἡ π ρ ο σ δ ο κ ί α ἐ π ι β ῖ ω σ ε ω ς κατὰ τὴν γέννησιν, ἥτις δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν κατὰ ἡλικίας σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν. Ἄτυχῶς καὶ ἐδῶ τὰ δεδομένα εἶναι ἀνεπαρκῆ διὰ τοὺς σχετικούς ὑπολογισμούς ὡς πρὸς τὰς ὑποανεπτυγμένας χώρας. Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα πάντως ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ μεταπολεμικῶς προγραμματῶν δημοσίας ὑγείας εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν λίαν αἰσθητὴν αὐξησιν τῆς μέσης ζωῆς. Εἰς τὴν Κεϋλάνην π.χ. ἡ προσδοκία ἐπιβιώσεως ἀπὸ 46 ἔτη κατὰ τὴν περίοδον 1945 – 47 ἀνῆλθεν εἰς 61 κατὰ τὰ ἔτη 1950 – 55. Διὰ μίαν τοιαύτην πρόοδον (διαφορὰ 15 ἔτη), τὰ προηγμένα κράτη ἐχρειάσθησαν ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν. Καὶ σήμερον ὁμως ἡ ἐξέλιξις τῆς μέσης ζωῆς διὰ τὰς χώρας ταύτας εἶναι μᾶλλον βραδεῖα, λόγῳ τῶν μικρῶν περιθωρίων εἰς τὴν πτώσιν τῆς θνησιμότητος, ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Ἡ μέση ζωὴ εἰς τὰς προηγμένας χώρας εἶναι περίπου διπλασία ἐκείνης τῶν καθυστερημένων. Οὕτω, ἐνῶ εἰς τὴν Βόρειον καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὰς προηγμένας ἐξευρωπαϊκὰς χώρας ὑπάρχει προσδοκία ἐπιβιώσεως διὰ 70 ἔτη, εἰς τὰς περισσοτέρας ἀφρικανικὰς καὶ ἀσιατικὰς χώρας ἡ μέση ζωὴ κυμαίνεται ἀπὸ 30 — 40 ἔτη.

Ἡ παράτασις τῆς μέσης ζωῆς εἶναι γενικὸν φαινόμενον. Ἰδιαιτέραν ὁμως ἔντασιν ἔλαβεν εἰς τὰς χώρας τὰς ἐχούσας ἄλλοτε πολὺ χαμηλὴν ἐπιβίωσιν. Οὕτω, εἰς τὸ Πορτορικὸν ἐσημειώθη ἀνοδος κατὰ 22 ἔτη ἐντὸς μιᾶς δεκαπενταετίας (ἀπὸ 46 τὸ 1939 — 41 εἰς 68,3 τὸ 1955), εἰς δὲ τὴν Κεϋλάνην κατὰ 17 ἔτη ἐντὸς μόνον ὀκτῶ ἐτῶν (ἀπὸ 42,8 τὸ 1946 εἰς 59,9 τὸ 1954). Ἀνάλογος πρόοδος παρατηρήθη εἰς τὸ Μεξικόν, τὴν Βραζιλίαν καὶ τὴν Ταϋλάνδην, ὅπου σχεδὸν κατὰ ἓν ἔτος παρατείνεται ἡ μέση ζωὴ ἐτησίως. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν αἱ Ἰνδίαί, ὅπου αὐξάνεται ἡ μέση ζωὴ ἐτησίως κατὰ 1/4 τοῦ ἔτους ἤτοι μὲ ρυθμὸν ἐλαφρῶς ἀνώτερον ἐκείνου τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Νέας Ζηλανδίας, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν πλέον προηγμένων Χωρῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

Παρὰ τὴν σμίκρυνσιν τῶν ἀποστάσεων, λόγῳ τοῦ ἀνίσου ρυθμοῦ ἀνόδου, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ προηγμένων καὶ μὴ προηγμένων χωρῶν. Μεταξὺ τῶν χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ὑφίστανται δεδομένα, τὴν κατωτάτην θέσιν κατέχουν αἱ Ἰνδίαί μὲ προσδοκίαν ἐπιβιώσεως 32,1 ἔτη (1941 — 50), ἡ Γροιλανδία μὲ 34,4 (1946 — 51) καὶ τὸ Βελγικὸν Κογκὸ μὲ 38,8 ἔτη (1950 — 52), τὴν δὲ ἀνωτάτην ἡ Ὁλλανδία μὲ 72,5 (1953 — 55) καὶ ἡ Σουηδία μὲ 72 ἔτη (1953 — 55). Ἀκολουθοῦν μὲ μέσην ζωὴν περὶ τὰ 70 — 71 ἔτη, ἡ Νορβηγία, τὸ Ἰσραήλ, ἡ Ἀγγλία, ἡ Νέα Ζηλανδία, αἱ Ἡνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὁ Καναδᾶς. Αἱ λοιπαὶ προηγένηι χώραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἔχουν μέσην ζωὴν μεταξὺ 63 καὶ 69 ἔτη. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν καὶ μερικαὶ Ἀνατολικαὶ Χῶραι καὶ δὴ ἡ Οὐγγαρία (66,7), ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις (64) καὶ ἡ Τσεχοσλοβακία (63,2), ἐκ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς δὲ ἡ Ἰαπωνία (66,1). Αἱ χῶραι τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς κατέχουν ἐνδιάμεσον θέσιν μὲ μέσα ἐπίπεδα 50—60 ἔτη. Διὰ τὰς πλείεστας τῶν Χωρῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐλλείπουν στοιχεῖα.

Εἰς τὰς περισσοτέρας Χῶρας αἱ γυναῖκες εἶναι μακροβιώτεραι τῶν ἀνδρῶν μὲ ὑπεροχὴν ἑναντι τούτων κατὰ 2,5—6,5 ἔτη. Ἡ μεγαλύτερα διαφορὰ (6—6 1/2 ἔτη) ἀπαντᾶται εἰς Γαλλίαν (71,4 ἑναντι 65,1), τὴν Φινλανδίαν (69,8 ἑναντι 63,4), τὴν Βραζιλίαν (56 ἑναντι 49,8) καὶ τὰς Η.Π.Α. (72,9 ἑναντι 66,7). Ὑπάρχουν ὁμως καὶ Χῶραι, ὅπου αἱ γυναῖκες ἔχουν προσδοκίαν ἐπιβιώσεως μικροτέραν τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ ἡ διαφορὰ εἶναι ὀλιγωτέρα τοῦ ἔτους. Τοιαῦται Χῶραι εἶναι αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κεϋλάνη.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μεταπολεμικῶς ἡ πρόοδος

ὑπῆρξε ταχύτερα ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας, ὥστε αὐταὶ ἔχουν σήμερον ἔτι μεγαλύτεραν μακροβιότητα ἔναντι τῶν ἀνδρῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν προπολεμικὴν περίοδον. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ ἓνα λόγον αὐξήσεως τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἔναντι τοῦ ἀνδρικοῦ.

3. Ἡ καθαρὰ αὐξησης τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ

Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἡ πτώσις τῆς θνησιμότητος μεταπολεμικῶς εἶναι ταχύτερα τῆς ἐλαττώσεως τῆς γεννητικότητος. Ἡ ἀνισοσύνη αὕτη πτώσις τῶν δύο μεγεθῶν συνεπάγεται ἠϋξημένα πλεονάσματα φυσικῆς κινήσεως τῶν πληθυσμῶν, ὅμοια τῶν ὁποίων δὲν παρατηρήθησαν εἰς προηγουμένας ἐποχάς. Ἐντὸς μόνης τῆς τετραετίας 1951—1955 ἐσημειώθη αὐξησης τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ κατὰ 172 ἑκατομμύρια ψυχᾶς ἢτοι μέση ἐτήσια αὐξησης ἐκ 45 ἑκατ. Τοῦτο σημαίνει ποσοστὸν καθαρᾶς ἀναπαραγωγῆς 1,7%, τὸ μεγαλύτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου.

Παρά τὴν ἔλλειψιν ἀκριβῶν δεδομένων, ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 1650—1800 ἡ μέση ἐτήσια φυσικὴ αὐξησης ἦτο 0,4%, κατὰ τὴν περίοδον δὲ 1800—1950 διπλασία, ἢτοι 0,8%. Ὁ σημερινὸς ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ εἶναι δηλαδὴ ὑπερδιπλάσιος ἔναντι τῆς προηγηθείσης περιόδου ἑκατὸν πενήτηντα ἐτῶν. Πρὸ τοῦ 1650 ἡ αὐξησης ἦτο ἔτι μικρότερα καὶ λίαν ἀκανόνιστος, ἀφοῦ ὑπάρχουν συχνὰ διαστήματα πληθυσμιακῶν ἐλλειμμάτων, ὀφειλομένων εἰς τὰς σιτοδείας, τὰς ἐπιδημίας, τοὺς πολέμους κ.λ.π.

Τὸ χαμηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς τῶν παλαιότερων περιόδων εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν βραδεῖαν ἀνάπτυξιν τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ ἄλλοτε ἐχρειάζετο χρονικὸν διάστημα διακοσίων ἐτῶν (ἀπὸ 1650 ἕως 1850) διὰ τὸν διαπλασιασμὸν τοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον ἤρκεσε διὰ τὸν νέον διπλασιασμὸν τὸ ἡμισυ διάστημα, ἢτοι μία ἑκατονταετία (1850—1950). Μὲ τὸ τρέχον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς (1,7%) ἀρκεῖ χρονικὸν διάστημα ἐλαφρῶς μεγαλύτερον τῶν 40 ἐτῶν.

Κατὰ τὸ 1950 ὁ παγκόσμιος πληθυσμὸς ὑπελογίζετο εἰς 2519 ἑκατομμύρια, κατὰ τὸ 1955 εἰς 2691 καὶ ἤδη (1958) πρέπει νὰ εἶναι περὶ τὰ 2825 ἑκατομμύρια. Μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν αὐξανόμενος ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς θὰ πλησιάσῃ τὰ 6 δισεκατομμύρια κατὰ τὰ 2000 καὶ τὰ 13 δισεκατομμύρια κατὰ τὸ 2050. Τὴν μεγαλύτεραν συμβολὴν εἰς τὴν αὐξησην τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ παρῆχε μέχρι τοῦ 1940 ἡ Εὐρώπη. Μετὰ τὸν δευτέρον παγκόσμιον πόλεμον, ἀντιθέτως, ἡ εὐρωπαϊκὴ συμβολὴ εἶναι ἡ μικρότερα ὄλων. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔρχονται ἤδη ἡ Ἀφρική, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Λατινικὴ Ἀμερικὴ, συμβάλλουσα κατὰ τὸ 78% εἰς τὴν αὐξησην τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα ἐμφανίζεται ἡ ἐξέλιξις τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατὰ μεγάλας περιοχάς, ὡς καὶ τὰ ποσοστὰ ἀναπαραγωγῆς αὐτοῦ.

Π Ι Ν Α Κ Η

Περιοχαι	1951 εἰς ἑκατομύρια	1955	Αὐξησις ἀπὸ 1951—1955	Ποσοστὸν ἐπὶ συνολικῆς αὐξήσεως	Μέσον ποσοστὸν αὐξήσεως
Σύνολον Κόσμου	2,519	2.691	172	100,0	1,7
Ἄφρική	204	223	19	11,1	2,3
Ἄμερική—Βόρειος	171	183	12	7,0	1,7
Κεντρική καὶ Νότιος	166	183	17	9,9	2,5
Ἀσία	1,384	1.481	97	56,6	1,7
Εὐρώπη	397	409	12	7,0	0,7
Ὦκεανία	13,3	14,6	1,3	0,8	2,4
Σοβιετικὴ Ἐνωσις	184	797	13	7,6	1,7

Αἱ περιοχαι δύνανται οὕτω νὰ καταταχθοῦν εἰς τρεῖς ὁμάδας: α) τὰς ἐχούσας χαμηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς. Ἐνταῦθα ὑπάγονται μόνον αἱ Εὐρωπαϊκαὶ χῶραι (0,7%), β) τὰς ἐχούσας μέσον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς (1,7%), συμπίπτου με τὸν γενικὸν μέσον ὄρον. Εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην ὑπάγεται ἡ Βόρειος Ἀμερική, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις καὶ γ) τὰς ἐχούσας ὑψηλὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς, ἄνω τοῦ 2%. Τοιαῦται περιοχαι εἶναι ἡ Ἀφρική (2,3%), ἡ Ὦκεανία (2,4%) καὶ ἡ Μέση καὶ Νότιος Ἀμερική (2,5%).

Σήμερον τὸ ἀνώτερον ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς ἔχουν αἱ χῶραι τῆς Μέσης Ἀμερικῆς, διότι ἐπέτυχον χαμηλὴν θνησιμότητα, ἐνῶ διατηροῦν ὑψηλὴν γεννητικότητα. Εἶναι ἄρκετὰ συνήθεις εἰς αὐτὰς αἱ περιπτώσεις τοῦ λίαν ὑψηλοῦ ποσοστοῦ ἀναπαραγωγῆς (περὶ τὸ 3%). Ἀναμένεται ὅμως ἀνάλογος ἐξέλιξις καὶ διὰ τὴν Ἀσίαν ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῶν προγραμμαμάτων δημοσίας ὑγείας. Ἐὰν τοιοῦτον τι ἐπιτευχθῆ, τὸ μέσον ἐτήσιον ποσοστὸν αὐξήσεως τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ θὰ ἀνέλθῃ εἰς 2% περίπου συνεπείᾳ τῆς βαρύτητος ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἀσιατικοῦ πληθυσμοῦ, ὁπότε καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς πληθυσμιακῆς ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου θὰ ἐπιταχυνθῆ.

Ὁ Ὄργανισμὸς Ἠνωμένων Ἐθνῶν κατατάσσει τὰς χῶρας εἰς τρεῖς κατηγορίας ἐξ ἀπόψεως πληθυσμιακῆς ἐξελίξεως:

α) Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χῶρας με ὑψηλὴν γεννητικότητα (40—50‰) καὶ ὑψηλὴν θνησιμότητα (25—30‰). Εἰς αὐτὰς ἡ καθαρὰ ἐτήσια αὐξήσις εἶναι 1—2% καὶ ἡ μέση ἐπιβίωσις 30—35 ἔτη. Ταῦτα ἰσχύουν διὰ τὸ πλεῖστον τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς

Ἀσίας καὶ διὰ μερικῆς χώρας τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς. Οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων θεωροῦνται νέοι πληθυσμοί, διότι ἔχουν μεγάλην ἀναλογίαν παιδιῶν καὶ μικρὸν ποσοστὸν ἡλικιωμένων (ἄνω τῶν 60 ἐτῶν).

β) Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰς χώρας μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα (40–50 ‰) καὶ μετρίαν ἢ χαμηλὴν θνησιμότητα (10–20 ‰). Εἰς ταύτας ἡ καθαρὰ ἐτησίᾳ αὐξήσις εἶναι ταχεῖα, κυμαινομένη ἀπὸ 2–3 ‰ ἢ καὶ πλέον καὶ ἡ μέση ἐπιβίωσις 40–60 ἔτη. Τὰ κλιμάκια τῶν ἡλικιωῶν κάτω τῶν 20 ἐτῶν εἶναι πυκνὰ καὶ διὰ τοῦτο ἐμφανίζουσι δυναμισμόν ὑψηλῆς γεννητικότητος. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουσι πλείοσται χῶραι τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ τινες περιοχαὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὑπάρχει δὲ τάσις μετασπίσεως χωρῶν τῆς πρώτης κατηγορίας εἰς τὴν δευτέραν λόγῳ τῆς ἀναμενομένης σοβαρᾶς πτώσεως τῆς θνησιμότητος.

γ) Ἡ τρίτη κατηγορία συγκεντρώνει τὰς χώρας μὲ χαμηλὴν γεννητικότητα (15–25 ‰) καὶ χαμηλὴν θνησιμότητα (περὶ τὸ 10 ‰). Εἰς ταύτας τὸ ποσοστὸν ἐτησίας αὐξήσεως κυμαίνεται ἀπὸ 0,5–1,5 ‰ καὶ ἡ μέση ζωὴ ἀπὸ 60–70 ἔτη. Ἡ ἀναλογία τῶν παιδιῶν εἶναι μικρά, τῶν δὲ ἡλικιωμένων μεγάλη μὲ ἀποτέλεσμα τὴν περαιτέρω πτώσιν τῆς γεννητικότητος. Ἐδῶ ἀνήκουσι αἱ περισσότεραι χῶραι τῆς Εὐρώπης, αἱ Η.Π.Α., ἡ Αὐστράλια, ὁ Καναδᾶς, ἡ Νέα Ζηλανδία, ἡ Ἰαπωνία, ἡ Ἀργεντινὴ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς.

Συνέπεια τοῦ μειωμένου ποσοστοῦ ἀναπαραγωγῆς τῶν προηγμένων χωρῶν τῆς τρίτης κατηγορίας εἶναι ἡ μικροτέρα σήμερον συμβολὴ των εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνέβαινε μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1850–1950 τὸ καθαρὸν ποσοστὸν ἀναπαραγωγῆς ἦτο διὰ τὴν ὁμάδα Εὐρώπη – Βόρειος Ἀμερικὴ – Ὠκεανία 9 ‰, καὶ διὰ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον 7 ‰, κατὰ τὴν ἑξαετίαν 1950–1956 τὰ ποσοστά ἦσαν 1,2 ‰ καὶ 1,9 ‰ ἀντιστοίχως λόγῳ τῆς ἀποτόμου πτώσεως τῆς θνησιμότητος εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας.

Ἡ ραγδαία πτώσις τῆς θνησιμότητος, ὁδηγοῦσα εἰς ταχείαν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ, δυσχεραίνει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προγραμμάτων οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, καθόσον αὐξάνεται ὑπερμέτρως, ἡ ἀναλογία τοῦ καταναλωτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ αἱ ἀνάγκαι ἐκπαιδεύσεως ἐνῶ ἐλαττοῦνται αἱ δυνατότητες ἐπενδύσεων. Αἱ δυσχέρειαι αὗται δημιουργοῦν, πλὴν ἄλλων, κινδύνους πολέμων καὶ κοινωνικῶν ἀνατροπῶν, ἰδίως λόγῳ τῆς διευρυνομένης ἀνισότητος μεταξύ πλουσίων καὶ πτωχῶν χωρῶν.

Ἐὰν παραβάλωμεν τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα πρὸς τὴν γεννητικότητα θὰ ἀντιληφθῶμεν μεγάλας ἀσυμμετρίας.

Αἱ χῶραι μὲ ὑψηλὴν γεννητικότητα τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ

τῆς Μέσης Ἀμερικῆς ἔχουν συγχρόνως καί τὸ χαμηλότερον εἰσόδημα. Οὕτω, διὰ νὰ φθάσουν τὰς πλουσίας χώρας χρειάζονται προσπάθειαν πολὺ μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Τὸ Μεξικὸν π.χ. τὸ ὅποιον εἶχε κατὰ τὸ 1955 εἰσόδημα κατὰ κεφαλὴν κατὰ 13 φορές μικρότερον τοῦ τῶν Η.Π.Α. (187 δολλ. ἔναντι 2343) διὰ νὰ φθάσῃ τὴν σημερινὴν στάθμην τῶν Η.Π.Α. πρέπει νὰ 26πλασιάσῃ τὸ σημερινὸν ἔθνικόν του εἰσόδημα μέχρι τοῦ 1980, ὅποτε ὁ πληθυσμὸς του θὰ εἶναι διπλάσιος.

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως ἐνδείκνυται μία τῶν δύο λύσεων: ἢ περιορισμὸς τῶν γεννήσεων εἰς τὰς πτωχὰς χώρας ἢ ἔντονος ρυθμὸς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξεως εἰς αὐτάς, βοηθουμένας ἀπὸ τὰς προηγμένας πρὸς ἐπίτευξιν ἁρμονικῆς διαβιώσεως τῶν πληθυσμῶν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Τὴν δευτέραν λύσιν προωθοῦν σήμερον σχεδὸν ὅλαι αἱ ὑποανεπτυγμένα Χῶραι.

II. Ο ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟΝ

Ἰὺτὸ τὴν ἔννοιαν «ἐνεργὸς πληθυσμὸς» περιλαμβάνονται πάντα τὰ πρόσωπα τὰ προσφερόμενα νὰ ἀπασχοληθοῦν παραγωγικῶς, ἀνεξαρτήτως ἂν εἰς τὴν δεδομένη στιγμὴν ἀπασχολοῦνται πράγματι ἢ ἀδρανοῦν. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ ἀνεργοὶ προσφέρονται νὰ ἐργασθοῦν, ἀλλὰ διὰ λόγους ἀντικειμενικοὺς εὐρίσκονται ἀνευ ἀπασχολήσεως, εἶναι ἄρκετὸν διὰ νὰ ἀποτελοῦν τμῆμα καὶ οὗτοι τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἐνῶ ὅμως ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς περιλαμβάνει τόσον τοὺς ἀπασχολουμένους ὅσον καὶ τοὺς ἀνέργους θέτει ἐκτὸς αὐτοῦ τοὺς δι' οἰονδήποτε ὑποκειμενικὸν λόγον μὴ προσφερομένους νὰ ἀπασχοληθοῦν εἰς τὰς οἰκονομικὰς μονάδας. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἄεργοι, οἱ ἀποφεύγοντες δηλαδὴ νὰ ἐκμισθώσουν τὴν διαθέσιμον ἐργατικὴν τῶν δυνάμιν, οἱ διὰ λόγους σπουδῶν μὴ διαθέτοντες χρόνον διὰ παράλληλον «οἰκονομικὴν» ἀπασχόλησιν, οἱ ἀσχολούμενοι μὲ ἐπιδόσεις μὴ ἀμέσως βιοποριστικὰς καὶ μὴ ἐχούσας ἀμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἔθνικὴν οἰκονομίαν, ὡς εἶναι αἱ οἰκοκυραί. Αἱ κατηγορίαι αὐταί, ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν ἐνεργὸν πληθυσμὸν, ἀποτελοῦν τὸν ἀ π α σ χ ο λ ῆ σ ι μ ο ν π λ η θ υ σ μ ο ν, ἥτοι τὸ ὑπὸ εὐρείαν ἔννοιαν ἔμφυχον δυναμικὸν ἀνερχόμενον συνήθως εἰς τὸ 50% καὶ πλέον τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ ἐκάστης χώρας. Ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια λόγῳ ἡλικίας (ἀνήλικοι κάτω ὠρισμένης ἡλικίας, γέροντες) ἢ λόγῳ ἄλλων αἰτίων (π.χ. ἀνάπηροι) δὲν δύνανται — ἀντικειμενικῶς — νὰ προσφέρουν ἐργασίαν οἰκονομικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς ἐκάστης χώρας ἀποτελεῖ δείκτην οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Σημασίαν δι' αὐτὴν ὅμως ἔχει καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σύγχρονοι ἔρευναι, πλὴν τοῦ διαχωρισμοῦ εἰς «πρό-

σωπα άπασχολούμενα» και άνέργους, διακρίνουν τόν ένεργόν πληθυσμόν μέ ποικίλα κριτήρια.

Αί πλέον συνήθεις διακρίσεις είναι αί έξής :

α) αναλόγως του φύλου, ήτοι γίνεται διαχωρισμός του γυναικείου ένεργου πληθυσμού από του άνδρικού, β) αναλόγως της ήλικίας, άποχωριζομένων των άνήλικων έργατών από τους ώρίμους και τους ύπερήλικας, γ) αναλόγως του οικονομικού τομέως εις τόν όποιον συμβάλλει ή άπασχόλησις, διακρινομένων των κλάδων της παραγωγής εις τους πρωτογενείς, τους δευτερογενείς και τους τριτογενείς, δ) αναλόγως του είδους των βιομηχανιών, μέ βάση την διάκρισίν των εις βιομηχανίας παραγωγικών μέσων και βιομηχανίας καταναλωτικών αγαθών, ε) αναλόγως της θέσεως των άπασχολουμένων έντός των οικονομικών μονάδων, ήτοι άν είναι έργοδοται, άυτοτελείς έπαγγελματίαι, μισθωτοί ή μέλη της οίκογενείας του έπιχειρηματίου μη άμειβόμενα και στ) αναλόγως της ιδιότητος των μισθωτών ως έργατών ή ως ύπαλλήλων.

Έρευναι, λίαν ένδιαφέρουσας, επί του ένεργου πληθυσμού των διαφόρων χωρών του Κόσμου ένήργησε τό Διεθνές Γραφείον Έργασίας, τά δέ πορίσματα του έδημοσίευσε εις την Διεθνή Έπιθεώρησιν Έργασίας πρό διετίας. Ταύτην θα έχωμεν κυρίως ύπ' όψιν εις την κατωτέρω άνάλυσιν του παγκοσμίου ένεργου πληθυσμού.

Ό παγκόσμιος ένεργός πληθυσμός ύπελογίσθη ύπό του Διεθνούς Γραφείου έργασίας εις έν δισεκατομμύριον άτομα επί συνολικού μεγέθους 2,5 δισεκ. περίπου κατά τό 1950. Συνεπώς ή αναλογία του ένεργου είναι 41 % επί του συνόλου.

Εϊδικώτερον κατά ήπείρους και μέ χωριστήν έμφάνισιν της Σοβιετικής Ένώσεως, έχουμεν τά έξής δεδομένα :

Π Ι Ν Α Κ Η Ι Ι

Περιοχαι	Πληθυσμός	Εις έκατομμύρια άτόμων	
		Ένεργός	%
ΈΑφρική	197	89	45
ΈΑμερική	327	125	38
ΈΑσία	1369	528	39
Εύρώπη	414	190	46
ΈΩκεανία	13	5	42
Σοβιετική Ένωσις	195	88	45
Γενικά σύνολα	2515	1025	41

Η εξέλιξις των ποσοστών του ένεργου πληθυσμού επί του συνολικού τοιούτου είναι διά τάς περισσοτέρας χώρας άνωύσα. Διά να περι-

ορισθῶμεν εἰς ὠρισμένας, σημειοῦμεν ὅτι εἰς τὴν Γερμανίαν ἀπὸ 42,4 τὸ 1882 ἔφθασεν εἰς 49,5 % τὸ 1954, εἰς τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν ἀπὸ 42,9 τὸ 1881 ἔφθασεν εἰς 46,2 % τὸ 1951, εἰς τὰς Η.Π.Α. ἀπὸ 32,5 τὸ 1870 ἔφθασεν εἰς 39,9 % τὸ 1950 καὶ εἰς τὴν Σουηδίαν ἀπὸ 39,8 τὸ 1910 ἔφθασεν εἰς 44,1 % τὸ 1950. Ὡς βασικοὶ λόγοι τῆς αὐξήσεως τῶν ποσοστῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ θεωροῦνται ἡ μεγαλυτέρα συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα καὶ ἡ αὐξήσις τῆς μέσης ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

1. Ἡ κατανομή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ κλίμακα ἡλικιῶν

Κύριοι παράγοντες διαφορισμοῦ τῶν ποσοστῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τοῦ συνόλου εἶναι: α) ὁ βαθμὸς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, β) ἡ κατὰ ἡλικίας σύνθεσις τῶν πληθυσμῶν καὶ γ) ἡ ἔκτασις τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα.

Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ μελετήσωμεν κατωτέρω τὸ θέμα τῆς γυναικείας ἀπασχολήσεως ἀνά τὸν κόσμον, ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὴν κατανομήν τοῦ παγκοσμίου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ με βάσιν τὴν ἡλικίαν, ἥτοι τὴν διαίρεσιν εἰς ἀνηλικίους (15 – 19 ἐτῶν), ὠρίμους (20 – 64 ἐτῶν) καὶ ὑπερηλικίους (65 ἐτῶν καὶ ἄνω).

Βεβαίως εἰς πολλὰς χώρας καὶ δὴ τὰς καθυστερημένας ἀπασχολοῦνται ἀνήλικοι κάτω τῶν 15 ἐτῶν, εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ διὰ λόγους συγκρισιμότητος ἡ ἐξέτασις περιορίζεται εἰς τοὺς ἄνω τοῦ 15ου ἔτους, δεδομένου ὅτι ἀρκετὸς ἀριθμὸς προηγμένων χωρῶν ἐθέσπισεν ὡς κατώτατον ὄριον ἡλικίας τὸ 15ον ἔτος. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι ὅτι μειοῦται συνεχῶς ἡ ἀναλογία τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων (15 – 19 ἐτῶν) λόγῳ, προφανῶς, τῆς αὐξήσεως στροφῆς πρὸς τὴν ἀνωτέραν καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐκπαίδευσιν. Οὕτω εἰς τὰς Η.Π.Α., ἐνῶ κατὰ τὸ 1900 τὰ 63,6 % τῶν ἐφήβων ἡλικίας 15 – 19 ἐτῶν κατετάσσοντο εἰς τὸν ἐνεργὸν πληθυσμόν, τὸ ποσοστὸν τοῦτο κατῆλθε τὸ 1950 εἰς 39,5 %. Εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἀπὸ 88,2 % τὸ 1931 ἡ ἀναλογία κατῆλθεν εἰς 49,9 % τὸ 1954. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ 88,2 % τὸ 1931 εἰς 72,8 % τὸ 1954.

Ἐτι μεγαλυτέρα μείωσις παρατηρεῖται καὶ εἰς ποσοστὰ ὑπερηλικῶν μελῶν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἐντὸς π.χ. 60 ἐτῶν (ἀπὸ τοῦ 1891 μέχρι τοῦ 1951) ἐμειώθη εἰς τὸ ἡμισυ ἡ ἀναλογία τῶν ἐνεργῶν ὑπερηλικῶν ἀνδρῶν (ἀπὸ 64,8 εἰς 32 %) εἰς τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν καὶ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν Ἰταλίαν (ἀπὸ 72,6 % εἰς 33,1 %). Ἡ πτώσις ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν συστημάτων συνταξιοδοτήσεως τῶν γερόντων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐχόντων περισσότερον προχωρημένην ἡλικίαν, τῶν ὁποίων ἡ μεγίστη ἀναλογία δὲν ἀπασχολεῖται.

*Αντιθέτως πρὸς τοὺς ἐνεργοὺς ἀνηλίκους καὶ ὑπερηλίκους, τῶν ὁποίων τὰ ποσοστά συνεχῶς μειοῦνται, οἱ ἐνεργοὶ ὠριμοὶ καταλαμβάνουν συνεχῶς μεγαλύτεραν ἀναλογία ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ μεγέθους τῶν ἀντιστοιχῶν κλιμακίων ἡλικιῶν (ἀπὸ 20 — 64 ἐτῶν). Κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον (1947 — 1954) 90 — 98,5 % τῶν ἀνδρῶν καὶ 11 — 58 % τῶν γυναικῶν μετεἶχον τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τῶν χωρῶν. Ὁ μεγάλος διαφορισμὸς τῶν ποσοστῶν τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς ἀτελείας τῶν στατιστικῶν δεδομένων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ κοινωνικὰ καὶ γενικώτερα αἷτια τὰ προσδιορίζοντα τὴν γυναικείαν ἀπασχόλησιν τὰ ὁποῖα ἐπιδροῦν ἀνίσως κατὰ τόπους.

2. Ἡ κατανομή κατὰ οἰκονομικοῦς τομεῖς

Ὡς γνωστὸν, τοὺς παραγωγικοὺς κλάδους κατατάσσει σήμερον ἡ ἐπιστήμη εἰς τρεῖς τομεῖς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, τὸν πρωτογενῆ, τὸν δευτερογενῆ καὶ τὸν τριτογενῆ. Ὁ πρωτογενὴς περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κλάδους τῆς φυσικῆς παραγωγῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος συνεργάζεται ἀμέσως μὲ τὴν φύσιν, εἴτε συγκεντρῶνων τὰ ἀγαθὰ τῆς (συλλεκτικὴ παραγωγή) εἴτε κατευθύνων τὰς παραγωγικὰς τῆς ἰδιότητας εἰς ἐπιθυμητὸν ἀποτέλεσμα (γεωργικὴ παραγωγή). Ὁ δευτερογενὴς τομεὺς περιλαμβάνει τὰς δραστηριότητας, διὰ τῶν ὁποίων ἀξιοποιοῦνται διὰ τὴν οἰκονομίαν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις (ἐνεργειακὴ παραγωγή) ἢ μεταμορφοῦνται τὰ προϊόντα τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς εἰς χρήσιμα διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶδη (μεταποιήσεις, ὅπου ὑπάγεται ἡ βιοτεχνία καὶ ἡ βιομηχανία). Ὁ τριτογενὴς τομεὺς, τέλος, συγκεντρώνει ὅλας τὰς λοιπὰς δραστηριότητας, αἱ ὁποῖαι εἴτε ὑποβοηθοῦν τοὺς ἄλλους δύο τομεῖς εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων των ἢ ἐξυπηρετοῦν τὰ ἄτομα διὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ βιοτικοῦ των ἐπιπέδου. Εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα ὑπάγονται αἱ μεταφοραὶ, τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ πάσης φύσεως ὑπηρεσίαι, δημόσιαι καὶ ἰδιωτικάι.

Ἡ γενομένη διάκρισις κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ Δ.Γ.Ε. χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους : «γεωργικὸς τομεὺς», διὰ τὸν πρωτογενῆ «βιομηχανικὸς τομεὺς» διὰ τὸν δευτερογενῆ καὶ «τομεὺς ὑπηρεσιῶν» διὰ τὸν τριτογενῆ τομέα. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ ἀντιστοιχία εἶναι σχεδὸν πλήρης, καθόσον ὁ μὲν γεωργικὸς τομεὺς περιλαμβάνει πλὴν τῆς κυρίως γεωργίας καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν δασοπονίαν καὶ τὴν ἀλιείαν, καὶ ὁ τριτογενὴς τὰς μεταφοράς, τὸ ἐμπόριον καὶ τὸ σύνολον τῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ δευτερογενὴς μόνον τομεὺς ἐμφανίζεται εὐρύτερος εἰς βάρους τοῦ πρωτογενοῦς, καθόσον περιλαμβάνει πλὴν τῆς βιομηχανίας, τῆς βιοτεχνίας, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῶν κατασκευῶν, τὰς μεταλλευτικὰς δραστηριότητας. Τοῦτο ὅμως δὲν δημιουργεῖ δυσχερείας εἰς τὰς συγκρίσεις, ἐφ' ὅσον δι'

ὅλας τὰς χώρας ἐλήφθησαν τὰ αὐτὰ κριτήρια. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν οὐσίαν ἡ μεταλλευτικὴ δραστηριότης, ἡ ὁποία σήμερον χρησιμοποιεῖ βιομηχανικὴν διαδικασίαν, ἔπαυσε νὰ συνιστᾷ συλλεκτικὴν ἀπλῶς μορφήν παραγωγῆς καὶ μετεπήδησε, συμπληρουμένη καὶ διὰ τῆς μεταλλουργίας, εἰς τοὺς δευτερογενεῖς κλάδους.

Εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα παρατίθενται ἡ σχέσις τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ὠρισμένων χωρῶν ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ των πληθυσμοῦ καὶ τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῶν καθ' ἕκαστα τομέων οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

ΠΙΝΑΞ III

Κατανομή ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς

Χώρα	Ἔτος	Ἐνεργὸς πληθυσμὸς "ο" ἐπὶ τοῦ συνόλου	Ποσοστὸν ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ οἰκονομικὸν τομέα		
			Γεωργία	Βιομη- χανία	Ἑπιτη- ρεσία
ΑΦΡΙΚΗ :					
Αἴγυπτος	1947	35,5	65,4	12,4	22,2
ΑΜΕΡΙΚΗ :					
Ἀργεντινὴ	1947	40,6	26,7	30,1	43,2
Βραζιλία	1950	33,0	60,7	13,1	26,2
Καναδᾶς	1951	37,9	19,3	36,0	44,7
Ἡνωμ. Πολιτεῖαι	1950	39,9	12,5	37,0	50,5
Μεξικόν	1950	32,4	60,8	16,8	22,4
ΑΣΙΑ :					
Ἰνδία	1951	39,1	73,9	9,9	16,2
Ἰαπωνία	1954	46,0	54,2	22,3	32,5
Πακιστάν	1951	30,7	79,5	7,6	12,9
Ταϊλάνδη	1947	51,6	85,8	2,4	11,8
ΕΥΡΩΠΗ :					
Ἑλλάς	1951	37,0	51,6	20,7	27,7
Δ. Γερμανία	1954	49,5	20,6	46,4	33,0
Αὐστρία	1951	48,8	32,6	37,6	29,8
Βέλγιον	1947	40,9	12,5	50,2	37,3
Ἰσπανία	1950	38,6	49,6	25,5	24,9
Γαλλία	1954	44,8	27,5	37,2	35,3
Ἰταλία	1954	44,1	41,2	31,4	27,4
Κάτω χῶραι	1947	40,2	19,8	34,2	46,0
Ἀγγλία	1951	46,2	5,3	49,2	45,5
Σουηδία	1950	44,1	20,5	41,1	38,4
Τουρκία	1950	60,7	85,7	7,4	6,9
ΩΚΕΑΝΙΑ :					
Αὐστραλία	1947	42,7	16,6	37,9	45,5

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει, ὅτι: α) αἱ καθυστερημένοι χώροι ἔχουν κατὰ κανόνα μικροτέραν ἀναλογίαν ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (32—40 %) ἐν σχέσει πρὸς τὰς προηγμένας (40—50 %). Αἱ ἐξαιρέσεις τῆς Ταῦλάνδης καὶ τῆς Τουρκίας (51,6% καὶ 60,7%) εἶναι ἀμφιβόλου στατιστικῆς ἀξιοπιστίας, β) αἱ καθυστερημένοι οἰκονομικῶς χώροι ἔχουν κύριον κλάδον τὴν γεωργίαν μὲ ποσοστὸν μεγαλύτερον τοῦ 45% ἐπὶ τοῦ συνόλου. Εἰς ὠρισμένας μάλιστα ἐξ αὐτῶν—τὴν Ταῦλάνδην, τὴν Τουρκίαν, τὸ Πακιστάν, τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Αἴγυπτον—τὸ ποσοστὸν τῆς γεωργίας κυμαίνεται ἀπὸ 65—86%, γ) αἱ βιομηχανικῶς προηγμένοι χώροι ἔχουν, κατὰ πλεῖστον, ποσοστὸν ἀπασχολήσεως εἰς τὸν δευτερογενῆ τομέα μεγαλύτερον ἐκείνου τοῦ πρωτογενοῦς καὶ τοῦ τριτογενοῦς τομέως, δ) εἰς ὠρισμένας χώρας ἐκ τῆς ομάδος τῶν προηγμένων, ὁ τριτογενῆς τομεὺς ἀνεπτυχθῆ, ἐξ ἀπόψεως ἀπασχολήσεως, περισσότερο τοῦ δευτερογενοῦς, συνεπιεῖα ὀργανικῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τρεῖς ἐξωευρωπαϊκὰς χώρας, τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶν καὶ τὴν Αὐστραλίαν καὶ μίαν Εὐρωπαϊκὴν, τὰς Κάτω Χώρας, ε) εἰς τὰς πλείστας ὡσαύτως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, δεῦτερος τομεὺς ἐξ ἀπόψεως ἀπασχολήσεως ἔρχεται ὁ τριτογενῆς, λόγῳ τῆς διογκώσεως τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, πρὸς τὰ ὅποια καταφεύγει ὁ πλεονάζων ἐνεργὸς πληθυσμός, στ) σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου καὶ τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ μειοῦται εἰς πάσας τὰς χώρας τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τὴν γεωργίαν, ἐνῶ αὐξάνουσιν τὰ ποσοστὰ τῶν δύο ἄλλων τομέων, ὡς φαίνεται εἰς τὸν ἀκόλουθον πίνακα:

Π Ι Ν Α Κ Σ Ι V

Χ ὠ ρ α ι	Ἔ τ ο ς	Ἀναλογία ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (%)		
		Γεωργία	Βιομηχανία	Ἵπηρεσία
Ἑλλάς	1928	60	18	22
	1951	51,6	20,7	27,7
Γερμανία	1925	31	42	27
	1939	26	42	32
Η.Π.Α.	1930	23	33	45
	1950	13	37	50
Γαλλία	1921	41	31	28
	1954	28	37	35
Ἀγγλία	1921	7	49	44
	1951	5	49	46
Ἰταλία	1931	51	27	22
	1954	41	32	27

3. *Ἡ κατανομή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως*

Ἡ διάρθρωσις τῆς ἀπασχολήσεως ἐντὸς τοῦ δευτερογενοῦς τομέως διαφέρει κατὰ χώρας, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Δυνάμεθα πάντως νὰ διακρίνωμεν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, εἰς τρεῖς κατηγορίας τὰς διαφόρους χώρας: α) τὰς βιομηχανικῶς καθυστερημένας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ βιοτεχνία ὑπερέχει τῆς βιομηχανίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν αἱ Χῶραι εἰς τὰς ὁποίας δεσπόζει ὁ γεωργικὸς τομεύς, ὁ δὲ βιομηχανικὸς ὑστερεῖ σημαντικώτατα ἔναντι αὐτοῦ. β) τὰς εὐρισκομένας εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, ὅπου ἡ βιομηχανικὴ οἰκονομία κατέχει μίαν ἀξιόλογον θέσιν ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν ἐντὸς τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως κατέχουν αἱ βιομηχανίαί αἱ παράγουσαι ἀγαθὰ καταναλώσεως (βιομηχανία διατροφῆς, κλωστοῦφαντουργία, καπνοβιομηχανία κ.λ.π.). γ) τὰς εὐρισκομένας εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως, ὅποτε ἀφ' ἑνὸς προηγεῖται ὁ βιομηχανικὸς τομεύς τοῦ γεωργικοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ βιομηχανίαί, αἱ παράγουσαι εἶδη χρησιμοποιούμενα διὰ περαιτέρω παραγωγὴν καταλαμβάνουν τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν (μεταλλουργικαί, μηχανολογικαί βιομηχανίαί κ.λ.π.).

Ἡ ταξινόμησις αὕτη ἀπεικονίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀπασχολήσεως κατὰ βιομηχανικοὺς κλάδους τόσον ἐντὸς τῶν σήμερον βιομηχανικῶς προηγμένων χωρῶν, ὅσον καὶ ἐντὸς τῶν ἀναπτυσσομένων βιομηχανικῶς χωρῶν, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα.

4. *Ἡ κατανομή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ κοινωνικῆς ἀποψεως*

Ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς, μὲ βάσιν κοινωνικὰ κριτήρια, διακρίνεται εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἐξ ὧν δύο ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρως. Ἡ μία ταξινομεῖ τὰ ἀπασχολούμενα ἄτομα εἰς κλάδους οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀναλόγως τῆς θέσεως των ἐντὸς τῶν οἰκονομικῶν μονάδων, διαχωρίζουσα τοὺς προσφέροντας ἐξητημένην ἐργασίαν ἐπὶ μισθῶ, τοὺς λεγομένους μισθωτοὺς, ἀπὸ τοὺς ἐργοδότας, τοὺς αὐτοτελῶς ἐργαζομένους καὶ τὰ μὴ ἀμειβόμενα μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐργοδοτοῦ. Ἡ ἄλλη διάκρισις βασίζεται εἰς τὸ εἶδος τῆς προσφερομένης ἐργασίας καὶ διαχωρίζει τοὺς μισθωτοὺς εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους.

Τὰ δεδομένα τῆς πρώτης διακρίσεως ὁδηγοῦν εἰς τὸ πόρισμα ὅτι αἱ καθυστερημέναί χῶραι ἔχουν μεγάλην ἀναλογίαν ἐργοδοτῶν, αὐτοτελῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ μελῶν οἰκογενείας μὴ ἀμειβομένων καὶ μικρὰν ἀναλογίαν μισθωτῶν, ἐνῶ αἱ προηγμέναί οἰκονομικῶς χῶραι ἔχουν μικρὸν ποσοστὸν προσώπων τῆς πρώτης κατηγορίας καὶ ἠὺξημένον ποσοστὸν μισθωτῶν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πρώτης ὁμάδος χωρῶν ἔρχονται αἱ Ἀσιατικαὶ χῶραι καὶ δὴ τὸ Πακιστάν καὶ αἱ Ἰνδίαί μὲ ποσοστὰ μισθωτῶν

Π Ι Ν Α Ξ V

Ἐξέλιξις τῆς κατανομῆς τῆς ἀπασχολήσεως μεταξύ
τῶν βιομηχανιῶν μεταποιήσεως

Χ ὠ ρ α ι	Ἔτος	Ἀναλογία πρὸς σύνολον ἐργαζομένων εἰς βιομηχανίας μεταποιήσεως		
		Βιομηχανίαί τροφίμων καὶ κλωστο- ὑφαντουργίαί	Μεταλλουρ- γικαὶ καὶ μη- χανολογικαὶ βιομηχανίαί	Λοιπαὶ βιο- μηχανίαί μεταποιήσεως
		1	2	3
Ἑλλάς	1928	58,2	10,5	31,3
	1951	56,4	16,3	27,3
Γαλλία	1936	35,8	25,9	38,3
	1954	33,9	37,1	29,0
Ἀγγλία	1921	41,7	38,2	20,1
	1951	30,7	49,4	19,9
Ἑλβετία	1910	59,0	14,9	26,1
	1950	35,7	33,1	31,2
Ἀργεντινὴ	1937	46,0	22,6	31,4
	1954	43,0	24,8	32,2
Αὐστραλία	1937	39,4	31,3	29,3
	1938	31,0	44,7	24,3
Δ. Γερμανία	1954	30,5	45,3	24,2
	1937	39,5	25,7	34,8
Καναδᾶς	1953	30,2	35,2	34,6
	1938	71,7	16,5	11,8
Ἰνδία	1953	61,2	24,2	14,6
	1937	34,7	31,7	33,6
Τσεχοσλοβακία	1949	30,2	38,0	31,8
	1937	27,5	34,9	37,6
Σουηδία	1952	24,0	43,2	32,8

16,2% καὶ 21,3%, ἀντιστοίχως, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῶν χωρῶν τῆς δευτέρας ομάδος αἱ Χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς καὶ δὴ ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ αἱ Ἠνωμένα Πολιτεία μὲ ποσοστὰ μισθωτῶν 92,5% καὶ 82,2%, ἀντιστοίχως.

Ὁ λόγος τῆς ἠϋξημένης ἀναλογίας τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν αὐτοτελῶν εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῶν μικρῶν μονάδων εἰς τὴν γεωργικὴν καὶ τὴν βιοτεχνικὴν τῶν δραστηριότητα, λόγος δὲ τοῦ μεγάλου ποσοστοῦ τῶν μισθωτῶν εἰς τὰς προηγμένας χώρας εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κατανομῆς εἰς τὰς διαφόρους χώρας εἶναι σχεδόν

ομοιόμορφος. Ούτω, εις τὸν γεωργικὸν τομέα σημειοῦται μείωσις τῆς ἀναλογίας τῶν μισθωτῶν λόγῳ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοκτητῶν γῆς (κληρονομικὴ διαδοχὴ, ἀποκατάστασις ἀκτημόνων καλλιεργητῶν) καὶ τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς γεωργίας, ἥτις συνεπάγεται ἐκτοπισμὸν ἐργατῶν. Εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα, ἀντιθέτως, ἡ μικρὰ ἐπιχειρήσις ὑποχωρεῖ συνεχῶς πρὸς τῆς μεγάλης καὶ οὕτω ἡ ἀναλογία τῶν μισθωτῶν διευρύνεται. Τμήμα αὐτῶν ἀποτελοῦν οἱ ἐκ τῆς ὑπαίθρου μετακινούμενοι πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα. Ἐνάλογόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τῆς μεγάλης συγκοινωνιακῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως ὡς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν προκαλοῦν αὐξήσιν τῆς ἀναλογίας τῶν μισθωτῶν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠυξήθη ἡ ἀναλογία τῶν μισθωτῶν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς μεταξὺ 1928 καὶ 1951. Εἰς τὴν γεωργίαν τὸ ποσοστὸν ἀπὸ 7,5% ἀνῆλθεν εἰς 9,2%, εἰς τὴν βιομηχανίαν ἀπὸ 57,8% εἰς 70% καὶ εἰς τὰς ὑπηρεσίας ἀπὸ 52,4% εἰς 66,1%. Καὶ ἡ μὲν αὐξήσις ἡ σημειωθείσα εἰς τοὺς δύο τελευταίους τομεῖς ἐξηγεῖται ὡς ἀνεπτυχθὴ ἀνωτέρω (μεγαλύτεραι μονάδες), ἡ δὲ αὐξήσις εἰς τὴν γεωργίαν προέρχεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν (βαμβακοπαραγωγή, κηπευτικά, δενδροκομία) ἥτις ἀπαιτεῖ περισσοτέραν ἐργασίαν, τὴν ὅποιαν προσφέρουν ὑποαπασχολούμενα μέλη οἰκογενειῶν μὲ ἀνεπαρκῆ κλῆρον.

Ἐὰς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν μισθωτῶν εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους. Ἐν προκειμένῳ διαπιστοῦται αὐξήσις ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν, ἀλλ' ἡ αὐξήσις τῶν ὑπαλλήλων εἶναι κατὰ πολὺ ταχύτερα τῆς τῶν ἐργατῶν. Λόγοι τῆς ἀνίσου ἐξελιξεως εἶναι: ἡ ἀντικατάστασις χειρωνακτῶν διὰ μηχανῶν τόσον εἰς τὴν γεωργίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἡ ἀπαιτήσις μεγαλυτέρας ἀναλογίας τεχνικῆς καὶ διοικητικῆς εἰδικευμένης ἐργασίας (θεωρουμένης ὡς πνευματικῆς) καὶ ἡ διόγκωσις τῶν κλάδων τῆς τριτογενούς παραγωγῆς, οἱ ὅποιοι κυρίως δι' ὑπαλλήλων ἐξυπηρετοῦνται.

Διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὠρισμένας χώρας καὶ συγκρίσεις, ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὴν Δανίαν καὶ τὴν Νορβηγίαν τὸ ποσοστὸν τῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν μισθωτῶν ἀπὸ 20 – 21% κατὰ τὸ 1930 ἀνῆλθεν εἰς 28 – 32% κατὰ τὸ 1950.

III. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ γυναικείου στοιχείου εἰς τὴν παραγωγικὴν δραστηριότητα χρονολογεῖται ἀπὸ μακροῦ, διαπιστοῦται δὲ τόσον εἰς τὰς προηγμένας ὅσον καὶ εἰς τὰς καϋστερημένας χώρας. Ἡ σημειωθείσα ἐξέλιξις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας δὲν εἶναι τόσον ποσοτικὴ ὅσον

ποιοτική, έκδηλουμένη εις τὴν ποικιλίαν τῶν ειδικοτήτων, αἱ ὁποῖαι προσεῖλκυσαν τὴν γυναικείαν ἐργασίαν, ἰδίως εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν.

Εἰς τὴν στατιστικὴν διαπίστωσιν ὁμως τῆς γυναικείας ἀπασχόλησεως συναντῶνται μεγάλαι δυσχέρειαι, πολὺ μεγαλύτεραι ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀνδρικὸν ἐνεργὸν πληθυσμόν. Αἱ κυριώτεραι δυσχέρειαι συνίστανται εἰς τὴν διαρροὴν παραγωγικῶς ἀπασχολουμένων γυναικῶν ἀπὸ τὰς ἀπογραφὰς καὶ τὴν διάφορον ἐκτίμησιν ἐκ μέρους τῶν καθ' ἕκαστα χωρῶν τῶν ἡμιαπασχολουμένων καὶ τῶν προσφεροσῶν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς οἰκογενειακὰς ἐπιχειρήσεις. Ἄλλαι χῶραι περιλαμβάνουν ἀμφοτέρας τὰς κατηγορίας ταύτας εἰς τὸν γυναικείον ἐνεργὸν πληθυσμόν, ἄλλαι τὴν μίαν καὶ ἄλλαι οὐδεμίαν. Ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀνομοιομορφίαι εἰς τὰς στατιστικάς, ἰδίως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, εἰς τὰς ὁποῖας κυρίως ἐμφανίζονται ἀθροαί περιπτώσεις τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν.

Ἡ γυναικεία ἀπασχόλησις ἀκολουθεῖ ὡς συνολικὸν μὲν μέγεθος ἀνιούσαν πορείαν καὶ δὴ εἰς τὰς ἐκβιομηχανιζομένας χώρας, κατὰ τομεῖς ὁμως παραγωγικῆς δραστηριότητος ἢ ἐξέλιξις ποικίλλει. Ἡ γεωργικὴ ἀπασχόλησις τῶν γυναικῶν ἐλαττοῦται βαθμηδὸν λόγῳ τῆς αὐξούσης εἰσόδου τῶν μηχανῶν καὶ τοῦ ἐκτοπισμοῦ παρ' αὐτῶν ἀνθρωπίνης ἐργασίας, ἐνῶ ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν αὐξάνει. Ἰσχύει, δηλαδὴ, διὰ τὸν γυναικείον πληθυσμόν ἡ γενικὴ διαπίστωσις περὶ ἐξελιξέως τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τομεῖς δραστηριότητος, ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ μεταβολαί εἶναι ἐντονώτεροι λόγῳ τοῦ μεγαλύτερου ἐκτοπισμοῦ γυναικείας ἐργασίας εἰς τὴν ὑπαιθρον καὶ τῆς σοβαρᾶς αὐξήσεως τοῦ ὄγκου τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπορροφοῦν μεγάλην ἀναλογίαν γυναικείου προσωπικοῦ. Θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω τὴν ἑκτασιν τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν κατανομήν του κατὰ ἡλικίας καὶ οἰκογενειακὴν κατάστασιν, κατὰ τομεῖς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ, τέλος, ἀπὸ ἐπαγγελματικῆς ἀπόψεως.

1. Ἡ ἑκτασις τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ

Ὁ κατωτέρω πίναξ περιλαμβάνει τὰ ποσοστὰ τοῦ γυναικείου ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ πίνακος, τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων παραγωγικῶς γυναικῶν κυμαίνεται ἀπὸ 3,8% ἕως 49,4% ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ καὶ ἀπὸ 5,8% ἕως 47,9% ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὄχι μόνον τὰ μικρότερα ἀλλὰ καὶ τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ ἔχουν αἱ καθυ-

ΠΙΝΑΞ VI

Χώρα	Έτος	Έργαζόμενοι γυναίκες	
		Ποσοστόν επί συνόλου γυναικών	Ποσοστόν επί συνόλου ενεργού πληθυσμού
ΑΦΡΙΚΗ :			
Αίγυπτος	1947	6,8	10,0
ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ :			
Λευκός Πληθυσμός	1951	16,3	21,8
Άλλοι	1946	29,1	30,2
ΑΜΕΡΙΚΗ :			
Άργεντινή	1947	16,6	19,9
Βραζιλία	1950	9,6	14,6
Καναδάς	1951	16,9	22,1
Χιλή	1952	18,1	25,0
Κολομβία	1951	12,4	18,7
Η. Π. Α.	1950	21,8	27,5
Μεξικόν	1950	8,7	13,6
ΑΣΙΑ :			
Ίνδία	1951	23,5	29,2
Ίαπωνία	1950	33,0	38,5
Πακιστάν	1951	3,8	5,8
Φιλιππίνες	1948	31,0	40,1
Ταϊλάνδη	1947	49,4	47,9
ΕΥΡΩΠΗ :			
Γερμανία	1950	31,4	36,0
Αύστρια	1951	35,0	38,8
Βέλγιον	1947	19,0	23,6
Ίσπανία	1950	11,8	15,8
Φινλανδία	1950	38,4	40,7
Γαλλία	1954	29,9	34,8
Έλλάς	1951	13,1	18,0
Ούγγαρία	1949	25,2	29,0
Ίταλία	1951	20,3	25,1
Κάτω χώραι	1947	19,5	24,4
Πολωνία	1950	42,4	44,8
Ήνωμένον Βασίλειον	1951	27,4	30,8
Σουηδία	1950	23,2	26,4
Τουρκία	1955	44,0	43,4
Γιουγκοσλαβία	1953	30,7	34,1
ΩΚΕΑΝΙΑ :			
Αύστραλία	1954	19,0	22,8
ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	1955	—	45,0

στερημένοι χώροι, πράγμα ενισχυτικόν τῆς ἀπόψεως περὶ ἀνομοιομορφίας τῶν στατιστικῶν δεδομένων. Ἀντιθέτως αἱ προηγμένοι χώροι ἔχουν ποσοστὰ ἐνδιάμεσα. Συγκεκριμένως ὁ γυναικεῖος ἐνεργὸς πληθυσμὸς τῶν ἀνέρχεται εἰς τὸ 17 – 35 % τοῦ συνολικοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ καὶ εἰς τὸ 22 – 39 % τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ ποσοστὰ ἀπασχολήσεως τῶν γυναικῶν εἶναι αἰσθητῶς κατώτερα τῶν ἀνδρῶν (3,8 – 49,4 % γυναῖκες, 53,9 – 67,4 % ἄνδρες). Ἡ χαμηλοτέρα ἀναλογία ἀπασχολουμένων γυναικῶν πρὸς τοὺς ἀπασχολουμένους ἄνδρας εἰς τὴν αὐτὴν χώραν συναντᾶται εἰς τὸ Μεξικὸν (8,7 % ἔναντι 56,8 %) καὶ ἡ ὑψηλοτέρα ἀναλογία εἰς τὴν Δυτικὴν Γερμανίαν (34,9 % ἔναντι 66 %). Εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ ἐργαζόμεναι γυναῖκες καταλαμβάνουν ποσοστὸν 13 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ ἔναντι ἀνδρικοῦ ποσοστοῦ 62,5 % καὶ μέσου γενικοῦ 37 %.

2. Ἡ κατανομή κατὰ ἡλικίας καὶ οἰκογενειακὴν κατάστασιν

Ἐξ ἀπόψεως ἡλικίας, τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν καταλαμβάνουν αἱ πολὺ νεαὶ γυναῖκες καὶ δὴ αἱ μεταξύ 15 καὶ 24 ἐτῶν. Μάλιστα περισσότεραι ἀναλογικῶς εἶναι αἱ ἡλικίας 15 – 19 ἐτῶν ἐργαζόμεναι γυναῖκες (25 – 83 % τοῦ συνόλου τῶν) ἢ αἱ ἡλικίας 20 – 24 ἐτῶν (19 – 70 % ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν). Ἐξαιρέσεις γίνονται ὡς πρὸς ὠρισιμένας ἐκ τῶν προηγμένων χωρῶν, ὡς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, τὸν Καναδᾶν καὶ τὴν Σουηδίαν, ὅπου τὰ ποσοστὰ ἐργαζομένων γυναικῶν τοῦ πρώτου κλιμακίου ἡλικιῶν εἶναι μικρότερα τῶν τοῦ δευτέρου, λόγω συνεχίσεως τῶν σπουδῶν ἐκ μέρους μεγάλης μερίδος νεανίδων, χωρὶς παράλληλον ἀπασχόλησιν. Μετὰ τὸ 25ον ἔτος καὶ ἔτι πλέον μετὰ τὸ 45ον τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν πίπτει σοβαρῶς (12,6 – 58,4 % καὶ 9,6 – 54,8 % ἀντιστοίχως). Τέλος λίαν περιωρισμένοι εἶναι τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων ὑπερηλικῶν γυναικῶν ἰδίως εἰς τὰς προηγμένας χώρας (5 – 10 %) λόγω τῶν ἐφαρμοζομένων συστημάτων συνταξιοδοτήσεως. Ἡ διαπιστωμένη μεγαλυτέρα συμμετοχὴ εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ὑπερηλικῶν γυναικῶν εἰς τὰς ἄλλας χώρας (20 – 27 %) ὀφείλεται εἰς τὴν μερικὴν ἀπασχόλησιν τῶν εἰς οἰκογενειακὰς ἀγροτικὰς ἐκμεταλλεύσεις.

Ἐξ ἀπόψεως οἰκογενειακῆς καταστάσεως τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἄγαμοι γυναῖκες μετέχουν τῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων κατὰ μεγαλυτέραν ἀναλογίαν (διπλασίαν ἢ καὶ τριπλασίαν) ἔναντι τῶν ὑπᾶνδρων : Εἰς πολλὰς χώρας τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων ἀγάμων γυναικῶν προσεγγίζει ἐκεῖνο τῶν ἀνδρῶν (π.χ. εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν εἶναι 73 % καὶ εἰς τὴν Δ. Γερμανίαν 79 %), ἐνῶ τὰ ποσοστὰ τῶν ὑπᾶνδρων φθάνουν τὸ πολὺ εἰς 32,5 % (Αὐστρία). Αἱ ἔγγαμοι γυναῖκες, ἐνῶ ἀποτελοῦν τὸ 45 – 67 % τοῦ συνόλου τοῦ γυναικεῖου πληθυσμοῦ ἡλικίας ἄνω τῶν 15 ἐτῶν, καταλαμβάνουν ποσο-

στά πολύ χαμηλότερα ἐντὸς τοῦ ἐνεργοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ κυμαινόμενα ἀπὸ 6,8 — 52,7 %, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὰς προηγμένας χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀπὸ 16,3 — 39,5 %. Αἱ ἐργαζόμεναι ἔγγαμοι γυναῖκες εἰς μὲν τὰς καθυστερημένας χώρας ἀπασχολοῦνται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν οἰκογενειακὴν γεωργικὴν ἐπιχείρησιν ἐνῶ εἰς τὰς προηγμένας εἰς τὸν βιομηχανικὸν καὶ τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν.

3. Ἡ κατανομή κατὰ οἰκονομικοὺς τομεῖς

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τομέων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἐξετάζεται ἀφ' ἐνὸς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ κατωτέρω πῖναξ συγκεντρώνει τὰς δύο ταύτας συσχετίσεις.

Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος, εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας ἢ γυναικεῖα ἐργασία ἀπορροφᾶται κατὰ μεγίστην τῆς ἀναλογίαν (μέχρι καὶ 96 %) ἀπὸ τὴν γεωργίαν, ἥτις ἄλλωστε ἀποτελεῖ τὸν δεσπύζοντα παραγωγικὸν κλάδον εἰς αὐτάς. Εἰς τὰς προηγμένας χώρας οἱ τριτογενεῖς κλάδοι ἀπασχολοῦν τὸ σημαντικώτερον ποσοστὸν γυναικεῖας ἐργασίας (μέχρι καὶ 77 %), λόγῳ τῆς μεγαλυτέρας καταλληλότητος τῶν γυναικῶν διὰ τὰς ὑπηρεσίας. Μόνη σχεδὸν ἡ Τσεχοσλοβακία ἐμφανίζεται ἀπασχολοῦσα μεγαλυτέραν ἀναλογίαν γυναικῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν ἀπασχολουμένων εἰς τοὺς καθ' ἕκαστα τομεῖς γυναικῶν πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τοῦ τομέως, βλέπομεν πάλιν ὅτι μόνον καθ' ἐξαιρέσιν ἀπασχολεῖται ἀριθμὸς γυναικῶν μεγαλύτερος τοῦ τῶν ἀνδρῶν καὶ δὴ εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὰς ὑπηρεσίας. Ἡ ὑψηλὴ στάθμη ἀπασχολήσεως γυναικῶν εἰς τὴν γεωργίαν ἐμφανίζεται ὄχι μόνον εἰς καθυστερημένας (Τουρκία 53,4 %) ἀλλὰ καὶ εἰς προηγμένας χώρας (Γερμανία 54,7 %, Αὐστρία 52,5 %). Ὑψηλὴ στάθμη ἀπασχολήσεως γυναικῶν εἰς τὰς ὑπηρεσίας ἐμφανίζεται εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν (58 %) καὶ τὴν Φινλανδίαν (53,3 %) καὶ ἄλλας χώρας εἰς μικρότερον βαθμὸν, ἔτι δὲ καὶ ὑπαναπτύκτους λόγῳ τῆς εὐρείας χρησιμοποίησεως εἰς αὐτάς οἰκοσίτων ὑπηρεσιῶν. Ἀντιθέτως, εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα, οὐδαμοῦ ἢ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν ὑπερβαίνει τὸ 35 % ἐπὶ τοῦ συνόλου.

4. Ἡ κατανομή τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν ἀπὸ ἐπαγγελματικῆς ἀπόψεως

Ὅπως διὰ τὸ σύνολον τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, οὕτω καὶ ἐδῶ θὰ ἐξετάσωμεν τὴν κατανομὴν τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ ἀφ' ἐνὸς ἀναλόγως τῆς κατεχομένης θέσεως εἰς τὰς οἰκονομικὰς μονάδας (μισθωτοὶ καὶ μὴ μισθωτοὶ) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς μισθωτῆς ἐργασίας.

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπόψεως, παρατηροῦμεν ὅτι, τόσοσιν εἰς τὰς καθ-

ΠΙΝΑΞ VII

Χώροι	Έτος	Ποσοστόν του γυναικείου ενεργού πληθυσμού			Ποσοστόν γυναικῶν ἐπί του ὅλου ενεργού πληθυσμού		
		Γεωργία	Βιομηχανία	Ύπηρεσίαι	Γεωργία	Βιομηχανία	Ύπηρεσίαι
ΑΦΡΙΚΗ :							
Αίγυπτος	1947	74,4	8,3	17,4	11,6	6,7	7,3
ΝΟΤΙΟ - ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ :							
Λευκός Πληθυσμός	1951	1,9	20,8	77,3	2,7	13,8	32,4
Άλλοι	1946	55,1	1,8	43,1	30,1	2,8	51,7
ΑΜΕΡΙΚΗ :							
Άργεντινή	1947	7,2	33,7	59,1	5,4	22,4	27,3
Βραζιλία	1950	30,4	15,6	54,0	7,3	17,4	30,2
Καναδάς	1951	3,3	25,1	71,7	3,8	15,4	35,3
Χιλή	1952	8,0	25,9	66,1	6,2	21,5	43,7
Κολομβία	1951	13,6	25,7	60,6	4,6	26,4	44,4
Η.Π.Α.	1950	3,8	25,9	70,3	8,3	19,1	39,0
ΑΣΙΑ :							
Ινδία	1951	81,6	7,0	11,4	32,2	20,7	20,4
Ίαπωνία	1950	61,3	14,3	24,4	48,9	23,2	33,9
Μαλαισία	1947	78,5	8,3	13,2	28,0	18,2	12,6
Πακιστάν	1951	82,0	9,4	8,6	6,0	7,2	3,8
Φιλιππίνες	1948	44,2	23,3	32,5	42,9	34,3	35,1
Ταϊλάνδη	1947	88,9	1,6	9,5	49,9	32,2	38,9
ΕΥΡΩΠΗ :							
Γερμανία	1950	36,3	26,1	37,6	54,7	21,2	41,3
Αύστρια	1951	44,1	22,0	33,9	52,5	22,7	44,3
Βελιγράδιον	1947	7,6	39,6	52,8	14,5	18,7	33,6
Δανία	1950	17,7	22,2	60,1	23,4	22,2	49,4
Ίσπανία	1950	24,7	25,2	50,1	7,9	15,7	32,0
Φινλανδία	1950	46,1	21,0	32,9	40,5	30,7	53,3
Γαλλία	1954	28,4	25,9	45,7	35,0	24,4	45,0
Άγγλία	1951	1,7	39,1	59,2	10,3	24,4	40,0
Έλλάς	1951	44,9	25,9	29,2	15,7	22,5	18,7
Ίταλία	1951	41,4	28,0	30,6	24,6	21,9	29,9
Κάτω Χώραι	1947	18,3	17,3	64,4	22,6	12,5	34,5
Πολωνία	1950	69,1	13,8	17,1	53,5	28,0	39,6
Σουηδία	1950	6,5	25,7	67,8	8,4	16,5	46,5
Τσεχοσλοβακία	1947	53,0	26,7	20,3	49,1	25,0	28,9
Τουρκία	1955	96,0	2,4	1,6	53,4	12,6	8,0
Γιουγκοσλαβία	1953	81,7	8,1	10,2	41,2	17,9	28,2
ΩΚΕΑΝΙΑ :							
Αύστραλία	1954	3,9	28,2	67,9	6,5	15,9	33,8
ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ	1955	—	—	—	46,0	45,0	58,0

υστερημένες όσον και εις τας προηγμένες χώρας, ή αναλογία τών μισθω-
τών επί του συνολικού γυναικείου ένεργου πληθυσμού είναι αισθητώς
μεγαλύτερα της διαπιστουμένης έντός του όλου ένεργου πληθυσμού.
Ή αναλογία κυμαίνεται εις ώρισμένες τών προηγμένων χωρών μεταξύ
91,2% και 96,9%. Εις τας καθυστερημένες χώρας είναι σύνηθες τό ποσο-
στόν τών 60 — 70%, όπου δέ υπάρχει χαμηλή αναλογία τούτο όφείλε-
ται εις τό γεγονός ότι τό μέγιστον μέρος τών εργαζομένων γυναικών
άπασχολείται εις οικογενειακάς έπιχειρήσεις άνευ άμοιβής π.χ. εις τας
Ήσιατικώς χώρας.

Ήπό τά όλίγα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα, εις τά όποια δια-
χωρίζονται αί εργάτριαι άπό τας ύπαλλήλους, προκύπτει ότι παντού
σχεδόν αί εργάτριαι ύπερτερούν σοβαρώς τών ύπαλλήλων. Ειδικώτερον
εις τας καθυστερημένες χώρας αί εργάτριαι είναι πολλαπλάσιαι τών
ύπαλλήλων (π.χ. εις Αίγυπτον δώδεκα φορές περισσότεραι), ένώ εις
τας προηγμένες ή ύπεροχή είναι πολύ μικρότερα. Συνήθως εις δύο εργα-
τριάς άντιστοιχεί μία ύπάλληλος. Εις μίαν μάλιστα χώραν, τήν Σουηδίαν,
αί ύπάλληλοι είναι κατά 10% σχεδόν περισσότεραι τών εργατριών.

Έξ άπόψεως έπαγγέλματος, τήν πρώτην θέσιν κατέχει εις μέν τας
καθυστερημένες χώρας ή γεωργία (μέχρι και 84% του γυναικείου ένερ-
γου πληθυσμού εις τήν Γιουγκοσλαβίαν), εις δέ τας προηγμένες αί ύπη-
ρεσίαι (50 — 80%). Μεταξύ τών διαφόρων ύπηρεσιών προέχουν αί ύπη-
ρεσίαι γραφείων και καταστημάτων πωλήσεως ειδών ως και τά έλεύθερα
και τεχνικά έπαγγέλματα. Ούτω, αί γυναίκες άποτελοϋν τά 41 — 52%
του όλου προσωπικού γραφείων εις Ήνωμένες Πολιτείας, Αυστρίαν,
Σουηδίαν και Μεγ. Βρετανίαν. Εις τήν Φινλανδίαν τό ποσοστόν είναι έτι
άνώτερον, 67%. Τά έλεύθερα και τά τεχνικά έπαγγέλματα εύρίσκονται
κατά ποσοστόν 34 — 50% εις γυναικείας χείρας εις πολλάς χώρας τής
Εύρώπης και τής Ήμερικής. Σημαντικόν τμήμα τής κατηγορίας ταύτης
είναι αί διδασκάλισσαι και αί νοσοκόμοι.

Τέλος, τά καταστήματα πωλήσεων εις άρκετάς χώρας χρησιμο-
ποιοϋν γυναικείον προσωπικόν περισσότερον του άνδρικού (π.χ. Σουη-
δία, Αυστρία, Φινλανδία). Ήντιθέτως, μικρά μάλλον είναι ή αναλογία τών
ειδικευμένων εργατριών επί του συνόλου τών εργατοτεχνιτών (εις τας
περισσότερας χώρας κάτω του 25% του συνόλου) (1).

(1) Τά στοιχεία, εις τά όποια έβασίσθη ή άνωτέρω μελέτη, ήντλήθησαν άπό
τά έξής περιοδικά :

α) Revue Internationale du Travail του Β.Ι.Τ.

β) Population του Institut National d'Études Démographiques (France).

γ) Population Studies (London).

δ) Population Bulletin της Population Reference Bureau Inc (Washington).

ε) Statistical Bulletin της Metropolitan Life Insurance Company (N. York).

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ἰπὸ τοῦ κ. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ

I

Φιλοσοφική θὰ εἶναι ἡ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα μου. Ἡ ἀνάλυσή του θὰ δείξη, πιστεύω, τὴν σπουδαία διεργασία πού ἀποτελεσμά της εἶναι νὰ ἀνεβαίνει ἡ συνείδηση ἀπὸ τὴν ἀπλή ἐμπειρία, ἀπὸ τὴν αἴσθησι, στὴ νόησι, ἀπὸ τὴν παράστασι, στὴν ἔννοια.

Ἡ ἄσκησι τοῦ νοῦ πού λέγεται φιλοσοφία, ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικό. Σὲ ὅλα τὰ θέματα πού περιλαμβάνει, σὲ ὅλα τὰ προβλήματα πού τὴν ἀπασχολοῦν, ἔχει νὰ δώσῃ πλῆθος ἀπαντήσεσι. Αὐτὸ μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος· καὶ αὐτὸ εἶναι πού ἔκανε καὶ κάνει πολλοὺς βιαστικούς, ἐκείνους πού θέλουν τὴ μιά καὶ ἀδιαφιλονίκητη ἀπάντησι, νὰ χαρίζουν ὅλη τὴν ἀγάπη τους στὴν ἐπιστήμη, πού, ὅπως πιστεύουν, δίνει τὴν ἀλήθεια μὲ τοὺς στερεοὺς της νόμους καὶ νὰ ἀρνοῦνται κάθε ἀξία στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Τοὺς διαφεύγει ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀπορρέει ἀπὸ στάσι τοῦ πνεύματος διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ. Ἀπόδειξι, ὅτι ἔτσι εἶναι, ἀποτελεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξετάζομε, κρίνομε τὴ φιλοσοφικὴ ἀπὸ τὴ μιά, τὴν ἐπιστημονικὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐργασία. Στὴν πρώτη κοιτάζομε κυρίως τὴν πορεία τοῦ στοχασμοῦ, τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ νόημά του, τὴν εὐρύτητα καὶ τὸ βάθος μὲ τὸ ὁποῖο ἀγκαλιάζει τὰ πράγματα· τί συνολικὴ θεώρησι δίνει, ἢ γιὰ ποιά θεώρησι ἀνοίγει προοπτικὴ· σὲ ποιά λύσι ἀντιθέσεων, σὲ ποιά λύτρωσι ὁδηγεῖ τὴ σκέψι, τὴν ψυχὴ μας γενικὰ. Κρίνοντας τὴ φιλοσοφικὴ ἐργασία ἀφήνομε ὅλες τὶς δυνατὲς ἀπορίες καὶ ἀμφιβολίες μας νὰ προβληθοῦν, ὄχι γιὰ νὰ ἔχωμε τὴν εὐχαρίστησι νὰ ἀμφιβάλωμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ δοκιμάσωμε τὴν ἀντοχὴ της. Μὲ τὴν ἐξέτασι τούτῃ διαπιστώνομε ὅτι κάθε φιλοσοφικὴ διδασκαλία, λύνει ὠρισμένες ἀπορίες καὶ ἀμφιβολίες, ὄχι ὅλες, καὶ τὴν ἴδια ὥρα μὲ τὴν ἀπάντησι πού δίνει προκαλεῖ νέα ἐρωτήματα, πού μένουν φυσικὰ χωρὶς ἀπάντησι

ἀπ' αὐτήν. Ἔτσι εἶναι πού ἔχομε πολλές ἀπαντήσεις σέ κάθε φιλοσοφικό θέμα.

Καί ἔτσι εἶναι πού ἐκεῖνο πού περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρει σέ μιὰ φιλοσοφία εἶναι ἡ σύνθεση πού παρουσιάζει, ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖ, ὁ ἄνθρωπος πού ὀργανώνει, καί ὄχι ἡ λύση πού δίνει, γιατί ἡ λύση δέν εἶναι μιὰ γιά κάθε φιλοσοφικό θέμα· ἡ καλύτερα δέν ἔχομε σ' αὐτά λύση, ἀλλά λίγες ἢ πολλές ἀπόψεις, μπορεῖ ὅλες πολυτίμες γιά τήν προσπέλασή τους. Ἐνῶ, ἀντίθετα, στήν ἐπιστημονική ἐργασία ἐξετάζομε κυρίως ἄν, καί κατά πόσο δίνει ἐπιστημονική λύση στό θέμα πού θέτει καί πραγματεύεται· ἀπό τή λύση πού δίνει, ἢ ἀπό τή συμβολή της γιά τή λύση κρίνεται ἡ ἀξία της.

Ἐπειδὴ ἀκριβῶς βλέπω αὐτή τή διαφορά ἀνάμεσα στή φιλοσοφία καί τήν ἐπιστήμη γι' αὐτό εἶπα ὅτι φιλοσοφική εἶναι ἡ σκοπιὰ ἀπό τήν ὁποία θά ἐξετάσω τὸ θέμα μου. Θά μπορούσε ὅμως νὰ ἐρωρήση κανεῖς, γιατί λέγω πῶς τὸ θέμα μου τὸ βλέπω ἀπό τή σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας· τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων καί τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, θά ἔλεγε, εἶναι θέμα καθαρά ἐπιστημονικό. Ἡ ὑποθετική ἀπορία μᾶς ξαναφέρνει στό πολυβασανισμένο θέμα τῶν ὀρίων τῆς ἐπιστήμης καί τῆς φιλοσοφίας ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐκτάσεως τῆς περιοχῆς των καί ἐπιβάλλει νὰ ἐπιμείνωμε περισσότερο στήν ἀποσαφήνιση τοῦ τί εἶναι φιλοσοφία καί τί εἶναι ἐπιστήμη. Ἄς πᾶμε σέ ἓνα τομέα, πού θά τὸν νομίζαμε ἀποκλειστικά ἐπιστημονικό, τὰ μαθηματικά. Ἄς ὑποθέσωμε ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σέ ἓνα μαθηματικό πρόβλημα. Ἄν ἐπιχειρήσωμε νὰ λύσωμε τὸ πρόβλημα, τότε κάνομε ἐργασία καθαρά ἐπιστημονική. Ἄν, ἀφοῦ λύσωμε τὸ πρόβλημα, ἢ καί χωρὶς νὰ προχωρήσωμε στή λύση του, ἀπὸ ἀφορμὴ του μόνο, ἀφήσωμε τὴ σκέψη μας νὰ ἐξετάσῃ τίς προϋποθέσεις, μεθοδικές καί ἄλλες, πού κάνουν δυνατὸ καί τὸ πρόβλημα καί τὴ λύση του, ἂν ἀναρωτηθοῦμε γιά τὰ αἰτήματα καί τὰ ἀξιώματα στὰ ὁποία στηρίζεται, διερευνήσωμε τὴν ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς ἰσότητος, τῆς ταυτότητος καί ὅλων γενικά τῶν μαθηματικῶν συμβόλων, θελήσωμε νὰ ἐξετάσωμε τί γνώση μᾶς παρέχουν ὅλα αὐτὰ καί σέ ποιά σχέση βρίσκεται ἡ γνώση αὐτὴ μὲ τὴν ἀλήθεια, τότε κάνομε ἔργο καθαρά φιλοσοφικό.

Τί ἐκάναμε στήν πρώτη περίπτωση; Ἐλύσαμε ἓνα πρόβλημα· ἀπλώσαμε δηλαδὴ τὰ δῖχτυα τῆς μαθηματικῆς σκέψης σέ μιὰ περιοχὴ στήν ὁποία δέν εἶχαν ἀκόμη ἀπλωθῆ. Αὐτὸ κάνει στό βάθος κάθε ἐπιστήμη στὸν δικό της τομέα, στή σκοπιὰ ἀπὸ τήν ὁποία ἐξετάζει τὰ θέματά της. Τελοιοποιεῖ ὅλο καί περισσότερο τὰ δῖχτυα της, καί ἀπλώνοντάς τα ἀγκαλιάζει ὅλο καί μεγαλύτερο τμῆμα τῶν θεμάτων τοῦ δικοῦ της τομέως. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα προοδευτικὴ εἶναι ἡ πορεία τῆς κάθε ἐπιστήμης· κερδίζει καί σέ ἐξοπλισμὸ καί σέ ἔκταση.

Στή δεύτερη περίπτωση από τὸ πρόβλημα, πού εἶχαμε μπροστά μας, ἀφήσαμε τὴ σκέψη νὰ ὑψωθῆ σὲ θεώρηση τοῦ δρόμου πού τράβηξεν ὁ λογισμὸς ὡς πού νὰ φτάσῃ στὸ πρόβλημα, ζητήσαμε τοὺς λόγους πού τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμο αὐτό, ἐρευνήσαμε τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία του, μ' ἄλλα λόγια ζητήσαμε νὰ δοῦμε τὸ διαβατήριο τοῦ ταξιδιώτη νὰ τὸ ἐλέγξωμε. Ὁ στοχασμὸς ἐστράφη πρὸς τὸν ἑαυτό του, νὰ τὸν δῆ καὶ μόνο του καὶ στὸ ἔργο του, νὰ τὸν θεωρήσῃ ὅσο μπορεῖ ἀπὸ τὶς ρίζες του· ἔπεσε σὲ συλλογὴ (réflexion) καὶ μελέτη (méditation), δηλαδὴ ἐφιλοσόφησε.

Οἱ σκέψεις αὐτὲς ἐπιτρέπουν τὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις : ὅτι ἡ ἐπιστήμη, κάθε ἐπιστήμη εἶναι μιὰ μερικὴ ἄποψη τῶν ὄντων, μπορεῖ μιὰ λεπτομέρεια, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία τείνει πάντα στὴν πολὺπλευρὴ καὶ συνοπτικὴ θεώρησιν· ὅτι, ἐπομένως, κάθε ἐπιστήμη, κάθε ἐπιστημονικὸ ζήτημα δίνει ἀφορμὴ, εἶναι δεκτικὸ καὶ φιλοσοφικοῦ ἔτασμοῦ, πρὸ πέρα ὅτι στηρίζεται στὸ βάθος σὲ φιλοσοφικὴ θεμελίωσιν· ὅτι, τέλος, ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία εἶναι δυὸ ξεχωριστὲς στάσεις τοῦ νοῦ ἀπέναντι στὰ ὄντα καὶ τὸν ἑαυτό του μὲ τὶς ὁποῖες ὀλοκληρώνεται ἡ γνωστικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅταν λοιπὸν λέγω ὅτι τὸ θέμα μου εἶναι παρμένο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἐξετάζω τόσο, ἂν μπορῆ νὰ ἐξεταστῆ καὶ ἐπιστημονικὰ, σημειῶνω μόνο μὲ ποῖο τρόπο θὰ ἐπιχειρήσω νὰ τὸ ἀντιμετωπίσω.

II

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴ φιλοσοφία τὸ δυσκολώτερο τμῆμα τῆς ἐργασίας εἶναι ὁ ἀκριβολογημένος καθορισμὸς τοῦ θέματος. Ἄμα κατορθώσῃ κανεὶς μὲ τρόπο σαφῆ καὶ καθαρὸ νὰ ἀπομονώσῃ τὸ θέμα του ἔχει κάμει τὸ σπουδαιότερο καὶ γονιμώτερο τμῆμα στὴν ἐρευνά του. Εἶναι ἔτοιμος νὰ συλλάβῃ τὴν εἰδοποιῶ διαφορά του, νὰ τὸ ὀρίσῃ μὲ τρόπο οὐσιαστικὸ, ὄχι ἀπλῶς λογικὸ. Θὰ ἀρχίσω λοιπὸν μὲ ἕνα πρῶτο προσδιορισμὸ τοῦ θέματός μου, σημειῶνοντας ποιά ζητήματα ἀπὸ ὅσα μπορεῖ νὰ περιέχωνται μέσα σ' αὐτό, ἢ ἀναπηδοῦν ἀπ' αὐτὸ δὲν θὰ ἐξετάσω. Καὶ πρῶτα πρῶτα χρήσιμο εἶναι νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ ὅρος ἀντικείμενο, πού ἀναφέρεται δυὸ φορές στὸν τίτλο τοῦ θέματός μου ἔχει χαρακτῆρα ἀντιθετικὸ. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος θεωροῦμε τὸ ἀντικείμενο σὰν κάτι ἀνεξάρτητο ἀπὸ μᾶς, ἔξω ἀπὸ μᾶς, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως δείχνει πάλι ἡ ὀνομασία πού τοῦ δίνομε, τὸ προσδιορίζομε ἐν σχέσει πρὸς ἑμᾶς, πρὸς τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἐξαρτοῦμε ἀπὸ μᾶς· δείχνομε ἔτσι πῶς δὲν μᾶς εἶναι ξένο. Ἀπὸ μιὰ τέτοια θεώρησιν ἐβγαλεν ὁ Καντ τὴν γνωσιολογία του. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ κατεύθυνσιν πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ· δὲν θὰ ἐξετάσωμε δηλαδὴ τὴν σχέσιν τοῦ ἀντικειμένου

πρὸς τὸ ὑποκείμενο, οὔτε τὴ φύση καὶ τὸ ρόλο τοῦ καθενὸς στὴ διαδικασίᾳ τῆς γνώσεως. Δὲν θὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν, αὐτὸ πού ὀνομάζομε ἀντικείμενο, τὸ ἀποτελοῦν ιδιότητες καὶ σχέσεις ἀποκλειστικὰ δικές του, ἢ εἶναι, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κάντ, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιβολῆς τῶν νόμων τοῦ πνεύματος ἀπάνω στὴν «ὕλη» τῆς ἐμπειρίας. Γιὰ τὴ δική μας ἔρευνα εἶναι ἀρκετὸς ὁ ἀντιθετικὸς χαρακτήρας, πού ἐσημείωσαμε στὸν ὄρο ἀντικείμενο, ὁ ὁποῖος ὑποδηλώνει ὅτι, ἂν καὶ ἀνεξάρτητο τὸ ἀντικείμενο, εἶναι κάτι πού τὸ θεωροῦμε πάντα ἐν σχέσει πρὸς κάτι ἄλλο, τὸ ὑποκείμενο. Ἄλλὰ ἀφοῦ οὔτε τὸ ὑποκείμενο, οὔτε τὸ ἀντικείμενο θὰ ἐξετάσωμε καθ' ἑαυτὰ, ἀπόλυτα δηλαδὴ καὶ μόνα τους, οὔτε τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσά τους, τί μένει τότε γιὰ τὴν ἔρευνά μας; Μένουν τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ὑποκείμενο συλλαμβάνει τὸ ἀντικείμενο, ἢ αἴσθησις δηλαδὴ καὶ ἡ νόησις. Καὶ αὐτὰ ὅμως δὲν θὰ τὰ δοῦμε ἀπόλυτα. Θέμα μας δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις καθ' ἑαυτές, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας των, πού μᾶς δίνει τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων ἀπὸ τὴ μιὰ, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ θέμα μας εἶναι τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: πῶς μᾶς δίνει τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων ἢ αἴσθησις καὶ πῶς μᾶς τὸν δίνει ὁ νοῦς;

Ἐνα παράδειγμα θὰ βοηθήσῃ νὰ συλλάβωμε τὴ μεγάλη ἀπόσταση πού χωρίζει αὐτοὺς τοὺς δυὸ κόσμους, παρ' ὅλη τὴ συνδρομὴ πού αἴσθησις καὶ νόησις παρέχουν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη στὸ ἔργο τῆς κάθε μιᾶς, καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἴδια στὸ βάθος εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ ἔργου καὶ τῶν δυὸ, ὁ ἐξωτερικὸς δηλαδὴ κόσμος. Ἄς φανταστοῦμε ἕνα μήλο πού ὠριμο πέφτει ἀπὸ τὴ μηλιά. Τὸ βλέπει ὁ κηπουρὸς καὶ τὸ μαζεύει γιὰ νὰ τὸ φάῃ: τὸ μάτι ἐνὸς ζωγράφου σταματᾷ στὴν ὠριμότητα τοῦ χρώματος, αὐτὴν θέλει νὰ ἀποδώσῃ μὲ τὸ χρωστήρα του. Ἐνας ποιητῆς, ἀπὸ τὸ μήλο πού πέφτει, μπορεῖ νὰ δοκιμάσῃ συγκίνηση πού νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὸ νὰ θρηνησῇ μὲ τοὺς στίχους του τὸ πρόσκαιρο τῆς ζωῆς. Ἐνα μήλο πού πέφτει, ὀδήγησε ὅπως λέν τὸν νοῦ τοῦ Νεύτωνος νὰ συλλάβῃ τοὺς νόμους τῆς παγκοσμίου ἑλξεως. Ὅπως βλέπομε, τὸ ἴδιο γεγονός προκαλεῖ μεγάλη ποικιλία ἀντιδράσεων· ὄχι μόνο στὰ διάφορα ἄτομα, πού τὸ καθένα τους ἔχει τὴ δική του ψυχικὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ στὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες καὶ τὴν περίστασις.

Τὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς μποροῦμε νὰ τὶς χωρίσωμε σὲ δυὸ κατηγορίες. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἔχομε τὴν ἀντίδραση τοῦ κηπουροῦ, τοῦ ζωγράφου, τοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀντίδραση τοῦ Νεύτωνος. Στὴν πρώτη περίπτωση εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσωμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς συνειδήσεως τὸ ἀποτελοῦν κυρίως αἰσθήματα, εἰκόνες, παραστάσεις, ἀντιλήψεις: τὸ χρῶμα, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ μήλου, ἢ μυρωδιά του καὶ ἡ γεύση του, ἢ μορφή του ὡς πλαστικὴ εἰκόνα καὶ ὁ τόνος τοῦ χρώματος, ἢ εἰκόνα ἐνὸς ὄντος πού γέρνει στὴ δύση του κ.α.τ. Στὴ δευτέρῃ περί-

πτωση παρατηρούμε, ότι η αίσθηση του φαινομένου παραχωρεί τη θέση της σε μία έννοια: από το συγκεκριμένο φαινόμενο ο νοῦς του Νεύτωνος ανεβαίνει στην έννοια της πτώσεως, της φορᾶς που ἀκολουθεῖ καὶ ἀναζητᾷ τὸ λόγο καὶ τὴν αἰτία τοῦ φαινομένου. Ἐνα λόγο καὶ μία αἰτία που δὲν θὰ ἐξηγῆ μόνο τὴν ὠρισμένη τούτη πτώση τοῦ ὠρισμένου μήλου, ἀλλὰ τὴν πτώση κάθε μήλου, πρὶν πέρα τὴν πτώση κάθε σώματος. Στὴ θέση τοῦ ὠρισμένου ἀντικειμένου, τοῦ φαινομένου, βάζει ὁ Νεύτων ἕνα νόμο. Πολὺ διαφορετικὴ, ὅπως βλέπομε, ἡ στάση που παίρνει ἡ συνείδηση στὶς δύο κατηγορίες που ξεχωρίσαμε: Στὴν πρώτη κυριαρχοῦν οἱ παραστάσεις, οἱ εἰκόνες, οἱ ἀντιλήψεις, που προκαλοῦν στὴ συνείδηση οἱ ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ προσδιορίζουν τὴν πράξη που ἀκολουθεῖ: στὴ δεύτερη κατηγορία ἡ συνείδηση κυριαρχημένη ἀπὸ τὸ νοῦ στρέφεται στὴν ἀφηρημένη θεώρηση τοῦ φαινομένου. Θεώρηση βέβαια κάνει καὶ ὁ ζωγράφος καὶ ὁ ποιητής, ἀλλὰ ἡ δική τους θεώρηση ἢ ἀποτελεῖ μία σειρά εἰκόνων, ἢ μετουσιώνεται τελικὰ σὲ εἰκόνες.

Ἐπιμένουμε περισσότερο στὴν ἀνάλυσή μας. Ἐξετάσωμε καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ τὸ χαρακτήρα που ἔχουν οἱ ἐνέργειες καὶ τῶν δύο περιπτώσεων. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ κηπουροῦ, τοῦ ζωγράφου, τοῦ ποιητῆ ἔχει ἐντελῶς ὑποκειμενικὸ χαρακτήρα: ἔγινε ἔτσι, διότι τὴν ἔκαμε ὠρισμένο ἄτομο. Καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο θὰ φάη τὸ μήλο, δική του, ἀποκλειστικὰ δική του ἀπόλαυση θὰ δοκιμάση ἀπὸ τὴ γεύση του, μὲ τὸ δικό του τρόπο θὰ τὸ ζωγράφιζε ἢ θὰ τὸ στιχογραφοῦσε, ἂν ἦταν ζωγράφος ἢ ποιητής. Ὑποκειμενικὲς λοιπὸν οἱ ἐνέργειες, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα ἀτομικὲς. Τὸ αἶσθημα που ἔχω τούτη τὴν ὠρισμένη στιγμή ἀπὸ τὴ θέα ὁποιοῦδήποτε ἀντικειμένου, ἐνὸς λουλουδιοῦ, ἄς ποῦμε, μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ σύνθεση ὄλων τῶν αἰσθημάτων που εἶχα ὡς τώρα ἀπὸ τὸ λουλούδι αὐτό, ἢ τὰ ὁμοιά του, ἀλλὰ εἶναι ταυτόχρονα κάτι τὸ ἀπόλυτα ἀτομικὸ, εἶναι τὸ αἶσθημα που ἔχω αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπὸ αὐτὸ τὸ λουλούδι στὴν ὠρισμένη θέση καὶ φῶς, ὑπὸ ὠρισμένες συνθήκες καὶ περιστάσεις. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ κανένα ἀπὸ τὰ προηγούμενα αἰσθημάτά μου καὶ κανένα ἀπὸ ὅσα θὰ ἔχω στὸ μέλλον, ὅσο θὰ ζῶ, δὲν θὰ εἶναι τὸ ἴδιο μ' αὐτό. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ δικό μου αἶσθημα διαφορετικὸ μόνο ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ δικά μου αἰσθήματα γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Καὶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο γιατί καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι ρευστός, ἕνας ὄργανισμὸς που ἐξελίσσομαι, καὶ που ποτὲ δὲν εἶμαι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό μου, καὶ ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων εἶναι ρευστός, φευγαλέος. Ἐτσι ὁ κόσμος που μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἕνα αἰώνιο γίνεσθαι, γιατί καὶ οἱ δύο παράγοντες που τὸν συνιστοῦν, τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ γίνεσθαι στροβιλίζονται. Ἡ συναίσθηση αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου γίνεσθαι ἔκαμε τὸ μεγάλο σοφιστὴ Πρωταγόρα (5ος αἰὼν π.Χ.) νὰ ὑπο-

στηρίξη ὅτι ἀδύνατη εἶναι ἡ γνώση τῶν ὄντων, ἢ ἀλήθεια· ὅτι, κι' ἂν ἀκόμη δεχτοῦμε πῶς κάποιος ἀπὸ μᾶς θὰ τὴν ἔφτανε, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴ μεταδώσει στοὺς ἄλλους, «οὐ μεταδοτὸν» καὶ «ἀνερμήνευτον». Αὐτὸ πού λέμε γνώση, ἀλήθεια, προσθέτει, εἶναι ἓνα τέλει ἀποκειμενικὸ κατασκευάσμα, γιατί «πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος». Καὶ ἓνας σύγχρονός μας μεταφυσικός, ὁ Γάλλος Μπέρξων (Βεργσόν), ξεκιᾷ ἀπὸ τὴ θέση ὅτι ἡ ἀπόλυτη πραγματικότητα εἶναι συνεχῆς κίνηση, ροή, ζωικὴ ὀρμὴ καὶ δημιουργικὴ τάση, πού ἀναπτύσσεται μέσα στὴν καθαρὴ διάρκεια. Ἡ καθαρὴ πάλι διάρκεια, ἄμεσο δεδομένο τῆς συνειδησίης μας, ταυτίζεται μὲ τὴ ροή, ἄλλοτε ἀργή καὶ ἄλλοτε γρήγορη, τῶν ψυχικῶν μας καταστάσεων· εἶναι μιὰ διαδοχὴ ποιοτικῶν μεταβολῶν, πού εἰσδύουν ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ συγχωνεύονται, δὲν ἔχουν ἀκριβῆ περιγράμματα, καμμιά τάση νὰ μένουν ἢ μιὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἄλλη, καμμιά συγγένεια μὲ τὸν ἀριθμό· εἶναι ἡ καθαρὴ ἑτερογένεια. Αὐτὴ ὅμως τὴ διάρκεια, πού ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ, τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, τὴν ἀληθινὴ γνώση, δὲν τίς συλλαμβάνει, λέγει ὁ Μπέρξων, ὁ ἀνθρώπος μὲ τὸ νοῦ, πού εἶναι ἓνα ὄργανο γιὰ τὴν πράξη, ἀλλὰ μὲ ἄλλη ἱκανότητα τῆς ψυχῆς, τὴ διαίσθηση, πού πηγάζει ἀπὸ τὸ ἔνστικτο. Ὅταν ὁ φιλόσοφος στρέψη τὰ νῶτα στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν κοινὴ γνώση, λυτρωθῆ ἀπὸ τοὺς τρόπους τῆς λογικῆς ἐργασίας, ὑψωθῆ στὴ διαίσθηση, τὴ νοητικὴ δηλαδὴ συμπάθεια μὲ τὴν ὁποία ἐργάζεται καὶ ὁ καλλιτέχνης, τότε ἡ διαίσθηση αὐτὴ τὸν μεταφέρει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀντικειμένου, βλέπει τότε ὁ φιλόσοφος τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ μέσα, δὲν περιορίζεται στὴν ἐπιφάνεια, ὅπως ὅταν ἐργάζεται μὲ τὸ νοῦ, ταυτίζεται μὲ ὅ,τι εἶναι μοναδικὸ μέσα στὸ κάθε ὄν. Αὐτὸ ὅμως τὸ μοναδικὸ εἶναι καὶ ἄρρητο ἀπὸ τὴ φύση του. Ἄς ὀνομάζει ὁ Μπέρξων τὴ ροή, τὸ αἰώνιο γίγνεσθαι, τὴν καθαρὴν διάρκεια, ἀπόλυτη πραγματικότητα, ἄς δέχεται ὅτι τὴν ἀπόλυτη αὐτὴ πραγματικότητα, πού εἶναι ἀδιάκοπη διαδοχὴ ποιοτικῶν μεταβολῶν, ὁ ἀνθρώπος τὴ συλλαμβάνει μὲ τὴ διαίσθηση ἔστω, ὄχι μὲ τὸ νοῦ. Στὸ τελικὸ του συμπέρασμα συγγενεῖ πολὺ μὲ τὸ «οὐ μεταδοτὸν» τοῦ Πρωταγόρα, ἀφοῦ δέχεται, ὅτι τὸ μοναδικὸ τοῦ κάθε ὄντος, μὲ τὸ ὁποῖο ταυτίζει τὸν φιλόσοφο ἢ διαίσθησή του, εἶναι «ἄρρητο», εἶναι ἓνα βίωμα, δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ γνώση. Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ θεωρία πού στηρίζουν οἱ δύο φιλόσοφοι πού ἀναφέραμε στὶς ἀπόψεις των αὐτές, εἶναι φανερὸ πῶς καὶ γι' αὐτοὺς τὸ ἀντικείμενο πού μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις, εἶναι βέβαια ἓνα ὀργανωμένο σύνολο αἰσθημάτων, ἀλλὰ μὲ ὑποκειμενικὸ καὶ ἀτομικὸ χαρακτήρα. Ἀλλάζει κάθε φορὰ τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, ἀνάλογα μὲ τίς ἐξωτερικὲς συνθήκες πού τὸ περιβάλλουν, ἀνάλογα μὲ τὴ δική μας ψυχικὴ κατάσταση. Εἶναι ἓνα ὄν τῆς ψυχικῆς μας ἐμπειρίας· ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένο. Φαντάζει μπροστὰ στὰ μάτια μου μὲ τὸ χρῶμα του

καί τό σχῆμα του, τό νιώθω μέ τήν ἀφή, τή γεύση, τήν ὄσφρηση, τήν ἀκοή. Ὅλα αὐτά εἶναι ποιότητες· τό ἀντικείμενο λοιπόν τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἓνα σύνολο ποιοτήτων ἀπτῶν, αἰσθητῶν.

Ἄς σημειώσωμε σύντομα τώρα τί διαθέσεις, τί καταστάσεις γεννᾶ στή συνείδηση τό ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων καί ἀπό ποιές γεννιέται. Καί πρῶτα πρῶτα εἶναι εὐκόλο νά παρατηρήσῃ κανεῖς, ὅτι τά ζωηρά καί ἔντονα συναισθήματα προκαλοῦνται ἀπό τό ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων. Συγκινιέται κανεῖς ὅταν τή συνείδησή του κατέχουν ἄμεσα, ζωηρά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ἢ ὅταν μέ τή φαντασία του ἀνακαλῆ παραστάσεις, εἰκόνες πού ἀφετηρία τους ἔχουν τήν αἴσθηση. Τούτη τή δεύτερη συγκίνηση προκαλεῖ κυρίως ἡ τέχνη. Ἄλλά ὄχι μόνο ἡ τέχνη. Ἄκόμη καί μιά σελίδα μέ μαθηματικούς τύπους, χωρίς ἐνδιαφέρον γιά τούς ἀμήτους, δέν ἀφίνει ἀσυγκίνητο τόν πνευματικό ἄνθρωπο, πού πίσω ἀπό τά μαθηματικά σύμβολα θά δῆ τόν παλμό τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου, τήν ἁρμονία πού δίνει στή σκέψη του, πιοῦ πέρα ἀκόμη τόν μόχθο μέ τόν ὁποῖον ἐπλήρωσε τήν ποθητή λύση. Εἶναι εὐκόλο ἀκόμη νά παρατηρήσωμε ὅτι τό ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, μέ τόν ὑποκειμενικό καί ἀτομικό χαρακτήρα του εἶναι στενά δεμένο μέ τίς ἀνάγκες τῆς δράσης, συνειδητές ἢ ὄχι. Δέν ἐπιδιώκει ἡ συνείδηση στήν περίπτωση τούτη νά μᾶς πῆ τί πραγματικά εἶναι τό ἀντικείμενο, ἀλλά σέ τί μᾶς χρειάζεται. Τά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων μᾶς πληροφοροῦν γιά τήν ὠφέλεια πού μᾶς παρέχουν, μᾶς προειδοποιοῦν γιά βλάβες, ἀμυνα ἢ ἐπίθεση, μᾶς μιλοῦν γιά τό εὐάρεστο ἢ δυσάρεστο. Μ' ἄλλα λόγια ἐξυπηρετοῦν τό ὑποκείμενο. Ὁ Πλάτων μέ ὀξύτητα καί βάθος εἶδε πόσο θολώνει τήν ψυχή στήν ἐρευνά της γιά τήν ἀλήθεια, ἡ αἴσθηση, τό σῶμα, μέ τούς ἀνόητους καί ἀδιάκοπους ἐρεθισμούς μέ τούς ὁποῖους τήν πλημμυρίζει καί μέ τά ζωηρά καί παράφορα συναισθήματα πού προκαλεῖ. Θολώνεται μέ ὅλα αὐτά τό ὅμμα τῆς ψυχῆς, ὁ νοῦς καί παραπαίει μέσα στόν κόσμο τῆς πλάνης, ὅπου τόν σέρνουν· κι' ἂν δέν εὔρη τόν τρόπο ἡ ψυχή νά ὑψωθῆ ἀπό τά φαινόμενα στά ὄντως ὄντα, νά στυλῶσῃ τά μάτια τοῦ νοῦ στή θεώρηση τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, δέν θά γευθῆ τήν ἀλήθεια. Ὅλο τό ἔργο τοῦ Πλάτωνος τό διαπνέει αὐτή ἡ προσπάθεια νά ξυπνήσῃ τήν ψυχή ἀπό τόν λήθαργο στόν ὁποῖο τήν ἔχει ρίξει ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων, νά τῆς δείξῃ τό δρόμο πού φέρνει στόν κόσμο τῶν ἰδεῶν, νά τήν ἀνεβάσῃ ἀπό τό ἐμπειρικό στό λογικό.

Παρά τήν ὑποκειμενικότητα ὅμως, τήν ἀτομικότητα, τό αἰώνιο γίνεσθαι ὑποκειμένου καί ἀντικείμενου, τά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων δημιουργοῦν στή συνείδηση βαθειά καί πολλές φορές ἀμετακίνητη πίστη ὅτι ὑπάρχουν, καί εἶναι ὅπως οἱ αἰσθήσεις τά προσλαμβάνουν. Τό παιδί, ὁ ἀπλός ἄνθρωπος, κάθε ἀγευστος ἐπιστήμης, πιστεύει ἀπόλυτα στά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Τό αἰώνιο γίνεσθαι γίνεται συνειδητό μόνο

στο φιλοσοφικό στοχασμό· έπειτα όλα τὰ άλλα χαρακτηριστικά, ἡ ὑποκειμενικότητα, ἡ ἀτομικότητα, ὁ ὠφελισμὸς κ.α.τ. δημιουργοῦν ἴσα ἴσα τὴν πίστη. Τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων εἶναι συγκεκριμένα, τὰ νιώθουμε. Τί ἄλλο χρειάζεται γιὰ νὰ πιστέψῃ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος στὴν ὑπαρξή τους ἀπόλυτα ; Προχωρεῖ περισσότερο : ὅ,τι βλέπει, ὅ,τι αἰσθάνεται γενικά, αὐτὸ μόνο ὑπάρχει· τὸ παιδί καὶ ὁ πρωτόγονος, προχωρώντας ἀκόμη περισσότερο, πιστεύουν ὅτι τὰ ἀντικείμενα ὑπάρχουν ὅπως τὰ θέλουν. Σπουδαῖος συντελεστής σ' αὐτὴν τὴν πίστη εἶναι βέβαια καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μὲ τὴν κανονικότητα τῶν φαινομένων του καὶ μὲ τὴν ὀργάνωση ποῦ παρουσιάζει. Ὁ ἥλιος βγαίνει κάθε πρωὶ καὶ φεύγει κάθε βράδυ. Ἄς προσθέσωμε καὶ τὴν κανονικότητα ποῦ ἀκολουθοῦν ὠρισμένες ὀργανικὲς καταστάσεις καὶ ἀνάγκες τὶς ὁποῖες τὰ ἴδια κάθε φορὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἱκανοποιοῦν. Ὅλα αὐτὰ θεμελιώνουν τὴν πολὺ βαθειὰ πίστη στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀντικειμένων, ὅπως τὰ δίνουν οἱ αἰσθήσεις. Θὰ μπορούσε νὰ ρωτήσῃ κανεὶς τί ρόλο παίζει ἡ νόηση στὴν ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, γιὰτὶ βέβαια ὁ κόσμος αὐτὸς ἔχει τὴ δική του ὀργάνωση, καὶ ὁ νοῦς δὲν λείπει καθόλου ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ἐμπειρία. Ἀλλὰ ἡ ζωηρότητα καὶ ἡ ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποία ἐπιβάλλεται τὸ αἶσθημα στὴ συνείδηση, τὸ ἐντονο συναίσθημα ποῦ προκαλεῖ, δὲν ἐπιτρέπουν στὴ νόηση νὰ ἀσκήσῃ τὸν ἡγετικὸ ρόλο, τὴν προστάζουν νὰ τὰ ὑπηρετήσῃ, νὰ ὑπηρετήσῃ τὶς ἄμεσες ἀνάγκες, τὶς δυνατὲς ἐπιθυμίες, τὰ ζωηρὰ συναισθήματα. Κι' εἶναι γιὰ τοῦτο πολὺ συγκινητικὸ τὸ θέαμα ποῦ παρουσιάζει στὴν ἱστορία τῆς σκέψης ὁ ἐπίμονος ἀγώνας, ποῦ καταβάλλει ἡ νόηση, νὰ σπάσῃ τὰ δεσμὰ τῆς, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴ δουλεία στὰ ἄμεσα δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Ὁ στωικὸς Κλεάνθης ζητοῦσε νὰ τιμωρηθῇ ὁ ἀστρονόμος Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος, γιὰτὶ μὲ τὴν ἡλιοκεντρικὴ θεωρία ποῦ δίδασκε κλόνηζε τὴ γαλήνη πεποιθήσεων, ποῦ ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀπαράσάλευτες. Τί ἀγώνας χρειάστηκε, ἀλήθεια, γιὰ νὰ πεισθῇ ὁ ἄνθρωπος ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἥλιος ποῦ κινεῖται, ἀλλὰ ἡ γῆ ! Ὁ ἐκπαιδευτικὸς ζεῖ πολὺ ζωηρὰ σπὸ ἔργο του τὸ ἀκόλουθο φαινόμενο, ποῦ σὲ ἱκανὸ ση-μεῖο εἶναι καὶ δημιουργὸς του. Στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο βοηθεῖ τὸ παιδί νὰ γυμνάσῃ τὴν αἴσθησή του, μ' αὐτὴν κυρίως νὰ δουλέψῃ γιὰ νὰ γνω-ρίσῃ τὰ πράγματα, νὰ τὰ κατακτῆσῃ, νὰ πιστέψῃ σ' αὐτά. Θεμελιωνο-ῶσο γίνεται πιὸ θετικό. Κι' ὕστερα στὴ Μέση καὶ στὴν Ἀνώτερη ἐκπαί-δευση πόσος ἀγώνας γιὰ νὰ κινήθῃ ἡ νόηση, νὰ ἀκονισθῇ ἡ κρίση, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπιβολὴ τῶν πραγμάτων καὶ ἐλεύθερη νὰ τὰ θεωρήσῃ ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, νὰ ἀποκτήσῃ μὲ μιὰ λέξη τὴ θεωρη-τικὴ ἱκανότητα τῆς ἀφαιρέσεως.

Ὡρα εἶναι τώρα νὰ στραφοῦμε πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης.

Πολλά από όσα είπαμε, έχουν προετοιμάσει το δρόμο μας προς αυτό. Είναι φανερό βέβαια ότι στη διαμόρφωση του αντικείμενου αυτού κυριαρχεί η νόηση, με κύριο, αν όχι μοναδικό, σκοπό της τη θήρα της αλήθειας. Η νόηση στο έργο της τούτο χρησιμοποιεί τα δεδομένα των αισθήσεων ως πρώτη ύλη, ως άφετηρία. Το υλικό αυτό πρέπει να πάρη το ντύμα της λογικής. Από ψυχολογική έντυπωση, αίσθημα, παράσταση, αντίληψη, από ψυχολογικό υλικό, να γίνη λογικό, έννοια. Μόνο άμα ύποστη τη μεταμόρφωση αυτή γίνεται αντικείμενο της επιστήμης, και μόνο τότε μπορεί να το χρησιμοποιήση ο έρευνητής ως υλικό για το έπιστημονικό του οικοδόμημα. Το αντικείμενο λοιπόν της επιστήμης δεν είναι το συγκεκριμένο, το πραγματικό αντικείμενο που μᾶς δίνουν οι αισθήσεις, αλλά ένα «έννοημα», μιᾶ έννοια. Δεν είναι τώρα το αντικείμενό μας κάτι που το βλέπομε, το ακούομε απλῶς, κάτι γενικά που το αισθανόμαστε, αλλά κάτι που το έννοοῦμε. Δεν μᾶς επιβάλλεται ἀπ' ἔξω με τούς ἐρεθισμούς που μᾶς στέλνει, αλλά ὀργανώνεται καὶ δημιουργιέται ἀπὸ τὴ νόηση σύμφωνα με τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴν ἐνόραση, πού ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ δούλεμα τοῦ υλικοῦ τῶν αισθήσεων. Παθητική ἢ αἴσθησις στους ἐρεθισμούς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐνεργητικός ὁ νοῦς στὸ δούλεμα τοῦ υλικοῦ του, βάζει στὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ, τὸ νοητό.

Δεν θὰ βροῦμε στὸ αντικείμενο τῆς ἐπιστήμης κανένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά που δώσαμε στὸ αντικείμενο τῶν αισθήσεων. Τὸ τελευταῖο τὸ εἶπαμε ὑποκειμενικὸ καὶ ἀτομικὸ· ἐκεῖ εἶχαμε κυρίως ἀντικείμενα, ὄχι ἀντικείμενο· ἐδῶ ἔχομε μόνο ἀντικείμενο, ὄχι ἀντικείμενα, δὲν ἔχομε μῆλα, ἀλλὰ μῆλο, τὴν έννοια δηλαδὴ τοῦ μῆλου. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἢ ἀφηρημένη δηλαδὴ έννοια, εἶναι ἓνα πλαίσιο που μπορεί νὰ περικλείη μέσα του τὸ ἄπειρο, μὰ ἔχει κάθε φορὰ ὠρισμένο περίγραμμα. Ἔτσι ἢ έννοια τοῦ ζώου, λόγου χάρη, ἔχει τὸ ὠρισμένο περίγραμμά της, ἀλλὰ περικλείει μέσα της τὴν ἀπειρία ὅλων τῶν δυνατῶν κρίσεων, που εἶναι δυνατό νὰ διατυπωθοῦν γιὰ τὸ ζῶο. Τὸ ἀντικείμενο λοιπόν τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔχει ἀτομικότητα, δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ ἓνα καὶ μόνο αἰσθητὸ ἀντικείμενο, εἶναι ἓνα ἀφηρημένο γενικὸ πλαίσιο. Αὐτὸ έννοοῦσεν ὁ Ἄριστοτέλης, ὅταν ἔλεγεν ὅτι μόνο τὸ γενικὸ εἶναι δεκτικὸ «ἐπιστήμης». Τὸ ἀτομικὸ, τὸ ἄτομο καθ' ἑαυτό, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὴ γνώση, παρά μόνο ὅσο κάτω ἀπ' αὐτὸ μπορεί νὰ ἀπλῶση ἢ νόηση ἓνα ἀφηρημένο πλαίσιο, νὰ τὸ κάμη γενικὸ. Ἀλλὰ οὔτε ὑποκειμενικότητα πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἀντικείμενο τώρα γιὰ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὸ. Μέσα στὸ καλλιτέχνημα πρέπει νὰ βρῖσκη κανεὶς τὸν παλμὸ τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ του· τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο πρέπει νὰ εἶναι, τείνει νὰ εἶναι τελείως ἀπρόσωπο, ἀντικειμενικὸ. Ἡ νόηση με τὴν ἐργασία της τούτη θέλει νὰ ἀπαλλάξη τὸ ἔργο της ἀπὸ τὸ αἰώνιο γίγνεσθαι καὶ τοῦ ὑποκειμένου

καί τοῦ ἀντικειμένου, νά πιᾶση τήν οὐσία τοῦ θέματος πού κάθε φορά τήν ἀπασχολεῖ. Για νά ἀποφύγη τήν ρευστότητα τοῦ ὑποκειμένου φροντίζει νά ἀπαλλάξη τὸ δημιουργημά της ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ, νά τὸ δώσει ἀπρόσωπο. Κάθε σκεπτόμενος νοῦς νά μπορῇ νά κἀνὴ στὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης τὸ ἴδιο ταξίδι μὲ τὸ στοχασμό του· νά βρῆσκῃ τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Για νά ἀποφύγη τὴ ρευστότητα τοῦ ἀντικειμένου φρόντισε νά πιᾶση κάτω ἀπὸ τὶς ἀσταθεῖς ποιότητες, τὴ σταθερὴ του οὐσία, κάτω ἀπὸ τὸ πρόσκαιρο καὶ ἀτομικὸ, τὸ μόνιμο καὶ γενικὸ. Καὶ ἐνῶ, ὅπως εἶπαμε, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ κανένα ἀτομικὸ ἀντικείμενο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μόλα ταῦτα μ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο πιστεύει ἡ νόηση ὅτι μᾶς δίνει τὴν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ.

Τὸ φαινόμενο, τὸ «ὄ,τι» μᾶς δίνει ἡ αἴσθησις. Ὁ νοῦς μὲ τὰ ἀφηρημένα, ἀπρόσωπα, ἀντικειμενικά, γενικά πλαίσιά του σκοπὸ του θέτει νά μᾶς δώσει τὴν οὐσία· γιατί πιστεύει ὅτι ἀποκαλύπτει τὸ πῶς καὶ τὸ διότι. Κάτω ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, τῶν πρόσκαιρων καὶ παροδικῶν, ἀνακαλύπτει ὁ νοῦς τὸν κόσμον τῶν ὄντων. Μέσα στὸ πολύβοον καὶ δαιδαλωτὸ χάος τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, πού κατακλύζουν τὴ συνείδηση, βρίσκει ὄχι μόνον τόπον νά σταθῆ, ἀλλὰ καὶ δρόμον νά ἀνοίξη, γιὰ νά δῆ τὰ πράγματα, τὰ θέματά του ὄχι μόνον στὴ στιγμή, ἀλλὰ στὴν αἰωνιότητα. Ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ ἔργο τὸ μεγαλύτερον κατόρθωμα τοῦ στοχασμοῦ· μ' αὐτὸ κερδίζει τὴν πνευματικὴν αἰωνιότητα, βλέπει, ὅπως εἶπεν ὁ Σπινόζα, τὰ πράγματα *sub specie aeternitatis*.

Θεωρῶ ἀναγκαῖον νά τονίσω ἀκόμη μιὰ φορά, πρὶν κλείσω τὴ σύντομη ἀνάλυση τοῦ θεματός μου, ὅτι δὲν πρέπει καθόλου νά νομισθῆ, ὅτι ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων καὶ ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης εἶναι τελείως χωρισμένοι. Κάθε στιγμή συναντῶνται στὸ δρόμον τους, πότε ἀσύνειδα, πότε συνειδητά, πότε ὡς συνεργάτες, πότε ὡς ἀντίπαλοι. Δὲν θὰ τοὺς βροῦμε ποτὲ τέλεια ἀπομονωμένους· δὲν θὰ βροῦμε ἀντικείμενον αἰσθήσεων χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπεξεργασία τοῦ νοῦ, οὔτε ἀντικείμενον ἐπιστήμης χωρὶς παρουσία προσωπικοῦ συντελεστή, χωρὶς κάποια συνεργασία τῶν αἰσθήσεων. Ὁ χωρισμὸς πού ἐκάναμε εἶναι μεθοδικός· καὶ σκοπὸ του εἶχε νά δείξη τὶς οὐσιώδεις διαφορὰς καὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ κόσμου, πού κύριος ἐργάτης εἶναι τὴ μιὰ φορά οἱ αἰσθήσεις, τὴν ἄλλη ἡ νόηση. Πρόβλημα παλαιόν, ὅσο σχεδὸν καὶ ἡ φιλοσοφία, πού τὴν πρώτη κλασικὴ διατύπωσή του μᾶς ἔδωσαν κιόλας δυὸ μεγάλοι, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ἡράκλειτος, στὴν πρώτη περίοδον τῆς φιλοσοφίας.

* * *

Πλῆθος εἶναι τὰ προβλήματα, οἱ ἀπορίες καὶ οἱ ἀνησυχίες πού προκάλεσε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, ἔτσι ἰδωμένον. Δὲν εἶναι δυνατό

νά ἐπεκταθοῦμε στὴν ἐξέτασή τους. Θὰ σημειώσω μόνο τὶς ἀνησυχίες, πού εἶναι καὶ ἀνησυχίες τῆς ἐποχῆς μας καὶ δείχνουν ὅτι ἀνικανοποίητη μένει ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἐπιστήμης. Παρατηρήθηκεν ὅτι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἔτσι δοσμένο, φαντάζει σάν νεκρὸ καὶ στατικό, ποσοτικὰ κυρίως προσδιορισμένο ὄν. Τοῦ λείπει ἡ κίνηση, ἡ συνέχεια, ἡ δύναμη, ἡ ζωὴ.

Στὴ θέση τοῦ μήλου, τοῦ ὠρισμένου μήλου πού εὐωδιάζει, τέρπει τὴν ὄραση μὲ τὰ χρώματά του, καὶ τὸ νιώθει σάν κάτι ζωντανό, ἰδιότυπο, κάτι μὲ τὴ δική του πρωτοτυπία, πού τὸ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα, βάζει ἡ ἐπιστῆμη τὴν ἔννοια τοῦ μήλου, ἓνα πλαίσιο ἀφηρημένο, στατικό, καὶ τὸ γεμίζει μὲ ἀφηρημένα σύμβολα, μὲ χημικούς τύπους γιὰ τὰ συστατικά του, ἀριθμούς γιὰ τὸ βᾶρος του κ.λ.π. Τὸ ὁλοκληρωμένο συγκεκριμένο ὄν, ἀποσυντίθεται, κομματιάζεται, νεκρώνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη γιὰ νὰ γίνῃ νοητό. Καὶ τὸ κομματίαςμα μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ πολὺ περισσότερο, γιὰτί πολλές εἶναι οἱ ἀπόψεις πού παρουσιάζει κάθε ὄν. Κι' ὅσο προχωρεῖ τὸ κομματίαςμα, τόσο χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια μας τὸ συγκεκριμένο ὄν, τόσο μεταβάλλεται σὲ ἓνα σύστημα ἔννοιῶν καὶ σχέσεων. Ἔτσι ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος εἶδε νὰ τὸν κυκλώνουν λογικὰ σχήματα, ἀντὶ ζωντανά, συγκεκριμένα ὄντα. Ἔπρεπε νὰ βρεθῆ τρόπος ἀπὸ τὸ κομματίαςμα νὰ ξαναβγῆ τὸ ὁλοκληρωμένο ὄν· τὸ νοητό, πού πῆρε τὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ, νὰ βρῆ δρόμο νὰ μᾶς ξαναφέρει στὴν ἀφετηρία του, νὰ ταυτιστῆ ἀπόλυτα, ἂν εἶναι δυνατό, μὲ τὸ πραγματικό. Πολλοὺς δρόμους ἀκολούθησε, πολλὰ μονοπάτια περπάτησεν ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς στὰ τελευταῖα ὀγδόντα χρόνια γιὰ νὰ ἀνταποκριθῆ στὶς νέες αὐτὲς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος. Ὅσοι δρόμοι τόσα φιλοσοφικὰ συστήματα. Μιπέρξων, Χουϊσερλ, Ὑπαρξισμὸς κ.ἄ. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων αὐτῶν τῶν δρόμων, νὰ ἀνασυνθέσουν τὸ κομματιασμένο ὄν τῆς ἐπιστήμης, νὰ γεμίσουν τὸ λογικὸ πλαίσιο μὲ ζωὴ, νὰ ξαναφτάσουν στὸ ὁλοκληρωμένο ὄν. Ἔτσι, ἀνοιχτὸ μένει τὸ θέμα τῆς μελέτης μας, ἀφοῦ ἡ ἄποψη πού παρουσιάσαμε δὲν εἶναι ἡ μόνη· οὔτε ἡ τελικὴ φυσικά, βασικὴ ὅμως πάντα καὶ χαρακτηριστικὴ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο δουλεῖ ὁ νοῦς τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ θεμελιώνει καὶ καλλιεργεῖ τὴν ἐπιστῆμη.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Υπό του κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΑΜΑΛΛΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη συνεργασίας

Δι' ὅλους τοὺς προσεκτικούς παρατηρητὰς καὶ μελετητὰς τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐξελίξεων, ἡ ἀνάγκη συνεργασίας μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι ὄντως ἐπιτακτικὴ. Βεβαίως οὐδόλως παραγνωρίζεται ὅτι κάθε προσπάθεια εἰς τὸν ὁδὸν ταύτην συναντᾷ πολλὰς δυσχερείας, εἶναι ἀπαραίτητον ὅμως νὰ ὑπερνηκηθοῦν ὅλαι αἱ δυσχερεῖαι καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλα τὰ ἐμπόδια, διότι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἄρχεται μία νέα περίοδος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ περίοδος τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία θὰ ἔξῃ ὡς συνέπειαν τὴν βαθεῖαν μεταβολὴν τῶν διαφορῶν οἰκονομικῶν πλαισίων καὶ τὴν ἀναθεώρησιν πολλῶν ἐκ τῶν ἀντιλήψεών μας.

Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ὡσάκις ἡ ἀνθρωπότης ἠδυνήθη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰς νέας καταστάσεις, τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἱκανοποιητικά. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας, ἡ ἀνθρωπότης ἐξηκολούθει νὰ ἐξετάζη τὴν νέαν πραγματικότητα μὲ τοὺς φακοὺς τοῦ παρελθόντος, τότε ἐσημειώθησαν ἀναστατώσεις καὶ καταστροφαί. Ἡ νέα πραγματικότης, μὴ δυναμένη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰ παλαιὰ πλαίσια, ὑπῆρξεν αἰτία βαθυτάτων συγκλονισμῶν.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐνώπιον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης σήμερον τίθεται τὸ δίλημμα τῆς συνεργασίας, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς νέας καταστάσεως ἢ τῆς καθιζήσεως καὶ τῆς καταρρεύσεως, τῆς ἀπωλείας δὲ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι μας πιστεύομεν καὶ τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

Οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουν τὴν συνεργασίαν, εἶναι δύο κατηγοριῶν :

- α) Καθαρῶς οἰκονομικοί.
- β) Λόγοι πολιτικοί.

2. Λόγοι οικονομικοί

Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἔχομεν ἀνάγκην μεγάλων οικονομικῶν μονάδων, ἔχομεν ἀνάγκην μιᾶς συστηματικῆς κατανομῆς τῶν ἔργων καὶ ἐξειδικεύσεως εἰς τὴν παραγωγὴν, ἐντὸς εὐρυτέρων οικονομικῶν χώρων, διότι μόνον οὕτω εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς παραγωγῆς, ἡ αὐξησις τῆς παραγωγικότητος καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν λαῶν.

Ἡ δημιουργία ὅμως εὐρυτέρων οικονομικῶν πλαισίων, ἔχει ἀνάγκην ὀργανικῆς μορφῆς. Ἡ κλασσικὴ ἄποψις τῆς στηριξεως τῶν πάντων ἐπὶ τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου, ὄχι μόνον δὲν λύει τὰ προβλήματα, ἀλλὰ ὀδηγεῖ εἰς χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἐλευθέρη διακίνησις τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ἐλευθέρη ἀνάπτυξις τῶν οικονομικῶν δυνάμεων, θὰ στηριχθῆ εἰς νέους θεσμοὺς, εἰς νέα ὄργανα διεθνoῦς χαρακτήρος, ἅτινα δὲν καταργοῦν μὲν τὴν Ἐθνικὴν κυριαρχίαν, ἐντάσσουν ὅμως ταύτην ἐντὸς τῶν γενικωτέρων πλαισίων, βάσει τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἀποτελεσματικῶς ἡ συνεργασία μεταξὺ τῶν Κρατῶν.

3. Λόγοι πολιτικοί

Αἱ χώραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀποτελοῦν μέλη τοῦ Ν.Α.Τ.Ο., εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἔχει ἀνατεθῆ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Κατὰ συνέπειαν, ἡ στενὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ συνεργασία, ἄνευ τῆς οικονομικῆς συνεργασίας, ὁμοιάζει μὲ οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ βάσεις εἶναι χαλαραὶ καὶ ἀδυνατοῦν νὰ βαστάσουν ὀλόκληρον τὸ βᾶρος. Εἶναι, ὅθεν, ἐπάναγκες ἡ ἀλληλεξάρτησις τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ἣτις εἶναι ἀποτέλεσμα διαφόρων γεγονότων καὶ ἱστορικῶν ἐξελίξεων, νὰ προσλάβῃ καὶ τὴν μορφήν τῆς ἀλληλεγγύης, σαφῆς ἐνδειξις τῆς ὁποίας θὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ οικονομικὴ συνεργασία. Μία ἐκ τῶν μορφῶν τῆς οικονομικῆς ταύτης συνεργασίας εἶναι καὶ αἱ σημεριναὶ προσπάθειαι μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

4. Αἱ σημεριναὶ προσπάθειαι συνεργασίας

Ἐκ τῶν πολλῶν προσπαθειῶν συνεργασίας θὰ ὑπογραμμίσωμεν δύο, τὰς πλεόν προσφάτους, βραδύτερον δὲ θὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ παρελθόν. Τὴν 25ην Μαρτίου 1957 ὑπεγράφη εἰς Ρώμην, μεταξὺ ἑξ Κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης: Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Βελγίου, Ὁλλανδίας καὶ Λουξεμβούργου, συνθήκη ἰδρύσεως Κοινῆς ἀγορᾶς καὶ Κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας. Τὰ κείμενα τῆς συνθήκης ταύτης, κυρωθέντα ὑπὸ τῶν Κοινοβουλίων, ἐτέθησαν ἐν ἰσχύϊ, ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1958.

Παραλλήλως πρὸς τὴν προσπάθειαν ταύτην καὶ εἰς εὐρύτερα πλαίσια, ἐξητάσθη καὶ ἐξετάζεται ἀκόμη ἡ δυνατότης ἰδρύσεως μιᾶς ἐλευθέρης

ζώνης ανταλλαγών, μεταξύ τῶν 17 χωρῶν, μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.
Ἐξυπακούεται ὅτι τὴν χώραν μας ἐνδιαφέρει ἀμέσως τὸ δεύτερον
σχέδιον, εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ ὁποίου μετέχομεν, ἐμμέσως ὅμως
καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς κοινῆς ἀγορᾶς τῶν ἕξ Κρατῶν.

Ἡ ἀνάλυσις ὅμως τῶν δύο τούτων σχεδίων δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν
πλήρη κατανοήσιν τῆς καταστάσεως, ἄνευ μιᾶς προηγουμένης συντόμου
ἀναδρομῆς εἰς τὸ παρελθόν, πρὸς παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς διε-
θνοῦς οἰκονομίας.

5. Ἡ διεθνὴς οἰκονομία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος

Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος, ἡ διεθνὴς οἰκονομία εἶναι, σχε-
δόν, ἀνύπαρκτος. Ὑπάρχουν ἀπλῶς τοπικαὶ καὶ ἔθνικαὶ οἰκονομίαι, δί-
δουσαι τὴν ἐντύπωσιν λιμναζόντων ὑδάτων. Αἱ συναλλαγαὶ εἰς τὸ διε-
θνὲς ἐπίπεδον εἶναι μικρᾶς σημασίας καὶ ἀνάξια λόγου.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως δεκαετίαν τοῦ 15ου αἰῶνος λαμβάνουν
χώραν γεγονότα, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῆς περιόδου οἰκono-
μικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐν ἔτει 1492, ὁ Χριστόφορος Κολόμβος ἀνακαλύ-
πτει τὴν Ἀμερικὴν, κατὰ τὸ 1498 δέ, ὁ Vasco de Gama, παρακάμπτει
τὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἐλπίδος καὶ ἀνακαλύπτει τὴν θαλασσίαν ὁδὸν
τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν.

Αἱ ἀνακαλύψεις αὗται διευρύνουν τοὺς οἰκονομικοὺς ὀρίζοντας τῆς
Εὐρώπης, προκαλοῦν δὲ εἰσροὴν ἀποικιακῶν εἰδῶν, ὡς τοῦ καφέ, τοῦ
τείου, τοῦ καπνοῦ, τοῦ κακάου κ.τ.λ. Παρὰλλήλως ὅμως καὶ συγχρόνως,
ἡ γηραιὰ Εὐρώπη δέχεται ἐξ Ἀμερικῆς μεγάλας ποσότητας χρυσοῦ καὶ
ἀργύρου.

Αἱ ἀφίξεις αὗται τῶν πολυτίμων μετάλλων ἐξ Ἀμερικῆς προκαλοῦν
ἄνοδον τιμῶν, διαφόρους διαταραχὰς εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν
ζωὴν, γίνονται δὲ ἀφορμὴ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τοῦ φαινομένου τῆς
ἀνόδου τῶν τιμῶν.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, σχηματίζεται μία Σχολὴ οἰκονομικῆς σκέψεως,
ἡ ὁποία ὑπογραμμίζει τὴν σπουδαιότητα τῶν πολυτίμων μετάλλων καὶ
προτείνει τὴν διαρρύθμισιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, εἰς
τρόπον ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ αὐξήσις τῶν νομισματικῶν ἀποθεμάτων
τῆς χώρας.

Ἡ Σχολὴ αὕτη, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐμποροκρατικὴ, ἐξήσκη-
σεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς πολιτι-
κῆς τῶν διαφόρων Κρατῶν ἐπὶ μίαν μακρὰν περίοδον 2,5 αἰῶνων, ὑπο-
λογιζομένην ἀπὸ τὸ ἔτος 1500 μέχρι τοῦ 1750. Τὰ Κράτη, ὑπὸ τὴν ἐπή-
ρειαν τῶν ἐμποροκρατικῶν ἀντιλήψεων, μετῆρχοντο πλεῖστα τεχνάσματα
κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς τῶν πολιτικῆς, ἅπαν-
τα ἀποβλέποντα εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Τὰ πολῦτι-

μα μέταλλα έθεωρούντο πλοῦτος κατ' έξοχήν, ή δέ αύξησις τών άποθεμάτων αύτών, έθεωρείτο ώς συντελοῦσα εις τήν αύξησιν τής δυνάμεως τοῦ Κράτους.

Σειρά περιορισμῶν και έλέγχων παρημποδισε τήν ανάπτυξιν τοῦ διεθνούς έμπορίου, τά μέτρα δέ ταῦτα καθίστανται πλέον άνυπόφορα, μετά τήν βιομηχανικήν επανάστασιν, ήτις άνεφάνη, τό πρώτον έν 'Αγγλία κατά τά μέσα τοῦ 18ου αιώνος.

6. 'Η βιομηχανική επανάστασις

'Εκείνο τό όποιον ονομάζομεν βιομηχανικήν επανάστασιν, είναι ή εισαγωγή τών μηχανῶν εις τήν παραγωγήν.

Μεταξύ 1733—1785, ή κλωστοϋφαντουργία τής Μεγάλης Βρετανίας ήλλαξε τελείως όψιν. Τά μηχανικά συγκροτήματα, έχουν πλέον άντικαταστήσει τά χειροκίνητα ύφαντουργικά μέσα. Τά νέα μηχανικά μέσα, έξασφαλίζουν αύξησιν τής παραγωγής και βελτίωσιν τής ποιότητας.

Εις τήν βιομηχανίαν τοῦ σιδήρου, μεταξύ 1735 και 1784, εισάγεται ή χρησιμοποίησις τών γαιανθράκων και τελειοποιούνται αί μέθοδοι κατεργασίας τών μετάλλων. Τέλος, έν έτει 1769, ό James Watt τελειοποιεί τήν άτμομηχανήν και ή χρῆσις ταύτης, γενικεύεται και επεκτείνεται εις τά διάφορα έργοστάσια.

Τά γεγονότα ταῦτα και σειρά άλλων δευτερευούσης σημασίας, χαρακτηρίζουν τήν έναρξιν μιᾶς νέας εποχής, τής βιομηχανικής επαναστάσεως.

7. 'Ανάγκη οικονομικής έλευθερίας

'Η ηύξημένη παραγωγή τών βιομηχανικῶν αγαθῶν, έχει ανάγκην εύρυτέρων αγορῶν πρὸς τοποθέτησιν. 'Επομένως, έχομεν πλήρη τήν έξήγησιν πῶς ή αντίδρασις κατά τών περιορισμῶν τοῦ διεθνούς έμπορίου και εναντίον τής έμποροκρατικῆς σκέψεως, έκδηλοῦται εις τήν ίδίαν χώραν εις τήν όποίαν επραγματοποιήθη και ή βιομηχανική επανάστασις.

Τό σφοδρόν κατηγορητήριο εναντίον τοῦ προστατευτισμοῦ και τής έμποροκρατικῆς σκέψεως, είναι έργον τοῦ A. Smith, τό δέ περίφημον βιβλίον του:

«'Ο Πλοῦτος τῶν 'Εθνῶν», είδε τό φῶς τής δημοσιότητας έν έτει 1776. 'Από τής εποχής εκείνης, μέχρι τοῦ 1930 όλοι οί 'Αγγλοι οικονομολόγοι υπῆρξαν διαπρύσιοι κήρυκες τής έλευθερίας τοῦ διεθνούς έμπορίου. 'Απαντες έπρεπε νά επικρίνουν τά προστατευτικά συστήματα και νά τά θεωρήσουν ώς έσφαλμένα και έπιζήμια, διότι τοῦτο επέβαλε τό συμφέρον τής 'Αγγλίας. 'Εάν δέ κανεις έτόλμα νά δεχθῆ ότι δικαιολογείται ή μέθοδος προστασίας διά μερικὰς οικονομίας, ώς μέσον δημιουργίας βιομηχανίας, άμέσως έθεωρείτο ώς πολύ κακός πατριώτης, διότι παρεγνώριζε τό συμφέρον τής Πατρίδος του.

8. ΑΙ ΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΥ

Παρά τὴν προσπάθειαν τῶν Ἀγγλων οἰκονομολόγων, ἡ ἐλευθερία τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου δὲν ἔτυχεν ὀλοκληρωτικῆς ἐφαρμογῆς. Ἡ ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη κυρίως εἰς τὰς Η.Π.Α. καὶ τὴν Γερμανίαν, διότι εἶχε καταστή σαφές ὅτι ἄνευ προστασίας, ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἦτο ἀδύνατος. Πράγματι, ἡ βιομηχανία τῆς Ἀγγλίας εἶχε τοιαύτην πρόοδον, ὥστε ἠδύνατο νὰ πνίξη καὶ νὰ ἐξαφανίση τὰς νεαρὰς βιομηχανίας τῶν ἄλλων χωρῶν.

Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἐλευθερίας τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῶν μέτρων προστασίας, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῶν. Ἡ ὑποχώρησις ὅμως τοῦ προστατευτισμοῦ τερματίζεται περὶ τὰ 1860 καὶ ἀρχεται πλεόν ἡ ἄνοδος αὐτοῦ, παρὰ τὰς ἐπικρίσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Μέχρι τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, τὸ κῦμα τοῦ προστατευτισμοῦ ἀνῆρχετο συνεχῶς, ἐνισχυόμενον ἐκ τῶν κυκλικῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, αἵτινες εἶχον περιοδικὴν μορφήν καὶ κατέληγον, ἀνὰ δεκαετίαν, περίπου, εἰς οἰκονομικὴν κρίσιν.

9. Οἰκονομικὴ καὶ νομισματικὴ σταθερότης

Παρὰ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις καὶ τὴν ὑπαρξιν μέτρων τελωνειακῆς προστασίας ὑπὲρ τῆς ἐγχωρίας παραγωγῆς, ἡ μέχρι τοῦ 1914 ἐποχὴ δύναται δικαίως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς εἰδυλλιακὴ περίοδος.

Χάρις εἰς τὴν νομισματικὴν σταθερότητα, βασιζομένην ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ κανόνος, ἡ ἐμπορία τῶν ἀγαθῶν ἦτο εὐχερεστάτη, ἡ δὲ μεταφορὰ χρημάτων ἀπολύτως ἐλευθέρα. Διὰ μιᾶς ἐντολῆς Τραπεζίης, ἦτο δυνατὴ ἡ μεταφορὰ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας ἐνὸς ἀτόμου, ἀπὸ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην. Καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα καὶ μέχρι τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Εὐρώπη ἐσημείωσαν πρόοδον γενικὴν καὶ ἐγνώρισαν μεγάλην εὐημερίαν. Ἀνύψωσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων, συγκέντρωσις πλοῦτου, ἀνάπτυξις πολλῶν ἐργασιῶν καὶ δημιουργία συγκοινωνιακῶν μέσων. Πάντα δὲ ταῦτα, χάρις εἰς τὸν μηχανισμόν τῶν τιμῶν καὶ τοὺς περιφήμους αὐτοματισμούς, τὴν εὐεργητικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁποίων, τόσον ἐξύμνησαν οἱ ὄπαδοί τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας.

Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ αὐτοματισμοὶ τῶν τιμῶν, ἵνα λειτουργήσουν ἱκανοποιητικῶς ἔχουν ἀνάγκην διαρκοῦς ἐπεκτάσεως τῆς οἰκονομίας. Τὸ ὅλον σύστημα δίδει τὴν εἰκόνα ἐνὸς ποδηλάτου, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται ἐν ἰσορροπίᾳ ἐφ' ὅσον κινεῖται. Καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας ἦσαν μικραὶ καὶ ἀνάξια λόγου, τὰ πάντα ἐλάμβανον καλὴν τροπήν, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ἐξησφαλιζέτο διαρκῆς ἐπέκτασις τῶν ἀγορῶν καὶ ἄνοδος τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

10. Ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος

Ὁ πρῶτος Παγκόσμιος πόλεμος προεκάλεσε μεγάλην οικονομικὴν διαταραχὴν καὶ ἀναστάτῳσιν. Ἰδίᾳ εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀστάθεια ἐξεδηλώθη εἰς τὰ νομίσματα καὶ ὅλην τὴν οικονομικὴν ζωὴν. Πλεῖστα ἐκ τῶν νομισμάτων ὑπέστησαν τὴν νόσον τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν εἶχε προσλάβει ἐπικινδύνους μορφάς.

Μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ πολέμου καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς Κ.Τ.Ε., ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος ἡ ἀποκατάστασις μιᾶς ὁμαλότητος, διὰ τῆς σταθεροποιήσεως τῶν διαφόρων νομισμάτων καὶ τῆς καταργήσεως τῶν ἐμποδίων τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου, ἅτινα ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου.

Ἡ Κ.Τ.Ε., ἔθεσεν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς τὴν σταθεροποιήσιν τῶν διαφόρων νομισμάτων καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην εἰργάσθη διὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς καὶ τῶν τεχνικῶν τῆς ὀργάνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν διεθνῶν διασκέψεων, τὰς ὁποίας συνεκάλεσεν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Εὐρώπης.

Μία πρώτη διάσκεψις, συνήλθεν εἰς τὰς Βρυξέλλας, κατὰ τὸ 1920. Ἡ δευτέρα εἰς τὴν Γένουαν, κατὰ τὸ 1922. Ἡ τρίτη εἰς τὴν Γενεύην, κατὰ τὸ 1927, ἡ δὲ τετάρτη καὶ τελευταία, ἐν Λονδίῳ κατὰ τὸ ἔτος 1933.

Αἱ προσπάθειαι τῆς Κ.Τ.Ε. ἐξησφάλισαν μὲν τὴν σταθερότητα τῶν νομισμάτων, ἥτις ἐστηρίχθη διὰ πολλὰ νομίσματα εἰς τὸν συναλλαγματικὸν κανόνα, ἡ ἐξέλιξις ὁμοῦ τῆς διεθνoῦς οικονομίας ὠδήγησεν εἰς τὴν μεγάλην καὶ πρωτοφανῆ οικονομικὴν κρίσιν τῆς περιόδου 1929 — 1933.

Ἡ μεγάλη ἐκείνη οικονομικὴ κρίσις προεκάλεσε πτώσιν πολλῶν νομισμάτων, γενικὴν οικονομικὴν ἀναστάτῳσιν καὶ προσφυγὴν εἰς ἐνστικτώδη καὶ ἀσυνάρτητα μέτρα οικονομικῆς ἀμύνης, ὡς ἡ ἐπιβολὴ ὄχι μόνον ἠύξημένων δασμῶν εἰς τὰς εἰσαγωγάς, ἀλλὰ καὶ ποσοτικῶν περιορισμῶν.

Μερικὰ κράτη μάλιστα, ὅπως ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία διεκήρυξαν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῆς αὐταρκείας.

Ἡ οικονομικὴ κρίσις προεκάλεσε καὶ ὄξυνσιν τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων, οὕτω δὲ τὰ πράγματα κατέληξαν εἰς τὸν δεύτερον Παγκόσμιον πόλεμον.

11. Μετὰ τὸν δεύτερον Παγκόσμιον πόλεμον

Ἦδη πρὸ τῆς λήξεως τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ἐφ' ὅσον ἡ οικονομικὴ ἀναστάτῳσις ἦτο προφανής, ἐτέθη ζήτημα ἀναδιοργανώσεως τῆς διεθνoῦς οικονομίας. Ἐν ἔτει 1943, ἤρχισεν ἡ ἐκπόνησις σχεδίων, ἅτινα εἶναι γνωστὰ μὲ τὰ ὀνόματα Keynes καὶ White.

Τὸ Ἀγγλικὸν σχέδιον, φέρου τὸ ὄνομα τοῦ Keynes, κυριωτέρου

ἐκ τῶν Βρετανῶν οἰκονομολόγων, προέβλεπε τὴν δημιουργίαν ἐνὸς διεθνοῦς ὀργανισμοῦ διὰ τὸν συμψηφισμὸν τῶν διεθνῶν πληρωμῶν. Ἡ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ ἔδει νὰ ἔχη ἀρκετὴν ἀνεξαρτησίαν ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν τῶν διαφόρων Κυβερνήσεων.

Ὁ μηχανισμὸς τῶν συμψηφισμῶν ἐστηρίζετο ἐφ' ἐνὸς εἶδους διεθνοῦς νομίσματος, τοῦ *Itapeco*, βάσει τοῦ ὁποίου θὰ ἐλάμβανον χώραν οἱ συμψηφισμοί, πρὸς ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν.

Χάρις εἰς τὸ σύστημα τοῦτο, καθὲς χώρα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμπορευῆται ἀπρόσκοπτως, τὰ δὲ τελικὰ ἀποτελέσματα θὰ κατεχωροῦντο εἰς τὴν ἔνωση τῶν διεθνῶν πληρωμῶν, ὡς τοῦτο λαμβάνει χώραν εἰς τὰ γραφεῖα συμψηφισμοῦ τῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων. Ὁ Keynes ἐθεώρει τὸ σύστημά του τόσο ἀποτελεσματικόν, ὥστε νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἦτο ἱκανὸν νὰ μετατρέψῃ τὸν λίθον εἰς ἄρτον.

Τὸ Ἀμερικανικὸν σχέδιον *White*, ἔθετε τὸ θέμα ἐπὶ ἄλλης βάσεως. Ἀντὶ ἐνὸς ὀργανισμοῦ προέβλεπε δύο, ἐν νομισματικὸν ταμεῖον καὶ μίαν τράπεζαν. Οἱ δύο αὐτοὶ ὀργανισμοὶ ἐθεωροῦντο ἀρκετοὶ καὶ ἱκανοὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως, ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὴν μέθοδον τοῦ αὐτομάτου συμψηφισμοῦ, ὡς προεβλέπετο εἰς τὸ σχέδιον *Keynes*.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1944, συνήλθεν εἰς τὸ *Bretton—Woods* τῶν Η.Π.Α. μία διάσκεψις εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ἀντιπρόσωποι 44 Κρατῶν καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἰδρυσιν ἐνὸς Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου καὶ μιᾶς Διεθνοῦς Τραπεζῆς Ἀνασυγκροτήσεως. Εἰς τὴν διάσκεψιν δηλαδὴ, ἐπεκράτησαν αἱ προτάσεις τῶν Η.Π.Α.

12. Ἡ διεθνὴς ὀργάνωσις ἐμπορίου καὶ τὸ ΓΚΑΤΤ

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἰδρυσιν τοῦ διεθνοῦς νομισματικοῦ ταμείου καὶ τῆς διεθνοῦς τραπεζῆς, ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ δημιουργηθῆ μία ὀργάνωσις τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου. Ἡ ἄποψις αὕτη ὑπεστηρίζετο ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α., διότι ἐπιστεῦετο ὅτι μόνον οὕτω θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου καὶ ἡ καταπολέμησις τοῦ προστατευτισμοῦ.

Αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου διετυπώθησαν εἰς ἓν σχέδιον κατὰ τὸ 1946, ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α., βάσει τοῦ ὁποίου συνεκλήθη εἰς Λονδίνον μία διάσκεψις, προπαρασκευαστικοῦ χαρακτῆρος. Ἐπηκολούθησε νεωτέρα διάσκεψις εἰς τὴν Γενεύην, τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1947, τρίτη δέ, τὸν Νοέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, εἰς τὴν Ἀβάναν τῆς Κούβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος ἀντιπρόσωποι 58 Κρατῶν μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν διάσκεψιν ταύτην, ἐξεπονήθη εἰς καταστατικὸς χάρτης, πρὸς ἰδρυσιν μιᾶς διεθνοῦς ὀργανώσεως, τὸ κείμενον ὅμως ἦτο τοιοῦτον, ὥστε ἐχαρακτηρίσθη ὡς τέρας καὶ πάντες παρεδέχθησαν ὅτι ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε καὶ τὸ ὅλον θέμα ἐγκατελείφθη.

Κατά την ίδιαν περίοδον, ἐν ἔτει 1947, κατεβλήθη μία παράλληλος προσπάθεια περιορισμοῦ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, διὰ τῆς ὑπογραφῆς μιᾶς συμβάσεως μεταξύ τῶν διαφόρων Κρατῶν. Ἡ σύμβασις αὐτῆ ὑπεγράφη εἰς τὸ Ἄνεσν τῆς Γαλλίας, εἶναι δὲ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα : Δασμῶν καὶ Ἐμπορίου ἢ ΓΚΑΤΤ, ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἀγγλικήν, προέβλεπε δὲ τὴν σταθεροποίησιν τῶν ἐν ἰσχύϊ δασμῶν καὶ ἀπαγόρευσιν πάσης αὐξήσεως.

Πλείστα ὁμῶς Κράτη, πρὶν προσέλθουν εἰς τὸ Ἄνεσν καὶ ἀναλάβουν ὑποχρέωσιν σταθεροποιήσεως τῶν δασμῶν, προέβησαν εἰς γενικὴν αὐξήσιν τούτων. Ἡ Ἑλλάς, ἐδέχθη τὴν σταθεροποίησιν τοῦ παλαιοῦ δασμολογίου τοῦ 1923, τοῦτο δὲ ἐδημιούργησε πολλὰς δυσχερείας διὰ τὴν ἐγχωρίαν παραγωγὴν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν εἰσαγωγῶν.

13. Ἡ κρίσις τῆς εὐρωπαϊκῆς οικονομίας

Εἶχε πιστευθῆ ὅτι, αἱ ἀνάγκαι τῆς διεθνοῦς οικονομίας καὶ ἰδίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἦτο δυνατόν νὰ ἐξυπηρετηθοῦν παρὰ τῆς διεθνοῦς τραπέζης καὶ τοῦ διεθνοῦς ταμείου, ἐκ τῶν πραγμάτων ὁμῶς ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον. Οἱ δύο ὀργανισμοί, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, διεθετον μόλις δύο δισεκατομμύρια δολλαρίων.

Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀπεφασίσθη ὁ ἀπ' εὐθείας δανεισμὸς ἐκ μέρους τῶν Η.Π.Α. πρὸς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης. Οὕτω παρεσχέθη δάνειον εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, κατὰ τὸ 1946, ἐκ 3.750 ἑκατ. δολλαρίων, διάφορα δὲ ποσὰ εἰς ἄλλας χώρας, τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις καὶ μετὰ τὴν χορήγησιν τῶν δανείων τούτων, αἱ ἀνάγκαι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἦσαν τοιαῦται, ὥστε αἱ Η.Π.Α. κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν γενικωτέρας ἐνισχύσεως, διὰ τῆς υἱοθετήσεως τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ.

Χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, αἱ χῶραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπέδότησαν εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν οἰκονομιῶν των καὶ ἐξησφάλισαν ἀποτελέσματα θεωρούμενα ὡς ἀπολύτως ἱκανοποιητικά.

Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ χώρα μας, διότι, τόσον τὴν βοήθειαν τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ὅσον καὶ τὴν προηγουμένην τοῦ δόγματος Τρούμαν, εὗρεθι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαθέσῃ διὰ τὴν ἀμυναν κατὰ τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιθέσεως. Οὕτω, ἡ ἑλληνικὴ ἀνασυγκρότησις ἔμεινεν ἡμιτελής, σήμερον δὲ ἀντιμετωπίζομεν ἀνεργίαν καὶ ὑποαπασχόλησιν εἰς μεγάλην κλίμακα, τὴν συνεχῆ πληθυσμιακὴν πίεσιν καὶ τὴν προβολὴν τῶν αἰτημάτων τοῦ πληθυσμοῦ διὰ μίαν καλυτέραν διαβίωσιν.

14. Ἡ ἐνωτικὴ προσπάθεια τῆς Δ. Εὐρώπης

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἐδημιουργήθη ὁ Ο.Ε.Ο.Σ., ὁστις ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργῇ καὶ σήμερον. Εἰς τὰ

πλαίσια του ίδιου οργανισμού ιδρύθη η Ε.Ε.Π., ητις ενεργεί τους συμφηφισμούς μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών, παρέχει δέ και μερικάς διευκολύνσεις πιστωτικάς.

Μία άλλη προσπάθεια των χωρών της Εύρώπης είναι η δημιουργία των οργανισμών του Στρασβούργου, των οποίων ο ρόλος είναι καθαρώς συμβουλευτικός, προσπαθούν δέ να δημιουργήσουν, διά του λόγου, μίαν εύρωπαϊκήν ατμόσφαιραν και εύρωπαϊκήν ψυχολογίαν. Δυστυχώς, η δημιουργία του εύρωπαϊκού πνεύματος φαίνεται πολύ βραδεία, αν μη άδύνατος.

Ίκανοποιητικώτερα είναι τὰ αποτελέσματα των χωρών της Βενελυx. Πρόκειται περί της οικονομικής συνεργασίας των χωρών: Βελγίου, Όλλανδίας και Λουξεμβούργου, πρὸς δημιουργίαν μιᾶς τελωνιακῆς ενώσεως, μετέπειτα δέ και οικονομικῆς ενώσεως.

Κατόπιν μιᾶς συστηματικῆς προσπάθειας πολλῶν ἐτῶν, πλείστα ὄσα αποτελέσματα ἐπετεύχθησαν μεταξύ των τριῶν χωρῶν της Βενελυx και η οικονομική συνεργασία αὐτῶν κατέστη στενωτάτη. Ίσως μέχρι της στιγμῆς δὲν ἐπραγματοποιήθη ἐξ ὀλοκλήρου ὁ ἀντικειμενικός σκοπός, η πρόοδος ὁμως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν συνεχίζεται.

15. Ἡ κοινοπραξία χάλυβος και ἄνθρακος

Μία άλλη προσπάθεια είναι περισσότερο ενδιαφέρουσα, ἐτυχε δέ ἤδη ἐφαρμογῆς, μεταξύ ἐξ χωρῶν της Δ. Εύρώπης, ἦτοι των τριῶν της Βενελυx και της Γαλλίας, Γερμανίας και Ἰταλίας. Πρόκειται περί της κοινοπραξίας χάλυβος και ἄνθρακος.

Διά τὰ δύο ταῦτα προϊόντα, ὑπεγράφη τὴν 18-4-51 συνθήκη κοινοπραξίας, διαρκείας 50 ἐτῶν, κυρωθεῖσα ἐντὸς του 1952 και τεθεῖσα μετέπειτα εἰς ἐφαρμογὴν. Βάσει της ἐν λόγω συνθήκης, ἐδημιουργήθησαν τὰ ἀκόλουθα ὄργανα:

α) Ἡ Ἄνωτάτη Ἀρχή. Αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 μέλη, ἐκ των οποίων μόνον δύο δύνανται νὰ ἔχουν τὴν ἰδίαν ἐθνικότητα. Αἱ ἀποφάσεις λαμβάνονται διὰ της ἀπλῆς πλειοψηφίας.

β) Κοινὴ Συνέλευσις. Σκοπὸς ταύτης είναι η ἐξέτασις των ἐκθέσεων και των εισηγήσεων της Ἀνωτάτης Ἀρχῆς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντιπροσώπους των κοινοβουλίων των ἐξ χωρῶν, κατὰ τὴν ἐξῆς ἀναλογίαν: Γερμανία 18, Βέλγιον 10, Γαλλία 18, Ἰταλία 18, Λουξεμβούργον 4 και Ὀλλανδία 10, ἦτοι σύνολον 78.

γ) Εἰδικὸν Συμβούλιον ἐξ Ὑπουργῶν. Εἰς τοῦτο ἀντιπροσωπεύονται αἱ ἐξ ἑωραι, ἔχει δέ ὡς ἀντικείμενον νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν προσπάθειαν της Ἀνωτάτης Ἀρχῆς, αἱ προτάσεις της ὁποίας δέον νὰ ἐγκριθοῦν με ἀπόλυτον πλειοψηφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ περιλαμβάνηται, ἀπαραιτήτως, η ψῆφος Κράτους ἔχοντος τὰ 20% της παραγωγῆς.

δ) Ἀνώτατον Δικαστήριον. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀρμοδιότητα νὰ ἐξετάζη τὰς παραβάσεις τῆς Συνθήκης, κατόπιν προσφυγῆς ἐκ μέρους τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 7 δικαστὰς, διοριζομένους διὰ μίαν ἐξαετίαν, κατόπιν κοινῆς συμφωνίας.

ε) Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ. Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 ἕως 50 μέλη, τῆς κατηγορίας ἐπιχειρηματιῶν, ἐργατῶν, ἐμπόρων καὶ καταναλωτῶν τῶν δύο προϊόντων. Τὰ μέλη διορίζονται ὑπὸ τοῦ Εἰδικοῦ ἐξ Ὑπουργῶν Συμβουλίου.

16. Βασικαὶ διατάξεις τῆς Συνθήκης

1. Προσπάθεια ὀρθολογικῆς κατανομῆς καὶ διακινήσεως τῶν προϊόντων, αὔξεις τῆς παραγωγῆς καὶ δημιουργία πραγματικῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

2. Δημιουργία συνθηκῶν πλήρους κυκλοφορίας τῶν δύο προϊόντων, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν δασμῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἐμποδίων.

3. Ὡς πρὸς τὰ κεφάλαια καὶ τοὺς ἐργαζομένους, δὲν προβλέπεται ἐλευθερία διακινήσεως. Μόνον εἰς ὠρισμένης κατηγορίας ἐδικευμένων ἐργατῶν γίνεται ἐξαιρέσις. Διὰ τὰ κεφάλαια προβλέπεται μόνον ὀρθολογικὴ κατανομὴ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων, τοῦ προϊόντος τῶν δανείων. Ἡδὴ ἡ κοινοπραξία ἐδανείσθη ἐξ Ἀμερικῆς ἀρκετὰ ἑκατομμύρια δολларίων πρὸς χρηματοδότησιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκσυγχρονισμόν τῶν μέσων παραγωγῆς.

4. Ἀπαγόρευσις συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων, πρὸς ἐξουδετέρωσιν καὶ παρεμπόδισιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

5. Ἀπαγορεύονται αἱ ἐπιχορηγήσεις ἐκ μέρους τῶν Κρατῶν πρὸς διαφόρους ἐπιχειρήσεις, ὡς καὶ αἱ διακρίσεις καὶ ἐκπτώσεις εἰς τὰ τιμολόγια τῶν μεταφορικῶν μέσων.

6. Δὲν ἐπιτρέπονται τὰ χαμηλὰ καὶ ἀνώμαλα ἡμερομίσθια.

7. Αἱ συγκεντρώσεις καὶ ἀναμορφώσεις τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ γίνωνται ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς καὶ τὸν ἔλεγχον ταύτης.

8. Ἀποφυγὴ διαταραχῶν εἰς τὰς οἰκονομίας τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινοπραξίας καὶ ἐκμετάλλευσις ἀρμονικῆ τοῦ φυσικοῦ πλοῦτου.

9. Διὰ μίαν ἐνδιάμεσον περίοδον 5 ἐτῶν, ἐνίσχυσις τῶν ἀδυνάτων ἐπιχειρήσεων καὶ δικαίωμα εἰς ὠρισμένα μέλη τῆς κοινοπραξίας (Βέλγιον καὶ Ἰταλίαν) νὰ ἐφαρμώσουν ἐν σύστημα μερικῶν ἐξαιρέσεων.

17. Νέα προσπάθεια

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἀνθρακος, παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις καὶ τὰς ἐξαιρέσεις τοῦ καθεστώτος τῆς πρώτης πενταετίας, ἐθεωρήθησαν ὡς ἱκανοποιητικά. Τοῦτο ἐνεθάρρυνε τὰς ἐξ χώρας νὰ

προχωρήσουν πλέον εις τήν σύναψιν Συνθήκης πρὸς δημιουργίαν κοινῆς ἀγορᾶς.

Κατόπιν πολλῶν διαπραγματεύσεων καὶ ἐνώπιον τῶν ἐπιφυλάξεων τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τὴν 25ην Μαρτίου 1957 ὑπεγράφη ἐν Ρώμῃ, συνθήκη, ἀορίστου διαρκείας, μεταξύ τῶν ἑξ μελῶν τῆς Κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἀνθρακος, περὶ ἰδρύσεως κοινῆς ἀγορᾶς, ἥτοι τελω-νειακῆς ἐνώσεως καὶ κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας.

Πρότασις περὶ δημιουργίας κοινῆς ἀγορᾶς ἐγένετο τὸ πρῶτον, εἰς τὴν διάσκεψιν τῆς Μεσσηνίας, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1955, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς συνόδου τῶν ἑξ Ὑπευγῶν τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἀνθρακος. Ὑπεστηρίχθη ἡ ἀποψις τῆς δημιουργίας μιᾶς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς, ἀνοικτῆς εἰς ὅλας τὰς χώρας αἰτίνας ἐπεθύμουν νὰ μετάσχουν, παραλλήλως δὲ καὶ ἡ ἰδρυσις μιᾶς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας. Ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἀνετέθη εἰς μίαν διακυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, προεδρευομένην παρὰ τοῦ κ. Σπάακ. Εἰς νεωτέραν σύσκεψιν τῶν ἑξ Ὑπουργῶν, πραγματοποιηθεῖσαν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1956, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις δύο ὁμάδων μελέτης, μιᾶς διὰ τὸ θέμα τῆς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας, τῆς δὲ ἑτέρας διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

Αἱ ἐργασίαι τῶν δύο ὁμάδων ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, οὕτω δὲ ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τῆς Ρώμης τὴν 25.3.57, βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁποίας εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

1α. Ἡ Κοινὴ Ἀγορὰ

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης προκύπτει ὅτι ἀντικειμενικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ δημιουργία εὐνοικῶν ὄρων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ταχεῖαν ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου τῶν λαῶν, ὡς καὶ τὴν πραγματοποίησιν ἁρμονικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν συμμετεχόντων Κρατῶν.

Δηλοῦται δηλαδὴ ρητῶς ὅτι τὰ Κράτη ταῦτα «ἀπεφάσισαν νὰ θέσουν τὰς βάσεις μιᾶς ἐνώσεως, συνεχῶς στερεωμένης, μεταξύ τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν διὰ κοινῆς δράσεως τὴν κοινωνικὴν πρόοδον τῶν χωρῶν των, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐμποδίων ἀτινα διαιροῦν τὴν Εὐρώπην».

Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ὅτι, «ἡ κατάργησις τῶν ὑφισταμένων ἐμποδίων, ἀπαιτεῖ συντονισμένην δρᾶσιν καὶ προσπάθειαν, πρὸς ἐξασφάλισιν σταθερότητος εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἰσορροπίαν εἰς τὰς συναλλαγὰς, εὐθύτητος δὲ εἰς τὸν συναγωνισμόν».

Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν, θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ συγχώνεσις τῶν χωριστῶν ἀγορῶν. Μόνον αὕτη θὰ ἐξασφαλίσῃ καταμερισμὸν τῶν ἔργων, εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῆς σπατάλης τῶν διαθεσίμων πόρων. Χάρις δὲ εἰς τὸν εὐχερῆ

τρόπον προμηθείας τῶν ἀναγκαιούτων ἀγαθῶν, θὰ ἀποκλεισθοῦν παραγωγικαὶ προσπάθειαι, αἵτινες δὲν δίδουν προσοχὴν εἰς τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν.

Ἐπί πλέον, εἰς μίαν οἰκονομίαν, συνεχῶς ἀναπτυσσομένην, ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ἡ ἐξειδίκευσις εἰς τὴν παραγωγὴν, θὰ ἐξασφαλίσουν αὐξοῦσαν παραγωγὴν ἀγαθῶν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς.

19. Μεταβατικὴ περίοδος

Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ κανονικῶν ὄρων εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν, ἀπαιτεῖ κατάργησιν, κατὰ στάδια, τῶν προστατευτικῶν μέτρων. Οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ θὰ ἀρχίσουν μειούμενοι τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1959, θὰ ἐκλείψουν δὲ τελείως μετὰ περίοδον δώδεκα ἕως δεκαπέντε ἐτῶν ὑποδιαιρουμένην εἰς μικροτέρας περιόδους καὶ προβλέπουσαν τὰ ποσοστὰ μειώσεων κατ' ἔτος ἢ κατὰ 18 μῆνας.

Εἰς τὰ κείμενα τῆς συνθήκης ἀναφέρεται σαφῶς ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ ἐπιβολὴ νέων δασμῶν, οἱ δὲ ἰσχύοντες θὰ ἐκλείψουν τελείως μετὰ τὸ τέλος τῆς μεταβατικῆς περιόδου. Ἐπίσης, τμηματικῶς καὶ κατὰ στάδια, θὰ καταργηθοῦν καὶ οἱ ποσοτικοὶ περιορισμοί, ὥστε μετὰ τὴν λῆξιν τῆς μεταβατικῆς περιόδου νὰ δημιουργηθῇ πρᾶγματι ἡ κοινὴ ἀγορὰ.

20. Κοινὸν δασμολόγιον ἔναντι τῶν τρίτων χωρῶν

Τὸ πλεονέκτημα τῆς κοινῆς ἀγορᾶς δὲν εἶναι μόνον ἡ προβλεπομένη κατάργησις τῶν τελωνειακῶν δασμῶν καὶ τῶν ποσοτικῶν περιορισμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ δημιουργία κοινοῦ δασμολογίου, ἔναντι τῶν ἐμπορευμάτων τῶν ἄλλων χωρῶν.

Οὕτω, προβλέπεται τροποποίησις καὶ ἀναμόρφωσις τῶν διαφόρων δασμολογίων τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, κατὰ στάδια δέ, ἐνοποιήσις τούτων, ὥστε μετὰ τὸ πέρας τῆς μεταβατικῆς περιόδου, οἷον-δήποτε ἐμπόρευμα προερχόμενον ἐκ μιᾶς τρίτης χώρας θὰ ἔχη τὴν ἴδιαν δασμολογικὴν ἐπιβάρυνσιν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

21. Γεωργικὰ προϊόντα καὶ ὑπερπόντια ἐδάφη

Εἰς τὴν Κοινὴν ἀγορὰν συμπεριλαμβάνονται ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ προϊόντα. Ἐπειδὴ ὁμως διὰ τὰ γεωργικὰ προϊόντα παρουσιάζονται μερικαὶ εἰδικαὶ δυσχέρειαι, ἐλήφθη μία ἰδιαιτέρα μέριμνα ὑπὲρ τῆς Γαλλίας. Οὕτω, προβλέπεται ὅτι, μετὰ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συνθήκης, θὰ καθορισθῇ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων τὸ θέμα τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῶν διαφόρων Κρατῶν, μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς.

Τέλος, ἐθεωρήθη ὅτι, ἡ ἐπωφελεστέρα ἀνάπτυξις τῶν χωρῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, ἐπιβάλλει τὴν συμμετοχὴν τῶν ὑπερποντίων χωρῶν,

διότι ούτω θα εξασφαλισθῆ ἡ προμήθεια πρώτων ὑλών, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑλών ἀτομικῆς ἐνεργείας.

22. Γενικά χαρακτηριστικά

Ἡ ὅλη προσπάθεια στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς βασικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τῶν ἀκολουθῶν ἀρχῶν:

α) Δημιουργία μιᾶς τελωνειακῆς ἐνώσεως καὶ προοδευτικῆς κατάργησις τῶν δασμῶν καὶ τῶν ποσοτικῶν περιορισμῶν. Τὰ προϊόντα θὰ διαιρεθοῦν εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἡ δὲ κατάργησις αὐτῶν θὰ εἶναι τμηματικὴ καὶ κατὰ στάδια.

β) Καθορισμὸς κοινοῦ δασμολογίου, ἐναντι τῶν τρίτων χωρῶν.

Ἐφαρμογὴ ὅμως τούτου κατὰ στάδια, πρὸς ἀποφυγὴν διαταραχῶν καὶ δυσχερειῶν εἰς τὰς διαφόρους οἰκονομίας.

γ) Ἐφαρμογὴ κανόνων θεμιτοῦ ἀνταγωνισμοῦ, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν μονοπωλιακῶν καταστάσεων, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ παρεμποδίσουν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ τῆς κοινῆς ἀγορᾶς. Κατὰ συνέπειαν, πρέπει νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ κρατικαὶ ἐπιχορηγήσεις, αἵτινες καταστρατηγοῦν τὴν ἔννοιαν τοῦ καλῶς νοουμένου ἀνταγωνισμοῦ.

δ) Ἀμβλυνσις τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν εἰς τὴν νομοθεσίαν, ἣτις ἔχει ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κόστους τῶν ἀγαθῶν. Προσπάθεια δημιουργίας ὁμοιομόρφου καταστάσεως.

Τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς ἐπιβαρύνσεις τῶν διαφόρων χωρῶν, ἡ νομοθεσία τῶν ὁποίων παρουσιάζει μεγίστας διαφοράς, ὁ δὲ ὑπολογισμὸς τῆς ἐπιβαρύνσεως ἐπὶ τοῦ κόστους δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς.

ε) Ἀνάγκη ἑναρμονίσεως τῶν κομίστρων τῶν μεταφορικῶν μέσων, ὥστε νὰ παρακαμφθοῦν αἱ δυσχέρειαι τῆς μορφῆς ταύτης.

ζ) Ἀμοιβαία συνδρομὴ διὰ τὰς δυσχερείας τῶν ἰσοζυγίων λογαριασμῶν καὶ συντονισμὸς τῶν βασικῶν ἐπενδύσεων, διὰ τῆς δημιουργίας εἰδικοῦ τραπεζικοῦ ὄργανισμοῦ.

23. Ἡ Τράπεζα ἐπενδύσεων

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τῶν χωρῶν μελῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἀξιοποίησιν τῶν ὑπερποντίων ἐδαφῶν, ἡ συνθήκη τῆς Ρώμης προβλέπει τὴν ἰδρυσιν μιᾶς Εὐρωπαϊκῆς Τραπεζῆς Ἐπενδύσεων, τὸ κεφάλαιον τῆς ὁποίας θὰ ἀνέλθῃ εἰς 1 δισεκατομμύριον δολλαρίων, κατανεμόμενον ὡς ἀκολούθως:

Γαλλία, συμμετοχὴ εἰς τὸ κεφάλαιον, 300 ἑκατ., Γερμανία 300 ἑκατ., Ἰταλία 240 ἑκατ., Βέλγιον 86,5 ἑκατ., Ὀλλανδία 71,5 ἑκατ. καὶ Λουξεμβούργον 2 ἑκατ.

24. Ὀργανα διοικήσεως

Τὰ ὄργανα διοικήσεως εἶναι παραπλήσια μὲ ἐκεῖνα τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, ὑπάρχουν ὁμως καὶ μερικαὶ διαφοραὶ:

α) Ἡ Ἀνωτάτη Ἀρχή, καλουμένη καὶ Ἐπιτροπή. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 μέλη, ἔχει ἀπλῶς διοικητικὰ δικαιώματα, δὲν εἶναι ὁμως ὁ κύριος φορεὺς τῶν ἐκδηλώσεων τῶν συμμετεχουσῶν Κυβερνήσεων.

β) Εἰδικὸν Συμβούλιον ἐξ Ὑπουργῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον ὄργανον, κατὰ τὸ στάδιον δὲ τῶν πρώτων ἐτῶν αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ θὰ λαμβάνωνται ὁμοφώνως. Βραδύτερον θὰ ἰσχύσῃ ὁ καιὼν τῆς πλειοψηφίας, αἱ ψήφοι δὲ καθωρίσθησαν ὡς ἀκολούθως: Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, ἐκάστη ἐξ αὐτῶν 4 ψήφους. Βέλγιον καὶ Ὀλλανδία ἀνὰ δύο ψήφους ἐκάστη χώρα καὶ Λουξεμβούργον μία. Ἡ Ἐπιτροπή καὶ τὸ Συμβούλιον θὰ βοηθοῦνται εἰς τὸ ἔργον των ὑπὸ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία θὰ ἔχη συμβουλευτικὴν ἀρμοδιότητα.

γ) Συνέλευσις. Τὰ μέλη ταύτης θὰ προέρχωνται ἐκ τῶν Κοινοβουλιῶν, ἡ δὲ κατανομή θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Γαλλία 36, Ἰταλία 36, Γερμανία 36, Βέλγιον 14, Ὀλλανδία 14 καὶ Λουξεμβούργον 6, ἦτοι σύνολον 142.

Εἰς τὰ κείμενα προβλέπεται ὅτι, μελλοντικῶς, ἡ ἐκλογή τῶν μελῶν θὰ γίνηται διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας.

δ) Δικαστήριον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 7 δικαστὰς, θὰ εἶναι δὲ τοῦτο κοινὸν ὄργανον τῶν τριῶν ὀργανισμῶν, ἦτοι τῆς κοινοπραξίας χάλυβος καὶ ἄνθρακος, τῆς κοινῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς κοινοπραξίας ἀτομικῆς ἐνεργείας.

Προβλέπεται ἐπίσης, ἴδρυσις ἐνὸς Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου ἀποτελουμένου ἀπὸ 101 μέλη, ἡ ἀρμοδιότης τοῦ ὁποίου θὰ εἶναι καθαρῶς συμβουλευτικὴ. Πρόκειται περὶ αἰτήματος τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων, ὡς μία ἐγγύησις διὰ τὸν κοινωνικὸν προσανατολισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς καὶ τὴν ἑναρμόνισιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

25. Ἡ κοινοπραξία ἀτομικῆς ἐνεργείας

Ἡ κοινοπραξία αὕτη ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον εἰδικῆς συμφωνίας, ὑπογραφείσης ἐπίσης εἰς Ρώμην τὴν 25.3.57, φέρουσα δὲ τὸν τίτλον: *Euratom*. Σκοπὸς ταύτης εἶναι ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἀτομικῆς ἐνεργείας, πρὸς ἐφαρμογὴν ταύτης εἰς μεγάλην κλίμακα. Προβλέπεται ἡ προώθησις τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς διαδόσεως τῶν γνώσεων, τῶν σχετιζομένων μὲ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν. Ἐπίσης ἡ ἐφαρμογὴ ὁμοιόμορφων κανόνων πρὸς προστασίαν τῶν πληθυσμῶν καὶ διευκόλυνσιν τῶν ἐπενδύσεων ἀναγομένων εἰς τὰς βασικὰς ἐγκαταστάσεις τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, αἵτινες δὲν φαίνονται δυνατὰ κατὰ τρόπον μεμονωμένον. Προ-

βλέπεται ή εξασφάλις ισότητος εις τούς όρους προμηθείας μεταλλευμάτων καί καυσίμων ύλών άτομικής ένεργείας, μηχανικοϋ έξοπλισμοϋ καί έλευθερία κυκλοφορίας ειδικών έμπειρογνωμόνων.

26. "Όργανα καί παράλληλοι προσπάθειαι

Διά τήν κοινοπραξίαν άτομικής ένεργείας, ύπάρχει μόνον χωριστή Έπιτροπή άτομικής ένεργείας, αποτελουμένη από ειδικούς. Τά άλλα όργανα θά είναι κοινά μέ εκείνα τής κοινής αγοράς.

Έν σχέσει μέ τήν προσπάθειαν προωθήσεως τών έρευνών άτομικής ένεργείας έντός τών πλαισίων τοϋ Ο. Ε. Ο. Σ., διευκρινίζεται ότι μεταξύ τών δύο δραστηριοτήτων δέν ύπάρχει αντίθεση, αλλά μάλλον αλληλοσυμπλήρωσις.

Τό κυριώτερον μέρος τών έρευνών περι άτομικής ένεργείας θά εξακολουθήση έντός τών κόλπων τών έθνικών όργανισμών, ή δέ Έπιτροπή άτομικής ένεργείας θά εξασφαλίση τόν συντονισμόν.

Τό πρόβλημα τής χρησιμοποίησεως τής άτομικής ένεργείας διά καθαρώς στρατιωτικούς σκοπούς, έκ μέρους τών μελών τής κοινοπραξίας, αποτελεί άντικείμενον μελετών καί συζητήσεων. Απεφασίσθη μόνον ή απαγόρευσις δοκιμών έκρηκτικών, διά μίαν περίοδον τετραετίας, τοϋτο όμως δέν παρεμποδίζει τήν εξακολούθησιν τών διαφόρων έρευνών.

27. "Εναρξίς τής λειτουργίας

Καθώς προεβλέπετο εις τά κείμενα τών συνθηκών τής Ρώμης, τās πρώτας ήμέρας τοϋ Ίανουαρίου 1958 ιδρύθησαν τά όργανα διοικήσεως καί ο μηχανισμός τής κοινής αγοράς καί τής κοινοπραξίας άτομικής ένεργείας έτέθη εις κίνησιν. Έν τούτοις, παρ' όλην τήν καλήν προσπάθειαν, ήγήρθη μία μεγάλη δυσχέρεια, διά τήν όποίαν δέν έξευρέθη λύσις μέχρι σήμερα. Πρόκειται περι τής έδρας τών όργανισμών, τήν όποίαν διεκδικούν, σχεδόν, όλαι αί συμμετέχουσαι χώραι.

Τό Λουξεμβούργον επικαλείται τό προηγούμενον τής έδρας τής κοινοπραξίας χάλυβος καί άνθρακος, δυσκόλως δέ θά έδέχετο τήν μεταφοράν ταύτης εις άλλην χώραν. Οί άλλοι όμως δέν δέχονται ως έδραν τό Λουξεμβούργον καί ο καθείς προτείνει μίαν πόλιν ιδικήν του. Πολλάς πιθανότητας έχει τό Στρασβούργον, να αποτελέση έδραν όλων τών όργανισμών τίποτε όμως δέν είναι ακόμη βέβαιον καί τό θέμα αποτελεί άντικείμενον διαπραγματεύσεων.

28. Τό σχέδιον τής έλευθέρας ζώνης

Παραλλήλως μέ τήν προώθησιν τοϋ σχεδίου τής κοινής αγοράς τών έξ χωρών, έντός τών πλαισίων τοϋ Ο. Ε. Ο. Σ., πρωτοβουλία ίδια τής Μεγάλης Βρεττανίας, ήρχισε να έκπονήται έν σχέδιον δημιουργίας έλευ-

θέρας ζώνης ανταλλαγών, μεταξύ τών 17 χωρῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

Τὸ ἀρχικὸν σχέδιον καταρτισθὲν καὶ «κοπὲν εἰς τὰ μέτρα τῆς Ἑγγλίας» προέβλεπε τὴν ἐλευθέραν διακίνησιν τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, ὄχι δὲ καὶ τῶν ἀγροτικῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία ἐζήτει ἀπὸ τὰς ἄλλας χώρας νὰ καταργήσουν τοὺς δασμούς, οἵτινες ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, αὕτη ὅμως νὰ διατηρήσῃ τὴν προστασίαν τῆς ἀγορᾶς τῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, ὥστε νὰ προμηθεύεται ταῦτα μόνον ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Κοινοπολιτείας.

Τὸ σχέδιον τοῦτο συνήντησε σφοδρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων γεωργικῶν χωρῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἠνάγκασε τὴν Ἑγγλίαν νὰ φανῇ ὀλίγον ὑποχωρητικὴ, νὰ ἐμφανίσῃ δὲ ἕτερον σχέδιον κατὰ τι βελτιωμένον. Ἄλλὰ καὶ τὸ νέον σχέδιον συνήντησε ἀντίδρασιν ἢ δὲ Γαλλία ἀνέλαβε νὰ προτείνῃ αὕτη ἰδικὸν τῆς σχέδιον, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ συζητηθῇ προσεχῶς.

29. Τὸ Γαλλικὸν ἀντισχέδιον

Τὸ σχέδιον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων βάσεων, ἐγκαταλείπει δὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθέρου ζώνης καὶ ὁμιλεῖ περὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. Ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν σύναψιν ἐδικῶν συμβάσεων διὰ κάθε κατηγορίαν προϊόντων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἐλευθέρη κυκλοφορία τούτων μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ἡ Γαλλία προτείνει μίαν λύσιν ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντά τῆς, ἄνευ γενικωτέρας προσπάθειας πρὸς συντονισμόν καὶ ἑναρμόνισιν τῶν συμφερόντων ὅλων τῶν Κρατῶν μελῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ.

30. Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος

Ἡ χώρα μας ἐδέχθη, κατ' ἀρχὴν, τὴν πρότασιν τῆς ἰδρύσεως ἐλευθέρου ζώνης, ἐζήτησεν ὅμως ὅπως αὕτη βασίζεται περισσότερο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς κοινῆς ἀγορᾶς. Εἶναι ἀπαραίτητον δηλαδὴ νὰ ἰδρυθῇ Τραπεζα ἐπενδύσεων, ἡ ὁποία νὰ διευκολύνῃ τὴν χρηματοδότησιν τῶν ἔργων ὑποδομῆς τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν. Ἐπίσης πρέπει νὰ δοθῇ παράτασις μιᾶς δεκαπενταετίας διὰ τὴν ἑναρξιν τῆς μειώσεως τῶν δασμῶν.

Τὰς ἀπόψεις τῆς Ἑλλάδος δέχονται καὶ αἱ ἄλλαι ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωῶραι, αἱ λεγόμεναι καὶ περιφερειακαί.

Τὸ αἷτημα τῆς ἰδρύσεως Τραπεζῆς ἐπενδύσεων συναντᾷ δυσχερείας. Ἡ Ἑλλάς ζητεῖ διὰ τὴν περίοδον μιᾶς πενταετίας 300 ἑκατομμύρια δολларίων, οὐδόλως ὅμως διαφαίνονται χρηματοδοταὶ τῆς Τραπεζῆς ἐπενδύσεων. Αἱ προσπάθειαι τῆς ἐλευθέρου ζώνης ἔχουν τὴν κλασσικὴν μορφήν τῆς καταργήσεως τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, ἄνευ γενικωτέρας μερί-

μνης πρὸς ὀργανικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῶν διαφόρων οἰκονομιῶν.

31. Τὰ χωριστὰ δασμολόγια

Μία μεγάλη δυσχέρεια δημιουργίας τῆς ἐλευθέρως ζώνης εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις κοινοῦ δασμολογίου. Ἐκάστη χώρα ἐκ τῶν 17 εἶναι ἐλευθέρως νὰ συνεχίσῃ ἐφαρμόζουσα τὸ σημερινόν της δασμολόγιον, Δεδομένου ὅμως ὅτι αἱ χώραι τῆς κοινῆς ἀγορᾶς θὰ βαδίσουν πρὸς κοινὸν δασμολόγιον, ἡ ὑπαρξίς εἰς τὰς ὑπολοίπους χώρας τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. χωριστῶν δασμολογιῶν θὰ ὀδηγήσῃ εἰς δυσκολίας ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ἐμπορευμάτων χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται καὶ φαινόμενα εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων διὰ τῶν συνόρων ἄλλης χώρας καὶ ὄχι ἐκείνης εἰς τὴν ὁποίαν ταῦτα προορίζονται, πρὸς κάρπωσιν ἐνδεχομένης διαφορᾶς δασμῶν. Ἡ μέθοδος τοῦ πιστοποιητικοῦ προελεύσεως καὶ ὁ ἔλεγχος δὲν πρόκειται νὰ ἀποτρέψουν ἀναποφεύκτους καταχρήσεις καὶ παραβάσεις.

32. Μεγάλαι ἀμφιβολίαι διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Ε. Ζ. Ε. Σ.

Ὅλοι οἱ προσεκτικοὶ παρατηρηταὶ συμφωνοῦν ὅτι ἐλαχίστας πιθανότητος ἔχει ἡ δημιουργία τῆς ζώνης ἐλευθέρως ἀνταλλαγῶν. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν τελικῶς ὑπογραφῆ μία σύμβασις, κατόπιν κοπιωδῶν διαπραγματεύσεων, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ προβλεφθῇ τὸ τελικὸν περιεχόμενον ταύτης.

Βεβαίως, ἡ ἔναρξις λειτουργίας τῆς κοινῆς ἀγορᾶς δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα διὰ τὰς ὑπολοίπους χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ Μεγάλη Βρετανία, ὑψώνουσα τὴν φωνήν, ὀμιλεῖ περὶ τοῦ κινδύνου διχοτομήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ζητεῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀποψέων της, θεωρουμένων ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τοῦ Ο. Ε. Ο. Σ. ὡς ἀπαραδέκτων.

33. Αἱ δυσχέρειαι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης

Εἶναι σαφὲς γεγονός ὅτι σήμερον ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνοποιητικῆς προσπάθειας, εἰς τὴν ὁδὸν ὅμως ταύτην αἱ δυσχέρειαι εἶναι μεγάλαι καὶ σοβαραί. Τὴν κατάστασιν ταύτην περιπλέκει περισσότερον ἡ ἐξέλιξις τῆς διεθνούς οἰκονομίας καὶ ἰδίᾳ τῆς οἰκονομίας τῶν Η. Π. Α.

Ἡ μεγάλη καὶ δεσπύζουσα αὕτη οἰκονομία, εἰσῆλθεν ἀπὸ τινος χρόνου εἰς περίοδον οἰκονομικῆς ὑφέσεως, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ ἐκ νέου θέμα σπάνεως δολλαρίων, διὰ πολλὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἡ ἐξέλιξις τῶν οἰκονομιῶν τῶν ὁποίων ἐμφανίζει ἐπίσης ἐκδηλα σημεῖα ὑφέσεως.

Γενικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Δυτικὸς Κόσμος ἔχει τὴν θέλησιν καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν οἰκονομικὴν ὑφε-

σιν, ὥστε νὰ ἀποφύγη γενικωτέρας περιπλοκάς. Τοῦτο ἄλλωστε ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων, διότι τὸ Ν. Α. Τ. Ο. πρέπει νὰ βασιζῆται ἐπὶ οἰκονομιῶν ἐξελισσομένων πρὸς ἄνοδον καὶ δυναμένων νὰ βελτιώσουν τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον τῶν λαῶν. Μόνον οὕτω κατωχυροῦνται, μετὰ βεβαιότητος, ἡ Ἐθνικὴ Ἄμυνα τῶν χωρῶν τοῦ Ν. Α. Τ. Ο. καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀποτροπὴ οἰουδήποτε κινδύνου ἐξ ἀνατολῶν, δυναμένου νὰ ἐκδηλωθῆ διὰ τῆς μεθόδου τῶν μεμονωμένων κρούσεων, εἰς σημεῖα θεωρούμενα ὡς ἀσθενῆ.

34. Ἡ θέσις τῆς χώρας μας

Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία, ἐκ τῆς συνδέσεως αὐτῆς μεῖς ἄλλας Εὐρωπαϊκάς οἰκονομίας καὶ τῆς δημιουργίας εὐρυτέρων χωρῶν, διατρέχει κίνδυνον νὰ ὑποστῇ πραγματικὴν συντριβὴν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις καὶ ἡ πείρα τῆς ζωῆς διδάσκουν ὅτι, τὸ σύστημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν περίπτωσιν δύο ἐπιχειρήσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι μικρὰ καὶ ἀσθενῆς, ἡ δὲ ἄλλη μεγάλη καὶ ἰσχυρά, καταλήγει εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς πρώτης. Κατ' ἀναλογίαν, τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς οἰκονομίας. Τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα ἀφθονοῦν, διὰ τοῦτο δὲ ὄλαι αἱ ἀσθενεῖς οἰκονομίαι προσφεύγουν εἰς τὸ μέσον τῆς προστασίας, τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς. Ἐὰν ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτος οἰκονομικὴ ἐλευθερία, ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης συγκεντροῦται εἰς ὠρισμένα σημεῖα, ἅτινα ἐμφανίζουσι πλεονεκτήματα. Ὑπάρχει τὸ πλεόν τυπικὸν παράδειγμα τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἡ ὁποία ἔμεινε τελείως ὑπανάπτυκτος ἐν ἀντιθέσει μετὰ τὴν βόρειον Ἰταλίαν.

Ἐξετάζοντες τὰς κατηγορίας τῶν διαφόρων προϊόντων μας, διακρίνομεν ὅτι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνθέξουν εἰς τὸν συναγωνισμὸν τῶν ξένων προϊόντων. Μέγα μέρος ἐκ τῶν γεωργικῶν μας προϊόντων, κυρίως δὲ τὰ σιτηρὰ, ἀδυνατοῦν νὰ συγκριθοῦν μετὰ τὰ προϊόντα ξένων χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν μας ἐλάχιστοι εἶναι οἱ κλάδοι οἵτινες δύνανται νὰ ἀνθέξουν εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν, εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κλίμακα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξαγωγίμα προϊόντα μας, ὅπως τὰ καπνὰ, τὴν σταφίδα, τὸν βάμβακα κτλ., ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως δὲν φαίνεται μεγάλη καὶ ἀξία λόγου, ὥστε νὰ καλύψῃ τὴν διαφορὰν ἐκ τῆς μειώσεως τῆς παραγωγῆς τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Τελικῶς καὶ διὰ μίαν πρῶτην περίοδον ὁ ἀντίκτυπος θὰ εἶναι δυσμενῆς ἐπὶ τῆς οἰκονομίας μας.

35. Ἡ ἀπομόνωσις εἶναι ἀδύνατος

Ἐν τούτοις, εἶναι σαφές ὅτι ἡ χώρα μας δὲν δύναται νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ τὰς προσπάθειάς στενωτέρας συνεργασίας εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐπίπεδον. Αἱ κοιναὶ ἀγοραὶ καὶ οἱ εὐρύτεροι χῶροι ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν

πραγμάτων εις τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, ἐκ λόγων καθαρῶς οἰκονομικῶν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐκ λόγων πολιτικῶν.

Οἱ οἰκονομικοὶ λόγοι ἀνάγονται εἰς τὴν ἀνάγκην καλυτέρας χρησιμοποίησεως τῶν συγχρόνων μέσων παραγωγῆς, πρὸς αὐξησιν τοῦ ὄγκου τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐξυψώσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ. Εἶναι σαφές ὅτι ἐὰν ἐπικρατήσῃ ὀρθολογικὸς καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ἐξειδίκευσις εἰς τὴν παραγωγὴν, ὑπάρξῃ δὲ δυνατότης πραγματοποίησεως τῶν ἀπαραιτήτων ἐπενδύσεων, ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς παραγωγικότητος θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης μίαν κατὰ πολὺ ἀνωτέραν διαβίωσιν τῆς σημερινῆς.

Ἡ πραγματοποίησις βεβαίως τοῦ σκοποῦ τούτου προϋποθέτει ὀργανικὴν σύνδεσιν τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν καὶ λήψιν σειρᾶς μέτρων, πρὸς μετάβασιν, ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον ἀνῶδυνον, ἀπὸ τῆς σημερινῆς καταστάσεως εἰς ἐκείνην ἢ ὅποια θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητος.

Πέραν ὅμως τῶν καθαρῶς οἰκονομικῶν λόγων, ὑπάρχουν καὶ πολιτικοί. Ἡ συμμαχία τοῦ Ν.Α.Τ.Ο. χάνει μέρος τῆς σημασίας της, ὅταν εἰς τὸ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον ὑπάρχει ἡ σημερινὴ κατάστασις, ἥτις παρεμποδίζει τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων. Τὰ θέματα τῆς Ἑθνικῆς Ἀμύνης λύνονται ἐπιτυχῶς, ἐὰν ἐξασφαλισθῇ οἰκονομικὴ εὐρωστία, καταπολεμηθῇ δὲ ἡ ἀνεργία καὶ ἡ ἔνδεια. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μόνον ἡ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἐκείνη ἢ ὅποια ἐπιτρέπει τὴν διάθεσιν τῶν ἀπαραιτήτων δαπανῶν διὰ τὴν Ἑθνικὴν Ἀμυναν, ἐξασφαλίζει δὲ καὶ ὑψηλὸν ἠθικὸν ἐπίπεδον τῶν λαῶν, διὰ τῆς ἐξαλείψεως τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς καταπολεμήσεως τῶν στερήσεων.

36. Ἀνάγκη προγραμματισμοῦ καὶ ἀναδιάρθρωσεως τῆς οἰκονομίας μας

Τὰ σημερινὰ ἑλληνικὰ προβλήματα εἶναι ἀπόρροια ἱστορικῶν γεγονότων. Ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διῆλθε δραματικὴν περίοδον, ἐγνώρισε δὲ καὶ δύο ἀπιστεύτους τραγωδίας. Τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τὴν κατοχικὴν περίοδον, μὲ τὸ ἐπακόλουθον τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιβουλῆς, ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πατρίδος μας.

Ἄς ἀναλογισθῶμεν τὴν μικρὰν Ἑλλάδα τῆς Παλιγγενεσίας, τὸ κρατίδιον ἐκεῖνο τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τοῦ 1830. Οἱ ἱστορικοὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ἦτο μικρὸν καὶ τόσο ἀσθενικόν, ὥστε μόλις ἠδύνατο νὰ ἀναπνεύσῃ. Τὴν ἱστορίαν μας καὶ τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν μας τοὺς γνωρίζομεν ὅλοι μας.

Ἡ ζωτικότης τοῦ λαοῦ καὶ τὰ ἔπη τοῦ ἐνδόξου μας στρατοῦ καὶ στόλου, προεκάλεσαν κατ' ἐπανάληψιν, τὸ θαυμασμόν ὅλου τοῦ κόσμου.

ἤδη καλούμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν ἄμυναν τῆς χώρας μας μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας μας. Ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι ἀπραγματοποίητος, ἀπαιτεῖται μόνον καλὸς προγραμματισμὸς τῆς οἰκονομίας μας καὶ λήψις ἑνὸς συνόλου μέτρων πρὸς ἀναδιάρθρωσιν ταύτης.

Τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ ἓν ἄρμονικὸν σύνολον, ἓν στερεὸν οἰκοδόμημα καὶ νὰ στηριχθῇ εἰς ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ Ἑθνους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ζωτικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ φυλὴ μας γνωρίζει νὰ ἐπιτελῇ θαύματα ὅταν ἡ Πατρίς μας εὐρίσκεται ἐν κινδύνῳ.

Εἶναι εὐχῆς ὅμως ἔργον νὰ ἀντιμετωπίζωμεν ὅλας τὰς καταστάσεις καὶ ὅλας τὰς πιθανὰς ἐξελίξεις, βάσει ἑνὸς ὀρθολογικοῦ προγράμματος.

Η ΠΡΟΔΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Υπό τοῦ κ. ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ *

[Εἰς τὸ τρίπτυχον : Ἑλληνικὸν πνεῦμα — ρωμαϊκὸν δίκαιον — χριστιανικὴ τῆς ζωῆς ἀντίληψις, εἰς τὸ τρίπτυχον δηλαδή τῆς ἐλευθέρως ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης βραβεύεται ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, ἡ ἰδιομορφία τῆς Εὐρώπης. Εἰς μίαν συγκέντρωσιν εἰς Παρισίους, τὸ 1948, με ἠρώτησαν ποῦ εὕρισκω τὴν διαφορὰν μεταξύ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ρωσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἀφ' ἑτέρου. Ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ τὴν ἀπάντησιν, ἡ ὁποία γνωρίζω ὅτι τότε ὄχι ὀλίγον ἐξένισε : Αἱ διαφοραὶ, νομίζω, ὅτι ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἀμερικὴ δὲν ὑπέστησαν, ὅσον ἡ Εὐρώπη, τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς νομικῆς ρωμαϊκῆς ἀντίληψεως. Εἰς τὸ βᾶθος τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως θὰ εἶναι πάντοτε ὁ Παρθενών, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πλάτων, ὁ Ὀμηρος καὶ τόσοι ἄλλοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ καλλιτέχναι, ἴδια οἱ δημιουργοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν, ὅπως εἰς τὸ βᾶθος τῆς ζωῆς τῶν Εὐρωπαίων θὰ εἶναι τὸ *Corpus Juris Civilis*. Ἡ ἔλλειψις αὐτῶν τῶν βασικῶν παραγόντων δημιουργεῖ τὸν «ἀσιατισμὸν» τοῦ σλαβισμού καὶ τὴν «τεχνοκρατικὴν» ἀντίληψιν τοῦ ἀμερικανισμού].

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ συνεργασία, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότης, καθίσταται σήμερον ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Οἱ καιροί, πράγματι, δὲν εἶναι μενεοί. Πᾶσα ἡμέρα παρερχομένη ἀποδεικνύει πόσον κουρασμένη ἐπικινδύνως εἶναι ἡ Εὐρώπη, καὶ πόσον ἀνάμεσα εἰς δύο κόσμους γοργῶς ἀναπτυσσομένους, ἡ Εὐρώπη, διηρημένη καὶ βραδυποροῦσα, εἶναι προωρισμένη εἰς μίαν πτώσιν ὀριστικὴν, ἡ ὁποία θὰ σημάνῃ τὴν ὀριστικὴν πνευματικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς ὑποδούλωσιν.

Ὁρθοτομοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας χρέος ἔχομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι, ἐὰν ἡ Εὐρώπη θέλει νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἐξελιχθῇ ὡς μία ἀνεξάρτητος μονάς, δέον ἡνωμένη νὰ θέσῃ τοὺς ἀνθρώπους τῆς, τὸ πνεῦμα τῆς, τὰ κεφάλαιά τῆς, τὸν μηχανικὸν τῆς ἐξοπλισμὸν, τὴν πείραν τῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κοινῶν Εὐρωπαϊκῶν σκοπῶν.

* Ὁ κ. Στρ. Κ. Παπαϊωάννου εἶναι μέλος τῆς Δ. Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος, τμήματος τῆς ἐν Παρισίοις ἐδρευούσης «Κινήσεως διὰ τὴν Ἠνωμένην Εὐρώπην».

Πρέπει, ἀντί νά μείνη εἰς τὸ μέσον κτυπωμένη ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν καὶ ὑπερφαλαγγιζομένη ἀπὸ τὰς τεχνικὰς προόδους τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ρωσίας, νά διανοίξη τὸν δρόμον τῆς καὶ νά καταλάβῃ τὴν ἐμπρέπουσαν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τῆς θέσιν εἰς τὴν τεχνικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν προσπάθειαν τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πολλάκις ἐπολέμησαν ἐναντίον ἀλλήλων καταστρέφοντες, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολλάκις συνειργάσθησαν ἐναντίον κοινῶν ἐχθρῶν, οἰκοδομοῦντες καὶ δημιουργοῦντες καὶ διὰ τὴν Εὐρώπην καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα καλυτέρους ὅρους διαβιώσεως διὰ τὸ μέλλον. Οἱ σταυροί, κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους κοιμοῦνται οἱ Μεγάλοι νεκροὶ τῶν δύο πολέμων φαίνονται ὡς ὑψωμένα χέρια τὰ ὁποῖα ζητοῦν καὶ ἀξιοῦν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀδελφοσύνην τῶν Εὐρωπαϊκῶν Λαῶν, τὴν συνεργασίαν των εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἑνὸς κοινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης.

Ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐπήγαγε τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ἡ οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ὁποῖου μόνη δύναται νά διασώσῃ τὰς Εὐρωπαϊκὰς πολιτιστικὰς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης καὶ τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν καλυτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως τὸν διεμόρφωσε τὸ Ἑλληνολατινικὸν πνεῦμα καὶ ὁ Χριστιανισμὸς.

Ὅλοι οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ὑπήρξαμεν θύματα τῶν συγκρουομένων ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ τῆς ἀμετρίας τῶν τυραννιῶν τοῦ παρελθόντος. Χθὲς ἀκόμη ὁ φασισμὸς καὶ ὁ ναζισμὸς ἐξώθησαν τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐναντίον ἀλλήλων εἰς ἕνα τόσον σκληρὸν καὶ καταστρεπτικὸν πόλεμον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ μεγάλη ἡττημένη ὑπῆρξεν ἡ Εὐρώπη. Ἐχασε, μαζί μὲ τὸν πλοῦτον τῆς καὶ τοὺς νεκροὺς τῆς, τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ κινδυνεύει, κατατεμαχισμένη, νά συντριβῇ μεταξὺ τῶν νέων μεγάλων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀνέκυψαν μετὰ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ ὀλέθρου. Περισσότερον ὅλων ὑπέφερεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς παλαιῶν κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης μορφῆς. Αἱ θυσίαι του, οἱ νεκροὶ του, οἱ ἥρωες καὶ οἱ μάρτυρες του ζητοῦν τώρα αὐτὴν τὴν ἔνωσιν, ζητοῦν ἕνα κοινὸν Εὐρωπαϊκὸν χώρον ὁ ὁποῖος θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν παροῦσαν γενεάν καὶ τὰς μελλούσας τὴν εἰρήνην, προϋπόθεσιν τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας αὐτοῦ τοῦ μικροῦ καὶ μαρτυρικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐνδόξου τόπου μας.

Εὐτυχῶς σήμερον ἡ δημοκρατία ἐνώνει τοὺς λαοὺς καὶ ἡ εἰρήνη τοὺς καλεῖ εἰς μίαν δημιουργικὴν συνεργασίαν. Ὅ,τι ἡ βία ἠθέλησε νά καταστρέψῃ ἐσώθη εὐτυχῶς καὶ ἀπεκατεστάθη χάρις εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὅ,τι διήρесе τὴν Εὐρώπην ἀνήκει εἰς ἕν παρελθὸν αἵματος καὶ

καταστροφής τὸ ὁποῖον δὲν ἀφῆκε παρὰ ἐρείπια· ὅ,τι ἐνώνει σήμερον τὴν Εὐρώπην θέτει τὰς βάσεις δι' ἐν ἐλπιδοφόρον μέλλον. Ἦτο ἴσως ἀναγκαιὸν νὰ διέλθωμεν ἀπ' αὐτὴν τὴν τρομακτικὴν δοκιμασίαν τῆς δικτατορίας καὶ τοῦ πολέμου, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἀξίαν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος μόνος δύναται νὰ νικήσῃ τὴν βίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου. Ἐπρεπεν ἴσως ἡ Εὐρώπη νὰ ζήσῃ ἡ ἴδια τὴν βαρβαρότητα ἡ ὁποία μοιραίως γεννᾶται ἀπὸ τὴν θέλησιν δυνάμεως, νὰ ζήσῃ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν λαῶν καὶ τὸν στενόκαρδον ἔθνικισμὸν διὰ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ ἐνότης τῆς εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς εἰρηνικῆς καὶ ἀδιαταράκτου ἀναπτύξεως τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων ἐκάστης χώρας.

Τὰ ὅσα ὑπέφερον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι οἱ πλέον εὐγλωττοὶ μάρτυρες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἡ ἰσχὺς ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἔθνῶν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀδυναμίαν τῆς Εὐρώπης ὡς συνόλου. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θέλει αὐτὴν τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἐνότητα μέσα εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτὴν τὴν πρόοδον μέσα εἰς τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ μόνον δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ ἀληθινὴ δύναμις τῆς Εὐρώπης.

Οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πρέπει νὰ κατανοήσουν, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐνὸς ἀντιευρωπαϊκοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐνὸς ἐξευρωπαϊκοῦ ἐκεῖθεν πνεύματος, ὅτι δεόν νὰ ἐνώσουν τὰς προσπάθειάς των διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς παραδόσεις των καὶ τὸν πολιτισμὸν των, διὰ νὰ καταστοῦν φύλακες τῶν μεγάλων ἀξιών, τὰς ὁποίας μᾶς ἐκληροδότησαν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ κράτους εἰς βάρος ἄλλου εἶναι σήμερον ὄχι μόνον ἀνόητος ἀλλὰ καὶ ἀκατανόητος. Ἀντιθέτως ἡ συνεργασία σήμερον καὶ ἡ πλήρης ἐνότης αὔριον τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἶναι ἀδήριτος ἱστορικὴ ἀνάγκη.

Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς ἀμοιβαίας κατανοήσεως, τῆς πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας, τῆς κοινῆς πορείας πρέπει ὅλοι νὰ συμβάλωμεν ἐπιτελοῦντες τὸ καθῆκον μας, οὐ μόνον ἀπέναντι τοῦ σήμερον ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τοῦ αὔριου, οὐ μόνον ἀπέναντι ἐκάστου λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης, οὐ μόνον ἀπέναντι ἐνὸς τῶν καθ' ἕκαστα ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ὁποίας εἶναι βαθύτατα συνδεδεμένος μὲ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἀξίας.

Δυστυχῶς, ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης δὲν ἐπεδιώχθη καὶ δὲν ἐπραγματοποιήθη εὐθύς μετὰ τὴν λήξιν τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου ὅποτε ὑπῆρχον ὅλαι αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐνοποίησιν μιᾶς τόσοσιν κατεστραμμένης Εὐρώπης ἀπὸ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν σύγκρουσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Εὐρώπης ὑπῆρξε δυστυχῶς τότε πολὺ μικρὰ ἀπέναντι μιᾶς τόσοσιν μεγάλης ἰδέας. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης, δυστυχῶς, δὲν κατέστη δυνατὴ οὔτε μετὰ τὸ τόσοσιν μεγαλοφυῆς καὶ πλήρης ἀνωτέρας πνοῆς «Σχέδιον Μάρσαλ», ὅποτε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἡνωμέ-

νων Πολιτειῶν, θὰ ἡδύνατο νὰ ὀργανωθῆ οἰκονομικῶς καὶ κατὰ συνέπειαν πολιτικῶς ὁ Εὐρωπαϊκὸς χῶρος κατὰ τρόπον ἔλλογον καὶ ἐξυπηρετικὸν τῶν γενικωτέρων Εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων. Οἰκονομικαὶ ἀντιζηλῖαι καὶ μικραὶ σκέψεις τῶν ἰθύνοντων τὰ προηγμένα βιομηχανικῶς Εὐρωπαϊκὰ κράτη κατέστησαν ἀδύνατον μίαν γενικωτέραν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πολιτικὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας τότε ἀσφαλῶς ἡδύνατο νὰ θεμελιωθῆ ἡ Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ συνεργασία. Οὕτω, διὰ δευτέραν φοράν ἡ Εὐρώπη ἐπροδόθη. Ἐντὶ τούτου οἱ ἰθύνοντες ἐνόμισαν ὅτι ἡ Εὐρώπη δεόν νὰ χρησιμοποιοθῆ ὡς ἀμυντικὴ στρατιωτικὴ μονὰς κατὰ τῆς ἀναντιρρήτως ἀντιδημοκρατικῆς καὶ ἀντισοσιαλιστικῆς ἐξαπλωτικῆς πολιτικῆς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως. Ἡ «καποραλιστικὴ» αὕτη ἀντίληψις κατέδειξε πόσον ἡ πολιτικὴ, ἴδια τῶν ἐμφανισθέντων ὡς ἡγετῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως, ὑπῆρξε στενόκαρδος καὶ ταυτοχρόνως πόσον μυωπικὴ καὶ πόσον κατ' ἀνάγκην ἀντιευρωπαϊκὴ.

Τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο ἡ δημιουργία ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ στρατοῦ μετίνιας πολυγλώσσους μεραρχίας χωρὶς ψυχικὸν δεσμόν, ἀλλ' ἡ δημιουργία ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἀπλωσμένου εἰς ἓνα ἐνιαῖον πολιτιστικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ οἰκονομικόν χῶρον, ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς κοινὰς παλαιστάτας παραδόσεις του καὶ τοὺς θεσμοὺς του, μετὰ τὰς εἰρηνικὰς του ἐπιδιώξεις, μετὰ τὸν ἀνώτερον ἀνθρωπισμόν του θὰ ἀπετέλει διὰ τοὺς λαοὺς τῆς γῆς δίδαγμα, μέτρον συγκρίσεως, πρόγραμμα ζωῆς. Ἐπεκράτησε τοιοῦτοτρόπως, ἀντὶ τῆς πολιτικῆς ἀπόψεως, ἡ στρατιωτικὴ ἀντίληψις, δημιουργημένη καταλλήλως κάτω ἀπὸ ἓνα καθεστῶς φοβίας, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐμφανισθῆ τὸ ἀληθὲς πρόσωπον τῆς Εὐρώπης καὶ μετὰ φυσικὸν ἐπακόλουθον νὰ στραφῆ ἡ προσοχὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡγεσίας καὶ τοῦ ἀμερικανικοῦ παράγοντος πρὸς τὰ ἕξ Κράτη τῆς «Μικρᾶς Εὐρώπης», νὰ καταπολεμηθῆ ἡ ἐκβιομηχάνισις τῶν ὑποανεπτυγμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ἀντὶ πρὸς αὐτάς νὰ στραφῆ ἡ ἰδιάζουσα μέριμνά της. Ἡ «Μικρὰ Εὐρώπη» ἐστάθη καὶ εἶναι ἐχθρὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος.

Ἡ «Ἀμυντικὸς Εὐρωπαϊκὸς Στρατὸς» (C.E.D.) κατέστησε δυστυχῶς τὴν Εὐρώπην συνώνυμον μετὰ τὴν ἐκ νέου στρατιωτικὴν ἐμφάνισιν τῆς Γερμανίας καὶ ἦτο ἐπόμενον νὰ καταστήσῃ ὑποπετον τὴν Εὐρωπαϊκὴν κίνησιν καὶ ἀπέναντι τῶν φίλων καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων. Οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κινήματος δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἐπιδίωξις, ἀμφιβόλου ἄλλωστε ἀξίας, ἡμποδίζει τὴν δημιουργίαν μιᾶς Εὐρώπης στηριζομένης εἰς ἀσφαλῆ καὶ ἐκτιμώμενα ἀπὸ τοὺς φίλους καὶ σεβαστὰ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐρείσματα. Ἐπρεπε οἱ ἰθύνοντες νὰ ἀντιληφθοῦν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐτονίσασμεν ἀπὸ τοῦ 1954 καὶ κατὰ τὸ 1955 εἰς τὸ «Συνέδριον τοῦ Μιλάνου», δηλαδὴ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐνώνουν τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ ὄχι νὰ ἐπιζητηθοῦν θεσμοί, οἱ ὁποῖοι τοὺς χωρίζουν ἢ ἀκόμη καθιστοῦν ὑπόπτους τοὺς μὲν εἰς τοὺς δέ. Ὁ κοινὸς «Εὐρωπαϊκὸς Στρατὸς» ἔδει νὰ εἶναι

ή κατάληξις και όχι ή άπαρχή. Όρθώς ό Herriot έτόνιζεν ότι δέν δύναται νά νοηθή «Εύρωπαϊκός Στρατός» χωρίς νά έχη προηγουμένως πραγματοποιηθή ή Εύρωπαϊκή ένότης, χωρίς νά έχη διαμορφωθή ή Εύρωπαϊκή συνειδησις, χωρίς νά έχη ύπάρξει ή Εύρωπαϊκή Κυβέρνησις. Δέν δύναμεθα νά ζητήσωμεν άπό τούς Εύρωπαίους στρατιώτας θυσίας χωρίς προηγουμένως νά έχη διαμορφωθή ό δημιουργικός «μύθος» τής Εύρώπης.

Τούτο βεβαίως δέν σημαίνει ουδετεροποιήσιν παθητικήν τής Εύρώπης. Οί ύποστηρικται τής ουδετερότητος τής Εύρώπης άπέναντι τών δύο κόσμων ή είναι θύματα του φόβου των και του αίσθήματος κατωτερότητος άπέναντι τών δύο μεγάλων κόσμων ή είναι συνειδητά ή ανεπίγνωτα όργανα άντιευρωπαϊκής πολιτικής. Όρθώς ό Gorkii τονίζει ότι «οί ουδετερόφιλοι κρύπτουν τον φόβον των ή τήν συνεργασίαν των κάτω άπό συνθήματα δήτην ιδεολογικά και κάτω άπό ένα δήτην όππορτουιστικόν ρεαλισμόν δουλόφρονα και άναξιόπιστον». Τό θέμα δέν είναι νά υπερέβάλωμεν τήν άδυναμίαν τής Εύρώπης άπέναντι εκείνων οί όποιοι τήν άπειλούν, κατ' ουσίαν έξυπηρετούντες αυτούς, αλλά νά φροντίσωμεν νά έπαυξήσωμεν τήν δύναμιν τής Εύρώπης και νά καταστήσωμεν άδύνατον τήν έξόντωσιν της. Τό θέμα είναι όχι ή ουδετέρα στάσις άλλ' ή ένεργός τοποθέτησις τής Εύρώπης και άπέναντι τής Ρωσίας και άπέναντι τής Άμερικης, αλλά και άπέναντι τών διεθνών προβλημάτων. Η ένωσις τής Εύρώπης δέν σημαίνει άρνησιν ή άπραξίαν, αλλά θέσιν και δημιουργίαν.

Ό Sraak άπεκάλεσε τό «1954 σκοτεινόν έτος» όχι μόνον διά τήν Εύρώπην αλλά και δι' όλόκληρον τον κόσμον, επί τῷ λόγω ότι τήν νύκτα τής 30ης Αυγούστου κατεψηφίσθη ύπό τής Γαλλικής Βουλής ό Εύρωπαϊκός στρατός. Ό Sraak έπλανάτο διότι ό άντικομμουνιστικός μύθος δέν δύναται νά δημιουργήση μίαν νέαν σταυροφορίαν, ή όποία άναντιρρήτως θα έχη όλα τά μειονεκτήματα τών σταυροφοριών, χωρίς νά έμπνέεται άπό έν θετικόν άνώτερον και ευρύτερον πολιτικόν, κοινωνικόν και πνευματικόν ιδεώδες, δυνάμενον σήμερον νά έκφρασθή μόνον εις ένα νεοανθρωπισμόν ό όποιος θα πηγάζη όχι άπό τον φόβον αλλά άπό τήν άπόφασιν διασώσεως και αναδείξεως ένός χώρου στηριζομένου εις θεσμούς προάγοντας ψυχικώς, οικονομικώς και πνευματικώς τούς εύρωπαίους και κατ' άντανάκλασιν όλην τήν ανθρωπότητα. Η σταυροφορία έχει ανάγκην ιδεολογικών θέσεων και όχι μιās ιδεολογικής άρνήσεως.

Ός έλέχθη, ή Εύρώπη άπέδειξε ότι μετά τον πόλεμον εύρέθη άπροετοιμάστος άπέναντι τών διεθνών προβλημάτων, ένῶ άπασαι αί άντικειμενικαι συνθήκαι ήσαν εύνοικαι διά τήν δημιουργίαν επί τών έρειπίων του πολέμου μιās ήνωμένης Εύρώπης. Αί ένδικαι οικονομίαι ειχον καταστραφή ολοσχερώς και ήδύνατο έπομένως εύχερώς νά καταστρωθή έν ένιαίον πρόγραμμα άνασυγκροτήσεως και νέας διαρθρώσεως του Εύρωπαϊκού χώρου. Τό τραγικόν και τό παράδοξον είναι ότι, ένῶ

τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς κατέκτων ὀλόκληρον τὸν πλανήτην καὶ εἰσέδυσον εἰς περιοχὰς διαφόρου ἢ καὶ ἀντιθέτου ἀκόμη νοοτροπίας, ἡ Εὐρώπη ὡς οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ δύναμις ἐσμικρύνετο ἐνώπιον τῶν δύο μεγάλων νικητῶν τοῦ πολέμου, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, διότι οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπεδείχθησαν ἀδύναμοι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν στενόκαρδον ψυχολογίαν τοῦ παρελθόντος. Ἡ Ἀγγλία ἐτέλει ὑπὸ τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μεγάλη πολιτικὴ δύναμις, ἡ δὲ Γαλλία, μαστιζομένη ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα κατωτέρωτης λόγῳ τῆς ἡττης, δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ μοῖρα τὴν ἐκάλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Αὐτὸ ἰδίως ὑπῆρξε πληγμὰ βαρύτερον, ὅπως ἔλεγον τῷ 1948 εἰς τὸν Léon Blum, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἡτταν κατὰ τὸν πόλεμον.

Τί ἔπρεπε νὰ εἶχε ἤδη γίνῃ ;

1) Νὰ δημιουργηθῇ ἐνιαῖον Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, ἐνιαία Εὐρωπαϊκὴ ψυχολογία, ἐνιαία Εὐρωπαϊκὴ συνείδησις, ὡς φυσικὴ συνέπεια τῶν ἀγῶνων καὶ θυσιῶν κατὰ τὸν πόλεμον, συνείδησις στηριζομένη εἰς τὸ παρελθόν, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ μέλλον.

2) Νὰ δημιουργηθοῦν κοινοὶ οἰκονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι διαβίωσης ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, καὶ ὄχι ἡ μέριμνα νὰ στραφῇ πρὸς τὴν «μικρὰν Εὐρώπην τῶν ἐξ Κρατῶν», ὥστε νὰ λείψῃ ἡ ἀντίθεσις τῶν προηγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἡ δίδουσα βάσιν εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μὲν ἀπὸ τοὺς δέ.

3) Νὰ δημιουργηθοῦν κοινοὶ Εὐρωπαϊκοὶ θεσμοὶ προάγοντες τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας συνδυασμένης ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, θεσμοὶ ἀποδεικνύοντες τὴν ἀνθρωπιστικὴν τοποθέτησιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος καὶ τὴν διαφορὰν τῆς πρὸς τὴν ἀμερικανικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρὸς τὸν σοβιετισμὸν, παραχαράκτην τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἐντὶ τούτου ἡ Εὐρωπαϊκὴ κίνησις ἐνεφανίσθη ὡς ὄργανον τῆς ἀμερικανικῆς ἀμύνης κατὰ τοῦ Σοβιετικοῦ ἐξαπλωτισμοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἐσφαλμένως καὶ ἐγκληματικῶς ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἡγεσία συνέδεσε τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ὑπαρξίν τῆς Εὐρώπης μὲ τὸν Εὐρωπαϊκὸν ἀμυντικὸν στρατὸν τὸν ὅποιον μάλιστα ἐθεώρησε ὡς τὴν «μόνην λύσιν (!!) τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ προβλήματος ...»*.

Κατὰ δεῦτερον ἡ Εὐρωπαϊκὴ κίνησις λησμονοῦσα τὴν πηγὴν τῆς περιέλαβε κράτη ἐξωευρωπαϊκά, ὡς ἡ Τουρκία, ἀποδεικνύουσα ἀκόμη μίαν

---

* Ἰδὲ πρότασιν τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δημοκρατικοῦ καὶ Σοσιαλιστικοῦ Συνεδρίου ὑπὲρ τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης, τὴν ὅποιαν ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς «καποραλιστικὴν, ἀνευ ἐντροπῆς, ἀντιδημοκρατικὴν καὶ ἀντισοσιαλιστικὴν».

φοράν ὅτι εἶναι παράρτημα τοῦ ΝΑΤΟ, ἀναγκαίου βεβαίως πολιτικο-στρατιωτικοῦ συγκροτήματος, ἀλλὰ πάντως διαφόρου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος. Ἀποτέλεσμα τῆς μικροπολιτικῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως εἶναι ὅτι τὸ Εὐρωπαϊκὸν κίνημα ἐστάθη ἀνίκανον νὰ ἀντιληφθῆ τὴν πελωριαν ἠθικὴν σημασίαν τῶν γεγονότων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Κύπρου. Ἄλλοτε ὄχι μόνον μεγάλαι ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ φυσιογνωμίαι, ὅπως ὁ Ἰωάννης Ζωρὲς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἀντιδραστικαὶ κυβερνήσεις τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐξεγείροντο διὰ τὰ ὅσα ἐγκλήματα οἱ Τοῦρκοι διέπραττον κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τώρα ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κίνησις, ἀντὶ νὰ ἀνέλθῃ εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων, ἀποδεικνύουσα ὅτι ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἀποστολῆς της, παρέκαμψε τὰ ἐγκλήματα ἐνὸς ἀσιατικοῦ ὀχλοκρατουμένου μουσουλμανικοῦ κράτους, ὡς ἡ Τουρκία, ἐναντίον τῶν Εὐρωπαίων Ἑλλήνων καὶ Χριστιανῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπέταξε, ὑπὸ μίαν ἀνόητον μικροπολιτικὴν, κάθε ἀντίληψιν τῶν ἠθικῶν της ὑποχρεώσεων, ἀποκαλύψασα οὕτω ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἐννοίαν τῆς προδομένης κατ' οὐτὸν τὸν τρόπον Εὐρώπης*.

Ἡ ἀνικανότης τῆς ἡγεσίας τῆς Εὐρώπης νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ Κυπριακὸν θέμα, ἐξετάζουσα καὶ ἐπιλύουσα τοῦτο ὡς Εὐρωπαϊκὸν θέμα ἀπέδειξε τὴν Εὐρώπην ὄχι μόνον ἀνίκανον νὰ συλλάβῃ τὸ γενικώτερον πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ ἔλλειψιν Εὐρωπαϊκοῦ ἤθους. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἰδεολογία θέλει, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν φράσιν τοῦ ποιητοῦ, θέλει «τόλμην καὶ ἀρετὴν». Ἡ ἀδυναμία τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ Κυπριακὸν θέμα ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸν πρόβλημα εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἠθικὴ κρίσις καί, ἂν ταῦτα δὲν ὑπερπηδηθῶν, πᾶσα προσπάθεια εἶναι ματαία. Ἡ ὀρθὴ ὁδὸς εἶναι καὶ ἀπομένει μία καὶ μόνη : Δημιουργία κοινῶν θεσμῶν πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης ἐντὸς ἐνιαίου χώρου, εἰς τὸν ὅποιον δὲν θὰ ὑπάρχουν προνομιοῦχοι καὶ μὴ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί, πλοῦσιοι καὶ πένητες, ἐλεύθεροι καὶ ὑπόδουλοι πολιτικῶς ἢ οικονομικῶς.

Μία ἀπὸ τὰς βασικὰς ἀντιφάσεις τῆς μεταβατικῆς μας ἐποχῆς εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ πεδίου, ἐνῶ συγχρόνως ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψις, ἡ τεχνικὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης ἔχει κατακτήσει περιοχὰς ὅπως ἡ Κίνα ἢ αἱ

* Ἀποτελεῖ, πράγματι, ἀποκαρδιωτικὸν φαινόμενον ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ «Πνευματικὸν Εὐρωπαϊκὸν Κέντρον», ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐξοχος διανοούμενος καὶ θερμὸς φιλέλληνας, ὁ κ. R. Silin, ἐστάθη ἀνίκανον νὰ δημιουργήσῃ ἀληθῆ σταυροφορίαν μεταξὺ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης διὰ τὸ κλείσιμον τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων τῆς Κύπρου, τὴν διώξιν τῶν Ἑλλήνων Διδασκάλων, τὴν διαστρέβλωσιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας. Δι' αὐτὸ πολλοὶ κατηγοροῦν, ἐλπίζω ἀδίκως, ὅτι ὁ «Εὐρωπαϊσμός» ἀπὸ ἰδεολογία καὶ πίστις κατῆντησε διὰ μερικοῦς προσοδοφόρον ἐπάγγελμα εἰς βάρος τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Ἀμερικανικοῦ θησαυροφυλακείου !

Ἰνδία, αἱ ὁποῖαι ἐκυριαρχοῦντο ἄλλοτε ἀπὸ διάφορον ἐντελῶς πνεῦμα μὲ μακρὰν χιλιετηρίδων παράδοσιν. Τὸ κέντρον βάρους μετετοπίσθη ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς ἄλλας περιοχάς, αἱ ὁποῖαι, ἐν τούτοις, προσπαθοῦν νὰ βασίσουν τὴν ἰσχύν των στηριζόμεναι καὶ ἐκμεταλλεόμεναι τὰς «εὐρωπαϊκὰς ἀξίας». Ἀντίφασιν ἄλλ' ἢ ἡ μόνη τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ Εὐρώπη πρέπει ν' ἀντιληφθῆ ὅτι δυνατὸν ὁ ἱμπεριαλισμὸς εἰς τὸ παρελθόν ν' ἀπέβη ὄργανον οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ πνευματικῆς ἀνυψώσεως τῶν Ἀφρικανοσσιατικῶν λαῶν, παράγων τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς καὶ τῆς εἰς διεθνή κλίμακα διαδόσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀξιῶν, ἀλλ' ὅτι σήμερον ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἀποβαίνει ἀντιοικονομικὸς συντελεστὴς στενεύων τὰ πλαίσια τῆς εὐρωπαϊκῆς δραστηριότητος, ἀποβαίνει παράγων ὄχι φιλίας καὶ συνεννόησεως μὲ τοὺς ἀντιαποικιακοὺς λαοὺς ἀλλ' αἰτία ἐχθρότητος καὶ μέσον διαδόσεως τοῦ ψευδοσοσιαλιστικοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος δῆθεν ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν λαῶν διότι, τίποτε δὲν ἔχει νὰ χάσῃ καὶ ἀντιθέτως πολλὰ δύναται νὰ κερδίσῃ ἀπὸ τὰ ἀντιαποικιακὰ συνθήματα, μέχρις ὅτου τοῦλάχιστον ἔλθῃ ἡ ὥρα, πού ἐν ὀνόματι αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀρχῶν Εὐρωπαϊκοὶ Λαοὶ : οἱ Λεπτονοὶ καὶ οἱ Ἔσθονοι, οἱ Πολωνοὶ καὶ οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐκεῖθεν τοῦ Παραπετάσματος νὰ δώσουν τὴν νέαν καὶ ὀριστικὴν μάχην κατὰ τῆς μοσχοβιτικῆς ὑποδουλώσεως.

Ἡ Εὐρώπη, διεσπασμένη, κατεδικάσθη νὰ εἶναι ἀπολογουμένη ἀντὶ νὰ εἶναι κατηγοροῦσα, κατέστη ἀδύναμος νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὰ Οὐγγρικὰ γεγο.ότα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ ἦσαν πρωταρχικῆς κοινωνικοπολιτικῆς σημασίας, ἔμειναν ἀνεκμετάλλευτα, διότι οἱ λαοὶ τοῦ Παραπετάσματος ἀντὶ νὰ εὗρουν τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν συμπαράστασιν ἀπὸ μίαν ἡνωμένην Εὐρώπην, εὗρον τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη ἀπησχολημένα εἰς μίαν ἀνήθικον καὶ ἄλογον περιπέτειαν, τὴν ἐγκληματικὴν περιπέτειαν τοῦ Σουέζ.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πρώτου παγκοσμίου αἱματοκυλίσματος ἡ σπαρακτικὴ κραυγὴ τοῦ Ζὰν Ζωρὲς νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ συνεργασθοῦν οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δολοφονίαν του ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους τοῦ μίσους καὶ τοῦ ὀλέθρου. Σήμερον, εὐτυχῶς, πλοῦσιοι καὶ πτωχοὶ, ἐργοῦδοι καὶ ἐργάται, ἐπιστήμονες καὶ ἐπαγγελματίαι, ἐργάται τῆς Τέχνης καὶ χωρικοὶ, ἐλεύθεροι ἐπιτηδευματίαι καὶ ὑπάλληλοι, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ κοσμοθεωρίας καὶ ὑπεράνω κομμάτων, πέραν τῶν ταξικῶν διαφορῶν ἢ ἄλλων ἀντιθέσεων ἀντιλαμβάνονται πόσον εἶναι ἀπαραίτητον δι' ὅλους ἡ Εὐρωπαϊκὴ συνεργασία.

Ἡ ἐνοποίησης τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι μόνον ἀδήριτος πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάγκη τῶν λαῶν πού τὴν ἀπαρτίζουν, εἶναι ἐξίσου ἀνάγκη δι' ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα, παρασκευαζομένη ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο «Μεγάλων» νὰ ἐξαφανισθῆ. Καλεῖται σήμερον ἡ Εὐρώπη, αἰρομένη εἰς τὸ ὕψος τῆς πρώτης τοῦ κόσμου πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δυνάμεως,

νά καταστή και πάλιν ακτινοβολούν κέντρον, πηγή προόδου. Ἐλλοίμονον εἰς τόν κόσμον ἐάν τὸ Εὐρωπαϊκόν πνεῦμα, πνεῦμα ἐλευθερίας, καὶ δικαιοσύνης, δηλαδή ἀνθρωπισμοῦ, ἐκλείψῃ, ὅποτε ἐρωτᾶται ἐάν «τὸ ἄλας μωρανθῇ ἐν τίνι ἀλισθῆσεται;». Τότε μόνον ἡ Εὐρώπη ἠνωμένη καὶ πράγματι ἀνθρωπιστική, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τοὺς στεῖρους σωβινισμοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπραγματοποιήτους ἱμπεριαλισμοὺς, θὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα ἐν ὀνόματι ἀνωτέρων ἠθικῶν ἀρχῶν, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς πραγματικῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς ρώσους ν' ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὰς Βαλτικὰς Χώρας, νὰ ἀπελευθερώσουν τὴν Πολωνίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Τσεχοσλοβακίαν καὶ τὴν Βαλκανικὴν, νὰ λυτρώσουν ἀπὸ τὰ δεσμά των τοὺς πολιτικούς καταδίκους, νὰ προκηρύξουν ἐλευθέρας καὶ γνησίας ἐκλογάς, ν' ἀποκαταστήσουν τὴν δικαιοσύνην, νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν ἀνταλλαγὴν γνωμῶν καὶ ἀπόψεων με τοὺς ἄλλους ἐλευθέρους λαοὺς, ν' ἀποδώσουν τὰς συνδικαλιστικὰς ἐλευθερίας. Ἄλλὰ τότε μόνον. . . .

Τότε μόνον ἡ ἠνωμένη καὶ πράγματι δημοκρατικὴ καὶ ἀντιιμπεριαλιστικὴ Εὐρώπη θὰ δύναται νὰ καταστή ὁδηγὸς ἀλλὰ καὶ τιμητῆς, τότε καὶ μόνον τότε οἱ λαοὶ θὰ στραφοῦν με ἀγάπην καὶ σεβασμὸν πρὸς τὴν Εὐρώπην καὶ θὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν μοσχοβιτικὴν δημοκοπίαν καὶ ἀπὸ τὴν πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ ἀνάμιξιν. Μέχρι τότε ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυναστεύεται ἀπὸ δύο ὑπομηφίους κυριάρχους τοῦ κόσμου, ἀπὸ κράτη μὴ ἔχοντα τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς δυνατότητας νὰ ἐκπολιτίσουν καὶ νὰ ὑψώσουν ἄλλους λαοὺς. Ἡ ἀντίθεσις τῆς Μόσχας καὶ τῆς Οὐάσιγκτων θὰ διαρκέσῃ με ὅλα τὰ κακοποιὰ τῆς ἀποτελέσματα, ἴσως με τὰς ὀλοκληρωτικῶς καταστροφικὰς τῆς συνεπείας, ἐάν ἡ Εὐρώπη δὲν ἀντιληφθῇ ὅτι χρέος ἔχει νὰ διαδραματίσῃ καὶ πάλιν ρόλον ἡγετικόν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἐάν δὲν ἀντιληφθῇ ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνήκει ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ κατὰ τῆς τυραννίας, ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ κατὰ τῆς βαρβαρότητος, ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ πνεύματος καὶ κατὰ τῆς ὕλης.

Διηρημένη ἡ Εὐρώπη ὄχι μόνον δὲν θὰ συνεχίσῃ τὴν μεγάλην τῆς παράδοσιν ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ δυνηθῇ ποτὲ νὰ ὀρθώσῃ τὸ ἀνάστημά τῆς εἴτε ἀπέναντι τοῦ σλαβικοῦ ἐξαπλωτισμοῦ εἴτε κατὰ τῆς ἀμερικανικῆς ἐπεμβάσεως. Θὰ μείνῃ διηρημένη καὶ μικρά, ἐξάρτημα τῶν ψευδοδημοκρατικῶν καὶ ψευδοσοσιαλιστικῶν συνθημάτων τῆς Μόσχας καὶ τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία δὲν ἠδυνήθη νὰ συλλάβῃ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον δύναται νὰ διαδραματίσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀνθρωπότητος ὡς ἡγεσία τοῦ Δυτικοῦ κόσμου.

Ἡ ὀνομασία τῆς ἡπείρου ὡς Εὐρώπης εἶναι Ἑλληνική, ὅπως καὶ ἡ πηγὴ πρὸς τὴν ὁποίαν στρέφεται ὁ Εὐρωπαῖος εἶναι Ἑλληνική. Ἄλλὰ

σήμερον ἡ Ἑλλάς εἶναι, δυστυχῶς, μακρὰν τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὸν κύριον κορμὸν τῆς. Εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔσχατιάν τῆς καὶ κράτη ἔξω τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως, ὡς ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία, παρεμβάλλονται μεταξύ αὐτῆς καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Τὸ μόνον κέρδος τῆς εἶναι ὅτι ἔπαυσε νὰ λέγεται «Βαλκανικὴ χώρα» καὶ θεωρεῖται ὡς μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς κινήσεως καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Ἡ θέσις τῆς, πράγματι, εἶναι μειονεκτική, διότι ἐμφανίζεται ὡς πτωχὸς συγγενῆς, ὡς καθυστερημένον μέλος μιᾶς γοργῶς πεζοποροῦσης ὁμάδος. Ἡ πηγὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως θεωρεῖται πνευματικῶς βραδυποροῦσα. Ἀφοῦ ἔσωσε τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν νικηφόρως ἀντιμετωπίσασα τὰς ὁρδὰς τοῦ Μουσσολίνι, ἀφοῦ ἔσωσε τοὺς Συμμάχους, χάρις εἰς τὴν καθυστέρησιν τοῦ Χίτλερ εἰς τὴν ἐπιθεσίαν του κατὰ τῆς Ρωσίας, ἀφοῦ ἔδωκε τὴν χαρὰν τῆς πρώτης νίκης εἰς μίαν ἐποχὴν ἀπογνώσεως, σήμερον θεωρεῖται ὁ παραχοπιὸς τῆς Εὐρώπης διότι παλαίει διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἰδεωδῶν τῆς αὐτοδιαθέσεως, δηλαδὴ τῆς δημοκρατίας ἢ διότι ζητεῖ κατανόησιν εἰς τὴν προσπάθειάν τῆς ν' ἀνασυγκροτηθῇ οἰκονομικῶς, ἀφοῦ νικήσασα καὶ τὸν φασισμὸν καὶ τὸν σλαβικὸν ἐξαπλωτισμὸν κατεστράφη ὑπὲρ ἑαυτῆς βεβαίως κατὰ πρῶτον λόγον παλαιούσα ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου ὄλου ἀγωνιζομένη.

Πράγματι, βραδυποροῦσα καὶ πτωχὴ ἡ Ἑλλάς, προσέρχεται πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ἡ μοῖρα τῆς ὑπῆρξε, τῶ ὄντι, τραγικὴ, διότι, μετὰ τὴν πρώτην ρῆξιν τῶν Συμμάχων εἰς τὴν Αἴγυπτον μέ πρωταγωνιστὰς τὰς Ἑλληνικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις, κατέστη, δυστυχῶς, εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τὸ νέον ἐπίκεντρον μιᾶς τόσοσιν σκληρᾶς ἐνδοσυμμαχικῆς διαμάχης, ἣτις τόσοσιν ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ὁποία κυρίως τὴν Ἑλλάδα ἐζημίωσε.

Δὲν εἶχεν ἀκόμη ὑποκύψει ἡ Γερμανία καὶ ἀγγλοσοβιετικὴ διένεξις, παρὰ τὰς ἀρχὰς τὰς διακηρυχθείσας κατὰ τὸν πόλεμον, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀντίστασιν τῆς Ἑλλάδος τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1940, ἡ ὁποία ἔδωκεν ἰδεολογικὸν περιεχόμενον εἰς τὸν παγκόσμιον πόλεμον, ἐδημιούργει ζῶνας ἐπιρροῆς ἐν Τεχεράνῃ. Τὰ δικαιώματα τῶν λαῶν ἐλησμονοῦντο, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν καθορῶς ἱμπεριαλιστικὰ συμφέροντα εἴτε τῆς Ρωσίας, ἐπιζητούσης ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ κομμουνισμοῦ νὰ ἐξαπλωθῇ, εἴτε τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένης ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἐλευθερίας νὰ διατηρήσῃ τὴν προνομιακὴν τῆς θέσιν εἰς βᾶρος τῶν λαῶν καὶ μὴ ἀντιλαμβάνομένης ὅτι νέα διεθνεῖς συνθήκαι ἐδημιουργοῦντο.

Τὰ Δεκεμβριανά, μετὰ τὸ Κίνημα τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξαν ἡ δευτέρα φάσις αὐτοῦ τοῦ ἐνδοσυμμαχικοῦ ἀγῶνος. Ὅπως ἐτονίζαμεν τότε, κινδυνεύοντες ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν, ἡ Ἀγγλία ἐπεζήτη νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ μὴ διεκδικήσῃ τὴν Βόρειον Ἠπειρον—διότι ἡ μωρὰ πολιτικὴ

τοῦ Ἦντεν ἐφ'αντάζετο ὅτι ἡ Ἀλβανία θὰ ἔμενεν ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν ἐπιρροὴν— καὶ τὴν Κύπρον, τὴν ὁποίαν ἤθελεν ἀναπόσπαστον τμήμα τῆς λεγομένης Βρεττανικῆς Κοινοπολιτείας, ἐνῶ συγχρόνως μαρῶς ἐξηκολούθει τὰς ἐρωτοτροπίας πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὴν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν Ρωσίαν.

Συγχρόνως ἡ Ρωσία, ὁ ἕτερος παράγων τῶν Δεκεμβριανῶν γεγονότων, ἐπεζήτει νὰ ἐξουθενώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ μὴ προβάλλῃ τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τῆς ἀπέναντι τῆς Βουλγαρίας, τῆς ἡττημένης καὶ δοσιλόγου διὰ τὰ τόσα ἀνήκουστα ἐγκλήματα τῆς εἰς τὴν χιλιοματωμένην Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην.

Καὶ ὁμως τότε, ἐνῶ τὸ παιγνίδιον τῶν Συμμάχων εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ἦτο σαφές, σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες εὐρέθησαν οἱ μὲν εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Ἀγγλων καὶ οἱ δὲ εἰς τὸ πλευρὸν τῶν Ρώσων, πολεμοῦντες μὲ πάθος καὶ μὲ μίσος οἱ μὲν κατὰ τῶν δέ, χωρὶς νὰ κατανοοῦν οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὅτι ἐξυπηρετοῦν ξένα συμφέροντα. Σήμερον οἱ πάντες ἀντιλαμβάνονται πόσον ἀνόητον καὶ ἐγκληματικὸν ὑπῆρξε νὰ δεχθῶμεν νὰ μεταβληθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Πατρίς εἰς πεδῖον διενέξεως τῶν Συμμάχων μὲ ἥρωας, δράστας καὶ θύματα, τοὺς Ἕλληνας.

Εἰς τὴν διαμάχην αὐτὴν Ρῶσοι καὶ Ἀγγλοὶ ἐπέτυχον ὀλικῶς ἢ μερικῶς τοὺς σκοποὺς τῶν. Ἡττημένη ἐξῆλθε μόνον ἡ Ἑλλάς, ἐξαφανισθεῖσα ὡς διπλωματικὸς παράγων, θεωρηθεῖσα ὄχι ὡς σύμμαχος ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς, δυσφημισμένη καὶ κατεστραμμένη. Ἡ Ἀλβανικὴ ἐποποιία ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἐθνικὴ μας ὀλοκληρωτικὴ ἀντίστασις ἐρρίφθη εἰς τὸν βόρβωρον τῶν παθῶν, ἐνῶ ἀμφοτέρα μᾶς ἔδιδον τὸ δικαίωμα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῆς Εὐρώπης, διότι εἰς μίαν ἐποχὴν γενικῆς Εὐρωπαϊκῆς καταπτώσεως, ἐποχὴν ντεφαιτισμοῦ καὶ ὑποταγῆς οἱ Ἕλληνες ἀπέδειξαν ψυχὴν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων.

Τί σημαίνει σήμερον, τῇ ἀληθείᾳ, ποῖος τῶν δύο τούτων παραγόντων τῶν «Δεκεμβριανῶν γεγονότων»—οἱ ἄγγλοι ἢ οἱ ρῶσοι— ἦτο ὁ σημαντικώτερος, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον πλέον ὅτι τὸ θῦμα ὑπῆρξεν ἡ Ἑλλάς καὶ ἐξ αὐτῶν τότε ὠφελήθησαν οἱ βούλγαροι καὶ σήμερον ὀφελοῦνται οἱ τοῦρκοι, ἀφοῦ τὴν πηγὴν ὄλων τῶν δεινῶν—ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν— πάντοτε εἰς τὰ «Δεκεμβριανά» θὰ ἀνευρίσκωμεν *;

* Σήμερον, τὸ ἐλπίζω, ἀναγνωρίζουν πόσον ὀρθὴ καὶ θαρραλέα, πόσον ἐθνικὴ καὶ δημοκρατικὴ ὑπῆρξεν ἡ θέσις τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὰ «Δεκεμβριανά» μὲ ὀλίγους ἐκλεκτοὺς καὶ πολυαγαπητοὺς φίλους, ὀρθοτομοῦντες ἀνευ πάθους καὶ ἀνευ φόβου τὸν λόγον τῆς Ἀληθείας παρεξηγούμενοι ἀπὸ ἀφελεῖς καὶ ἐσπερημένους πολιτικῆς ἀντιλήψεως καὶ προοπτικῆς, ὑβρίζομενοι καὶ ἀπειλούμενοι ἀπὸ ἀνθρώπους μετασταθμεύοντας ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς εἰς τὴν δεξιάν καὶ τάνάπαλιν καὶ ἀποδείξαντες ἑλλειψὶν προπαντὸς «πολιτικοῦ ἠθους». Σήμερον, οἱ πάντες τὸ ἀναγνωρίζουν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι σήμερον εἶναι ἀργά, πάρα πολὺ ἀργά, διὰ τὸν τόπον.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς αἰσθάνεται σήμερον τὴν βαθυτάτην πικρίαν ὅτι αἱ θυσίαι τοῦ ἀπέβησαν ἐπὶ ματαίῳ. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι, ὅπως τοσάκις εἰς τὸ παρελθόν, ὅτι οἱ μὲν ἐμῆδιζον, οἱ δὲ ἐμακεδόνιζον. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι τὰ πάθη καὶ αἱ διχόνοιοι, τὸ μῖσος καὶ τὸ μαχαίρι, τὰ ὁποῖα τεθέντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ξένων ἐστράφησαν κατ' ἀνάγκην εἰς βᾶρος τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἐθνικαὶ διεκδικήσεις δὲν ἐπραγματοποιήθησαν. Ἡ Βόρειος Ἠπειρος στενάζει κάτω ἀπὸ ἕνα πρωτόγονον λαόν, καὶ ἡ Κύπρος σφαδάζει κάτω ἀπὸ ἕνα ἀμείλικτον ἰμπεριαλιστὴν, τὰ σύνορα πρὸς τὴν Βουλγαρίαν δὲν διερρυθμίσθησαν, αἱ ἀποζημιώσεις δὲν εἰσπραχθήσαν καὶ ἡ ἀνασυγκρότησις τῆς Χώρας δὲν συνετελέσθη.

Ὅλα τὰ κακὰ ξεκινοῦν ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ θαυμαστὴ ἐθνικὴ ἐνότης τοῦ 1940 — 43 διεσπάρθη καὶ οἱ μὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀγγλων καὶ οἱ δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ρώσων.

Ἡ ἀνασυγκρότησις δὲν ἐπραγματοποιήθη διότι τοῦτο ἐπέβαλον τὰ συμφέροντα τῶν ξένων. Εἶναι συνειδητὸν καὶ συστηματικὸν ἔργον τῶν ξένων, οἱ ὁποῖοι ὁμως ἐχρησιμοποίησαν Ἑλληνας διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου. Ὁ ἰμπεριαλισμὸς ὁ ἑδαφικὸς ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ κράτους εἰς βᾶρος ἄλλου ἀπλῶς μετέβαλε μορφήν. Οὐσιαστικῶς εἶναι ὁ αὐτός. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι προδοσία κατὰ τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἀγγλία καὶ τὰ ἄλλα βιομηχανικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης ἔμειναν πιστὰ εἰς τὴν χιτλερικὴν ἰδεολογίαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα δι' ὠρισμένας στοιχειώδεις γεωργικὰς ἐκμεταλλεύσεις καὶ διὰ τουρισμὸν ὑπὲρ τῶν προνομιούχων τῆς Εὐρώπης! Ἡ ἀποψις αὐτῆ τοῦ δόκτορος Φούνκ, τοῦ χιτλερικοῦ ὑπουργοῦ κατὰ τὴν κατοχὴν, ἐπανελήφθη ἰταμῶς ὑπὸ τῶν ἰδιορρυθμῶν Συμμάχων μας κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν πόρων τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ. Ἐγένετο πᾶν τὸ δυνατόν διὰ νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας καὶ ἡ οὐσιαστικὴ πρόοδος τοῦ τόπου, ὥστε νὰ τὸν ἀφίσουν νὰ εἶναι μία ὑποανεπτυγμένη οἰκονομικῶς χώρα.

Ἀλλὰ πρέπει συνάμα ν' ἀντιληφθῶμεν ὅτι, ὅπως ὁ ἑδαφικὸς ἰμπεριαλισμὸς, ἀπαράδεκτος πλήρως εἶναι καὶ ὁ οἰκονομικὸς ἰμπεριαλισμὸς, ἡ ἐκμετάλλευσις ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν οἰκονομικῶς κρατῶν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενεστέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Πρέπει ὡς Εὐρωπαῖοι νὰ ἀγωνισθῶμεν ἐναντίον παντός ἰμπεριαλισμοῦ, διότι ἡ ὑπεροχὴ ἐνὸς Εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων ἐπίσης Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐξασθενίζει κατ' ἀνάγκην ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ἀποτελεῖ προδοσίαν κατὰ τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐπιθυμεῖ ἡ ἐνότης τῆς Εὐρώπης νὰ πραγματοποιηθῇ μέσα εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐπίσης ἐντὸς πνεύματος Δικαιοσύνης, Ἰσότητος καὶ Ἀλληλεγγύης. Ἐπάλαισε καὶ παλαίει νὰ ἐπιτύχη τὴν

πρόοδον μέσα εις τήν Ειρήνην, διότι πιστεύει ότι μέσα εις τήν Ἐλευθερίαν, τήν Ειρήνην καί τήν Κοινωνικήν Δικαιοσύνην δύναται νά συγκροτηθῆ ἡ ἐνότῃς τῆς Εὐρώπης, καί νά καταδειχθῆ ἡ ἠθική, πνευματική καί ὑλική δύναμις καί ὑπεροχή τῆς Εὐρώπης.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ἡγέται ἐπρόδωσαν τήν Εὐρώπην, ἀλλά καί οἱ Ἕλληνες ἐπρόδωσαν, δουλεύοντες εις τοὺς ξένους, καί τήν Ἑλλάδα καί τήν Εὐρώπην. Καιρὸς εἶναι, χάρις εις τὰ διδάγματα, τὰ τόσον σκληρὰ καί τὰ τόσον ἐπώδυνα, ἐκ τῆς Κύπρου, νά τὸ ἀντιληφθῶμεν καί νά δηλώσωμεν ὅτι εἴμεθα Εὐρωπαῖοι ἀλλ' ὅτι συνάμα εἴμεθα Ἕλληνες. Ὡς Ἕλληνες εἴμεθα βεβαίως κατ' ἀνάγκην Εὐρωπαῖοι, ἀλλά καί οἱ Εὐρωπαῖοι πρέπει νά κατανοήσουν, ἐὰν ἔχουν ψυχὴν καί πνεῦμα, ἰδανικὰ καί ἐπιδιώξεις Εὐρωπαϊῶν, ὅτι ἀπὸ παραδόσιν μορφωθεῖσαν ἐπὶ αἰῶνας, εἶναι κατ' ἀνάγκην Ἕλληνες.

Δι' αὐτὸ ἡ κραυγὴ καί ὁ πόνος τῆς Κύπρου εἶναι πόνος καί κραυγὴ τῆς προδομένης Εὐρώπης.

Ἡ κρίσις πού μαστίζει κυρίως τήν Εὐρώπην εἶναι ἀπόρροια ἐπιβιώσεως ἐνὸς ἀντιευρωπαϊκοῦ παρελθόντος, παρ' ὅτι ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀνασυγκροτηθῆ ἐκ τῶν ἐρειπίων, παρ' ὅτι γνωρίζει σήμερον ὑλικὴν εὐημερίαν κατὰ πολὺ ἀνωτέραν τῆς προπολεμικῆς. Ὑποφέρει διότι ἡ κρίσις εἶναι ἠθική. Ἀκόμη μίαν φοράν ἀποδεικνύεται ὅτι πέραν ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα ὑπάρχει ἡ ἠθικὴ ἀποψις θέτουσα αὐτὴ πρὸ παντὸς τήν σφραγίδα τῆς εἰς μίαν ἐποχὴν. Οἱ προδομένοι Λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἀντιλαμβάνονται τοῦτο καί ἀναζητοῦν μίαν λύσιν εἰς μίαν χαώδη περίοδον. Θὰ εὕρῃ ἡ Εὐρώπη τήν λύσιν ἐπανερχομένη εἰς τὰς πηγὰς τῆς, εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, εἰς τὸν νεοανθρωπισμὸν, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον δύναται νά γίνῃ φωτεινὸς ὁδηγὸς τοῦ κόσμου, καί ἀνευ τοῦ ὁποῖου θὰ κατατήρησῃ ἀξιοθρήνητος δορυφόρος ἢ πεδῖον νέας ὀλοκληρωτικῆς πλέον καταστροφῆς.

Τὸ θέμα τῆς Κύπρου δὲν εἶναι στενωδῶς Ἑλληνικόν, ἀλλ' εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς Εὐρώπης, ὅπως εἶναι καί εἶναι ὑπόδειξις πρὸς ἔξοδον ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν, πού δὲν εἶναι πλέον ὑλικὴ ἀλλ' εἶναι ἀγωνία ψυχῆς καί πνεύματος...

Ἡ προδομένη Εὐρώπη, ἐπανερχομένη εἰς τὰς πηγὰς τῆς, θὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς χαραγμένον ἤδη ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, διδάγματα αἵματος καί καταστροφῆς, ἀπὸ τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην τοῦ παρόντος, ἀπὸ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος. Ἐκτὸς ἂν ἡ Ἱστορία, μὲ τὰς πονηρίας τῆς, τὰς τόσον συχνὰς καί τὰς τόσον ἐνίοτε ἀπιθάνους, ἄλλως ἔχει ὀρίσει ...

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Υπό τοῦ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΝΤ. ΜΠΟΧΛΟΥΓΡΟΥ

Ι. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ «ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΣ ΕΦΗΒΟΣ» ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Παρά τὴν ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις "Ἐλλησιν ἀναγνώρισιν τῆς ὑπάρξεως ἀνάγκης ἐρεύνης τῶν προβλημάτων τοῦ ἐφήβου ἢ πρώτη κίνησις πρὸς σπουδὴν καὶ γνώσιν αὐτῶν σημειοῦται περὶ τὸ 1900 διὰ τῶν ἔργων τοῦ Ἀμερικανοῦ G. Stanley Hall (*). Ἀλλὰ τόσον οὗτος ὅσον καὶ οἱ ἔκτοτε ἐρευνῶντες ψυχολογικῶς τὸ πρόβλημα «ἐφηβος» νοοῦσιν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τὸν σπουδάζοντα καὶ περὶ τὴν σχολικὴν μάθησιν ἀσχολούμενον ἐφηβον, ὥστε νὰ παροραῖται ἐπικινδύνως ὁ ψυχολογικὸς προβληματισμὸς τῆς ἐργαζομένης νεότητος. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς ἔργα περὶ τὸν ἐφηβον ἀσχολούμενα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐγένοντο κλασσικὰ εἰς τὸ εἶδος αὐτῶν ὡς τὸ τοῦ E. Spranger (*). Ἀλλ' ὁμως οὐδενὸς διαφεύγει τὴν προσοχὴν, ὅτι ἡ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἔκφρασις *homo faber* δὲν εἶναι στατική τις ἀπεικόνισις μιᾶς ἀπλῶς ὑπαρχούσης ὀντότητος ἀλλ' ἐκ τῆς *sui generis* πραγματικότητος τοῦ νέου ἀνθρώπου ἐξελισσομένη ὑπαρξις καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ ἀξιολογικὴ ὑφή (*Struktur*) τῆς προσωπικότητος τοῦ νέου ἀνθρώπου νὰ πραγματοποιῆται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὴν σχολικὴν καὶ εἰς τὴν ἐργαζομένην διαφοροποίησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπάρχουσι βασικαὶ διαφοροποιήσεις ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐγχάραξιν τῆς ἐφηβείας, τὴν βίωσιν ταύτης καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ βιοτικὴν τοποθέτησιν τῶν ἐφήβων. Αἱ πάσης φύσεως δὲ ἀξίαι, τὰ πολιτιστικὰ καὶ κοινωνικὰ περιεχόμενα, τὸ περιβάλλον, ἡ ἀνθρωπίνη παράδοσις καὶ προσαρμογὴ βιοῦνται ἄκρως διαφόρως ὑπὸ τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου, ὥστε ὁ ἰσχυρισμὸς ὠρισμένων ἐρευνητῶν (*), ὅτι οὐδεμία διαφορὰ παρατηρεῖται ὡς πρὸς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐφηβικῆς ὑπάρξεως νὰ ἐλέγχηται οὐχὶ ὀρθῶς δεδομένου ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ φαινόμενον τῆς ἀντιλήψεως—φαινόμενον ἐν τῇ βάσει αὐτοῦ λειτουργικόν—συμμείγνυται κατὰ τὴν πραγμάτωσιν αὐτοῦ μετὰ περιβαλλογενῶν παραγόντων, ὡς κοινω-

νικῶν χαρακτηριζομένων, οἵτινες καθορίζουσι τοῦτο ὡς περιεχόμενον (social perception) (').

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν ἐργαζόμενος ἐφηβος διαμορφῶ ἰδίαν κοινωνικὴν προσωπικότητα, ἴδιους προβληματισμούς παρουσιάζουσιν, κυρίως περιεχομενικούς, οἵτινες δικαίως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου προκαλοῦσι, διότι ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ κοσμικῇ αὐτοῦ πραγματώσει οὐδόλως παρουσιάζεται ὡς ἀπλῶς λειτουργικὴ πραγμάτωσις ἀλλ' ὡς περιεχομενικὴ τοιαύτη καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐν τῇ κοινωνικῇ ψυχολογίᾳ ἄρτι εἰσαχθέντος ὄρου τοῦ «κοινωνικοῦ ρόλου» (*).

2. Αἱ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Ἄτυχῶς, παρὰ τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τῆς ἐρεύνης, δὲν ἔχει μελετηθῆ ἑπαρκῶς μέχρι τοῦδε, κυρίως δὲ ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητος, διότι ἐπεκράτει ἡ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα γνώμη περὶ τῆς αὐτῆς πραγματώσεως τῆς ὑπάρξεως εἰς ὅλους τοὺς ἐφήβους καὶ κυρίως ἠρευνῶντο ἡ στάσις πρὸς τὴν σχολικὴν ἐργασίαν καὶ τὰ ἐπαγγελματικὰ διαφέροντα τῶν ἐφήβων καὶ οὐχὶ τὰ ἐν πλήρει πραγματώσει εὐρισκόμενα ἐφηβικὰ ἐργασιακὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ βιώματα. Κυρίως δὲ δύνανται νὰ διακριθῶσιν αἱ ἑξῆς κατευθύνσεις ἐν τῇ ἐρεύνη :

α) Ἡ κοινωνικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ θέσις τῆς ἐργαζομένης νεότητος ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βελτιώσεως τῶν ὄρων διαβιώσεως (*).

β) Ἡ στατιστικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ποσοτικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ἡ ἐργαζομένη νεότης πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας στατιστικοῦ ὑποστρώματος ἐρευνῶν κυρίως ἐπὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσως ἀνευ περαιτέρω ἐπεξεργασίας (*).

γ) Ἡ ἐκπαιδευτικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ ἐργαζομένη νεότης ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπάρκειαν ἢ μὴ τῆς παρεχομένης ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως καὶ ἡ στάσις αὐτῆς πρὸς τὰ ἐπαγγελματικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδανικά (*).

δ) Ἡ καθαρῶς ψυχολογικὴ τάσις. Κατ' αὐτὴν ἐρευνᾶται κυρίως ἡ ἐργαζομένη νεότης ὡς πραγμάτωσις ψυχικῆ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν (*).

Αἱ ἐρευναι ἀπασῶν τῶν τάσεων ἐπιτελοῦνται κυρίως διὰ τῶν μεθόδων τοῦ ἐρωτηματολογίου, τῆς προσωπικῆς συνεντεύξεως, τοῦ χρονικοῦ ζῶης, ὡς καὶ ὠρισμένων ἀπλῶν ἐρευνῶν ἐπαγγελματικῆς καταλληλότητος (*). Αἱ μέχρι τοῦδε ἐρευναι εἶναι ἀποσπασματικαὶ ἀναφερόμεναι εἰς ἓν ἀντικείμενον ἐρεύνης. Συνολικὴν ἐρευναν ἐπὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου δὲν ἔχω ὑπ' ὄψει. Ὡς βασικαὶ ἐρευναι

σπουδαιστάτην συμβολήν παρέχουσαι εἰς τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα δέον ὅπως ἀναφερθῶσιν αἱ ἔρευναι τῶν K. Abraham, E. Bornemann, E. Fürtenberg, H. Kluh, U. L. Ihmar, H. Muchow, H. Remplik, H. Schelsky κ. ἄ.

3. Η ΗΜΕΤΕΡΑ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡ ἡμετέρα ἔρευνα ἀντικείμενον ἔσχεν τὸν ἄρρενα ἐργαζόμενον ἔφηβον, ἐγένετο δὲ βάσει τῶν μεθόδων τοῦ ἐρωτηματολογίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προσωπικὴν συνέντευξιν, τὴν γραφὴν τοῦ χρονικοῦ ζωῆς καὶ τὰς ἀπλᾶς ἐρέυνας ἐπαγγελματικῆς καταλληλότητος. Ἐξητάσθησαν περὶ τὰς 5.000 ἔφηβοι ἡλικίας 14—18 ἐτῶν κατ' ἅπασαν τὴν χώραν καὶ κυρίως εἰς τὰς ἐξῆς πόλεις ἀλφαβητικῶς ἀναγραφομένας: Ἀθηναί, Ἀλεξανδρούπολις, Βέρροια, Θεσ/νίκη, Ἰωάννινα, Καβάλα, Καλάμαι, Λαμία, Λάρισα, Ζάνθη, Πειραιεύς, Ρόδος, Σῦρος, Χίος. Ἡ ἔρευνα διέκρινεν ἐργασίας πόλεως καὶ ἐργασίας ὑπαίθρου, ἐγένετο δὲ συμφώνως πρὸς στατιστικὸν δεῖγμα. Πρὸς τοὺς προθύμως διανείμαντας καὶ συλλέξαντας τὰ σχετικὰ ἐρωτηματολόγια ἐπαγγελματικούς προσανατολιστάς τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας ἐκφράζω βαθυτάτας εὐχαριστίας ὡς καὶ πρὸς τοὺς πάνυ προθύμως ἀπαντήσαντας καὶ ξετασθέντας ἐφήβους.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Α'. Ποσοστὸν, προέλευσις καὶ ἐπαγγελματικὴ διάρθρωσις τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων

Τὸ στρῶμα τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῷ 1951 (1) τὸ πολυπληθέστερον ἐργαζόμενον στρῶμα ἀνερχόμενον εἰς 392.832 ἄρρενας καὶ 396.566 θήλεα. Οἱ ἐργαζόμενοι ἀνήλικοι ἀνέρχονται συμφώνως πρὸς τὴν ἀπογραφὴν ταύτην εἰς 107.478 (0—14 ἐτῶν) καὶ 210.649 (15—17 ἐτῶν) ἀποτελοῦσι δὲ κατ' ἀναλογίαν τὰ 11,29 % τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἄρρενες ἀνέρχονται εἰς 71.526 (0—14 ἐτῶν) καὶ 154.554 (15—17 ἐτῶν) ἤτοι κατ' ἀναλογίαν οἱ ἀπὸ 0—14 ἐτῶν 3,07 % καὶ οἱ ἀπὸ 15—17 ἐτῶν 6,64 %. Ἐξ αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἐρέυνας ἡμῶν ποσοστὸν 70—75 % προέρχεται διὰ μὲν τὰ τεχνικὴν εἰδίκευσιν ἀπαιτοῦντα ἐπαγγέλματα ἐκ τῶν πόλεων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ὡς καὶ ἐξ ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, διὰ δὲ τὰ μὴ ἀπαιτοῦντα τεχνικὴν εἰδίκευσιν ἐκ τῆς ὄρεινῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Ἠπείρου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουσι τὰ ἐξῆς συμπεράσματα :

α) Τὸ ποσοστὸν τῶν ἐργαζομένων ἀνηλίκων εἶναι ὑπερβολικῶς μέγα ἐν σχέσει πρὸς τὸ ποσοστὸν τοῦ ἐν γένει ἐργαζομένου πληθυσμοῦ (πρβλ. 107.478 ἐργαζόμενοι ἀνήλικοι ἡλικίας 0—14 ἐτῶν!). Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ πρόσληψις ἐργαζομένων ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν δὲν ρυ-

θμίζεται λόγω δὲ τοῦ μικροῦ ἡμερομισθίου προτιμῶνται οἱ ἔφηβοι.

β) Ἡ τεχνικὴ εἰδικεύσεις δὲν παρέχεται κατὰ τὸ αὐτὸ ποσοστὸν ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ἀντίστοιχον ποσοστὸν τῶν τοπικῶν ἀπαιτήσεων τῆς τεχνικῆς διαφοροποιήσεως τῆς χώρας. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν μὴ σύλληψιν μέχρι σήμερον τοῦ προβλήματος τούτου τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ διάρθρωσις τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων δύναται νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς κυρίως κατηγορίας, ἦτοι εἰς τοὺς εἰδικευμένους ἐπὶ τῶν τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων, τοὺς εἰδικευμένους ἐπὶ τῶν ἐμπορικῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τοὺς ἀνειδικεύτους. Οἱ ἀνειδικευτοὶ εἶναι οἱ πολυπληθέστεροι σχεδὸν 60-70 % τοῦ συνόλου. Αἱ τεχνικαὶ εἰδικότητες θεωροῦνται ὑπὸ τῶν ἐφήβων ὡς πραγματικά, σταθερά, ἀνώτερα ἐπαγγέλματα καὶ ἡ τάξις τῶν τεχνιτῶν ὑπερφηανεύεται δι' αὐτό, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ἐπαγγελματικῶς ἀποκατασταθέντας κυρίως λόγω τῆς ἐλλείψεως ἐκπαιδεύσεως ἐπαγγελματικῆς. Αἱ τεχνικαὶ εἰδικότητες κυρίως κυριαρχοῦνται ὑπὸ ἐφήβων τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς πόλεις εἰς ἐπαγγέλματα ἐργατικά, αἱ δὲ λοιπαὶ εἰδικότητες ὑπὸ ἐφήβων τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς χωρία. Τάσις παρατηρεῖται εἰς ἐφήβους, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἐργάζονται εἰς χωρία, εἰς πρωτόγονα, μὴ διαφοροποιηθέντα εἰσέτι τεχνικὰ ἐπαγγέλματα («σιδηρουργός», «πεταλωτής», «φαναροποιός» κ.τ.λ.), νὰ διασπάρωσι τὸν κλοιὸν αὐτὸν τῶν τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Γενικῶς ἐρευνῶντες τὴν ἐπαγγελματικὴν διάρθρωσιν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς καλουμένης ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐπαγγελματολογίᾳ ἀρχῆς τῆς «οἰκονομικῆς κληρονομικότητος» καθ' ἣν τὰ τέκνα εἰσέρχονται εἰς τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν.

Β'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ ἐργασία ⁽¹⁹⁾

α) Ἐργασιακὸν βίωμα. Τὸ ἐργασιακὸν βίωμα εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐργαζομένου Ἑλλήνος ἐφήβου δέον ὅπως θεωρηθῇ ὡς σύνθετον βίωματικὸν γεγονός. Τοῦτο παρουσιάζει μίαν διπολικὴν χαρακτηριστικὴν τάσιν, καθ' ἣν ὁ εἰς πόλος διακρίνεται ὡς «ἐργασία-ἀνάγκη, δουλεία» καὶ ὁ ἕτερος ὡς «ἐργασία-παίγνιον».

αα) Ἐργασία-ἀνάγκη, δουλεία. Τὸ πλεῖστον τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων βιοῖ τὴν ἐργασίαν ὡς ἀνάγκην, ὡς δουλείαν. Οὐδεμία εὐχαρίστησις, ἀπόλαυσις ὑπάρχει δι' αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐργασίαν.

Τοῦτο συμβαίνει κυρίως διότι:

— οἱ πλεῖστοι τῶν ἐφήβων οὐδεμίαν σύνδεσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐργασίαν ἀπλῶς ἀναγκασθέντες νὰ ἐργασθῶσι

— ὠρισμένοι εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἥβης δὲν δύναται

νά προσαρμοσθῶσι πρὸς γεγονότα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουσιν ἀπόλυτον σχέ-
σιν πρὸς τὰ ἐφηβικά βιώματα

— οἱ πλείστοι τῶν ἐφήβων βιοῦσιν ἐργασιακὰ βιώματα ὠρίμων
ἐνηλίκων.

ββ) Ἐργασία—παίγνιον. Ὁ ἀντίθετος πόλος βιοῖ τὴν ἐργασίαν ὡς
παίγνιον. Κατὰ τὴν ἐργασίαν τὸ ἐνδοθυμικὸν βάθρον τῆς προσωπικότη-
τος αὐτῶν διέπεται ὑπὸ παιγνιώδους ὀρμῆς πρὸς ἐργασίαν μὴ μεταβολι-
ζομένης εἰς ἐργασιακὸν βίωμα (14).

Τοῦτο συμβαίνει διότι :

— τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων εἶναι ἐπαγ-
γεματικῶς ἀνώριμοι ἢ ἐπαγγελματικῇ αὐτῇ ἀνωριμότητι ὀφείλεται σὺν
τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν σχολικὴν ἀγωγὴν

— ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἥβης ἢ προσωπικότητος λαμβάνει «σφαλε-
ρὰν ἐργασιακὴν στάσιν»

— λόγῳ τῆς ἡλικίας—ιδίως εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐφηβίας—τὸ ἐρ-
γασιακὸν βίωμα εἶναι ἀπλή τις ἐπεξεργασία καὶ ἐκφόρτισις ζωτικότητος
καὶ συναισθηματικότητος.

Ἐπὶ τὴν ἔποψιν ταύτην τὰ συμπεράσματα τῶν Eippid (15) καὶ
Schleutmann (16) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτὰ διὰ τὴν ἑλληνικὴν
πραγματικότητα. Οὗτοι ἀνεῦρον, ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ τῆς κεντρικῆς
Εὐρώπης κυρίως βιοῦσι τὸ ἐργασιακὸν βίωμα ὡς «ἐργασία—χαρά».

β) Ἐκλογή ἐργασίας. Περὶ ἐκλογῆς ἐργασίας δὲν δύναται νὰ γίνη
λόγος ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος. Οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ ἐργά-
ζονται κυρίως λόγῳ πτωχείας, λόγῳ ἐλλείψεως γονέων, λόγῳ μὴ προσ-
αρμογῆς εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν, ἣτις παρέχεται εἰς τὰ γυμνάσια
καὶ ἀντιμετωπίζουσι τὴν ἐργασίαν ὡς ἀνάγκην ἢ ὡς λύτρωσιν τῆς κατα-
στάσεως αὐτῶν. Ἐπὶ αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις καὶ λόγῳ τῆς μὴ συστη-
ματοποιήσεως εἰσέτι τῆς προσφορᾶς ἐργασίας ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβὸς ἐπι-
θυμεῖ ἀπλῶς νὰ ἐργασθῆ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐκδηλώσεως προτιμήσεως. Τὸ
θέμα τῆς ἐκλογῆς ἐργασίας τίθεται κυρίως κατὰ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος
τῆς ἐργασίας, ὅποτε ὁ ἐφηβὸς εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαφωτίσεως
ἐκ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ περὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαι-
δεύσεως εἴτε λόγῳ μὴ ἀρεσκείας εἰς τὴν ἀσκουμένην ἐργασίαν στρέφεται
πρὸς ἄλλας εἰδικότητας, κυρίως τεχνικάς, ἐπιζητῶν νὰ ἐπιτύχη ἀλλαγὴν
ἐργασίας. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι διὰ τοὺς ἐφήβους
δὲν τίθεται θέμα ἐκλογῆς ἐργασίας ἀλλ' ἀλλαγῆς ἐργασίας. Ἡ ἀλλαγὴ
αὕτη τῆς ἐργασίας ἐλάχιστα ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ διαφέροντα τοῦ ἐφήβου·
θέλητρον κυρίως ἀποτελεῖ ἢ παρεχομένη ἐπαγγελματικῇ ἐκπαιδεύσει, ὁ
βαθμὸς ἀσφαλείας καὶ σταθερότητος ὡς καὶ ἡ κοινωνικὴ προβολὴ τῆς
εἰδικότητος ἢ ἡ ἀπλή προβολὴ αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ἐπαγγέλματος. Τὰ συμ-
περάσματα τοῦ Bjoernemann (17) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος εἶναι, ὅτι κυρίως

50% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἐκλέγουσιν ἐργασίας, εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἔχωσι μίαν ὑπεύθυνον θέσιν. Τὸ ποσοστὸν τοῦτο καταπίπτει κατὰ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἔτος εἰς 20% ἢ 10%. Ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος παρατηρεῖται τὸ ἀντίθετον. Ποσοστὸν 2—3% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἐπιθυμοῦσιν ἅμα τῇ ἀναλήψει ἐργασίας, ὅπως ἀναλάβωσιν ὑπεύθυνον θέσιν. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος 20—25% καὶ κατὰ τὸ τρίτον 35—40%. Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς ἄλλα κράτη ἡ ἐργασιακὴ ὠριμότης ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν προεργασιακὴν περίοδον, ἐνῶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα αὕτη ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἐργασιακὴν φάσιν. Ὡς δὲ ἐκ συμπληρωματικῶν ἐρευνῶν συνηγάγομεν, δυνάμεθα διὰ τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ ἐργασιακὴ ὠριμότης εἶναι εὐθέως ἀνάλογος πρὸς τὸν συντελεσθέντα χρόνον ἐργασίας. Ἐπὶ αὐτὴν τὴν ἔποψιν ἡ ἐκλογή ἐργασίας διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐφήβους παρουσιάζεται ἄκρως ἰδιοτύπως καὶ ὁ ἐπαγγελματικὸς αὐτῶν προσανατολισμὸς ἰδιαίτεραν ἰδιοτυπίαν καὶ διαμόρφωσιν ἀπαιτεῖ.

γ) Τεχνικαὶ ἀπαιτήσεις ἐργασίας. Αἱ τεχνικαὶ ἀπαιτήσεις ἐργασίας δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἤτοι εἰς τὰς ἐκ τῶν ἀψύχων (μηχανημάτων, ὀργάνων κ.τ.λ.), εἰς τὰς ἐκ τῶν ἀμέσων ἐμφύχων (ἀρχιεργατῶν, ἐργοδηγῶν κ.τ.λ.) καὶ ἐκ τῶν ἐμμέσων ἐμφύχων (τῆς διευθύνσεως τῆς ἐπιχειρήσεως κ.τ.λ.) προερχομένας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐργασίας ἐκ τῶν ἀψύχων προερχομένας παρατηρεῖται, ὅτι 75—80% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων εἶναι δεδεμένοι πρὸς τὸν ἄψυχον παράγοντα. Τὰ μηχανήματα, τὰ ὄργανα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποία οἱ ἔφηβοι ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωρίσωσι καὶ νὰ ἐπεξεργασθῶσι βιωματικῶς, ἡ ὕλη κατεργασίας εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις συνδέει αὐτοὺς πρὸς τὴν ἐργασίαν. Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν μόνον ὁ ἔφηβος καὶ τὰ μηχανήματα ὡς καὶ ἡ ὕλη πρὸς κατεργασίαν, τοῦτο θὰ ἀπετέλει ἰδιαίτεραν εὐχαρίστησιν διὰ τὸν ἔφηβον. Αὐτὰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις κυρίως ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ ἔφηβος. Ἐργασία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ μηχανημάτων προερχομένας, δὲν θεωρεῖται ἐργασία, περιφρονεῖται, ἀποφεύγεται.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ τῶν ἀμέσων ἐμφύχων προερχομένας, παρατηρεῖται, ὅτι μεγίστην σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἡ οἰκογενειακὴ ἀγωγή (60—70%), ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰ συστήματα τῆς ἐργατικῆς παιδαγωγικῆς (90—95%), ἡ κατανόησις τῆς *svi gienis* ἐργατικῆς ἐφηβικῆς φυσιογνωμίας (40—50%), ἡ ὠφέλεια αὐτῶν διὰ μετέπειτα ἐξέλιξιν (90—95%). Κυρίως ὁ τελευταῖος παράγων ἀνευρίσκεται πλειστάκις. Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος τὴν πάσης φύσεως τεχνικὴν ἀπαιτήσιν ἐκ μέρους τοῦ ἀρχιεργάτου παρατηρεῖ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὠφελείας διὰ μετέπειτα ἐξέλιξιν, ἄλλως θεωρεῖ ταύτην ὡς «ἀγαρεῖαν». Βάσει τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης καθορίζει τὴν

στάσιν, τὴν ὁποίαν τηρεῖ ἐναντι τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων, αἵτινες τίθενται ὑπ' αὐτοῦ. Δεδομένου δὲ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον καθ' ὁλοκληρίαν ὁ ἔφηβος λαμβάνει πλειστάκις ἀρνητικὴν στάσιν ἐπιηρεαζόμενος ἐν πολλοῖς καὶ ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἢ ἀρχαιοτέρων συναδέλφων αὐτοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τεχνικὰς ἀπαιτήσεις ἐκ τῶν ἐμμέσων ἐμφύχων προερχομένας, παρατηρεῖται, ὅτι μεγίστην σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἡ προβολὴ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ἐργαζομένων εἰς αὐτὴν (90 %), ἡ κοινωνικὴ προβολὴ αὐτῆς (80 %) ἡ τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἀναγνώρισις (85 %), ἡ δίκαια καὶ συμφώνως πρὸς τὴν προσφερομένην ἐργασίαν ἀμοιβή (90 %). Διαπιστοῦται ὅθεν, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων ἐπὶ τῆς περιπτώσεως αὐτῆς ἐπιτελεῖται τῷ τρόπῳ ἀνακλαστικῶ ἰδιαιτέραν σημασίαν προσλαμβάνοντων ποικίλων δεδομένων. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐποψιν δυνάμεθα μόνον ἐν μέρει νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Schelsky (11) καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ πραγματικότητι τὰς ἐξῆς δύο ἀρχάς, βάσει τῶν ὁποίων ἐπιτελεῖται ἡ μύησις εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐργασία τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἔχουσιν ἰσχὺν μόνον διὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ἔρχονται δὲ ἐν πολλοῖς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ψυχικὰ δεδομένα τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἄλλων χωρῶν (12).

Ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχικῆς ἐπαναλήψεως ἐν τῇ ἐργασιακῇ μύησει. Ὡς παρατηρεῖται, ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος προκειμένου ὅπως μυηθῇ εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπαναλαμβάνει τῷ τρόπῳ πρωτογόνῳ τὴν πρώτην αὐτοῦ μύησιν ἐν τῇ ζωῇ. Ὡς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ γνωριμίαν μετὰ τοῦ κόσμου συνέβη, ὁ ἔφηβος προχωρεῖ ἐκ τῆς προσαρμογῆς πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὴν ὕλην εἰς τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὸ ἄμεσον ἔμψυχον περιβάλλον καὶ κατόπιν εἰς τὸ ἔμμεσον τοιοῦτον. Πολλάκις δὲ καὶ εἰς τὴν ἐργασιακὴν μύησιν παρατηρεῖται εἰδικὴ ἐπανάληψις τοῦ ὑπὸ τοῦ K. Müller καθορισθέντος φυσιολογικοῦ βιώματος (Physiognomisches Erleben), ἣτις δύναται νὰ καθορισθῇ ὡς «ἐργασιακὸν φυσιολογικὸν βίωμα». Κατ' αὐτὸ τὸ μηχανήμα ἢ τὸ ὄργανον λαμβάνει μορφήν προσώπου συμμετέχοντος εἰς τὰ συναισθηματικὰ καταστάσεις τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου. Πλεῖστοι ἔφηβοι δὲν ἐξέρχονται ἐκ τῆς φάσεως αὐτῆς τῆς ἐργασιακῆς μύησεως.

Ἡ δευτέρα ἀρχὴ, ἣτις συνάγεται ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν τεχνικῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιθεμένων ὑπὸ τοῦ ἄμεσου ἐμφύχου περιβάλλοντος ἐν τῇ ἐργασίᾳ, εἶναι ἡ «δυνάμει ἐφηβικὴ ἐργασία». Ὁ ἐργαζόμενος ἔλληνας ἐφηβος ἐν τῇ ἐργασιακῇ αὐτοῦ πραγματώσει βιοῖ ἐν τῷ παρόντι τὸ μέλλον. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ μιᾶς ἐργασιακῆς a priori βιώσεως (Arbeitserlebensantizipation), ἣτις ὅμως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐρ-

γατικήν παιδαγωγικήν, δέον ὅπως χαρακτηρισθῆ ὡς ἀρχὴ καταπτώσεως, διότι ἐργασιακῶς ἕκαστος δέον ὅπως βιοῖ τὸ ἐργασιακὸν παρὸν καὶ οὐχὶ τὸ ἐργασιακὸν μέλλον.

δ) Ἔργασία καὶ συνεργασία. Ὡς ἐκ τῆς ἐρεύνης ἡμῶν προκύπτει, ἡ συνεργασία ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἐλάχιστα εἶναι ἀνεπτυγμένη τὰ δὲ συνανθρώπινα συναισθήματα εὐρίσκονται ἐν μειώσει. Κυρίως, ἐπειδὴ ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐργάζεται ἐν μέσῳ ἐνηλίκων πλειστάκις μόνος, ἡ ἔννοια τῆς συνεργασίας λαμβάνει ἰδιαιτέραν μορφήν. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν οἱ ἔφηβοι ἐπιζητοῦσιν, ὅπως ἐργάζωνται μόνον μὴ λαμβάνοντες μέρος εἰς ὁμαδικὴν ἐργασίαν. Συναισθήματα συνεργασίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῶσι μετὰ πρεσβυτέρων ἐργατῶν (40—60 ἐτῶν), διότι προβάλλεται εἰς αὐτοὺς τὸ πατρικὸν εἶδωλον, τὸ ὁποῖον εἰς πλείστους ἐλλείπει. Ἡ ὁμαδικὴ ἐργασία ἐντὸς ὁμάδων συνομηλικῶν ἀποφεύγεται (¹⁰). Ἡ ἀρχή, ἣτις κυριαρχεῖ διὰ τὴν συνεργασίαν εἰς τὴν ἐργασίαν ἐφήβων, εἶναι μόνον ἡ ἀντικατάστασις εἰς αὐτὴν παρ' ἄλλου ἐφήβου, προκειμένου ὁ ἐργαζόμενος νὰ θεραπεύσῃ ἰδιωτικὰς τινὰς ὑποθέσεις. Αὕτη ἡ «βοήθεια», ὡς χαρακτηρίζεται, γίνεται δεκτὴ εὐχαρίστως. Κυρίως ἡ ἐπιχειρήσις προσβλέπεται ὡς ὑποκατάστατον τῆς οἰκογενείας (βεβαίως οὐχὶ συνειδητῶς) καὶ ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ ἐν αὐτῇ τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ. Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ρυθμίζεται κατὰ τὴν ὑποσυνειδητὸν αὐτὴν τάσιν τὸ ἐργασιακὸν περιβάλλον, ἀναπτύσσονται συναισθήματα θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συνεργασίαν.

ε) Διαμόρφωσις καὶ ἀπαιτήσεις τόπου καὶ τρόπου ἐργασίας. Ἡ διαμόρφωσις καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου ἐργασίας ἔχουσι σημασίαν μεγάλην διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους ἐπηρεάζουσαι τὴν παραγωγικότητα καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν. Οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ αὕτη ἐπὶ τῆς πορείας τῶν διανοημάτων αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας (70—80 %). Ἡ συνεχὴς ἀλλαγὴ καθηκόντων γίνεται δεκτὴ εὐχαρίστως, ἐφ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν ἢ εἰς κέρδος χρηματικὸν ἄλλως θεωρεῖται «βασανιστικὴ». Κυρίως ἡ θέσις τοῦ «μικροῦ», ὡς ἀποκαλεῖται, εἰς τὰ καταστήματα δὲν θεωρεῖται ἐπίζηλος καὶ οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν τῶν ἐφήβων πάσχουσιν ἐκ σοβαρῶν συμπλεγμάτων, τὰ ὁποῖα παραμένοντα συνήθως ἄνευ θεραπείας συμβάλλουσιν εἰς τὴν δημιουργίαν βιοθεωριῶν καὶ κοσμοθεωριῶν πολλάκις παραδόξων πλὴν ὅμως εὐκόλως κατανοουμένων ἐκ τῆς θέσεως τῶν «μικρῶν». Οὕτως εἶναι δυνατὸν ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος λόγῳ μὴ ἀνταποκρίσεως τῆς διαμορφώσεως καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τόπου καὶ τρόπου ἐργασίας εἰς τὴν ἰδανικὴν δι' αὐτὸν πραγματάωσιν νὰ ἀντικαθιστᾷ ταύτας διὰ φανταστικῶν διαμορφώσεων καὶ ἀπαιτήσεων ἢ δὲ συμπεριφορὰ αὐτοῦ (ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἔννοιαν τοῦ *Sich Verhalten* καὶ οὐχὶ ὡς ἀμερικανικὴ *Behaviour* νοουμένη) νὰ εἶναι ἀποσπασματικὴ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀπευθυνομένη συνάμα καὶ εἰς

τὸν φανταστικὸν κόσμον αὐτοῦ. Βεβαίως τὸ φαινόμενον τῆς ἀποσπασματικῆς συμπεριφορᾶς παρὰ τοῖς ἐφήβοις δὲν εἶναι ἄγνωστον (20) ἄλλα παρὰ τοῖς ἐργαζομένοις Ἕλλησιν ἐφήβοις συμφώνως πρὸς τὴν ἔρευναν ἡμῶν λαμβάνει ἰδιαιτέρας σημασίας θέσιν. Τοῦτο δὲν παρατηρεῖται εἰς τὰς τεχνικὰς εἰδικότητας ἀλλὰ κυρίως εἰς τοὺς ἄνευ εἰδικότητος ἐφήβους (60–70 %) καὶ εἰς τοὺς «μικροὺς» τῶν καταστημάτων (80–90 %).

Γ'. Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ ἐπάγγελμα (21)

α) Ἐπαγγελματικὸν βίωμα. Ἡ ἐργασία διακρίνεται ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος ὅταν βιωθῆ αὕτη ἐν σχέσει πρὸς τὸ νόημα, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐντὸς τοῦ πολιτιστικοῦ συνόλου. Ὁ μεταβολισμὸς οὗτος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐργαζόμενον ἐφήβον, ἐπιτελεῖται κυρίως περὶ τὸ τέταρτον ἢ πέμπτον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας. Τὸ περιεχόμενον ὁμως τῆς ἐννοίας «ἐπάγγελμα» κυρίως εἶναι οἰκονομικῆς φύσεως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδεαλιστικῆς βάσεως. Ἰδεαλιστικὴν βάσιν ἔχει ἡ ἐννοια τῆς ἐργασίας κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη. Κατὰ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος τῆς ἐργασίας ἄρχεται ὁ μεταβολισμὸς τῆς ἐργασίας συνδεδεμένης πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀπολαυτὴν ἀπολύτως. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην τὸ ἐπάγγελμα εἶναι διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους κέρδος χρημάτων ἐντὸς τῆς κοινωνίας (90%), ἀναγνώρισις τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἐργασίας αὐτῶν (80%), ἐπιτυχία εὐημερίας (75%). Οὐδεὶς συνδέει τὸ ἐπάγγελμα πρὸς κοινωνικὴν ὑπευθυνότητα, κοινωνικὴν ὑπηρεσίαν, παιδευτικὰ ἰδανικά, πρωτοποριακὰ καὶ ἰδεαλιστικὰ περιεχόμενα. Ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐπάγγελμα βιοῖ αὐτὸ καθαρῶς ἀτομιστικῶς, ὡς ὑποχρέωσιν τῆς κοινωνίας πρὸς αὐτόν, ὡς δικαίωμα κεκτημένον, τὸ ὁποῖον δέον ὅπως παραχωρήσῃ εἰς αὐτόν ἢ κοινωνία. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἐργασία βιωθῆ ὡς ἐπάγγελμα παρατηρεῖται (100%) τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας». Ἡ «ἐπαγγελματικὴ ἀγωνία» εἶναι σύνθετον βίωμα, καθ' ὃ βιοῦται ἡ ἀγωνία διὰ τὴν σταθερὰν καὶ συνεχῆ πραγματώσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως. Πολλὰ εἶναι τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συντελοῦσιν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους καὶ δὴ ἡ ἀπειλή ἐκρήξεως πολέμου, ἡ ἀσθένεια, ἡ πιθανὴ ἀνεργία καὶ ἐν γένει ἀορίστως τὸ μέλλον. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ λεχθῆ, ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀτενίζουσι μετ' αἰσιοδοξίας τὸ μέλλον.

Ἐκτὸς τοῦ φαινομένου τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀγωνίας ἐπὶ τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς περιπετείας». Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην δέον ὅπως νοηθῆ ἡ τάσις τῶν ἐφήβων ὅπως πραγματώσωσι τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν οὐχὶ διὰ τὸ ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ἀλλὰ διὰ ἕτερα ἐπάγγελα ὑποσχόμενα περιπετείας μελλοντικὰς καὶ δὴ τὸν κορσμον τῆς

έφηβικῆς βιωματικῆς πείνης (Erlernishunger). Κατὰ ταῦτα παρατηρεῖται, ὅτι ἐργαζόμενοι ἔφηβοι ἐπαγγελματικῶς πραγματοποιῶνται εἰς ἕτερον ἐπάγγελμα (70–80%). Τὸ ἐφηβικὸν ἐπάγγελμα βιοῦται ὡς στοιχεῖον καὶ προϋπόθεσις τοῦ μετέπειτα ἐπαγγέλματος. Οὕτω δέον ὅπως ἐρμηνευθῶσι καὶ αἱ διαπιστώσεις τοῦ Έγαρλιαεν⁽²³⁾, ὅτι οἱ ἔφηβοι σὺν τῷ χρόνῳ πιστεύουσιν, ὅτι δὲν ἐξεῦρον τὸ κατάλληλον δι' αὐτοὺς ἐπάγγελμα.

β) Ἐκλογή ἐπαγγέλματος. Ζήτημα ἐκλογῆς ἐπαγγέλματος δὲν τίθεται. Οὐδεμία σύλληψις γενικῆ τῶν ἐπαγγελμάτων ὑπάρχει. Ποσοστὸν 50–70% τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων ἀγνοεῖ τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ. Οὐδεὶς γνωρίζει τὰς προοπτικάς, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγονται, εἰς τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ. Ἡ ἐκλογή ἐπαγγέλματος ἐπιτελεῖται κατόπιν ὑποδείξεως ξένων πρὸς τὴν οἰκογένειαν προσώπων, οἱ γονεῖς δὲ δὲν γνωρίζουσι πρὸς ποῖον ἐπάγγελμα δέον ὅπως κατευθύνωσι τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἡ ἐκλογή ἐπαγγέλματος ἐπιτελεῖται διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους κατὰ τοὺς γνωστούς τρόπους εἰς ὅλους.

Κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος παρατηρεῖται εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα εἰς ἀναλογίαν 80–90%, τὸ φαινόμενον τοῦ «δεδιχασμένου ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ». Κατ' αὐτὸ διακρίνεται τὸ ἀσκούμενον ἐπάγγελμα ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος διὰ τὸ ὁποῖον προετοιμάζει ἢ ἐπαγγελματικὴ σχολή. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑλλάδι μικρὸν κύκλον δράσεως ἔχει οὐσα γενικῆ, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐπέρχεται πλήρης ἐπαγγελματικὴ διάσπασις. Οὕτω παρατηρεῖται ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἐφήβων δι' ἄλλο ἐπάγγελμα ἐκπαιδεύονται ἐπαγγελματικῶς καὶ ἄλλο ἐπάγγελμα ἀσκοῦσι. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν τὰ συμπεράσματα τοῦ Νυϊεϊ⁽²⁴⁾ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος.

γ) Ἐπαγγελματικὴ συνείδησις. Ἡ ἔννοια τῆς ἐπαγγελματικῆς συνείδησεως παρὰ τοῖς ἐργαζομένοις Ἑλλησιν ἐφήβοις παρουσιάζει ἰδιουπία. Οὕτως ὡς ἐπαγγελματικὴ συνείδησις διαμορφοῦται εἰς μὲν τὰ τεχνικὰ ἐπαγγέλματα ἢ κοινὴ γνώμη τῶν πρεσβυτέρων τεχνιτῶν εἰς δὲ τὰ λοιπὰ ἢ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ θέσις πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ ἐργοδότη. Οὕτω χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπαγγελματικὴν συνείδησιν τῶν ἐργαζομένων Ἑλλήνων ἐφήβων δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ταύτην ὡς «μονοθεματικὴν», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι αὕτη περικλείει καθ' ἅπαν τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τὴν σχέσιν τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου πρὸς τὸν ἐργοδότην καὶ μόνον πρὸς αὐτόν. Ἡ ἀτομικὴ αὕτη θέσις τοῦ ἐφήβου εἶναι κυρίως ἀπήμονον πρὸς αὐτόν. Ἡ ἀτομικὴ αὕτη θέσις τοῦ ἐφήβου (70–80%) ἢ τοῦ ἐν γέχησις τοῦ ἐμφύχου ἐργασιακοῦ περιβάλλοντος (70–80%) ἢ τοῦ ἐν γέγειναι κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Σύνδεσις πρὸς γενικωτέραν κοινωνικὴν ἐπαγγελματικὴν θέσιν δὲν ἐπιτελεῖται. Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς ἐπαγγελματικῆς συνείδησεως, δὲν πραγματοποιεῖ τὸ «ἐγὼ»

αυτόυ έντός τής έργασίας εύθές άλλ' άνακλαστικώς. 'Υπ' αύτήν τήν έννοιαν διαπιστοϋται μονομερής έν τή έλληνική πραγματικότητα έμφάνι- σις τοϋ φαινομένου τής κοινωνικής ψυχολογίας τής «έπαγγελματικής άνακλάσεως». Συμφώνως πρós αύτό ή έπαγγελματική συνειδησις βιοϋται κυρίως έν τώ έπαγγέλματι, άνακλάται δέ κατόπιν εις τó άμεσον κοινωνικόν περιβάλλον. Διά τοϋς έργαζόμενους "Έλληνας έφήβους δέν τίθεται θέμα έπαγγελματικής συνειδήσεως έν τώ έπαγγέλματι αύτών, τίθεται όμως άντιστρόφως εις τó άμεσον κοινωνικόν περιβάλλον και κυρίως εις τó άποτελούμενον υπό συνομηλικών. Κατ' αύτό ό έργαζόμενος έφηβος συγκρίνει, συζητησιακώς άναπτύσσει και προσπαθεί νά θεμελιώση θεωρητικώς δι' άλλών έπιχειρημάτων θέματα έπαγγελματικής συνειδήσεως, τά όποια όμως δέν εφαρμόζει εις τήν εξάσκησιν τοϋ έπαγγέλματος. 'Ός δέ διαπιστοϋται εκ τών έρευνών ήμών ό έργαζόμενος έφηβος βιοί τήν έπαγγελματικήν συνειδησιν ως άπαιτήσιν παρά τών άλλων ζητουμένην (80' /) και οϋχι ως άπαιτήσιν, ήτις ισχύει δι' αύτόν.

δ) 'Επαγγελματικόν μέλλον. Τό έπαγγελματικόν μέλλον είναι μέγα κεφάλαιον εις τήν ζωήν τών έργαζόμενων έφήβων. Τοϋτο βιοϋται έν τώ έπαγγελματικώ παρόντι εις μίαν αριστερήν πραγματώσιν. 'Ολίγοι έφηβοι (5-10 /) πραγματοποιοϋσι τήν αριστερήν αύτήν έπαγγελματικήν βίωσιν τοϋ μέλλοντος εις τó έπάγγελμα, τó όποιον άσκούσι. Οί πλείστοι τó έπαγγελματικόν μέλλον περικλείουσι εις άλλο έπάγγελμα (80-90' /). Κατά ταϋτα τó έπαγγελματικόν μέλλον βιοϋται υπό τών έργαζόμενων έφήβων ως «έπαγγελματική φυγή». Παρατηρείται δηλαδή τó αντίθετον μιās φυσιολογικής έπαγγελματικής προσαρμογής, καθ' ήν τó άτομον και δη ό νέος άνθρωπος υπό τήν επίδρασιν ποικίλων κοινωνικών έμποδίων άποσύρεται, καταφεύγει εις τήν έπαγγελματικήν αύτοϋ πραγματώσιν τήν όποίαν βιοί κατά τήν φράσιν τοϋ Winicelband «εις τέλος», τουτέστι προσδίδει εις αύτήν τελικόν σκοπόν, τελικόν νόημα και τελικήν άξίαν και υπό τó πρίσμα τοϋ «τέλους» πραγματοϋται έπαγγελματικώς μέχρι τελείας άναπτύξεως. Τό φαινόμενον τής «έπαγγελματικής φυγής», ως έν τή έλληνική πραγματικότητα διατυποϋται, καθορίζεται ως βίωσις τοϋ έπαγγελματικού μέλλοντος έν έτέρω έπαγγέλματι, άποτελεί δέ βασικήν άρχήν τής καλουμένης «έπαγγελματικής διασπάσεως», καθ' ήν λόγω τής συνειδητής, ύποσυνειδήτου ή άσυνειδήτου άρνήσεως τοϋ έργαζόμενου έφήβου νά σταθεροποιήση τήν μελλοντικήν αύτοϋ έπαγγελματικήν πραγματώσιν εις τó έπάγγελμα, τó όποιον άσκει, δημιουργείται ή προσωπικότης τοϋ «έπαγγελματικώς ήμποδισμένου» περί ης κατωτέρω. Τοϋτο συμβαίνει λόγω τοϋ ότι τó άσκούμενον έπάγγελμα έν 'Ελλάδι βιοϋται κατά κύριον λόγον πεφορτισμένον συναισθηματικώς και μετά συναισθηματικής συνδέσεως (70-75 %).

ε) 'Επαγγελματική άμοιβή. 'Η άμοιβή είναι γεγονός τó όποιον

σωπικότητας κυρίως ὡς ὑποκατάστατον τῆς οἰκογενείας καὶ βάσει ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς βιώσεως διαφοροποιεῖ τὴν σχέσιν ταύτης πρὸς αὐτὸν εἰς οἰκονομικὴν (60^ο/₁₀₀) καὶ παιδαγωγικὴν (40^ο/₁₀₀). Ἡ διὰ μέσου οἰκογενειακῶν βιωμάτων σχέσις πρὸς τὴν οἰκονομικὴν μονάδα εἶναι ἰδιουτυπία τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος, ὀφείλεται δὲ κυρίως εἰς τὸν ἰσχυρὸν οἰκογενειακὸν σύνδεσμον. Κατὰ ταῦτα τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα ἐπικυροῦσι τὴν γνώμην τοῦ Α. Αbraham (21), καθ' ἣν ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἐφηβον διαμορφοῦται εἰς παράγοντα μορφώσεως τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, ὁ ἰδιαιτέρος οὗτος σύνδεσμος δημιουργεῖ ἰδιότυπον μορφὴν σχέσεως πρὸς τὴν οἰκονομικὴν μονάδα, ἣτις εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα παρουσιάζεται ὡς :

- Περιβάλλον ὠρίμων ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἐφηβος ἀδιαφόρος : (20^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ προσαρμοσθῆ (30^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ ὑπακούη (10^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ ὑποκριθῆ (60^ο/₁₀₀)
- Περιβάλλον ξένων ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἐφηβος : (60^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ φοβᾶται (40^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ εἶναι εὐχάριστος (10^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ κολακεύη (20^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ μισῆ κρυφίως (30^ο/₁₀₀)
- Περιβάλλον ἀγαπητῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ ὅποῖον ὁ ἐφηβος : (20^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους (5^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ ἐξυπηρετῆ τοὺς ἄλλους (5^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ ἐργάζεται δι' ἑαυτὸν (5^ο/₁₀₀)
  - ὀφείλει νὰ «εἶναι τὸ ἀγαπητὸ παιδί» (60^ο/₁₀₀)

Γενετικῶς ἐξεταζόμενα αἱ ἀνωτέρω μορφαὶ παρουσιάζονται κυρίως κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ περιβάλλοντος τῶν «ἀγαπητῶν ἀνθρώπων» καὶ τῶν «ξένων ἀνθρώπων» διὰ νὰ καταλήξωσι τελικῶς περὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐργασίας εἰς τὴν μορφήν τοῦ «ἄνευ διαφέροντος περιβάλλοντος ὠρίμων ἀνθρώπων», καθ' ὃ ὁ ἐφηβος συναισθηματικῶς ἀποξενοῦται ἐκ τῆς οἰκονομικῆς μονάδος. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμφανίζεται τὸ φαινόμενον τῆς «ἐπαγγελματικῆς ἀνακλαστικῆς βιώσεως», καθ' ὃ ὁ ἐφηβος βιοῖ τὴν οἰκονομικὴν μονάδα οὐχὶ αὐτὴν καθ' αὐτὴν ἀλλ' ἐν τῇ ἀνακλάσει αὐτῆς ἐν τῇ κοινωσίᾳ.

β) Ἡ ἔννοια τοῦ ἐργοδότου. Ἐρευναι διεξαχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Sehel'sky (22) καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἀπέδειξαν, ὅτι ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἡ «προλεταριακὴ συνείδησις» τῶν ἐργαζομένων τείνει νὰ ἐξαφανισθῆ καὶ συμφώνως πρὸς τὴν διαπίστωσιν ταύτην δὲν φορτίζεται ἡ σχέσις ἐργαζομένου πρὸς ἐργοδότην συναισθηματικῶς καὶ δὲν ἐπιτελεῖ-

ται αὕτη προσωπικῶς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον σὺν τῇ διευκρινήσει, ὅτι ἡ στάσις τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου ἐναντι τοῦ ἐργοδότη δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «προλεταριακὴ συνείδησις» ἀπλῶς, ἀλλὰ λαμβάνει ἰδιαιτέρον προσωπικὸν χαρακτήρα. Διὰ τὸν ἐργαζόμενον Ἕλληνα ἔφηβον ὁ ἐργοδότης εἶναι πρόσωπον βιοῦν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς καὶ ρυθμίζον τὰ προβλήματα τούτου καὶ οὐχὶ «ἀπρόσωπος ρυθμιστικὴ δύναμις». Διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον ὁ ἐργοδότης βιοῦται:

- ὡς «κυρίαρχον πρόσωπον» ἐναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (20%^ο)
  - δουλικὴν στάσιν (40%^ο)
  - ὑποκριτικὴν στάσιν (40%^ο)
  - ἀρνητικὴν στάσιν (20%^ο)
- ὡς «ἀδιάφορον πρόσωπον» ἐναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (10%^ο)
  - «ἀδιάφορον» στάσιν (20%^ο)
  - πολεμικὴν στάσιν (60%^ο)
  - ἐκμεταλλευτικὴν στάσιν (20%^ο)
- ὡς «βασανιστικὸν πρόσωπον» ἐναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ (20%^ο)
  - στάσιν ὑπομονῆς (25%^ο)
  - στάσιν θύματος (20%^ο)
  - στάσιν ἥρωος (30%^ο)
  - στάσιν διαβρωτικὴν (25%^ο)
- ὡς «ἄδικον πρόσωπον» ἐναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ (20%^ο)
  - στάσιν ἐξευμενιστικὴν (10%^ο)
  - στάσιν συκοφαντικὴν διὰ τοὺς ἄλλους (60%^ο)
  - στάσιν τοῦ ἐν τῷ δικαίῳ αὐτοῦ βλαπτομένου (30%^ο)
- ὡς «πατρικὸν πρόσωπον» ἐναντι τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ τηρήσῃ: (30%^ο)
  - στάσιν υἱικὴν (15%^ο)
  - στάσιν ἀρνήσεως πρὸς πατέρα (30%^ο)
  - στάσιν προδοτικὴν πρὸς πατέρα (15%^ο)
  - στάσιν «ἀσώτου» υἱοῦ (40%^ο)

Γενετικῶς ἡ μορφή τοῦ «πατρικοῦ προσώπου» τοῦ ἐργοδότη ἐμφανίζεται πρώτη καὶ βάσει τῆς μορφώσεως ταύτης ρυθμίζεται ἡ κατεύθυνσις τῶν λοιπῶν μορφῶν. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην μορφήν ἐπιτελοῦνται δραματικαὶ βιωματικαὶ καταστάσεις διὰ τὸν ἔφηβον ἀναφερόμενοι πλήρως εἰς «τὸ ὑποκατάστατον τοῦ πατρὸς» μεθ' ὀπασῶν τῶν διαφοροποιήσεων αὐτῶν. Ἐντὸς τῶν βιωματικῶν αὐτῶν καταστάσεων μορφοῦται ἡ προσωπικότης τοῦ ἐργαζομένου Ἕλληνο ἐφήβου λόγῳ τῆς μὴ ὑπάρξεως εἰσέτι ἐν Ἑλλάδι «ψυχολόγου» εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τελείως μόνη, συμβατικῶς, ἐπεισοδιακῶς καὶ τυχαίως.

γ) Ἡ ἔννοια τῆς οικονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς θέσεως τῆς οικονομικῆς μονάδος. Βάσει τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν εὐρέθη, ὅτι εἰς τοὺς ἐργαζομένους Ἕλληνας ἐφήβους παρατηρεῖται κυρίως (80–90 %) τὸ «φαινόμενον τῆς ἐπιχειρηματικῆς αἰσιοδοξίας». Κατ' αὐτὸ ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος ἀποφεύγει νὰ ἐπεξεργασθῇ βιωματικῶς τὰς ἀπαισιοδόξους ἢ τὰς δυσκολίαν παρουσιαζούσας προβλέψεις ἢ καταστάσεις τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῆς ἐπιχειρήσεως, εἰς τὴν ἐργάζεται καὶ βιοῖ κυρίως αἰσιοδόξους προβλέψεις λαμβάνων τὴν ἀντίστοιχον στάσιν. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν δίδεται ὑπ' αὐτοῦ ἰδία ἐρμηνεῖα συμφώνως πρὸς τὴν ἐφηβικὴν δομὴν καὶ ὑφὴν τῆς προσωπικότητος.

Ε' Ἐργαζόμενος ἐφηβος καὶ οἰκογένεια

α) Θέσις πρὸς τὴν οἰκογένειαν (*). Οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ κυρίως ἀνήκουσιν εἰς πολυμελεῖς οἰκογενεῖας καὶ τὸ ὅτι ἀπλῶς καὶ μόνον ἀνήκουσιν εἰς τοιαύτας δημιουργεῖ πλείστους ὅσους προβληματισμούς. Ὡς ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῶν Bognermann καὶ Eimppid ἐξάγεται, ἡ ὑφὴ τῆς οἰκογενεῖας ἐργαζομένων ἐφήβων εἶναι ἄκρως χαλαρὰ λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἐφηβοὶ λύνονται ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς σχέσεως λίαν ἔνωρῖς. Εἰς μέγιστον βαθμὸν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν καὶ κυρίως νὰ διακρίνωμεν δύο τύπους ἐφήβων, οἵτινες εἶναι ἀντιπροσωπευτικοὶ τοῦ ἐργαζομένου Ἕλληνος ἐφήβου εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ἧτις χαρακτηρίζεται ὡς θέσις τοῦ «οἰκογενειακῶς μόνου». Οἱ τύποι οὗτοι διαστέλλονται βάσει τῆς σχέσεως τοῦ τόπου ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογενεῖας καὶ τοῦ τόπου ἐργασίας. Οὗτοι παρουσιάζουσι τὴν ἑξῆς μορφήν :

αα) «Ὁ οἰκογενειακῶς ψυχικῶς μόνος». Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια κατοικεῖ εἰς τὸν τόπον τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι πλήρως λελυμένος ψυχικῶς ἐκ τῆς οἰκογενεῖας ἢ δὲ συμμετοχῇ τούτου εἰς αὐτὴν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα συστεγάσεως. Οὕτως, ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος οὐχὶ μόνον ἀντιμετωπίζει μόνος τὰ πάσης φύσεως προβλήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπιθυμεῖ καὶ τὴν ἀνάμειξιν τῆς οἰκογενεῖας εἰς αὐτά. Ἡ οἰκογενειακὴ ὁδήγησις ἔχει ἀπωλέσει τὸν γνωστὸν χαρακτῆρα. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ὁ ἐφηβος μορφοῦται εἰς ὑπεύθυνον κοινωνικὴν ὄντοτητα ἀντιμετωπίζων οὕτω μόνος τὰ πάσης φύσεως μορφωτικά, οικονομικά, ψυχαγωγικά προβλήματα.

ββ) «Ὁ οἰκογενειακῶς τοπικῶς μόνος». Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἐφηβος, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια δὲν κατοικεῖ εἰς τὸν τόπον ἐργασίας αὐτοῦ (60–70 % τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων τῶν πόλεων). Οὗτος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐργασίας ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ δεδεμένος μετὰ τῆς μακρὰν εὐρισκομένης οἰκογενεῖας, ἀργότερον ὅμως ψυχικῶς λύεται ἐξ αὐτῆς.

Ἄμφότεροι οἱ τύποι δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ὠριμάζοντες ἄνευ ἐφηβικῆς οἰκογενειακῆς συνδέσεως καὶ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ ταῦτα ὡς ὑποκατάστατον τῆς οἰκογενείας ἐμφανίζονται :

- πρόσωπα ὠριμα ἐκ τοῦ ἀμέσου ἐπαγγελματικοῦ περιβάλλοντος (25%)
- πρόσωπα μὴ ὠριμα ἐκ τοῦ ἀμέσου ἐπαγγελματικοῦ περιβάλλοντος (5%)
- πρόσωπα ὠριμα ἐκ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (25%)
- πρόσωπα μὴ ὠριμα ἐκ τοῦ ἐν γένει κοινωνικοῦ περιβάλλοντος (10%)
- πρόσωπα ἐξ ἀναγνωσμάτων ἢ κινηματογραφικῶν ταινιῶν βιωθέντα (35%)

Κατὰ ταῦτα τὸ οἰκογενειακὸν βίωμα τοῦ ἐργαζομένου Ἑλλήνου ἐφήβου μορφοῦται εἰς εἰδικὰ περιβαλλογενῆ οἰκογενειακὰ πεδία, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουσιν εἰδικὴν ὑφὴν καὶ δομὴν διακρινόμενα κυρίως βάσει τῆς «δυνάμει» μορφώσεως αὐτῶν. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τοιούτων πεδίων ἠρενήσαμεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πραγματικότητι διὰ τῶν κοινωνιομετρικῶν μεθόδων τοῦ J. Moreno⁽³⁰⁾ καὶ ἠύρομεν ὡς βασικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν, τὴν πλαστικότητα, τὴν περιοδικότητα, τὴν ἀστάθειαν, τὴν ἐντονον βίωσιν, τὴν δουλικότητα τῆς ὑποταγῆς, τὴν κυριαρχικότητα τῶν πρωταγωνιστῶν, τὴν διαβρωτικότητα. Ὡς δὲ ἐκ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ἐξηκριβώσαμεν ἅπαντα τὰ πεδία ταῦτα εἶναι πεφορτισμένα συναισθηματικῶς δι' ἀγχώδους καταστάσεως. Ἡ ἔννοια ὅθεν τῆς οἰκογενείας ἐν τῇ ἐργαζομένῃ νεότητι λαμβάνει ἰδιότυπον μορφήν, ἥτις κατὰ τὴν σύγχρονον αὐτῆς μορφήν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ὀδεύουσα» μὴ λαβοῦσα εἰσέτι τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς μορφήν.

β) Ἡ οἰκογενειακὴ ἱεραρχία. Ἡ ὑφὴ καὶ δομὴ τῆς οἰκογενειακῆς ἱεραρχίας ὡς ἀναγκαστικὴ μορφή συμβιώσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν λαμβάνει ἐπίσης ἰδιότυπον βιωματικὴν θέσιν, ἥτις ἐκδηλοῦται ἰδιούτως κατὰ τὴν συμπεριφορὰν. Οὕτως ἡ πατρικὴ καὶ ἡ μητρικὴ προσωπικότης δὲν λαμβάνουσι τὴν κυριαρχικὴν θέσιν καὶ τὴν ὀδηγητικὴν αὐτῶν σπουδαιότητα ipso jure ἀλλὰ βάσει τῆς συναινεσεως κυρίως τοῦ ἐφήβου. Ἡ συναινέσις αὕτη ἐξαρτᾶται :

- ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἐργαζομένου πατρὸς ἢ τῆς ἐργαζομένης μητρὸς πρὸς ἀλλήλους (20%)
- ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναγνωρίσεως τῶν γονέων (20%)
- ἐκ τῆς ἠθικῆς στάσεως τῶν γονέων (10%)
- ἐκ τῆς ἡλικίας τῶν γονέων (20%)
- ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ ἐν γένει ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν γονέων (18%)
- ἐκ τῆς φροντίδος, δι' ἧς οἱ γονεῖς ἀνέθρεψαν τὰ τέκνα (12%)

Στ'. Ἐργαζόμενος ἐφήβος καὶ παιδεία

α) Παιδευτικαὶ ἀξίαι. Ἦδη ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ «ἐργάζεσθαι» δια-

μορφούται διὰ τὸν ἔφηβον ἴδιον παιδευτικὸν πεδῖον ἐντὸς τοῦ ὁποῖου προσπαθεῖ νὰ ἐκπαιδευθῆ. Τὸ παιδευτικὸν αὐτὸ πεδῖον πλειστάκις δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ ἀσκούμενον ἐπάγγελμα. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις ὡς μόρφωσις καὶ εἰδίκευσις ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν διὰ τὸν ἔφηβον (90—100 ‰). Ὡς δὲ ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, ὡς ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις θεωρεῖται κυρίως ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευσις⁽¹¹⁾ ἣτις παρέχει κατὰ τοὺς ἐφήβους ἀσφάλειαν καὶ σταθερότητα ἐργασίας. Κατὰ ταῦτα τὸ πεδῖον τῶν παιδευτικῶν ἀξιῶν διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον καθορίζεται κυρίως ἐπὶ ὀρθολογιστικῆς καὶ πρακτικῆς βάσεως. «Αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν» διὰ τὴν ζωὴν ἐπιθυμεῖ οὗτος νὰ ἐκμάθῃ. Τοῦτο ὅμως δὲν συλλαμβάνεται ὡς θεωρητικὴ γνῶσις ἀλλ' ὡς ἐνέργεια διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Οὕτως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς παιδευτικῆς ἀξίας ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐννοεῖ τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ παιδεία διὰ τὸν ἔφηβον ἰσοῦται πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν στενὴν ἔννοιαν μόνον εἰς αὐτὸ ἀναφερομένην.

β) Ἐργατικὴ παιδαγωγικὴ⁽¹²⁾. Εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἔρευναν ταύτην ἐπεχειρήσαμεν νὰ γνωρίσωμεν τὰ βιώματα τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων κατὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν ὡς καὶ κατὰ τὴν φοίτησιν αὐτῶν εἰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς. Ὡς γνωστὸν τόσον κατὰ τὴν φοίτησιν εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἐπιχείρησιν οὐδὲν σύστημα εἰδικῆς παιδαγωγικῆς ἐργατικῆς ὑπάρχει. Τοῦτο συντελεῖ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου τοῦ «ψυχικοῦ καμάτου» (*Seelische Müdigkeit*) εἰς μέγαν βαθμὸν (60—70 ‰). Οὕτως ἐμφανίζονται ὀργανικὰ αἰσθήματα ἀδυναμίας (40—60 ‰), δυσθυμία (70—75 ‰), ἔλλειψις θελήσεως καὶ διαφέροντος πρὸς ἐργασίαν (30—40 ‰) καὶ ἀποφυγὴ πλειστάκις ἐργασίας. Κυρίως αἰτίαν ψυχικοῦ καμάτου ἀποτελεῖ ἡ ἐφαρμογὴ ἀρχῶν τῆς σχολικῆς παιδαγωγικῆς ἐπὶ μαθημάτων θεωρητικῶν εἰς τὰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς, ὡς καὶ ὁ τρόπος ἐκμάθησεως πρακτικῶς τῆς ἐργασίας. Οὕτως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τηρουμένην διαδικασίαν πρακτικῆς ἐκμάθησεως τῆς ἐργασίας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, παρατηρεῖται, ὅτι οὐδεμία ἀρχὴ ἐργασιακῆς κινησιολογίας, ἐργασιακῆς οἰκονομίας, ἐργασιακῆς μεθοδολογίας ἐφαρμόζεται. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ψυχικὴν ἐργασιακὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἐφήβου ἀνευ λόγου καὶ σκοποῦ καὶ τελικῶς τὴν ψυχικὴν ἐργασιακὴν φθορὰν αὐτοῦ. Ἐάν δὲ τις προσθέσῃ, ὅτι τοῦτο ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἐφηβικὴν περίοδον⁽¹³⁾ δύναται εὐθύς ἀμέσως νὰ συναγάγῃ τὰ συμπεράσματα. Καθ' ἡμᾶς, βάσει τῶν διεξαχθειῶν ἐρευνῶν, ἐκ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων λόγῳ μὴ ὑπάρξεως ἐργατικῆς παιδαγωγικῆς φθειρεται ψυχικῶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐργασίαν, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐργασίας ποσοστὸν 40—50 ‰, κατὰ τὸ δεύτερον 50—60 ‰, κατὰ τὸ τρίτον 65—70 ‰.

γ) Ἡ ἐπαγγελματικὴ σχολὴ ὡς μορφωτικὸν ἴδρυμα. Ἡ ἐπαγγελματικὴ σχολὴ ὡς μορφωτικὸν ἴδρυμα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν γενομένων ἐρευνῶν, μικρὰν θέσιν ἔχει εἰς τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου (2-3 %). Αἱ γνώσεις, τὰς ὁποίας παρέχει, εἰς τὴν ἐξάσκησιν καταφανῆ ἀξίαν διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος, περιφρονοῦνται. Ἡ προσωπικότης τοῦ διδασκάλου τῆς ἐπαγγελματικῆς σχολῆς οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὸν ἐφήβον. Προσωπικαὶ σχέσεις πρὸς αὐτὸν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τοῦ τυχαίου, τοῦ ἐπεισοδιακοῦ. Ὁ διδάσκαλος προσβλέπεται ἀπλῶς ὑπὸ τὴν διδακτικὴν ἔποψιν. Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν ἐφήβων προσβλέπουσιν εἰς αὐτὸν «τὸν ἄνθρωπον». Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν τὰ ἡμέτερα συμπεράσματα ἐλάχιστα συμφωνοῦσι πρὸς τὰ τῶν M. Keillacker⁽⁴⁾ καὶ H. Rempfer⁽⁵⁾.

δ) Ἡ οἰκονομικὴ μονὰς ὡς μορφωτικὸν ἴδρυμα. Ἡ ἐπιχειρήσις ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἐφήβον τὸ σχολεῖον (60-80 %). Ἐν αὐτῇ ἀναπτύσσονται μορφωτικὰ ἰδανικὰ πλειστάκις ὅμως ὑπὸ ἀρνητικὴν ἔποψιν. Τὸ σχολεῖον ὅμως τοῦτο διαμορφοῦται συμφώνως πρὸς τὰ ἰδανικὰ τοῦ ἐφήβου ὅταν δὲ δὲν δύναται τοῦτο νὰ ἀνταποκριθῆ πρὸς αὐτὰ λαμβάνει ἀρνητικὴν σημασίαν. Ἐπ' αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα ἡμῶν συμφωνοῦσιν μετὰ τῶν τοῦ K. Abraham, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύχθη.

ε) Ὁ τύπος. Ὁ τύπος δὲν ἔχει ἀπολύτως τὴν δυνατότητα νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐργαζομένου ἐφήβου, διότι δὲν δύναται ὁ ἐφήβος νὰ διαθέσῃ τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα πρὸς ἀγορὰν βιβλίων ἢ περιοδικῶν. Κατὰ ταῦτα τὸ πάσης φύσεως «φθινὸν βιβλίον» εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν μορφώσεως. Πάντως ὁ ἐργαζόμενος ἐφήβος προτιμᾷ κυρίως βιβλία θρησκευτικῆς φύσεως, ἀστυνομικῆς ὑφῆς, ἀθλητικά, περιπετειώδη, σεξουαλικῆς μύσεως. Ἡ προτίμησις αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιολογηθῆ, διότι μόνον ταῦτα προσφέρονται εἰς τὸ βαλάντιον τοῦ ἐφήβου, δέον ὅμως ὅπως τονισθῆ ἢ προτίμησις εἰς τὰ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν περιεχομένου βιβλία, ἥτις διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἐφήβους ἡλικίας 14-16 ἐτῶν ἀνέρχεται εἰς ποσοστὸν 60-70 %. Ἐπίσης δέον ὅπως τονισθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἔφεσις πρὸς ἀνάγνωσιν βιβλίων παρατηρεῖται εἰς μείζονα βαθμὸν εἰς τὰς πόλεις (70-80 %), ἢ εἰς τὴν ὑπαίθρου (30 %). Γεγονός, τὸ ὁποῖον δέον ὅπως ἀναφερθῆ, εἶναι τὸ ὅτι προτιμῶνται κυρίως μικρᾶς διαρκείας ἱστορίαι, ἀληθοφανεῖς, ἔχουσαι μόνον διήγησιν γεγονότων καὶ οὐχὶ ἀνάπτυξιν θεωρητικὴν.

στ) Ὁ κινηματογράφος. Δὲν θὰ ἦτο ἴσως ὑπερβολή, εἰς ἰσχυρισθῆτις, ὅτι ὁ κινηματογράφος ἀποτελεῖ τὸ σχολεῖον τῆς ἐργαζομένης νεότητος. Τοιαύτην ἐπίδρασιν ἔχει οὗτος, ὥστε νὰ παρατηρῆται ἐμφανῶς τὸ κινηματογραφικὸν βίωμα ὡς κεντρικὸς πυρὴν τοῦ εἰς τὴν ἐφηβικὴν φάσιν συνήθους ἰδεοκινητικοῦ φαινομένου τοῦ Carpenter (Carpenter Effect). Τὴν ἐν γένει θέσιν τοῦ κινηματογράφου ἐπὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἀνεπτύ-

ζαμεν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος βασιζομένην ἔρευναν ἡμῶν ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ κινηματογράφου (36), εἰς ἣν καὶ παραπέμπομεν. Ἐνταῦθα δέον ὅπως τονισθῆ, ὅτι ἐκ τῆς ἔρευνης προέκυψαν αἱ ἐξῆς προτιμήσεις κινηματογραφικῶν ταινιῶν: Τὰ καλούμενα «καουμπόικα» ἔργα ἔρχονται εἰς τὴν πρώτην σειρὰν (90 %), κατόπιν τὰ γενικῶς περιπετειώδη (80 %), κοινωνικά (70 %), «ρεαλιστικά» (70 %) καὶ τελικῶς τὰ Ἑλληνικά (60 %). Ἐκ τῶν προτιμήσεων τούτων ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

— Ἡ προτίμησις πρὸς τὰ κοινωνικά καὶ «ρεαλιστικά» εἶναι δείκτης τῆς θέσεως τῆς συγχρόνου ἐργαζομένης νεότητος.

— Ἡ προτίμησις πρὸς τὰ φύσεως Western («καουμπόικα») εἶναι δείκτης τῆς ἀνευ οὐδεμιᾶς τεχνικῆς ἀπαιτήσεως ἐπαφῆς τῶν ἐργαζομένων νέων μετὰ τοῦ κινηματογράφου (41).

ζ) Τὸ ραδιόφωνον (38). Αἱ μορφωτικῆς φύσεως ἐκπομπαὶ δὲν παρακολουθοῦνται ὑπὸ τῶν ἐργαζομένων ἐφήβων, διότι ἐκπέμπονται εἰς ὥρας, καθ' ὅσας ἐργάζονται. Κυρίως τὸ ραδιόφωνον δι' αὐτοὺς ἔχει ψυχαγωγικὸν χαρακτήρα (80–90 %).

Ζ. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ κοινωνικαὶ ἀξίαι

α) Ἡ φιλία. Ἡ φιλία ἀντιμετωπίζεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀμφιβολίας (70–80 %), ἀλλὰ ὁ καλὸς φίλος εἶναι ἐπιθυμητός. Εἰς τὸν φίλον ἐλάχισται ἐκμυστηρεύσεις γίνονται (80 %).

β) Ἡ συνεργασία. Ἡ συνεργασία εἶναι δεκτὴ ὡς βοήθεια (70 %) καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν νοεῖται.

γ) Ἡ οἰκονομία. Ἡ οἰκονομία ἐπιτελεῖται λόγω τοῦ ἀορίστου μέλλοντος (70 %), εἶναι δὲ πλειστάκις ἀδύνατος λόγω μὴ ὑπάρξεως τῶν ἀναγκαίων (80 %). Ἡ ἔννοια τοῦ «χαρτζιλικιοῦ» πλειστάκις εἶναι φανταστικὴ (70 %).

δ) Ὁ σεβασμός. Ὁ σεβασμὸς στρέφεται κυρίως πρὸς ἀξία πρόσωπα τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος (70 %) ὡς δὲ ἀρχὴ γενικὴν ἰσχύον ἔχουσα ἐλάχιστην σημασίαν ἔχει (10–20 %). Πάντως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας παρατηρεῖται μέγιστος βαθμὸς σεβασμοῦ κεχωρισμένος ὁμως ἐκ τῆς ἐκκλησίας.

ε) Ἡ τιμιότης. Ἡ τιμιότης ἔχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἐργαζομένην νεότητα. Τὸ περιεχόμενον ταύτης ἐπηρεάζεται ἐκ τοῦ περιβάλλοντος.

Η. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ θρησκευτικαὶ ἀξίαι

Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος εἶναι πιστός. Προσεύχεται (80 %), πιστεύει εἰς τὸν Θεόν (100 %) προσπαθεῖ νὰ εἶναι καλὸς συμφώνως πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ (60 %). Εἰς τὴν ἐκκλησίαν δὲν μεταβαίνει (70 %), καίτοι

είναι πιστός. Τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα εἶναι κυρίως φόβος πρὸ τοῦ θεοῦ (80 %).

Θ'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ μόρφωσις τοῦ ἐλευθέρου χρόνου (ψυχαγωγία)

Παρατίθεται κατωτέρω πῖναξ προτιμήσεων κατὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου :

Προτιμήσεις	14 — 16	17 — 18
Κινηματογράφος	30 %	20 %
Ραδιόφωνον	2 %	2 %
Ἄθλητισμός	5 %	3 %
Ποδόσφαιρον	30 %	30 %
Φιλαθλητισμός	5 %	5 %
Παρακολούθησις ποδ. ἀγώνων	20 %	20 %
Θέατρον	1 %	1 %
Ἐκδρομαί	1 %	1 %
Περίπατος	1 %	1 %
Καφενεῖον	—	1 %
«Ταβέρνα»	—	1 %
Τυχερὰ παίγνια	1 %	2 %
Σφαιριστήρια	3 %	6 %
Ἐπίσκεψις «οἰκων ἀνοχῆς»	1 %	7 %

Γ'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ ἐρωτισμός

Ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος τὸν ἐν γένει ἐρωτισμὸν ἀντιλαμβάνεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σεξουαλικότητος (80 %). Ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρως, τὸ «φλέρτ» τελικῶς κατ' αὐτὸν δέον ὄπως λαμβάνωσιν τὴν μορφήν αὐτήν. Ἄνευ οὐδεμιᾶς φροντίδος ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, ἐκτὸς ὠρισμένων ἀξιοσημιῶτων προσπαθειῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ θρησκευτικῶν ὀργανώσεων, ἐλάχιστα σέβεται τὸ ἕτερον φύλον, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς ἀπλῶς πλασθὲν διὰ νὰ ἰκανοποιῇ τὰς ὀρμὰς τοῦ ἄρρενος (80 %). Ἀποτελεῖ δὲ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τὸν μόνιμον ἐπισκέπτῃ τῶν «οἰκων ἀνοχῆς», ἐκ τῶν ὁποίων διαμορφοῦται κυρίως ἡ πάσης φύσεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ θεωρία καὶ στάσις τοῦ ἐφήβου.

ΓΑ'. Ἐργαζόμενος ἔφηβος καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα

Ἐλάχιστον ποσοστὸν (1—2 %) ἐργαζομένων ἀπασχολοῦσι μεταφυσικὰ προβλήματα. Ἀποσπασματικῶς ἐπιτυγχάνει τις νέους ἐργαζομένους, οἵτινες ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν «αἰωνιότητα». Μεταφυσικαὶ ἀγωνίαι, τάσεις καὶ προβληματισμοὶ εἶναι κυρίως ἀγνωστα διὰ τὸν ἐργαζόμενον ἔφηβον, τὸν ὁποῖον διακρίνει «ρεαλιστικὴ» καὶ πρακτικὴ στάσις ἐναντι τῆς ζωῆς καὶ ἐν γένει τῆς κοινωνίας.

5. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΑ ΜΙΑΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΝ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Προκειμένου τις να επιχειρήση την δημιουργίαν μιᾶς κοινωνικῆς ψυχολογικῆς τυπολογίας διὰ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, δεῖον ὅπως κατ' ἀρχὴν τονίσῃ, ὅτι πρόκειται περὶ τυπολογίας, ἣτις ρευστὰ τὰ ὅρια ἔχει.

Ὡς ἀρχὴ διὰ τὴν διάκρισιν τῶν τύπων ἐλήφθη ἡ ποιότης τῆς βιώσεως τῆς ἐπαγγελματικῆς πραγματώσεως. Βάσει ταύτης διεκρίναμεν τὸν «ἐπαγγελματικῶς ἠμποδισμένον», τὸν «μὴ ἐπαγγελλόμενον» καὶ «τὸν ἐπαγγελματικῶς ὁραματιστήν».

α) Ὁ ἐπαγγελματικῶς ἠμποδισμένος. Οὗτος εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἔφηβος, ὅστις δὲν βιοῖ τὴν παροῦσαν ἐπαγγελματικὴν κατάστασιν ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελματικὴν πραγμάτωσιν αὐτοῦ εἰς ἕτερον ἐπάγγελμα διάφορον τοῦ ἀκολουθουμένου.

β) Ὁ μὴ ἐπαγγελλόμενος. Οὗτος εἶναι ὁ ἐπαγγελματικῶς ἀνώριμος, ὅστις βάσει τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κινδυνεύει νὰ παρουσιάσῃ τὴν μορφήν τοῦ ἐπαγγελματικῶς ἀφυοῦς. Οὗτος εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἐπάγγελμα ἄνευ πληρώσεως τῶν ψυχικῶν προϋποθέσεων τελικῶς ἀποτελεῖ τὸ πάσης φύσεως ἀνειδίκευτον ὑπόστρωμα ἐκάστου ἐπαγγέλματος.

γ) Ὁ ἐπαγγελματικὸς ὁραματιστής. Οὗτος δύναται ἐκ τῶν πάσης φύσεως ἐμποδίων νὰ ἐξέλθῃ ἀλώβητος καὶ νὰ πραγμάτωσῃ τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν. Ἡ πραγμάτωσις αὕτη ὅμως οὐδὲν ὀμαλὴ εἶναι, διότι χρωματίζεται ὑπὸ τάσεων αὐτοαγάπης, αὐτοεκτιμήσεως καὶ ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων.

Βεβαίως δὲν εἶναι ἡ ἰδανικὴ πραγματικότης αὕτη ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ βάσει τῆς ἐρεύνης πραγματικότης, διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ τύποι οὗτοι δὲν πραγματοῦνται ἄκρως ὀμαλῶς.

6. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΕΦΗΒΟΥ

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ ὅποιαν διαφορὰν παρουσιάζει ὁ σύγχρονος ἐργαζόμενος ἔφηβος ἐκ τοῦ συγχρόνου σπουδάζοντος ἐφήβου. Κατὰ ταῦτα ὀρθῶς ἐλέχθη, ὅτι ἐν τῇ ἐπαγγελματικῇ ἐργασίᾳ μορφοῦται ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου (*).

Ὁ ἐργαζόμενος Ἕλλην ἔφηβος ἀποτελεῖ οὐχὶ μόνον μίαν κοινωνικὴν πραγματικότητα ἀλλὰ μίαν κοινωνικὴν προσωπικότητα, ἣτις ἀποτελεῖ παράγοντα σεβαστὸν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν οἱ κοινωνικοὶ προβληματισμοὶ αὐτοῦ εἶναι προβληματισμοὶ ἐνὸς τμήματος βασικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Hall, G. St. Youth. New York. 1904.
2. Spranger E. Psychologie des Jugendalters. Heidelberg. 1951⁹⁹. (*Εκδοσις πρώτη τῶν 1924).
3. Πρβλ. Remplein H. Die seelische Entwicklung in der Kindheit und Reifezeit München-Basel. 1952⁹. Σελ. 354 κ.έ.
4. Bruner J. S. and Goodman C. C. Value and need as organizing factors in perception. Journal of abnormal psychology-1947.
5. Lersch Ph. Probleme und Ergebnisse der Sozialpsychologie. Schweizerische Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen. Bd XVIII (1958) Σελ. 1-21.
6. Πρβλ. καὶ Schmid Erna. Die geistige Haltung der Berufsschülerin in ihrer Abhängigkeit von Entwicklung und sozialer Lage. B.P.I. 1949.
7. Πρβλ. καὶ Statistiques de l'Enseignement Technique établies par le Centre d'Études et des Recherches Documentaires de l'Enseignement Technique. Paris.
 Ἐπίσης καὶ Die Jugend in Schul=und Berufsausbildung und in Erwerbsleben. Eine Sammlung statistischer Zahlen. Zusammenge stellt und herausgegeben von Bundesministerium für Arbeit=Statistik=Bonn.
8. Πρβλ. καὶ Höhle Johannes. Die Ermüdung im Unterricht an der Berufsschule B.P.I. 1949.
9. Remplein H. ἐ.ἀ. Σελ. 375 κ.έ.
10. Πρβλ. καὶ Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογικαὶ ἔρευναι ἐπαγγελματικής καταλληλότητας πρὸς χρῆσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ, Ἀθῆναι 1958.
11. Στατιστικὴ ἐπετηρὶς τῆς ἐθνικῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἔτους 1956.
12. Πρβλ. καὶ Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογία τῆς ἐργασίας. Παραδόσεις εἰς τὴν σχολὴν ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας 1956.
 Ἐπίσης Bonnardel R. L'adaptation de l'homme à son metier. Paris 1943.
13. Πρβλ. σχετικῶς Lersch Ph. Aufbau der Person. München 1954⁹⁹.
14. Emnid - Institut für Meinungsforschung, Bielefeld. Jugend zwischen 15 und 24. 1955.
15. Scheurmann W. Eine berufspädagogische Untersuchung in Bekleidungswerken im Kölner Raum. (Wiss. Arbeit an der berufspädagog. Akademie Köln.) 1955.
16. Bornemann E. Die Bindung jugendlicher Arbeiterinnen an Betrieb und Familie. Psychologie und Praxis 1 Ig. Σελ. 236 κ.έ.
17. Schelsky H. Arbeiterjugend gestern und heute. 1955.

18. Lohmar U. Die soziale Situation der Jugend in unsere Zeit. Neues
Beginn, 6. 1955.
Fürtenberg E. Soziale Anpassungsprobleme der Jugendlichen in
Betrieb. Zbl. f. Arbeitswissenschaft. Heft 7. 1958.
19. Emnid έ.ά.
20. Πρβλ. και Reithmeier Gundelinde. Zukunftsträume der Be-
rufsschülerinnen. B.P.I. 1949.
21. Πρβλ. και Antony E. Die geistige Situation der heutigen Berufsschul-
jugend. Donauwörth. 1949.
Έπίσης Kautz H. Industrie formt Menschen. Einsiedeln. 1929.
Έπίσης Breitinger M. Zurr sozialpsychologie des Berufs. Bericht
üb. d. XIV Kongr. d. Dt. Gesel. f. Psychologie. Iena. 1935.
22. Traphagen W. Die jugendliche Arbeiterin. Dortmunder Schriften-
reihe zur Sozialforschung. 1955.
23. Suiter Sieg. Stellungnahme der Jugend zur Arbeit und zum Beruf.
B.P.I. 1949.
24. Scheurmann W. έ.ά.
25. Abraham K. Der Betrieb als Erziehungsfaktor. Wirtschaftspädag.
Schriften 3. 1953.
26. Bornemann E. έ.ά.
27. Abraham K. έ.ά.
28. Schelsky H. Arbeiterjugend gestern und heute. 1955.
29. Πρβλ. και Busemann A. Pädagogische Milieukunde Halle 1927.
Έπίσης και Stockhaus C. Die Arbeiterjugend zwischen 14 und 18
Jahren Wittenberg. 1926.
30. Moreno J. L. Foundations of sociometry. Sociometry IV 1941.
Τοῦ ίδιου Who shall survive? (A new approach to the problem of human
interrelations). 1953.
31. Πρβλ. και Νικ. Π. Μποχλογύρου. Τεχνική Ικανότης Έλληνοπαιδῶν
Δ.Σ.Ι.Ε.Α. 1958.
32. Πρβλ. και Haurerz Ch. La formation professionnelle de la jeunesse
ouvrière. 1947.
Έπίσης Carrard A. Praktische Einführung in Probleme der Arbei-
tspychologie. Zürich, 1949.
33. Πρβλ. και Tumirz O. Pädagogische Psychologie. Leipzig, 1930.
34. Keilhacker M. Die Frage der Lehrerpersönlichkeit vom Schüler
aus gesehen. Z. f. päd. Psych. 32. 1931.
35. Remplein H. Zur Psychologie der Berufsschuljugend Die Bayer.
Berufsschule I, 11. München. 1950.
36. Νικ. Π. Μποχλογύρου. Ψυχολογία τοῦ κινηματογράφου Περ. Προ-
μηθεύς. 1956.
37. Wasem E. Jugend und Filmerleben München-Basel. 1957.
38. Nordwestdeutscher Rundfunk. Jugendliche heute. 1955.
39. Moers M. Frauenarbeit und ihre Wirkungen auf die Frau. 1949.

ΑΛΛΗΛΟΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΙΝΕΖΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τοῦ κ. ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

Ὅπως δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορία μιᾶς χώρας ἂν τὴν ξεκόψουμε ἀπ' τὸ χάρτη τοῦ κόσμου, ἂν ἀγνοήσουμε ὅτι ἐγινε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά της, ἔτσι δὲν μπορούμε νὰ μελετήσουμε τὸν πολιτισμὸ της, ἂν τὸν ἐξετάσουμε μεμονωμένα. Μπορεῖ οἱ ἱστορικοὶ νὰ χώρισαν μεσινικὰ τείχη τὸν κάθε πολιτισμὸ. Σήμερα ὅμως ἡ ἀξίνα τῶν ἀρχαιολόγων γκρέμισε σὲ πολλὰ μέρη αὐτὰ τὰ τείχη καὶ μᾶς εἶναι εὐκολώτερο νὰ βροῦμε ἀλληλοεπιδράσεις. Κ' ἡ ἐπιστῆμη ἐγκατέλειψε τὶς ἐξελικτικὲς ἰδέες γιὰ κάθε πολιτισμὸ ξεχωριστὰ καὶ μαζί γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν διαφορῶν πολιτισμῶν, πού εἶχαν πρὸ πάντων ὑποστήριξει οἱ σινολόγοι. Ἡ ψυχικὴ αὐτάρκεια τῶν ἀνθρώπων κάθε τόπου δὲν εἶναι πιὰ παραδεκτὴ, ἡ ἀλληλοεπίδραση τῶν πολιτισμῶν ἀποτελεῖ τὸν κανόνα κι ὄχι ἡ αὐθόρμητη ἀλλαγὴ, δηλ. ὁ μουτσιασινισμός. Ἀκόμα καὶ στὴν ἀρχαιότατη ἐποχὴ, ὅταν τὰ μέσα ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν ἦταν πρωτόγονα, ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν ἐνὸς τόπου γίνεται ἀντιληπτὴ σ' ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὅπως τὰ ἠχητικὰ κύματα πού, ὅταν ξεκινήσουν, περικυβελοῦν τὴν ἀτμόσφαιρα, ἔστω καὶ μὲ ἀργὸ ρυθμὸ.

Ἐτσι ἀπ' τὸν 7ον αἰῶνα ἕως τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. ἕνα δυνατὸ ρεῦμα ἰδεολογίας διέτρεξε τὸν κόσμον, ξεπερνώντας τὰ σύνορα τῶν κρατῶν : στὴν Αἴγυπτον μὲ τὸν ὀσιρικὸ μυστικισμὸ, στὴν Περσίαν μὲ τὸ Ζωροάστρη, στὶς Ἰνδίες μὲ τὸ Βουδδισμό, στὴν Κίναν μὲ τὸ Λάο-Τσέ καὶ τὸν Κομφουκιό, στὴν Ἰουδαίαν μὲ τὸν Ἰερεμίαν, τὸν Ἰεζεκιήλ καὶ τὸν Ἰσαΐαν, στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ Σωκράτη καὶ τὸ μαθητὴ του τὸν Πλάτωνα. Αὐτὸ βέβαιον δὲ θὰ πῆ πὼς ὅλοι εἶχαν τὶς ἴδιες γνώμες, ἀλλ' ἐμπνέονται ἀπὸ ὠριμένες ἠθικὲς ἀρχές, αὐτὲς πού καθώρισε ὁ Λάο-Τσέ στὸ «Βιβλίον τοῦ δρόμου τῆς ἀρετῆς». Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ξεσηκώνεται ἐναντίον τῶν μορφωμένων, πού τοὺς θεωρεῖ δημόσιον κίνδυνον, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ σοφιστὲς εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὴν Κίναν. Ὑποστηρίζει πὼς ἡ γνώση δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ σοφίαν κι ὁ διανοούμενος εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένος

ἀπὸ τῆ σοφία, ὅσο ἡ γῆ ἀπ' τὸ φεγγάρι. Κηρύττει λοιπὸν —ἀπὸ τότε! — τὴν ἐπιστροφή στὴ φυσικὴ ζωὴ. Καὶ ὁ Σωκράτης πολεμᾷ τοὺς σοφιστὲς καὶ δίνει τὸ ὑπόδειγμα μιᾶς ἀπλῆς ζωῆς. Ἄλλ' ὁ Πλάτωνας θέλει τὴν ἐπιβολὴ τῶν σοφῶν —ὄχι τῶν γραμματισμένων— γιὰ νὰ ὀδηγήσουν τὸ λαὸ στὸν ἠθικὸ δρόμο.

Ἄ Ο Κομφούκιος ἦταν κι αὐτὸς φυσιοκράτης, θέλει δηλ. τὴν προσρμογὴ τῶν ἀνθρώπων στὴν τάξη πού ἐβαλε ὁ οὐρανό. Ἄλλά συστήνει κ' ἠθικοὺς κανόνες γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρήσει τὴ φυσικὴ του ἀρετὴ. Πρέπει λοιπὸν νὰ πραγματοποιηῇ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν εὐπρέπεια. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη, πού γεννήθηκε λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κινέζου σοφοῦ. Ἄ Ο Κομφούκιος πρέσβευε πῶς οἱ κυβερνήτες πρέπει νὰ κυβερνοῦν τοὺς ὑπηκόους τους περισσότερο μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ παραδείγματος παρά μὲ ποινές. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Σωκράτης, πού προτίμησε τὸ θάνατο παρά τὴ φυγὴ ἀπὸ τὴ φυλακὴ γιὰ νὰ μὴ δώσει τὸ κακὸ παράδειγμα.

Γενικώτερα ἡ κινέζικη σκέψη εἶναι προσανατολισμένη ὄχι στὴν ἀπλὴ γνώση, ἀλλὰ στὴ μὀρφωση. Τείνει στὴ σοφία κι ὄχι στὴν ἐπιστήμη. Ἄ Η σκέψη τῶν Κινέζων δὲν ἀνταποκρίνεται λοιπὸν στὸν εὐρωπαϊκὸ ρασιοναλισμὸ, πού προσπαθεῖ νὰ βρῆ ἀφηρημένους νόμους. Ἄ Η σοφία τῶν ἀνθρώπων κ' ἡ φυσικὴ τάξη βρίσκονται γι' αὐτοὺς σὲ ἀρμονία. Τὸ παλιὸ κινέζικο πνεῦμα εἶναι ἀντίθετο στὴν ἐπιστήμη καὶ βασιζέται στὴν παράδοση, δηλ. στὴν πείρα. Ἄ Ἐνῶ ἀντίθετα τὸ παλιὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα τείνει ν' ἀντιτάξῃ τὸ ὑποκείμενο στὸ ἀντικείμενο κι ὄχι νὰ τὰ συνδέσει. Προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐννοιες, τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη.

Ἄ Η Κίνα ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴν Ἄ Ανατολὴ μέσα ἀπὸ τὶς στέππες τῆς Κεντρικῆς Ἄ Ασίας. Ἄ Ο «Δρόμος τοῦ μεταξιοῦ» μεταξὺ Κίνας καὶ Βυζαντίου, μέσα ἀπὸ τὶς ὁάσεις τοῦ Τουρκεστάν, τελειῶνε στὸ ὑψίπεδο τοῦ Παμίρ, στὸ μέρος πού οἱ Ἄ Ἕλληνες ὀνόμαζαν «Λίθινος Πύργος» καὶ πού οἱ Τοῦρκοι μετέφρασαν κυριολεκτικὰ «Γᾶsh Kouigau». Ἄ Ἐκεῖ συναντιόνταν τὰ καραβάνια πού ἐφταναν ἀπὸ τὴν Ἄ Ανατολὴ κι ἀπὸ τὴ Δύση γιὰ ν' ἀνταλλάξουν τὶςπραμάτειές τους. Εἶναι ὁ δρόμος πού ἀκολούθησε ὁ Μάρκο Πόλο, ὁ πρῶτος πού γνώρισε στοὺς Εὐρωπαίους τὸν κινέζικο πολιτισμὸ. Ἄ Ἐπειτα ὑπάρχει κι ὁ δρόμος τῆς Βερμανίας καὶ γενικώτερα ἡ θαλασσινὴ ἐπικοινωνία τῶν νοτιῶν θαλασσῶν, συνηθισμένη ἀπὸ τὴν παλιὰ ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται ὅπ' τὸ βιβλίον τοῦ Ἄ Αραβος ἐμπόρου Σουλεϊμάν, γραμμένο πέντε αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Μάρκο Πόλο. Εἶναι «ὁ δρόμος τῶν μπαχαρικῶν» πού ἔνωσε τὴν Ἄ Ἑλληνιστικὴ Ἄ Ἑλλάδα μὲ τὴν Μακρυνὴ Ἄ Ανατολὴ, αὐτὸν πού ἀκολούθησε ὁ Μάρκο Πόλο στὴν ἐπιστροφή του.

Ἄ Ἀπὸ τοὺς δρόμους αὐτοὺς εἰσήχθηκε στὴν Κίνα ἡ ἑλληνοβουδδιστικὴ

τέχνη, πού αναπτύχθηκε στην Ίνδία ύστερα από την εισβολή του 'Αλεξάνδρου, γιατί ως τότε απαγορευόταν ή ανθρωπομορφική παράσταση του Βούδδα. Οί Έλληνες όμως τεχνίτες του έδωσαν τή μορφή του 'Απόλλωνα και στους συντρόφους του μορφές απ' τó 'Ελληνικό Πάνθεον. Είναι αλήθεια πώς τó πέρασμα του 'Αλεξάνδρου από τήν Ίνδία ήταν γρήγορο και πρόσκαιρο. Χάρη όμως στους έλληνοπάρθους πρίγκηπες, οί έλληνιστικές Ιδέες έπιασαν ρίζες στη χώρα του Γκανταρά κ' έπηρέασαν όλες τīs θρησκείες και πρό πάντων τó Βουδδισμό. 'Ο Γκωτάμα μεταμορφώθηκε σέ θεό κι από φιλοσοφικό σύστημα, πού δέ γνωρίζει θεό και ψυχή, ό Βουδδισμός έγεινε θρησκεία. 'Η τέχνη του Γκανταρά έπηρεάστηκε άμεσα από τīs σύγχρονές της έλληνιστικές σχολές τής 'Αντιόχειας, τής Παλμύρας, τών Σούσων και τής Σελεύκειας. Και όταν οί Ίνδοι Ιεραπόστολοι ήλθαν στη χώρα του Κομφούκιου ν' αποκαλύψουν τή σοφία του σοφού τής Νεπάλης, έφεραν μαζί τους άγάλματα κ' εικόνες μέ τó γεμάτο πνευματικότητα, συμπόνια κ' αγάπη μείδιμάτου, σαν πειστήρια, νά συγκινήσουν και νά προσηλυτίσουν τούς σκεπτικιστές Κινέζους.

'Ο Βουδδισμός παραδέχτηκε τήν άλεξανδρινή εικονογραφία και αυτό είναι μιá μεταθανάτια νίκη του 'Αλεξάνδρου. Ένω ή 'Ελλάδα είχε συγχωνευτή στό Βυζάντιο, ή καλλιτεχνική της επίδραση, δεμένη πιά άναπόσπαστα μέ τó βουδδιστικό δόγμα στην 'Ασία, εξακολουθούσε ως τόν 7ον αιώνα νά γίνεται αισθητή ίσαμε τήν Κίνα, όπως τó φώς ενός άστρου πού δέν υπάρχει πιά εξακολουθεί νά φτάνη στη γή μέσα απ' τó διάστημα και τó χρόνο. Σήμερα δέν υπάρχει πιά τίποτε από αύτην τή λαμπρή έμπορική, θρησκευτική και καλλιτεχνική δράση. 'Η έρημοποίηση τής κοιλάδας του Ταρέμ σκότωσε τή γή, όπως τó 'Ισλάμ έσβυσε τīs άρχαίες έστιές του βουδδικού πολιτισμού. "Έτσι έπεσε τó γιοφύρι πού οί άνθρωποι κατασκεύασαν νά περάση ό έλληνικός πολιτισμός στον κινέζικο κόσμο ώσπου, πολύ άργότερα, άρχισε ή έπικοινωνία τής Δ. Ευρώπης μέ τή μακρυνή 'Ανατολή απ' τó θαλασσινό πιά δρόμο.

Μά και γενικότερα, ή έλληνιστική τέχνη είχε βασική επίδραση στη διαμόρφωση τής αισθητικής στις εικαστικές τέχνες τής 'Απω 'Ανατολής. "Έτσι τó κύμα πού γεννήθηκε στις όχθες του Αιγαίου καταστάλαξε σέ κάποιο κινέζικο άγαλμα ή σέ κάποιο γιαπωνέζικο τοπίο. Γιατί ή επίδραση τής έλληνικής τέχνης δέν περιορίστηκε μόνο στό θρησκευτικό τομέα. Τά άγαλματάκια πού βρέθηκαν στους κινέζικους τάφους θυμίζουν τά έλληνικά ταναγραίικα. Και βέβαια ή επίδραση του έλληνοιστικού, του έλληνοσκυθικού πολιτισμού θά υπήρξε γενικώτερη στην Κίνα, αφού ό 'Αλέξανδρος είχε ίδρύση τήν «'Εσχάτη 'Αλεξάνδρεια» στό K hodjend, στά σύγχρονα Ferghana, εκεί όπου τελειώνουν τά κινέζικα βουνά, τά Ουράνια βουνά (Τ' Ien—Chan). Σιγά—σιγά βέ-

βαια τὰ ἑλληνικά πρότυπα πῆραν τὴν κινεζικὴ μορφή, ὅπως στὶς Ἰνδίες καὶ στὴν Περσία εἶχαν πάρει ἐντόπιες μορφές.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς πολὺ νωρὶς οἱ Κινέζοι εἶχαν ἀναπτύξει ἕνα νεολιθικὸ πολιτισμὸ, πρὶν ἀπὸ 5.000 περίπου χρόνια. Ἄλλ' ἢ ἱστορικὴ ἐποχὴ τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε πολὺ πρὶν ἀργά, στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα π. Χ., ὄχι σὰ συνέχεια τῆς παλιᾶς ἐντόπιας νεολιθικῆς, ἀλλὰ φανερά ἐπηρεασμένη ἀπ' τὸν πολιτισμὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ ἀργότερα ἀπ' τὸν ἑλληνοβουδδιστικὸ πολιτισμὸ. Αὐτὸ βέβαια δὲ μειώνει τὴν ἀξία τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ, πού μπόρεσε ν' ἀφομοιώσῃ καὶ ν' ἀξιοποιήσῃ καὶ νὰ ἐντάξῃ στὸ δικό τους τὰ στοιχεῖα πού παρέλαβε ἀπὸ τοὺς ξένους λαοὺς πού, κατὰ καιροὺς, εἰσέβαλαν στὴν Κίνα. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν κρητικὸ πολιτισμὸ, πρὶν φτάσῃ στὴν κλασικὴ του ἀκμὴ. Ὁ κινεζικὸς πολιτισμὸς κράτησε τὴν πρωτοτυπία του, πού τὸν ξεχωρίζει ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς ξένους πολιτισμοὺς ἀλλὰ κ' ἀπὸ τοὺς συγγενικοὺς του, ὅπως εἶναι οἱ πολιτισμοὶ τῆς Μογγολίας, τοῦ Θιβέτ, τῆς Κορέας καὶ τῆς Γιαπωνίας. Καὶ ἀκόμα ἡ Κίνα ὑπῆρξε ὁ μεγάλος ἐκπολιτιστικὸς συντελεστής τῆς Μακρυνῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἡ Ἑλλάδα τῆς Κοντινῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ν. Εὐρώπης.

Δίκαια λοιπὸν οἱ Κινέζοι εἶναι περήφανοι γιὰ τὸν πολιτισμὸ τους. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς τὸ συναίσθημα πού ἐνώνει τὴν πλατεῖα κοινότητα τῶν λαῶν τῆς Κίνας δὲν ἦταν καὶ δὲν εἶναι κυρίως τὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα, ἀλλ' ἡ συνείδηση ἑνὸς κοινοῦ πολιτισμοῦ, πού ξεπερνᾷ τὰ σύνορα μιᾶς χώρας. Ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ Ἰσοκράτης ὑπεστήριζε πὼς Ἕλληνες εἶναι ὅσοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ παιδεία κ' ὄχι ἀπὸ δεσμοὺς φυλετικούς ἢ θρησκευτικούς. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Κινέζοι, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνόμαζαν βαρβάρους τοὺς λαοὺς πού ἦταν ξένοι στὸν πολιτισμὸ τους.

Οἱ Εὐρωπαῖοι, πού πῆγαν στὴν Κίνα πρὶν ἀπὸ τὴ Λαϊκὴ Ἐπανάσταση, εἶδαν μόνο τὴν ἀκαταστασία τῶν πόλεων, τὰ βρώμικα χωριά, τὴν κακὴ διοίκηση, τὴ φτώχεια τῶν πολλῶν. Πίσω ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει ἕνας πανάρχαιος πολιτισμὸς, πού μαζί μὲ τὸν ἑλληνικὸ, ἀποτελοῦν τοὺς ἀνώτερους πολιτισμοὺς πού ἡ ἀνθρωπότητα γνῶρισε ὡς τῶρα. Καὶ σωστά ὁ Νίκος Καζαντζάκης, ὁ κορυφαῖος σύγχρονος Ἕλληνας συγγραφέας, πού μελέτησε τὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ γράφει: «Βλογημένη νᾶναι ἡ Κίνα, πού μπόρεσε στὶς ἀνώτερες δημιουργικὲς στιγμὲς της, μετουσιώνοντας τὴν κόπρην σὲ πνεῦμα, νὰ μᾶς δείξῃ ἴσια μὲ ποῖα ὑπεράνθρωπη κορυφὴ εἶναι ἱκανὸ νὰ φτάσῃ τὸ ἀνθρώπινο ὕλικό».

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΓΕΝΝΗΣΕΩΝ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΝΙΚ. Ι. ΠΟΛΥΖΟΥ

Χρησιμοποιεῖται ὡς ὄρος τῆς οἰκονομικῆς δημογραφίας εἰς τὰς μαλθουσιανὰς καὶ νεο-μαλθουσιανὰς θεωρίας καὶ εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν γαλλικὴν ὡς *contrôle des naissances* καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὡς *birth control*. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ ἐπίσης ὡς διευθυνομένη γεννητικότης ἢ ἠθελημένη στειρότης ἢ ἠθελημένη ἀναπαραγωγή ἢ ἐν-συνείδητος γονιμοποιήσις.

Τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ θεωρεῖται ἀπὸ ἱστορικοὺς καὶ δημογράφους ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα αἰτία τῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηῶν καὶ τῆς Ρώμης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Σήμερον, κατόπιν τῆς εὐρείας διαδόσεως τῆς ἀμβλώσεως, τῶν τεχνικῶν ἀντισυλληπτικῶν μέτρων ἀπὸ τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, τῆς ἐκλαϊκείσεως τῆς ἀντισυλληπτικῆς ὑδροθεραπείας ἀπὸ τὸ 1930 καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τῆς εὐρείας ἐνημερώσεως ἐπὶ τῆς μεθόδου Ogino-Klüss ἀπὸ τὸ 1935 καὶ τῆς ἀνοχῆς τῆς μεθόδου ταύτης ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων προκαλεῖ ζωντὸν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (δημογραφίας, οἰκονομίας, κοινωνιολογίας) ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς.

Ἀπασχολεῖ ἰδιαιτέρως τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ αἱ ὁποῖαι ἀφοῦ ἐγνώρισαν μίαν ἄνευ προηγουμένου δημογραφικὴν ἀκμὴν κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας, ἀντιμετωπίζουσι σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν κίνδυνον τῆς δημογραφικῆς παρακμῆς καὶ τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς αἱ ὁποῖαι τὴν συνοδεύουσι καὶ λαμβάνουσι μέτρα ἀναχαιτίσεως τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων: οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα ὑπὲρ τῶν πολυτέκνων οἰκογενειῶν τριῶν τέκνων καὶ ἄνω, παροχὰς εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος καὶ φορολογικὴν ἀπαλλαγὴν τῶν πολυτέκνων, αὐστηρὰς κυρώσεις κατὰ τῶν ὑπευθύνων τῶν ἐκτρώσεων, ἀπαγόρευσις τῶν ἀντισυλληπτικῶν μέτρων κλπ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κατηγορίας τῶν χωρῶν αὐτῶν ἢ πρόβλεψις τοῦ Μάλθου, καθ' ἣν ὁ πληθυσμὸς τείνει νὰ αὐξάνη αὐτῶν τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, φέρεται ἀντίστροφος. Τὰ ἀγαθὰ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς παράγονται πολὺ ταχύτερον τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀντιθέτως, χῶραι αἱ ὁποῖαι διανύουσι τὴν φάσιν τῆς δημογραφικῆς ἀνόδου, ὅπως εἶναι ἡ Ἰαπωνία, αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κίνα, προσφεύγουσι εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ μαλθουσιανοῦ πνεύματος, τοῦ ἐλέγ-

χου τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπαραγωγῆς, διὰτι λόγω τῆς ἀνεπαρκoῦς τεχνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεώς των ὁ πληθυσμὸς, ἀνερχόμενος εἰς 1.600.000.000 ἀτόμων, αὐξάνεται ταχύτερον τῶν ἀγαθῶν, ὑποσιτίζεται καὶ ἀποτελεῖ ὡς ἐκ τούτου ἕνα ἀπὸ τὰ ὀξύτερα παγκόσμια προβλήματα.

Ἡ τολμηροτέρα μαλθουσιανὴ πολιτικὴ τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἐφαρμόζεται εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἀπὸ τοῦ 1948 μὲ σημεῖον ἀφετηρίας τὸν «νόμον τῆς εὐγονικῆς προστάσεως» διὰ τοῦ ὁποῦ ἐπιτρέπεται ἡ στείρωσις καὶ ἡ ἐκτρωσις. Ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων ἐνθαρρύνεται ποικιλοτρόπως καὶ κυρίως διὰ τῆς συστάσεως εἰδικoῦ Ἰνστιτούτου Ἀντισυλληψεως. Κατόπιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μέτρων αὐτῶν ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων ὑπῆρξε ραγδαία. Ἀπὸ 34,3% πού ἦτο τὸ 1947 τὸ ποσοστὸν τῆς γεννητικότητος περιορίσθη εἰς 21,8%. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γυνoστῶν ἐκτρώσεων ὑπερβαίνει ἤδη τὸ ἑκατομμύριον κατ' ἔτος.

Μετὰ τὴν Ἰαπωνίαν ἡ Κίνα, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει πλέον τῶν 15.000.000 κατ' ἔτος, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1955 νὰ λαμβάνη μέτρα εὐνοοῦντα τὸν ἔλεγχον τῶν γεννήσεων. Ἡ κυβέρνησις δὲ τῶν Ἰνδιῶν ἐζήτησεν ἤδη τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Διεθνοῦς Ὁργανώσεως Ὑγείας (Ὁργανισμοῦ τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν) διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἐκουσίας στείρότητος διὰ τῆς μεθόδου τῶν κύκλων.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ φαινόμενον τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ 1935 καὶ ἐπεκτείνεται ἀλματωδῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Τὸ ποσοστὸν τῶν γεννήσεων ἐνῶ κατὰ τὰ ἔτη 1930—34 ἀνείρχεται εἰς 30,1 γεννήσεις ἐπὶ χιλίων κατοίκων, κατὰ τὴν ἐπομένην πενταετίαν 1935—1939 κατῆλθεν εἰς 26,6% καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1951—56 εἰς 19,1%, ἦτοι εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν χωρῶν τῆς Δ. Εὐρώπης καὶ πολὺ κατώτερον τοῦ ποσοστοῦ τῆς γεννητικότητος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀνερχομένου εἰς 24,6% τὸ 1952. Οὕτω, ἐνῶ τὸ 1934 μὲ πληθυσμὸν 6.726.000 εἶχομεν 208.000 γεννήσεις, τὸ 1956 μὲ πληθυσμὸν 8.400.000 ἔχομεν μόνον 156.000 γεννήσεις.

Ἐντὸς τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διαφυγούσης γεννητικότητος, ἡ ἐλάττωσις τῶν γεννήσεων ὑπολογίζεται *grasso modo* εἰς 100.000 καὶ πλέον.

Παρὰ τὴν φαινομενικῶς σταθερὰν ἐτήσιαν αὐξήσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ σήμερον κατὰ 100.000 ἄτομα, ὅσον περίπου ηὔξανετο καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα προπολεμικὰ ἔτη, τὸ γεγονός ὅτι ἡ αὐξήσις αὕτη εἶναι κατὰ κύριον λόγον προῖον τῆς μεγάλης πτώσεως τῆς θνησιμότητος (ἀπὸ 14% ὡς ἦτο προπολεμικῶς ἐμειώθη εἰς 7% μεταπολεμικῶς), θέτει διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν τὸ πρόβλημα τῆς δημογραφικῆς κρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λοιπὰς βαλκανικὰς χώρας τῶν ὁποίων ἡ γεννητικότης εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα (Γιουγκοσλαβίας 27%, Βουλγαρίας 24%).

Είναι αξιοσημείωτον ὅτι ἡ μεγάλη ἐλάττωσις τῆς Ἑλληνικῆς γεννητικότητος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, εἶναι ἀποτέλεσμα πρὸ παντὸς τοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων καὶ οὐχὶ τοῦ περιορισμοῦ ἢ τῆς ἀναστολῆς τῶν γάμων. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν προπολεμικὴν γαμηλιότητα ἢ ὅποια κατὰ τὰ ἔτη 1936—1940 ἀνῆρχετο μόλις εἰς 5,93% ... ἢ μεταπολεμικὴ (ἔτη 1949—1953) ἀνῆλθεν εἰς 7,47%,. Ἐκ τῆς ταυτοχρόνου ἐλαττώσεως τῶν γεννήσεων καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν γάμων συνάγεται ὅτι ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐκουσίου περιορισμοῦ τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῶν παισίων τοῦ γάμου.

Ἡ ἀπουσία τῆς δημογραφίας ὡς ἐπιστήμης ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετία (1939—1954) ἔλλειψις στατιστικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιευμάτων ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐξηγοῦν τὴν μὴ ἐνημέρωσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ διὰ τὴν ὑπόστασιν ἐνὸς ἔθνους ζητήματος καὶ τὴν κρατοῦσαν γενικὴν πλάνην ἐπὶ τῆς «ταχείας, ἀπεριορίστου καὶ μοιραίας» αὐξήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ αἷτια τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων ἐν Ἑλλάδι ταυτίζονται ἐν μέρει μὲ τὰ διεθνῶς διαπιστωθέντα: Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας τῶν ἀνηλίκων καὶ ἡ παράτασις τῆς ὑποχρεωτικῆς σχολικῆς περιόδου μετέτρεψαν τὴν ἀνατροφήν τῶν παιδιῶν εἰς οἰκονομικὸν βᾶρος τῆς οἰκογενείας, ἐνῶ πρὸ τῶν μέτρων αὐτῶν ἡ ἐργασία τῶν παιδιῶν 8—14 ἐτῶν ἐθεωρεῖτο ὡς μία πηγὴ «οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος». Ἡ ἐλάττωσις τῆς πατρικῆς καὶ συζυγικῆς ἐξουσίας μὲ τὴν ἀντίστοιχον χειραφέτησιν τῆς γυναικὸς ἀπέσπασεν τὴν προσοχὴν ταύτης ἐκ τῆς μητρότητος διὰ νὰ τὴν κατευθύνῃ πρὸς ποικίλας ἄλλας φροντίδας: καλλιτεχνικάς, κοινωνικάς, ἐπαγγελματικάς, ἐπιστημονικάς. Ἡ διάδοσις τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν αὐξάνει τὰς δυνατότητας τῆς «κοινωνικῆς ἀνώσεως» τῆς ἀνόδου εἰς τὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, ἡ ἀνόδος δὲ αὐτὴ πραγματοποιεῖται εὐχερέστερον χωρὶς τὸ βᾶρος τῶν παιδιῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου δημιουργεῖ νέας ἀπασχολήσεις καὶ αὐξάνει τὸ πνεῦμα τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς προνοητικότητος εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἄτομον νὰ μὴ ὑπολογίζει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν τέκνων του διὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις, εἰδικώτερον ἢ ταχεῖα ἐπέκτασις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, αὐξάνουν τὰς ἀνάγκας μὲ ρυθμὸν ταχύτερον πολλᾶκις τῆς ἀνόδου τοῦ εἰσοδήματος καὶ ἀνάγκασιν μὲ ρυθμὸν ταχύτερον πολλᾶκις τῆς ἀνόδου τοῦ εἰσοδήματος καὶ καθιστοῦν, διὰ τὰς μεσαίας κυρίως τάξεις, προβληματικὴν τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δαπανῶν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Ἡ χαλάρωσις, τέλος, τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος καὶ ὁ φόβος τῆς κυοφορίας καὶ τοῦ τοκετοῦ ἐπιδρῶν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων.

Εἰς τὰ κοινωνικά αὐτὰ ἑλατήρια τοῦ περιορισμοῦ τῆς τεκνοποιίας μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι παράγοντες κοινωνικοὶ καὶ βιολογικοὶ συγχρόνως; Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ὑποστηρίζει ὁ J. de Castro, πρόεδρος τῆς διεθνoῦς ὀργανώσεως τοῦ Ο. Η. Ε. διὰ τὴν Γεωργίαν. Ἡ ἔλλειψις πρωτεϊνῶν ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει τοὺς ὑποσιτιζομένους λαούς, τὰς ὑποσιτιζομένας λαϊκὰς μάζας, ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς λειτουργίας τοῦ ἥπατος καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἰκανότητος καταστροφῆς τῆς φολλικουλίνης, κατὰ συνέπειαν τὴν σημαντικὴν αὐξήσιν τῆς γονιμότητος. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τοὺς ὑπερσιτιζομένους. «Τὸ τραπέζι τοῦ πτωχοῦ, κατὰ τὸν de Castro, εἶναι πενιχρό, ἀλλὰ τὸ κρεββάτι του εἶναι γόνιμο». Ὅταν τὸ τραπέζι του γίνεται πλουσιώτερο, τὸ κρεββάτι του γίνεται ὀλιγώτερο γόνιμο.

Πρόσφατοι, ἐξ ἄλλου, ἐργαστηριακαὶ ἐρευναι ἀγγέλλουν ὡς ἐπικειμένην τὴν κυκλοφορίαν εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον τοῦ «στερωτικοῦ χαπιοῦ» ἐλάχιστα δαπανηροῦ καὶ ἱκανοῦ νὰ καταστήσῃ στειρὸν ἓνα ἀνδρόγυνον προσωρινῶς καὶ ἐκουσίως, χωρὶς νὰ βλάπτῃ τὸν ὄργανισμὸν καὶ χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὴν σύντομον ἐπαναφορὰν τῆς γονιμότητος. Ἡ προοπτικὴ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς συζητεῖται ἤδη μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς σοβαρὰς οικονομικὰς, δημογραφικὰς καὶ κοινωνικὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας θὰ προκαλέσῃ.

Διὰ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας προβλέπεται σημαντικὴ ἐλάττωσις τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ των. Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεῦνας εἰς πολλὰς γυναῖκας (ἢ καὶ ἀνδρόγυνα) τῶν χωρῶν αὐτῶν ὑπάρχει ἔντονος ἢ ἐπιθυμία περιορισμοῦ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἢ ὁποῖα δὲν ἐπραγματοποιήθη μέχρι σήμερον διότι τὰ ἀντισυλληπτικὰ μέτρα ἀπαιτοῦν ὠρισμένον οικονομικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδον. Τὸ «στερωτικὸν χάπι» καὶ ἂν ἐπέφερον πτωσὶν 30% τῆς γεννητικότητος, ἢ αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ θὰ περιωρίζετο εἰς τὸ ἥμισυ, ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ των ἀνάπτυξις θὰ διευκολύνετο σημαντικῶς.

Διὰ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐξωμοιουμένας πρὸς αὐτὰς ἀπὸ δημογραφικῆς ἀπόψεως λόγω χαμηλοῦ ἐπιπέδου τῆς γεννητικότητός των, ὅπως εἶναι ἡ Ἑλλάς, τὰ προαγγελλόμενα ἀντισυλληπτικὰ μέτρα, εὐχεροῦς χρήσεως καὶ τελειοποιημένης ἀποτελεσματικότητος, θὰ ἐπιφέρουν ἔτι μεγαλυτέραν μείωσιν τῶν γεννήσεων καὶ ἐπιδείνωσιν τοῦ γηρασμοῦ των. Τὸν κίνδυνον τοῦτον αἱ κυβερνήσεις τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, χάρις εἰς τὴν οἰκονομικὴν των εὐρωστίαν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν διὰ σημαντικωτέρων ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας μέτρων. Ἀντιθέτως, προβληματικὴ διαγράφεται ἡ δημογραφικὴ ἐξέλιξις τῶν χωρῶν, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιτύχουν ταχὺν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς οἰκονομίας των εἰς βαθμὸν ἱκανὸν νὰ βαστάσῃ τὰ ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὴν ἀναγγελλομένην δημογραφικὴν κρίσιν οἰκογενειακὰ βάρη.

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ὑπό τοῦ κ. ΜΙΧ. Π. ΓΟΥΤΟΥ

Τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, ἐζήτησε, διὰ σειρᾶς ἀποφάσεων τῆς Γενικῆς αὐτοῦ Συνελεύσεως, ὄχι μόνον νὰ προβάλη τὰ κοινωνικά θέματα ἀλλὰ συγχρόνως ἐπεζήτησε τὴν συστηματικωτέραν μελέτην αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἱδρυσεν ἓν μόνιμον ὄργανον, τὴν Κοινωνικὴν Ἐπιτροπὴν.

Σκοπὸς τοῦ νέου τούτου ὄργανου εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν χάραξις ἐνιαίας πολιτικῆς παρὰ τῶν Κρατῶν-μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης εἰς τὸν κοινωνικὸν τομέα.

Καίτοι ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων χωρῶν δὲν παρουσιάζει ὁμοιογένειαν καὶ ἐπομένως τὰ κατὰ κράτη κοινωνικά προβλήματα εἶναι διάφορα, ἐν τούτοις ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχουν διὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ταύτην κοινότητα βασικαὶ ἀρχαὶ κοινωνικῆς προστασίας παραδεκταὶ ἀπὸ ὅλα τὰ Κράτη.

Βεβαίως ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς καταρτίσεως τῶν δύο βασικῶν κειμένων (τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας) δὲν ἐλήφθη ἀνευ ἀντιρρήσεων· διότι ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ μὴ ἐπίλυσις παρὰ τῶν διαφόρων Κρατῶν θεμάτων ὡς τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἢ τῆς λαϊκῆς κατοικίας ἢ ἄλλων ἀναλόγων, ἦτο τόσοσ κεφαλαιώδους σημασίας, ὥστε κείμενα βασικῶν ἀρχῶν κοινωνικῆς προστασίας, ἔστω καὶ ὑπὸ μορφήν συμβατικὴν δὲν θὰ προήγαγον τὴν ἐπίλυσιν τῶν θεμάτων αὐτῶν καὶ θὰ εἶχον ἀπλῶς θεωρητικὴν ἀξίαν.

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις αὐτὰς ἀπεφασίσθη ἡ σύνταξις τόσοσ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου, ὅσον καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ὑπ' ἀριθ. 102 Συμβάσεως τοῦ Διεθοῦς Γραφείου Ἐργασίας.

Ἀμφότερα τὰ κείμενα ἔχουν σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Κρατῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινοτήτος ἐνὸς ὀρίου Κοινωνικῆς προστασίας.

Χαρακτηριστικὸν ἀμφοτέρων τῶν κειμένων εἶναι ἡ ἔντονος ἐπιρροή

του Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας καὶ ἡ ἐντόπισις κυρίως τῆς Κοινωνικῆς προστασίας εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν καλὴν ἢ κακὴν μέχρι σήμερον πρακτικὴν τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν πίεσιν τῶν Ἐργατικῶν Ὄργανώσεων τῆς Εὐρώπης ποῦ ἀποτελεῖ πλέον παράδοσιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν νεοπαγεῖς Ὄργανισμοί, ὡς εἶναι τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομακρυνθοῦν.

Διὰ τὸν Κώδικα τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον κατ' ἀρχὴν ἢ μὴ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν 102 Σύμβασιν τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας.

Πέραν τῶν δύο σχεδίων τοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου καὶ τοῦ Κώδικος Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας, κατηγήθη παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἐμπειρογνημόνων καὶ τὸ λεγόμενον Πρωτόκολλον ἐν εἶδει παραρτήματος. Τὸ Πρωτόκολλον τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐπισυνάπτεται εἰς τὸν Κώδικα Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας περιέχει ἐν ἀνώτερον ἐπίπεδον ἀσφαλιστικῆς προστασίας ἀπὸ τὸν Κώδικα καὶ ὅπως ἀναφέρεται τὸ Πρωτόκολλον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας πρὸς τὸ ὁποῖον κάποτε πρέπει νὰ προσπαθῆσουν νὰ φθάσουν ὅλα τὰ Κράτη—μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος.

Ἐὰν συγκρίνη κανεὶς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀσφαλιστικῆς προστασίας τοῦ Κώδικος καὶ τῆς Συμβάσεως 102 τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας δὲν θὰ εὕρῃ ἀξιολόγους διαφοράς. Εἰς τὸ Σχέδιον τοῦ Κώδικος ὑπάρχει ἢ αὐτὴ διάρθρωσις τῶν ἐννέα Κλάδων τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας καὶ τοῦ Κύκλου τῶν ἀσφαλιζομένων προσώπων ποῦ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 102 Σύμβασιν. Αἱ προϋποθέσεις ὁμως κυρώσεως τοῦ Κώδικος εἶναι αὐστηρότεραι τῆς Συμβάσεως 102. Ἐπίσης ἡ Σύμβασις 102, ἐπειδὴ εἶναι Σύμβασις Παγκοσμίου Ὄργανισμοῦ, ποῦ ἡ δρᾶσις του ἐκτείνεται εἰς ὅλην τὴν ὑφήλιον, ἔχει διατάξεις περὶ ἀσφαλιστικῆς προστασίας τῶν ὁποίων τὰ ὅρια εἶναι πολὺ κατώτερα τῶν παραδεδεγμένων, διότι περιλαμβάνονται εἰς τὴν σύμβασιν 102 καὶ ὀλοκληρωτικῶς ὑποανεπτυγμέναι χῶραι. Ἐφ' ὅσον ὁμως τὰ Κράτη—μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος εἶναι πολὺ ἀνωτέρας ἀναπτύξεως Κράτη δὲν ἦτο δυνατὸν αἰ διατάξεις αὗται τῶν μὴ παραδεδεγμένων ὁρίων ἀσφαλιστικῆς προστασίας νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸν Κώδικα.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν θάλασσαν ναυτικοὶ καὶ ἄλιεις κλπ. δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὴν Σύμβασιν 102, περιελήφθησαν ὁμως εἰς τὸν Κώδικα Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας.

Τέλος, εἰς τὸν Κώδικα ὑπάρχει μία διάταξις κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ συμβαλλόμενα Κράτη πρέπει νὰ συμβάλουν εἰς τὴν σύναψιν διμερῶν ἢ πολυμερῶν συμφωνιῶν μεταξύ των, ὥστε νὰ εὕρεθῃ τρόπος τὰ κτηθέντα ἤδη ἀσφαλιστικὰ δικαιώματα παρὰ τῶν ἠσφαλισμένων ποῦ ἐργάζονται προσωρινῶς ἢ μονίμως εἰς ἄλλην χώραν καθὼς καὶ αἰ δημιουργηθεῖσαι

προϋποθέσεις δια τήν απόκτησιν ενός ασφαλιστικοῦ δικαιώματος νά μὴν ἀπολεσθῶν, ἀλλὰ νά συνυπολογισθῶν κατὰ τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ασφαλιστικοῦ δικαιώματος εἰς τὸν τόπον τῆς ἐργασίας.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Σχεδίου τοῦ Κώδικος κατὰ τήν ὁποίαν τὰ οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ ἰσχύοντα εἰς τήν 102 Σύμβασιν καὶ εἰς τὰ πλείστα τῶν Κρατῶν καταβάλλονται μετὰ ἔλεγχον τοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἠσφαλισμένου (Mins Test). Εἶναι γνωστὸν πόσον εἰς τήν θεωρίαν (ἐκθεσις *Isenridge*) κατακρίνεται αὐστηρῶς ἡ ἐξάρτησις τῆς παροχῆς, τοῦ ασφαλιστικοῦ δικαιώματος ἐκ τῆς οικονομικῆς ἐρεύνης τῶν πόρων τοῦ ὑποψηφίου δικαιούχου, ὄχι μόνον διότι παρ' ὅλας τὰς διοικητικὰς ὁδηγίας (ἐγκυκλίου κλπ.) ὑπάρχει πολὺ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον εἰς ὅλην αὐτὴν τήν ἐξακρίβωσιν, ἀλλὰ καὶ διότι δημιουργεῖ τάσιν πρὸς καταχρήσεις καὶ διότι ἡ διαδικασία τῆς ἐξακρίβωσεως ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἐντελῶς ξένου στοιχείου μὲ τήν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἐπιδοτουμένου καὶ σύγχρονον ἀντίληψιν περὶ κοινωνικοῦ δικαιώματος. Ἡ Ἑλληνικὴ πείρα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ διοικητικὴ μηχανὴ τοῦ Ι.Κ.Α. δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξαρθρωθῆ, δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ καίτοι ὁ τομεὺς τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐρεύνης ἦτο μᾶλλον περιορισμένος. Ὅπως π.χ. περὶ ἀπόρων συμβιούντων ἀνιόντων, ὅταν πρόκειται νά περιληφθῶν εἰς ασφαλιστικὰ βιβλιάρια κλπ.

Ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἔδωκεν ἐντολήν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐμπειρογνομόνων νά ἐξετάσῃ τὴν δυνατότητα καταρτίσεως σχεδίου προσθέτου Πρωτοκόλλου, συνημμένου εἰς τὸν Κώδικα—ἐνὸς Πρωτοκόλλου, ὅπερ θὰ καθώριζεν ἐν ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας ὑψηλότερον ἀπὸ ἐκεῖνο, ὅπερ θεσπίζει ὁ Κῶδιξ.

Τὸ ἐν λόγῳ Σχέδιον Πρωτοκόλλου δὲν ἀποτελεῖ ἐν ἀνεξάρτητον κείμενον. Ἀπλῶς δίδει τὴν δυνατότητα, ὥστε χώρα, ἡ ὁποία ἔχει ἐπικυρώσει καὶ τὸν Κώδικα καὶ τὸ Πρωτόκολλον, νά δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ μερικὰς διατάξεις τοῦ Κώδικος δι' ἄλλων τῆς αὐτῆς φύσεως τοῦ Πρωτοκόλλου, αἵτινες παρέχουν σημαντικωτέραν ασφαλιστικὴν προστασίαν ἀπὸ τὰς τοῦ Κώδικος.

Ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς χορηγήσεως παροχῶν, ἡ ἀξία ἐνὸς συστήματος κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἐξαρτᾶται βεβαίως, εἰς μέγαν βαθμὸν, ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς περιόδου καθ' ἣν καταβάλλονται αἱ παροχαί. Ἡ ἰατρικὴ ἀντίληψις καὶ τὰ ἐπιδόματα ἀσθενείας δύνανται ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ Σχεδίου Κώδικος, μετὰ τινὰς ἐξαιρέσεις, νά περιορισθῶν εἰς 26 ἑβδομάδας δι' ἐκάστην περίπτωσιν ἀσθενείας. Αἱ ἀντίστοιχοι διατάξεις τοῦ Σχεδίου Πρωτοκόλλου εἶναι πολὺ πλέον εὐεργετικά. Ἡ ἰατρικὴ ἀντίληψις δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς περιορισμὸν, μὲ μόνην ἐξάφαισιν τὴν νοσοκομειακὴν περίθαλψιν, ἥτις δύναται νά περιορισθῆ εἰς 52 ἑβδομάδας

δι' ἐκάστην περίπτωσιν ἢ εἰς 78 ἑβδομάδας ἐκάστης συνεχοῦς περιόδου τριῶν ἐτῶν. Χρηματικά παροχαί δυνατόν νά περιορίζωνται εἰς 52 ἑβδομάδας δι' ἐκάστην περίπτωσιν, ἢ εἰς 78 ἑβδομάδας ἐντὸς μιᾶς συνεχοῦς περιόδου τριῶν ἐτῶν.

Διὰ τὴν συντάξιμον ἡλικίαν τὸ Πρωτόκολλον περιλαμβάνει τὰς ἰδίας διατάξεις μὲ τὸν Κώδικα, ἀλλὰ μὲ τὴν σημαντικὴν προσθήκην ὅτι ἀναφορικῶς πρὸς τὰ συστήματα συνταξιοδοτήσεως λόγῳ γήρατος, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζονται μόνον ἐπὶ μισθωτῶν, ἢ συντάξιμος ἡλικία, ἐπ' οὐδενὶ δύναται νά εἶναι πλέον τῶν 65 ἐτῶν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἰσότητα μεταχειρίσεως ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν ἠσφαλισμένων καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τὸ Πρωτόκολλον εἶναι πλέον εὐρὺ ἀπὸ τὸν Κώδικα.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὑπὸ τὸ καθεστῶς ἀμφοτέρων τῶν ἐν λόγῳ κειμένων δυνατόν νά ἐφαρμοσθῶν εἰδικοὶ κανόνες ἐπὶ ἀλλοδαπῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὰς παροχὰς αἱ ὁποῖαι καταβάλλονται ἀποκλειστικῶς ἢ κυρίως ἀπὸ κεφάλαια κρατικά, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἀσφαλιστικῶν συστημάτων κρατικῆς ἀσφαλίσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπὶ εἰσφορῶν βασιζόμενα συστήματα (ὡς π. χ. τὸ Ι.Κ.Α.), τὰ προστατεύοντα μισθωτοῦς, ὁ Κῶδιξ θεσπίζει ἰσότητα μεταχειρίσεως βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητος, ἐνῶ τὸ Πρωτόκολλον ἔχει παραλείψει τὴν διάταξιν ταύτην.

Τέλος, διὰ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπικύρωσιν, ἐνῶ ἡ ἐπικύρωσις, κατὰ τὸν Κώδικα ἀπαιτεῖ συμμόρφωσιν μὲ ἕξ ἀπὸ τοὺς ἐννέα κλάδους, (λαμβάνομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἀντίληψις ἀντιστοιχεῖ πρὸς δύο καὶ ἡ συνταξιοδότησις λόγῳ γήρατος πρὸς τρεῖς), ἡ ἐπικύρωσις συμφώνως πρὸς τὸ Πρωτόκολλον, ἀπαιτεῖ συμμόρφωσιν πρὸς ὀκτῶ κλάδους. Αἱ ἐλαστικαὶ διατάξεις αἱ θεσπιζόμεναι ἀνωτέρω, σχετικῶς μὲ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Κώδικος, ἐφαρμόζονται ἐπίσης καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πρωτόκολλον, ἀλλὰ ἐν κράτος ὅπερ ἐπιθυμεῖ νά ἐπικυρώσῃ τὸ Πρωτόκολλον, ποιούμενον χρῆσιν τῶν ἐλαστικῶν διατάξεων, πρέπει πάντως νά συμμορφωθῇ τούλάχιστον πρὸς ἕξ κλάδους (ἀντὶ τῶν τριῶν, ὡς ὁ Κῶδιξ ὀρίζει). Οὕτω τὸ σχέδιον Πρωτοκόλλου θεσπίζει ἐν ἐπίπεδον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας πολὺ ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ σχεδίου Κώδικος. Τὸ σχέδιον Πρωτοκόλλου, συμφώνως μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπῆς, πρέπει «ν' ἀποτελέσῃ τὸ Εὐρωπαϊκὸν ἐπίπεδον κοινωνικῆς ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον πρέπει νά ἐπιδιώκουν νά φθάσουν ὅλα τὰ μέλη».

Καὶ ὁ Κῶδιξ καὶ τὸ Πρωτόκολλον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ ἡ Σύμβασις 102 τοῦ Δ.Γ.Ε., θὰ ὑπόκεινται εἰς ἐν σύστημα ἐλέγχου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμογὴν των. Ὁ ἔλεγχος θὰ βασιζέται ἐπὶ ἐτησίων ἐκθέσεων ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεων. Αἱ ἐκθέσεις αὗται θ' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κλάδων, δι' οὓς ἐγένετο ἡ ἐπικύρωσις. Τὸ Δ.Γ.Ε. θὰ συνεργάζεται μὲ τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἐκθέσεων τούτων.

Ἐπί τῇ βάσει τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ ἄρμοδιου ὄργανου τοῦ Δ.Γ.Ε. (δηλ. τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων, τῆς ἀρμοδίας ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συμβάσεως καὶ τῶν Συστάσεων), ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἐμπειρογνομόνων ἐπὶ τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας, τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης θ' ἀναφέρηται εἰς τὴν ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴν, ἥτις ἀκολούθως, διὰ πλειοψηφίας δύο τρίτων, θ' ἀποφαίνεται ἐὰν κάθε συμβαλλόμενον μέρος ἔχη συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀναληφθείσας ὑπ' αὐτοῦ ὑποχρεώσεις, συναφῶς πρὸς τὸν Κώδικα καὶ τὸ Πρωτόκολλον. Ἐὰν ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴ θεωρήσῃ ὅτι ἐν συμβαλλόμενον μέρος δὲν ἔχει συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις του, θὰ προσκληθῆ τὸ ἐν λόγω μέρος νὰ λάβῃ τοιαῦτα μέτρα, τὰ ὁποῖα ἡ Ἐπιτροπὴ θεωρεῖ ἀναγκαῖα πρὸς ἐξασφάλισιν μιᾶς τοιαύτης ἐφαρμογῆς.

Ἐπὶ πλέον τὰ συμβαλλόμενα μέρη θὰ ὑποβάλλουν ἐκθέσεις, κάθε δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται ἡ νομοθεσία των καὶ ἡ πρακτικὴ των, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κλάδους, οἱ ὁποῖοι δὲν καλύπτονται διὰ τῆς ἐπικυρώσεώς των. Τὸ γεγονός τοῦτο θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλείας εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ θὰ δώσῃ μίαν ὠθησιν εἰς τὰς κυβερνήσεις, ὅπως αὐταὶ ἐπεκτείνουν τὴν ἐπικύρωσιν των καὶ εἰς νέους κλάδους.

Ὅπως ἐλέχθη τόσον ὁ Εὐρωπαϊκὸς Κώδιξ ὅσον καὶ τὸ Πρωτόκολλον εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς τὸ στάδιον τοῦ σχεδίου. Εἶναι τὸ προῖον πολυετῶν προσεκτικῶν παρατηρήσεων καὶ διαπραγματεύσεων καὶ ἀποτελοῦν τὸ ὀπτιμῶν, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ τύχῃ γενικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Ἡ ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴ ὑπέβαλεν ἀμφότερα τὰ κείμενα πρὸς γνωμοδότησιν εἰς τὴν Γνωμοδοτικὴν Συνέλευσιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1957, ἡ Συνέλευσις ἐξέδωσε γνωμοδότησιν (Γνωμοδότησις ἀριθ. 27 ἔτους 1957), ἥτις περιέχει μερικὰ σημεῖα ἀσκήσεως κριτικῆς ἐπὶ τῶν δύο Σχεδίων. Τώρα ἐναπόκειται εἰς τὴν ἐξ Ὑπουργῶν Ἐπιτροπὴν νὰ λάβῃ τελικὰς ἀποφάσεις. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ δύο κείμενα θὰ ἐγκριθοῦν προσεχῶς κατὰ τὸ 1959.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν διεθνῶν κειμένων ὅπως ὁ Εὐρωπαϊκὸς Κώδιξ καὶ τὸ Πρωτόκολλον Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας;

Δὲν πρόκειται περὶ συμβάσεων ἐν τῇ στενῇ νομικῇ ἐννοίᾳ.

Τὰ δύο ταῦτα κείμενα ἀπλῶς καθορίζουν μίαν σειρὰν ἐπιπέδων κοινωνικῆς ἀσφαλείας, χωρὶς ὅμως νὰ δημιουργοῦν καθεστῶς κυρώσεων ἢ πίεσιν διὰ τὴν χώραν ἐκείνην ἥτις δὲν θὰ ἐπραγματοποιεῖ τὰ ἐπίπεδα αὐτὰ τῆς Κοινωνικῆς Ἀσφαλείας. Διότι ἡ σημασία τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι μᾶλλον ἠθικὴ καὶ ψυχολογικὴ, νὰ ἐνθαρρύνουν τὰς Κυβερνήσεις τῶν διαφόρων Κρατῶν μὲ τὸ κύρος τοῦ Συμβουλίου Εὐρώπης, ν' αὐξήσουν τὰ ἐπίπεδα τῆς παρεχομένης κοινωνικῆς προστασίας.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ Γ.Σ.Ε.Ε.

Υπό τοῦ κ. Γ. ΛΑΣΚΑΡΗ

Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς «Ἐλευθέρων Συνδικαλιστικῶν Σπουδῶν Γ.Σ.Ε.Ε.»

Πρὶν λίγες μέρες, μετὰ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ 13ου Πανελλαδικοῦ Πανεργατικοῦ Συνεδρίου, γιορτάστηκαν τὰ 40 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἑργατῶν Ἑλλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.) ποὺ ἰδρύθηκε κατὰ τὸ Α΄ Πανελλαδικὸ ἰδρυτικὸ συνέδριό της (21–28 Ὀκτωβρίου 1918).

Ἡ Γ.Σ.Ε.Ε. δὲν εἶναι ἡ πρώτη Ἐθνικὴ Κεντρικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδικαλισμοῦ. Στὶς 11 Δεκεμβρίου 1911, μετὰ πρωτοβουλία τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν, ψυχὴ τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε ὁ νεαρὸς τότε δικηγόρος κ. Σπ. Θεοδωρόπουλος, ποὺ ἡ δράση του στὸ Συνδικαλιστικὸ κίνημα, ἰδίως Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀξιόλογη καὶ ἀποδοτικὴ, εἶχε συνέλθει ἓνα ἄλλο Πανεργατικὸ Συνέδριον, καὶ τότε ἰδρύθηκε ἡ Πανελλήνιος Ἑργατικὴ Ὄμοσπονδία (Π.Ε.Ο.), ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ ἡ πρώτη Κεντρικὴ Συνδικαλιστικὴ Ὀργάνωσις. Ἡ Π.Ε.Ο. ὁμῶς γιὰ πολλοὺς καὶ διάφορους λόγους, καὶ ἰδίως λόγῳ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων οἱ ὁποῖοι ἐπακολούθησαν, δὲν μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθῆ στὸν προορισμὸ της καὶ σὲ λίγο αὐτοδιαλύθηκε. Ἀπὸ τότε ὡς τὸ 1918, ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀπόπειρες συνδέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδικαλισμοῦ σὲ ἔθνικὴ κλίμακα, ποὺ ὅλες ἀπέτυχαν.

Ἀπὸ τὸ 1911 ὁμῶς στὶς κυριώτερες πόλεις τῆς χώρας μας ἰδρύονται Ἑργατικὰ Σωματεῖα καὶ Ἑργατικὰ Κέντρα, τὰ ὁποῖα ἐνώνουν τοπικὰ ὅλους τοὺς ἐργάτες.

Οἱ ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἔχουν πάρει πραγματικὰ μορφὴν ἐπιδημίας. Παντοῦ «οἱ ἀπόκληροὶ τῆς κοινωνίας», ὅπως ἀπεκάλεσε κάποτε τοὺς ἐργάτες ὁ μεγάλος Βενιζέλος, ἀγωνίζονται σκληρὰ, ἀποφασιστικὰ, μετὰ πίστην καὶ συνείδησιν γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, ποὺ ἔχει γίνοι προνόμιον τῶν ὀλίγων. Ἡ ἀστική τάξις εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ἰδίως κατὰ τὸ 1897 καὶ ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφήν τὸ 1909.

Οἱ ἀπεργίαι διαδέχονται ἡ μίαν τὴν ἄλλην· πολλὰ παίρνουν ἐπαναστατικὴν μορφήν καὶ τὰ δικαιώματα ποὺ κατακτῶνται βράβονται μετὰ αἶμα ἐκείνων ποὺ ἀγωνίζονται. Αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὴ γενικώτερη, ἔστω

καί κάπως μακρυνή, τοῦ διεθνoῦς συνδικαλισμοῦ ποῦ εἶχε τότε καθαρῶς ἐπαναστατική μορφή.

Κατακτῶνται ὁμως δικαιώματα ἔτσι τῆς «Γῆς οἱ κολασμένοι» ἀρχίζουν νά συνειδητοποιοῦν καί στή χώρα μας ὅτι τὰ δικαιώματα ποῦ διεκδικοῦν δέν παραχωροῦνται ἀλλά κατακτῶνται μέ ἀγῶνες καί θυσίες. Μετά τήν κίνηση τοῦ Δρακούλη, ἠθικο-πνευματικῆς μορφῆς, συνιστᾶται τὸ Σοσιαλιστικό (Μαρξιστικό) Κέντρο στοῦ «Πατάρι», καφενεῖου τοῦ Κήπου τοῦ Κλαυθμῶνος, ὁ Κοινωνιστικός Σύνδεσμος τῶν Σπουδαστῶν καί ἡ ἰδιόρρυθμη Συνδικαλιστική Ὅμάδα Χατζοπούλου-Μελᾶ (στοῦ καφενεῖο τῆς οἴου Κάρορη).

* * *

Λείπει ὁμως κάτι πολὺ σημαντικό καί ἀπαραίτητο γιά τήν ἀξιοποίηση τῶν ἀγῶνων αὐτῶν.

Λείπει ἡ σύνδεση ὄλων τῶν σωματείων καί ὄλων τῶν ἐργατῶν σέ Ἐθνική κλίμακα.

Λείπει ὁ συντονισμός, ἡ ἐνιαία ἐκπροσώπησις καί ἡ ἐνιαία κατεύθυνσις ὄλων αὐτῶν τῶν σκόρπιων καί ἀσύνδετων ἐργατικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνδέσεως γίνεται κάθε μέρα καί πιὸ αἰσθητή, λίγο δὲ πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, γίνεται ἐπιτακτική, ἐπείγουσα, καί γιά τήν ἐνιαία ἀντιμετώπιση τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων ποῦ ἀπασχολοῦν τήν ἐργατική τάξη τῆς χώρας μας καί γιά κάτι ἀκόμη, ποῦ ἴσως δέν εἶναι γνωστὸ στοὺς πολλοὺς, γιά νά μπορέση, γιά ἐθνικούς λόγους, νά ἐκπροσωπηθῇ ἡ ἐργατική τάξη τῆς Ἑλλάδος στή Σοσιαλιστικὴ Διάσκεψη, ποῦ συνῆλθε στοῦ ἐξωτερικοῦ, καί ἀσχολήθηκε μέ τὰ μεταπολεμικά προβλήματα ποῦ ἐνδιέφεραν τήν ἐργατικὴ τάξη διεθνῶς. Ἡ διάσκεψη αὐτὴ ἐγίνε παράλληλα μέ τήν ἐπίσημη διάσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων κρατῶν, ποῦ συνῆλθε γιά νά συζητηθῇ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης καί τίς συνθήκες λήξεως τοῦ πολέμου.

Τότε ἄρχισαν συνεννοήσεις μεταξύ τῶν Ἐργατικῶν Κέντρων Θεσσαλονίκης, Βόλου, Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καί τῶν σοσιαλιστικῶν ὁμάδων ποῦ ἐπηρέαζαν κατὰ κάποιον τρόπο τοὺς ἐργάτες καί τὰ σωματεῖα τους (τέτοιες ὁμάδες ἦταν τοῦ Νίκου Γιαννιοῦ, τοῦ Παναγιῆ Δημητράτου καί τοῦ Ἀβραάμ Μπεναρόγια). Ἀποτέλεσμα τῶν συνεννοήσεων αὐτῶν ἦταν νά ὀργανωθῇ τὸ Α' Πανελλαδικὸ Πανεργατικὸ Συνέδριο γιά τήν ἴδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.

* * *

Βρισκόμαστε τώρα στὶς 21 Ὀκτωβρίου 1918, ἡμέρα πραγματικὰ ἱστορική γιά τὸ Ἑλληνικὸ Συνδικαλιστικὸ Κίνημα.

Διακόσιοι πενήντα ἀντιπρόσωποι Ἐργατικῶν Σωματείων ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ποῦ ἐκπροσωποῦσαν περισσότερους ἀπὸ ἐξήντα χιλιά-

δες οργανωμένους εργάτες, συγκεντρώθηκαν στην πλατεία του Έργατικού Κέντρου Ἀθηνῶν και ἀπὸ κεῖ, συντεταγμένοι κατὰ τετράδες, με ἐπὶ κεφαλῆς τὴν Ὄργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου και μία τεράστια κόκκινη σημαία ξεκίνησαν γιὰ τὸ Βασιλικὸ θέατρο Ἀθηνῶν, ὅπου θὰ ἐγι-νετο τὸ Συνέδριο.

Στὶς 10 τὸ πρωί, οἱ σύεδροι εἶχαν καταλάβει τὶς θέσεις τους, και ἔπειτα ἀπὸ ἐνθουσιώδεις και ἐμπνευσμένους λόγους τοῦ Προέδρου τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς Ζανθάκη, ἀντιπροσώπου τοῦ Σωματείου Ρα-πτῶν, και τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπιτροπῆς Μαχαίρα, ἄρχισαν κανονικά, ἀλλὰ ὄχι και πολὺ ἤρεμα, οἱ ἐργασίες τοῦ συνεδρίου. Ἀπὸ τὸ Βασιλικὸ Θέατρο Ἀθηνῶν συνεχίσθηκαν στὸ Δημοτικὸ Θέατρο Πειραιῶς και τελείω-σαν στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1918, με τὴν ἐκλογή τῆς πρώτης Διοικήσεως τῆς νεοϊδρυθείσης Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἐργατῶν Ἑλλάδος.

* * *

Ὁφείλουμε ὅμως μία ἐξήγηση γιὰ τὴ φράση «οἱ ἐργασίες τοῦ Συ-νεδρίου ἄρχισαν κανονικά, ἀλλὰ ὄχι και πολὺ ἤρεμα».

Ἡ ἐργατικὴ τάξη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐπηρεάζετο ἀπὸ διάφορες ταξικὰ ἰδεολογικὲς ὁμάδες και ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις, τὴ Βενιζελικὴ και τὴν Ἀντιβενιζελικὴ, πού εἶχαν χωρίσει τὸ Κράτος και τὸ λαό, συνεπῶς και τοὺς ἐργάτες σὲ δυὸ Κράτη και δύο φανατισμένα στρατόπεδα, τῆς Θεσσαλονίκης και τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ διαφορὲς τῶν ἰδεολογικῶν και πολιτικῶν φρονημάτων, βρῆκαν τὴν ἐκφρασὴ τους στὸ Συνέδριο, ὅπου οἱ σύεδροι εἶχαν χωρισθῆ σὲ πα-ρατάξεις, πού ἀπετέλεσαν, και δυστυχῶς ἀκόμη ἀποτελοῦν, τὴν κατάρρα και τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τῆς ἐργατικῆς τάξεως.

Στὸ Συνέδριο λοιπὸν αὐτὸ ὑπῆρχαν :

Ἡ παράταξη τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Πειραιῶς με τοὺς ἀντιπρο-σώπους τῶν νήσων, ὑπὸ... Βενιζελικὴ σημαία!

Ἡ παράταξη τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν με τοὺς ἀντιπροσώ-πους τῆς Πελοποννήσου, ὑπὸ Ἀντιβενιζελικὴ σημαία! (1).

Ἡ παράταξη τῆς Φεντερασιὸν τῆς Θεσσαλονίκης (2) πού ἐνισχύετο

---

1) Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει σήμερα γιατί τότε ὁ Βενιζελισμὸς περι-έκλειε ὅλας τὶς προοδευτικὲς τοῦ τόπου δυνάμεις και ἡ μάχη με τὸ παρελθὸν ἦταν σκληρὴ. Ὁ διχασμὸς, πού ἄρχισε τὸ 1915, εἶχε πειὰ συντελεσθῆ.

2) Ἡ Φεντερασιὸν ἐμφανίστηκε στὴ Θεσσαλονικὴ σὰν Σοσιαλιστικὴ Ὄργανωση ὅταν ἡ ἐπικρατήσασα ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων τοῦ 1908 παρεχώρησε ὠρισμέ-νες πολιτικὲς ἐλευθερίες με σκοπὸ τὴν ὄργανωση τῶν Ἐθνοτήτων με Σοσιαλιστικὲς ἀρχὲς και ἐπιδιώξεις. Ἀπέτυχε ὅμως στὴν προσπάθειά της αὐτὴ και ἐστράφη πρὸς τὴν ἰδρυση Ἐπαγγελματικῶν Ὄργανώσεων, διαδραματίσασα σπουδαῖο ρόλο στὸ συνδικαλιστικὸ και ἰδίως στὸ πολιτικὸ κίνημα, διότι ὑπῆρξε ὁ κύριος πυρῆνας τοῦ ἰδρυθέντος μετὰ τὴν Γ.Σ.Ε.Ε. Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδος.

από τους Συνέδρους του Βόλου με πρωτεργάτη τον Άβραάμ Μπεναρόγια.

Τετάρτη παράταξη ήταν του Νίκου Γιαννιού, που άπετελείτο από τους σοσιαλιστές του «Παταριού».

Πέμπτη ήταν του Παναγή Δημητράτου που συνειργάζετο με την Φεντερασιόν.

Την έκτη, τέλος, παράταξη αποτελούσαν οι αναρχοσυνδικαλιστές, υπό τον Κ. Σπέραν, όλο δέ αυτό τó μωσαϊκό έπλασιώνετο από τους ανεξάρτητους.

Ύπῆρχε δηλαδή περισσότερο έκρηκτικό ύλικό από όσο χρειαζόταν για να ανατιναχθῆ στον άέρα όλη ή προσπάθεια που είχε γίνει για την ίδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.

Ό πρώτος κίνδυνος έκδηλώθηκε στην Όργανωτική Έπιτροπή του Συνεδρίου γιατί οι μὲν Άθηναίοι ζητούσαν να γίνη τó Συνέδριο στην Άθήνα, οι δέ Πειραιώτες στον Πειραιά, άπειλούντες και οι μὲν και οι δέ άποχή από τó Συνέδριο έάν δέν ίκανοποιούνταν οι άπαιτήσεις τους. Άπεφασίσθη λοιπόν τó Συνέδριο να γίνη τις πρώτες μέρες στην Άθήνα και τις τελευταίες στον Πειραιά.

Ένας άλλος όμως πολύ σοβαρώτερος κίνδυνος ξεδηλώθη την τρίτη ημέρα του Συνεδρίου κατά τῆ συζήτηση του ίδρυτικού πρωτοκόλλου. Οι σοσιαλιστές ύποστήριζαν ότι έπρεπε να υίοθητῆ ή πάλη τών τάξεων και να καθορισθῆ ότι ή δράση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε. θα αναπτύσσετο «έξω από κάθε άστική πολιτική». Οι αναρχοσυνδικαλιστές έδέχοντο την πάλη τών τάξεων, ζητούσαν όμως ή δράση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε. να γίνεται όχι μόνο έξω από κάθε άστική πολιτική, αλλά έξω από κάθε πολιτική για να άποκλείσουν και τῆ μαρξιστική πολιτική, που με την πρόταση τών σοσιαλιστῶν δέν άπεκλείετο. Όπως είναι γνωστό ό αναρχοσυνδικαλισμός σύμφωνα με τις άρχές του είναι έναντίον κάθε πολιτικῆς.

Οι άλλοι έδέχοντο τó «έξω κάθε πολιτικῆς», δέν ήθελαν όμως να ακούσουν για πάλη τών τάξεων.

Οι διαφωνίες αυτές ύπῆρξαν όξύτατες, συνεχίστηκαν και την τετάρτη ημέρα του Συνεδρίου, και άπείλησαν πολλές φορές τῆ διάσπασή του, τελικά όμως έψηφίσθη ή πρόταση τών σοσιαλιστῶν, άφῶ άπεχώρησαν προσωρινά από τó Συνέδριο μερικοί σύνεδροι. Έτσι λοιπόν πριν από 40 χρόνια ίδρύθη ή Γ.Σ.Ε.Ε.

* * *

Άπό την ίδρυση τῆς Γ.Σ.Ε.Ε., άρχίζει ή ιστορία του Έλληνικού συνδικαλισμοῦ. Ό συνδικαλισμός όμως κάθε χώρας έχει και την περίοδο τῆς προϊστορίας του, για τον Έλληνικό συνδικαλισμό άρχίζει από τó 1879, στη Σύρα, όπου ίδρύθη τó πρώτο έργατικό σωματείο. Γι' αυτόν

λοιπόν το λόγο και έπειδή το συνδικαλιστικό κίνημα τής Σύρου πού ήταν άλλωστε και ή πρώτη έμπορική, βιομηχανική και ναυτική πόλη τής Έλλάδος, διεκρίνετο για τή συνειδητότητα και τή συνέπεια τών αγώνων του. Ή Σύρα θεωρείται ή Μέκκα του Έλληνικού συνδικαλισμού, ιδίως από το 1918 πού μετετράπη ή Πανεργατική της Ένωση στο Έργατικό Κέντρο Κυκλάδων.

Το Έργατικό Κέντρο Κυκλάδων δέν φρόντισε μόνο νά συνειδητοποιήσουν οι έργάτες τά δικαιώματα πού είχαν στή ζωή, άλλα και τίς υποχρεώσεις πού είχαν άπέναντι τών οργανώσεών τους, τής κοινωνίας, και του ίδιου του έαυτού τους. Έτσι βλέπουμε νά προάγονται τά επαγγελματικά και οικονομικά τους συμφέροντα.

Το Έργατικό Κέντρο Κυκλάδων αντιμετώπιζε μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες, πού δέν του επέτρεπαν νά αναπτύξη όση δραστηριότητα ήθελε. Παρ' όλα αυτά όμως δέν έπαυσε ποτέ τους κοινωνικούς του αγώνες, πού ακόμη και σήμερα προκαλούν τόν θαυμασμό όσων μελετούν τήν Ιστορία του. Π. χ. έκανε ειδικό αγώνα κατά του άλκοολισμού με θαυμάσια άποτελέσματα. Κατέβασε όλους τους έργάτες τών Ζαχαροπλαστείων σέ άπεργία σέ ένδειξη διαμαρτυρίας κατά τών ζαχαροπλαστών, έπειδή ένόθευαν τά υλικά τών ζαχαροπλαστείων τους και είχαν δηλητηριασθή 5 άτομα! Έπίσης όταν άπεκαλύφθη νοθεία στα άλευρα πού χορηγοῦσε δωρεάν ο Γάλλος Πρόξενος, προκάλεσε κινητοποίηση ολόκληρης τής κοινωνίας και έτέθη επί κεφαλής τοπικής άπεργίας έναντίον τών έπισιτιστικών σκανδάλων στήν όποία πήραν μέρος όλοι οι έργάτες, επαγγελματίες, βιοτέχνες και γενικά ολόκληρη ή κοινωνία τής Σύρου.

Ή άπεργία αυτή υπήρξε ή πρώτη τοπική γενική άπεργία πού έγινε στήν Έλλάδα. Άποτέλεσμα τής δράσεως αυτής του Κέντρου ήταν νά άπομακρυνθή άμέσως, με προσωπική διαταγή του Πρωθυπουργού Έλευθερίου Βενιζέλου ο Νομάρχης Δουκουμετζίδης, παρ' όλους τους στενούς δεσμούς πού είχε με τόν Βενιζέλο και νά άνατεθή ο έπισιτισμός και ή άγορανομία, υπό τή διεύθυνση του νεαρού τότε Καθηγητού Στράτου Παπαϊωάννου, στο ίδιο το Έργατικό Κέντρο, πού διεκρίθη για τή χρηστή του διοίκηση και σ' αυτούς τους τομείς. Είναι πραγματικά μία ιδιόρρυθμη περίπτωση πού πρέπει βαθειά και πλατειά νά έρευνηθή και νά έξηγηθή. Έγινε τότε μιá ειρηνική επανάσταση με καθοδήγηση από διαοουμένους και με πρωτοπορία το Έργατικό Κέντρο Κυκλάδων.

* * *

Στόν «Έργατη», δημοσιογραφικό όργανο του Κέντρου, διαβάζουμε: «Όταν προσχωρήσουν οι έργάτες και τών άλλων νησιών στο Κέντρο μας, θα μπορέσουμε νά οργανωθούμε πολιτικώς, και ν' άναδείξουμε μέσα από τους κόλπους μας τους αντιπροσώπους μας για τή Βουλή

καί τὰ Δημοτικά καί Κοινοτικά Συμβούλια. Καί αὐτό εἶναι μιὰ ἀπό τίς κυριώτερες βλέψεις τοῦ Κέντρου μας, τὸ ὁποῖον θὰ φωτίσῃ τοὺς ἐργάτες καί θὰ τοὺς μάθῃ τὴν ὑψηλὴ σημασία τῆς ψήφου τους κ.λ.π. κ.λ.π.».

Αὐτὸ τὸ ἀναφέρουμε :

Πρῶτον γιὰ νὰ δείξουμε τὴν πολιτικὴ ὠριμότητα καί τὴ συνέπεια τῶν συνδικαλιστῶν τοῦ παρελθόντος. Δεύτερον, γιὰτὶ νομίζουμε ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ « Ἐργάτη », μπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ σημαία γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη, ποὺ πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ καταλάβῃ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ὀργανωθῇ καί στὴ χώρα μας πολιτικὰ σὲ δικό της πολιτικὸ ὄργανισμό, μέ σ α β έ β α ι α σ τ ἄ έ θ ν ι κ ἄ π λ α ί σ ι α, γιὰ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι τὸ αἰώνιο θῦμα τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν πολιτικῶν ἀποχρεώσεων ποὺ ὑπάρχουν στὸν τόπο μας (1).

* * *

Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ βοήθησαν τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων στὴ δράση του, καί μεγάλη εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη πρὸς ὄλους αὐτοὺς. Ὁ Πρόεδρος ἐργάτης λιμένος Γκουζούπης, ὁ βυρσοδέφης Συνοδινός, οἱ ἠλεκτροτεχνίτες Ἀνδριτσόπουλος καί Μπόμπας, ὁ φωτογράφος Ξανθάκης καί τόσοι ἄλλοι ἰδεολόγοι καί ἀγωνισταί.

Τώρα ὅμως ποὺ μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία αἰσθανόμαστε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀποκαλύψουμε ὅτι πάνω ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς ξεχώρισε, μέ τὴ φωτεινὴ λάμψη τῆς προσωπικότητάς του, ὁ κ. Στράτος Κ. Παπαϊωάννου, Κοσμητῶρ σήμερα τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς. Ὁ κ. Παπαϊωάννου, νεαρὸς τότε Καθηγητῆς στὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ τῆς Σύρου, ὑπῆρξε ὁ φωτισμένος νοῦς, ὁ ἐμπνέων καί καθοδηγῶν τὴν ὄλην δραστηριότητα τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Κυκλάδων, ἡ ψυχὴ κάθε ἐνεργείας του, ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τοῦ κόσμου τοῦ μόχθου καί τοῦ ἰδρώτα, ἀλλὰ καί ὁ ἀγωνιστῆς ποὺ βρισκόταν μέσα στὶς μάζες καί ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀγώνων τους προκινδυνεύων στὴν πρώτη γραμμῇ.

Ὁ Στράτος Παπαϊωάννου ἐμφανίσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τῆς Σύρου μέ μιὰ διάλεξή του μέ θέμα « Τὸ Κοινωνικὸ μας πρόβλημα ». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τοποθέτησή του ἦταν ἀπὸ τότε ἐξω—μαρξιστικὴ μέ ἐμφανῆ ἐπιρροή τῶν ἰδεῶν τοῦ Jauiés. Ἰδεο-

1) Πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι στὶς ἐκλογές τοῦ 1920, ποὺ τὸ Σοσιαλ-εργατικὸ Κόμμα μέ πρωτοβουλία τῆς Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης συνειργάσθη μέ τὸν Ἀντιβενιζελισμό καί ἐξέλεξε δύο βουλευτάς, τοὺς Σίδερι καί Κουριέλ, τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Κυκλάδων ἀρνήθηκε νὰ συνεργασθῇ γιὰτὶ σύμφωνα μέ τὴν καθοδήγηση Παπαϊωάννου ἔπρεπε νὰ ὀργανωθῇ ἕνα ἀνεξάρτητο τρίτο πλατὺ Λαϊκὸ Κίνημα Ἐργατῶν, Ἀγροτῶν καί Μικροαστῶν μέ εὐρύτατη δημοκρατικὴ, οικονομικὴ καί πολιτικὴ ἰδεολογία.

λόγος και ρεαλιστής γνώριζε την ελληνική πραγματικότητα και έμεινε πάντα πιστός στις απόψεις του αυτές, φίλος της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και γι' αυτό αργότερα έκδηλώθηκε «άντισταλινικός».

Η διάλεξη αυτή υπήρξε μία αποκάλυψη του πακτωλού των γνώσεων του νεαρού Καθηγητού, αλλά και ένα μαστίγωμα για τα έπισιτιστικά σκάνδαλα και εξ' αφορμής της έγινε η τοπική γενική άπεργία της κοινωνίας της Σύρου. Από τότε υπήρξε και Διευθυντής του δημοσιογραφικού όργανου του Κέντρου, ο «Έργατης», καθοδηγητής του και έμψυχωτής του.

Έν συνεχεία ώργάνωσε πολλές μορφωτικές και διαφωτιστικές διαλέξεις στο Κέντρο, που συντελούσαν στην πνευματική ανάπτυξη όλων των εργατών των Κυκλάδων. Με τη δική του πρωτοβουλία το Έργατικό Κέντρο και η Σκοπευτική και Κυνηγετική Έταιρία Σύρου ίδρυσαν Συνεταιρισμό καταναλώσεως (από τους πρώτους συνεταιρισμούς κατά το Άγγλικό πρότυπο). Με δικές του ενέργειες συνεστήθη ο πρώτος Σχολικός Συνεταιρισμός στην Έμπορική Σχολή και άρχισε η συστηματική ώργάνωση της Νεολαίας και του πρώτου «Λαϊκού Πανεπιστημίου». Γι' αυτό και υπήρξε ο στόχος τόσων και τόσων επιθέσεων για τα «καινά δαιμόνια του». Η περίοδος 1918 πρέπει να χαρακτηρισθή σαν μία μικρή επανάσταση στο ώραιο νησί της Σύρου. Δέν υπήρξε συνέχεια δυστυχώς. Ίσως από τις γενικότερες του τόπου συνθήκες, ίσως γιατί η παραμονή του κ. Παπαϊωάννου ήταν ολιγόμηνος, ίσως έφταιγε ένας περίεργος ιδεαλισμός του, που σήμερα μετά την περίοδο της κατοχής, των Δεκεμβριανών και του άντάρτικου, τον άντιλαμβανόμαστε σαν γόνιμο ρεαλισμό, αλλά τότε οι ιδέες του ήταν έξω από τις δυνατότητες της ελληνικής ζωής. Ο Κωνσταντίνος και ο Βενιζέλος ήταν οι μορφές που κυριαρχούσαν και η προσωπολατρία απέκλειε κάθε άλλο ιδεολογικό Κίνημα.

Το Κίνημα της Σύρου άξίζει πολύ να μελετηθή, όπως θα έπρεπε να συλλεγούν τα στοιχεία για την «Έταιρεία του Έπιστημονικού Σοσιαλισμού», που ίδρυσαν στα 1918 ο Λαχωβάρης, διακεκριμένος δικηγόρος της Αιγύπτου, ο Γ. Πετσόπουλος, ο Σ. Παπαϊωάννου, ο Κ. Άθανατος, ο Γ. Γεωργιάδης, ο Π. Δημητράτος, ο Α. Πουρνάρας, ο Σ. Σταυρόπουλος και άλλοι. Η «Πολιτική Έπιθεώρηση» του Α. Πουρνάρα έχει δημοσιεύσει πρακτικά των έπιστημονικών συζητήσεων της Έταιρείας.

Καιρός είναι να έρευνήσωμε το παρελθόν μας και να άντλήσωμε απ' αυτό γόνιμα συμπεράσματα. Τα πρόσωπα που έπιζούν κάθε μέρα και λιγοστεύουν και τα κείμενα δυστυχώς είναι πάρα πολύ λίγα.

Ο ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ ΣΤΑ ΑΤΥΧΗΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Υπό τῆς κ. ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΔΕΩΝ

Εύνοητο είναι τὸ ζωηρὸ ἔνδιαφέρον γύρω στὸ θέμα τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας, καὶ ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἀπὸ τὶς προεκτάσεις του, τὶς κοινωνικὲς, τὶς οικονομικὲς, τὶς ἠθικὲς. Ζεύρομε ὅλοι τί μπορεῖ νὰ στοιχίσῃ ἓνα ἀτύχημα ὄχι πιά μόνον σὲ παραγωγικὸ χρόνο καὶ χρήμα ἀλλὰ πρό πάντων σὲ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, σὲ ἀνθρώπινη δυστυχία, ψυχικὸ κλονισμὸ καὶ πόνον, ζεύρομε πόσα προβλήματα ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς προσαρμογῆς μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ τὸ ἐξηγήσωμε αὐτὸ οὔτε νὰ ἐξάρωμε τὴν ὑποχρέωση ὅλων ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐργασίας νὰ προσφέρουν τὴ συμβολὴ τους γιὰ τὴν ἐξαντλητικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος.

Ἡ ἐξέταση δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἐξαντλητικὴ, ἂν δὲν εἶναι πολὺπλευρὴ καὶ ἂν δὲν μετέχουν διάφορες ἐιδικότητες. Τὸ ἐπιβάλλει αὐτὸ καὶ ἡ ποικιλία τῶν πλαισίων, μέσα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἐπισυμβῇ ἓνα ἀτύχημα καὶ ἡ πολλαπλὴ προέλευση τῶν αἰτίων ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτό.

Ὡς κυριώτερα πλαίσια ἀπαριθμοῦμε τὶς βιομηχανικὲς καὶ βιοτεχνικὲς ἐγκαταστάσεις, τὶς μεταφορὲς καὶ γενικώτερα τὴν κυκλοφορία, τὶς φορτοεκφορτώσεις, τὰ μεταλλεῖα, κ.τ.δ., τὶς δομικὲς ἐργασίες, τὶς ἐργασίες θαλάσσης, τὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια καὶ τέλος τὶς κατοικίες. Τὶς πολλαπλὲς τοὺς αἰτίες μπορούμε ἐμπειρικὰ νὰ συγκεντρώσωμε στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες:

Μηχανικὲς—τεχνικὲς. Μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς μηχανῆς παρατηρήθηκε αὔξηση τῶν ἀτυχημάτων καὶ γι' αὐτὸ οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ τὴν πρόληψή τους ἀπέβλεπαν σὲ ἀνάλογες βελτιώσεις. Συγγενεῖς αἰτίες εἶναι αὐτὲς ποὺ βρίσκονται στὸ περιβάλλον, ὅπως ὁ ἀνεπαρκὲς φωτισμὸς, ὁ κακὸς ἀερισμὸς, ἡ ἀκατάλληλη θερμοκρασία, κ.τ.δ. Οἱ βελτιώσεις ἐδῶ ἀναφέρονται σὲ μεταβολὲς συνθηκῶν στὸ χῶρο τῆς ἐργασίας.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς αἰτίων ἐντοπίζεται στὸν ἐργαζόμενο. Τὰ αἷτια αὐτὰ εἶναι ἢ ἐξωτερικά, ὅπως ἀκατάλληλη ἐνδυμασία, μὴ χρησιμοποίηση προφυλακτικῶν ἐξαρτημάτων τῆς, π.χ. καλυμμάτων κεφαλῆς, προστατευτικῶν γυαλιῶν κ.τ.δ. ἢ εἶναι ὀργανικά, ὅπως ἡ κακὴ κατάσταση τῆς ὑγείας ἢ τέλος ἀνάγονται στὸν τομέα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Γιὰ τὴ σπουδὴ

των τελευταίων αὐτῶν ἀρμόδιοι εἶναι οἱ ψυχολόγοι καὶ οἱ ψυχοτεχνικοὶ τῆς ἐργασίας.

Λέγεται ὅτι τὰ 90% τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴ συνεργία τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ δὲν θεωρεῖται ὑπερβολή. Ἡδη στὰ 1918 εἶχε διαπιστωθῆ στὴ Μ. Βρετανία ὅτι οἱ τελειοποιήσεις τῆς μηχανῆς μὲ προοπτικὴ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ ἀτυχημάτων ἐπέτυχαν νὰ τὸν μειώσουν μόνον κατὰ 10% (1). Πολλὰ χρόνια ἀργότερα ἡ ἀμερικανὶς Η. F. Dunbar ὑποστήριξε ἀπὸ κλινικὲς παρατηρήσεις τῆς, ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας μπορεῖ νὰ περιορισθῆ κατὰ τὰ τέσσερα πέμπτα μὲ τὴν ἐγκαιρὴ ἀνακάλυψη τῶν ἀκαταλλήλων ἀτόμων καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη δουλιὰ (2). Τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐρευνῶν, ποὺ ἔχουν διεξαχθῆ σχετικὰ, εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττα. Δείχνουν πόσο ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη, παράλληλα πρὸς τὴν τεχνικὴ φύσεως ἀποψη νὰ γίνεταὶ συστηματικὴ ἐρευνα καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ γιὰτὶ εἰδικώτερα ἢ σπουδῆ τῶν ψυχολογικῆς φύσεως αἰτίων καὶ ἀναλυσή τους σὲ κατὰ μέρος συντελεστὲς κρίνεταὶ πρωταρχικῆς σημασίας. Ἡ ψυχολογία τῆς ἐργασίας σηκώνει σήμερα μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴ συγκέντρωση ἀπακριβωμένων δεδομένων στὴν περιοχὴ τῆς ἀρμοδιότητάς τῆς καὶ γιὰ τὴν ἐξεύρεση ἀντιστοίχων μέτρων περιορισμοῦ τῶν ἀτυχημάτων.

Ἡ σημασία τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ ἐπαυξάνεταὶ καὶ ἀπὸ τὴ διεισδυτικὴ του δύναμη καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν εὐαισθησία του νὰ ἐπιηρεάζεται καὶ νὰ δρᾷ κινούμενος ἀπὸ ἄλλες μὴ ψυχολογικὲς αἰτίες καὶ μέτρα. Εἶναι μέσα στὴ φύση του αὐτό· γιὰτὶ κάθε τί τὸ ἐξωτερικόν, ποὺ θὰ ἐρεθίσῃ τοὺς ἀποδέκτες του γίνεταὶ ἐντύπωση, «βιώνετα», μεταστοιχειώνεταὶ δηλ. σὲ καθαρὰ ψυχικὸ περιεχόμενον. Ἔτσι ἔχει ἀκτινοβολία στὸ ψυχικὸ κόσμον τοῦ ἐργαζομένου καὶ τὴ δύναμη νὰ ρυθμίσῃ τὴν ἐνεργητικότητά του. Γι' αὐτό, ἀκόμη καὶ ἡ σπουδῆ τῶν καθαρὰ ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀτυχημάτων ὀλοκληρώνεταὶ καὶ βαθαίνει μὲ τὴν παράλληλη ἐξέτασή τους καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ψυχολογίας.

Ἡ διεισδυτικὴ δύναμη καὶ εὐαισθησία τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ διαπιστώνεταὶ εἰδικώτερα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων ἀσφαλείας (3), καὶ ἔχει κατὰ κανόνα εὐνοϊκὰ ἐπακόλουθα.

1) Ἀπὸ ἔκθεση τοῦ Κρατικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ ἐργοστασίων (βλ. τὸ Δελτίο ἀρ. 4 τοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν ἐρευνα τῆς Βιομηχανικῆς κοπώσεως).

2) Η. F. DUNBAR: Susceptibility to accidents. Περιοδικὸ «Medical clinics of North America». Τ. 28 (1944), σελ. 653-662.

3) Λεπτομερὴ περιγραφή μέτρων ἀσφαλείας κατὰ κλάδους βιομηχανιῶν κ.λ. βλ. εἰς Π. ΠΑΥΛΑΚΗ, Ἀτυχήματα ἐργασίας. Αἰτία καὶ μέτρα προλήψεως αὐτῶν. Σελίδες 314. Ἀθῆναι, 1947. Γιὰ τὶς αἰτίες ἀτυχημάτων καὶ τὰ μέτρα προλήψεως στὶς ἐγκαταστά-

Όπου λαμβάνονται μέτρα ασφαλείας, εκεί ή απόδοση τών εργαζομένων είναι μεγαλύτερη και σύμφωνα με τὰ πορίσματα ώρισμένων έρευνητών μπορεί να φθάση και στο διπλάσιο. Η αύξηση αυτή τής απόδοσεως έχει υπολογισθή άσχετα και ανεξάρτητα από τὰ ώφέλη, που φέρει ή μείωση τής φθοράς υλικών και μηχανημάτων και ή μη άχρήστευση στελεχών από τó άτύχημα. Γιατί; Γιατί τὰ μέτρα ασφαλείας έχουν και από ψυχολογική άποψη δραστικότητα, πράγμα που τὰ κάνει δυο φορές άπαραίτητα. Καθησυχάζουν τόν εργαζόμενο και ή γνώση ότι έχουν ληφθή μέτρα, που τόν προφυλάσσουν, άπομακρύνει τήν άγωνία και τó φόβο και έλαττώνει τή νευρική ύπερένταση, που φέρνει μαζί της κάθε άπασχόληση σε έργα επικίνδυνα. Έτσι προλαβαίνουν τή διάσπαση τής ψυχικής ενεργητικότητας και βοηθοῦν τόν εργαζόμενο να άφοσιώνεται άπερίσπαστος από τήν πλευρά αυτήν στη δουλιά του. Κρατοῦν από τó άλλο μέρος ύψηλό τó ήθικό του εργαζομένου, βελτιώνουν τις διαθέσεις του προς τήν οικονομική μονάδα και προς τήν εργασία, προωθοῦν σε άγαθές σχέσεις με τή διοίκηση κ.τ.ό. Και τὰ δύο αυτά στοιχεία, ή συγκέντρωση τής ποσότητας ενέργειας και ή εύνοική στάση προς τήν εργασία και τή διοίκηση άποτελοῦν σοβαρώτατο ψυχολογικό παράγοντα για ύψηλή απόδοση.

Παρ' όλη τή σημασία και τή δραστικότητά τους έπάνω στον ψυχικό τομέα τὰ πρακτικά μέτρα ασφαλείας μόνα δέν έξαρκοῦν στον άγώνα για τόν περιορισμό τών άτυχημάτων εργασίας. Δέν μποροῦν να αντικαταστήσουν ούτε καταργοῦν τήν ειδική βοήθεια, που μπορεί να προσφέρει ή ψυχολογία και οί ψυχολόγοι. Μετέχουν κι' αυτοί στον άγώνα, όμως από άλλη στρατηγική θέση και με διάφορο όπλισμό. Ειδικώτερο έργο τους, ή αναζήτηση και ή άρση τών ψυχολογικών προϋποθέσεων τών άτυχημάτων, αυτών δηλ. που έδρεύουν στην ψυχική ύπόσταση του εργαζομένου ή όφειλονται στην επίδραση τών συνθηκών του περιβάλλοντός του και ύπαγορεύουν αντιδράσεις, που οδηγοῦν στο άτύχημα. Προϋποθέσεις και μέτρα είναι άλληλένδετα τὰ δεύτερα έποικοδομοῦνται έπάνω στη γνώση τών πρώτων.

Στή συνέχεια τής μελέτης αυτής έπισκοποῦνται τὰ κυριώτερα αίτια και συνθήκες άτυχημάτων από τή σκοπιά τής ψυχολογίας και έπακολουθοῦν τὰ συνθέστερα ψυχολογικής φύσεως μέτρα για τήν καταπολέμησή τους.

α) Μία από τις σοβαρώτερες ψυχοφυσιολογικής φύσεως αίτίες άτυχημάτων είναι ή κόπωση και ειδικώτερα ό βαθμός καματηρότητας του

σεις τής 'Α. 'Ελλην. 'Εταιρείας 'Ελληνικού Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου, βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥΣΗ, Πώς προλαμβάνονται τὰ εργατικά άτυχήματα. Περιοδικό «Παραγωγικότης» έτους Δ', τ. 26 (Φεβρ. 1958), σελ. 51-64.

εργαζομένου σε σύγκριση με τις απαιτήσεις της εργασίας. Τη σημασία του παράγοντος αυτού φώτισαν έρευνες σχετικές με το χρονικό σημείο στην ημερήσια εργασία, που έπισυμβαίνουν το συχνότερο άτυχήματα. Το σημείο αυτό συνέπιπτε λίγο πριν από τη μεσημβρινή διακοπή εργασίας καθώς και προς τις τελευταίες απογευματινές ώρες (1). 'Αλλά και μεγαλύτερης διάρκειας ημερήσια εργασία, δωδεκάωρη π.χ. σε σύγκριση με δεκάωρη, έδειχνε αριθμό άτυχημάτων δυόμισυ φορές μεγαλύτερο, σύμφωνα με διαπιστώσεις Βρετανών έρευνητών στα χρόνια του πολέμου (2). "Επειτα, με τη δωδεκάωρη δουριά τα άτυχήματα ήταν περισσότερα το απόγευμα, ενώ με τη δεκάωρη ή κατανομή τους ήταν ίση.

Σε κόπωση οδηγεί και ή μονότονη εργασία πρόσωπα, που δεν άντέχουν σ' αυτήν. 'Η κόπωση έπαυξάνεται επίσης από το φόβο για επικείμενο εργατικό άτύχημα, που προκαλεί νευρική υπερένταση είτε καταβολή περισσότερης ψυχικής ενεργητικότητας και συγκέντρωση της προσοχής. Γι' αυτό το λόγο έργα, που από τη φύση τους είναι επικίνδυνα ή και άπλά θεωρούνται επικίνδυνα, προκαλούν έντονότερα αισθήματα κοπώσεως.

β) 'Αλλη αίτια είναι ή άγνοια του εργαζομένου καθώς και ή άπειρία του. 'Ανεπαρκής οδηγία για τη χρήση ενός εργαλείου ή τη λειτουργία ενός μηχανήματος, ανεπαρκής εξήγηση του έργου και των κινδύνων του, ανεπαρκής σχετική διαφώτιση δηλ. (3), ανεπαρκής εξάσκηση του (4) και μάλιστα κάτω από την παρακολούθηση του εκπαιδευτού συχνά οδηγούν στο άτύχημα, είτε γιατί δημιουργούν κακές έξεις εργασίας είτε και για άλλους λόγους.

γ) Τρίτη σοβαρότερη αίτια είναι το χαμηλό επίπεδο των ικανοτήτων του εργαζομένου σε συσχέτιση με την εργασία που άσκει (5). 'Εκεί που οι απαιτούμενες ικανότητες δεν υπάρχουν στον ανάλογο για το έργο βαθμό, ύφίσταται μεγάλη ή πιθανότητα να έπισυμβή άτύχημα.

1) Το πόρισμα με τη σχετική καμπύλη άτυχημάτων καταχωρίζεται από τον Bernard Muscio, στο έργο του Lectures of Industrial Psychology, σελ. 60. London, 1920. "Όμως σ' αυτό δίνεται και άλλη εξήγηση: "Όχι τόσο ή κόπωση αλλά ή επίταση του ρυθμού παραγωγής τις ώρες αυτές προκαλεί αντιδράσεις, που οδηγούν στο άτύχημα.

2) H. M. VERNON, Industrial fatigue and efficiency. London. 1921.

3) Βλ. 'Όργανωτικά 'Ανάλεκτα, έπιμελεία ΙΩΑΝ. ΧΡΥΣΟΧΟΥ. Τόμ. Α'. σελ. 146-148. 'Αθήναι, 1958.

4) 'Η σημασία του παράγοντος αυτού έπιβεβαιώθηκε από τον RUSSELL DAVIS στη μελέτη του The disorders of skill responsible for accidents (1949).

5) Την ικανότητα, έννοια σχετική, όρίζομε ως την ανταπόκριση μιας λειτουργίας και των οργανικών προϋποθέσεών της προς τις απαιτήσεις ενός έργου. Βλ. Θέματα της Ψυχολογίας της 'Εργασίας. Περιληπτικές σημειώσεις παραδόσεών μας στο Κ.Κ.Σ. 'Αθήναι, 1958. [Πολυγρ.]

Ένδεικτικά αναφέρομε την έλλειψη ανάλογης ταχύτητας αντιδράσεως προκειμένου για άτύχημα στον τομέα τῶν μεταφορῶν τὴν ανεπάρκεια τοῦ ὀπτικοῦ ἀποδέκτη νὰ διακρίνη τὰ χρώματα προκειμένου π.χ. γιὰ ὁδηγούς σιδηροδρόμων (1) τὴν ἐλαττωματικὴ ἀκουστικὴ ὀξύτητα, πού δὲν βοηθεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἀνωμαλία στὴ λειτουργία ἐνὸς μηχανήματος ἀπὸ τὸν ἀκανόνιστο θόρυβο τοῦ κινητήρος του κ.ο.κ.

Οἱ ἱκανότητες, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλοῦμε, μπορεῖ νὰ εἶναι ψυχοφυσιολογικὲς, ὅπως οἱ ἱκανότητες τῶν αἰσθητηρίων ἢ νὰ ἀνάγονται στὸν κύκλο τῆς ψυχοκινητικότητας. Στὴν περίπτωση τῆς ψυχοκινητικότητας ἐνδιαφέρει εἰδικώτερα ὁ φυσικὸς ρυθμὸς ἐνεργητικότητας τοῦ ἀτόμου σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς μηχανῆς καὶ μὲ τὶς τεχνικὲς συνθήκες ἐργασίας καθόλου (2). Κατὰ τὸν Ἀμερικανὸ ἐρευνητὴ Drake, ἐκεῖνο πού συχνὰ ἐπιφέρει τὸ ἀτύχημα, δὲν εἶναι τόσο ὁ βαθμὸς ταχύτητας τῆς αντιδράσεως μόνος του, ὅσο ὁ συντονισμὸς του μὲ τὴν ἀντιληπτικὴ ταχύτητα. Ὅταν τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀντιληπτικῆς ταχύτητας δὲν εἶναι στὸ ὕψος τῆς ταχύτητας τῆς αντιδράσεως, τότε ἐπέρχεται τὸ ἀτύχημα· ἀντίθετα μπορεῖ νὰ ἀποφευχθῆ στὶς περιπτώσεις, πού ἡ πρώτη ἢ ξεπερνᾷ τὴ δεύτερη, ἢ εἶναι τουλάχιστον ἴση (3). Τῆ σχέσις αὐτὴ παραδέχονται καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, ἰδίως οἱ Γάλλοι.

Ἡ ανεπάρκεια μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀναφέρεται στὸν τομέα τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων ἢ στὸ λεγόμενον ψυχικὸ τόνο, ὅπως στὴν ἔνταση καὶ συγκέντρωση τῆς πνευματικῆς ἐνεργητικότητας.

Στὶς περιπτώσεις, πού ἡ αἰτία τοῦ ἀτυχήματος ἐντοπίζεται στὴν ανεπάρκεια μιᾶς ἱκανότητας, ἀπαραίτητης γιὰ τὴν ἐνάσκηση τοῦ ἔργου, πρόκειται ἢ γιὰ ἔλλειψη τῆς κατάλληλης ἐπαγγελματικῆς κατευθύνσεως ἢ καὶ γιὰ ἐσφαλμένη ἐπαγγελματικὴ καθοδήγηση· γιὰ κακὲς δηλ. μεθόδους ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ ἢ ἐπιλογῆς.

δ) Ἀκόμη σοβαρώτερη ψυχολογικὴ φύσεως αἰτία ἀτυχημάτων, πού συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ τῶν περισσότερων ἐρευνητῶν, εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀτόμου. Στὴν πιστοποίηση τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀτόμου. Στὴν πιστοποίηση τοῦ παράγοντος αὐτοῦ ὁδήγησαν στατιστικὲς, ἰδίως ἀσφαλιστικῶν στοιχείων, πού ἄρχισαν στὰ χρόνια γύρω τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον. Ἡ παλαιότερη, ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, ὀφείλεται στὴν Ε. Μ. Newbold, ἄρχισε τὸ 1916,

1) Ἀπλὲς μέθοδοι γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν σιδηροδρομικῶν ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα, ἐφαρμόσθησαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν HOLM-GREEN στὴ Σουηδία τὸ 1870 μὲ τὴν εἰσαγωγή τῶν ἐγχρώμων σημάτων στὶς σιδηροδρομικὲς γραμμὰς.

2) Πρβλ. H. M. VERNON, *Accidents and their prevention*, Cambridge, 1936.

3) C. A. DRAKE, *Personnel selection by standard job tests*, N.Y. 1942.

ἀλλὰ τὰ πορίσματα τῆς κυκλοφόρησαν τὸ 1920 καὶ τὸ 1926. Σὲ συνέχεια τῆ σημασία τοῦ τύπου ἀτομικότητας γιὰ τὴ συχνότητα τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας ὑπογράμμισαν ἔρευνες ἄλλων Βρετανῶν, τοῦ M. Greenwood μὲ τὴν Hilda M. Woods, ποὺ τὰ πορίσματα τους δημοσιεύθηκαν τὸ 1919. Ἐνδιαφέρει ἰδίως ἡ διαπίστωσή τους, ὅτι στὴν ὁμάδα ἐργαζομένων, ποὺ εἶχαν κάτω ἀπὸ τὴν παρακολούθησή τους, τὰ 80% τῶν ἀτυχημάτων εἶχαν ἐπισυμβῆ στα 20% τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας.

Ὁ Γερμανὸς ψυχολόγος Karl Marbe ἐρεύνησε τὴν πιθανότητα νὰ συμβαίνουν ἀτυχήματα σὲ ἐργαζομένους καὶ εἰδικώτερα τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν πρόγνωσή τους σὲ ἀτομικὲς συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ἡ μελέτη του, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1923 (1), παρουσιάζει στατιστικὰ δεδομένα, προϊόντα ἐπεξεργασίας ἀσφαλιστικῶν στοιχείων. Τὸ ὕλικό του χώρισε ὁ K. Marbe σὲ τρεῖς ὁμάδες. Τὴν πρώτη ἀποτελοῦσαν ἄτομα, ποὺ δὲν εἶχαν δηλώσει ἀτύχημα στὰ πέντε πρῶτα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀσφάλισή τους· ἡ δεύτερη κατηγορία περιελάμβανε ὅσους εἶχαν ἀπευθυνθῆ στὴν ἀσφάλεια γιὰ ἓνα μόνο ἀτύχημα στὸ ἴδιο αὐτὸ διάστημα· καὶ ἡ τρίτη σχηματίσθηκε ἀπὸ ἄτομα, ποὺ εἶχαν δηλώσει στὴν ἀσφάλεια δύο τουλάχιστον ἀτυχήματα κατὰ τὴν πρώτη πενταετία.

Γιὰ τὴν κάθε μία ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς κατηγορίες ἐργαζομένων ὑπολογίσθηκε ὁ κατὰ μέσον ὄρον ἀριθμὸς ἀτυχημάτων μέσα στὴ δεύτερη πενταετία τῆς ἀσφαλίσεώς τους καὶ ἦρθαν στὸ φῶς τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ πορίσματα:

Στὴν πρώτη κατηγορία εἶχαν σημειωθῆ κατὰ μέσον ὄρον 0,52 ἀτυχήματα, στὴ δεύτερη 0,91 καὶ στὴν τρίτη 1,34. Ἄν προσέξουμε τοὺς μέσους αὐτοὺς ὄρους, θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Marbe, ὅτι σὲ ἄτομα ποὺ ἐπισυμβαίνουν ἀτυχήματα, ἡ πιθανότητα νὰ ἐπαναληφθοῦν εἶναι δύομιση φορές μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν πιθανότητα, ποὺ παρουσιάζεται σὲ ἄτομα, ποὺ γιὰ ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα δὲν προκάλεσαν ἀτύχημα. Καὶ γενικώτερα ὁ βαθμὸς πιθανότητας ἀτυχήματος στα κατὰ μέρος ἄτομα προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτυχημάτων, ποὺ τοὺς ἔχουν ἤδη ἐπισυμβῆ. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι γνωστὸ στὴν Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας ὡς «νόμος τοῦ Marbe».

Τὴ μέθοδο τοῦ Marbe χρησιμοποίησε καὶ ἄλλος Γερμανὸς ἐπιστήμων, ὁ H. Hildebrandt μὲ ὕλικό στοιχεῖα ἀπὸ διακόσιες ἐργάτριες καὶ μὲ χρονικὴ μονάδα ὄχι τὴν πενταετία ἀλλὰ τὴν τριετία. Τὰ πορίσματα, ποὺ εἶδαν τὸ φῶς πέντε χρόνια μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ Marbe, ἀποτελοῦν ἐπαλήθευση τοῦ «νόμου τοῦ Marbe». Εἰδικώτε-

1) KARL MARBE, Ueber Unfallversicherung und Psychotechnik. Περιοδ. «Praktische Psychologie», Τόμ. 4 (1923) σελ. 257-264.

ρα, η πρώτη ομάδα εργατριών, που δεν είχε δηλώσει ατύχημα κατά το διάστημα της πρώτης τριετίας, παρουσίαζε στη διετία που έπακολούθησε κατά μέσον όρον ατυχήματα 0,38, ενώ οι εργάτριες της δεύτερης κατηγορίας, με κατά μέσον όρον ένα ατύχημα στην τριετία, είχαν κατά μέσον όρον ατυχήματα στην έπακόλουθη διετία 0,52· τέλος οι εργάτριες της τρίτης κατηγορίας, με δύο και πλέον ατυχήματα στην πρώτη τριετία, σημείωσαν στο διάστημα της δεύτερης διετίας κατά μέσον όρον 1,37 ατυχήματα (1). Η έλαφρη μείωση των μέσων όρων στη δεύτερη περίοδο εξέτασεως πρέπει να αποδοθῆ ἀσφαλῶς στη μικρότερη χρονική της διάρκεια.

Κατὰ ἀνάλογο τρόπο ὀργανώθηκε ἡ ἔρευνα τῆς E. M. Newbold με ὑλικό 411 ἄτομα στὰ χρόνια ἀπὸ 1913-1924, καὶ με βάση τὴν ἑξαετία. Καὶ ἐδῶ τὰ πορίσματα συμπίπτουν με τὰ συμπεράσματα τῶν Γερμανῶν. Ὅσοι δηλ. ἐργάτες δὲν εἶχαν ατύχημα ἢ εἶχαν ἕνα καὶ μόνο στὰ πρῶτα ἑξὶ χρόνια, εἶχαν στὰ ἀκόλουθα ἑξὶ κατὰ μέσον ὄρον 0,32 ατυχήματα, ὅσοι εἶχαν δηλώσει 2 καὶ πλέον ατυχήματα, εἶχαν στὴ δευτέρα ἑξαετία 1,06 ατυχήματα.

Τὰ εὐρήματα τῶν Marbe, Hildebrandt καὶ Newbold συναγμένα ἐπὰνω στὴν ἴδια βάση, συγκεντρώνομε στὸν ἀκόλουθο παραστατικὸ πίνακα :

Ὁ μ ὁ δ ε ς	Marbe	Hildebrandt (2.000 ἐργάτ.)	Newbold (415 ἐργάτ.)
	B' πενταετία	B' τριετία	B' ἑξαετία
A' ομάδα :			
0 ατυχήματα ἢ 0-1 ατυχήματα	0.52	0.38	0.32
B' ομάδα :			
1 ατύχημα	0.91	0.52	—
Γ' ομάδα :			
2 ἢ περισσότερα ατυχήματα	1.34	1.37	1.06

Σὲ ἀνάλογα συμπεράσματα ἔφθασε καὶ ὁ Ἀμερικανὸς C. S. Slocombe με βάση τὴ συχνότητα τῶν ἐπισκέψεων τῶν ἐργαζομένων στὰ ἰατρεία τῆς οικονομικῆς μονάδας, στὴν ὁποία ἀνήκαν (2). Οἱ βρετανικὲς ἔρευνες

1) H. HILDEBRANDT, Zur Psychologie der Unfällegefährdeten. Περιοδ. «Psych. Zeitschrift», Τόμ. 3 (1928) σελ. 1-8. Τὰ πορίσματα τῶν ἔρευνῶν αὐτῶν καταχωρίζονται γιὰ τὴ σπουδαιότητά τους καὶ ἀπὸ τὸν M. VITELES στὸ ἔργο του, The Science of Work. London, 1934, σελ. 197-8.

2) C. S. SLOKOMBE, It's a Habit. Περιοδ. «Personnel Ser. Bulletin» T. 10 (1934) σελ. 1 κ. ἑ. Τὸ πόρισμά του καταχωρίζει ὁ M. Viteles, ἑ.ἀ. σελ. 200.

οδήγησαν στην έκπληξη πίνακος προγνώσεως άτυχημάτων κατά ποσοστό πιθανότητας (1).

Όλες οι παραπάνω έργασίες αναφέρονται στον προσδιορισμό της κατ' άτομον συχνότητας άτυχημάτων. Από τις υπόλοιπες σχετικές έρευνες αξίζει να αναφέρουμε την έργασία των στατιστικῶν M Greenwood και G. Udny Yule, που στηρίζονται στη σπουδή άτυχημάτων σε έργατες όρυχείων (1927).

Συστηματικώτερες και περισσότερο έκτεταμένες είναι κατά την κρίση των ειδικῶν οι έρευνες του H. Fairmer και του συνεργάτη του E. G. Chambers. Διήρκεσαν είκοσι περίπου χρόνια και τα εύρηματά τους δημοσιεύονταν τμηματικά από το 1926 έως το 1939. Απλώθηκαν σε 14.000 έργατες διαφόρων κατηγοριῶν και αναφέρονται σε πολλά κατά μέρος ψυχολογικά προβλήματα, που σχετίζονται με το βασικό πρόβλημα των άτυχημάτων. Ίδίως μελέτησαν τη δυνατότητα για έκπληξη τέστ. Το πόρισμα, που μᾶς ενδιαφέρει στη συνέχεια αυτή, είναι η σχέση ανάμεσα σε μικρά και μεγάλα άτυχήματα. Σε όσους δηλ. παρατηρούνται μικροατυχήματα, υπάρχει η ίδια πιθανότητα να έπισυμβούν και τα σοβαρώτερα. Δέ χρειάζεται να τονίσουμε την πρακτική αξία αυτού του πορίσματος (2).

Πίσω από τους αριθμούς, που μᾶς παρέχουν οι έρευνες αυτές, προβάλλει ένα σημαντικό ψυχολογικό δεδομένο: Το άτύχημα δέν είναι κάτι το τυχαίο· αλλά άπειλεί όρισμένα πρόσωπα για λόγους, που ριζώνουν μέσα στην άτομικότητά τους. "Όχι λοιπόν ο άνθρωπος συντελεστής γενικά αλλά ο άτομικός άνθρωπος συντελεστής ειδικώτερα έχει το λόγο, συντελεί πρωταρχικά στο άτύχημα. "Έτσι σε μερικά άτομα έπισυμβαίνουν άτυχήματα υπό έξωτερικούς όρους, που δέν οδηγούν άλλους σ' αυτά.

Έκείνο που κάνει ένα άτομο να «ρέπη» προς το άτύχημα, να είναι «ευεπίφορο» [άγγλ. accident - prone] σ' αυτό, είναι κατ' έξοχήν όρισμένα γνωρίσματα ιδιοσυγκρασίας. Η παραδοχή του δεδομένου αυτού οδήγησε την έρευνα στα νεώτερα χρόνια να αναλύσει τον παράγοντα προσωπικότητα και ιδιαίτερα να έπιχειρήσει να προσδιορίσει το περιεχόμενο της ροπής από την άποψη των στοιχείων της ιδιοσυγκρασίας:

---

1) Βλ. E. M. NEWBOLD, A contribution to the study of the human factor in the causation of accidents. Έκδ. Βρετανικού Συμβουλίου Βιομηχανικής Υγείας. Άρ. 34 (1926).

2) Οι περισσότερες από τις σχετικές έργασίες των Βρετανῶν έπιστημόνων δημοσιεύθηκαν στα Δελτία του Βρετανικού Συμβουλίου για την έρευνα της Βιομηχανικής Κοπώσεως [άργότερα Συμβουλίου για την έρευνα της Βιομηχανικής Υγείας.] Βλ. ιδίως τα τεύχη 4 [1919], 19 [1922], 34 [1926] 38 [1926], 39 [1927], 55 [1929], 68 [1933] 74 [1936], 88 [1939].

νά απομονώσει δηλ. εκείνες τις ψυχικές αντιδράσεις και προδιαθέσεις, που εϋθύνονται για τὸ ἀτύχημα. Ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ἄποψη παρόμοιες ζητήσεις ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα, γιατί τὰ δεδομένα τους ὀδηγοῦν στὴν ἐκπόνηση ἀναλόγων διαγνωστικῶν καὶ προληπτικῶν μέσων.

Ἀξίζει νὰ ἀναφέρομε σχετικὰ τὴν ἐργασία τῆς Lydia Giberson, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ ἀτύχημα σὰ σύμπτωμα γιὰ δυνάμεις, ποὺ ἔχουν δράση λαυθάνουσα κάτω ἀπὸ τὴν προσιτὴ στὸ μελετητὴ ἐπιφάνεια, καὶ δέχεται ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ εἶναι ἐξ ἴσου σοβαρός, ὅσο καὶ τοῦ φυσιολογικοῦ [1947]. Ἐπίσης, τὴν ἐργασία τοῦ M. Bixler, ποὺ προσδιορίζει κατὰ μέρος ψυχικὲς αἰτίες ἀτυχημάτων καὶ βρίσκει, ὅτι τὰ 50% « πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν ἀπροσάρμοστη διάθεση τοῦ ἐργαζομένου, τὰ 30% σὲ ἀνεπαρκῆ γνώση τῆς ἐργασίας, καθὼς καὶ ἀνεπαρκῆ ἐξάσκηση σ' αὐτὴ καὶ 20% « μόνο σὲ φυσικὲς ἀνεπάρκειες, ὅπως π. χ. ἐλαττωματικὴ ὄραση κ.τ.δ. [1946] (1). Ἀπὸ τὶς Γαλλικὲς ἐρευνες ἀναφέρομε τὴν ἐργασία τοῦ παλαιμάχου ψυχολόγου J. M. Lahy καὶ τῆς βοηθοῦ του Kas S. Pacaud Corngold, ποὺ ἀποβλέπει εἰδικὰ στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν, ἀναζητεῖ τοὺς κατὰ μέρος ψυχικοὺς συντελεστὲς καὶ μελετᾷ τὸ εἶδος τῶν τέστ, ποὺ μπορεῖ νὰ διαγνώσουν τὸν «εὐεπίφορο». Ἐπίσης τὴν ἐργασία τοῦ E. Schreider, ποὺ κι αὐτὸς ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνάλυση τῆς «ροπῆς» πρὸς τὸ ἀτύχημα (2).

Ὅρισμένες κατηγορίες ψυχικῶν ἀντιδράσεων ἔχουν ἤδη ἀπομονωθῆ καὶ γίνει παραδεκτὲς ὡς συντελεστὲς ἀτυχημάτων. Ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη σταθμηθῆ ἡ δυναμικότητά τους. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν οἱ ἀκόλουθες :

Κάποια εἰδικὴ ἀνεπάρκεια στὸν τομέα τῶν συγκινήσεων· εὐσυγκινησία καὶ ἔλλειψη ψυχραιμίας ἀπέναντι σὲ αἰφνιδισμοὺς ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ἐργασίας. Ἡ τάση γιὰ ὄνειροφαντασίες καὶ ἡ στροφή τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητας, τοῦ διαφέροντος, πρὸς ὅσα συμβαίνουν στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τοῦ ἐργαζομένου. Ἡ ὑποτίμηση ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κινδύνου· τὸ ριψοκίνδυνον μὲ ἄλλα λόγια. Ψυχικὴ τέλος ἀνωριμότητα καὶ ἀτελής κοινωνικὴ προσαρμογὴ, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν περίπτωσιν ἀτυχημάτων ὡς χαλαρὴ συναίσθησις εὐθύνης καὶ ἐπινομάζεται συνήθως στὴν πράξιν τῆς ἐργασίας ὡς «ἀμέλεια», καθὼς καὶ ὡς διάθεσις γιὰ ὑποτίμηση τῆς σημασίας τῶν σχετικῶν κανονισμῶν (3). Ὅρισμένες

1) Οἱ δύο παραπάνω ἐρευνες ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν M. E. STEINER, *The Psychologist in industry*. Oxford, 1949, σ. 81-2, ὅπου καὶ οἱ οἰκείες παραπομπές.

2) J. M. LAHY et S. PACAUD-CORNGOLD, *Recherches expérimentales sur les causes psychologiques des accidents du travail*. Ἐκδόσις τοῦ «Travail humain». 1936. E. SCREIDER, *Facteurs physiologiques et psychologiques de la prédisposition aux accidents*. Ἐκδόσις τοῦ «Travail humain».

3) Σχετικὰ μὲ τοὺς αὐτοκνητιστὰς βλ. D. J. VAN LENNEP, *Ψυχολογία*.

έρευνες διαπίστωσαν συνάφεια ανάμεσα στο ποσοστό τῶν ἀτυχημάτων καί στην τάση γιά ἀπουσία ἀπό τήν ἐργασία, πράγμα πού κάνει φανερή τήν ψυχολογική τους συγγένεια.

ε) Στις παραπάνω κατηγορίες πρέπει νά προσθέσωμε καί τήν ὁμάδα τῶν κοινωνικο — ψυχολογικῶν παραγόντων. Τυπικό παράδειγμα τῶν ἐπακολούθων τους, τά ἀτυχήματα συγκοινωνίας ἀπό ἀνταγωνισμό καί ἀμίλλα δύο ὁδηγῶν μεταξύ τους. Φυσικά ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός ἀποτελεῖ σύμπτωμα μᾶλλον, ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψη συναισθήματος εὐθύνης καί ἐπαγγελματικῆς συνειδήσεως, ὅταν πρόκειται γιά ἐπαγγελματίες. Καί ἐδῶ δηλ. παίζει ρόλο ἡ κοινωνική ἀνωριμότητα τοῦ ἀτόμου. Στις αἰτίες αὐτές πρέπει νά περιλάβουμε καί τίς προστριβές κατὰ τήν ὥρα τῆς ἐργασίας, ἀντιδικία ἔντονη μέ τόν ἐπόπτη, τήν ἀκατάλληλη προσωπικότητα τοῦ ἐπόπτου, κ.ο.κ.

Ἄλλη κοινωνικο—ψυχολογικῆς φύσεως αἰτία εἶναι καί ἡ αἴσθησις τοῦ ἐργαζομένου, ὅτι παρατηρεῖται κατὰ τήν ἐργασία του. Ὑπάρχουν ἄτομα, πού ὑποπίπτουν σέ σφάλματα, ὅταν παρατηροῦνται καί ἀκριβῶς ἐπειδὴ παρατηροῦνται. Ἡ ιδιότητα αὐτή ἀποτελεῖ ἀρνητική ἔνδειξη γιά τοποθέτησις σέ πόστα ἐπικίνδυνα, ὅπου ἡ ἐργασία ἐξασκεῖται μέ τή συνεχῆ παρουσία ἀτόμων, πού παρακολουθοῦν.

Στόν κοινωνικο—ψυχολογικό παράγοντα δίνεται σήμερα μεγάλη σημασία καί πιστεύεται ἀπό πολλούς εἰδικούς, ὅτι κοινωνικο-ψυχολογικές αἰτίες συνεργοῦν στά 80% τῶν ἀτυχημάτων (1).

στ) Ἄλλη αἰτία νά ἐπισυμβῇ ἀτύχημα, ἀποτελεῖ ἡ παρουσία ἐπικαιρων ἢ καί, ἐνδεχόμενα, μονιμωτέρων συναισθηματικῶν προβλημάτων τοῦ ἐργαζομένου, ὅταν πρό πάντων συνδυάζεται μέ τήν ἀνικανότητά του νά ἀντιδρᾷ σ' αὐτά ἔτσι, ὥστε νά μὴ τόν συνεπαίρουν κατὰ τήν ὥρα τῆς ἐργασίας. Τά προβλήματα μπορεῖ νά εἶναι οἰκογενειακά ἢ προσωπικά του, νά μὴ ἔχουν σχέση μέ τήν ἐργασία ἢ καί νά συνδέονται μ' αὐτήν. Στήν τελευταία περίπτωση ἀνάγεται ὁ φόβος ἀπό ἐπικείμενη ἀπόλυση σέ περιόδους ἀνεργίας, τὸ χαμηλὸ ἠθικό, ἡ δυσμενὴς διάθεση γιά ἐργασία καθόλου, διαφεύσεις καί ἀπογοητεύσεις ἀπὸ ἔλλειψη ἀναγνωρίσεως, ἀπὸ τήν ἀπήχησις πού ἔχουν στόν ἐσωτερικὸ κόσμον οἱ διαφορὲς μέ τοὺς ἀμέσους προϊσταμένους κ. τ. ὅ. Ὅταν ἰδίως οἱ διαφεύσεις τοῦ προσωπικοῦ εἶναι ὁμαδικές, γιὰτὶ ὀφείλονται σέ κοινὴ αἰτία, φανερό εἶναι, ὅτι παρατηροῦνται πολὺ περισσότερα ἀτυχήματα.

Τά πλέον ἐπίφοβα ἀπὸ τὰ συναισθηματικὰ προβλήματα εἶναι ὅσα

καὶ παράγοντες ἐπιδρῶντες ἐπὶ τῶν ὁδηγῶν αὐτοκινήτων. Περιοδ. «Προμηθεύς», Ἰούλιος—Δεκέμβριος, 1958, σελ. 31—40.

1) Πρβλ. C. A. OAKLEY, The prevention of factory accidents. Περιοδ. «Occupational Psychology». Τόμ. 26, τ. 1 (Ἰαν. 1952) σελ. 47—57.

δέν έχουν γίνει απόλυτα συνειδητά στον εργαζόμενο και ιδίως εκείνα που προκαλούν έσωτερικές συγκρούσεις ή εμφανίζονται ως διλήμματα. Τους ύποσυνειδητους παράγοντες μελέτησε ειδικά τα τελευταία χρόνια ο Μεξικανός Δρ Α. Millan, που καταλήγει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για το ρόλο τους στην πρόκληση άτυχημάτων κατά την εργασία [1953].

Βαθύτερες ψυχικής φύσεως αιτίες, είτε άσυνειδητες είτε και μόλις συνειδητές, μπορεί να παρορμήσουν σε αντιδράσεις που προκαλούν άτυχημα. 'Ανάμεσα στις δεύτερες αναφέρεται ή επίθυμία δικαιολογημένης άποχής από την εργασία. 'Ανάμεσα στις πρώτες, ή αὐτοτιμωρία του εργαζομένου, για να κατασιγάση συναισθήματα ένοχης, ή έπιβολή «κυρώσεων» στον έργοδοτη με την καθυστέρηση, που θα επέλθη από το άτυχημα, την άποζημίωση που θα καταβάλη ένδεχόμενα, την όλη άναταραχή, που θα δημιουργηθή στο χώρο τής εργασίας κ.τ.ό.

Πίσω από τις περιπτώσεις αυτές διακρίνομε πλέον καθαρά το πρόβλημα τής ψυχικής ύγείας του εργαζομένου.

'Αποτελεί φαινόμενο συνηθέστατο, οί κοινωνικο-ψυχολογικές αιτίες να προκαλούν συναισθηματικές αντιδράσεις ή να προκαλούνται από αυτές. 'Αλλά και γενικώτερα παρατηρούμε στις τελευταίες δύο κατηγορίες ψυχολογικής φύσεως συντελεστών να έμφανίζεται και πάλι ό παράγων τής ίδιουσυγκρασίας και να δρᾶ σε συνδυασμό μ' αυτές. Και τούτο άκόμη δείχνει την πρωταρχική του σημασία.

ζ) Ειδικώτερα, κατ' έξοχήν ευεπίφορα σε άτυχήματα είναι τὰ άτομα με κλονισμένη ψυχική ύγεια. Κλινικές παρατηρήσεις άποκάλυψαν άξιοσημείωτη άναλογία ανάμεσα στους ευεπίφορους, άτόμων νευρωτικών, δυσπροσάρμοστων κοινωνικά, μη συνεργατικών, τύπων παρορμητικών χωρὶς έλεγχο επάνω στις συγκινήσεις τους (1). Τὰ δεδομένα αυτά ύπογραμμίζουν τή σημασία και τή συμβολή τών μέτρων έξασφάλισης τής ψυχικής ύγείας του εργαζομένου για τήν πρόληψη τών άτυχημάτων.

η) Τέλος, πρέπει να προστεθῆ και ό παράγων τής ηλικίας του εργαζομένου, που έπιπροσθέτει όρισμένα γνωρίσματα συμπεριφορᾶς ή μειώνει όρισμένες ικανότητες. 'Αξίες ιδιαίτερης προσοχής είναι οί άκρες ηλικίες, όπως ή έφηβική και ή γεροντική. Σύμφωνα με τις σχετικές στατιστικές, χαρακτηριστική για τήν πρώτη είναι ή μεγαλύτερη συχνότητα τών άτυχημάτων' χαρακτηριστική για τή δεύτερη, ή σοβαρότητά τους, σε σημείο, ώστε να παρατηρούνται τήν περίοδο αυτή τής ζωής τὰ περισσότερα θανατηφόρα άτυχήματα. Για τήν κάθε μία από τις περιόδους αυτές διαφορετικές είναι οί αιτίες τών άτυχημάτων.

Σχετικά με τήν ηλικία σημασία έχει και το είδος τής δουλιᾶς: αν δηλ. πρόκειται για εργασία έλαφρά ή βαριά, άπλη ή πολύπλοκη. Γι'

1) Βλ. σελ. 133 στή μελέτη μας αυτή.

αυτό δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ γενικώτερος λόγος γιὰ τὴν ἀσφαλέστερη ἡλικία ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀτυχημάτων. Ἄλλη εἶναι π.χ. γιὰ τοὺς ἐργάτες ὀρυχείων καὶ ἄλλη γιὰ τὶς μεταφορές, τὶς δομικὲς ἐργασίες κ.ο.κ.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ ὁμως, δὲν συνιστᾶται ἡ τοποθέτησις οὔτε ἡ παραμονὴ ἀτόμων τῶν ἄκρων αὐτῶν ἡλικιῶν σὲ ἐπικίνδυνα πόστα.

* * *

Ἡ συμβολὴ τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν ψυχολόγων στὰ μέτρα προλήψεως τῶν ἀτυχημάτων ἀκολουθεῖ διττὴ πορεία: Ἐπιζητεῖ νὰ διαγνώσῃ στὶς κατὰ μέρος ἀτομικὲς περιπτώσεις τὶς ψυχολογικὰς φύσεως αἰτίαι τοῦ ἀτυχήματος μὲ ἄμεσο σκοπὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἄρση τους. Ἡ νὰ ἐκπονήσῃ καὶ ἐφαρμόσῃ μεθόδους προληπτικὰς. Εἰδικώτερα ἡ ἐργασία ἢ σχετικὴ μὲ τὸ ψυχολογικὸ συντελεστὴ παίρνει τὶς ἀκόλουθες κατὰ μέρος μορφές:

1. Ἐπιλογὴ τῶν ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀπομάκρυνση ὧσων κρίνονται ἀκατάλληλοι γιὰ ἐπικίνδυνες ἐργασίες. Τὰ κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ψυχολογικὰ καὶ ἀναφέρονται κατὰ κανόνα

α) στὸ βαθμὸ τῆς εὐσυγκινησίας·

β) στὴν κινητικότητά καὶ τὸ συντονισμό της μὲ τὴν ἀντιληπτικὴ ταχύτητα·

γ) στὴν καματηρότητα καὶ ἐνδεχόμενα στὴν ἀντοχὴ στὴ μονοτονία·

δ) στὶς πνευματικὰς ἱκανότητες.

Γιὰ τὸ μέτρο τῆς ἐπιλογῆς πιστεῦεται σήμερα, ὅτι ἂν ἐφαρμοσθῇ μὲ ἐπιτυχία, μπορεῖ νὰ μειώσῃ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀτυχημάτων ἐργασίας (1). Γι' αὐτό, τὸ βᾶρος τῆς σπουδῆς τοῦ ἀτομικοῦ ψυχολογικοῦ συντελεστοῦ πέφτει σήμερα στὴν ἐκπόνησις τῶν καταλλήλων ψυχολογικῶν μεθόδων, ποὺ θὰ διαπιστώσουν ἔγκαιρα τοὺς εὐεπίφορους σὲ ἀτύχημα καὶ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἐλάχιστου ὅριου τῶν ἐπιδόσεων τους. Οἱ ἔρευνες ἀποβλέπουν ἐπίσης στὴν ἱεράρχησις τῶν κριτηρίων ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σπουδαιότητάς τους. Ἡ συμβολὴ τῆς ψυχολογίας στὸ σημεῖο αὐτό, λείει ὁ Ἀμερικανὸς Howard (2), συγκεντρώνει σήμερα τὶς μεγαλύτερες προσδοκίας τῶν ἀρμοδίων. Ἀνάμεσα στὶς ἐργασίες γιὰ τὴν ἐκπόνησις προτύπων τέσσερις ξεχωρίζουν οἱ ἔρευνες τῶν Lahy-Pacaud-Corngold καὶ τοῦ Ἀμερικανοῦ Drake, ποὺ ἤδη ἀναφέραμε (3), τῶν Βρετανῶν Farmer καὶ Chambers, καθὼς καὶ τοῦ ἐπίσης Γάλλου ψυχολόγου τῆς ἐργασίας R. Bonnardel (4).

1) Βλ. καὶ σελ. 126 στὴ μελέτη αὐτὴν.

2) Τὸ σχετικὸ ἄρθρο δημοσιεύθηκε ἀνώνυμα στὸ περιοδικὸ «The Management Review» τοῦ 1948, σ. 551 μὲ τὸν τίτλο: «Does testing reveal the accident prone?».

3) Βλ. σελ. 129 ὑποσημ. 3 καὶ 133 τῆς μελέτης αὐτῆς.

4) R. BONNARDEL. La psychometrie et la prevention des accidents

2. Περιοδική ψυχοτεχνική εξέταση των εργαζομένων σε επικίνδυνα πόστα—μέτρο συγγενές προς την επιλογή—ώς προς την απόδοση των αισθητηρίων, τη ψυχοκινητικότητα και ειδικότερα το χρόνο και τη ρυθμικότητα των αντιδράσεων, την καματηρότητα κ.λ. Εύνοητο είναι, ότι τα σημεία, στα όποια θα στρέφεται η περιοδική εξέταση καθώς και οι γνώμονες της επάρκειας υπαγορεύονται από τις απαιτήσεις του πόστου. Έπειδή η αποδοτικότητα σε όρισμένους τομείς της ανθρώπινης ψυχοφυσικής ενεργητικότητας ελαττώνεται από κάποια ηλικία και έπειτα, αλλά όχι με τον ίδιο ρυθμό σε όλους, οι περιοδικές εξετάσεις είναι απαραίτητες σε εργαζομένους που διατρέχουν κάπως προχωρημένη ηλικία, ώστε σε περιπτώσεις, που θα διαπιστωθή πτώση της αποδοτικότητας κάτω από το απαιτούμενο για το είδος της εργασίας όριο, να γίνεται αναπροσανατολισμός και να επακολουθή ανατοποθέτηση σε πόστα λιγώτερο επικίνδυνα ή με περιορισμένες σχετικά απαιτήσεις. Από ψυχοτεχνικούς της βιομηχανίας, όπως π.χ. το Γάλλο R. Βίβε, πιστεύεται, ότι σε περιοδική εξέταση πρέπει να υποβάλλονται όλοι όσοι εργάζονται σε επικίνδυνες δουλιές, μία τουλάχιστον έως δύο φορές το χρόνο, ανάλογα με το βαθμό του κινδύνου, που χαρακτηρίζει την εργασία τους.

3. Διάγνωση του φυσικού ρυθμού ψυχοφυσικής ενεργητικότητας του ατόμου, για να εξετασθή η δυνατότητα προσαρμογής του ρυθμού της εργασίας σ' αυτόν, όπου το είδος και η οργάνωση της εργασίας το επιτρέπει. Ο ρυθμός της και ο συντονισμός του προς τον ατομικό ρυθμό του εργαζομένου δεν είναι, όπως είδαμε, παράγων άμελητός στον άγωνα για την πρόληψη των άτυχημάτων εργασίας. Ο Βρετανός ειδικός H. M. Vernon δεν συνιστά την εφαρμογή σταθερού ρυθμού για όλους τους εργαζομένους και για όλη την ημέρα (!).

4. Βοήθεια για την τελειοποίηση των μεθόδων εκπαίδευσεως και καθοδήγηση των εκπαιδευτών, πώς να δώσουν μαζί με την εξάσκηση στην κίνηση ένα γενικώτερο προσανατολισμό στο χαρακτήρα και το είδος της εργασίας που εκτελείται, ακριβή γνώση του χρησιμοποιουμέ-

---

di travail. Περιοδικό «Le Travail Humain», Ιανουάριος 1949. 'Υπάρχει και παλαιότερη εργασία του ίδιου επάνω στο θέμα (1939). Ψυχολογικά κριτήρια για την επιλογή καταλλήλων για επαγγέλματα κυκλοφορίας ατόμων βλ. εις N. ΜΠΟΧΛΟΥ, Ψυχολογία της κυκλοφορίας. Αθήναι 1958, σελίδες 44, όπου γίνεται μνεία ελληνικής μεθόδου δημιουργημένης από το συγγραφέα, η όποια «εγκατεστάθη και λειτουργεί εις τὸ Κέντρον Ψυχοτεχνικῶν Ἑρευνῶν τῆς Ὑπηρεσίας Ἐπαγγελματικῶν Προσανατολισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας» (σελ. 38). Σημειώνωμε ἐδῶ, ὅτι γιὰ τίς ἀτυχηματικές συμφορές, πού φέρνουν τὰ ἀτυχήματα, εὐθύνονται στίς Η.Π.Α. κατὰ τὸ ἕνα τρίτο τὰ αὐτοκίνητα, κατὰ τὸ ἕνα ἔκτο οἱ βιομηχανίες' τὰ δύο μαζί προκαλοῦν τὸ ἕνα δεῦτερο τῶν συμφορῶν ἀπὸ κάθε εἶδους ἀτύχημα.

1) Βλ. σελ. 129 τῆς μελέτης αὐτῆς, ὑποσ. 2.

του έργαλείου ή μηχανήματος και ειδικώτερα εικόνα τών κινδύνων, που άπειλούν τό άτομο, ώςτε νά στηριχθούν σ' αúτην οι ύγιεις έξεις έργασίας. 'Ο ψυχολόγος συμβάλλει επίσης στή συγκέντρωση ούσιωδών δεδομένων άπό τή συστηματική παρατήρηση τών μαθητευομένων κατά τή διάρκεια τής μαθητείας. Μαθητευόμενοι, που παρουσιάζουν κάποια δυσανάλογη συχνότητα άτυχημάτων, έστω και μικρών, δέν πρέπει νά τοποθετούνται σέ επικίνδυνα πόστα. Έκτός όμως άπό τή συστηματική καθοδήγηση κατά τό χρόνο τής μαθητείας είναι χρήσιμη και κάποια παρακολούθηση κατά τό πρώτο στάδιο άπό τήν τοποθέτηση.

5. Συμμετοχή στή μελέτη τών αίτιών τής βιομηχανικής κοπώσεως και στήν άναζήτηση και σπουδή συστημάτων έργασίας και οργανώσεως, που τήν περιορίζουν.

6. Βοήθεια κατά τήν έπίνοηση ή έπίλογη τών μέσων, που χρησιμοποιούνται στή μαζική διαφώτιση τών εργαζομένων και του κοινού. 'Η ψυχολογία είναι σέ θέση με τίς μεθόδους και τά στελέχη της νά σταθμήσει και νά έλέγξει τήν άποτελεσματικότητά τους. 'Ορισμένες λ.χ. διαφωτιστικές εικόνες είναι τόσο ρεαλιστικές, τόσο μακάβριες, μπορεί κανείς νά πñ, ώςτε άντί νά παρορμήσουν σέ προφύλαξη, ύποβάλλουν τό φόβο και τήν άγωνία· έτσι όμως δέν έπιβοηθούν τό έργο τής προλήψεως άτυχημάτων. Τέτοια ή εικόνα που παρουσιάζει τό συσπασμένο άπό τόν πόνο και τή φρίκη πρόσωπο ενός έργάτου, καθώς άπενίζει τό χέρι του με κομμένα τά δάκτυλα.

"Ένα άπό τά θεμελιώδη προβλήματα που έμφανίζει ή διαφώτιση, είναι τό πώς θά αλλάξει ή μοιρολατρική στάση άπέναντι στο άτύχημα, ή ιδέα μερικών ατόμων, πώς τά άτυχήματα έπέρχονται «μοιραία». Τή στάση αúτη είναι άπόλυτη άνάγκη νά αντικαταστήση ή πεποιθήση, ότι ύπάρχουν συγκεκριμένες αίτίες, που όδηγούν στα άτυχήματα, αλλά συγχρόνως και τρόποι, που έπιτυγχάνουν τήν πρόληψή τους. Έδω απαιτούνται μέτρα ψυχολογικής φύσεως, γιατί πρόκειται για άλλαγή διαθέσεων, για ξερρίζωμα προκαταλήψεων, που έκτρέφονται άπό τήν, έστω και ύποτυπώδη, βιοθεωρία ατόμων και λαών.

7. 'Επίσης ή ψυχολογία συμβάλλει στήν πρόληψη άτυχημάτων και με τή βοήθειά της προς τόν εργαζόμενο, για νά άντιμετωπίση τά συναισθηματικής φύσεως προβλήματά του, που άναφαινονται είτε μέσα στα πλαίσια τής δουλειάς του είτε και έξω άπό αúτά. Έδω προβάλλει ή ψυχο-υγιεινή άποψη στήν καταπολέμηση τών άτυχημάτων έργασίας. 'Η βοήθεια συντελεί στήν τόνωση του ήθικου του εργαζομένου και στήν άπομάκρυνση τής ψυχικής άναταραχής, που προκάλεσε ή παρουσία του συναισθηματικού προβλήματος, τής άβεβαιότητας, του άγχους. Στο σημείο αúτό πολλά μπορούν νά προσφέρουν και οι κοινωνικές ύπηρεσίες είτε

λειτουργούν μέσα στην οικονομική μονάδα είτε και έξω από αυτήν (1).

Ἡ βοήθεια τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι κατὰ τοῦτο εὐρύτερη ἀπὸ τὴ βοήθεια, πού θὰ προσφέρει ὁ ψυχολόγος· ὅτι καθοδηγεῖται ὁ ἐργαζόμενος νὰ ξεπεράσῃ καὶ πρακτικῆς φύσεως δυσκολίες καὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ συγκεκριμένα πρακτικὰ προβλήματα του, νὰ ἰδῇ τὶς δυνατότητες, πού παρουσιάζει ἡ ἐπίλυσή τους καὶ νὰ ὀδηγηθῇ στὶς ἀνάλογες ἐνέργειες.

8. Ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέταση κάθε συγκεκριμένης περιπτώσεως ἀτυχήματος καὶ ἡ ἀποκάλυψη τῶν ειδικωτέρων αἰτίων τῆς. Ἡ διαγνωστικὴ ἐργασία, πού ἐπακολουθεῖται ἀπὸ ἐργασία ἐπανορθωτικὴ, δηλ. ἀπὸ τὴν ἄρση τῶν αἰτίων, ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατόν, παίρνει ἐδῶ χαρακτήρα «ἐξατομικευμένο». Σύστημα ἐξατομικευμένης ψυχολογικῆς ἐργασίας γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν ἀτυχημάτων ἐφαρμόσθηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅσο γνωρίζομε, στὶς Η.Π.Α., ἤδη πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ἀπὸ ἐταιρεῖες μεταφορῶν, ἠλεκτρισμοῦ καὶ ἀσφαλειῶν. Ἀναφέρομε τὴν Milwaukee Electric Railway and Light Co, ὅπου ἐργάσθηκε ὁ γνωστὸς ψυχολόγος τῆς ἐργασίας M. Viteles, τὴν Cleveland Railway καὶ τὴν Metropolitan Life Insurance Co.

Ὅπου ἐφαρμόσθηκε ἡ κατὰ περίπτωσιν αὐτὴ ἐργασία, ἐξετάζονταν ἀναλυτικὰ οἱ συνθήκες τοῦ ἀτυχήματος, ἐπακολουθοῦσε συστηματικὴ ψυχολογικὴ παρατήρησις τῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τὴν ἐργασία καὶ συμπληρωματικὴ συνέντευξις τοῦ ψυχολόγου μὲ τὸ ἄτομον, πού εἶχε τὸ ἀτύχημα. Τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια αὐτὰ τῆς ἐργασίας εἶχε εἰδικώτερο σκοπὸ: νὰ ἀναζητηθῇ καὶ νὰ ἐντοπισθῇ τὶς αἰτίαι, πού προκάλεσαν τὸ ἀτύχημα. Τὸ δεύτερο στάδιον π.χ. ἀποσκοποῦσε τὴ μελέτη τῶν χειρισμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιδράσεων τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος· τὸ τρίτον, ἡ συνέντευξις, εἶχε σκοπὸ νὰ ἐπισημάνῃ ἰδιότητες τῆς προσωπικότητος, τὸ σύστημα τῶν κινήτρων καὶ παρορμήσεων, τὴ διάθεσις τοῦ ἐργαζομένου πρὸς τὴν ἐργασία του καὶ ἄλλα παρόμοια δεδομένα. Γιὰ τὴν κάθε συγκεκριμένη περίπτωσιν ἐπακολουθοῦσαν μέτρα ἐπανορθωτικὰ, πού ἀπέβλεπαν εἰς τὴν «ἀποκατάστασιν», τὴ «θεραπείαν» τῆς ἀτυμικῆς περιπτώσεως, ἀνάλογα μὲ τὶς αἰτίαι πού προκάλεσαν τὸ ἀτύχημα ἢ συνετέλεσαν σ' αὐτό· π.χ. ἀνεκπαίδευσις, ἀποβολὴ κακῶν ἔξων ἐργασίας, βελτίωσις τῆς διαθέσεως πρὸς τὴν ἐργασία κ.ἄ. Ὅπου οἱ αἰτίαι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐξουδετερωθῶν, ἐκεῖ τὸ μόνον μέτρο, πού εἴκοιτο, ἦταν ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ἐπιβλαβὴ ἐργασία καὶ ἀναστοιχότησις σὲ περισσότερα κατάλληλα ἔργα (2).

Ἡ ἐξατομικευμένη ἐργασία γιὰ τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν αἰτίων, πού

1) Πιστεύεται, ὅτι κοινωνικὲς ὑπηρεσίαι ἀνεξάρτητες οικονομικὰ καὶ διοικητικὰ ἀπὸ τὴν οικονομικὴν μονάδα, προσφέρουν περισσότερα πρᾶγματα.

2) Βλ. MORRIS VITELES, ἑ.ἄ. σελ. 208—214, ὅπου τὰ διαγράμματα ἐξετάσεως καὶ παραδείγματα περιπτώσεων.

οδήγησαν στο άτύχημα, στηρίζεται σε δύο ψυχολογικά δεδομένα: ότι το ίδιο άτύχημα έχει άλλες άλλες αιτίες στις κατά μέρος περιπτώσεις ατόμων και ότι στις κατά μέρος περιπτώσεις πρόκειται το συχνότερο για συνδυασμό περισσοτέρων από ένα αίτιων. Η σύνθεσή τους υπαγορεύει και το δρόμο, που θα ακολουθήσει η επανορθωτική εργασία.

Στην ατομική αντιμετώπιση περιπτώσεων άτυχημάτων συνετέλεσαν δύο παράγοντες: Η ανάπτυξη της ψυχολογίας των ατομικών διαφορών και η σημασία, που της δόθηκε εξ αρχής στις Η.Π.Α. από το ένα μέρος και από το άλλο η εξάπλωση των κοινωνικών υπηρεσιών, που ασκούσαν κατά περίπτωση κοινωνική εργασία.

Σε πόσο βαθμό μπορεί η εξατομικευμένη εργασία να συμβάλει στον περιορισμό των άτυχημάτων, το δείχνουν οι ακόλουθοι αριθμοί από τη λειτουργία του ψυχοτεχνικού σταθμού άτυχημάτων (Accident-Clinic), που ιδρύθηκε από τον Viteles στη Milwaukee Electric Railway and Light Co. Ο σταθμός είχε κάτω από την ιδιαίτερη παρακολούθησή του και μελετούσε ειδικά μια ομάδα από 154 οδηγούς οχημάτων, που χαρακτηρίστηκαν ως «ευεπίφοροι» σε άτυχήματα. Ήδη με τη λήξη του πρώτου έτους λειτουργίας του σταθμού αυτού—από την 1η Ιανουαρίου 1929 έως την 1η Ιανουαρίου 1930—παρατηρήθηκε μείωση των άτυχημάτων κατά 25% γενικά. Ειδικότερα, στην ομάδα των «ευεπίφορων» η μείωση έφθασε τα 81,5%. Κατά έργατη κατέβηκε από 2,8% σε 0,51%, πράγμα που έφερε την ομάδα των «ευεπίφορων» χαμηλότερα και από το γενικό μέσο όρο άτυχημάτων στην οικονομική αυτή μονάδα (1).

Παρά την αποτελεσματικότητα της μεθόδου, που τη μαρτυρούν οι παραπάνω αριθμοί, ίσως ή κατά περίπτωση μελέτη άτυχημάτων να φαίνεται μέτρο αντίοικονομικό. Όμως οι Άμερικανοί ειδικοί, που την έβαλαν σε εφαρμογή, κρίνουν πως συμφέρει περισσότερο και οικονομικά η εξακρίβωση των αιτίων και η «εξατομικευμένη» βοήθεια, που θα δοθεί στον έμπειρο έργατη, για να αποβάλει έπισηφαλή σημεία της συμπεριφοράς του, παρά η πρόσληψη και η εκπαίδευση ενός νέου προσώπου. Το ύψος της δαπάνης είναι φυσικά ανάλογο με το είδος της εργασίας, το βαθμό εξασκήσεως που απαιτεί, το κόστος των υλικών και μηχανημάτων κ.τ.δ. Η σπουδή του ψυχικού συντελεστού σε συγκεκριμένες ατομικές περιπτώσεις εφαρμόζεται και από τον A. Millan στην πολιτεία του Μεξικού για τη διακρίβωση των υποσυνειδητων κινήτρων, που μπορεί να όρίσουν τη συμπεριφορά και να οδήγήσουν στο άτύχημα (2). Η εργασία δέν σταματά εδώ. Τα άρητικά για την υπόσταση του εργαζομένου κίνητρα υποκαθίστανται με θετικά, δηλ. με τέτοια, που αποτρέπουν από το άτύχημα.

1) Βλ. M. VITELES, έ. ά. σελ. 206 κ. έ.

2) Βλ. και σελ. 135 της μελέτης αυτής.

Σημειώνουμε, ότι εκεί πού εφαρμόζονται έπιτυχή συστήματα έπιλογής τών υποψηφίων για έργασίες έπικίνδυνες και γίνεται συστηματική έκπαίδευση και προετοιμασία τους γι' αυτές, τó μέτρο τής «έξατομικευμένης» έργασίας βρίσκει περιορισμένη εφαρμογή.

9. 'Η ψυχολογία μπορεί ακόμη να συμβάλει στην τελειότερη απόδοση τών κανόνων προφυλάξεως και τών προστατευτικών έξαρτημάτων ένδυμασίας. Όπου παρατηρείται σχετική δυστροπία, με τις μεθόδους της διερευνά τους λόγους και τά βαθύτερα κίνητρα, πού παρορμούν στην άποφυγή τους και ύπαγορεύει έτσι τις μεταβολές, πού πρέπει να έπέλθουν. 'Η άποφυγή ένός προστατευτικού μέτρου ή έξαρτήματος, πού έπιβραδύνει τήν έργασία, δυνατόν να συμπίπτει με τρόπους άμοιβής με τó κομμάτι ή με ποσοστά ή με έπίδοματα για τήν έπί πλέον απόδοση. Τό ίδιο μπορεί να συμβή και αν ó έπόπτης έργασίας είναι μεμψίμοιρος και άνικανοποίητος, παρορμᾶ σε μεγαλύτερη ταχύτητα ή καταφεύγει σε άπειλές. 'Η έργασία π.χ. έλέγχου ήλεκτροφωτισμού καθυστερεί με τήν χρήση ζώνης προσδέσεως έπάνω στον ήλεκτρικό στυλο. "Άλλοτε πάλι άποφεύγεται ένα έξάρτημα ένδυμασίας, π.χ. ένα κάλυμμα κεφαλής, έπειδή έξομοιώνει τόν εργαζόμενο με άλλη κατηγορία εργατῶν, πού τήν άξιολογεί ύπηρεσιακά και κοινωνικά χαμηλότερα από τή δική του και τόν κάνει έτσι να αισθάνεται κοινωνική μείωση. Κίνητρο άποφυγής τού προστατευτικού έξαρτήματος ή μέτρου άσφαλείας μπορεί να είναι και ó φόβος τού εργαζομένου, μήπως τόν χαρακτηρίσουν δειλό ή ή έντύπωσή του, πώς μόνον άρχάριοι πρέπει να φυλάγονται και όχι ώριμης ήλικίας άτομα. Τό «μωρά παιδιά είμαστε τώρα!» δέν είναι σπάνια ψυχολογική αίτία άτυχήματος. 'Η διαπίστωση παρόμοιων ψυχολογικής φύσεως κινήτρων διαγράφει τις μεταβολές, πού πρέπει να έπέλθουν είτε στην έξωτερική μορφή τών προφυλακτικῶν έξαρτημάτων είτε στό βαθμό τής εύχρηστίας τους είτε και στην όργάνωση τής έργασίας, τή βελτίωση τής συμπεριφοράς τών έποπτῶν και τή λήψη γενικωτέρων όργανωτικῶν και διοικητικῶν μέτρων.

"Ένα από τά όργανωτικά αυτά μέτρα, πού στηρίζεται έπάνω σε ψυχολογικές βάσεις και συντελεί στην καλύτερη διάθεση τού εργαζομένου να τηρή τούς κανονισμούς άσφαλείας, είναι ή έπιστράτευση τής άυτοβουλίας του. 'Αντί τά σχετικά μέτρα να έπιβάλλονται και να προβλέπονται κυρώσεις για τούς παραβάτες, οί άποφάσεις και ή εύθύνη για τήν τήρησή τους μεταβιβάζεται στους ίδιους τους εργαζομένους, πού βλέπουν έτσι σαν δική τους ύπόθεση τήν πρόληψη τών άτυχημάτων. 'Η άυτοδιοίκησή τους αὐτή ως πρὸς τήν προφύλαξη τής ζωής, τής υγείας και τής άρτιμέλειάς τους μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Τή μορφή τών έπιτροπῶν άσφαλείας, πού συζητοῦν τά μέτρα, τά άποφασίζουν και έλέγχουν τήν εφαρμογή τους· ή τή μορφή τής όμαδικής άποφάσεως.

Στήν περίπτωση αυτήν ολόκληρη ή ομάδα τῶν ἐργαζομένων στο ἐπικίνδυνο πόστο συσκέπτεται καί συναποφασίζει τήν τήρηση τῶν μέτρων ἀσφαλείας. Ὄταν παίρνονται κοινές ἀποφάσεις γιά ὀρισμένα πράγματα, τό άτομο, καθῶς βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ψυχολογική πίστη τῆς ομάδας, στήν ὁποία καί τό ἴδιο ἀνήκει, τῆς ομάδας του, εἶναι δύσκολο νά ἀψηφήσῃ τόν ἔλεγχό της· κι ἀκόμη δυσκολώτερο, νά παραβῆ ἀποφάσεις καί μέτρα, πού κι αὐτό τό ἴδιο παραδέχθηκε ὡς σωστά, ἔστω καί σιωπηρά. Μὲ ἀνάλογες μορφές αὐτοδιοικήσεως μπορεῖ νά γίνῃ καί ἡ καθοδήγηση τῶν νέων ἐργατῶν καί ἡ ἐπίβλεψή τους στά πρῶτα τους βήματα κ.ἄ.δ.

Ἄλλο μέτρον διοικήσεως, γενικώτερο, πού στηρίζεται ἐπίσης στή βοήθεια τῆς ψυχολογίας, εἶναι ἡ ἐπιλογή καί τοποθέτηση καταλλήλων προσώπων γιά τό ἔργο τοῦ ἐπόμενου ἐργασίας καί πρό πάντων ἡ ἔστω καί στοιχειώδης κατάρτισή τους στίς ἀνθρώπινες σχέσεις, ὥστε νά μποροῦν νά κατανοοῦν τό συνάνθρωπό τους. Ἔτσι θά τοῦ παρέχουν τίς «πρῶτες βοήθειες» καί τίς ἀνάλογες προτροπές, ὥστε νά μὴ βρεθῆ στήν ψυχολογική θέση νά προκαλέσῃ ἀτύχημα.

Ἡ συμβολή τῆς ψυχολογίας μπορεῖ νά προλάβῃ τοὺς κινδύνους, πού ἐνδέχεται νά προκαλέσῃ ἡ εἰσαγωγή ἑνὸς μέτρου ἀσφαλείας. Ὄταν τό μέτρο αὐτό ἰσχύει νά προφυλάξῃ τόν ἐργαζόμενο σέ ἕνα κάποιο βαθμό, ἐκεῖνος ὅμως τό ὑπερτιμᾷ καί βασίζεται ἐξ ὀλοκλήρου σ' αὐτό, εἶναι πιό πιθανό νά ἐπέλθῃ τό ἀτύχημα, παρά ἂν εἶχε τήν ἐντύπωση, ὅτι πρέπει νά φροντίσῃ μόνος γιά τήν προφύλαξή του. Στίς περιπτώσεις αὐτές χρειάζεται παράλληλα πρὸς τήν ἐφαρμογή, καί εἰδική διαφώτιση καί ἐξηγήσεις ἀνάλογες στόν ἐργαζόμενο, γιά νά τοῦ ξεκαθαρισθοῦν τὰ ὅρια τῆς βοήθειας, πού τοῦ παρέχει τό νέο μέτρο.

10. Μακρότερης πνοῆς μέτρο γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐργαζομένων ἀπό ἀτυχήματα, ἀλλά συστηματικό, εἶναι ἡ τήρηση λεπτομερῶν πρωτοκόλλων εἴτε καί δελτίων, πού θά συμπληρώνονται ἀμέσως καί χωρὶς μεσολάβηση πολλοῦ χρόνου σέ περίπτωση ἀτυχήματος. Τὰ πρωτόκολλα αὐτά εἴτε τὰ δελτία δὲν βοηθοῦν μόνο γιά τή διάγνωση τῶν αἰτίων καί τήν ἐνδεχόμενη ἀποκατάστασή τους στήν ἀτομική, συγκεκριμένη περίπτωση· ἀλλά συγχρόνως συγκεντρώνονται μέ τήν τήρησή τους στατιστικά δεδομένα πολυτιμότητα γιά μιὰ ὀλοκληρωμένη μελέτη καί τή διαπίστωση τῶν τυπικῶν συνθηκῶν, πού δημιουργοῦν κινδύνους σέ ὀρισμένα πόστα. Προσφέρουν ἔτσι τίς ἀντικειμενικές βάσεις γιά συστηματική ἀναθεώρηση τῶν συνθηκῶν αὐτῶν καί τήν εἰσαγωγή καταλλήλων μεταβολῶν καί τελειοποιήσεων.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΤΑΞΙΚΟΥ ΔΙΑΦΟΡΙΣΜΟΥ *

Κριτική τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων

ὑπό τοῦ κ. ΚΩΣΤΑ ΣΤΡ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Στὸν Καθηγητὴ Τέλη Σίδερν

Τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Μάρξ, στὸν τομέα τουλάχιστον τῆς θεωρίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων, συνίσταται καὶ στὸ ὅτι, ἀντὶ νὰ χαθεῖ, ὅπως τόσοι σπουδαῖοι σημερινοὶ κοινωνιολόγοι, σὲ λεπτεπίλεπτες, πολλές φορές ἐντελῶς τυπικὲς ἢ δευτερεύουσας καὶ τριτεύουσας σημασίας, ἀναλύσεις τῶν δεκαπέντε ἢ εἴκοσι κριτηρίων ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ἔννοιας τῆς κοινωνικῆς τάξης, ὁ Μάρξ ἔθεσε στὸ κέντρο τῆς συζήτησης τὸ φαινόμενο τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε γενικότερα, τὸ φαινόμενο τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο.

Καλὸ εἶναι λοιπὸν νὰ ζητήσουμε πρῶτα ν' ἀποσαφηνίσουμε τὸ τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὄρο κοινωνικὴ ἐξουσία (Μέρος I), προτοῦ συζητήσουμε γιὰ τὴν «ὕλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» γενικά.

Στὸ Δεύτερο Μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης, θὰ παρουσιάσουμε κυρίως τοὺς ἐνδοιασμοὺς αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ σχετικά μὲ τὴν καθολικὴ ἰσχύ τῆς μεθόδου του. Εὐκρινέστερη θὰ γίνεῖ ἔτσι ἡ κριτικὴ στὴν ὁποία θὰ ὑποβάλουμε τίς θέσεις τοῦ Μάρξ σχετικά μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων καὶ τῶν ἀντίστοιχων κοινωνικῶν καθεστώτων (Μέρος III). Κι' ἀπὸ τίς «γενεαλογικὲς» αὐτὲς παρατηρήσεις θὰ ζητήσουμε νὰ βγάλουμε ἓνα πρῶτο συμπέρασμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ κλείσουμε αὐτὴ τὴ μελέτη.

* Sigla:

AD = Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Moskau 1946).

DI = Karl Marx und Friedrich Engels: Die Deutsche Ideologie (ἔκδ. Dietz 1951).

K = Karl Marx: Das Kapital (ἔκδ. Dietz 1951).

Kr = Karl Marx: Zur Kritik der Politischen Ökonomie (ἔκδ. Dietz 1951).

MPh = Karl Marx: Misère de la Philosophie (ἔκδ. Editions Sociales 1947).

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Δίνουμε έδω στον όρο έξουσία μιὰ εύρύτατη, όχι μόνο πολιτική, ούτε άποκλειστικά οικονομική έννοια. Έξουσία, λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένη ή άποκρυσταλλωμένη, βρίσκεται παντού όπου συναντάμε τή διάκριση ανάμεσα στα ύποκείμενα και τὰ άντικείμενα τής Ιστορίας, ανάμεσα στους διευθύνοντες και τους διευθυνομένους, παντού συνεπώς όπου συναντάμε τή διάκριση ανάμεσα σε ολάκερες ομάδες που άποφασίζουν, οργανώνουν, ελέγχουν και τις ομάδες που δέν έχουν παρά μόνο ένα έκτελεστικό ρόλο.

Μέσα σε κάθε ανθρώπινη ομάδα, που παρουσιάζει μιὰ κάποια Ιστορική σημασία, είτε πρόκειται για μιὰ καθαρά οικονομική επιχείρηση, είτε πρόκειται για μιὰ πολιτική οργάνωση, είτε πρόκειται για μιὰ θρησκευτική κοινότητα, παρατηρούμε αυτή τή διάκριση ανάμεσα στα ύποκείμενα και τὰ άντικείμενα των γεγονότων, ανάμεσα σ' αυτούς που τὰ θέλησαν, αυτούς που έκτέλεσαν τή θέληση των άλλων, και αυτούς που τήν υπέστησαν. Ένα πρώτο βλέμμα στον κοινωνικό διαφορισμό μās δείχνει, πέρα από τήν άπειροποικιλία των μορφών τής συμβίωσης, ότι ή κοινωνία χωρίζεται σε ομάδες ίκανές ν' αυτοπροσδιοριστούν, σε ομάδες που διευθύνουν τήν παραγωγή, τό κράτος ή τις συνειδήσεις, και αυτές που έχουν έξαναγκαστεί ή που δέν μπορούν παρά νά είναι παθητικοί μέτοχοι στις διάφορες διαδικασίες που καθορίζουν, εξασφαλίζουν, διαμορφώνουν και προσανατολίζουν τήν από κοινού ζωή.

Αν αφήσουμε κατά μέρος τὰ δογματικά α priori σχήματα και έμπιστευτούμε στα απλά δεδομένα τής Ιστορικής παρατήρησης, δέν θά δυσκολευτούμε ν' αναγνωρίσουμε ότι οί πηγές τής κοινωνικής έξουσίας είναι πολλαπλές, και ότι δέν μπορούν ν' αναηθούν σ' ένα και μόνο παράγοντα, όσο σημαντικός και αν είναι.

1. Οι τρεις πηγές τής έξουσίας

Αφ' ης στιγμής ή κοινωνία φτάσει σ' ένα όρισμένο βαθμό ανάπτυξης, διαφοροποίησης και οργάνωσης, βλέπουμε τρία είδη έξουσίας νά εμφανίζονται στο προσκήνιο και νά παίζουν ένα λιγότερο ή περισσότερο άποφασιστικό ή και άποκλειστικό ρόλο στή συνολική διαδικασία τής Ιεράρχησης τής κοινωνίας σε ανώτερες και κατώτερες, άρχουσες και άρχόμενες, έκμεταλλεύτριες και έκμεταλλεόμενες τάξεις: τρεις, λοιπόν έστις οργάνωσης, διαφορισμού και διαστρωμάτωσης τής κοινωνίας: τήν Ιδεολογική έξουσία (κυρίως, άλλ' όχι πάντοτε, τή θρησκευτική), τήν πολιτική έξουσία και τήν οικονομική έξουσία.

Όνομάζουμε

—Ιδεολογική έξουσία: αυτήν που κατέχει ή ομάδα ή οί ομάδες

που εκφράζουν και διαμορφώνουν τις αξίες και τὰ ιδεώδη τῆς κοινωνίας, διευθύνοντας και προσανατολίζοντας τὴν πνευματικὴ τῆς ζωῆ.

—Πολιτικὴ ἐξουσία: αὐτὴν πού κατέχει ἡ ομάδα ἢ οἱ ομάδες πού μονοπωλοῦν τὰ μέσα τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ ἢ πού χρησιμοποιοῦν πρὸς τὸ δικό τους ὄφελος τὶς κρατικὲς λειτουργίες.

—Οἰκονομικὴ ἐξουσία: αὐτὴν πού κατέχει ἡ ομάδα ἢ οἱ ομάδες πού ἐκάστοτε κυριαρχοῦν σ' αὐτὸ πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «ἀστική κοινωνία» (*bürgerliche Gesellschaft, société civile*) δηλαδή στὴν «κοινωνικὴ ὀργάνωση πού παράγεται ἄμεσα (ἀνεξάρτητα δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τῶν δύο ἄλλων ἐξουσιῶν, σὰν αὐθόρμητο ἀποτέλεσμα τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας) ἀπὸ τὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις» (1).

Θὰ μπορούσαμε ἴσως, βασιζόμενοι στὴ σημερινὴ πείρα, ν' ἀναφέρουμε ἕνα τέταρτο εἶδος ἐξουσίας: τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξουσία, δηλαδή τὴν ἐξουσία πού κατέχει ἡ ομάδα πού συγκεντρώνει στὰ χέρια τῆς ὅλες τὶς ἐξουσίες, τόσο τὴν ἰδεολογικὴ, ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ. Ἄλλὰ κατ' ἀρχὴν δὲν ξαίρουμε ἂν ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἔχει ἀποκτήσει ἤδη ἀρκετοὺς ἱστορικοὺς τίτλους (δηλαδή ἔχει ἀρκετὰ δοκιμαστεῖ ἀπὸ τὸ χρόνο), ὥστε νὰ μπορεῖ νόμιμα νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα νέο εἶδος ἐξουσίας. Δὲν ξαίρουμε π.χ. ἂν τὸ ἰδεολογικὸ μονοπώλιο, πού ἀσκεῖ τὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς (κόμμα ἢ κράτος), καὶ χωρὶς τὸ ὁποῖο χάνεται ἡ ὀλοκληρωτικότητά του, ἀποτελεῖ ὄντως μιὰ νέα ἱστορικὴ δυνατότητα ἢ μιὰ παρά φύση ἐξόγκωση τοῦ πολιτικοοικονομικοῦ μονοπωλίου προορισμένη νὰ χαθεῖ χωρὶς ν' ἀφήσει ἴχνη, μάλιστα ἀποκατασταθεῖ μιὰ ὁποιαδήποτε ἔννομη τάξη. Κατὰ δεύτερο λόγο, νομίζουμε ὅτι τὸ τυπικὰ, ἂν ὄχι ἀποκλειστικὰ μοντέρνο φαινόμενο τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὄχι σὰν ἕνα τέταρτο εἶδος ἐξουσίας, ἀλλὰ σὰν μιὰ ὀριακὴ περίπτωση τῆς διαδικασίας τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐξουσιῶν, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε ἄλλη φορὰ.

Θὰ πρέπει ἐπίσης ἀμέσως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ διάκριση πού προτείνουμε ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς ἐξουσίες εἶναι διάκριση καθαρὰ μεθοδική. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ταξικὴ διάρθρωση μιᾶς ὀρισμένης κοινωνίας, ὅπως καὶ τὸ στυλ καὶ τὴ νοοτροπία πού χαρακτηρίζει τὶς διαφορὲς κυρίαρχες ομάδες, γιὰ νὰ καταλάβουμε ἐπίσης τὶς ἀντιθέσεις πού ἐνδέχεται νὰ τὶς χωρίζουν, ὀφείλουμε νὰ διακρίνουμε ὅσο γίνεται αὐστηρότερα τὶς τρεῖς αὐτὲς πηγὲς τῆς κοινωνικῆς (ταξικῆς) ἐξουσίας. Καὶ τότε εὐκολα θὰ μπορούμε νὰ δειξομε τὸ πῶς, κάτω ἀπὸ ὀρισμένους συνθηκὲς, ἡ μονοπώληση τῆς ἰδεολογικῆς ἢ τῆς στρατιωτικοπολιτικῆς ἢ τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀποκλειστικὴ διαχείρι-

1) DI, σελ. 33.

ριση τῶν μέσων τῆς πνευματικῆς καθοδήγησής, τῶν μέσων τοῦ καταναγκασμοῦ ἢ τῶν παραγωγικῶν μέσων μπορεῖ νά ἰσοδυναμήσει μέ τή μονοπώληση τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας, καί νά καταλήξει στή μετατροπὴ τῆς ομάδας πού ἀσκεῖ αὐτὸ τὸ μονοπώλιο σέ ἀρχουσα τάξη.

Ἄφ' στιγμῆς ὁμως φτάσουμε στὸ φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς ἢ ταξικῆς ἐξουσίας, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς πηγὲς τῆς ἐξουσίας χάνει τὴν ἰδεατοτυπικὴ τῆς καθαρότητα.

2. Ἡ οικονομικὴ ὑποδομὴ τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας

Ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες σπανιότατες ἐξαιρέσεις, πού πραγματικὰ ἐπαληθεύουν τὸν κανόνα, κάθε ταξικὴ—κοινωνικὴ ἐξουσία, ἀκόμη καί ἂν ἔχει ἀποκτηθεῖ ἢ λειτουργεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν τροχιά τῆς *stricto sensu* οικονομικῆς δραστηριότητας, προσφέρει αὐτομάτως στοὺς φορεῖς τῆς τῆν οικονομικὴ ἐξουσία, ἂν ὄχι ὅλη τὴν οικονομικὴ ἐξουσία, τουλάχιστον ἓνα σημαντικό τῆς τμῆμα.

Αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο προκειμένου γιὰ μιὰ οικονομικὴ τάξη, δηλαδὴ γιὰ τὴν ομάδα πού ἔχει ἀνέβει στὴν κοινωνικὴ ἐξουσία στηριζόμενη πάνω στὴν οικονομικὴ τῆς δύναμη, στὸν κυρίαρχὸ τῆς ρόλο μέσα στὶς παραγωγικὲς καὶ ἀνταλλακτικὲς σχέσεις. Ἄλλὰ ἰσχύει ἐπίσης καὶ προκειμένου καὶ γιὰ τίς ἄλλες (μὴ οικονομικῆς προέλευσης) τάξεις: Tam Marti quam Mercurio, «ὕπηρετῶ τόσο τὸν Ἄρη ὅσο καὶ τὸν Ἑρμῆ». Ἄν ὁ «Ἑρμῆς» σημαίνει ὄχι ἀπλῶς μιὰ ὀρισμένη οικονομικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ τὴν οικονομικὴ ἐξουσία ἐν γένει: δηλαδὴ αὐτὴν πού προσδίδει ὄχι μόνο τὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ βιομηχανία, τότε ἡ περιφημὴ devise τοῦ Sir Walter Raleigh ἀποκτίνει μιὰ καθολικὴ ἰσχύ, τουλάχιστον προκειμένου περὶ τῆς ἐξουσίας. Πράγματι, μπορούμε στὴ θέση τοῦ «Ἄρη» νά βάλουμε θεοὺς πιὸ μειλίχιους, αὐτοὺς πού ὑπηρετοῦν ὄχι οἱ πολεμισταί, ἀλλὰ οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ στυλοβάτες τῆς κρατικῆς δυνάμεις: τὸ ὅτι στὴ θέση τοῦ Ἄρη μπορεῖ νά μπεῖ ὁ Ἄμμων—Rā ἢ ὁ Jupiter Capitolinus (ἢ ὁ Καρλ Μάρξ!) δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ Ἑρμῆς καὶ μαζί μ' αὐτὸν ἡ Δήμητρα ἢ ὁ Ἡφαίστος θὰ πάψουν νά εἶναι ἀντικείμενα λατρείας καὶ δωρητὲς δυνάμεις. Θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ἡ οικονομικὴ ἐξουσία εἶναι ἓνα καθολικὸ συστατικὸ τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας: Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήθηκε καὶ ἡ ἀρχὴ στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας νομιμοποιήθηκε, κάθε ταξικὴ κυριαρχία ἐξυπακούει ἄμεσα καὶ τὴν οικονομικὴ ἐξουσία. Ἔτσι μιὰ ομάδα κατακτητῶν, μιὰ φεουδαρχία, ἓνα ἱερατεῖο ἢ μιὰ γραφειοκρατία, γιὰ ν' ἀναφέρουμε μερικὲς ἐξωοικονομικῆς προέλευσης ομάδες, πού τόσες φορές ὡς τὰ τώρα σφρηγιάτησαν τὴν ἱστορία, δὲν μετατρέπονται σέ ἀρχουσα τάξη παρὰ μόνο στὸ μέτρο πού ἐγκαθίστανται στὸ κέντρο τῆς διαδικασίας τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς μονο-

πωλώντας τὰ παραγωγικά μέσα, υποδουλώνοντας ένδεχομένως τούς ίδιους τούς παραγωγούς, οργανώνοντας, με μιὰ λέξη, τις «παραγωγικές σχέσεις» κατά ένα τρόπο σύμφωνο πρὸς τις ἀπαιτήσεις τῆς ταξικῆς κυριαρχίας.

Πῶς βλέπει τώρα ὁ Μάρξ αὐτὴ τὴν ἑτερογένεια τῶν ἀτόμων, τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἐξουσιῶν;

3. Ἡ συνολικὴ ἀποψη τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ταξικὴ κοινωνία

Κατὰ τὴ θεμελιώδη ὑπόθεση τοῦ μαρξισμοῦ ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἐπακόλουθη διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ ἀντίμαχες τάξεις δὲν μπορεῖ με κανένα τρόπο νὰ θεωρηθοῦν ὡς φυσικὰ δεδομένα, πού σὰν τέτοια θὰ ὑπάρχουν πάντοτε μέσα σὲ κάθε κοινωνικὴ ὀργάνωση. Μιὰ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πού παραδέχεται ἀξιωματικὰ τὴ θεμελιώδη ἑτερογένεια τῆς κοινωνίας σὰν τέτοιας, ἐξυπακούει ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀνθρώπινη φύση, καὶ ὅτι ἡ θέληση δύναμης, ἡ ἀνισότητα τῶν ἱκανοτήτων, οἱ σχέσεις κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς, κ.τ.λ., ἀποτελοῦν σταθερά της δεδομένα. Στις «ἀπαισιόδοξες» αὐτὲς ἀπόψεις ὁ Μάρξ ἀντιτάσσει τις «ὑλιστικὲς θέσεις γιὰ τὴν ἀρχέγονη καλωσύνη καὶ τὴν ἰσότητά τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀνθρώπων»⁽¹⁾ —μόνο πού, πιστὸς στὸν ἱστορισμὸ τοῦ Hegel, ὁ Μάρξ δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ αὐτὴ τὴν «ἀρχέγονη» καλωσύνη καὶ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων παρὰ μόνο σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορίας. Ἡ «ἀνθρώπινη φύση» εἶναι μιὰ «ἀφαίρεση», καὶ ὁ Μάρξ κατηγορεῖ ἀκριβῶς τὸν Proudhon ὅτι δὲν καταλαβαίνει ὅτι «ἡ ἱστορία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ διαρκῆς μεταμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης»⁽²⁾. Ἐτσι ὁ Μάρξ θὰ ζητήσῃ νὰ δείξῃ ὅτι ὅλες οἱ «κοινωνικὲς σχέσεις», καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὄχι μόνον δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ ὁποιαδήποτε ἰδιομορφία τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀλλ' ὅτι ἀποτελοῦν ἀπλῶς καὶ μόνον παροδικὰ, «ἱστορικὰ καὶ μεταβατικὰ προϊόντα» τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, με τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ὁποίας θὰ συντελεστεῖ καὶ ἡ προσεχὴς κατάργηση τῶν τάξεων καὶ τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, ἡ κυριότερὴ του συμβολὴ στὴ θεωρία τῶν τάξεων ἦταν νὰ τὴν ἐντάξῃ στὴ γενικότερη θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης⁽³⁾. Τὸ πονημὶ τοῦ Μάρξ εἶναι ὅτι ἀπέδειξε πρῶτα ὅτι ἡ ὑπαρξη τῶν τάξεων εἶναι ἓνα καθαρὰ ἱστορικὸ φαινόμενο, αὐστηρὰ «συνδεδεμένο μ' ὀρισμένους φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς»: καὶ ὕστερα, ὅτι στὴν τωρινὴ φάση τῆς ἀνάπτυξής τους, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις κάνουν ἐφικτὴ μαζί με τὴν «δικτατορία

1) Marx—Engels: Die Heilige Familie (ἐκδ. Dietz 1953), σελ. 261.

2) Μρh, σελ. 115.

3) Μάρξ: Ἐπιστολὴ τῆς 5.3.1852 στὸν Joseph Weydemeyer.

του προλεταριάτου» και τή «μετάβαση προς τήν κατάρ-
γηση όλων τῶν τάξεων και τήν ἐγκαθίδρυση τῆς ἀτα-
ξικῆς κοινωνίας».

Ὁ Engels ἔδωσε σ' αὐτή τή συνοπτική θεά τῆς ἱστορίας τῆς ταξι-
κῆς κοινωνίας μιὰ ἐντυπωσιακή διατύπωση: «μοιραῖο» ἀποτέλε-
σμα τῆς «ἀνεπαρκοῦς» ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ
διαίρεση τῆς κοινωνίας σέ ἀντίμαχες τάξεις «θά καταργηθεῖ ἀπό
τὴν πλήρη τους ἀνάπτυξη» (1).

Πρόκειται γιὰ ἓναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κυκλικούς συλλογισμούς, πού
τόσο συχνὰ βρισκόμε στο ἔργο τοῦ Μάρξ και τοῦ Engels: ἂν ἡ διαί-
ρεση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις εἶναι μιὰ «μοιραία» συνέπεια τῆς ἀνεπαρκοῦς
ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς (ἂν δηλαδή δὲν οφείλεται στήν ἐπέμβαση
ἑνὸς ἐξωοικονομικοῦ παράγοντα), εἶναι γιατί θά «καταργηθεῖ» ἀπὸ τὴν
«πλήρη» τῆς ἀνάπτυξη. Καί ἀντιστρόφως, ἡ «πλήρης» ἀνάπτυξη τῆς
παραγωγῆς θά καταργήσει τίς τάξεις γιατί ἡ ὑπαρξή τους ἦταν ἀποτέ-
λεσμα τῆς «ἀνεπαρκοῦς» τῆς ἀνάπτυξης.

Μόνο ἡ ἐσχατολογική προσδοκία τοῦ «ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ»
μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ φαῦλο κύκλο:

«Πραγματικά, γιὰ νὰ σκεφτοῦμε νὰ καταργήσουμε τελειωτικά τίς τάξεις θά
πρέπει πρῶτα νὰ ἔχουμε φτάσει σ' ἓνα κοινωνικό στάδιο ὅπου,
ὄχι μόνο ἡ ὑπαρξή τούτης ἡ ἐκείνης τῆς ἀρχουσας τάξης, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξή κάθε ἀρχου-
σας τάξης, και αὐτή ἡ ἴδια ἡ ταξική διαφοροποίηση θά ἔχουν γίνε-
ἓνας ἀναχρονισμός. Θά πρέπει δηλαδή ἡ παραγωγή νάχει φτάσει σ' ἓνα
τέτοιο βαθμὸ ἀνάπτυξης, ὥστε ἡ οἰκαιοποίηση τῶν παραγωγικῶν μέ-
σων και τῶν προϊόντων ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη κοινωνική τάξη, και συνεπῶς, ἡ
πολιτική κυριαρχία, τὸ μονοπώλιο τῆς μόρφωσης, ἡ πνευμα-
τική καθοδήγηση τῆς κοινωνίας ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη κοινωνική τάξη, ὄχι
μόνο θά ἔχουν γίνε περιττά, ἀλλὰ και θά ἐμποδίζουν τὴν οἰ-
κονομική, πολιτική και πνευματική ἀνάπτυξη».

Μιὰ τέτοια κατάσταση προϋποθέτει τὸ σχετικὸ ἢ ἀπόλυτο τέλος
τῆς στενότητος τῶν ἀγαθῶν, τὴ σχετική ἢ ἀπόλυτη ἀφθονία—δηλαδή
μιὰ κατάσταση πού τίποτε δὲν μᾶς ἀπαγορεύει νὰ τὴ θεωρήσουμε πρα-
γματοποιήσιμη σ' ἓνα ἄκομα μακρυνὸ μέλλον, ἀλλὰ πού ξεπερνάει πρὸς
τὸ παρὸν τὸν ἱστορικό μας ὀρίζοντα: δὲν βλέπει κανεὶς πῶς μπορεῖ νὰ
χρησιμοποιηθεῖ ὡς σύστημα ἀναφορᾶς μέσα σέ μιὰ θεωρία περὶ τάξεων,
πού αὐτοτιτλοφορεῖται «ἐπιστημονική». Καί ἡ δυσκολία αὐτή ὀγκώνε-
ται ἅμα ἀναλογιστοῦμε ὅτι ὁ μαρξισμός, και ἰδιαίτερα ὁ Engels, ἐξαρ-
τᾶ τὴν κατάργηση τῶν τάξεων ἀπὸ τὴν προηγούμενη κατάργηση τῆς
διαίρεσης τῆς ἐργασίας σέ πνευματική—διευθυντική και σέ ὕλική—ἐκτελε-
στική ἐργασία. Ἀλλὰ ὁ Engels θεωρεῖ ἐξίσου ἐφικτὲς στο ἄμεσο πα-

1) AD, σελ. 348-9.

ρόν και την κατάργηση της διαίρεσης της εργασίας (1) και την πραγματοποίηση αυτής της σχετικής ή απόλυτης άφθονίας. "Όπως δηλώνει κατηγορηματικά, ολοκληρώνοντας τους στοχασμούς που αναφέραμε πιο πριν, «σ' αυτό το στάδιο έχουμε ήδη φτάσει σήμερα»!

"Όπως η φιλοσοφία του Hegel, που «σάν τή γλαύκα της 'Αθηνῶς», εμφανίζεται στο «λυκόφως» της ιστορίας, έτσι και η μαρξική θεωρία της «μοιραίας» διαίρεσης της κοινωνίας σε αντίμαχες τάξεις, δεν μπόρεσε να διατυπωθεί παρά μόνο στο «λυκόφως» της ταξικής κοινωνίας. 'Αλλά ενώ η έγγελιανή φιλοσοφία δεν είχε την πρόθεση ν' «ανάζωογονήσει» τον κόσμο, ο μαρξισμός εξαγγέλλει το πιο υπέροχο αύριο: το «τέλος της προϊστορίας» και τη χαραυγή της «άληθινής» ιστορίας του ανθρώπου.

"Ας δοῦμε τώρα πῶς εμφανίζεται απ' αυτή τή σκοπιά η συγκεκριμένη διαδικασία της ταξικής διαφοροποίησης και της ανόδου τῶν διαφόρων τάξεων στην κοινωνική έξουσία.

4. 'Ο γενικός όρισμός της άρχουσας τάξης

Γενική αίτια της διαίρεσης της κοινωνίας σε άρχουσες και άρχόμενες, έκμεταλλεύτριες και έκμεταλλεόμενες τάξεις είναι η «άνεπαρκής ανάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» (2): «όσο η κοινωνική εργασία δεν άποδίδει παρά σχεδόν μόνο τά άγαθά που χρειάζονται για τή συντήρηση του πληθυσμού, όσο δηλαδή η εργασία άπορροφά όλο η σχεδόν όλο το χρόνο της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού η κοινωνία θα διαιρείται άναγκαστικά σε τάξεις». "Όσο λοιπόν η ανάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μένει «άνεπαρκής», η πρόοδος της κοινωνίας δεν γίνεται έφικτή παρά «μόνο στο μέτρο που ένα τμήμα του πληθυσμού ζει εις βάρος της πλειοψηφίας (3). Εύκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί ο σοσιαλισμός προϋποθέτει ένα υπέρτατο στάδιο ανάπτυξης του κοινωνικού πλούτου: αυτή η προϋπόθεση είναι μια «άπόλυτη άναγκασία προϋπόθεση γιατί χωρίς αυτήν δεν θα κοινωνικοποιηθεί ο πλούτος, αλλά η άθλιότητα, και η άθλιότητα θα κάνει να ξαναρχίσει η πάλη για το άπαραίτητο, έτσι που μοιραία θα ξαναπέσει η κοινωνία στον παλαιό κυκεώνα» (4).

"Όσο καιρό διαρκεί αυτή η «άτελής» ανάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, οί σχέσεις άνάμεσα στην πλειοψηφία και τή μειοψηφία θα

1) "Έτσι ο Λένιν ύποσχόταν το 1917 να καταργήσει και αυτός τή διαίρεση της εργασίας!

2) ΑΔ, σελ. 349.

3) ΔΙ, σελ. 456.

4) ΔΙ, σελ. 31

παίρνουν «μοιραία» τή μορφή τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἀνθρώπο: «Δίπλα στή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ πού καταδικάζεται στήν ἀγγαραία τῆς (ἐκτελεστικῆς) ἐργασίας, σχηματίζεται μιὰ μειοψηφία ἀπηλλαγμένη ἀπό τήν ἀμεσα παραγωγική ἐργασία πού ἀναλαμβάνει τή διαχείριση τῶν γενικῶν ὑποθέσεων τῆς κοινωνίας: γενική διεύθυνση τῆς ἐργασίας, κυβέρνηση, κτλ. (1).

Περιττεῖ νά προσθέσουμε ὅτι ὁ ἀπό κάθε ἀποψη ἀξιοθαύματος αὐτός ὀρισμός τῆς ἀρχουσας τάξης γενικά ἰσχύει γιά ὅλες τίς μέχρι τοῦδε γνωστές κοινωνίες: κανένα λόγο δέν ἔχουμε νά πιστέψουμε ὅτι, στίς χῶρες ὅπου βασιλεύει ὁ «ὀρθόδοξος μαρξισμός», ἡ ὁμάδα πού ἔχει ἀναλάβει τή «γενική διεύθυνση τῆς ἐργασίας, τήν κυβέρνηση» καί τήν πνευματική καθοδήγηση (καθυπόταση) τῆς πλειοψηφίας, δέν ἀποτελεῖ καί αὐτή μιὰ ἀρχουσα κοινωνική τάξη, καί ὅτι δέν πρέπει νά κριθεῖ κι' αὐτή μέ τά ἴδια κριτήρια πού χρησιμοποίησαν οἱ Μάρξ καί Ἐνγκελς γιά νά κρίνουν (καί νά κατακρίνουν) τίς ἄλλες ἀρχουσες τάξεις.

Οὐσιώδες γνώρισμα τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι λοιπόν αὐτή ἡ μονοπώληση τῶν διευθυντικῶν λειτουργιῶν στήν οἰκονομία καί τήν κυβέρνηση—καί ὄχι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, ὅπως θέλουν νά τὸ πιστεύουν οἱ σημερινοὶ ψευτομαρξιστές.

5. Ἀτομική ἰδιοκτησία καί ταξική κυριαρχία

Εἶναι ἄραγε ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν ἀποτελεῖ, κατά τόν Μάρξ, ἕνα οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς ταξικῆς κυριαρχίας; Ἀξίζει νά ἐπιμεινουμε κάπως ἰδιαίτερα στό σημεῖο αὐτό, ὄχι μόνο γιὰ αὐτό καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἕνα σπουδαιότατο κοινωνιολογικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ καί γιὰ ὀρισμένους εἰδικούς λόγους πού σχετίζονται μέ τή σημερινή σοφιστικὴ παραμόρφωση τοῦ μαρξισμοῦ. Πραγματικά, ὅσες φορές—καί αὐτὲς γίνονται ὀλοένα καί σπανιότερες—οἱ σημερινοὶ ψευτομαρξιστὲς ζητᾶν νά θεμελιώσουν θεωρητικά τὴ θρησκευτικὴ τους πίστη στὸν «ἀταξικὸ» χαρακτήρα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο πάντοτε ἐπιχείρημα: στήν Ε.Σ.Σ.Δ. ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων· συνεπῶς ἔχει ἐξαφανισθεῖ ἡ ταξική κυριαρχία καί ἡ ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο.

Γιὰ νά γίνουμε σαφέστεροι, ἄς προσθέσουμε ὅτι ὄλοι πάνω κάτω οἱ τωρινοὶ μαρξιστὲς (2) συμφωνοῦν ὅτι ἡ ὁμάδα πού ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία

1) ΑΔ, σελ. 349.

2) Ἐννοοῦμε αὐτοὺς πού σκέπτονται μαρξιστικά (ἱστορικο-ὑλιστικά) ὄχι βέβαια τοὺς τεχνικούς τῆς ... ἐξαύλωσης τῆς ἱστορίας.

στή χώρα τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου καί στις λεγόμενες λαϊκές δημοκρατίες, δέν εἶναι οὔτε τὸ προλεταριάτο, οὔτε καί—ἀκόμα λιγότερο—ὁ «λαὸς» μεταμορφωμένος σέ μιὰ ὑπερταξική μυθική ὄντοτητα. Ἄλλά, ὁ «λαὸς» ἢ ὁμάδα αὐτή, πού ἔχει μονοπωλήσει καί τὴν ἰδεολογική καί τὴν πολιτική καί τὴν οικονομική ἐξουσία, καί πού ἔχει μετατρέψει τὸ μονοκομματικὸ κράτος σέ μοναδικὸ ἐργοδότη καί σέ ἀποκλειστικὸ κάτοχο τῆς ἀλήθειας, δέν ἀντιστοιχεῖ στοῦ μαρξιστικοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἄρχουσας τάξης καί, ὡς ἐκ τούτου, δέν εἶναι οὔτε ἄρχουσα τάξη, οὔτε κἀν κοινωνική τάξη; εἶναι ἀπλῶς μιὰ προνομιοῦχος κατηγορία πού ἡ αὐθόρμητη καί ἀναπόφευκτη ἀνάπτυξη τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας τὴν ξεχώρισε λίγο ὡς πολὺ ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ὁ μαρξισμός, ἔλενε, διδάσκει ὅτι ἡ ταξική κυριαρχία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων καί ἐξυπακούει τὴν ἰδιοποίησή τους ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἄρχουσας τάξης. Ἄλλὰ στὴν Ε.Σ.Σ.Δ. δέν ὑπάρχει ἀτομική ἰδιοκτησία. Τὰ παραγωγικά μέσα δέν ἀνήκουν σέ ἰδιῶτες. Ἀνήκουν στὴν ὁλότητα: στοῦ «ἔθνος», ἐφ' ὅσον ἔχουν ἐθνικοποιηθεῖ, στοῦ «κράτος» πού τὰ ἔχει κρατικοποιήσει. Δέν μποροῦμε βέβαια, νὰ ποῦμε ὅτι ἀνήκουν στὴν κοινωνία, ἐφ' ὅσον τὸ κράτος ἔχει γίνει ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ἄλλὰ δέν ἀνήκουν οὔτε καί στους ἰδιῶτες. Καί ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχει ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων, δέν ὑπάρχει καί ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο. Ἄρα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, πού δέν ἔχει βέβαια ἐντελῶς ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν «παλαιὸν ἀνθρώπο», πού φέρει ἀκόμα τὰ στίγματα τῆς «προϊστορίας τῆς ἀνθρωπότητας», ἀλλὰ πού πορεύεται ἂν ὄχι ὀλοταχῶς, πάντως σταθερά, πρὸς τὴν κομμουνιστικὴ ὁλοκλήρωση.

Μὰ εἶναι τάχατε ἀλήθεια ὅτι, γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι ἓνα οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ταξικῆς κυριαρχίας, καί ὅτι, συνεπῶς, ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σημαίνει καί τὴν κατάργηση τῆς ταξικῆς ἐκμετάλλευσης;

Ἐχουμε κάθε λόγο ν' ἀπαντήσουμε ἀρνητικὰ στοῦ ἐρώτημα αὐτό. Κατ' ἀρχὴν πῶς εἶναι δυνατό νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Μάρξ χρησιμοποιοῦσε ἓνα κριτήριον τόσο φορμαλιστικὸ ὅσο τὸ κριτήριον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας; Ἡ μεγίστη παιδαγωγικὴ σημασία τοῦ ἔργου του συνίσταται ἀκριβῶς καί στοῦ ὅτι μᾶς διδάσκει τὴν καχυποψία (!) ἀπέναντι στις παραδεισιακῆς φρασεολογίας τῶν ἰδεολογιῶν πού ὁ κύριός τους σκοπὸς εἶναι ἀκριβῶς νὰ «ἐξαυλῶνουν» καί νὰ «ἐξιδανικεύουν» τὴν πραγματικὴν ἔκτασι γιὰ νὰ τὴν κάνουν ἀγνώριστη. Πίσω ἀπ' αὐτὲς τίς «ἀφαιρέσεις»,

1) «Σχολὴ καχυποψίας», ἔτσι ὀνόμαζε καί ὁ Nietzsche τὴ φιλοσοφία του: Ἄνθρώπινα πολὺ ἀνθρώπινα, Werke II, σελ. 3.

ὁ Μάρξ μᾶς καλεῖ νὰ δοῦμε τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα σὰν ἓνα σύστημα ἀπὸ σχέσεις σχεδὸν προσωπικὲς καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν σχέσεων μέσα στὶς μορφὲς τῆς οἰκονομικῆς σύμπραξης. Αὐτὲς τὶς προσωπικὲς—κοινωνικὲς σχέσεις «ἀνάμεσα στοὺς ἄμεσους παραγωγοὺς καὶ τοὺς κυρίαρχους τῶν ὑλικῶν προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς» (1), ὁ Μάρξ τὶς ὀνομάζει παραγωγικὲς σχέσεις, καὶ αὐτὲς τοῦ δίνουν τὸ οὐσιαστικὸ κριτήριον γιὰ τὴ θεώρηση τῶν διαφόρων κοινωνικοοικονομικῶν καθεστώτων. Ὁ «φетиχισμὸς» ποὺ ὁ Μάρξ προσάπτει στὴν «ἀστική πολιτικὴ οἰκονομία» (δὲν πρόβλεπε τί θὰ γινόταν στὴ «σοσιαλιστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία»), συνίσταται ἀκριβῶς σὸ ὅτι θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴ οἰκονομία σὰν ἓνα σύμπλεγμα ἀπὸ πράγματα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ ἓνα σύστημα ἀπὸ διανθρώπινες σχέσεις: «ἡ οἰκονομία, λέει ὁ Engels, δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὰ ὑλικά πράγματα, ἀλλὰ τὶς σχέσεις ποὺ συνάπτονται ἀνάμεσα στὰ (συνεργαζόμενα) ἄτομα, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὶς σχέσεις ποὺ συνάπτονται ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις» (2).

Αὐτὲς οἱ παραγωγικὲς σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν «οἰκονομικὴ βάση τῆς κοινωνίας» (3) : οἱ ἄρχουσες καὶ οἱ ἀρχόμενες τάξεις ὀρίζονται ἀπὸ τὸν ἡγετικὸ ἢ παθητικὸν τοὺς ρόλον στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ ἀπορήσουμε βλέποντας π.χ. τὸν Sorokin νὰ προσάπτει στὸν Μάρξ ὅτι χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «θέση καὶ ρόλος μέσα στὴν παραγωγή» κατὰ ἓνα «ἀσάφῃ» τρόπο(4); «Γιὰ τοὺς μαρξιστὲς, λέει ὁ Sorokin, τὸ οὐσιαστικὸ κριτήριον εἶναι τὸ νὰ μάθουμε ἂν ἓνας ἄνθρωπος εἶναι ἰδιοκτῆτης τῶν παραγωγικῶν μέσων ἢ ἂν εἶναι ἀπλὸς μισθωτὸς. Ἄν εἶναι ἰδιοκτῆτης ἀνήκει στὴν ἀστικὴν τάξιν, ἂν δὲν εἶναι, ἀνήκει στὸ προλεταριάτο. Ἄρα ἓνας ὀγρότης ποὺ κατέχει ἓνα στρέμμα γῆς πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀστός, ἐνῶ ἓνας μηχανικὸς ἢ ἓνας διευθυντὴς μιᾶς μεγάλης ἐπιχείρησης πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν προλετάριος ἐπειδὴ εἶναι μισθωτὸς»!

α) Ἀφηρημένη καὶ συγκεκριμένη θεώρηση τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας

Κατ' ἀρχήν, τὸ μεγάλο λάθος τοῦ Sorokin εἶναι ὅτι μιλάει ἐν abstracto γιὰ τὴν «παραγωγικὴν διαδικασία» χωρὶς νὰ ὀρίζει συγκεκριμένα γιὰ ποιά παραγωγικὴ διαδικασία πρόκειται, χωρὶς δηλ. νὰ θυμᾶ-

1) Βλ. Κ III, 841—2.

2) Fr. Engels, βλ. Κρ. σελ. 219.

3) Κρ. σελ. 14.

4) Pitirim Sorokin: Society, Culture and Personality 1947, σελ. 261-275.

ται ότι για τον μαρξισμό, παραγωγική διαδικασία σημαίνει κατ' άρχήν παραγωγικές σχέσεις. "Αν μιλάμε για την παραγωγική διαδικασία in abstracto, τότε και ο φεουδάρχης, πού κι' αυτός είναι κάτοχος των παραγωγικών μέσων, πρέπει να θεωρηθῆ σαν άστος — πράγμα βέβαια πού κανείς δέν τό ύποστηρίζει. "Αν πάλι, ό Σοτοκίη προϋποθέτει σιωπηλά ότι πρόκειται για την καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, ξεχνάει ότι ή καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία δέν είναι μιá ένιαία διαδικασία : μέσα στην όλότητα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγῆς, ή καπιταλιστική ιδιοκτησία συγκατοικεί μέ όρισμένες προκαπιταλιστικές μορφές ιδιοκτησίας. Οι έλεύθεροι καλλιεργητές τῆς ύπαιθρου είναι τόσο άστοι όσο και οι μικροβιοτέχνες των άστικών κέντρων : είναι άστοι (άποτελούν δηλ. όργανικό τμήμα τῆς άστικῆς τάξης) όσο ή άστική κοινωνία τους έξασφαλίζει ένα σχετικό επίπεδο εύημερίας. Παύουν νά είναι άστοι όταν ή ίδια άστική κοινωνία τους ρίχνει μέσ' στη μάζα των προλεταρίων. Οι έλεύθεροι καλλιεργητές τῆς έποχῆς τοῦ Λειστράτου ή τῆς έποχῆς τοῦ Αύγουστου όπως και οι έλεύθεροι καλλιεργητές πού δημιουργήθηκαν από την άπελευθερωτική δράση των άστικών και των εργατικών έπαναστάσεων τείνουν νά ένταχθοῦν όργανικά μέσα στην άστική κοινωνία : είναι γνωστή ή θέση τῆς Rosa Luxemburg άπέναντι στό άγροτικό πρόγραμμα τοῦ Λένιν (1) και ό ίδιος ό Λένιν παρατηρώντας τόν ταχύτατο ρυθμό και τόν αυτόματισμό μέ τόν όποιο γινόταν ή διαφοροποίηση των κουλάκων μέσα από τῆ μάζα των μικροϊδιοκτητών, συμπέρανε ότι «ή μικρή ιδιοκτησία στην ύπαιθρο παράγει συνεχώς και άναπαράγει τήν άστική τάξη».

Ό «μικροαστισμός» τοῦ χωριάτη μέσα σ' όλες τῆς άστικές κοινωνίες δέν είναι ένα φραστικό σχῆμα αλλά ή πραγματικότητα — κυματοθραύστης πάνω στην όποία έχουν σπάσει τά σύγχρονα εργατικά κινήματα από τήν παρισινή Κομμούνα μέχρι τήν «Κομμούνα» τῆς Καντώνας τοῦ 1928. Αυτό όφείλεται όχι στον «συντηρητισμό» πού ύποτίθεται ότι είναι μιá «αίώνια ιδιότητα» τῆς ψυχῆς και τῆς φύσης τοῦ άγρότη (2),

1) Μετά τήν ΝΕΠ, ό Λένιν έλεγε : «οι άγρότες κέρδισαν άναμφισβήτητα πολύ περισσότερο από τήν έπανάσταση παρά οι εργάτες... Αυτό άποδεικνύει ότι ή έπανάστασή μας ήταν, μέχρι ένα όρισμένο σημείο, μιá άστική έπανάσταση!»! *Lénine Oeuvres Choisies (Moscou 1946) II, 639, 838, κ.ο.κ.*

2) 'Ακολουθώντας τῆς σπεγκκεριανές αντίληψεις για τόν «άχρονο» χαρακτήρα των άγροτών, ό θρησκευολόγος Μ. Eliade προσπάθησε νά δώση μιá δική του έξήγηση τοῦ «συντηρητισμοῦ» τους. Κατά τῆ γνώμη του, ό Χριστιανισμός δέν μπόρεσε νά ξεριζώση από τά Εύρωπαϊκά λαικά στρώματα τῆ ριζικά «άντιστορική» κοσμοθεωρία τοῦ «άρχαϊκοῦ ανθρώπου». Αὐτή ή κοσμοθεωρία, λείι στό βιβλίο του *Le mythe de l' éternel retour*, σ. 211, «έξακολουθεί και σήμερα ακόμα νά παρηγορῆ τῆς άγροτικές (τρανσιοναλιστικές) εύρωπαϊκές κοινωνίες πού κρατιούνται μέ πείσμα σέ μιá άντιστορική στάση και πού μ' αυτό γίνονται ό στόχος βίαιων επιθέ-

ἀλλὰ στο γεγονός ὅτι οἱ ἀστικές σχέσεις παραγωγῆς στήν κανονική τους λειτουργία εἶναι τὸ καθεστῶς πού κατ' ἐξοχήν ἐξασφαλίζει σταθερότητα καὶ εὐημερία στήν τάξη τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν (1). Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, ὁ Sorokin κάνει ἓνα μεγάλο ἱστορικό λάθος ὅταν ὑποστηρίζει πάλι, in abstracto,

«Ἡ ἀγροτική τάξη εἶναι πῶς κοντὰ στήν ἐργατική παρά στήν καπιταλιστική τάξη ... Γι' αὐτὸ οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἀγρότες βρέθηκαν ἐνωμένοι πολὺ πῶς συχνά καὶ σὲ πολὺ πῶς σημαντικά σημεία ἀπ' ὅσα βρέθηκαν ἐνωμένοι μὲ τοὺς καπιταλιστὲς ἢ μὲ τοὺς μεγαλογαιοκτήμονες. Ἔτσι, εἶναι πολὺ πῶς εὐκόλο νὰ ὀργανωθῆ ἓνα μπλόκ ἢ ἓνα ἐργατο-ἀγροτικό κόμμα παρά νὰ γίνῃ μιά ἔστω καὶ προσωρινή συμμαχία ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες ἢ τοὺς ἀγρότες καὶ τοὺς καπιταλιστὲς ἢ μὲ τοὺς μεγαλογαιοκτήμονες» (2).

Στὴν πραγματικότητα παντοῦ ὅπου ἡ ἀστική τάξη πρόλαβε νὰ ἐπιβάλλει στήν ὑπαιθρο τὶς δικές της παραγωγικές σχέσεις, οἱ ἀγρότες βρέθηκαν πάντοτε μαζί μὲ τοὺς ἀστους ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. Καὶ παντοῦ, ὅπου πετύχει, ἡ ἀντικαπιταλιστική ἐπανάσταση, θὰ βρεθῆ ἀντιμέτωπη μὲ τοὺς ἐλεύθερους καλλιεργητὲς. Ἡ τάξη τῶν ἐλευθέρων παραγωγῶν στήν ὑπαιθρο εἶναι μιά τάξη δύναμι ἀστική· ὁ πραγματικὸς της ταξικός προσανατολισμὸς εἶναι πάντοτε ζήτημα σχετικὸ καὶ συγκεκριμένο: ζήτημα κοινωνικῆς δυναμικῆς καὶ ἱστορικῆς συγκυρίας, ζήτημα δηλ. τῆς συγκεκριμένης θέσης τῶν ἐλευθέρων καλλιεργητῶν μέσα στο συνολικὸ κοινωνικὸ καθεστῶς, ζήτημα ἱστορικῆς ὠριμότητας τῆς τάξης πού κυριαρχεῖ στὰ ἀστικά κέντρα κ.ο.κ.

β) Οἱ μισθωτοὶ στὴ σημερινή φάση τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας

Ἡ δεύτερη παρεξήγηση — πού εἶναι μᾶλλον μιά ἀποτυχημένη σοφιστεία —, ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τοῦ ταξικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν managers (3) πού, ἐπειδὴ εἶναι μισθωτοὶ, πρέπει, δῆθεν κατὰ τὸ μαρξισμό, νὰ θεωρηθοῦν σάν προλετάριοι. Ἀπὸ πρώτη ὄψη, ἡ «ἀντίκρουση» αὐτὴ φαίνεται σωστή: πραγματικά, μὲ ποιὸ κριτήριον μποροῦμε νὰ

σεων ἀπὸ μέρος ὄλων τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεολογιῶν! Τὸ μόνο πού μένει νὰ μάθουμε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξήγηση αὐτή, εἶναι τὸ γιατί τὸ «ἀρχαῖκό ὑποσυνείδητο» τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρικῶν ἔπαψε νὰ τοὺς «παρηγορεῖ» στήν ἐποχὴ τῆς *Jacquerie*, τοῦ «πολέμου τῶν χωρικῶν» στὴ Γερμανία καὶ τὴ Βοημία, στήν ἐποχὴ τοῦ *Guerre aux chateaux*, ραίχ *aux chauxieres*, στὴ Βουλγαρικὴ ἐπανάσταση ἐπὶ Σταμπουλινσκι, στὰ σύγχρονα ἐπαναστατικὰ κινήματα στὰ Βαλκάνια κ.ο.κ.

1) Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σταθερότητα καὶ ἡ εὐημερία τοῦ ἐλεύθερου καλλιεργητῆ εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ σταθερότητα καὶ εὐημερία γιὰ τὸν ἀγρότη γενικά: οἱ αἰγύπτιοι μισθωτοὶ ἀγρότες βρῆκαν μιά ἴσως ἀνώτερη εὐημερία καὶ σταθερότητα ἀπὸ τὸ γραφειοκρατικὸ καθεστῶς στήν κανονικὴ του λειτουργία.

2) Sorokin: ἐνθ. ἀν.

3) Ὁ Sorokin πιστεῖει ἀκολουθώντας τὸν J. Burnham, ὅτι στὴ σημερινή φάση τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης, οἱ καπιταλιστὲς μεταμορφώνονται βαθμιαία σὲ managers.

διακρίνουμε τὸ εἰσόδημα τοῦ manager ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοῦ ἐργάτη ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δύο παρουσιάζονται κάτω ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ μισθοῦ; Πρῶτου προχωρήσουμε στὴν ἐξέταση τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ τὶς νομικὲς μορφές ἰδιοκτησίας ἢ μὴ ἰδιοκτησίας τῶν παραγωγικῶν μέσων, πρῶτου δηλ. ἀναλύσουμε τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις ποὺ διαφοροποιούνται μέσα στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τοὺς διάφορους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους οἱ τάξεις αὐτὲς συμμετέχουν στὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπευθυμήσουμε ὅτι, γιὰ τὸν Marx, ὁ μισθὸς τοῦ manager εἶναι μίᾳ ἀπὸ τὶς μορφές καπιταλιστικῆς ὑπεραξίας, καὶ τίποτε περισσότερο. Ὁ Marx ἀναλύοντας τὴ φάση ἐκείνη τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης ὅπου «ἡ λειτουργία τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς εἶναι ὀλότελα ξεχωρισμένη ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ ἰδιοκτησία» καὶ ὅπου «ὁ καπιταλιστὴς σὰν συντελεστὴς τῆς παραγωγῆς ἐχειγί-νει τελείως περιττός»⁽¹⁾, ἔκανε μιᾶ σαφῆ διάκριση ἀνάμεσα 1) στο «ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο παντοῦ ὅπου ἡ ἄμεση παραγωγικὴ διαδικασία παίρνει τὴ μορφή μιᾶς συνδυασμένης κοινωνικῆς διαδικασίας καὶ παύει νὰ παρουσιάζεται σὰν μιᾶ ἰδιαίτερη ἐργασία τῶν αὐτόνομων παραγωγῶν»⁽²⁾ καὶ 2) στο «ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς στο μέτρο ποὺ δὲν εἶναι μιᾶ εἰδικὴ λειτουργία ἐπιβαλλόμενη ἀπὸ τὴ φύση κάθε συνδυασμένης κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ στο μέτρο ποὺ εἶναι μιᾶ λειτουργία ἀπορρέουσα ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὸν ἰδιοκτῆτὴ τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ τοὺς ἐργάτες»⁽³⁾.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ διευθυντὴς μιᾶς μεγάλης καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης εἶναι μισθωτὸς ὅπως καὶ οἱ ἐργάτες ποὺ ἐκμεταλλεύεται δὲν ἔχει καμιά σημασία: «ὁ μισθωτὸς, συνεχίζει ὁ Marx, ὅπως καὶ ὁ σκλάβος, πρέπει νὰ ἔχη ἓνα κύριο ποὺ νὰ τὸν διευθίνει καὶ νὰ τὸν κἀνῃ νὰ δουλεύει. Κάτω ἀπὸ ἓνα τέτοιο καθεστῶς δουλείας εἶναι φυσικὸ ὁ μισθωτὸς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παράγῃ τὸν ἴδιο του μισθὸ καί, ἀποπάνω, καὶ τὸ μισθὸ τοῦ ἀφέντη του γιὰ νὰ ἀνταμείψῃ τὸ ἔργο τῆς καταπίεσης καὶ τῆς παρακολούθησης ποὺ ὑφίσταται»⁽⁴⁾.

Ὅπως βλέπουμε, γιὰ τὸν Marx, ἡ ἀστικὴ (καπιταλιστικὴ) τάξη δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς κατόχους τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ ἡ κατηγορία τῶν μισθωτῶν δὲν ταυτίζεται μόνο μὲ τὴν τάξη τῶν προλεταρίων. Γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ κοινωνιολογικὴ ἔννοια τῶν παραγωγικῶν

1) K III, 422 καὶ 424.

2) K III, 418-9.

3) K III, 421.

4) K III, 421-2.

σχέσεων είναι μία έννοια πολύ πιο πλατειά από τη νομική έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας. Δεν είναι η νομική έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων που δίνει ένα καπιταλιστικό περιεχόμενο στις σημερινές παραγωγικές σχέσεις. Άλλά, αντίθετα, οι καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις (οι συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις που διαφοροποιούνται μες την παραγωγική διαδικασία) δίνουν ένα καπιταλιστικό περιεχόμενο την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας.

«Πρέπει, γράφει ο Μιτς, πάντοτε να ξεχωρίζουμε τις υλικές μεταβολές στις οικονομικές συνθήκες της παραγωγής... από τις νομικές, πολιτικές... και με μία λέξη τις ιδεολογικές μορφές». Η ιστορία του καπιταλισμού μάς δείχνει ότι η υλική του ανάπτυξη επιβάλλει βαθμιαία τη δημιουργία νέων μορφών καπιταλιστικών επιχειρήσεων (άνωνυμες εταιρείες μονοπωλία, τράστ, «έθνικοποιημένες» επιχειρήσεις κτλ.) που μεταμορφώνουν σημαντικά το δίκαιο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, που επηρεάζουν βαθειά τη δυναμική του καπιταλιστικού καθεστώτος (δηλ. τον ειδικά καπιταλιστικό τρόπο της συσσώρευσης) χωρίς να αλλοιώνουν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων. Οι μεταμορφώσεις αυτές μάς δείχνουν ότι η καπιταλιστική ιδιοκτησία με την κλασική νομική έννοια της λέξης, δεν εξέφραζε τις πραγματικές καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις παρά μόνο κατά τη διάρκεια μιάς ορισμένης ιστορικής περιόδου. Έτσι, με την εμφάνιση των άνωθεν εταιρειών οι μικροί καπιταλιστές, μέτοχοι και όμολογιούχοι, έκτοπιστηκαν από την πραγματική διεύθυνση και διοίκηση των επιχειρήσεων που νομικά τους «άνηκαν», και μιά μειοψηφία αποτελούμενη από τους πιο σημαντικούς μετόχους πήρε στα χέρια της τα διοικητικά συμβούλια των επιχειρήσεων. Έτσι και στή σημερινή φάση του καπιταλισμού, όπου η υλική του ανάπτυξη ξεπερνάει τα στενά πλαίσια ακόμα και των πιο συγκεντρωμένων απομονωμένων επιχειρήσεων και επιβάλλει την ανάγκη μιάς ενποίησης της διοίκησης των μεγάλων οικονομικών κλάδων, οι μεταβολές στο δίκαιο της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας χωρίς να αλλοιώνουν τον καπιταλιστικό χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων, εκφράζουν απλώς τις μεταβολές που έγιναν στον τομέα της διεύθυνσης και της διοίκησης της παραγωγής δηλ. τις μεταβολές που έγιναν στη φυσιογνωμία της καπιταλιστικής τάξης και στις δυνάμεις που τη συγκροτούν. Αυτές οι μεταβολές έγιναν προς όφελος ή των διαφόρων μονοπωλιακών καπιταλιστικών συγκροτημάτων που διοικούνται από τους άρχηγούς των σημαντικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων μαζί με τους *managers* της καπιταλιστικής γραφειοκρατίας ή των διαφόρων κρατικών ή «έθνικοποιημένων» οργανισμών που διοικούνται από δημοσίους υπαλλήλους... και εις βάρος των παλιών ανεξάρτητων «διοικητικών συμβουλίων» είτε βρισκόμαστε

στον «έθνικοποιημένο» τομέα όπου κυριαρχούν οι managers τών δημοσίων οργανισμών, είτε βρισκόμαστε στον ιδιωτικό τομέα όπου κυριαρχούν οι άρχηγοί τών μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων, ο καπιταλιστικός χαρακτήρας τών παραγωγικών σχέσεων καθορίζεται από την κυριαρχία αυτών που πραγματικά διευθύνουν, οργανώνουν και διοικούν την οικονομική ζωή (και όχι άπλως από την κυριαρχία αυτών που νομικά κατέχουν τὰ παραγωγικά μέσα) πάνω στους εργαζομένους και από την καπιταλιστική χρησιμοποίηση τής υπεραξίας που πραγματοποιούν αδιάφορο αν την υπεραξία αυτή την οικειοποιούται κάτω από τή μορφή του «κέρδους» του «τόκου» ή του «μισθοῦ».

6. Ίδιοκτησία και παραγωγικές σχέσεις

Για τον μαρξισμό τὸ ταξικό περιεχόμενο ἑνὸς δεδομένου συστήματος παραγωγικῶν σχέσεων καθορίζεται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μιὰ κοινωνική ομάδα μονοπωλεῖ τὴ διευθύνση, τὴν ὀργάνωση καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς καὶ—δεδομένου ὅτι παραγωγή καὶ διανομὴ εἶναι δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος—ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ομάδα αὐτὴ ὀργανώνει γιὰ δικό της λογαριασμό τὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Καί, παράλληλα, ἡ παθητικότητα τῆς ἐκμεταλλευόμενης τάξης στὸ πλάνο τῆς παραγωγῆς, ἡ ἀνικανότητά της νὰ συμμετάσχη στὸν καθορισμὸ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς παραγωγῆς συνοδεύεται μοιραῖα καὶ ἀναπόφευκτα μὲ τὴ διαιώνιση τῆς μειονεκτικῆς τῆς θέσης στὸ πλάνο τῆς διανομῆς.

Για τὸ μαρξισμό ἡ νομικὴ μορφή ἰδιοκτησίας εἶναι ἓνα «ἐποικοδόμημα» ποῦ ἐνὼ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ κατάλληλη μορφή ἀνάπτυξης μιᾶς ἀρχουσας τάξης μπορεῖ, ταυτόχρονα, καὶ νὰ σκεπάζει ἀπατηλὰ τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ὅταν διαβαζομε π.χ. στὶς ἐπιγραφές τῶν πυραμίδων ὅτι «ὁ Ἄμων ἔχει 17 φορές περισσότερο ἄσήμι, 21 φορές περισσότερο χαλκὸ, 7 φορές περισσότερα ζῶα, 9 φορές περισσότερο κρασί, 10 φορές περισσότερα πλοῖα ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς μαζί», καὶ ὅταν μαθαίνουμε ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ (12ος αἰώνας π.Χ.) ὅλοι οἱ θεοὶ εἶχαν στὴν ἰδιοκτησίαν τους «περισσότερο ἀπὸ 107.000 σκλάβους δηλ. τὸ 1—2% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ἓνα ἔβδομο τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν, 169 πόλεις στὴν Αἴγυπτο, στὴ Συρία καὶ τὴ Νουβία, μισὸ ἑκατομμῦριο ζῶα, 88 πλοῖα καὶ 53 ναυπηγεῖα» (1), δὲν εἴμαστε διόλου ὑποχρεωμένοι νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ ἀρχουσα τάξη στὴν Αἴγυπτο ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς κ.κ. Ἄμων, Ρᾶ καὶ Φθᾶ. Σὲ ὅλες τὶς θεοκρατούμενες κοινωνίες ἓνα σημαντικότατο μέρος τοῦ κοι-

1) Βλ. Α. Moret: Histoire de l' Orient II, 589 κ.έ.

νωνικού πλούτου ήταν ιδιοκτησία τῶν διαφόρων θεῶν, ὅπως στὶς σύγχρονες «ρασιοναλιστικές» καὶ «προοδευτικές» κοινωνίες, ὁ κοινωνικός πλοῦτος μπορεῖ νὰ εἶναι ιδιοκτησία τοῦ «Ἐθνους», τοῦ «Κράτους», τῆς «Κοινωνίας» καὶ ἄλλων παρόμοιων θεῶν. Γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας ὁμως, αὐτὲς οἱ ἀφηρημένες ἐννοιες δὲν ἔχουν παρὰ μιὰ δευτερεύουσα σημασία. Αὐτὸ π.χ. πού μᾶς ἐνδιαφέρει στὴν περίπτωση τῆς τεράστιας περιουσίας τῶν Ἄμων, Ρᾶ καὶ Φθᾶ, εἶναι τὸ νὰ μάθουμε ποιά πραγματικὴ ἐξουσία ἀνθρώπου πάνω σὲ ἀνθρώπο κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομαστικὴν ιδιοκτησία τῶν θεῶν, ποιοὶ εἶναι οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται ἡ ἐξουσία αὐτὴ μέσα στὴν παραγωγικὴ διαδικασίᾳ κ.ο.κ. Καὶ εὐκολα τότε ἀνακαλύπτουμε ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι ἀτομικὴ ιδιοκτησία τοῦ κληροῦ, ὅπως τὸ κράτος εἶναι ἀτομικὴ ιδιοκτησία τῆς γραφειοκρατίας, ὅτι ὁ κληρὸς αὐτός, ἀνάλογα μὲ τίς συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες, ἄλλοτε παρουσιάζεται σὰν ἓνα ὀργανικὸ τμῆμα τῆς φαραωνικῆς γραφειοκρατίας καὶ ἄλλοτε μεταμορφώνεται σὲ μιὰ αὐτόνομη φεουδαρχικὴ τάξη κ.ο.κ.

Ἔτσι ὅλο τὸ σύστημα τῶν κοινωνικῶν ἐξουσιῶν καὶ τῶν διαφορῶν σχέσεων κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς ἀπορρέει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τίς «ἄμεσες σχέσεις πού συνάπτονται ἀνάμεσα στοὺς κυρίαρχους τῶν ὑλικῶν προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς (γῆ, παραγωγικὰ μέσα) καὶ τοὺς ἄμεσους παραγωγούς»(1). Μέσα στὶς σχέσεις αὐτές, λέει ὁ Μάρξ, ὀφείλουμε ν' ἀναζητήσουμε καὶ ν' ἀποκαλύψουμε τὸ «κρυφὸ μυστικὸ τὸ θεμέλιο ὅλης τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, καὶ συνεπῶς, καὶ τῆς πολιτικῆς μορφῆς κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκδηλώνονται οἱ σχέσεις κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς, δηλαδὴ τοῦ κράτους καὶ ὄλων τῶν εἰδικῶν μορφῶν του».

Κανεὶς λόγος δὲν γίνεται ἐδῶ γιὰ τὴν «ἀτομικὴ ιδιοκτησία»: ἡ ἀτομικὴ ιδιοκτησία εἶναι μορφή τῆς ιδιοκτησίας γενικά, καὶ ἡ ιδιοκτησία αὐτὴ δὲν εἶναι, γιὰ τὸ μαρξισμό, παρὰ ἡ «νομικὴ ἐκφραση», δηλαδὴ μιὰ δευτερογενὴς ἐκδήλωση τῆς ταξικῆς κυριαρχίας. Γιὰ τὸ μαρξισμό, ἡ ἀτομικὴ ιδιοκτησία εἶναι ἓνα ἱστορικὸ στάδιο ἢ μιὰ εἰδικὴ μορφή τῆς ταξικῆς ιδιοκτησίας γενικά. Τόσο ὁ Μάρξ, ὅσο καὶ ὁ Engels εἰρωνεύτηκαν μὲ ἓνα τρόπο οἰονεὶ προφητικὸ αὐτοὺς πού ταύτιζαν τὴν ἀτομικὴ ιδιοκτησία καὶ τὴν ταξικὴν ιδιοκτησία: «ἡ λέξις ἀτομικὴ ιδιοκτησία, λέει ὁ Engels, εἶναι ἄγνωστη σ' ὅλη τὴν Ἀσία (ἡ γενίκευση αὐτὴ εἶναι ὅπως πάντοτε ἀθέμιτη), γιὰ τὴν ἰσχυρὴν ἢ ἡ κοινότητα εἶναι ὁ κύριος ιδιοκτῆτης τῆς γῆς»(2), πράγμα, βέβαια, πού δὲν σημαίνει διόλου ὅτι ὁ «ἀσιατικὸς τρόπος πα-

1) Κ III, 841—2.

2) ΑΔ, σελ. 215.

ραγωγής» (όπως τόν ηξερε ή τόν φανταζόταν ό Engels) άγνοεί τήν έκμετάλλευση άνθρώπου από άνθρωπο και τόν ταξικό άνταγωνισμό! 'Αντιθέτως, για τόν Μάρξ, ό «άνατολικός τρόπος παραγωγής» (1), δηλαδή τό κοινωνικοοικονομικό καθεστώς όπου «τό κράτος είναι ό κύριος ιδιοκτήτης τών παραγωγικών μέσων» (2) και ό κύριος έκμεταλλευτής τών μαζών ή «ό κύριος κάτοχος τής ύπερ-εργασίας» (3), είναι τό καθεστώς πού στηρίζεται κατ' έξοχήν πάνω στις «άμεσες (και όχι έμμεσες, όπως π.χ. στον καπιταλισμό) σχέσεις κυριαρχίας και ύποταγής» (4).

Ό Μάρξ δέν μπορούσε βέβαια νά φανταστεί ότι τό καθεστώς πού έπρόκειτο νά επιβληθεί στο όνομά του πάνω στο μισό σχεδόν πληθυσμό τής γής, έπρόκειτο νά ξαναφέρει στη ζωή τόν «άσιατικό τρόπο παραγωγής» συνδυάζοντάς τον μέ τις πιό πρωτόγονες μορφές τής καπιταλιστικής έκμετάλλευσης. 'Αλλ' άν δέν μπόρεσε νά προβλέψει τό τί είδους προπαγανδιστική άπάτη έπρόκειτο νά περιβάλλει τό ολοκληρωτικό καθεστώς, ό Μάρξ πρόλαβε τουλάχιστον νά δείξει ότι ή κρατικοποίηση τών παραγωγικών μέσων όχι μόνο δέν σημαίνει άφ' έαυτής τήν κατάργηση τών τάξεων, αλλά και επί πλέον μπορεί ν' άποτελεί μιá άκραία μορφή έκμετάλλευσης τών εργαζομένων τάξεων.

Πώς λοιπόν νά μήν άπορεί κανείς διαβάζοντας τούτες τις σκέψεις του Τρότσκι: «ή πρώτη συγκέντρωση τών παραγωγικών μέσων στα χέρια του κράτους, πού γνωρίζει ή ιστορία, πραγματοποιήθηκε από τό προλεταριάτο μέ τήν κοινωνική επανάσταση» (5). Τό σωστότερο θά ήταν νά πει ότι ένα από τά άρχαιότερα και λιγότερο πρωτότυπα συστήματα έκμετάλλευσης πού γνωρίζει ή ιστορία, είναι αυτό πού πραγματοποίησε ή γραφειοκρατική τάξη μέ τή συγκέντρωση όλων τών παραγωγικών μέσων στα χέρια του κράτους. 'Ας αναφέρουμε τό γραφειοκρατικό καθεστώς πού, όπως τονίζει ό Max Weber, υπήρξε «τό πρότυπο κάθε μεταγενέστερης γραφειοκρατίας» (6): τό καθεστώς πού επικράτησε σ' όλες τις μεγάλες έποχές τής φαραωνικής Αιγύπτου (4η, 5η, 12η και 18η δυναστεία). Σ' όλες αυτές τις έποχές, τά παραγωγικά μέσα άνήκαν στο κράτος, πού διηύθυνε τό σύνολο τής παραγωγής και τής διανομής, συγκεν-

1) Ό συγκεχυμένος αυτός όρος (ό Μάρξ επίσης χρησιμοποιεί τόν όρο «άσιατικός δεσποτισμός»), δηλώνει τό πρώτο (κατά τόν Μάρξ) στάδιο τής κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης.

2) K III, 841.

3) K III, 363.

4) K I, 85.

5) Λέων Τρότσκι: 'Η προδομένη 'Επανάσταση (Αθήνα 1945), σελ. 264.

6) Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft (νέα έκδ. 1947) II, 655.

τρώνοντας στα χέρια του και την οικονομική και την πολιτική εξουσία. "Όπως έγραφε το 1921 ο Μπουχάριν, υπέρτατος τότε ποντίφηξ του «όρθοδόξου μαρξισμού» και αποκλειστικός ερμηνευτής της «προλεταριακής επίσημης»: «στην Αίγυπτο, η διεύθυνση της παραγωγής ταυτίζεται σχεδόν με τη διοίκηση του κράτους. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής ήταν ιδιοκτησία του κράτους... Ο ρόλος των διαφόρων κοινωνικών ομάδων μέσα στην παραγωγική διαδικασία ήταν ταυτόσημος με την διαφοροποίησή τους σε ανώτερους, μεσαίους και κατώτερους υπαλλήλους, και σε σκλάβους» (1).

"Αν, λοιπόν, ο Τρότσκι ζούσε τον καιρό της 18ης δυναστείας, επί 'Αμένοφι Γ', και παρακολουθούσε τα κολοσσιαία άρδευτικά έργα του Φαγιούμ—ζενίθ της μεγάλης οικονομικής πολιτικής της φαραωνικής γραφειοκρατίας—πού έπρόκειτο αργότερα να καταπλήξουν τους Έλληνες, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι θα χαιρέτιζε με ένθουσιασμό την «πρώτη συγκέντρωση των παραγωγικών μέσων στα χέρια του κράτους» και θα μιλούσε για τις «άκλόνητες σοσιαλιστικές βάσεις» ενός «θερμιδοριανού παραμορφωμένου προλεταριακού κράτους!...»

Το κριτήριο της ιδιοκτησίας είναι, λοιπόν, ένα τυπικό κριτήριο που αυτό καθ' έαυτο δεν φωτίζει τις πραγματικές μορφές της ταξικής κυριαρχίας. Πίσω από τις νομικές μορφές της κρατικής (γραφειοκρατικής), φεουδαρχικής, αστικής, κ.λ.π. ιδιοκτησίας, θα πρέπει να αναζητήσουμε τις πραγματικές σχέσεις κυριαρχίας και ύποταξης πάνω στην οποία εδράζεται ή καθεστωτική τάξη: εκεί θα βρούμε το «κρυφό θεμέλιο» και τη δυναμική του ταξικού διαφορισμού.

* * *

Είδαμε ότι η σχετική ανεπάρκεια της οικονομικής ανάπτυξης είναι για τον Μάρξ η αναγκαία προϋπόθεση της διαίρεσης της κοινωνίας σε αντίμαχες «άρχουσες και αρχόμενες, έκμεταλλεύτριες και έκμεταλλευόμενες τάξεις» (*). 'Αλλ' η γενικότερη αυτή πρόταση (πού θα ήταν σχεδόν μιá κοινοτοπία αν δεν προϋπέθετε την προσεχή οικοδόμηση της «άταξικής κοινωνίας»), δεν μάς μαθαίνει ακόμα τίποτε το συγκεκριμένο: δεν μάς βοηθάει να καταλάβουμε το πώς τούτη ή εκείνη ή ομάδα αναλαμβάνει την αποκλειστική «διαχείριση των κοινών υποθέσεων της κοινωνίας» και γίνεται ή άρχου-

1) N. Boukharine: La Théorie du Matérialisme Historique (Ed. Soc. Internationales) σελ. 157-8. 'Ας προσθέσουμε όμως ότι στις μεγάλες εποχές της γραφειοκρατικής συγκέντρωσης, οι σκλάβοι αποτέλουσαν μιá μειοψηφία: ο έργαζόμενος πληθυσμός αποτελούνταν στην πλειοψηφία του από μισθωτούς.

2) AD, σελ. 349.

σα τάξη καταδικάζοντας την πλειοψηφία του πληθυσμού στην «άγγαια» της εκτελεστικής-ύλικής εργασίας. Δέν όρίζει δηλαδή άκόμα ούτε τό άπό ποϋ προέρχεται αυτή ή ομάδα, ούτε τό ποϋ στηρίζει τή δύναμή της, ούτε και τό πώς στρατολογεί τά μέλη της.

Μπορούμε τώρα νά δοϋμε ποιά είναι ή άπάντηση του Μάρξ στά έρωτήματα αυτά, και νά ζητήσουμε νά έλέγξουμε τίς θεμελιώδεις προτάσεις τής οικονομικής έρμηνείας τής γένεσης τών άρχουσών τάξεων και τής προέλευσης τής κοινωνικής τους κυριαρχίας.

II. Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(Οι ένδοιασμοί του Μάρξ)

Οι σύντομες παρατηρήσεις πού διατυπώσαμε στην § 1 σχετικά μέ τίς τρεις πηγές τής κοινωνικής έξουσίας, προεικάζουν μιá «πλουραλιστική» αντίληψη τών γενεσιουργών λόγων τής ταξικής διαφοροποίησης, πού πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά συμβιβαστεί μέ τό μαρξιστικό «μονισμό». Κι' όμως, όπως θά δοϋμε άμέσως παρακάτω, ό Μάρξ δέν άγνόησε τίς περιπτώσεις όπου ή Ιστορία διαψεύδει τίς μονομερείς και τόσο δογματικά διατυπωμένες θέσεις του «Ιστορικού ύλισμου». Άπλώς άρνήθηκε νά τίς έντάξει μέσα στό γενικό κοινωνιολογικό του σχήμα: οί κοινωνικές τάξεις όρίζονται, κατ' αυτόν, άποκλειστικά και μόνο άπό τό ρόλο του στην παραγωγική διαδικασία και ό μόνος παράγων πού έξηγεί τήν άνοδο μιās κοινωνικής τάξης στην έξουσία είναι ή οικονομική ανάπτυξη. Για νά είμαστε άκριβέστεροι, «ή άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων» είναι ή ύποκειμένη διαδικασία πού δίνει μορφή, κατεύθυνση και νόημα στην Ιστορία.

7. 'Η οικονομία και οί έξωοικονομικοί παράγοντες

Ίδου πώς διατυπώνει ό Μάρξ τή θεμελιώδη αντίληψη του για τή γένεση και τή διάρθρωση τών κοινωνικών καθεστώτων:

«Στήν κοινωνική παραγωγή τής ύπαρξής τους, οί άνθρωποι συνάπτουν άναμεταξύ τους δρισμένες άναγκαίες, ανεξάρτητες άπό τή θέλησή τους παραγωγικές σχέσεις, πού άντιστοιχούν σ' ένα δρισμένο βαθμό ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων. Τό σύνολο αυτών τών παραγωγικών σχέσεων άποτελεί τήν οικονομική διάρθρωση τής κοινωνίας, τήν πραγματική βάση πάνω στην όποία άνυψώνεται ένα νομικό και πολιτικό έπικοδόμημα, και στην όποία άντιστοιχούν δρισμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης...» (1).

Ίδου ποιά είναι ή άποψη του Μάρξ για τή δυναμική τών κοινωνικών καθεστώτων:

«Σ' ένα δρισμένο στάδιο τής ανάπτυξής τους, οί ύλικές παραγωγικές δυνάμεις τής κοινωνίας έρχονται σέ αντίφαση μέ τίς ύπάρχουσες παραγωγικές σχέ-

1) Κτ, σελ. 13.

σεις ή με τή νομική τους έκφραση, τίς σχέσεις ιδιοκτησίας, πού μέσα τους εξέλισσονται ως τά τότε. Αὐτές οἱ σχέσεις ἐγὼ πρὶν βοηθοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶς α τὴν παρεμποδίζουν. "Εἶναι ἀσίγει μιὰ ἐποχὴ κοινωνικῆς ἐπανάστασης...».

Ἔχουμε ἤδη ἀποκαλύψει τὸν καθαρὰ μυθολογικὸ χαρακτήρα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς πάλης τῶν τάξεων γενικὰ (1): στὸ σημεῖο αὐτό, τὸ σχῆμα τοῦ Μάρξ εἶναι ἡ μιὰ ἄκριτη γενίκευση ὀρισμένων τυπικῶν καπιταλιστικῶν δεδομένων (ὅπως π. χ. ἡ ἀσύλληπτη γιὰ ὅλες τίς ἄλλες κοινωνίες, τυπικὰ καπιταλιστικὴ κρίση ὑπερπαραγωγῆς) ἢ μιὰ συνειδητὴ διαστρέβλωση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Μιὰ τέτοια διαστρέβλωση εἶναι ἡ τόσο δημοφιλὴς θεωρία πού μᾶς καλεῖ νὰ δοῦμε τὴν ἱστορία σάν τὸ θεᾶτρο μιᾶς διαρκοῦς «πάλης τῶν τάξεων, πού καταλήγει πάντοτε ἢ σὲ μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀναμόρφωση ὀλάκερης τῆς κοινωνίας ἢ στὴν ταυτόχρονη κατάρρευση τῶν ἀντικρουομένων τάξεων»: ὅπως εἶδαμε, ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι τὸ σχῆμα του εἶναι ἕνα καθαρὰ ρητορικὸ σχῆμα, καὶ ὅτι σὲ καμιὰ περίπτωση, ἡ πάλη τῶν τάξεων δὲν εἶχε μιὰ τέτοια ἀποκαλυπτικὴ ἔκβαση.

Προτοῦ ὅμως ζητήσουμε νὰ ὑποβάλουμε σ' ἕνα ἀνάλογο ἔλεγχο καὶ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς γένεσης καὶ τῆς διάρθρωσης τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων, καλὸ εἶναι νὰ δείξουμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἦταν πολὺ λιγότερο ἀποφθεγματικὸς ἀπὸ τοὺς θρησκόληπτους μαθητὲς πού εἶχε τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ τύχη ν' ἀποκτήσει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μελετώντας τὸν σύγχρονο καπιταλισμό, δηλαδὴ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς πού εἶναι κατ' ἐξοχὴν προσδιορισμένο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ δυναμικὴ, ὁ Μάρξ βρέθηκε πολλὰς φορὲς ὑποχρεωμένος ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία πού εἶχαν τὰ «προοικονομικά» καὶ ἐξωοικονομικά γενικά φαινόμενα πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ «πρωτόγονη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου» λέει ὁ Μάρξ, δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴ χρησιμοποίησι μιᾶς «ἐξωοικονομικῆς ἀμειψης (πολιτικῆς) βίας» (2). Ὁ καταναγκασμός, «ἡ βία εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια μιὰ οἰκονομικὴ δύναμη» (3). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐξωοικονομικὲς δυνάμεις μποροῦν νὰ ἔχουν οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ διαμορφώσουν σ' ἕνα σημαντικό μέτρο τίς οἰκονομικὲς σχέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως, ὁ Εἰνελς κά-

1) Βλ. τὴ μελέτη μας «Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης».

2) Κ Ι, 777. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὴν «πρωτόγονη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου» στὴν Ε.Σ.Σ.Δ., ἡ ὁποία ἐγίνε με μέσα καθαρὰ, ἀποκλειστικὰ πολιτικὰ σωματικὴ ἐξόντωση τῶν «κουλάκων», ἀναγκαστικὴ «κολλεκτιβοποίησι», κ.τ.λ.

3) Κ Ι, 791.

νει μιὰ ολάκερη πολεμική κατά τοῦ Lüthring γιά ν' ἀποδείξει —τίς περισσότερες φορές μέ ἐπιχειρήματα πού δέν ἀντέχουν στήν κριτική— ὅτι «ἡ βία δέν δημιουργεῖ τίποτε» (1). Ἄλλὰ ὁ Μάρξ ὁμως, πού εἶχε διαβάσει τόν Saint-Simon, καί θυμόταν τή θεωρία τοῦ Saint-Simon γιά τήν ἐξωοικονομική προέλευση τῶν ἀρχουσῶν τάξεων τοῦ ancien régime, ἀπέφευγε νά δώσει στήν «οἰκονομική ἐξήγηση τῆς ἱστορίας» μιὰ τόσο ἀπόλυτη, δογματική διατύπωση.

Γιά νά μπορεῖ νά σταθεῖ μιὰ τέτοια ἐξήγηση τῆς ἱστορίας, θά πρέπει ἡ οἰκονομία, ἡ παραγωγή καί ἡ διανομή, νά λειτουργοῦν ἐντελῶς αὐθόρμητα. Ἄλλὰ παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, ἂν δοῦμε πῶς ὀργανώθηκαν ἕνα σωρό κοινωνίες τοῦ παρελθόντος, θά πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι «ἕνα προοικονομικό γεγονός» (2) μπορεῖ νά προσδιορίσει ἀποφασιστικά τή «διανομή» τῶν «προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς» καί τῶν ἀγαθῶν γενικά προσδιορίζοντας ἔτσι ἑμμεσα αὐτή τήν ἴδια τήν παραγωγή.

8. Τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης

Π.χ. «ἕνας λαός κατακτητῶν μοιράζει τή χώρα πού κατακτᾷ ἀνάμεσα στούς κατακτητές καί ἐπιβάλλει μιὰ ὀρισμένη κατανομή καί μορφή τῆς ἑγγειας ἰδιοκτησίας. Προσδιορίζει ἔτσι τήν παραγωγή, ἡ ὑποδουλώνοντας τοὺς κατακτημένους, μετατρέπει τή δουλικὴ ἐργασία σέ βία τῆς παραγωγῆς».

Ὁ Μάρξ ξαναβρίσκει ἐδῶ ἕνα πρόβλημα πού εἶχε ἤδη συναντήσει στὰ νεανικά του ἔργα, ὅταν παρατηροῦσε ὅτι «τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης φαίνεται νά διαψεύδει» τή θεωρία του (3). Ὁλη «ὡς τὰ τώρα» ἡ ἱστοριογραφία, λέει ὁ Μάρξ, θεωροῦσε «τὴ βία, τὸν πόλεμο, τὴν ἀρπαγή, τοὺς φόνους σὰν τὸ κίνητρο τῆς ἱστορίας»: ὅπως βλέπουμε, αὐτὴ ἡ παραδεδομένη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας (πού ὁ Μάρξ ἄλλωστε τῆς δίνει ἐδῶ μιὰ ἐντελῶς παραμορφωμένη, ἂν ὄχι χονδροειδῆ εἰκόνα) δέν ἦταν τόσο «θεολογική», τόσο «σπιριτουαλιστική» ὅσο ἤθελε νά τὸ πιστεῦει! Γιά ν' ἀντικρούσει αὐτὴ τὴν καθιερωμένη ἀντίληψη, πού ἡ φόρμουλα τοῦ Ranke: «Weltgeschichte ist Kriegsgeschichte» (4) ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ὀξεῖα τῆς διατύπωσης, ὁ Μάρξ μᾶς καλεῖ νά σκεφτοῦμε «τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα»

1) ΑΙ, σελ. 265. Στὰ γερμάτα του, ὁ Engels ἐπιστρέφει στήν πολὺ μετριοπαθέστερη (ἀλλὰ ἀσαφῆ) ἀντίληψη τοῦ Μάρξ. Στὸ περίφημο γράμμα του τῆς 27-10-1890 πρὸς τὸν Conrad Schmidt δηλώνει ὅτι «ἡ βία (δηλ. ἡ κρατικὴ ἐξουσία) εἶναι κι' αὐτὴ μιὰ οἰκονομικὴ δύναμη».

2) ΚΓ, σελ. 251.

3) ΔΙ, σελ. 19.

4) «Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι ἱστορία τοῦ πολέμου».

που υπάρχει : τήν «καταστροφή ἑνὸς παλιοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἑνα βάρβαρο λαὸ καὶ τήν ἐπακόλουθη διαμόρφωση μιᾶς νέας ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας». «Ἡ Ρώμη καὶ οἱ βάρβαροι, ἡ φεουδαρχία καὶ ἡ Γαλατία, τὸ Βυζάντιο καὶ οἱ Τοῦρκοι» ἀποτελοῦν τέτοια χτυπητὰ παραδείγματα.

Τί συνέβη σ' ὅλες αὐτές τὶς περιπτώσεις; Καὶ πῶς σώζεται ἡ «ὕλιστική» ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας;

α) Ὁ πόλεμος σὰν «τρόπος παραγωγῆς»!

Ἡ πρώτη ἀπάντηση τοῦ Μάρξ εἶναι κάπως σοφιστική. Γι' αὐτοὺς τοὺς «βάρβαρους καὶ κατακτητικούς λαοὺς», ὁ πόλεμος εἶναι κι' αὐτὸς ἕνας τρόπος παραγωγῆς, «μιὰ κανονικὴ μορφή οἰκονομικῆς συσχέτισης», καὶ ὁ «ζῆλος» μὲ τὸν ὅποιο οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐκμεταλλεύονταν αὐτὴ τὴν περίεργη μορφή οἰκονομικῆς συσχέτισης, «αὐξάνοταν στὸ μέτρο πού ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ», πού οἱ αὐξουσες ἀνάγκες του δὲν μπορούσαν νὰ ικανοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα πρωτόγονο καὶ «βάνουσο τρόπο παραγωγῆς», «δημιουργοῦσε τὴν ἀνάγκη (τῆς κτήσης) νέων παραγωγικῶν μέσων».

Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς λέξεις πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ ἐγείρει ἕνα σμῆνος ἀπὸ ἀντιρρήσεις. Ὁ Clausewitz ἔλεγε ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἡ συνέχιση τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μὲ ἄλλα μέσα : ἂν πιστέψουμε τὸν Μάρξ ὁ πόλεμος εἶναι μᾶλλον ἡ συνέχιση τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μὲ τὸ μέσο τῆς ἀρπαγῆς καί, γιὰ νὰ πάρουμε τὴ συνηθέστερη περίπτωση: τῆς καταστροφῆς τῶν ξένων παραγωγικῶν δυνάμεων! Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐξυπηρετεῖ τὴν οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας στὸ μέτρο πού, ὅπως πολλές φορές τὸ τόνισε ὁ Μάρξ, δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας νέων παραγωγικῶν δυνάμεων ἱκανῶν ν' ἀνεβάσουν τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (1). Ὄταν ἡ (ὑποθετικὴ ἀλλωστὲ) αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ὀδηγεῖ ἕνα βάρβαρο λαό, ὄχι στὴν οἰκονομικὴ πρόοδο, ἀλλὰ στὴν κατάκτηση ἑνὸς ἄλλου, πλουσιώτερου λαοῦ, εἶναι φανερό ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἀτονεῖ, ἔκτός πιά ἂν ὁ «οἰκονομικὸς παράγοντας» περιλάβει ὅλες τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες, ὅποτε ὁ μάρξισμός κινδυνεύει νὰ μετατραπῆ σὲ μιὰ θεωρία διδάσκουσα τὸ tout est dans le tout, et réciproquement!

β) Ἡ οἰκονομία προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία τῶν κατακτητῶν

Ἡ δευτέρη ἀπάντηση πού δίνει ὁ Μάρξ εἶναι κάπως ἱκανοποιητικότερη καὶ μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ ὡς ἑξῆς: ἡ κυριαρχία τοῦ οἰκονομικοῦ

1) DI, σελ. 28.

παράγοντα διασώζεται ακόμα και στην περίπτωση τῆς κατάκτησης, γιατί ἡ οἰκονομία τοῦ κατακτημένου λαοῦ προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ὄργανωση τῆς ὁμάδας πού τὸν κατακτᾷ. (Economia carpa ferum victorem capit!

Ἡ «συνθηθέστερη παράσταση», λέει ὁ Μάρξ, εἶναι ὅτι «σὲ ὅλη τὴν ὥσ τὰ τῶρα ἱστορία δὲν ἐπρόκειτο παρὰ γιὰ μιὰ συνεχῆ κατὰληψη» μιᾶς χώρας ἢ ἑνὸς λαοῦ ἀπὸ ἕναν ἄλλο (1):

«Οἱ βάρβαροι καταλαμβάνουν τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, καὶ μὲ τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖται τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα σὴ φεουδαρχία». Ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν, ἡ ἀρπαγὴ «ἢ κατὰληψη προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο πού καταλαμβάνεται. Τὰ χαρτονομίσματα πού ἀποτελοῦν τὴν περιουσία ἐνὸς εἰσοδηματία δὲν μποροῦν νὰ περθῶν, ἂν αὐτὸ; πού τὰ παίρνει δὲν ὑποταχθεῖ σὲ παραγωγικὲς συνθήκες καὶ τὶς οἰκονομικὲς γενικὰ σχέσεις τῆς χώρας πού κατακτεῖται».

Τὸ ἴδιο λέει ὁ Μάρξ τὸ 1857, στὴν περίφημη Εἰσαγωγή στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας:

«Εἶναι μιὰ συνήθης παράσταση ὅτι πολλὲς ἐποχὲς ἔζησαν ἀπὸ τὴ ληστεία. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ληστεύουν, ἔπρεπε κατὰ τὴν ὑπάρχη πού νὰ μπορεῖ ν' ἀρπαιχθεῖ. Ἐπομένως (πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ) ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει παραγωγή. Καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀρπαγῆς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς. Μιὰ Stock - jobbing Nation (ἕνα ἔθνος χρηματιστῶν) δὲν μπορεῖ π.χ. νὰ ληστευθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ληστεύεται ἕνα ἔθνος ἀποτελούμενο ἀπὸ κτηνοτρόφους» (2).

Κάτω ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτές, τὸ φαινόμενο τῆς κατάκτησης πταῖ νὰ διαφεύδει τὴν οἰκονομικὴ ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας—μόνο πού ἀναρωτιέται κανεὶς τί μένει ἀπὸ τὴν ἱστορία! Ἴδου πῶς ὁ Μάρξ ἐπέξηγε τὴ σκέψη του:

«Τρεῖς δυνατότητες παρουσιάζονται κάθε φορὰ πού ἕνας λαὸς κατακτᾷ ἕναν ἄλλο. Οἱ κατακτηταὶ ὑποτάσσουν τοὺς κατακτημένους σὸ δικό τους τρόπο παραγωγῆς (π.χ. οἱ Ἀγγλοὶ στὴν Ἰρλανδία καὶ ἐν μέρει στὶς Ἰνδίες), ἢ ἀφήνουν ἄθικτα τὸν παλαιὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ ἀρκοῦνται στὴν εἰσπραξὴ φορολογικῶν εἰσφορῶν (π.χ. οἱ Τοῦρκοὶ καὶ οἱ Ρωμαῖοι) ἢ γίνεται μιὰ ἀλληλεπίδραση, καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους παραγωγῆς βγαίνει ἕνας νέος, μιὰ σύνθεσή τους (ὅπως ἔγινε ἐν μέρει μὲ τὶς γερμανικὲς κατακτήσεις). Σ' ὅλες αὐτές τὶς περιπτώσεις, αὐτὸ πού προσδιορίζει τὴν κατανομὴ εἶναι ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς ἢ τῶν κατακτητῶν ἢ τῶν κατακτημένων ἢ ὁ τρόπος παραγωγῆς πού βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνάμιξή τους» (3).

Ἄς πάρουμε τὴν πρώτη περίπτωση: οἱ κατακτηταὶ ἐπιβάλλουν στοὺς κατακτημένους τὸν δικό τους τρόπο παραγωγῆς, ἐπιβάλλουν δηλαδή τὶς παραγωγικὲς σχέσεις πού εὐνοοῦν τὸ πιὸ πολὺ τὴν πολιτικο-οἰκονομικὴ τους κυριαρχία. Πρῶτον, αὐτές οἱ «παραγωγικὲς σχέσεις»

1) ΙΙ, σελ. 64.

2) ΚΓ, σελ. 253-4. Αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ κείμενα πού θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιοῦσε κανεὶς γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀμφισβητηθεῖσα ἐνότητα τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ.

3) ΚΓ, σελ. 253.

ἐπιβάλλονται θεληματικά και ὄχι, βέβαια «ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῆ θέληση καὶ τῆ συνειδηση» αὐτῶν πού τις ἐπιβάλλουν! Δεύτερον, δὲν εἶναι βέβαια οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις αὐτὲς πού προσδιορίζουν τις πολιτικὲς σχέσεις κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς, ἀλλ' ἀντίθετα, οἱ πολιτικὲς σχέσεις διαμορφώνουν τις ταξικὲς καὶ μεταφράζονται, ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, μέσα στὶς παραγωγικὲς σχέσεις.

9. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία προσδιορίζει τὴν οἰκονομικὴ ὑποτέλεια

Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἀναφέρει δύο παραδείγματα πού ἀποδεικνύουν τὴν ὑποτέλεια τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα ἀπέναντι στὸν πολιτικό. Ἡ κατάκτηση, λέει ὁ Μάρξ, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑποδούλωση ἑνὸς λαοῦ. Ποιὲς μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ οἰκονομικὲς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ κατ' ἐξοχὴν πολιτικοῦ γεγονότος; Ἡ κοινωνία τῶν κατακτητῶν «πρέπει ν' ἀναδιοργανωθεῖ κατὰ ἓνα τρόπο πού νὰ κάνει δυνατὴ τὴν χρησιμοποίηση τῆς (πρὶν ἀνύπαρκτης) δουλικῆς ἐργασίας, ἢ πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἓνας τρόπος παραγωγῆς πού ν' ἀντιστοιχεῖ στὴν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς δουλικῆς ἐργατικῆς δύναμης»⁽¹⁾.

Σὰν μιὰ τέτοια δημιουργία ἑνὸς τρόπου παραγωγῆς προσαρμοσμένου στὶς νέες οἰκονομικὲς δυνατότητες πού δημιουργεῖ ἡ κατάκτηση, ὁ Μάρξ ἀναφέρει τὸ σύστημα τῶν *haciendas* τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Ἄλλ' ἀσφαλῶς θὰ μπορούσε νὰ στηριχτεῖ σὲ ἄλλα παραδείγματα, πολὺ πιο ἐνδιαφέροντα, γιατί ἐξυπακούουν τὴν ὑπαρξη μιᾶς οἰκονομίας πολὺ πιο διαφοροποιημένης καὶ πιο ἀνεπτυγμένης ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν φυτειῶν: τὸ παράδειγμα τῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου πολλὰ θὰ εἶχε νὰ τοῦ διδάξει ἐπ' αὐτοῦ.

Τὸ δεύτερο παράδειγμα εἶναι «ἡ κατάκτηση τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς»⁽²⁾. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνομε μὲ κάτι ἀνάλογο μὲ τις *révolutions féodalitiques* πού πραγματοποιήσαν οἱ ὀπαδοὶ του στὶς λεγόμενες «Λαϊκὲς Δημοκρατίες». Τὸ καθεστῶς πού «εἰσήγαγαν» οἱ Νορμανδοὶ στὴν Ἀγγλία, ἦταν «ἐτοιμο ἀπὸ τὰ πρὶν», καὶ ἂν τὸ ἐπέβαλαν σὲ χῶρες τόσο διάφορες στὴν οἰκονομικὴ τους διάρθρωση, ὅσο ἡ ἀγροτικὴ Ἀγγλία καὶ ἡ ἀστικὰ ἀνεπτυγμένη Νεάπολις καὶ Σικελία, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ καθεστῶς αὐτὸ «ἐξασφάλιζε καὶ μονιμοποιοῦσε τὴν κυριαρχία τους». Ἄν δὲν παίζουμε μὲ τις λέξεις, ἡ πρόταση αὐτὴ σημαίνει μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τοῦ οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ: τὸ πολιτικὸ καθεστῶς, ὅπου κυριαρχοῦν οἱ Νορμανδοὶ πάνω στοὺς Σάξωνες, Λατίνους, Βυζαν-

1) ΚΓ, σελ. 254.

2) ΔΔ, σελ. 73.

τινούς και Άραβες ύπηκόους τους, δέν μπορεί βέβαια νά θεωρηθεί ώς «έποικοδόμημα» μιᾶς όποιασδήποτε προϋπάρχουσας οίκονομικῆς όργάνωσης. Άντίθετα, ἡ διοργάνωση τῆς οίκονομίας εἶναι «προϊόν» και «έποικοδόμημα» τῆς ταξικῆς κυριαρχίας πού ἔδωσε στους Νορμανδούς ἡ κατάκτηση.

10 Ἡ κατακτητικῆ πολιτικῆ δέν ἔχει οίκονομικά ἀποτελέσματα :

Ἡ δεϋτερῆ περίπτωση πού ἀναφέρει ὁ Μάρξ (Τούρκοι και Ρωμαῖοι) εἶναι ἀπό τις πιό ἀτυχεῖς. Για νά πάρουμε τό λιγότερο προσφιλές παράδειγμα, ἐννοοῦμε τους Τούρκους, ἄς παρατηρήσουμε κατ' ἀρχήν ὅτι εἶναι τραγικῆ εἰρωνεία νά ποῦμε ὅτι «ἄφσαν ἄθικτο τόν παλαιό τρόπο παραγωγῆς»! Ἡ τουρκικῆ κατάκτηση κατέστρεψε τό Βυζάντιο, και ὄχι μόνο τό Βυζάντιο, ἀλλά και μιᾶ ὀλάκερη κοσμοϊστορικῆ περιοχή, τῆ Μέση Ἐνατολή, πού ἀπό τήν αὐγή τῆς ἱστορίας και μέχρι τήν τελευταία της ἀνθιση ἐπὶ Ἐράβων, βρισκόταν στήν πρωτοπορία τῆς οίκονομικῆς και πνευματικῆς προόδου. Για μᾶς τους Ἐλληνες εἶχε ἀνυπολόγιστα καταστρεπτικῆς συνέπειες, ἀπό τήν ἀποψη ὅτι ἐπνιξε στή γένεσή της τήν ἔθνικῆ ἀναγέννηση πού εἶχε δώσει τόσα λαμπρά ἀποτελέσματα στό Μυστιᾶ ἢ τῆ Θεσσαλονικῆ, και ἔκοψε τους δεσμούς με τήν Εὐρώπη, τήν ὠρα πού ἦταν πιό ἀναγκαῖοι παρά ποτέ : "Ενας λαός πού ἀπό τῆ νεολιθικῆ ἐποχῆ μέχρι τότε δέν εἶχε πάψει οὔτε μιᾶ στιγμή νά γονιμοποιεῖ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀναγκαζόταν νά ὑποταχθεῖ και ν' ἀφομοιώσει (για νά ἐπιζῆσει) ὅτι χειρότερο ἔχει βγάλει ὡς τᾶ σήμερα ἡ Ἄσια. Τό νά θεωρήσει κανεῖς τέτοιου εἶδους θεομηνίες ἀπό τῆ σκοπιᾶ τοῦ «τρόπου παραγωγῆς», εἶναι ἀσφαλῶς ὁ καλύτερος τρόπος νά μήν καταλάβει τίποτε ἀπ' ὅτι ἔγινε στήν ἱστορία...

Ἀπό τήν καθαρᾶ μαρξιστικῆ ἀποψη, ἡ περίπτωση τῶν Τούρκων παρουσιάζει ἕνα ἐνδιαφέρον, ὅσον ἀφορᾶ τουλάχιστον τῆ θεωρία τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ τουρκικῆ «φεουδαρχία» ἄφινε ἄθικτο τόν τρόπο τῆς παραγωγῆς. Δηλαδή ἡ κυριαρχία της ἐκδηλωνόταν ὄχι μέσα στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ἀλλά στή διαδικασία τῆς διανομῆς. Ἐχομε ἐδῶ ἕνα ἀπό τᾶ πολλά παραδείγματα πού μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε για ν' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ μαρξιστικῆ διδασκαλία, πού ὀρίζει τις τάξεις ἀπό τό ρόλο τους μέσα στήν παραγωγή, δέν ἴσχυει καθολικά, πάντοτε και παντοῦ, και ὅτι, ὅπως συμβαίνει συνήθως με τις ἐξωοικονομικῆς προέλευσης ἄρχουσες τάξεις, ἡ ταξικῆ κυριαρχία μπορεί νά προέλθει και ἀπό τό «ρόλο» (τρόπος τοῦ λέγειν) πού παίζει μιᾶ ὀμάδα στή διαδικασία τῆς διανομῆς.

Πῶς τώρα εἶναι δυνατό νά πιστέψουμε ὅτι σώζουμε τήν «οίκονομικῆ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας» λέγοντας ὅτι ὁ ρωμαϊκός ἱμπεριαλισμός ἄφινε «ἄθικτο» τόν «παλαιό τρόπο παραγωγῆς»;

Τί ἐννοεῖ ὁ Μάρξ ; Μήπως ὅτι ὁ ἱμπεριαλισμός αὐτός δέν εἶχε τις

πιό άποφασιστικές συνέπειες πάνω στην κοινωνικοοικονομική εξέλιξη: 'Αλλά ή μοίρα αϋτής τής ίδιας ρωμαϊκής κοινωνίας (1) προσδιορίστηκε άπόλυτα άπ' αϋτή τή στρατιωτική της εξέπλωση. Όλος ό συσχετισμός τών δυνάμεων ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις άλλαξε άρδην κατά τή διάρκεια αϋτής τής εξέπλωσης και μετά άπό τήν κατάκτηση του orbis terrarum. Πριν άπό τήν κατάκτηση, ή Ρώμη ήταν βασικά μιá άγροτική δημοκρατία όπου έπικρατούσε μιá σχετική οικονομικοπολιτική ίσορροπία ανάμεσα τόσο στη μεγάλη και τή μικρή ιδιοκτησία, όσο και τήν άνωτερη και τήν κατώτερη τάξη. Η κατάκτηση είχε ως άποτέλεσμα τήν πλήρη ρήξη αϋτής τής ίσορροπίας. Η τεράστια αύξηση του αγει publicus επέτρεψε στην «πολιτική τάξη», δηλαδή τήν ομάδα που κρατούσε κάτω άπό τόν έλεγχο της τήν πολιτική έξουσία, ν' αύξήσει ραγδαία τήν οικονομική της δύναμη. Τό μέσο που χρησιμοποίησε ήταν καθαρά τό «πολιτικό μέσο» (Urrhenheimeis): οί πατρίκιοι, οί συγκλητικοί, ήταν αϋτοί που άνέλαβαν τήν αξιοποίηση του λεγομένου αγει publicus συγκεντρώνοντας τή γή στα χέρια τους και δημιουργώντας έτσι τά latifundia. Κατά δεύτερο λόγο, οί μακρόχρονης έκστρατείες είχαν ως άποτέλεσμα τήν οικονομική καταστροφή τών μικροκτηματιών, που άποτελοϋσαν τό κύριο σωμα τών λεγεώνων. Οικονομικά μειωμένοι ή και κατεστραμμένοι, οί πληβείοι έχασαν και τήν πολιτική τους δύναμη άπό τή στιγμή που (μετά τή μάχη τών Καννών) άποδείχτηκε ή άνωτερότητα του «έπαγγελματικού στρατού» πάνω στην παλαιά όπλιτική τακτική. Κατά τρίτο λόγο, οί κατακτήσεις αϋτές μεγάλων διαρκώς τόν άριθμό τών δούλων. Μιá και μόνο έκστρατεία έφερε 150.000 δούλους στη Ρώμη, και αϋτή ή είσοδή τών δουλικών χεριών, άπό τή μιá μεριά, έκανε δυνατή τήν έκμετάλλευση τών μεγάλων λατιφουντίων, και άπό τήν άλλη μεριά, συνετέλεσε άποφασιστικά στην έξαφάνιση τής έλευθερης έργασίας στην ύπαιθρο.

Είναι σαφές ότι, στις περιπτώσεις αϋτές, ή «ύλιστική έρμηνεία τής Ιστορίας» δέν σώζεται παρά μόνον στο μέτρο που ... έξαϋλώνεται ή Ιστορία. Όλες αϋτές οί φράσεις για τούς «τρόπους παραγωγής» ζητάν νά μάς πείσουν ότι μόνο ή οικονομική εξέλιξη μπορεί άληθινά νά τροποποιήσει τήν κοινωνικοοικονομική όργάνωση. Κατ' αϋτή τή θεωρία, ή βία, ό «πόλεμος» του Ήρακλείτου, όχι μόνο δέν είναι «πατήρ πάντων», αλλά «δέν δημιουργεί τίποτε». Δέν δημιουργεί τίποτε—μόνο που «τους μέν δούλους έποίησε τους δέ έλευθερους...».

---

1) Για νά μήν πούμε τίποτα για τή μοίρα τών λαών (τόσο του προηγμένου έλληνοιστικού κόσμου, όσο και τής άνεξέλικτης Γαλατίας) που έπεσαν στα νύχια τών Ρωμαίων.

Ἄς τὸ ξαναποῦμε : οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μάρξ ἀρνήθηκε ν' ἀναπτύξει τοὺς ἐνδοιασμούς του καὶ νὰ σχετικοποιήσει τὴν «οἰκονομική» ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ δογματικὴ του φιλοσοφία. Ὁ κοινωνιολογικὸς μονισμὸς τοῦ Μάρξ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ οἰκονομικοῦ (ἢ τεχνικιστικοῦ) μονοφυστισμοῦ πού ἐμπνέει τὸ ὅλο του σύστημα. Ἡ παραγωγικὴ δραστηριότητα δὲν εἶναι γι' αὐτὸν μιὰ μερικὴ ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, ἀλλὰ ἡ «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματοποίηση τῶν πρὸ μύχιων του «οὐσιαστικῶν δυνάμεων». Ἀπ' αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς σημασίας τῆς ἐργασίας, ἀπορρέει τόσο ἡ κοινωνιολογιστικὴ του θεωρία γιὰ τὴ διαίρεση τῆς ἐργασίας σὰν αἰτίαι ὅλων τῶν δεινῶν πού μαστίζουσι τὸν ἄνθρωπο, ὅσο καὶ ἡ ὑπέρογκη αἰτιότητα πού ἀποδίδει στὸν τεχνολογικὸ παράγοντα. Καθὼς ὁ Μάρξ φιλόσοφος θεωρεῖ τὴν «ἱστορία τῆς βιομηχανίας σὰν τὸ ἀνοικτὸ βιβλίον τῶν οὐσιαστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου» (1), ὁ Μάρξ κοινωνιολόγος τείνει σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου του νὰ δεῖ τὴν τεχνικὴν σὰν τὴν πρωταρχικὴ προσδιοριστικὴ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης.

Τὴ μονομέρεια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης μπορούμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε ἀναλύοντας τὶς θέσεις πού ὑποστήριζε ὁ Μάρξ σχετικὰ μὲ τὴ γενεαλογία τῶν ἀρχουσῶν τάξεων.

III. Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΟΥΣΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας εἶναι, γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ μεγάλο «τραυματικὸ» γεγονός μὲ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ἡ ἱστορία ἢ μάλλον ἡ «προϊστορία» τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας δὲν εἶναι ἓνα «φυσικὸ» δεδομένο· ἀντίθετα, ἡ μόνη φυσικὴ μορφή τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας εἶναι, ὅπως λέει παράδοξα ὁ Μάρξ, ἡ διάκριση τῶν φύλων «κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναπαραγωγικῆς διαδικασίας» (2)! Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ πρωτόγονη ἀγέλη ἢ ἡ «πρωτόγονη κομμουνιστικὴ κοινωνία» ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ φαινόμενο τῆς διαφοροποίησης καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων (3). Ἄλλ' αὐτὸ τὸ «ζωῶδες» στάδιο τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας

1) Marx: Nationalökonomie und Philosophie, ἐκδ. Kiepenheuer 1950, σελ. 192.

2) DI, σελ. 28.

3) Ἀντίθετα, στὸ Das Kapital (I, 511), ὁ Μάρξ κατηγορεῖ τὸν καπιταλισμὸν ὅτι κατέστρεψε τὴν «ἀρχέγονη ποικιλία τῶν ἀνθρώπινων ἀπασχολήσεων» καταδικάζοντας τὸ κάθε ἄτομο νὰ μένει προσκολλημένο σ' ἓνα ὀρισμένο, περιορισμένο καὶ ἀποκλειστικὸ κύκλον ἀπασχολήσεων. Ἔτσι ὁ πανάρχαιος μῦθος τῆς «πτώσης» ἀπὸ τὸν προϊστορικὸν παράδεισον μιλάει τώρα-χάρη στὸν Μάρξ!—τὴν ποζιτιβιστικὴν γλῶσσα τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας».

έξαφανίζεται μόλις ή ανθρώπινη τεχνική αρχίζει να «έξανθρωπίζει» τή φύση. Τότε έμφανίζεται και ή διαίρεση τής εργασίας σε Ιθύνουσα—πνευματική και σε έκτελεστική—ύλική εργασία—διαίρεση που ό Μάρξ τή θεωρεί σαν τήν κύρια αίτια όλων τών ταξικών ανταγωνισμών και σαν τήν ρίζα «*όλων τών αντιφάσεων*» (1).

11. Η διαίρεση τής εργασίας και ή τεχνολογία

Ό διχασμός τής κοινωνίας σε αντίμαχες τάξεις έμφανίζεται λοιπόν «*άπό τή στιγμή που έγκραθιδρύεται ή διαίρεση τής εργασίας σε πνευματική και ύλική εργασία*». Με άλλους λόγους, σε κάθε μορφή τής διαίρεσης τής εργασίας αντιστοιχεί και μιá όρισμένη μορφή διαίρεσης τής κοινωνίας σε αντίμαχες τάξεις άπό τις ίδι-κές κάστες μέχρι τις κοινωνικές τάξεις τής σύγχρονης βιομηχανικής κοι-νωνίας: τó πατριαρχικό καθεστώς, τó καθεστώς τών καστών, τó φεουδαρ-χικό καθεστώς και ό μοντέρνος καπιταλισμός δέν είναι, κατά τόν Μάρξ, παρά «*παγιωμένες μορφές τής διαίρεσης τής εργασίας*» (2).

Αν όμως έξετάσουμε άπό πιό κοντά τó φαινόμενο τού καταμερισμού τής εργασίας που οι διάφορες Ιστορικές μορφές του υπήρξαν πάντοτε οι «*βάσεις τής κοινωνικής όργάνωσης*» θά δούμε ότι προσδιο-ρίζεται άπό τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων γενικά (3) και πιό συγκεκριμένα, άπό τόν βαθμό τής τεχνολογικής ανάπτυξης τών παρα-γωγικών μέσων. Όπως λέει ό Μάρξ «*ή εργασία όργανώνεται και κατανέμεται ανάλογα με τά εργαλεία που διατίθεν-ται*. Ό χερόμυλος έξυπακούει μιá μορφή διαίρεσης τής εργασίας διάφορη άπ' αύτήν που δημιουργεί ό άτμόμυ-λος» (4). Έτσι, σύμφωνα με τήν περίφημη φόρμουλα τού Μάρξ, στο χερόμυλο αντιστοιχεί μιá φεουδαρχική κοινωνία, όπως στον άτμόμυλο αντιστοιχεί μιá καπιταλιστική (5).

Αύτή ή τεχνολογική έρμηνεία τής κοινωνικής εξέλιξης είναι άσφα-λώς τó πιό αδύνατο σημείο τής μαρξικής έπιχειρηματολογίας. Και καθώς ή «*ύλιστική*» (τεχνικό—οικονομική) θεώρηση τής Ιστορίας έχει πολλές φορές κάνει τούς μαρξιστές άνίκανους να καταλάβουν αύτό που γίνεται μπρός στα μάτια τους (π.χ. τή γένεση τής άρχουσας τάξης στήν ΕΣΣΔ και τις «*λαϊκές δημοκρατίες*»), καλό είναι να αφιερώσουμε μερικές σύντομες παρατηρήσεις στή θεωρία τού Μάρξ για τή γένεση τής φεουδαρχίας.

1) ΓΙ, σελ. 29.

2) ΜΡ1, σελ. 107.

3) ΜΡ1, σελ. 88.

4) ΜΡ1, σελ. 105.

5) ΜΡ1, σελ. 88.

Ἐὰς παρατηρήσουμε κατ' ἀρχήν, ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὴ μαρξικὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία ὁ (δυτικός) «φεουδαρχικὸς τρόπος παραγωγῆς» ἀποτελεῖ τὸ τρίτο στάδιο τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἐξέλιξης⁽¹⁾, ἡ ἱστορία μᾶς δείχνει ἕνα πλῆθος ἀπὸ φεουδαρχικά καθεστῶτα⁽²⁾.

Ἄν τὰ θεωρήσουμε ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ μόνον ἄποψη, ὁ ὅρος φεουδαρχία σημαίνει ἕνα σύστημα κλειστῆς μεγαλοκτηματικῆς οἰκονομίας ὅπου οἱ «ἄμεσοι παραγωγοί» ἔχουν ξεπέσει στὴ θέση τοῦ δουλοπάροικου. Ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἄποψη, τὸ σύστημα αὐτὸ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ τὴ βάση μιᾶς συγκεντρωτικῆς μοναρχίας ἀνατολικοῦ στυλ, ὅπως ἄλλωστε μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ καίριες ἀποκεντρωτικὲς τάσεις, νὰ καταλήξῃ στὴν πλήρη διάσπαση τῆς κρατικῆς ἐνότητας καὶ νὰ δώσῃ στὸ μεγαλογαιοκτήμονα τὴν ὁλότητα τῶν πολιτικῶν, δικαστικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐξουσιῶν. Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθουμε στὴν οἰκονομία, καὶ ἄς παρατηρήσουμε ὅτι, ἀντίθετα πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ Μάρξ,

1) δὲν ὑπάρχει κανένας αὐστηρὸς αἰτιακὸς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴ δουλοπαροικία καὶ τὴ μεγαλοκτηματικὴ οἰκονομία: ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας μέσα στὰ πλαίσια τῆς μεγαλοκτηματικῆς οἰκονομίας μπορεῖ ἐπίσης νὰ πάρῃ τὴ μορφή τῆς δουλείας,

2) αὐτὸς ὁ τύπος οἰκονομικῆς ὀργάνωσης μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς βάση τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίας ἐντελῶς διαφόρων τάξεων, ὅπως π.χ. ὁ κλῆρος καὶ ἡ ἀριστοκρατία,

καὶ 3) αὐτὸς ὁ τύπος οἰκονομικῆς ὀργάνωσης μπορεῖ νὰ ἔχει προέλθει ἀπὸ τοὺς πιὸ διαφόρους λόγους: στὴ μιὰ περίπτωση, εἶναι ἡ κατάκτηση καὶ ἡ ὑποδούλωση τῶν αὐτοχθόνων· ἄλλοῦ, εἶναι ἡ ἀποσύνθεση ἑνὸς γραφειοκρατικοῦ καθεστῶτος· σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση, οἱ οἰκονομικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀνάγκες ἑνὸς συγκεντρωτικοῦ κράτους μπορεῖ νὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μεταμόρφωση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων σὲ μιὰ οἰοῦναι φεουδαρχικὴ ὁμάδα.

Κανένας αἰτιακὸς σύνδεσμος δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ φεουδαρχία σὰν κοινωνικοοικονομικὸ καθεστῶς καὶ τὴ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας πού συμβολίζεται ἀπὸ τὸ μύλο. Ἐξάλλου, τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ χειρότερα πού μποροῦσε νὰ βρεθεῖ. Σὲ καμιὰ περίπτωση, τὰ τεχνικὰ μέσα παραγωγῆς τοῦ εἴδους τοῦ «χερόμυλου» δὲν ἔπαιξαν τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο πού τοὺς ἀποδίδει ὁ Μάρξ. Σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς πρὶν ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, οἱ ἐξωοικονομικοὶ παράγοντες ἔχουν μιὰ τέτοια δύναμη, ὥστε ἐκμηδένισαν σχεδὸν τὶς δυνατότητες ἀνάπτυξης τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ τε-

1) Βλ. τὸν περίφημο Πρόλογο τῆς Συμβολῆς στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

2) Βλ. τὸ ἄρθρο Feudalism στὴν Encyclopaedia of the Social Sciences (1931).

χνολογία είχαν φτάσει, τόσο στην ελληνιστική εποχή, όσο και στην Κίνα της εποχής του Μάρκο Πόλο, σ' ένα από κάθε άποψη αξιοθαύμαστο βαθμό ανάπτυξης. Και αν είναι απλώς αδιανόητος προκειμένου για την προκαπιταλιστική ανθρωπότητα, ο «τεχνολογικός ντετερμινισμός» έγινε προβληματικός στα μάτια αυτών των ίδιων των μαρξιστών, από τη στιγμή που η «σοσιαλιστική» βιομηχανία απέδειξε ότι ο «ηλεκτροκίνητος μύλος» (για να μιλήσουμε τη γλώσσα του Μάρξ) μπορεί να «δώσει» ταυτόχρονα δύο τύπους κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης τόσο διάφορους όσο είναι το αμερικανικό και το σοβιετικό καθεστώς⁽¹⁾.

Ας αφήσουμε λοιπόν κατά μέρος τη στενά τεχνολογική έρμηνεία του οικονομικού ντετερμινισμού, και ας ζητήσουμε να δούμε αν το φαινόμενο της διαίρεσης της εργασίας μπορεί πραγματικά να εξηγήσει το πολύ συνθετώτερο φαινόμενο της ταξικής διαφοροποίησης.

Μπορούμε να πάρουμε ως άφετηρία τις σκέψεις του Μάρξ για τις κάστες.

12. Η διαίρεση της εργασίας και οι κάστες

«Οι κάστες, όπως και οι συντεχνίες, διαβάζουμε στο Κεφάλαιο, απορρέουν από τον ίδιο φυσικό νόμο (si) που επιβάλλει τη διαφοροποίηση των φυτών και των ζώων σε είδη και υπο-είδη»⁽²⁾. Ο «φυσικός» αυτός νόμος δεν είναι παρά η «διαίρεση της εργασίας». Έτσι ο Μάρξ μιλάει για την «τάση των αρχαϊκών κοινωνιών να κάνουν κληρονομικά τὰ ἐπαγγέλματα, να τους δώσουν τὴν ἀπολιθωμένη μορφή των καστῶν»⁽³⁾. Και η γνώση αυτού του φανταστικού «φυσικού νόμου» επιτρέπει στον Μάρξ να μᾶς βεβαιώσει ότι:

«Υπό το πατριαρχικό καθεστώς, το καθεστώς των καστῶν, το φεουδαρχικό και συντεχνιακό καθεστώς, βλέπουμε ολόκληρη την κοινωνία να καταμερίζει την εργασία σύμφωνα με όρισμένους σταθερούς κανόνες. Αυτούς τους κανόνες τους έχει άραγε επιβάλλει ένας οποιοσδήποτε νομοθέτης; Όχι. Αυτόι οι κανόνες βγήκαν αρχικά μέσα από τις συνθήκες της υλικής παραγωγῆς: τῆ μορφῆ νόμου, τὴν πῆραν πολὺ ἀργότερα. Έτσι οἱ διαφορὲς μορφὲς τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας ἐγίναν κάθε φορὰ οἱ βᾶσεις τῆς κοινωνικῆς οργάνωσης»⁽⁴⁾.

Με ήσυχη λοιπόν τὴν συνείδηση, ὁ Μάρξ ἐξαπολύει τοὺς μύδρους του κατὰ τῆς παραδεδομένης «ιδεαλιστικῆς» ἀντίληψης τῆς ἱστορίας. Τὸ μεγάλο της κρίμα εἶναι ὅτι ζητάει νὰ καταλάβει τὶς διαφορὲς ἐποχὲς τοῦ

1) Βλ. π.χ. τὸ βιβλίο τοῦ (τότε ὀρθόδοξου μαρξιστῆ) Sidney Hook : Towards the Understanding of Karl Marx, 1933 (γαλλ. μετ., 1936, σελ. 120-122).

2) Κ Ι, 356.

3) Κ Ι, 355.

4) ΜΡη, σελ. 107.

παρελθόντος παίρνοντας ως βάση τή συνείδηση πού είχαν κάθε φορά οί άνθρωποι γιά τόν έαυτό τους καί γιά τή θέση τους μέσα στήν κοινωνία, καί ὄχι τίς «ύλικές συνθήκες τῆς παραγωγῆς». Ἡ παραδεδομένη ἱστοριογραφία κάνει τὸ λάθος νά «συμμερίζεται τίς αὐταπάτες τῆς κάθε ἐποχῆς: μιὰ ἐποχὴ φαντάζεται π.χ. ὅτι προσδιορίζεται ἀπὸ καθαρά «πολιτικές» ἢ «θρησκευτικές» σκοπιμότητες, καί τοῦτο παρ' ὅλον ὅτι ἡ θρησκεία καί ἡ πολιτικὴ δέν εἶναι παρὰ οἱ (φαινομενικές-ἐξωτερικές) μορφές τῶν πραγματικῶν τῆς σκοπῶν» — δηλαδή τῶν «πραγματικῶν (οἰκονομικῶν) συμφερόντων»⁽¹⁾. «Κατόπιν τούτου, ὁ ἱστορικός τῆς παραδέχεται δογματικά αὐτῇ τὴν ἰδέα»⁽²⁾ καί πιστεύει κι' αὐτὸς ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἡ πολιτικὴ ἔπαιξαν τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο στήν περίοδο πού μελετᾶει.

Δέν πρόκειται νά συζητήσουμε ἐδῶ τὴν ἀξία καί τὴν ἰσχὺ αὐτοῦ τοῦ νέου *double méthodique*. Αὐτὸ πού θὰ ἀμφισβητήσουμε, εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ πού κάνει ὁ Μάρξ αὐτῆς τῆς «ἀντικειμενιστικῆς» μεθοδολογίας ὅπου τὰ οἰκονομικά συμφέροντα μέ τίς πολυποίκιλές τους μεταμφιέσεις ἀντικαταστάινουν τὴ Θεία Πρόνοια τῶν θεολόγων καί τὴν «πονηρὴ» *Vernunft* τοῦ Ἐγγέλου. Ἴδου πού στηρίζει ὁ Μάρξ αὐτὸ τὸ βαρυσήμαντο *distinction*: «Ἡ ἀνεξέλικτη μορφή τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας στὶς Ἰνδίες καί τὴν Αἴγυπτο προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση τοῦ συστήματος τῶν καστῶν στὸ κράτος καί τὴ θρησκεία τοῦ Ἰνδικοῦ καί τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ. Κι' ὁμως οἱ ἱστορικοὶ πιστεύουν ὅτι τὸ σύστημα τῶν καστῶν εἶναι ἡ δύναμη πού παρήγαγε αὐτῇ τὴν ἀνεξέλικτη μορφή τῆς παραγωγικῆς συνεργασίας»⁽³⁾.

Ἄλλ' αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ ἔχουν ἄραγε τόσο ἄδικο, ὅσο τὸ φαντάζεται καί θέλει νά τὸ πιστεύει ὁ Μάρξ; Μόνο παραβιάζοντας καί διαστρεβλώνοντας τὴν πραγματικότητα μπορούμε νά πιστέψουμε μαζί μέ τὸν Μάρξ ὅτι τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν προῆλθε ἀπὸ μιὰ παθολογικὴ, ἀνώμαλη παγιοποίηση μιᾶς ὅποιασδήποτε μορφῆς τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας. Τὸ σωστότερο θὰ ἦταν μᾶλλον νά ποῦμε ὅτι, προκειμένου τουλάχιστον γιά τίς ἰνδικές κἀστες⁽⁴⁾, ἡ δύναμη πού προσδιόρισε ὅλη τὴ διαμόρφωση τῆς κοινωνίας εἶναι, ὄχι βέβαια ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ ἡ βίαιη ἐπιβολὴ τοῦ συστήματος τῶν καστῶν: ἡ διαίρεση τῆς κοινωνίας

1) DI, σελ. 37.

2) DI, σελ. 36.

3) DI, σελ. 36.

4) Στὴν Αἴγυπτο κι' ὅταν ἀκόμα τὰ ἐπαγγέλματα γίνονταν κληρονομικά, δέν ὑπῆρχαν κἀστες.

νίας σέ κάστες είναι τὸ «πρωταρχικὸ φαινόμενο», ὁ παράγων ἀπὸ τὸν ὁποῖο προσδιορίστηκε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ συγκεκριμένη μορφή τῆς διαίρεσης τῆς ἐργασίας.

Κατὰ καινὸνα, ἡ κάστα εἶναι μιὰ φυλή, πού διεῖσδυσε μέσα σ' ἓνα ξένο λαό, εἴτε ὡς κατακτητικὴ ὁμάδα, εἴτε ξεπέφτοντας στὴ θέση τοῦ παρία. Οἱ Ἰνδικὲς κάστες δὲν ὑπῆρξαν βέβαια προϊόν τῆς «ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων». Ἀντίθετα, ἐμφανίστηκαν μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ ἀνθηροῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Δραβίδων (ἄνθησε γύρω ἀπὸ τὸ 2800–2500 π.Χ.) ἀπὸ τοὺς ἰνδο-εὐρωπαίους εἰσβολεῖς (μετὰ τὸν 13ο αἰῶνα π.Χ.). Τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν ἐπιβλήθηκε κατ' ἀρχὴν γιὰ νὰ προφυλάξει τὴν καθαρότητα τοῦ ἀρείου αἵματος πού κινδύνευε ν' ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιμιξία μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς (βάρνα, ἡ Ἰνδικὴ λέξη γιὰ τὶς κάστες, σημαίνει τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος, τὴ ράτσα· κι' ὕστερα γιὰ νὰ κατοχυρώσει τὰ κοινωνικὰ προνόμια τῆς τάξης τῶν βραχμάνων, ἡ ὁποία ἦταν ἡ μόνη πού εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κάνει τὴ βεδικὴ θυσία, καὶ τῆς τάξης τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν γεωργῶν ἀπέναντι στὴν κατώτερη τάξη τῶν σοῦντρας μὲς στὴν ὁποία περιελήφθησαν οἱ ἡττημένοι αὐτόχθονες πληθυσμοί.

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἱστορικὴ καταγωγή τοῦ συστήματος τῶν καστῶν στὶς Ἰνδίες (1): θὰ ἦταν τουλάχιστο γελοῖο νὰ ποῦμε μαζί μὲ τὸν Μάρξ ὅτι ἐπιβλήθηκε «ἀναγκαστικὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ συνείδηση» τῶν ἀρείων κατακτητῶν...

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τὶς κάστες, κι' ἄς ρωτήσουμε ἂν μποροῦμε τάχα νὰ ὀρίσουμε ὅλες τὶς ἄρχουσες τάξεις ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον μὲ βάση τὸ ρόλο τους στὴν κοινωνικὴ παραγωγή; Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ μᾶς δείχνει σαφῶς ὅτι μιὰ ὁμάδα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄρχουσα τάξη καὶ νὰ ἐκμεταλλεθεῖ τὴν ἐργασία τῶν «ἄμεσων παραγωγῶν», χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι «ὁ κατακτητῆς ζεῖ ἀπὸ τὸ φόρο ὑποτελείας· ὁ ὑπάλληλος ἀπὸ τὴ φορολογία· ὁ μεγαλογαιοκτῆμων ἀπὸ τὴν ἐγγειοπρόσοδο· ὁ μον' ἀχὸς ἀπὸ τὴν ἐπαιτεία· ὁ ἔβραϊος λευίτης ἀπὸ τὴν δεκάτη· ὅλοι αὐτοί (πού ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεγαλογαιοκτῆμονα, ἀποτελοῦν ἐξωοικονομικὲς κατηγορίες, πού ἡ κυριαρχία τους θέσῃ μέσα στὴν κοινωνία δὲν ὀφείλεται βέβαια στὸ ρόλο τους στὴν παραγωγή) παίρνουν ἓνα ὀρισμὲνο ποσοστὸ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος» (2) καὶ τὸ παίρνουν ὄχι βέβαια ὡς συντελεστὲς τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ γιατί ἡ πο-

1) Ἀνάλογη ἦταν ἡ καταγωγή τῶν μεξικανικῶν καστῶν ἐπὶ Ἀζτέκων.

2) Κτ. σελ. 240.

λιτική ή η ιδεολογική εξουσία που άσκούν, αναγκάζει τους άλλους να τους το δώσουν.

Αυτή η ιδιοποίηση της ξένης εργασίας είναι το ουσιαστικό γνώρισμα της ταξικής εξουσίας εν γένει:

«Τὸ κεφάλαιο δὲν ἐφεῦρε τὴν ὑπερργασία. Πηλιοῦ ὄπου ἓνα τμήμα τῆς κοινωνίας μονοπωλεῖ τὰ παραγωγικά μέσα ὡς ἐργαζόμενος, εἴτε εἶναι εἴτε δὲν εἶναι ἐλεύθερος, ὀφείλει νὰ δουλεύει ὄχι μόνο γιὰ λογαριασμό του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κάτοχο τῶν παραγωγικῶν μέσων, εἴτε αὐτὸς εἶναι ἀθηναῖος καλὸς κάναθός, ἐτροῦσκος θεοκράτης, civis romanus, νορμανδὸς βαρῶιος, ἀμερικανὸς δουλοκτητῆς, βογιάρος τῆς Μολδοβλαχίας, μοντέρνος μεγαλοβιομηχανίας ἢ καπιταλιστῆς» (1).

Ἄλλὰ πῶς εἶναι δυνατό νὰ ὀρίσουμε τίς τόσο διάφορες αὐτὲς ἀρχουσες τάξεις μὲ μόνο κριτήριον τὸν παραγωγικὸν τοῦς ρόλον; Μποροῦν τάχα ν' ἀναχθῶν σ' ἓνα τέτοιο «μαντζεστεριανόν» κοινὸν παρονομαστὴν τάξεις τόσο διάφορες ὅσο οἱ ἐτροῦσκοι «θεοκράτες» (2) καὶ οἱ μοντέρνοι ἐπιχειρηματίες; Ὅταν χρησιμοποιῶμε τὸν ὄρον «θεοκρατία», δὲν ἐννοοῦμε βέβαια ὅτι τὴν κοινωνία τὴν ἐξουσιάζει ὁ «θεός». Ἐννοοῦμε ἀπλῶς ὅτι τὴν ἐξουσιάζει ἡ ὁμάδα ποῦ μεσολαβεῖ «μονοπωλιακά» ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεοὺς τοῦς. Ἄλλὰ ὁ Μάρξ—καὶ σ' αὐτὸ συνίσταται ὁ «οἰκονομισμός» του—ἀρνεῖται ν' ἀναγνωρίσει ὅτι μιὰ ὁμάδα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀρχουσα τάξη, δηλαδὴ ν' ἀποκτήσῃ τὸ «μονοπώλιον» τῶν παραγωγικῶν μέσων, στηριζόμενη ἀρχικὰ πάνω π.χ. στὴν ιδεολογικὴ ἐξουσία ποῦ ἀσκεῖ πάνω στοὺς ἀνθρώπους.

A. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ἔτσι π.χ. ὁ Μάρξ καταλήγει νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς Αἴγυπτιοὺς ἱερεῖς μὲ μιὰ μοντέρνα παραγωγικὴ τάξη. «Ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἀκριβοῦς καταμέτρησης τῶν περιόδων τοῦ Νεῖλου, λείπει ὁ Μάρξ, δημιούργησε τὴν αἴγυπτιακὴν ἀστρονομίαν, καὶ μαζί μ' αὐτὴν καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς κάστας τῶν ἱερέων, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς γεωργίας (3).

Τίποτε δὲν εἶναι πιὸ ἀστήρικτον ἀπὸ μιὰ τέτοια ἄποψη ποῦ δίνει στοὺς Αἴγυπτιοὺς ἱερεῖς τὴν ὄψιν σαϊν-σιμονιστῶν γεωπόνων!

13. Θεοκρατία καὶ ταξικὴ κυριαρχία

Στὴν πραγματικότητα, ἡ κοινωνικὴ-ταξικὴ ἐξουσία τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου (ὅπως καὶ κάθε κλήρου γενικὰ) ὀφείλεται στὴν ιδεολο-

1) Κ Ι, 243.

2) Ἀφήνουμε κατὰ μέρος τὸ ἂν ὁ ὄρος «ἐτροῦσκοι θεοκράτες» ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ἱστορικὴ πραγματικότητα.

3) Κ Ι, 539, ὑπόσημ. 5.

γικη κυριαρχία πού η τάξη αυτή άσκησε επί χιλιάδες χρόνια πάνω στις συνειδήσεις. Η άρχαία Αίγυπτος πέρασε άπ' όλες τις φάσεις τής κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης άπό τήν όποία θά μπορούσε νά έχει περάσει μιá προκαπιταλιστική κοινωνία, και γνώρισε όλων τών ειδών τά κοινωνικά καθεστώτα: άστικά (στις πόλεις του Δέλτα), φεουδαρχικά (στήν Άνω Αίγυπτο) γραφειοκρατικά (στις έποχές τής ένοποίησης και τής μοναρχικής συγκέντρωσης). Οί φεουδάρχες, οί γραφειοκράτες, οί άστοί άνέβηκαν διαδοχικά ή ταυτόχρονα στην έξουσία και τήν κράτησαν για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα. Ουδέποτε όμως ό κλήρος έχασε τή δύναμή του — πράγμα πού είναι φυσικό και αυτόνόητο αν αναλογιστοϋμε, όχι βέβαια τις άνάγκες τής «διεύθυνσης τής γεωργίας», αλλά τó θρησκόληπτο χαρακτήρα του αίγυπτιακού λαού. Βέβαια, ή κοινωνική, πολιτική και οικονομική δύναμη του κλήρου δέν ήταν πάντοτε ή ίδια.

Παντοδύναμος στις έποχές τής φεουδαρχικής άποκέντρωσης, ό κλήρος βρέθηκε πάντοτε άντιμέτωπος μέ τή φαραωνική γραφειοκρατία στις έποχές τής μοναρχικής συγκέντρωσης: ή μονοθεϊστική μεταρρύθμιση του Άμένοφι του Δ' ύπήρξε άπλώς μιá παροξυστική μορφή όχι άπλώς του πανάρχαιου και καθολικού άνταγωνισμού άνάμεσα στό 'Ιερατείο και τó κράτος (τους πάπες και τους αυτοκράτορες), αλλά τής ιδιότυπης τάξης πάλης πού σ' όλα ίσως τά γραφειοκρατικά καθεστώτα, άντιθέτει τους φορείς τής ιδεολογικής και τους φορείς τής πολιτικοοικονομικής έξουσίας. Άλλ' αν ή φαραωνική γραφειοκρατία μπόρεσε, ύστερα πάντοτε άπό μιá επίμονη πάλη, νά έξουδετερώσει όλους τους άλλους άνταγωνιστές της: τόσο τους άστους του Δέλτα, όσο και τους φεουδάρχες του Νότου, άντίθετα, δέν μπόρεσε νά δαμάσει ποτέ τó 'Ιερατείο: τόσο βαθιές ήταν οί ρίζες του μέσα στην αίγυπτιακή κοινωνία. Άν πετύχαινε ή άπόπειρα του Άμένοφι του Δ', πιθανώς οί ιερείς νά χάναν κάθε αυτόνομία και νά μετατρέπονταν σε άπλους μισθωτους ύπαλλήλους του κράτους: τότε, ό κλήρος κινδύνεψε πρós στιγμήν νά χάσει κάθε δύναμη. Άλλ' ή μονοθεϊστική άπόπειρα απέτυχε πλήρως: λίγα χρόνια μετά τó θάνατο του 'Ιχνατον, τó 'Ιερατείο όχι μόνο άποκατέστησε όλα του τά παραδεδομένα προνόμια, αλλά και άπόκτησε μιá δύναμη πού ποτέ ως τά τότε δέν είχε όνειρευτεί.

Γενικά, όσες φορές οί φαραά προσπάθησαν νά χειραφετηθούν άπό τόν έλεγχο του κλήρου (τόσο στην 4η, όσο και στη 18η δυναστεία), ό κλήρος βγήκε πάντοτε κερδισμένος, και ή αύξηση τής έπιβολής του πάνω στην κοινωνία δέν έκανε παρά νά βάλει σε κίνηση όλες τις φυγόκεντρες δυνάμεις πού περιείχε σε λανθάνουσα κατάσταση τó γραφειοκρατικό καθεστώς. Άκριβώς έπειδή ό κλήρος ήταν ή μόνη οργανωμένη δύναμη πού μπορούσε νά έξασφαλίσει τήν ιδεολογική συνοχή του πληθυ-

σμοῦ, τὸ κράτος ἀναγκαζόταν στὸ τέλος νὰ ὑποστέλλει τὴ σημαία του μπρὸς στὴν ἀκλόνητη δύναμη τοῦ ἱερατείου (1).

Ἡ ἀντεπίθεση τοῦ κλήρου εἶχε πάντοτε τὶς ἴδιες ἱστορικές συν-
έπειες: τόσο στὴν 5ῃ καὶ κυρίως τὴν 6ῃ, ὅσο καὶ στὴν 20ῃ δυνα-
στεία, ὁ κλῆρος κατόρθωνε ν' ἀποσπᾶσει ἀπὸ τὸν «κρατικοποιημένο
τομέα» τῆς αἰγυπτιακῆς κοινωνίας ἕνα σωρὸ προνόμια, ἀτέλειες, μεγάλα
κτῆματα, ὄρυχια, ὀλάκερες πόλεις, κ.ο.κ., καὶ τελικὰ μεταμορφωνόταν
σὲ μιὰ κληρονομικὴ ὀλιγαρχία, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ὁποίας ἀπο-
συνετίθετο βαθμῆδόν ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ πολι-
τειακὴ ἐνότητα τῆς κοινωνίας. Ἔτσι π.χ. στὸ τέλος τῆς 5ῃς δυναστείας,
ἡ διοίκηση ὀρισμένων ἐπαρχιῶν τῆς Νότιας Αἰγύπτου ξεφεύγει ὀλότελα
ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς γραφειοκρατίας καὶ γίνεται κληρονομικὸ προνόμιο
ὀρισμένων μεγάλων ἱερατικῶν οἰκογενειῶν. Πολὺ γρήγορα αὐτὴ ἡ και-
νούργια ἀριστοκρατία ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ κάθε φορολογικὴ ἐπιβάρυνση,
ἐνῶ ταυτόχρονα μονοπωλοῦσε τὴν ἀσκηση τῆς ὀνομαστικῆς φαραωνικῆς
δικαστικῆς ἐξουσίας πάνω στοὺς ἀγρότες ποὺ δούλευαν στὰ κτῆματά
της (2). Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ μικρὲς ἐλεύθερες ἰδιοκτησίες πάνω
στὶς ὁποῖες ἔπεφτε πλέον ὅλο τὸ βᾶρος τῶν φόρων, ἀπορροφήθηκαν γρή-
γορα ἀπὸ τὰ μεγάλα φέουδα (3), ἐνῶ ταυτόχρονα τὸ κράτος ἔχανε τὸ
δικαίωμα νὰ μπορεῖ νὰ στρατολογεῖ καὶ ν' ἀγγαρεύει τοὺς ὑποβίβα-
σμένους στὴν τάξη τῶν δουλοπαροίκων πρῶην ἐλεύθερους ἀγρότες (4).

Ἡ αὔξηση τῆς ἐπιβολῆς τοῦ κλήρου εἶχε πάντοτε ὡς συνέπεια τὴν ἀπο-
σύνθεση τῆς ἐνότητας τοῦ κράτους καὶ γενικὴ ὀπισθοδρόμηση τῆς κοινωνίας
πρὸς ἀρχαϊκὲς, στοιχειώδεις, κατὰ κανόνα φεουδαρχικὲς μορφὲς ὀργάνωσης.
Οἱ οικονομικὲς τῆς συνέπειες δὲν ὑπῆρξαν λιγότερο ὀπισθοδρομικὲς.

1) Μία ἀνάλογη διαδικασία παρατηρεῖται στὸ Βυζάντιο: μετὰ τὴν ἀποτυχία
τῆς ἀντι-ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ὁ Βασίλειος ὁ Β' συνδια-
λάσσεται μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ ζητεῖ νὰ συμμαχήσει μαζί της ἢ νὰ ἐξασφαλίσει του-
λάχιστον τὴν οὐδερότητά της στὴν πάλη του κατὰ τῶν «δυνατῶν» μεγαλογαιοκτη-
μόνων. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Διομήδης (Βυζαν-
τιναὶ Μελέται, Α, σελ. 57), ὅτι «ἡ δύναμις καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπι-
βολὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μονῶν ἰδίᾳ ἐξῆλθον
σημαντικῶς ἠὺς ἡμέραν ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν καὶ τῶν
δυνατῶν ἐν γένει πάλης τῶν Μακεδόνων... Τὸ ἐκκλη-
σιαστικὸν στοιχεῖον κατακτᾷ εἰς τὸ Βυζάντιον συ-
νεχῶς εὐρύτερον ἔδαφος».

2) Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὸ Βυζάντιο μετὰ ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες αὐτοκράτορες.
Τὸ ἴδιο τὸ κράτος ἀπαγόρευσε τὴν ἀνάμιξη τῶν διοικητικῶν καὶ φορολογικῶν ὀργά-
νων στὴ διαχείριση τῶν μοναστηριῶν, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίστηκαν ὡς προνομιοῦχα
«αὐτοδέσποτα» ἱδρύματα, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ πλεῖστα φορολογικὰ βάρη.

3) Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ patricium.

4) Εἶναι γνωστὲς οἱ τραγικὲς συνέπειες ποὺ εἶχε γιὰ τὸ Βυζάντιο αὐτὴ ἡ
ἐξαφάνιση τῆς τάξης τῶν ἐλεύθερων καλλιεργητῶν - στρατιωτῶν.

14. Οι οικονομικές συνέπειες της κοινωνικής ανόδου του κλήρου

“Ετσι π.χ. στην εποχή του Ραμσή Γ', στο απόγειο δηλαδή της οικονομικοπολιτικής δύναμης του αιγυπτιακού κλήρου, η αντίοικονομική νοοτροπία του ιερατείου έκδηλώθηκε όχι μόνο με την εγκατάλειψη των άρδευτικών έργων, αλλά και με τον πολλαπλασιασμό των έορτάσιμων, μη εργάσιμων ημερών. Την εποχή ακριβώς όπου το ιερατείο είχε υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος της αιγυπτιακής οικονομίας, έπιβλήθηκε ένα νέο έορτολόγιο δυνάμει του οποίου μιά μέρα στις τρεις ήταν μέρα άργίας —πράγμα που, όπως παρατηρεί ο Alexandre Moret, είχε ως κύριο αποτέλεσμα να φέρει μιά γενική «παράλυση και όκηνηρία σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής όργάνωσης» (1).

Πώς λοιπόν να μην άπορήσουμε βλέποντας τον Μάρξ να έξομοώνει τον κλήρο με μιά μοντέρνα παραγωγική τάξη και να του άποδίδει μάλιστα μιά τεχνικο-οικονομική λειτουργία που θα έπρεπε κανονικά να ονομάσουμε «προοδευτική»; Κάτι τέτοιοι άναχρονισμοί, που τόσο συχνά άπαντούμε στο έργο του Μάρξ, άποτελούν το «πρώτον ψεύδος» της μαρξιστικής μεθόδολογίας, «Transporter dans les siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde»: αυτή ή σκέψη του Montesquieu (2) είναι ή πιό σωστή κριτική που θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς κατά της δογματικής γενίκευσης της «οικονομικής έρμηνείας της Ιστορίας».

Άν είνσι άπορίας άξιο που ο Μάρξ άπέδωσε τόσο γενναϊόδωρα στον αιγυπτιακό κλήρο μιά οικονομική λειτουργία που θυμίζει πολύ περισσότερο το μοντέρνο scientific management παρά τη θρησκόληπτη άτμόσφαιρα της άρχαίας Αιγύπτου, ή άπορία μας έντείνεται άκόμα περισσότερο αν άναλογιστούμε την έμπαθη έπιμονή με την όποία ο Μάρξ, άπό την άρχή ως το τέλος της σταδιοδρομίας του, άρνήθηκε —εις πείσμα της πιό στοιχειώδους άντικειμενικότητας— την οικονομική—παραγωγική σημασία μιάς τάξης, όπως π.χ. ή γραφειοκρατία, που σ' όλη τή

1) Alexandre Moret : Histoire de l'Orient II, σελ. 190. Άνάλογες είναι και οι παρατηρήσεις του Α. Διομήδη για την έπίδραση του κλήρου και ίδίως των μοναχών στο Βυζάντιο: «Υπό την έπίδραση του άθίκτου της θρησκείας και σεβασμού προς το μοναχικόν σχήμα, (αί μοναί) έξελίσσοντο εις δυνάμεις άπειθαρχήτους πολλάκις, άπροσαρμόστους εις του κράτους τάς κοσμικές άντιλήψεις, άντιθέτους εις τάς άπόψεις του πολιτικού συμφέροντος, πάντως οικονομικώς όλεθρίας, διά τε τή δημόσια οικονομικά και την άνάπτυξιν της οικονομίας του τόπου» (ένθ. άν. Α, σελ. 59).

2) De l'Esprit des lois, βιβλίο XXX, κεφ. 14.

διάρκεια τῆς προκαπιταλιστικῆς ἱστορίας, μέχρι δηλαδή τῆ βιομηχανικῆ ἐπανάσταση, ὑπῆρξε ἕνας κύριος, ἂν ὄχι ὁ κυριώτερος συντελεστῆς τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Β'. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οἱ μαρξιστικὲς θέσεις γιὰ τὸ κράτος καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία γενικὰ εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ τρωτὸ σημεῖο τῆς οἰκονομικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ὅλες οἱ ἀπόψεις πού ὑποστήριζε ὁ Μάρξ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἄκριτες, δογματικὲς γενικεύσεις τῶν διεδδικήσεων πού, γιὰ ἕνα ὀρισμένο καὶ περιορισμένο χρονικὸ διάστημα, πρόβαλλε ἡ εὐρωπαϊκὴ καὶ εἰδικότερα ἡ ἀγγλικὴ ἀστικὴ τάξη στὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀνάδου.

15. Ὁ Μάρξ: μαθητῆς τοῦ Adam Smith

Ὅταν ἔφτασε σ' ἕνα ὀρισμένο ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης, ἡ ἀστικὴ τάξη — στὴ Δύση καὶ μόνο σ' αὐτὴν — αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴν «προστατευτικὴ» κηδεμονία τοῦ κράτους καὶ νὰ πετάξει μὲ τὰ δικά της τὰ φτερά. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο ἀκριβῶς ἀντιστοιχεῖ ἡ ἰδεολογία τοῦ *laissez faire* πού ὁ Adam Smith καὶ ἡ σκωτικὴ γενικὰ σχολὴ ὑπῆρξαν οἱ κυριότεροί της ἐκπρόσωποι. Κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, τὸ Κράτος ἦταν ἤδη καὶ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ ἀκόμα περισσότερο ξέχωρο ἀπὸ τὴν οἰκονομία· ὁ οἰκονομικὸς ρόλος τοῦ κράτους ἦταν ἀνύπαρκτος· ἡ συντήρησή του ἦταν ἕνα «μὴ-παραγωγικὸ ἔξοδο» πού ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο. Ἴδου ἕνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς φιλελεύθερης νοοτροπίας:

«Ἡ ἐργασία τῶν μελῶν τῶν πιὸ διακεκριμένων τάξεων τῆς κοινωνίας δὲν παράγει περισσότερη ἀξία ἀπὸ τοὺς βαλῆδες τους... Ἔτσι π.χ. ὁ βασιλεὺς καὶ ὅλοι οἱ ὑπάλληλοί του εἶναι ἐργαζόμενοι πού δὲν παράγουν τίποτε. Σ' αὐτὴ τὴν τάξη ἀνήκουν οἱ ἱερεῖς, οἱ νομομαθεῖς, οἱ γιατροί, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ ἡθοποιοί, οἱ μουσικοί, οἱ χορευτές, κ.τ.κ.» (!).

Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, τὸ κράτος — κι' ὅταν ἀκόμα περιορίζεται στὸ ἔργο τοῦ «νυκτοφύλακα» — εἶναι ἕνα «παράσιτο» καὶ ἡ συντήρησή του γραφειοκρατία μιὰ «μὴ παραγωγικὴ δαπάνη». Ὁ Adam Smith, πού στὸ ὄνομα τῆς φιλελεύθερης ὀρθοδοξίας ζητοῦσε μιὰ κυβέρνησις «πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο», θεωροῦσε τὴ γραφειοκρατία σὰν μιὰ παρασιτικὴ ἢ τουλάχιστον σὰν μιὰ «μὴ παραγωγικὴ» τάξη. Καὶ ὁ Μάρξ τὸν ἐπαινεῖ μ' ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν ἐννοίαν αὐτὴν στὸ *Wealth of Nations*, «ἄφησε νὰ ξεσπάσει ὅλο τὸ μίσος πού ἐνοιώθη κατὰ τῶν μὴ παραγωγικῶν τάξεων» (*). Πρόκει-

1) Marx' Theorien über den Mehrwert. Γαλλ. μετ. Histoire des Doctrines Économiques (ἐκδ. Costes) II, 19.

2) Ἐνθ. ἀν. II, 186

ται για ένα χωρίο όπου ο Smith αρνείται στον ηγεμόνα και τους υπαλλήλους του το δικαίωμα να έπεμβαίνουν στην οικονομική ζωή (πού τη θεωρεί ως αποκλειστικά ιδιωτική υπόθεση) και δηλώνει ότι «οί βασιλείς και οί ύπουργοί τους είναι πάντοτε και άνεξαιρέτως οί μεγαλύτεροι διασπαθιστάι τουϊ κοινωνικού πλούτου»⁽¹⁾.

Ο Μάρξ σχολιάζει με τὸ μεγαλύτερο ένθουσιασμό αυτό τὸ ἀπόσπασμα:

«Νά ποιά ήταν ἡ γλῶσσα τῆς ἀστικής τάξης ὅταν ἦταν ἀκόμα μιὰ ἐπαναστατική τάξη, προτοῦ ὑποτάξει ὅλην τὴν κοινωνία στήν ἐξουσία της. Ὅλα τὰ ἀνώτατα ἐπαγγέλματα, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βασιλέως, τοῦ δικαστοῦ, τοῦ στρατιωτικοῦ, τοῦ ἱερέως, κτλ., τὰ θεωρεῖ ἀπὸ τὴν καθαρὰ οικονομικὴ σκοπιὰ καὶ τὰ βάζει στήν ἴδια μοίρα μετὸ ἐπάγγελμα τοῦ βαλὲ καὶ τοῦ γελωτοποιοῦ (...). Τὸ Κράτος, ἡ Ἐκκλησία, κτλ. δὲν δικαιολογοῦνται παρά μόνο στὸ μέτρο πού διαχειρίζονται τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν ἀστῶν πού μόνο αὐτοί εἶναι ἀληθινὰ παραγωγικοί, γιατί τὸ Κράτος, ἡ Ἐκκλησία, κτλ. ἀποτελοῦν οὐσιαστικά δαπάνες μὴ παραγωγικῆς πού πρέπει νὰ περιοριστοῦν στὸ ἐλάχιστο...»⁽²⁾.

Δυστυχῶς ὅμως, προσθέτει ὁ Μάρξ, ἡ ἀστικὴ τάξη ἔχασε τὸ παλαιό της μίσος κατὰ τῶν μὴ παραγωγικῶν τάξεων, κι' ἀπὸ τὴν ὥρα πού «κατέκτησε τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, συμβιβάστηκε μετὴν ἀριστοκρατία, (...) καὶ προσπαθεῖ μάλιστα νὰ δικαιώσει καὶ ἀπὸ τὴν οικονομικὴ ἄποψη αὐτὸ πού καταπολεμοῦσε ὡς τὰ τῶρα»⁽³⁾.

Πάνω σὲ κάτι τέτοιες αὐταπάτες στηρίζεται ὄχι μόνο ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ σοσιαλιστικὸ του πρόγραμμα. Τὸ προλεταριάτο, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Μάρξ, ἐπρόκειτο ἐπὶ τέλος νὰ πραγματοποιήσει «τὸ αἶτημα ὅλων τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων: μιὰ κυβέρνηση πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο»⁽⁴⁾. Καὶ θὰ τὰ κατόρθωνε καταργώντας τὴ γραφειοκρατία, τὴν ἀστυνομία, τὸ μόνιμο στρατό, τοὺς εἰδικευμένους υπαλλήλους καὶ στὸ τέλος αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν⁽⁵⁾. Ἐνα τέτοιο πρόγραμμα ἦταν ἴσως ἐφαρμόσιμο στὶς ἀρχαίες καὶ τὶς μεσαιωνικῆς ἀστικῆς οικονομίες. Ἦταν ἤδη καθαρὴ οὐτοπία προκειμένου γιὰ τὶς ἐθνικῆς οικονομίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ—μόνο πού παίρνει τὴν ὄψη μιᾶς παιδαριώδους αἰσθηματολογίας

1) Adam Smith : The Wealth of Nations, Βιβλ. II, κεφ. III.

2) Μάρξ : Ἐνθ. ἀν. II, 186-7.

3) Marx : Ἐνθ. ἀν. II, 187-8.

4) Marx : La Guerre Civile en France (Bureau d'Éditions 1936) σελ. 61.

5) Βλ. τὴ μελέτη μας Οἰκονομικὴ Ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση, κεφ. VIII.

άν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Μάρξ λειτουργεῖ σὲ μιὰ διεθνῆ-οἰκουμενικὴ κλίμακα.

Ὅπως δὴποτε ἡ θεωρία τῶν κλασικῶν γιὰ τὴν «παρασιτικὴ» φύση τῆς γραφειοκρατίας ἔχασε κάθε οὐσιαστικὴ σημασία ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ κράτος ἔγινε μιὰ ἄμεση οἰκονομικὴ δύναμη μ' ὀλοένα ἐπεκτεινόμενες ἀρμοδιότητες, τόσο στὸ πλάνο τῆς παραγωγῆς, ὅσο καὶ στὸ πλάνο τῆς κατανομῆς τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου. Ἡ γραφειοκρατία τοῦ καιροῦ τοῦ Smith καὶ τοῦ Cobden μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «παρασιτικὴ» ἐφ' ὅσον τὰ εἰσοδήματά της προέρχονταν ἀπὸ τὴ φορολόγησι τῶν ἀληθινὰ παραγωγικῶν τάξεων. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἄποψη ἔγινε ἀστήρικτη ἢ καθαρὰ δημαγωγικὴ ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ κράτος ἔπαψε νὰ εἶναι μιὰ *puissance nécessaire*, ὅπως ἔλεγε ὁ Say, ἢ ἓνα ἀπλὸ «ἐποικοδόμημα», πού ἡ συντήρησή του ἔπρεπε νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο, καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴ διεύθυνση ἑνὸς σημαντικοῦ τομέα τῆς οἰκονομίας. Στὸ σύνθημα τῶν μαντζεστεριανῶν «μιὰ κυβέρνησις πού νὰ κοστίζει ὅσο γίνεται λιγότερο», ἡ πραγματικότης ἀντέταξε τὸ «νόμο τῆς προοιούσας αὐξήσεως τῶν δημοσίων δαπανῶν», γιὰ τὸν ὁποῖο μιλάγε ὁ Adolf Wagner ἤδη ἀπὸ τὸ 1880. Ἔτσι π.χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Dugé de Bernonville, οἱ δημόσιες δαπάνες ἀνέβηκαν στὴ Γαλλία ἀπὸ τὰ 14% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος (1911) στὰ 40% τὸ 1936. Στὴ Γερμανία (κατὰ τὸν E. Wagemann) ἀπὸ 16% (1913) ἔφτασαν τὰ 31% (1929) καὶ τὰ 34% (1935). Στὶς Η.Π.Α., ἀκρόπολις τῆς *free enterprise*, τὸ ποσοστὸ ἦταν 23,7% τὸ 1940. Εἶναι γνωστὸς ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος πού ἔπαιξε τὸ κράτος στὸ *boom* τῶν ἐτῶν 1940-1945. Ἄν ἡ ἀμερικανικὴ παραγωγή ὑπερδιπλασιάσθηκε μέσα σὲ 4 χρόνια, αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὶς κρατικὲς ἐπενδύσεις, πού ἀντιπροσωπεύαν τότε πάνω ἀπὸ τὰ 60% τοῦ συνόλου τῶν ἐπενδύσεων.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε παρατηρήσει—καὶ μάλιστα ἀπὸ πολὺ νωρὶς, αὐτὴ τὴν τυπικὰ σύγχρονη τάση πρὸς τὴν κρατικοποίησι τῆς οἰκονομίας. Ὅπως ἔλεγε τὸ 1852, προκειμένου γιὰ τὴ Γαλλία τοῦ *Second Empire*, «κάθε ἀντικείμενο τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἀποσπάζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία, σάμπως νὰταν ἓνα ἀνώτερο, γενικὸ συμφέρον. Ἐπαψε νὰναι ἀντικείμενο τῆς πρωτοβουλίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ μετετρέπη σὲ ἀντικείμενο τῆς κρατικῆς δραστηριότητος, ἀπὸ τὰ γεφύρια, τὰ σχολικὰ οἰκήματα καὶ τὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία τοῦ τελευταίου μικροχωριοῦ, μέχρι τοὺς σιδηροδρόμους, τὰ ἐθνικὰ κτήματα καὶ τὰ πανεπιστήμια»⁽¹⁾.

1) Marx : Le 18 Brumaire, κτλ. (Editions Sociales, 1945) σελ. 90.

Περιττεύει να προσθέσουμε τί έγινε από τό Second Empire (χρυσή εποχή τής κλασικής αστικής τάξης) μέχρι σήμερα. Ἄλλά πῶς νά μὴν ἐπλαγοῦμε ὅταν βλέπουμε τὸν Μάρξ νά ἐξακολουθεῖ νά ὀνομάζει τή γραφειοκρατία «παρασιτικό σῶμα»⁽¹⁾ καί «τεχνητὴ κάστα»⁽²⁾.

Οἱ δημαγωγικές αὐτὲς ἐκφράσεις δὲν κάνουν παρὰ νά προδίδουν τή σύγχυση πού νιώθει ἡ φιλελεύθερη σκέψη μπρὸς στὸ τυπικὰ μοντέρνο (ἀλλὰ καί πανάρχαιο ἐπίσης) φαινόμενο τής κρατικοποίησης τής οἰκονομίας; ἂν ἡ γραφειοκρατία εἶναι ἓνα παρασιτικό σῶμα, τότε ὅλες οἱ ἱθύνουσες τάξεις εἶναι «παρασιτικές» (πρᾶγμα πού δὲν θὰ πεῖ τίποτα), κι' ἂν ἡ διοίκηση τῶν «ἐθνικοποιημένων» γαλλικῶν σιδηροδρόμων εἶναι μιὰ «τεχνητὴ κάστα» γιατί τάχα θὰ πρέπει νά θεωρήσουμε ὡς «παραγωγική τάξη» τοὺς διευθύνοντες τοὺς ἰδιωτικούς σιδηροδρόμους στὶς Η.Π.Α.;

16. Ἡ γραφειοκρατία: ὡς συντελεστής τής οἰκονομικῆς προόδου

Εἶναι σαφές ὅτι, στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ σκέψη τοῦ Μάρξ μένει ἀιχμάλωτη τῶν σχημάτων τής μαντζεστριανῆς ὀρθοδοξίας: τὸ χωρισμὸ τής οἰκονομίας ἀπὸ τὸ κράτος, πού ζητοῦσαν γιὰ τὸ μέλλον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Smith, ὁ Μάρξ τὸν θεωρεῖ ὡς ἓνα δεδομένο πού ἀπὸ πάντοτε χαρακτήριζε τὴν ἀνθρώπινη κοινωμία. Κι' αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς πού τὸν ἐμπόδισε νά μιλήσει σαφέστερα γιὰ τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς πού συγκεχυμένα ὀνομάζει «ἀσιατικὸ δεσποτισμὸ» καί νά ὀρίσει συγκεκριμένα τὴν κοινωνικὴ τάξη πού κυριαρχεῖ μέσα στὰ καθεστῶτα ὅπου τὰ κυριώτερα παραγωγικὰ μέσα ἀνήκουν στὸ κράτος καί ὅπου τὸ κράτος εἶναι ὁ κύριος κάτοχος τής ὑπερεργασίας⁽³⁾.

Ἐδῶ πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ Richard Jones καί ὁ Stuart Mill —οἱ δύο κύριες πηγές τοῦ Μάρξ— ἦταν πολὺ πρὸ «μαρξιστῆς» ἀπὸ τὸν μεγαλοφυῆ κριτικὸ τής πολιτικῆς οἰκονομίας. Στὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ ἀρχοῦσα τάξη στὶς κρατικοποιημένες οἰκονομίες, ὁ Jones ἀπαντοῦσε κατηγορηματικά: ὁ μονάρχης καί τὰ «ὄργανά» του⁽⁴⁾, «τὸ κράτος καί οἱ δημόσιοι λειτουργοί»⁽⁵⁾. Τὸ ἴδιο καί ὁ Mill πού ἀνάμεσα στοὺς «πολυάριθμους» ἐκμεταλλεῦτες τῶν κρατικῶν εἰσοδημάτων, ἀναφέρει πρῶτιστα τὴ «βασιλικὴ Αὐλὴ» καί ἰδίως τοὺς «διάφορους ὑπαλλήλους τής κυβέρνησης» ὅπως «κι' ὅλους αὐτοὺς πού γίνονται ἀντικείμενο μιᾶς εὐνοίας ἢ μιᾶς ἰδιοτροπίας τοῦ βασιλέως»⁽⁶⁾.

Μιὰ τέτοια εἰκόνα εἶναι βέβαια κάπως ἀπλουστευτικὴ, ἂν ὄχι

1) Marx: *Εὐθ. ἀν. σελ. 89.

2) Marx: *Εὐθ. ἀν. σελ. 96.

3) Βλ. τὴν § 6 αὐτῆς τῆς μελέτης.

4) Richard Jones: *Literary Remains*, κτλ. 1859. σελ. 450.

5) Jones: *Εὐθ. ἀν., σελ. 221, 449.

6) Jones Stuart Mill: *Principles of Political Economy*, 1848, I, σελ. 15 κ.έ.

άπλοϊκή. 'Αλλ' ό Μάρξ, πού θαύμαζε ιδιαίτέρως τόν Jüpes και τόν έπαινοῦσε γιά τόν «ϊστορικό τρόπο μέ τόν όποιο αντίκρυσε τά διάφορα οικονομικά συστήματα» (1), άποτελεϊ περισσότερο μιá όπισθοδρόμηση, παρά μιá πρόοδο σχετικά μέ τούς κλασικούς.

Παρ' όλ' αυτά, ό Μάρξ δείχνει σαφώς, σέ όρισμένα—δυστυχώς άπομονωμένα και όλιγάριθμα—κείμενα, ότι μπορούσε μερικές φορές νά ξεχνάει τήν προσφιλή του θεωρία γιά τήν «παρασιτική» φύση τής γραφειοκρατίας και νά παραβιάζει... λιγότερο τήν ιστορική αλήθεια.

Συγκεκριμένα, μπορούμε νά θεωρήσουμε τόν Μάρξ σάν ένα πρόδρομο τής θεωρίας του Max Weber γιά τις οικονομικές βάσεις του γραφειοκρατικού δεσποτισμοῦ. Κατά τόν Weber, ό κύριος ιστορικός λόγος τής ύπαρξης τών γραφειοκρατικῶν καθεστώτων, πού ήκμασαν σέ διάφορες περιόδους τής ανατολικής Ιστορίας, ήταν ή ανάγκη τής έκτέλεσης κολοσιαίων άρδευτικῶν έργων—έργων πού ή έκτέλεσή τους άπαιτούσε μιá κινητοποίηση τής εργατικής δύναμης πού μόνο τό κράτος μπορούσε νά πραγματοποιήσει. Τό ίδιο ύποστηρίζει και ό Μάρξ σέ μιá ύποσημείωση του Κεφαλαίου: «μιá από τις ύλικές βάσεις τής κυριαρχίας του Κράτους πάνω στους διασκορπισμένους και ασύνδετους άναμεταξύ τους (zusammenhangslosen) μικροπαραγωγικούς όργανισμούς τής Ινδικής κοινωνίας ήταν ή ρύθμιση τών ύδρευτικῶν έργων» (2).

Πραγματικά, ή έμπειρία δείχνει ότι ή χαμηλή ανάπτυξη τής τεχνικής κάνει άδύνατη τήν έκτέλεση τέτοιων μεγάλων έργων μέσα στα πλαίσια τής ιδιωτικής οικονομίας. Η φαραωνική Αίγυπτος είναι τό κλασικό παράδειγμα: ή κρατικοποίηση τής οικονομίας, ή μετατροπή τής γραφειοκρατίας σέ άρχουσα τάξη και τά μεγάλα έργα του Νείλου είναι όργανικά άλληλένδετα φαινόμενα. Φυσικά, ή κρατικοποίηση τής οικονομίας δέν πρέπει μέ κανένα τρόπο νά θεωρηθεί σάν ένα αυτόματο αποτέλεσμα τής χαμηλής ανάπτυξης τής τεχνικής: πάνω στο έδαφος τής τεχνολογικής ύποανάπτυξης μπορούν νά εμφανιστούν όλων τών λογιῶν τά καθεστώτα, άστικά, φεουδαρχικά, γραφειοκρατικά, κτλ. Ό βαθμός τής τεχνολογικής ανάπτυξης μās δίνει άπλως τά πλαίσια μέσα στα όποια ένα πλῆθος από Ιστορικές δυνάμεις μπορούν νά ένεργήσουν και νά φέρουν τά πιό διάφορα άποτελέσματα.

*Εστω π.χ. μιá προ-βιομηχανική κοινωνία, δηλαδή μιá οικονομία όπου ή γῆ και ή εργατική δύναμη είναι οί κύριοι συντελεστές τής οικονομικής ανάπτυξης: ή εξέλιξή της θα έξαρτηθεί άποφασιστικά

1) Marx - Histoire des Doctrines Économiques VIII, σελ. 39.

2) K I 539, ύποσημ. 6.

ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς κρατικῆς συγκέντρωσης, στὸν ὁποῖο ἔχει φτάσει ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσει. Τὸ μέγεθος τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν (1) μπορεῖ π.χ. νὰ ὀδηγήσει τὸ κράτος ν' ἀναλάβει στὰ χέρια του τὴ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας. Κι' αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ Μάρξ σ' ἓνα χωρίο τοῦ Κεφαλαίου ὅπου μιλάει γιὰ τὶς ἐμβρυώδεις «ἀνεξέλικτες φάσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς». Σ' αὐτὴ τὴ φάση, λέει ὁ Μάρξ (καὶ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ φάση αὕτη μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλη τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία μέχρι τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση), «οἱ ἐπιχειρήσεις ποὺ ἀπαιτοῦν μιὰ μακρόχρονη παραγωγικὴ προσπάθεια, καὶ συνεπῶς, μακροπρόθεσμες ἐπενδύσεις κεφαλαίων, ὅπως π.χ. οἱ δρόμοι, οἱ διώρυγες, κτλ., δὲν ὀργανώνονται καπιταλιστικὰ, ἀλλὰ γίνονται, μὲ τὰ ἐξοδα εἴτε τῶν κοινοτήτων, εἴτε τοῦ κράτους». Καὶ «στὰ παλιότερα χρόνια», προσθέτει ὁ Μάρξ, τὰ ἔργα αὐτὰ γίνονταν «κυρίως μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας» (2).

Ὁ Μάρξ δὲν μπορούσε βέβαια νὰ φανταστῆ τί διαστάσεις ἐπρόκειτο νὰ πάρει ἡ καταναγκαστικὴ ἐργασία στὰ αὐτοαποκαλούμενα «σοσιαλιστικά» καθεστῶτα: κατὰ τὴν ἰδέα του, ἡ κρατικὴ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ χρησιμοποίηση τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ μέσα στὴν οἰκονομία ἀποτελοῦσαν προϊστορικὲς σχεδὸν μορφές κοινωνικο-οικονομικῆς ὀργάνωσης—κατάλληλες γιὰ τὰ «γιγαντιαῖα ἔργα» ποὺ πραγματοποιοῦσαν οἱ «ἀσιάτες καὶ αὐγύπτιοι βασιλεῖς καὶ οἱ ἔτροῦσκοι θεοκράτες» (3), ἀλλὰ ἐντελῶς «ξεπερασμένες» ἀπὸ τὸ σημερινὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Τώρα ποὺ ἀναγνωρίσαμε τὸν ἀποφασιστικὸ οἰκονομικὸ ρόλο τῆς γραφειοκρατίας στὴν προκαπιταλιστικὴ περίοδο, ἓνα ἐρώτημα ἔρχεται ἄμεσα στὸ νοῦ: πῶς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν «ἱστορικὸ ὕλισμό» αὕτη ἡ διείσδυση μιᾶς τυπικὰ «πολιτικῆς τάξης» σὰν τὴν γραφειοκρατία μέσα στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ γενικὰ καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις εἰδικά;

17. Ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῆς γραφειοκρατικῆς τάξης

Καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ ἀπάντηση τοῦ Μάρξ εἶναι ἀρκετὰ ἀπογοητευτικὴ.

1) Βλ. παρακάτω § 17.

2) Κ II, 230.

3) Κ I 349—350. Ἐς παρατηρήσουμε ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι οἱ «ἔτροῦσκοι θεοκράτες» εἶναι μιὰ μᾶλλον μυθικὴ ἐννοια. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἔτρουσικὴ ἀριστοκρατία εἶναι μιὰ κλασικοῦ τύπου φεουδαρχία: μὲ κανένα τρόπο, ἡ κατασκευὴ τῆς εἰσοδα πηκίμα δὲν μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὰ γιγαντιαῖα παραγωγικὰ καὶ μὴ παραγωγικὰ ἔργα ποὺ ἐκτέλεσε ἡ αἰγυπτιακὴ π.χ. γραφειοκρατία...

Κατ' ὄρχήν, ἂν πιστέψουμε τὴ θεμελιώδη πρόταση τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, τὸ κράτος δὲν εἶναι παρὰ ἓνα «ἐποικοδόμημα» τῆς οἰκονομίας. «Τὸ κράτος δὲν δημιουργεῖ τίποτα», λέει καὶ ξαναλέει ὁ Μάρξ (1). «Οἱ πραγματικὲς σχέσεις» πού συνιστοῦν τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα εἶναι μόνο οἱ παραγωγικὲς σχέσεις πού ἐπιβάλλονται «ἀναγκαῖα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων»: «αὐτὲς οἱ πραγματικὲς σχέσεις δὲν εἶναι διόλου δημιουργημένες ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Ἀντίθετα, αὐτὲς δημιουργοῦν τὴν κρατικὴ ἐξουσία».

Αὐτὲς οἱ δογματικὲς δηλώσεις ἔρχονται τόσο πασιφανῶς σὲ σύγκρουση μὲ τὰ πιὸ στοιχειώδη ἱστορικὰ δεδομένα, ὥστε ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς δὲν δίστασαν νὰ τὶς ἀναθεωρήσουν στὶς συγκεκριμένους ἱστορικὲς ἀναλύσεις (2). Εἶναι σαφὲς π.χ. ὅτι ἡ θεωρία τοῦ κράτους—ἐποικοδομήματος ἀτονεῖ ἐντελῶς μπρὸς στὴν πραγματικότητα τῶν ἀπολυταρχικῶν καὶ δεσποτικῶν καθεστώτων. Στὰ καθεστώτα αὐτά, λέει ὁ Μάρξ, τὸ κράτος ἔχει γίνε «ἀνεξάρτητο». Ὅταν ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν ἔκφραση, θέλει νὰ δηλώσει μιὰ κατάσταση (πού τὴ θεωρεῖ ἐξαιρετικὴ, ἂν ὄχι ἀφύσικη), κατὰ τὴν ὁποία τὸ κράτος δὲν εἶναι οὔτε «παράρτημα» τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, οὔτε «ἀπόρροια» τῆς ἀρχουσας τάξης, οὔτε «ὄργανο» ἐξυπηρέτησης τῶν «γενικῶν συμφερόντων» τῶν μελῶν τῆς ἀρχουσας τάξης: τὸ κράτος εἶναι «ἀνεξάρτητο», δηλαδή ὑπακούει στὴ δική του λογικὴ καὶ στὰ δικά του συμφέροντα, πού μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὰ συμφέροντα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς κοινωνίας. Μὲ μιὰ λέξη, ἡ «αὐτονομία» τοῦ κράτους σημαίνει τὴν «ἑτερονομία τῆς κοινωνίας» (3): ἡ «ἐλευθερία» τοῦ κράτους εἶναι συνάρτηση τῆς ἀνελευθερίας τῆς κοινωνίας (4).

Ὅπως βλέπουμε, ὁ ριζικὰ φιλελεύθερος Μάρξ δὲν μπορεσε ποτὲ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ σχηματικὴ ἀντίθεση τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας, πού ἀποτελεῖ τὸ *summius* τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπὸ τὸν Locke μέχρι τὸν Mill.

Ὅπως δὲ ποτε, ὅταν ὁ Μάρξ βλέπει τὸ κράτος ν' ἀνεξαρτητοποιεῖται, ἔννοεῖ ὅτι τὸ κράτος δὲν συμμορφώνεται στὴ λειτουργία πού ὁμόθυμα τοῦ ἀναγνωρίζει τόσο ὁ ἀστικὸς φιλελευθερισμὸς, ὅσο καὶ

1) *DI*, σελ. 341.

2) Βλ. τὴ μελέτη μας *Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση* §§ 19 καὶ 32-33.

3) Marx: *Le 18 Brumaire* (E.S. 1945) σελ. 89.

4) Marx - Engels: *Critique des Programmes de Gotha et d'Erfurt* (E.S. 1950) σελ. 33.

τό έξώγαμο τέκνο του : ό «ιστορικός ύλισμός» : δηλαδή παύει νά εΐναι (πράγμα πού προϋποθέτει ότι κάποτε ύπ'ήρξε) όργανο τής κοινωνίας καί «ξεχωρίζεται» καί «άνυψώνεται» πάνω άπ' αύτήν. 'Αλλ' άν σκεφτοϋμε τήν ιστορική καταγωγή τοϋ κράτους, πού κατά κανόνα εΐναι προϊόν τής κατάκτησης μιās χώρας καί τής ύποδούλωσης τοϋ αυτόχθονος πληθυσμοϋ (1), μιā τέτοια αντίληψη δέν μπορεί παρά νά φανεΐ παράδοση. Παράδοση, όταν όφείλεται στον Μάρξ, παίρνει άπό τήν πέννα τοϋ "Ενγκελς ένα ειδυλλιακό σχεδόν χρώμα. «Σέ τί συνίσταται τό κράτος ;» ρωτάει ό "Ενγκελς, καί άπαντάει :

«Γιά τήν εξυπηρέτηση τών κοινών συμφερόντων, ή κοινωνία δημιούργησε, άρχικά πάνω στην άπλή βάση τοϋ καταμερισμοϋ τής εργασίας (sic), όρισμένα όργανα πού στην κορυφή τους βρίσκεται ή κρατική εξουσία. Μέ τόν καιρό, οι όργανισμοί αύτοί άρχισαν νά εξυπηρετοϋν τά δικούς τους συμφέροντα καί άπό ύπηρέτες τής κοινωνίας μεταμορφώθηκαν σέ άφέντες τής κοινωνίας» (2).

Περίεργη «διαίρεση τής εργασίας» εΐναι αύτή πού «διαίρεσε» τήν ιδιική κοινωνία σέ κατακτητές—άρχοντες καί σέ αυτόχθονες—δούλους ! Ειδυλλιακή δέν εΐναι ή αντίληψη αύτή πού μās καλεί νά θεωρήσουμε π.χ. τό σπαρτιατικό κράτος σάν ένα «ύπηρετη τής κοινωνίας» (= τών ειλώτων!) πού «μέ τόν καιρό» μεταμορφώθηκε σέ «άφέντη τής τής κοινωνίας» ;

'Η ειδυλλιακή αύτή θεωρία τής γένεσης τοϋ κράτους «πάνω στην άπλή βάση τοϋ καταμερισμοϋ τής εργασίας» (3), συνδυάζεται μέ μιā τραγική εικόνα τής άυτονόμησης τοϋ κράτους : όπως μέσα στό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς τό κεφάλαιο—«προϊόν τής εργασίας», γίνεται άυθυπόστατο καί ύποδουλώνει τους δημιουργούς του (4), έτσι καί τό κράτος—«προϊόν τής κοινωνίας, ξεχωρίζεται άπό τήν κοινωνία καί ύψώνεται πάνω άπ' αύτήν» (5).

'Αθέμιτη, βέβαια, εΐναι κι' αύτή ή γενίκευση—όπως άλλωστε καί οι περισσότερες άπό τις γενικεύσεις πού βρίσκουμε στό έργο τοϋ Μάρξ καί τοϋ "Ενγκελς. 'Αλλά θά πρέπει νά όμολογήσουμε ότι there is something in it. "Ετσι π.χ. τό ...μπολσεβικικό κράτος ύπ'ήρξε πράγματι

1) Βλ. Franz Oppenheimer : Der Staat (1926) καί W. C. Mac Leod : The Origin and History of Politics (1931).

2) Πρόλογος τοϋ Engels στό La Guerre civile en France (Ε.Σ. 1936) σελ. 14 καί 15. Βλ. επίσης Engels : Ludwig Feuerbach, κτλ. : Marx - Engels : Ecrits Philosophiques, σελ. 54.

3) Γιά τή γραφειοκρατία σάν προϊόν τής διαίρεσης τής εργασίας, βλ. επίσης καί D I, σελ. 198.

4) Κ I, 653.

5) Engels : L'origine de la famille, κτλ. (έκδ. Costes) σελ. 223.

«στήν ἀρχή» ἓνα «ὄργανο» καὶ ἓνα «προϊόν», ἂν ὄχι τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, τουλάχιστον τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ κομμουνιστικὸ κράτος στήν Κίνα ὑπῆρξε κι' αὐτὸ στήν ἀρχή ἓνα «ὄργανο» καὶ ἓνα «προϊόν», ἂν ὄχι τῆς κοινωνίας, τουλάχιστον τῆς ἀγροτικῆς τάξης. Τὸ πῶς οἱ «ὄργανισμοὶ» αὐτοὶ «ξεχωρίστηκαν» ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τάξεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προήλθαν, καὶ «ὑψώθηκαν» πάνω ἀπ' αὐτές, κι' ἀπὸ «ὑπερή-
τες» τους (τρόπος τοῦ λέγειν), ἔγιναν «μέ τὸν καιρὸ» (μια πενταετία ἦταν ἀρκετὴ) «ἀφέντες» τους, αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῆς μελέτης μας Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Ἐπειδὴ ὑπενθυμίσουμε τὸ πρόβλημα ποὺ θέσαμε στὴ μελέτη αὐτή: Ὁ «σοσιαλισμὸς» ἐπιβλήθηκε στὴ Ρωσία (!) ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη μιᾶς ἐργατικῆς ἐπανάστασης, καὶ ὁλοκληρώθηκε ὕστερα ἀπὸ μιὰ πρωτοφανῆ σὲ ἔνταση καὶ σὲ ἔκταση πάλι κατὰ τῆς ἀγροτικῆς. Ἀντίθετα, στήν Κίνα (2) ὁ «σοσιαλισμὸς» ἐπιβλήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ νίκη ἑνὸς στρατοῦ ἀποτελούμενου βασικὰ ἀπὸ ἀγρότες. Πῶς τώρα εἶναι δυνατὸ δύο ἐντελῶς διαφόρου ταξικοῦ τύπου ἐπαναστάσεις νὰ καταλήξουν στὴ δημιουργία τοῦ ἴδιου καθεστώτος; Ὁ «σοσιαλισμὸς» μπορεῖ πραγματικὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐρήμην τοῦ προλεταριάτου; Ἀπὸ ποῦ προέρχεται αὐτὴ ἡ ταυτότητα τῶν κοινωνικῶν ἀποτελεσμάτων δύο ἐπαναστάσεων ποὺ τὶς προκάλεσαν τόσο διάφορα αἷτια καὶ ποὺ στηρίχτηκαν πάνω σὲ τόσο ἀνομοιογενεῖς κοινωνικὲς δυνάμεις; Καὶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ γίνεται ἀκόμα πιὸ περίπλοκο ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ περιέργος αὐτὸς «σοσιαλισμὸς» μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐπιβληθεῖ παρὰ τὴ θέληση καὶ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, πάνω στὴν «ἀπλή βάση» (ὅπως θᾶλεγε ὁ Ἐνγκελς!) τοῦ ἀστυνομικοῦ καταναγκασμοῦ. Στὴν Οὐγγαρία π.χ., ὅπου τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα ἀποτελοῦσε μιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία, τὸ κύριον μέσον «ἐπαναστατικῆς» πάλης ποὺ χρησιμοποίησε τὸν καιρὸ ποὺ συμμετεῖχε στὴν κυβέρνησις συνασπισμοῦ, ἦταν ἡ συστηματικὴ μονοπώλησις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ εἰδικότερα τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας. Ὅπως δὴλωσε ἀργότερα ὁ Ράκοσι, «μόνον μιὰ ὀργάνωσις ὑπῆρξε πάντοτε ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ κόμματός μας καὶ δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὰ ἄλλα κόμματα τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ: ἡ πολιτικὴ ἀστυνομία... Τὴν πήραμε στὰ χέρια μας ἀπὸ τὴν

1) Καὶ σ' ἓνα ὀρισμένον μέτρο καὶ στὴν Τσεχοσλοβακία.

2) Ὅπως καὶ στὴ Γιουγκοσλαβία καὶ τὸ Βιὲτ - Νάμ.

ώρα που δημιουργήθηκε και την κρατήσαμε σταθερά υπό τον έλεγχο μας για να τη μετατρέψουμε σ' ένα ασφαλές όπλο για τον αγώνα μας» (1). Όταν ένα τέτοιο «όπλο» βρίσκεται στα χέρια μιās κατά τα άλλα έντελώς άσημαντης μειοψηφίας, τί ανάγκη έχει ό «σοσιαλισμός» να στηριχτεί στο προλεταριάτο, τους αγρότες ή μιὰ οποιαδήποτε τάξη τής κοινωνίας;

Άλλ' ἄς βάλουμε μέσα σέ παρένθεση τὸ γεγονός ὅτι ὁ «σοσιαλισμός» αὐτός ἐπιβλήθηκε χάρη στή χρησιμοποίηση τῶν πιό διάφορων ταξικῶν (καί ὑπερ-ταξικῶν, π.χ. ἀστυνομικῶν) μέσων πάλης, κι' ἄς ζητήσουμε νὰ μάθουμε τὸ πῶς βλέπει ὁ Μάρξ αὐτὴ τὴν «κρατικοποίηση τῆς οἰκονομίας».

Πῶς, κατὰ τὸν Μάρξ, δημιουργήθηκαν αὐτὰ τὰ καθεστῶτα ὅπου τὸ Κράτος εἶναι ὁ κύριος ἰδιοκτῆτης τῶν παραγωγικῶν μέσων καί ὁ κύριος ἐκμεταλλευτῆς τῶν μαζῶν;

Δυστυχῶς, ὁ Μάρξ δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ συστηματικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Μόνο μιὰ φορὰ, φαίνεται νὰ ὑποδεικνύει τὴ δυνατότητα μιās καθαρὰ οἰκονομικῆς ἐρμηνείας τῆς κρατικῆς συγκέντρωσης τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας. Πρόκειται γιὰ ἓνα χωρίο τοῦ Κεφαλαίου (2), ὅπου ὁ Μάρξ μιλάει πάλι γιὰ τὸν «ἀσιατικὸ τρόπο παραγωγῆς» καί τίς ἰδιότυπες παραγωγικὲς σχέσεις πού τὸν χαρακτηρίζουν. Ἐδῶ οἱ «ἄμεσοι παραγωγοί», δηλαδή οἱ καλλιεργητές, δὲν βρίσκονται ὑποδουλωμένοι στοὺς ἀτομικοὺς γαιοκτῆμονες: ὅπως εἶπαμε, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι ἄγνωστη. Ὁ κυρίαρχος τῶν παραγωγικῶν μέσων εἶναι τὸ κράτος πού «εἶναι ἄμεσα ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς καί ταυτόχρονα ὁ κυρίαρχος» (Souverän!). Ἐτσι συμπίπτουν οἱ οἰκονομικὲς καί οἱ πολιτικὲς μορφές τῆς κυριαρχίας καί τῆς ὑποταγῆς καί ἡ «σκληρότερὴ τους μορφή» εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς πού βρίσκεται στὴ ρίζα κάθε «ὑποτελοῦς σχέσης πρὸς τὸ Κράτος». Ἐτσι «τὸ Κράτος εἶναι ὁ ὑπέρτατος γαιοκτῆμων. Ἡ κρατικὴ κυριαρχία εἶναι λοιπὸν ἢ σὲ ἐθνικὴ κλίμακα συγκεντρωμένη γαιοκτησία».

Ἡ ἀξιοσημείωτη αὐτὴ διατύπωση δείχνει τί εἶδους σύγχυση μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἡ μονομερὴς οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας.

Πραγματικὰ, ὁ Μάρξ φαίνεται σάμπως νὰ πιστεύει ὅτι ἡ συγκέντρωση ὅλης τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τοῦ κράτους ἔγινε μὲ τὸν ἴδιο ὄργανικὸ οἰκονομικὸ ντετερμινισμό μὲ τὸν ὅποιο γίνεται π.χ. ἡ καπιταλιστικὴ συγκέντρωση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, καί

1) Μαρτίης Ράκοσι (29-2-1952). Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν François Fejtó: Histoire des démocraties populaires (1952) σελ. 107-8.

2) Κ III, 841.

χάρη στον οποίο οι 250 μεγαλύτερες επιχειρήσεις των Η.Π.Α. έφτασαν τὸ 1939 νὰ ἐλέγχουν τὰ 65 % τῆς ἀμερικανικῆς παραγωγῆς.

Ὅσο ἐλκυστικὴ κι' ἂν φαίνεται, μιὰ τέτοια ἀποψη εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Ἡ κρατικοποίηση τῆς οἰκονομίας προϋποθέτει κατ' ἀρχὴν ἓνα πολιτικὸ γεγονός: τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας, τὴν ἐξουδετέρωση τῶν τυχόν φυγόκεντρων δυνάμεων, (φευδαρχίες, ἀστικές τάξεις) καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ὑποταγὴ τῆς κοινωνίας στὴν κρατικὴ ἐξουσία. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐνοποίηση ἐνδέχεται νὰ ἔχει ἐπαναστατικές συνέπειες πᾶνω στὴν κοινωνικο-οἰκονομικὴ ὀργάνωση στὴν περίπτωση ὅπου τὸ κράτος ἀποδεικνύεται ἰκανὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ δυνατότητα πού τοῦ δίνεται νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἴδιο τὴ διεύθυνση καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας. Ἄλλ' ἐδῶ τίποτε δὲν γίνεται «ἀναγκαῖα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων». Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ὁ ἀποφασιστικὸς παράγοντας εἶναι πάντοτε ὁ «ὑποκειμενικός», δηλαδή ἡ δύναμη τοῦ κράτους, πού εἶναι συνάρτηση τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, τῆς ποιότητας τῶν στελεχῶν του, ὅπως ἐπίσης καὶ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἀδυναμίας, τῆς ἰκανότητας ἢ τῆς ἀνικανότητας ἀντίστασης τῆς κοινωνίας.

Ὅπως λέγαμε πρωτύτερα, τὸ μέγεθος τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ κράτος νὰ ἀναλάβῃ τὴ διεύθυνση τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Στὴν Αἴγυπτο π.χ. μόνο τὸ Κράτος μποροῦσε ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργο τῆς προφύλαξης τῆς γεωργίας ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ Νείλου: τὰ μεγάλα ἀρδευτικὰ ἔργα δὲν μπόρεσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν παρά μόνο μὲ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ κινητοποίηση τῆς ἐργατικῆς μάζας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς ἐξειδικευμένης γραφειοκρατίας. Γενικά, μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι μέχρι τὴν ἐμφάνιση τοῦ μοντέρνου καπιταλισμοῦ, ἡ ἱκανοποίηση τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀστικοῦ κυρίως πληθυσμοῦ ἦταν κατὰ κανόνα ἀντικείμενο τῆς κρατικῆς μέριμνας —πράγμα πού ὄχι μόνο ἔδινε στὸ κράτος ἓνα κύριο οἰκονομικὸ ρόλο, ἀλλὰ καὶ πού περιορίζε σημαντικά, καὶ πολλές φορές ἀποφασιστικά, τὶς δυνατότητες ἐξάπλωσης τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀποκλειστικὰ κρατικὲς ἀνάγκες (πού ὄχι μόνο δὲν ταυτίζονται ἀλλὰ καὶ μπορεῖ ν' ἀντιτίθενται στὶς κοινωνικὲς) μποροῦν κι' αὐτὲς νὰ παίξουν τὸν ἴδιο ρόλο καὶ νὰ ὀδηγήσουν τὸ κράτος ν' ἀναλάβῃ στὰ χέρια του τὴ διεύθυνση τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως, τόσο τῆς ὑλικῆς ὅσο καὶ τῆς ἔμφυχης. Παράδειγμα, στὴν ἴδια πάντοτε φαραωνικὴ Αἴγυπτο, ἡ κατασκευὴ τῶν πυραμίδων, κολοσσιαίων ναῶν κλπ. (!).

1) Φυσικά, οἱ φιλελεύθεροι—τόσο ὁ James, ὅσο καὶ ὁ Μάρξ, δὲν ἐνδιαφέρθηκαν παρά μόνο γι' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῶν «δεσποτικῶν καθεστώτων»: γιὰ τὶς dépenses somptuaires πού συνοδεύουν μοιραῖα δὲν τὰ θεοκρατικά καὶ ἀπολυταρχικά καθεστώτα.

Ἄλλα ἢ ἑλληνιστική Αἴγυπτος καὶ ἰδιαίτερα ἡ «μερκαντιλική» πολιτικὴ τοῦ Ἀπολλώνιου, ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν («διοικητῆ») τοῦ Πτολεμαίου Φιλιάδελφου τοῦ β', ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον παράδειγμα ὑποταγῆς τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων στὶς κρατικές —ἰμπεριαλιστικές καὶ δημοσιονομικές σκοπιμότητες. Ἔτσι, ἡ ἐπιβολὴ ἐνὸς «λειτουργικοῦ» —γραφειοκρατικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἐκ βάρων ἀναδιοργάνωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ σχεδιοποίησις μάλιστα τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ποῦ, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀντιπροσωπεύουν τὸ *plus ultra* τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ... ὅλ' αὐτὰ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ μέτρα ἐξυπηρετοῦν ἓνα κυρίως πολιτικὸ σκοπὸ: τὴ μεγάλη *Machiavellianic* τῶν Λαγιδῶν στὴ Μεσόγειο καὶ τὴν κατοχύρωση τῆς κοινωνικῆς ἡγεμονίας τῶν ἑλληνομακεδόνων κατακτητῶν.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀνοδος μῆς πολιτικῆς τάξης στὴν κοινωνικὴ ἐξουσία δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ θεωρηθῆι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Καὶ οἱ σκέψεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν πολιτικο-στρατιωτικὴ καταγωγὴ τῆς φεουδαρχίας μᾶς δείχνουν ὅτι ἦταν πολὺ λιγότερο δογματικὸς ἀπὸ τοὺς θερμόαιμους ὀπαδοὺς του.

18. Ὁ Μάρξ καὶ ἡ πολιτικο-στρατιωτικὴ καταγωγὴ τῆς φεουδαρχίας

«Ἡ γένεσις τῆς (δυτικῆς) φεουδαρχίας», λέει ὁ Μάρξ στὴ Γερμανικὴ ἰδεολογία, πρέπει ν' ἀναζητηθῆι «μέσα στὴν ὀργανωτικὴ διάρθρωσις ποῦ εἶχε ὁ στρατὸς τῶν βαρβάρων κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν κατακτητικῶν τους ἐπιδρομῶν» (1).

Ὁ ἀξιοσημείωτος αὐτὸς ὀρισμὸς μᾶς φέρνει στοὺς ἀντίποδες τοῦ οἰκονομικοῦ τῆς Ἀθλιότητος τῆς Φιλοσοφίας: ὅπως βλέπουμε ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλά τὴν ἐξωοικονομικὴ, πολιτικοστρατιωτικὴ προέλευσις τῆς δυτικῆς φεουδαρχίας. Ἔτσι, τονίζει ὅτι «αὐτὴ ἡ πολεμικὴ ὀργάνωσις μεταμορφώθηκε σὲ μιὰ φεουδαρχικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας». Βρισκόμαστε μακριὰ ἀπὸ τὸν χερόμυλο καὶ τὸν ἀνεμόμυλο!

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ γένεσις τῶν φεουδαρχικῶν παραγωγικῶν σχέσεων πρέπει λοιπὸν νὰ διακρίνουμε δύο στιγμῆς: 1) τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις τῆς κατακτητικῆς ομάδας καὶ 2) τὴ γενικὴ οἰκονομικὴ κατάστασις πρὶν καὶ μετὰ τὴν κατάκτησις. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων προσδιορίζει, λέει ὁ Μάρξ, τὸν «τρόπον τῆς κατακτησης» (2) ποῦ δημιουργήσε τὸ φεουδαρχικὸ «τρόπον παραγωγῆς».

Ὡς πρωταρχικὸ προσδιοριστικὸ φαινόμενον ἔχουμε ἐδῶ ὄχι τὸν

1) DI, σελ. 64.

2) Ἐνθ. ἀν., σελ. 20.

τρόπο παραγωγής, αλλά τὸν τρόπο κατάκτησης, τὴν ὀργάνωση ὄχι τῶν παραγωγικῶν, ἀλλὰ τῶν καταστροφικῶν δυνάμεων. "Ὅταν μιὰ κοινωνία διαμορφώνεται ὕστερα ἀπὸ μιὰ περίοδο πολέμου (κι' ὁ πόλεμος αὐτὸς μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι ὁ «ἐπαναστατικὸς πόλεμος» τοῦ Μάο ἢ τοῦ Τίτο), τὸ πρῶτο πού ἔχουμε νὰ κάνομε εἶναι νὰ μελετήσουμε τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῆς ἐνοπλης ὁμάδας πού κρατᾷ τὴν κοινωνία κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της.

Ἡ ἰδεολογία (1) τῆς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς προσδιορίζουν ἀποφασιστικὰ τὸν τρόπο τῆς κατάκτησης: εἶναι σαφές ὅτι αὐτὸς ἀλλάζει ἀνάλογα μὲ τὸν ὀπλισμὸ καὶ τὴν τακτικὴ τῆς κατακτητικῆς ὁμάδας. Ἐνας στρατὸς ἐξοπλισμένος ἀπὸ τὸ κράτος (ὅπου δηλαδὴ τὰ πολεμικὰ μέσα εἶναι τόσο ἀνεπτυγμένα, ὥστε δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἀτομικὴ ἰδιοκτησία), ὀργανωμένος σὲ τακτικὲς μονάδες (πρᾶγμα πού σημαίνει μιὰ συγκεντρωτικὴ διάρθρωση) καὶ στηριζόμενος πάνω στὴ στρατολογία (ἢ τοὺς μισθοφόρους), ἔχει ἕνα ἐντελῶς διάφορο ἱστορικὸ ἱππιαστὴ ἀπὸ ἕνα στρατὸ ὀμηρικῶ, βαρβαρικῶ ἢ μετακαρολιγγιανῶ τύπου, ὅπου οἱ πολεμιστὲς εἶναι βαρεῖα ὀπλισμένοι—ἱππεῖς ἰδιοκτῆτες τοῦ ὀπλισμοῦ τους, γυμνασμένοι καὶ εἰδικευμένοι γιὰ τὸν ἀτομικὸ ἀγῶνα, στηριζόμενοι στὴν προσωπικὴ τους ἀκολουθία, κ.ο.κ.

Κατὰ δεῦτερο λόγο, θὰ πρέπει νὰ μελετήσουμε τὴν κοινωνικο-οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς κατακτημένης χώρας. Ἡ νέα μορφή πού θὰ πάρει ἡ κοινωνία ἐξαρτᾶται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης: ὅσο χαμηλότερη εἶναι, τόσο μεγαλύτερη προσδιοριστικὴ δύναμη θ'ἔχει ἡ στρατιωτικοπολιτικὴ ἐξουσία: ὅσο ψηλότερη εἶναι, τόσο λιγότερο ρόλο θὰ παίξει ἡ ὠμὴ βία. Κανένας στρατὸς, ὅποια κι' ἂν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ του ὀργάνωση, ἡ ἰδεολογικὴ του ἔξαρση ἢ ἡ τεχνολογικὴ του ἀποτελεσματικότητά, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει στὶς Η.Π.Α. μιὰ φεουδαρχικὴ ὀργάνωση καὶ στὴν Κίνα, τὴ Γιουγκοσλαβία ἢ τὴν Ἰνδοκίνα μιὰ σοσιαλιστικὴ...

Δὲν μποροῦμε ἐδῶ νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο πάνω σ' ἕνα τόσο σπουδαῖο θέμα. Ἀναφέραμε τίς σκέψεις τοῦ Μάρξ σχετικά μὲ τὴν ἱστορικὴ καταγωγή τῆς φεουδαρχίας, γιὰ νὰ δείξουμε ἀπλῶς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ μποροῦσε πότε—πότε νὰ ξεχνᾷ τὸ δογματισμὸ τοῦ «οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ» καὶ ν' ἀναγνωρίζει τὴν ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητά τῶν ἐξωοικονομικῶν παραγόντων. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴν ἐκπλαγοῦμε μὲ τὴν προσήλωσή πού ἔδειξε ὁ Μάρξ στὴ θεωρία του γιὰ τὸ κράτος—ἐποικοδόμημα;

1) Ποιὸς τὴν καθοδηγεῖ πνευματικά: ὁ Κάλχας, ὁ Pierre L'Hermite ἢ ὁ «πολιτικὸς κομμισάριος»;

Ἄλλὰ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ὅταν ὁ Μάρξ διετύπωσε γύρω ἀπὸ τὸ 1845-6 τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἀστική κοινωνία—«ἐστία καὶ θέατρο ὅλης τῆς θεωρίας» (1), τὸ κράτος τῆς ἐποχῆς του ἔπεινε πραγματικὰ νὰ γίνῃ μιὰ ἀπλὴ «ἐκφραση» τῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε μέσα στὴ σφαῖρα τῶν ιδιωτικῶν σχέσεων. Ἐτσι ὁ Μάρξ ἔπαισε θῦμα μιᾶς «προοπτικῆς αὐταπάτης» πού τὸν ἔκανε νὰ πιστέψῃ α) ὅτι ἡ οἰκονομία εἶχε πάντοτε τὴν προσδιοριστικὴ δύναμη καὶ τὴν αὐτονομία πού ἀπόκτησε μετὰ τὴ βιομηχανικὴ καὶ τὴ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση, καὶ β) ὅτι τὸ κράτος ἦταν πάντοτε μιὰ δευτερεύουσα ἱστορικὴ δύναμη προορισμένη ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φύση νὰ εἶναι τὸ «ὄργανο» τῆς τάξης πού ἐκάστοτε κυριαρχεῖ μέσα στὴν οἰκονομία. Ἐτσι ὁ Μάρξ κατέληξε ν' ἀντιτάξῃ στὴν παραδεδομένη «σπิริτουαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας», πού δὲν ἐνδιαφερόταν παρὰ μόνο γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους, τῆς θρησκείας, κτλ., τὴ δική του ὕλιστικὴ «ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού θεωρεῖ ὅτι «ἡ ἀστική κοινωνία στὶς διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξής της ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς ἱστορίας» (2), καὶ πού μᾶς καλεῖ νὰ ταυτίσουμε αὐτὲς τὶς διαφορὲς φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μὲ τὶς διαφορὲς φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης γενικά.

Μποροῦμε τώρα νὰ ἐξετάσουμε τὶς θέσεις τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ἀστική κοινωνία καὶ νὰ θεωρήσουμε τὸ impact, οὕτως εἶπειν, τῆς stricto sensu οἰκονομικῆς ἐξουσίας πάνω στὴν κοινωνία.

Γ'. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τί ἐννοεῖ ὁ Μάρξ μὲ τὸν ὄρο ἀστική κοινωνία; Ἐννοεῖ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού «ἀντιστοιχοῦν καὶ πού παράγονται ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο τρόπο παραγωγῆς» (3). Ἐτσι ἡ ἀστική κοινωνία «περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ζωῆς, ὅλες δηλαδὴ τὶς ὑλικὲς σχέσεις πού συνάπτονται ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ὀρισμένης περιόδου τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων». Μὲ τὴν ἐννοια αὐτή, ἡ «ἀστική κοινωνία» ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμο τῆς ἀστικῆς τάξης; ἡ ἀστική τάξη εἶναι κατὰ τὸν Μάρξ ἡ μόνη κυρίως οἰκονομικὴ ἄρχουσα τάξη ὅλης ὡς τὰ τώρα τῆς ἱστορίας. «Ὁ ὄρος ἀστική κοινωνία, ἐπεξηγεῖ ὁ Μάρξ, ἐμφανίστηκε στὸ 18ο αἶώνα, ὅταν οἱ (ἀστικὲς) σχέσεις ἰδιοκτησίας ξεχωρίστηκαν

1) DI, σελ. 33.

2) DI, σελ. 34.

3) DI - ἐνθ. ἀν.

ἀπό τις ἀρχαῖες καὶ μεσαιωνικὲς κοινότητες (*Gemeinwesen*) μὲς στὶς ὁποῖες εἶχαν βαθμιαία σχηματιστεῖ. Ἡ ἀστική κοινωνία σὰν τέτοια ἀναπτύσσεται γιὰ πρώτη φορὰ χάρη στὴν ἀστική τάξη.

Ἄν εἶναι ἔτσι, δύσκολα μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὸ πῶς καὶ γιατί αὐτὴ ἡ ἀστική κοινωνία πού, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν αὐτονομίη τῆς μοντέρνας ἀστικῆς τάξης, ἦταν ἀνύπαρκτη ἢ ὑπο-ἀνεπτυγμένη, θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Μάρξ σὰν «ἡ ἐστία καὶ τὸ θέατρο ὅλης ὡς τὰ τῶρα τῆς ἱστορίας»! Τῶντι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ αὐτονομία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, καὶ συνεπῶς καὶ ὀλάκερης τῆς οικονομικῆς σφαίρας, παρουσιάζεται — σωστὰ — σὰν ἓνα ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς δράσης τῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὸ ἴδιο πάντοτε κείμενο, ὁ Μάρξ φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση πού ἀπορρέει ἄμεσα ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, ἀποτελοῦσε πάντοτε τὴ βάση τοῦ κράτους καὶ ὀλάκερου τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ἐποικοδομημάτος».

Ἄλλ' ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι οἱ σχέσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας πρὸς τὸ κράτος δὲν ἦταν πάντα σχέσεις «βάσης» πρὸς «ἐποικοδόμημα»: ὁ ἴδιος δὲν ἔλεγε ὅτι «στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ ἀστική κοινωνία ἦταν δούλη τῆς πολιτικῆς κοινωνίας»⁽¹⁾; Ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι μέχρι τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ ἀστική κοινωνία δὲν ἦταν παρὰ τὸ κατώτερο τμῆμα τῆς κοινωνίας τοῦ *ancien régime*. Ἔτσι θεωροῦσε σὰ μιὰ «μεγάλῃ ἱστορικῇ πρόοδο» πού «οἱ πολιτειακὲς τάξεις (*Stände, ordres, états*) μεταμορφώθηκαν σὲ κοινωνικὲς»⁽²⁾. Ὅπως βλέπουμε, ὁ Μάρξ εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τοῦ πρόσφατου χαρακτῆρα τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Τῶντι, μόνο μετὰ τὴν ἐξουδετέρωση κάθε ἐξωοικονομικῆς τάξης σὰν τάξης (κατάργηση τῶν προνομίων τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου, ἐξαφάνιση τῆς ἐπικτήτης οικονομικῆς τους δύναμης, νομικὴ ἐξίσωση τῶν ἀτόμων, κτλ.) μπόρεσαν οἱ οικονομικὲς διακρίσεις νὰ γίνουν βαθμιαῖα οἱ κύριες κοινωνικὲς διακρίσεις.

Ὁ Μάρξ ἤξερε πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του ὅτι μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴ τὴν καθυπόταξη τοῦ κράτους στὴν κοινωνία, ἡ ἀστική τάξη τῆς Δύσης καὶ μόνο τῆς Δύσης μπόρεσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μοναδικὸ καθεστῶς μέσ' στὴν ἱστορία πού ἡ ταξικὴ του διάρθρωση προσδιορίζεται ἀποκλειστικά

1) Μάρξ: Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους *Die Frühschriften* (ἐκδ. Kröner 1953) σελ. 86.

2) Marx: ἐνθ. ἀν. *Die Frühschriften*, σελ. 96.

καί μόνο από τὸ «βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» καί ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες οἰκονομικῆς-παραγωγικῆς σχέσεις.

Δυστυχῶς, ὁ Μάρξ ἀρνήθηκε νὰ τὸ παραδεχθῆ πέρα ὡς πέρα. Κι' αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ τὶς συγκεχυμένες του θεωρίες γιὰ τὴ θέση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μέσα στὰ ἀσιατικά καθεστῶτα.

19. Ἡ ἀστικὴ κοινωνία καὶ ὁ «ἀσιατικὸς τρόπος παραγωγῆς»

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ εἶδε τὴν κοινωνικὴ ἱστορία ὀλάκερης τῆς ἀσιατικῆς ἠπείρου σὰν ἓνα εἶδος «νύχτας ὅπου ὅλες οἱ ἀγελάδες εἶναι μαῦρες»! Ἔτσι π.χ. στὸ Κεφάλαιο ὁ Μάρξ δίνει μιὰ εἰκόνα τοῦ ἀνατολικοῦ τρόπου παραγωγῆς μέσ' στὴν ὁποία ὀλάκερες χιλιετηρίδες μοιάζουν σὰν νὰ διαλύονται μέσα σὲ μιὰ ἀλλόκοτη φαντασμαγορία:

«Στοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀρχαιότητος ἐν γένει, ἡ μετατροπὴ τοῦ προϊόντος σὲ ἐμπόρευμα δὲν παίζει παρὰ ἓνα δευτερεύοντα ρόλο-ρόλο πού ἡ σημασία του μεγαλώνει στὸ μέτρο πού οἱ κοινότητες (sic) πλησιάζουν πρὸς τὴ διάλυσή τους. Λαοὶ ἀληθινὰ ἐμπορικοὶ δὲν ἀπαντῶνται παρὰ μόνο στὰ «intermundia» τοῦ ἀρχαίου κόσμου (sic), σὰν τοὺς θεοὺς τοῦ Ἐπικούρου ἢ σὰν τοὺς Ἑβραίους μέσα στοὺς πόρους τῆς πολωνικῆς κοινωνίας. Αὐτοὶ οἱ ἐμπόροι ἀλλοίωσαν τὴν κοινωνικὴν ὄργανισμοὶ ἔχουν γιὰ βάση εἴτε τὸ δεσποτισμὸ καὶ τὴ σκλαβιά, εἴτε τὴν ἀνωριμότητα τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, πού ἡ ἱστορία δὲν τοῦχει ἀκόμα κόψει τὸν ὀμφάλιο λῶρο πού τὸν συνδέει μὲ τὴν πρωτόγονη κοινότητα...» (1).

Ὅπως βλέπουμε, κάτω ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ ἐτικέττα «Ἀνατολή» —πρώτη ἐποχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, «Ἀρχαιότητα»— δευτέρη ἐποχὴ, τόσο ἡ Ἀνατολή, ὅσο καὶ ἡ Ἀρχαιότητα παύουν νὰ ἔχουν ἱστορία, ἐξέλιξη, «ἐποχές». Ἔτσι π.χ. τὸ φαινόμενο τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν «ἀληθινὰ ἐμπορικῶν» λαῶν δὲν ἐμφανίζεται παρὰ μόνο στὰ «διαλείμματα» τῆς ἱστορίας τους (2)! Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἀποψη εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὴν 4η χιλιετηρίδα, στὴν Κάτω Αἴγυπτο, τὴ Μεσοποταμία καὶ τὸ Δέλτα τοῦ Ἰνδοῦ, ὑπάρχουν «ἀληθινὰ» ἀστικές, «ἀληθινὰ» βιοτεχνικῆς καὶ ἐμπορικῆς τάξεις. Γενικά, μέχρι τὸ 160 μ.Χ. αἰῶνα, καὶ ὅπως τὸ διαπίστωσαν ὅλοι οἱ εὐρωπαῖοι περιηγητῆς ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο μέχρι τὸ Μάρκο Πόλο, οἱ εὐρωπαῖοι ἀστοὶ εἶχαν τὴν ὄψη μᾶλλον «φτωχῶν συγγενῶν» μπρὸς τοὺς ἀνατολίτες συναδέλφους τους. Ποτέ οἱ ἀθηναῖοι, οἱ ρόδιοι ἢ οἱ ρωμαῖοι ἀστοὶ δὲν ἀπόκτησαν τὸν πλοῦτο τῶν ἐμπόρων πού τὰ καρβάνια τους συνέδεαν τὴ Βαβυλώνα μὲ τὸ Πεντζάμπ, τὸ Πεκίνο μὲ τὴ Σαμαρκάνδη καὶ τὴ Βαγδάτη, καὶ πού οἱ στόλοι τους ἐνώναν τὴν Καντώνα μὲ τὴν Κεϋλάνη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ μαρξισμὸς σὰν «οἰκονομικὴ»

1) Κ Ι, 85.

2) Αὐτὴ τὴν εἰκόνα τῶν intermundia τὴν ξαναβρίσκουμε καὶ σ' ἓνα ἄλλο χωρὶο τοῦ Κεφάλαιου: III, 362.

εξήγηση τῆς ἱστορίας κινδυνεύει νὰ κάνει ἀνεξήγητη αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα, αὐτὴ τὴν ἴδια διαδικασίαν μὲ τὴν ὁποία οἱ εὐρωπαῖοι ἄστοι μεταμορφώθηκαν σὲ καπιταλιστές :

Πράγματι, στὴν ἀρχὴ τῆς δυναστείας Μίνγκ (1369-1644) ἡ ἀστικὴ τάξις, ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ τεχνικὴ ἦταν πολὺ πιο ἀνεπτυγμένες στὴν Κίνα παρὰ στὴν Εὐρώπη. Ὅλες σχεδὸν οἱ μεγάλες ἐφευρέσεις τῆς Ἀναγέννησης (ἡ πυξίδα, τὸ τηλεσκόπιο, ἡ τυπογραφία, τὸ χαρτί, ἡ πυρίτις, ἡ πορσελάνη κτλ.) ἦταν ἤδη γνωστὲς στοὺς Κινέζους. Μόνο πού οἱ Κινέζοι χρησιμοποιοῦσαν τὴν πυρίτιδα γιὰ νὰ κάνουν βαρελότα καὶ τὴν τυπογραφία γιὰ νὰ ἐπιβάλουν καὶ νὰ διαδώσουν μιὰ κρατικοποιημένη καὶ ἀποστεωμένη ἰδεολογία, πού εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μιὰ *summa* ὄλων τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὸν Τσου-Χι (τὸν «Herbert Spencer τῆς Ἀνατολῆς») γύρω στὰ 1200, ἕνα δηλαδὴ αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀκουίναντη. Αὐτὴ ἡ ἰδεολογία ἔγινε ἡ ἐπίσημη ἰδεολογία ἐπὶ Μίνγκ, ἔμεινε ἀναλλοίωτη ὀχτῶ σχεδὸν αἰῶνες καὶ νέκρωσε τελειωτικὰ ὅλη τὴν κινεζικὴ σκέψη. Ἀντίθετα στὴ Δύση ἡδη ἡ μεγάλη σχολαστικὴ τοῦ 13ου αἰῶνα μᾶς δείχνει τὴν πιο ριζικὴ θεωρητικὴ ἀνησυχία : δὲν εἶναι καμιὰ ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Roger Bacon καὶ ὁ Robert Grosseteste μποροῦν νόμιμα νὰ θεωρηθοῦν σὰν οἱ πρόδρομοι τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης... Γενικά, ἂν ἀκολουθῶντας τὴν ἐντολὴ τοῦ Μάρξ, ξεχωρίσουμε τὴν «οἰκονομικὴ βάση» ἀπὸ τὸ «ἰδεολογικὸ ἐπικοδόμημα» καὶ ἀδιαφορήσουμε γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴ βαθύτατη πνευματικὴ ἀνησυχία πού χαρακτηρίζει τὸν λεγόμενο μεσαίωνα (1), θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι γύρω ἀπὸ τὰ 1450, ἡ ἱστορία φαινόταν νὰ ἔδινε ἴσες δυνατότητες ἀνάπτυξης στὴν Κίνα καὶ στὴν Εὐρώπη. Ἀλλὰ ἐνάμισι αἰῶνα ἀργότερα, ἡ Εὐρώπη εἶχε ἤδη ὀλοκληρώσει μιὰ πρωτοφανῆ πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπανάσταση, πού ἐπρόκειτο νὰ πολλαπλασιάσει στὸ ἄπειρο τὶς οἰκονομικὲς καὶ πληθυσμιακὲς βάσεις τῆς κοσμοκρατορικῆς τῆς ἐξάπλωσης, ἐνῶ ἡ Κίνα βρισκόταν ἀπολιθωμένη μέσα σὲ μιὰ μανταρινικὴ ὀρθοδοξία, πού ἐκμηδένιζε κάθε δυνατότητα οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνανέωσης.

Κι' ἂν ἐπιπλέον, ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξεως εἶναι, ὅπως πιστεύουν οἱ μαρξιστές, ἀναγκαία συνέπεια καὶ «ἀντανάκλαση» τῆς οἰκονομικῆς τῆς δύναμης, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ δημοκρατία θὰ εἶχαν ὄχι ἕνα ἑλληνικὸ, ἀλλὰ ἕνα σουμεριανό, Ἰνδικό, ἀραβικὸ ἢ κινεζικὸ ὄνομα.

Βέβαια, τὸ πρῶτο καὶ ἐπιβλητικὸ παράδειγμα ἐπικρατήσεως σὲ μεγάλη κλίμακα ἀστικῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ Σουμέρ

1) Ὁ μεσαίωμος, ἔλεγε ὁ Μάρξ, εἶναι ἡ «ζωολογία τοῦ ἀνθρώπου»! : Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους. Die Frühschriften, σελ. 99.

ἀπὸ τῆ μεγάλης ἐπαναστατικῆ μεταρρύθμιση τοῦ 26ου αἰῶνος π.Χ. στὴ Λαγκὰς καὶ τὴν Οὐρούκ (!) καὶ τὴν ἐνοποίηση τῆς Μεσοποταμίας ἀπὸ τὸν Σαργκὼν μέχρι τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κώδικα τοῦ Χαμουραμπί πού ἀποκρυστάλλωσε γιὰ δυὸ σχεδὸν χιλιετηρίδες τὸ οἰκονομικὸ καθεστῶς τῆς βαβυλωνιακῆς κοινωνίας. Ἄλλ' οὔτε κἀν στὴν ἐποχὴ τῶν πόλεων—κρατῶν (πρὶν ἀπὸ τὸν Σαργκὼν), οἱ ἄστοι δὲν μπόρεσαν νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ἱερατείου, κι' ἡ ἐνοποίηση τῆς Μεσοποταμίας ἐπιδείνωσε τὴν πολιτικὴ τους ὑποτέλεια ἀπέναντι στὶς νεοσύστατες διοικητικὲς καὶ στρατιωτικὲς τάξεις.

Γενικά, κανένα ἀσιατικὸ καραβάνι δὲν γνώρισε αὐτὴ τὴν καθαρὰ πνευματικὴ—ἠθικὴ ἐξέλιξη πού, στὴ Δύση, μεταμόρφωσε τὴν Schutzgilde σὲ πολιτικὴ ὀργάνωση. Καὶ κανένα ἀσιατικὸ ἀστικὸ κέντρο δὲν ἐμψυχώθηκε ποτὲ οὔτε ἀπ' αὐτὸ τὸν «ὄρκο» καὶ τὴν «ἀγορὰ βουληφόρο», οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν *mutui adiutorii conjuratio*, πού μεταμόρφωσαν τοὺς ἑλληνο-ρωμαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἄστους σὲ ἐλεύθερους πολῖτες πού «οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐχ' ὑπήκοοι».

Ἀπέναντι σ' ὅλες μορφές τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ὅπου ἡ οἰκονομία καὶ οἱ παραγωγικὲς τάξεις παρουσιάζονται σὰν ἓνα παθητικὸ ὑλικὸ ὑποταγμένο στὴν κυρίαρχη βούληση τάξεων βασικά ἐξωοικονομικῶν, ὅπως εἶναι οἱ ἱερατικὲς, στρατοκρατικὲς καὶ γραφειοκρατικὲς τάξεις, ἡ χιλιόχρονη ἱστορία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στὴ Δύση μᾶς δείχνει ἀντίθετα ἓνα καθεστῶς ὅπου ἡ δυναμικὴ τῆς οἰκονομίας, ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξη καὶ ὁ οἰκονομικὰ προσδιορισμένους ταξικὸς διαφορισμὸς ἀποκτοῦν μιὰ ὅλο-ἓνα καὶ ἀποφασιστικότερη ἱστορικὴ σημασία.

20. Ἡ ἀρχαία καὶ ἡ μεσαιωνικὴ πόλη

Πραγματικά, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κυρίως εἰπεῖν μεσαίωνα, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δηλαδὴ τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη γνωρίζει, σὰν μιὰ κυρίαρχη τάση τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, αὐτὴ τὴ χειραφέτηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν ἐξωοικονομικῶν τάξεων πού ἐξυμνοῦν οἱ πρῶτες σελίδες τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου».

Αὐτὴ ἡ αὐτονόμηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας εἶναι ἓνα φαινόμενο ἐντελῶς ἄγνωστο στὴν Ἀνατολή. Δὲν μπόρεσε νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μόνον στὴν περιορισμένη κλίμακα τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τῶν πληβείων, δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ πάρει μιὰ ὁλοκληρωμένη μορφή στὴ Ρώμη. Μιὰ σύντομη σύγκριση θὰ κάνει ἀκόμα ἐμφανεστερὴ αὐτὴ τὴν ἰδιομορφία τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς κοινωνίας :

Πραγματικά, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀσιατικὴν πόλη, ἡ

1) Βλ. Thorkild Jacobsen : Primitive Democracy, 1943.

μεσαιωνική πόλη δέν είναι ένα κυρίως στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο, πού ή άκμή και ή παρακμή του παρακολουθεΐ τήν άκμή και τήν παρακμή τοῦ κράτους, και ὅπου οί *stricto sensu* άστικές τάξεις αποτελοῦν μιὰ άσήμαντη μειοψηφία ανάμεσα, από τή μιὰ μεριά, τοὺς αὐλικούς, τοὺς ὑπαλλήλους και τοὺς πολυάριθμους ὑπηρέτες τους, και από τήν ἄλλη μεριά, τόν ὄχλο τῶν *déclassés* άγροτῶν πού ζοῦν κυρίως από τήν έπαιτεΐα. Ἐντίθετα, είναι ένα βασικά οίκονομικό, έμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο, πού ή ανάπτυξη και ή άκτινοβολία του είναι πρώτα και κύρια συνάρτηση τοῦ παραγωγικοῦ του δυναμισμού (1).

Ἐντίθετα επίσης πρὸς τήν αρχαΐα έλληνο-ρωμαΐκή πόλη, ή μεσαιωνική πόλη προέρχεται ὄχι από ένα ὁποιοδήποτε «συνοικισμό» πατριαρχικῶν γενῶν πού οί άρχηγοί τους—κάτοχοι μεγάλων γαιοκτησιῶν, ποιμνίων και δούλων—έχουν μονοπωλήσει ὄλη τήν πολιτική και δικαστική έξουσία, αλλά από ένα συνασπισμό έλευθερων έπαγγελματιῶν πού, άνεξάρτητα από τὸ ἄν ήταν έκ καταγωγῆς *liberī homines, ministeriales* ή φυγάδες δουλοπάροικοι, γίνονται σχεδόν αυτόματα ἰσότιμοι πολίτες, πού ανάμεσά τους δέν ὑπάρχουν παρά μόνο οίκονομικές διακρίσεις, και πού αναπτύσσονται άπ' έξαρχῆς κάτω από ένα καθεστῶς σχετικῆς έλευθερίας και ασφάλειας (2).

Στή μεσαιωνική πόλη, δέν ὑπάρχουν οὔτε τὰ μαγικά ταμποῦ πού κάνουντας άδύνατη τήν έπικοινωνία ανάμεσα στις κάστες, έκμηδένισαν τις δυνατότητες τῆς εμφάνισης μιᾶς άστικής-πολιτικῆς συνείδησης στις Ἰνδίες, οὔτε ή άσφυκτική παρουσία μιᾶς φεουδαρχίας, ὅπως στην Ἰαπωνία, μιᾶς μανταρινοκρατίας, ὅπως στην Κίνα, ή μιᾶς στρατογραφειοκρατίας, ὅπως στο Βυζάντιο ή τή μοσκοβιτική Ρωσία, πού έχοντας μονοπωλήσει ὄλο τὸ κοινωνικό *prestige* (ή μοιράζοντάς το με τὸ ἱερατεΐο), δέν αισθάνονται παρά περιφρόνηση για κάθε παραγωγική ή έμπορική δραστηριότητα και άπέχθεια άπέναντι στους άνθρώπους τοῦ κινητοῦ πλοῦτου. Ταυτόχρονα, από τή ζωή τῆς μεσαιωνικῆς πόλης λείπει ὄλοτελα αὐτός ὁ προσανατολισμός πρὸς τή γῆ και τόν πόλεμο, πού έκαναν σχεδόν άδύνατη τήν άνάδειξη μιᾶς πλήρους άστικής κοινωνίας στην κλασική έλληνική και ρωμαΐκή έποχή.

Πραγματικά, τὸ πρώτο κύριο χαρακτηριστικό τῆς έλληνο-ρωμαΐκῆς πόλης είναι ή αντίθεση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων και τῶν άκτημόνων ή τῶν πιστωτῶν και τῶν χρεωστῶν: ἔδῶ ή πάλη για τή δημο-

1) Βλ. τή σύγκριση τῶν δυτικο-εὐρωπαϊκῶν πόλεων με τις άσιατικές στο εΙσαγωγικό κεφάλαιο τοῦ έργου τοῦ Maurice Zinkin: *Asia and the West* (γερμ. μετ. 1953).

2) Σχετικά με τόν έλεύθερο σχηματισμό τῆς μεσαιωνικῆς πόλης, βλ. Henri Pirenne: *Les villes et les institutions urbaines* (1939) I, 157-8.

κρατία ἀφορᾷ κατὰ κύριο λόγο τὸν ἀναδασμὸ τῆς γῆς, τῆ σεισάχθεια, καὶ (κυρίως στὴ Ρώμη) τὴν ἐποικιστικὴ πολιτικὴ. Εἶτε πρόκειται γιὰ τὴν Ἀθήνα τοῦ Σόλωνα, τοῦ Πεισιστράτου καὶ τοῦ Κλεισθένη, εἶτε πρόκειται γιὰ τὴ Ρώμη τῶν Λικινίων νόμων καὶ τῶν Γράκχων, τὸ κύριο θέμα τῆς δημοκρατικῆς ἐπανάστασης ἦταν πάντα τὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. Ἄλλωστε, στὴν κλασικὴ Ἀθήνα, αὐτοὶ ποὺ κινουῦσαν τὸ ἐμπόριο ἦταν κυρίως ξένοι «παρεπίδημοι» ἢ «μέτοικοι» καὶ οἱ ἀγρότες ἀποτελοῦσαν τὴν πλειοψηφία τοῦ ἐλευθέρου πληθυσμοῦ μέχρι τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 5ου αἰῶνα. Μιὰ τέτοια τάξη μικρῶν καὶ μεσαίων καλλιεργητῶν ἦταν ἡ βάση — τόσο ἡ κοινωνικο-οικονομικὴ, ὅσο καὶ ἡ στρατιωτικὴ — τῆς κλασικῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ ἡ ἀποσύνθεση αὐτῆς τῆς τάξης ἀπὸ τὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ μετὰ ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας.

Λόγω αὐτῆς τῆς ἀγροτικῆς τους σύνθεσης, ἐλάχιστες φορές τὰ ἀρχαῖα δημοκρατικὰ κινήματα διεκδίκησαν μιὰ ὁποιαδήποτε ἀλλαγὴ ἢ ἀνατροπὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων μέσα στὴν *stricto sensu* ἀστικὴ οἰκονομία. Ἐνα τέτοιο «ἐνιαῖο μέτωπο» ἀνάμεσα στοὺς ἀκτῆμονες πολῖτες, τοὺς *déclassés* προλεταρίους, τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς δούλους, δὲν πραγματοποιήθηκε παρὰ μόνο σὲ ἐλάχιστες παροξυστικὲς φάσεις τῆς μεγάλης ἐπαναστατικῆς κρίσης τοῦ 2ου αἰῶνα (!) — ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητά.

Τὸ δεῦτερο κύριο γνῶρισμα τῆς ἑλληνο-ρωμαϊκῆς πόλης εἶναι ἡ στρατιωτικὴ τῆς διάρθρωση καὶ ἡ ἐμπόλεμη κατάστασις στὴν ὁποία μόνιμα σχεδὸν βρίσκεται. Ἡ δημοκρατικοποίησις τῆς ἀρχαίας πόλης εἶναι ὀργανικὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴ μετάρθεσις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους τῆς πολεμικῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸ (ἀριστοκρατικὸ) ἵππικὸ στό (δημοκρατικὸ) βαρεῖα ὀπλισμένο καὶ πειθαρχημένο πεζικὸ (οἱ τρεῖς πρῶτες κλάσεις τῆς σολωνικῆς ἀπογραφῆς) καὶ (ἰδίως στὴ θεμιστόκλειο Ἀθήνα) στό ναυτικὸ. Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημη φράσις τοῦ Fuller: «τὸ μουσκέτο δημιούργησε τὸ πεζικὸ ποὺ δημιούργησε τοὺς δημοκράτες», — φράσις ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ *pendant* τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ χερόμυλο καὶ τὸν ἀτμόμυλο: στὴν προκειμένη περίπτωσις, τὸ ρόλο τοῦ μουσκέτου τὸν ἐπαιξε ἡ ἐμφάνισις τοῦ βαρεῖα ὀπλισμένου ὀπλίτη καὶ ἀργότερα τοῦ «θρανίτη λαοῦ». Ὄντως, ἡ πρώτη πολιτεία μετὰ τὴν πτώσις τῆς βασιλείας στὴν Ἀθήνα ἦταν, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, μιὰ «πολιτεία ἐκ τῶν πολεμούντων» (2),

1) Συνδυασμένη ἐξέγερσις τῶν ἐργατῶν, τῶν «προλεταρίων» καὶ τῶν δούλων στὴν Κόρινθο τὸ 146 π.Χ., στὴν Πέργαμο τὸ 133-123 π.Χ., τῶν πληβείων καὶ τῶν *peregrini* στὴν ἐποχὴ τῶν Γράκχων ἢ τῶν πληβείων καὶ τῶν δούλων στὴ Σικελία τὸ 105-101 π.Χ.

2) Πολ. 1297β 17.

όπου κυριαρχούσαν οι ίππεις: οι πολλοί άρχισαν νά παίζονν ένα πολιτικό ρόλο από τή στιγμή πού εδραιώθηκε ή όπλιτική τακτική.

Ό άρχαίος πολίτης είναι λοιπόν βασικά γεωργός και «τά όπλα παρεχόμενος» (1), άνθρωπος πού ζει από τή γή και από τόν πόλεμο: ή διπλή αυτή ιδιότητα και τó στυλ γενικά τής ζωής τους προσομοιάζει τούς άστους-πολίτες πολύ περισσότερο με τούς άριστοκράτες τής άρχαίκτης έποχής, παρά με τούς δυτικούς άστους. Κατά τήν εύστοχη και τολμηρή παρατήρηση του Hasebroek, αντίθετα προς τή δυτική δημοκρατία, ή ελληνική δημοκρατία έφερε όχι ένα *embourgeoisement* των φεουδαρχών, αλλά μιá «φεουδαρχοποίηση των άστών» — τή διείδυση δηλαδή μέσα στις άστικές τάξεις «τής νοοτροπίας και του στυλ τής ζωής των ξεπεσμένων εύγενών»(2). Έτσι εμφανίζεται μιá πόλη σαν τή Σπάρτη, πού άπαγόρευε στους πολίτες της ν' άσχολούνται με βιοποριστικά έργα και όπου οι πολιτικά μειωμένοι περίοικοι έγιναν στο τέλος πλουσιώτεροι από τήν άρχουσα πολιτική τάξη.

Saigneuriale, καθαρά αντιοικονομική, άπόλυτα ξένη προς τις άξίες του *homo oeconomicus*, είναι και ή στάση των 'Αθηναίων τής μεγάλης έποχής άπέναντι στην οικονομία. Ό ιδιωτικός πλοϋτος των 'Αθηνών ήταν άσήμαντος και κανείς δέν μπορεί νά ύπολογίσει άκριβώς τί κόστιζαν οι «λειτουργίες» (χορηγίες, γυμνασιαρχίες, έστιάσεις, τριηραρχίες κτλ.) στους 'Αθηναίους πλουσίους. Ό *Cavaignac* ύπολογίζει τήν όλική ιδιωτική περιουσία των 'Αθηναίων τó 427 σε 20.000 τάλαντα. 'Αλλά μόνο τó χρυσελεφάντινο άγαλμα τής 'Αθηνάς κόστισε γύρω από τά 1000 τάλαντα (Λ.Α. 1.200.000)! Συνολικά πάνω από 8.000 τάλαντα δαπανήθηκαν σε δημόσια έργα από τó 449 ως τó 432! 'Από τήν άποψη τής δημοσιονομικής όρθοδοξίας, ή «ίμπεριαλιστική» πολιτική του Περικλέους (δηλαδή ή διασπάθιση των συμμαχικών φόρων για τά μεγάλα έξωραϊστά κυρίως έργα), δέν έξυπηρετούσε κανένα οικονομικό σκοπό, αλλά έγινε άπλως «για τήν επίδειξη». Κατά τόν ίδιο άκριβώς τρόπο καταστράφηκαν οικονομικά οι Γάλλοι άριστοκράτες του 18ου αϊώνα για νά μπορέσουν νά κρατήσουν τó όλοένα και δαπανηρότερο *train de vie* πού ταίριαζε στην τάξη τους.

'Αντίθετα, ή ιστορία τής δυτικής πόλης έκτυλίσσεται άπ' έξαρχής κάτω από τó σημείο τής οικονομίας και τής πλουτοπαραγωγικής δραστηριότητας.

Ό πόλεμος κατ' άρχήν δέν παίζει κανένα ρόλο στή ζωή της. 'Αντίθετα, ή ειρήνη — τó *paetum pacis*, ή *institutio pacis* είναι ό κύριος

1) Θουκ. Η' 97.

2) Johannes Hasebroek : Griechische Wirtschafts—und Gesellschafts—Geschichte, 1931 σελ. 316

σκοπός της: ἡ ἀστική τάξη, ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Henri Pirenne, εἶναι ἀκριβῶς «τὸ σύνολο τῶν *homines raris*» (1). Μαζί με τὴ μάχη τοῦ Lignano, ὅπου οἱ ἰταλικές πολιτοφυλακές συνέτριψαν τὸν αὐτοκρατορικό στρατό, ἡ μάχη τοῦ Courtrai τὸ 1302 εἶναι ἡ μόνη περίπτωση ὅπου ἕνας ἀστικός στρατός, οἱ *Communiens* τῆς Φλάντρας (καθοδηγούμενοι ἄλλωστε ἀπὸ τοὺς «ταξικούς ἀποστάτες» κόμητες τοῦ Dampierre) μπόρεσε νὰ νικήσει ἕνα φεουδαρχικό στρατό. Ἄλλ' αὐτὲς εἶναι ἐξαιρέσεις: μέχρι τὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνα ὁ ἵπποτικός στρατός δὲν ἔχασε ποτὲ τὴν ὑπεροχή του καὶ οἱ ἀστικές πολιτοφυλακές δὲν διακρίθηκαν παρὰ μόνο στὴν ἄμυνα. Οἱ ἰταλικές δημοκρατίες—οἱ πιὸ φιλοπόλεμες πόλεις τοῦ μεσαιῶνα—δὲν μπόρεσαν ποτέ, καὶ παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ Μακκιαβέλι, νὰ ἀποκρυσταλλώσουν ἕνα ἀποτελεσματικό τύπο στρατιωτικῆς ὀργάνωσης καὶ ἡ πολεμικὴ τους δύναμη στηρίζονταν κυρίως πάνω στοὺς μισθοφόρους (*condottieri*) καὶ τοὺς εὐγενεῖς ποὺ ἐκούσια ἢ ἀναγκαστικά (δυνάμει τοῦ *inurbamento*) ἦταν ἐγκαταστημένοι στὶς πόλεις (2).

Γενικά, ὁ πόλεμος δὲν ἦταν πηγὴ κερδῶν οὔτε γιὰ τοὺς ἰδιώτες, οὔτε γιὰ τὶς πόλεις. Γι' αὐτό, τὰ «πολιτικά μέσα» (δουλοκτητικοὶ πόλεμοι, ἐκμετάλλευση τοῦ *ager publicus*, ἐκμίσθωση τῶν φόρων, κτλ.) μετὰ ὅποια δημιουργήθηκαν οἱ μεγάλες «καπιταλιστικές» περιουσίες στὴ Ρώμη, ἀπουσιάζουν τελείως ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴν οἰκονομία προσανατολισμένη ζωὴ τῆς μεσαιωνικῆς πόλης.

Ταυτόχρονα, τὸ πρόλημα τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτο. Πρὸ τοῦ οἱ συγκεντρωτικὲς μοναρχίες ἐνοποιήσουν σὲ ἐθνικὴ κλίμακα τὶς οἰκονομίες, οἱ τάξεις ποὺ διαφοροποιήθηκαν μέσα στὰ ἀστικά κέντρα ἐλάχιστες φορές ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὶς σχέσεις ἰδιοκτησίας στὴν ὑπαιθρο. Ἡ πολιτικὴ τῶν ἀστῶν εἶχε ἀπλῶς γιὰ κύριο σκοπὸ, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ ἐξαναγκαστοῦν οἱ γύρω ἀπὸ τὴν πόλη ἐγκατεστημένοι ἀγρότες νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀστικὴ ἀγορά, τοὺς ἀστικούς μύλους καὶ φούρνους (σύμφωνα μετὰ τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα τῶν *banalités*), καὶ τίποτε περισσότερο. Κι' ἀσφαλῶς, αὐτὴ ἡ ἀνυπαρξία κάθε συντονισμοῦ ἀνάμεσα στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῶν ἀστῶν καὶ τὶς ἀγροτικὲς τάξεις εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς κυρίους παράγοντες ποὺ συνετέλεσαν στὴν τραγικὴ ἀποτυχία τῶν μεγάλων ἀστῶν πολιτικῶν (σὰν τὸν Etienne Marcel, τὸν Philippe van Artevelde ἢ τὸν Juan de Padilla) καὶ στὴν τελικὴ πολιτικὴ καθυπόταξη τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Ἰσπανικῆς ἀστικῆς τάξης στὴν ἀπόλυτη μοναρχία.

Ἄλλὰ ὁ δυναμισμὸς τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας εἶχε σὰν ἕνα αὐτοματικὸ σχεδὸν ἀποτέλεσμα τὴ βα-

1) Henri Pirenne : ἔνθ. ἀν. 1, 413.

2) Βλ. σχετικὰ Julien Luchaire : *Les démocraties italiennes*, σελ. 77.

θμιαία χειραφέτηση τῶν δουλοπαροίκων. Ἐν στήν ἀρχή τοῦ ΙΙου αἰῶνα, οἱ φεουδάρχες εἶχαν ἀκόμα τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτοῦν τὴν ἐκδοσὴ τῶν φυγάδων δουλοπαροίκων ποὺ ζητοῦσαν ἄσυλο στὶς πόλεις, οἱ ἔμποροι, θεωρούμενοι σὰν *servi incogniti*, ἦταν ἤδη ἐμπράκτως ἐξομοιωμένοι μὲ τοὺς ἐλευθέρους. Κι' ὅταν κάθε πόλη ἀπέκτησε τὴν *franchise*, ὅλοι τῆς οἱ κάτοικοι ἔγιναν νομικὰ ἴσοι καὶ ἐλεύθεροι. Μετὰ τὴν πάροδο ἑνὸς ἔτους καὶ μιᾶς ἡμέρας (σ' ὀρισμένες πόλεις, τρεῖς μέρες ἦταν ἀρκετές), ὁ δουλοπάροικος ποὺ ἔχει καταφύγει στὸ ἄστυ, γίνεται αὐτοματικὰ ἐλεύθερος· καὶ ὁ κύριός του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν διεκδικήσει, οὔτε κι' ἔχει κανένα δικαίωμα πάνω στὴν περιουσία του. *Die Stadtluft macht frei*. «ὁ ἀέρας τῆς πόλης κάνει ἐλεύθερους τοὺς ἀνθρώπους»: ἡ γερμανικὴ αὐτὴ παροιμιώδης ἔκφραση κάνει ἐκδηλῆ αὐτὴ τὴν πρωτοφανῆ στὴν ἱστορία συνταύτιση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀστικῆς ζωῆς.

Μὲ μιὰ λέξη, μέσα στὴ μεσαιωνικὴ πόλη, ὅλο τὸ βᾶρος πέφτει ἀπ' ἐξαρχῆς πάνω στὴν ὀργάνωση τῆς *stricto sensu* ἀστικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀστικὴ τάξη, μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου: ἡ τάξη τῶν ἡγετῶν τῶν ἐμπορικῶν, βιοτεχνικῶν καὶ πιστωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ δὲν μπόρεσε ποτέ νὰ ξεχωριστεῖ σὰν μιὰ αὐτόνομη ἱστορικὴ δύναμη μέσα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀθηναίων πολιτῶν, καὶ ποὺ τὰ ἔμβρυά τῆς βρίσκονται σκορπισμένα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, μέσα στὸ *ordo equester*, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μέσα στὸν ὄχλο τῶν Ἑλλήνων καὶ Σύρων ἀπελευθέρων ποὺ γελοιοποιοῦν ὁ Πετρώνιος καὶ ὁ Ἰουβενάλης⁽¹⁾, παρουσιάζεται τώρα σὰν ὁ κύριος παράγων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς θεμελιωμένης πάνω σὲ καθαρὰ οἰκονομικῆς - παραγωγικῆς (συντεχνιακῆς) βάσεις μεσαιωνικῆς πόλης. Καὶ ὁ δυναμισμὸς αὐτῆς τῆς νεοσύστατης ἀστικῆς κοινωνίας ἀποδείχτηκε τέτοιος ποὺ ὁ *homo oeconomicus* μπόρεσε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ ἐκτοπίσει καὶ τὸν *homo religiosus* καὶ τὸν *homo politicus* ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία καὶ ν' ἀποτελέσει ἕνα καθολικὸ μέτρο τῶν ἀξιῶν.

21. Ἡ ἱστορικὴ ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας

Πραγματικά, ἀπέναντι στὴ στατικότητα τῶν ἀπὸ τὸ κράτος προερχόμενων πολιτειακῶν καὶ νομικῶν διακρίσεων, οἱ ἀστικὲς σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἰδιοκτησίας ἐξαπλώνονται στὴ Δύση μ' ἕνα πρωτοφανῆ δυναμισμὸ καὶ ριζώνουν ὀλοένα καὶ πιὸ βαθεῖα τόσο στὶς πόλεις ὅσο καὶ στὴν ὑπαιθρο. Ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα, γράφει ὁ *Henri Pirenne*,

«ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης μετατρέπεται βαθμιαία σ' ἕνα πληθυσμὸ ἀπὸ ἐλεύθερους καλλιεργητές. Κι' αὐτὴ ἡ μεγάλη

1) Τὴν κοινωνικὴ ἀνοδο τῶν ἀπελευθέρων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ μετὰ, ὁ *Samuel Dill* τὴ θεωρεῖ σὰν μιὰ «μεγάλῃ καὶ εὐεργετικῇ ἐπαναστάσει» (*Roman Society from Nero to M. Aurelius*, νέα ἐκδ. 1956, σελ. 105).

μεταμόρφωση έγινε χωρίς βίαιες διεκδικήσεις, χωρίς τη μεσολάβηση ιδεολογιών, σαν ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα της αναγέννησης του εμπορίου και της εμφάνισης των πόλεων που, προσφέροντας στη γεωργία τις διεξόδους που της έλειπαν ως τότε, την ανάγκασαν να τροποποιήσει την παραδεδομένη της οργάνωση και να υιοθετήσει πιο ελεύθερες και πιο εύλογιστες μορφές εργασίας» (1).

Έτσι, ήδη από τον 15ο αιώνα, η βάση της φεουδαρχικής οικονομίας, η δουλοπαροικία, είχε χάσει κάθε πραγματικό περιεχόμενο. Στον 18ο αιώνα, οι Γάλλοι αγρότες αποτελούν μια πολυάριθμη τάξη ελεύθερων μικροϊδιοκτητών που έχουν πλήρη κυριότητα πάνω στα 50-60% του γαλλικού εδάφους, ενώ τα 30-40% ανήκουν στους εύγενείς και τα 6% στον κληρο (2). Από το τέλος του 17ου αιώνα, ο εμπορικός καπιταλισμός αρχίζει και ελέγχει το σύνολο της βιομηχανικής παραγωγής, όπως και ένα ολοένα και πιο σημαντικό τομέα της αγροτικής βιοτεχνίας. Στην ύφαντουργία π.χ. οι *maîtres ouvriers* περνούν κάτω από την κυριαρχία των *maîtres marchands* που τους μετατρέπουν σε πραγματικούς μισθωτούς. Έτσι διαμορφώνεται μια αυθεντική καπιταλιστική τάξη που όσο μεγαλύτερη οικονομική δύναμη αποκτάει, τόσο περισσότερο αρνείται να υποταχτεί στις συντεχνιακές οργανώσεις, την κρατική παρέμβαση και τις εξωοικονομικές προνομιακές διακρίσεις, και τόσο περισσότερο παύει να κρίνει τον εαυτό της με τα κριτήρια της άριστοκρατίας.

Η χαρακτηριστική δέκατη «*Lettre philosophique*» του Βολταίρου μας δείχνει το πόσο βαθύ ήταν το «σύμπλεγμα κατωτερότητας» που είχαν οι άστοι απέναντι στους εύγενείς. Σύντομα όμως, η νέα καπιταλιστική τάξη θα πάψει, κάτω από την επίδραση των φυσιοκρατών και των διαφωτιστών, να θεωρεί τον εαυτό της σαν μια υποδεέστερη τάξη κι' αποκτάει μια αυτόνομη ταξική και ιστορική συνείδηση.

Απέναντι στις δύο εξωοικονομικής (στρατιωτικής, εκκλησιαστικής και διοικητικής) προέλευσης και ύψης ανώτερες τάξεις, το *tiers état* (δηλαδή όλος ο υπόλοιπος πληθυσμός) αποτελούσε ολόκληρη την οικονομικά συγκροτημένη κοινωνία. Κι' όταν ο Sieyès έλεγε ότι το *tiers-état* «δεν είναι τίποτα, ενώ μπορεί να γίνει το πᾶν», δεν έννοούσε μόνο ότι η αστική τάξη μπορούσε να γίνει η μόνη κυρίαρχη κοινωνική τάξη, αλλά και ότι η αποκλειστικά από τις οικονομικές δραστηριότητες προσδιορισμένη αστική κοινωνία μπορούσε να πάψει να είναι ένα μέρος της κοινωνίας και να γίνει ὅλη ἡ κοινωνία.

Όπωςδήποτε, το ότι η αστική τάξη ήταν μια πολιτικά καταπιεσμένη τάξη δεν εμπόδιζε καθόλου την οικονομική της ανάπτυξη.

1) Henri Pirenne : *Histoire de l' Europe*. 20ῆ έκδ., σελ. 179.

2) Henri Sée : *Histoire économique de la France*, 1942, II, σελ. XV.

Ὁ 18ος αἰώνας —παρ' ὄλη τὴν οἰκονομικὴ κρίση τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 16ου—, εἶναι αἰώνας μεγάλης οἰκονομικῆς προόδου, ἀνόδου τῶν καπιταλιστικῶν εἰσοδημάτων, ἐξάπλωσης τοῦ ἀστικοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἀστικῆς δύναμης. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ὀλοένα βαθύτερης διάβρωσης τῆς ὅλης κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀπὸ τὶς ἀστικὲς σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἰδιοκτησίας, ἀνατρέπεται ἡ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων πρὸς ὄφελος τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ ὀλοένα καὶ ἰσχυρότερη οἰκονομικὴ τῆς ὕπαρξῃ ἦταν ὁ κύριος πολιορκητικὸς κροιοὺς πού θὰ γκρέμισει τοὺς ἀπαρχαιωμένους θεσμοὺς τοῦ ancien régime. Ὅπως λέει ὁ καθηγητὴς Labrousse (1).

Ἡ αὐτόματη λειτουργία τῆς οἰκονομίας εἶχε τὶς πιὸ ἀποφασιστικὰ συνέπειες πάνω στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς. Στὸ μέτρο πού ἡ οἰκονομία ἀναπτύσσεται μόνη τῆς, τὸ κράτος τείνει πρὸς τὴν ἀποχὴ καὶ ὁ παρεμβατισμὸς ὑποχωρεῖ. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ὕψωσης τῶν κερδῶν καὶ ὕστερα ἀπὸ μιά μακρόχρονη περίοδο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, τὸ νέο οἰκονομικὸ καθεστῶς πού θὰ καθιερώσει ἡ Ἐπανάσταση φτιάχεται μέρα μετὰ τὴν μερὰ στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνα (...). Ἔτσι διαμελίζεται ἡ βασιλικὴ ἐξουσία. Ἔτσι πραγματοποιεῖται ὁ χωρισμὸς τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ κράτους. Ἔτσι δυναμώνει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς τάξης τῶν ἡγετῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἀποτελεῖται τόσο ἀπὸ εὐγενεῖς, ὅσο καὶ ἀπὸ ἀστοὺς καὶ ἀπὸ ἀγρότες, ἀλλὰ πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῶν ἀστῶν (...). Ταυτόχρονα, ἡ οἰκονομικὴ παραίτηση τῆς μοναρχίας συνδεύεται ἀπὸ μιά κοινωνικὴ παραίτηση: τὸ κράτος παύει νὰ ἐπεμβαίνει ὄχι μόνο στὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ στὸν καθορισμὸ τῶν ἐργατικῶν μισθῶν. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἐμπιστοσύνης στὸ κέρδος, ὅπως διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ μιά μακρόχρονη καπιταλιστικὴ εὐημερία, εἶχε μιά διπλὴ συνέπεια: ἀπελευθέρωσε τὴν ἀστικὴν τάξη ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ὑπέταξε στὴν ἀστικὴν τάξη ἕνα ὀλόκληρο τμήμα τοῦ ἔθνους».

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὀλοκλήρωσε αὐτὴ τὴ διαδικασία. Μετὰ τὴν κατάργηση τῶν πολιτειακῶν διακρίσεων καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς νομικῆς ἰσότητος καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, ὅπως καὶ παράλληλα μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ διάρθρωση καὶ ἡ ἱεράρχισή τῆς κοινωνίας γίνεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο πάνω στὴ βάση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων: οἱ σχέσεις τῶν τάξεων καθορίζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὶς σχέσεις πού συνάπτονται μέσα στὴ συνολικὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ: «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση εἶναι αὐτὴ πού ὀλοκλήρωσε τὴ μετατροπὴ τῶν πολιτειακῶν τάξεων σὲ κοινωνικὲς, πού μεταμόρφωσε δηλαδὴ τὶς διαφορὰς ἀνάμεσα στὶς πολιτειακὰς ἢ νομικὰς καταστάσεις σὲ

1) G. — E. Labrousse : La crise de l' économie française à la fin de l' ancien régime, 1944, σελ. XLIX — LI.

άπλές κοινωνικές διαφορές, σέ διαφορές πού δέν άφοροϋν παρά μόνο τήν ιδιωτική ζωή και δέν έχουν καμιά σημασία για τήν πολιτική ζωή. Με τόν τρόπο αυτό ολοκληρώθηκε ο χωρισμός ανάμεσα στην πολιτική ζωή και τήν άστική κοινωνία» (1).

Έτσι γεννήθηκε ο κόσμος μες στον οποίο ο Μάρξ μπόρεσε να φανταστεί τήν «οικονομική έρμηνεία τής ιστορίας» — ο μόνος άλλωστε κόσμος μες στον οποίο μιά τέτοια έρμηνεία τής ιστορίας ήταν δυνατόν να διατυπωθεί και να εφαρμοστεί.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Προκειμένου λοιπόν για τό μαρξισμό — όπως άλλωστε και για κάθε θεωρία —, καλό θά ήταν να άναρωτηθοϋμε αν οι θεωρητικοί τής «οικονομικής έρμηνείας τής ιστορίας» είχαν πάντοτε έπίγνωση αυτού πού ο Engels ονόμαζε «ή κατ' ανάγκην σχετική ισχύς κάθε θεωρίας» (1).

Αυτόν τόν «κατ' ανάγκην» σχετικό χαρακτήρα τής ιστορικής θεωρίας, ο Engels τόν έξηγοϋσε από τό γεγονός ότι «κάθε γνώση έξαρτάται από τις συνθήκες κάτω από τις όποιες άποκτήθηκε». Έτσι τίθεται άμεσα τό έρώτημα : μήπως αυτό ισχύει έπίσης και για τό μαρξισμό; Και ποιές είναι οι περιορισμένες και πρόσκαιρες «συνθήκες» πού «άντανασκλάστηκαν» μέσα στη μαρξιστική θεωρία;

22. Ό προοπτικός χαρακτήρας του μαρξιστικού σχήματος

Είναι από κάθε άποψη λυπηρό πού ο μεγαλοφυής κριτικός τών ιδεολογιών δέν άναρωτήθηκε ούτε μιά στιγμή μήπως ή θεωρία του δέν είναι και αυτή μιά ιδεολογική κατασκευή με «κατ' ανάγκην» περιορισμένη ισχύ. Αύτός πού τόσες φορές είρωνεύτηκε τούς άστους ιδεολόγους για τόν «άντι-ιστορικό» τους τρόπο σκέψης, έπescε ο ίδιος στην παγίδα τής άστικο-φιλελεύθερης ιδεολογίας και τής έδωσε μάλιστα και μιά άναδρομική ισχύ. Άς θυμηθοϋμε τό περίφημο χωρίο τής Άθλιότητας τής Φιλοσοφίας, όπου ο Μάρξ καταγγέλει τόν άφηρημένο, έξω-ιστορικό χαρακτήρα τής άστικής ιδεολογίας :

«Οι οικονομολόγοι σκέπτονται μ' ένα άληθινά περίεργο τρόπο. Δέν υπάρχουν γι' αυτούς παρά δύο ειδών θεσμοί : Οι φυσικοί και οι τεχνητοί. Οι φεουδαρχικοί θεσμοί ήταν τεχνητοί, οι άστικοί φυσικοί. Μοιάζουν κατά τοϋτο με τούς θεολόγους πού κι' αυτοί δέν ξαίρουν παρά μόνο δύο είδη θρησκείας. Κάθε θρησκεία πού δέν είναι ή δική τους είναι ένα έπινόημα τών ανθρώπων, ένω ή δική τους ή θρησκεία

1) Μάρξ: Κριτική τής έγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους, Die Frühchriften, σελ. 96.

2) F. Engels: Ό Λ. Φώυερμπαχ και τό τέλος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Études Philosophiques (Éd. Soc. 1951) σελ. 45.

είναι μία θεία απόκάλυψη. Όταν λένε ότι οι σύγχρονες συνθήκες — οι άστικές παραγωγικές σχέσεις — είναι φυσικές, οι οικονομολόγοι θέλουν να πουν ότι οι σχέσεις αυτές (...) είναι σύμφωνες προς τη φύση. Συνεπώς, ότι αποτελούν νόμους φυσικούς, ανεξάρτητους από τη ροή του χρόνου. Είναι οι αιώνιοι νόμοι που πρέπει πάντοτε να κυβερνοῦν τὴν κοινωνία. «Ὡς τὰ τώρα λοιπὸν ὑπῆρχε ἱστορία. Ἀπὸ τώρα καὶ στό ἐξῆς δὲν ὑπάρχει πιά»⁽¹⁾.

Ἄλλὰ —τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν— αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἔκανε καὶ ὁ Μάρξ;

Ἡ μαντζεστεριανὴ ἰδεολογία ζητοῦσε νὰ ἐπιβάλλει στὸ μέλλον τὸ καθεστῶς που θεωροῦσε ὡς τὸ μόνο «φυσικὸ» σχετικὰ μὲ τὰ «τεχνητὰ» καθεστῶτα τοῦ παρελθόντος, δηλαδή μιὰ μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀποκλειστικὰ θεμελιωμένη πάνω στις οικονομικὲς σχέσεις. Ἄλλ' ὁ Μάρξ δὲν ἔκανε παρὰ νὰ προβάλλει καὶ στὸ παρελθὸν αὐτὴ τὴν εἰκόνα τῆς καθαρὰ οικονομικῆς συγκόττησης τῆς κοινωνίας, που μόλις ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μὲς στὸν ἱστορικὸ ὀρίζοντα τῆς ἐποχῆς του.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, τὸ περίφημο χωρίο τῆς Γερμανικῆς Ἰδεολογίας, ὅπου ὁ Μάρξ βγάζει στὸ φῶς τὰ θεμέλια τῆς καθαρὰ οικονομικῆς του ἀντίληψης γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ποιὰ, ρωτᾷ ὁ Μάρξ, εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ που ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ζῶο; Κι' ἀπαντᾷ: «Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται ἀπὸ τὰ ζῶα γιὰτὶ ἔχουν συνείδηση, θρησκεία καὶ ὅτι ἄλλο θέλουμε. Στὴν πραγματικότητα, οἱ ἄνθρωποι ξεχωρίζονται μόνοι τους ἀπὸ τὰ ζῶα ἀπὸ τὴ στιγμή που ἀρχίζουν νὰ παράγουν τὰ ὑλικά μέσα τῆς ὑπαρξῆς τους»⁽²⁾.

Αὐτὴ ἡ στιγμή τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν μέσων ὑπαρξης εἶναι «τὸ πρῶτο ἱστορικὸ γεγονός»⁽³⁾: ἡ ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν. Ἡ «δημιουργία νέων ἀναγκῶν» εἶναι τὸ δεύτερο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Καὶ δίπλα σ' αὐτὲς τὲς δύο μορφές «παραγωγῆς τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἐργασία», ἡ γενετήσια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Μάρξ μιλάει σύμφωνα μὲ τὸ στυλ τῶν ἐγχειριδίων πολιτικῆς οἰκονομίας, παρουσιάζεται σὰν «ἡ παραγωγὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου μέσα στὴν ἀναπαραγωγικὴ πράξη»! Αὐτὰ τὰ δύο εἶδη «παραγωγῆς»: ἡ ὑλικὴ καὶ ἡ βιολογικὴ, αποτελοῦν τὲς δύο ὄψεις ὑπὸ τὲς ὁποῖες φανερώνεται ἡ πρωταρχικὴ προϋπόθεση κάθε ἱστορίας: ἔτσι, λέει ὁ Μάρξ, «παρουσιάζ-

1) ΜΡΗ σελ. 96-97.

1) ΔΙ, σελ. 17.

3) ΔΙ, σελ. 24-27.

ζεται μιὰ ύλική συσχέτιση (Zusammenhang) ανάμεσα στους ανθρώπους, πού προσδιορίζεται από τόν τρόπο παραγωγής».

Αυτό τό «σύστημα τών αναγκών», αυτή ή άρχέγονη «ύλική συσχέτιση» τών ανθρώπων άναμεταξύ τους, πού μάς θυμίζει τήν καθαρά οικονομική όργάνωση τής κοινωνίας πού οί όπαδοί του Coubden ήθελαν νά πραγματοποιήσουν στό μέλλον, έξαντλεί, άν πιστέψουμε τόν Μάρξ, όλη τήν ανθρώπινη κοινωνικότητα και άποτελεί κάτι τό «άνυπόθετον» και «ίκανόν»: σαν τήν σπινοζική ούσία, in se est et per se consistit. Έτσι, για νά καταλάβουμε τή σύσταση τών ούσιωδών θεμελιωδών κοινωνικών δεσμών, δέν χρειάζεται διόλου νά φανταστούμε κοντά στόν οικονομικό κι' ένα όποιοδήποτε άλλο, πολιτικό ή θρησκευτικό, τρόπο σύνδεσης τών ανθρώπων: αυτή ή «πρωτόγονη» και μαντζεστριανή «ύλική συσχέτιση» τών ανθρώπων πάνω στή βάση τής ύλικής παραγωγής και τής σεξουαλικής ζωής, πληροί όλους τούς όρους τής συμβίωσης και ίκανοποιεί όλες τις άπαιτήσεις τών κοινωνικά συμβιούντων ανθρώπων. Άρκει μόνη της για νά συγκροτήσει τήν κοινωνία χωρίς νά χρειάζεται τή μεσολάβηση και τήν ύπαρξη «μιās όποιασδήποτε πολιτικής ή θρησκευτικής Άνοησίας (irgendein politischer oder religiöser Nonsense) ή όποία νά συντελεί κι' αυτή, έστω και μ' ένα έπικουρικό τρόπο, στή σύνδεση τών ανθρώπων άναμεταξύ τους».

Εύκολα θά μπορούσε ν' αντίταξει κανείς στόν Μάρξ τό έπιχείρημα ότι οί «προκαπιταλιστικές» και άκόμα περισσότερο οί «άρχαϊκές» κοινωνίες δέν είναι οικονομικά θεμελιωμένες: ότι δέν είναι δυνατό νά άπομονώσουμε τις «ύλικές» οικονομικο-σεξουαλικές σχέσεις από τις μαγικές, μυθικές, θρησκευτικές, κτλ. «άνοησίες», από τις όποιες είναι πέρα για πέρα διαποτισμένες: μέ μιιά λέξη, ότι αύτου του είδους ή «άνατομία» τής ψευτο-πρωτόγονης «άστικής κοινωνίας» δέν φαίνεται νά ύποψιάζεται καν ποιά είναι τά άληθινά προβλήματα τής κατανόησης τής «πρωτόγονης» νοστροπίας. Άλλ' άποφασισμένος νά μή λάβει ύπ' όψη του «αυτό πού οί άνθρωποι λένε, φαντάζονται ή πιστεύουν ότι είναι» (1) και όντας άπολύτως πεπεισμένος ότι αυτός και μόνο κατέχει τό μυστικό τής ύπαρξής τους και ξαίρει άληθινά τό «τί πραγματικά είναι», ό Μάρξ δέν αισθάνεται τήν παραμικρή δυσκολία νά προβάλλει στήν «πρωτόγονη» κοινωνία τά συνθήματα τής laïcité και του laissez-faire πού άκούγονταν στα φιλελεύθερα σαλόνια και τις προοδευτικές λέσχες του καιρού του.

Αυτά τά ιδεολογικά ρεύματα «άντανακλά» ή οικονομική έρμηνεία

1) Για νά θυμηθούμε τό περίφημο *distinguo* του Μάρξ: DI 22-24.

τῆς ἱστορίας : ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή τους, ὁ Μάρξ ἔκανε κατ' ἀρχὴν τὸ λάθος — ποῦ εἶναι τὸ «πρῶτον ψεῦδος» τῆς θεωρίας του, ν' ἀρνηθεῖ τὴν αὐτοτέλεια τοῦ ἰδεολογικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Καὶ ἡ ἀρνηση αὐτὴ τὸν ἔκανε ἀνίκανο νὰ καταλάβει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασίαν ποῦ ἔπαιξε καὶ ποῦ ἐπρόκειτο νὰ ξαναπαίξει στὸ ἐγγὺς μέλλον ἡ ἰδεολογικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἀναλύοντας τὶς θέσεις του γιὰ τὴν ἱστορικὴ καταγωγὴ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, εἶδαμε ἤδη τὴ μονομέρεια καὶ τὴν περιορισμένη ἰσχὺ τῆς οἰκονομικῆς ἐξήγησης τῆς ἱστορικῆς ἀνόδου τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα θὰ καταλήξουμε ἀναλύοντας τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ καὶ τῶν μαρξιστῶν γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς «ταξικῆς συνείδησης», στὸ ὁποῖο θ' ἀφιερῶσουμε προσεχῶς μιὰ ἄλλη μελέτη. Ἄλλὰ —κι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ λιγότερο παράδοξη πλευρὰ τοῦ μαρξισμοῦ— ἡ κυριότερη ἀντίκρουση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἔγινε ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ π ρ ά ξ η : πρὶν ἀπὸ τὸ 1917, ποίος θὰ πίστευε ποτὲ ὅτι ὁ «ὀρθόδοξος μαρξισμὸς» ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ ἰδεολογικὴ σημαία καὶ τὸ «point d' honneur» ἑνὸς καθεστῶτος ταξικῆς βίας καὶ ἐκμετάλλευσης, ὅπου ὅλες οἱ ἐξουσίες θὰ ἀνῆκαν κατ' ἀρχὴν στοὺς φορεῖς τοῦ ἰδεολογικο - πολιτικοῦ μονοπωλίου καὶ ὅπου ἡ οἰκονομία θὰ γινόταν (ἢ θὰ ξαναγινόταν) μιὰ ancilla τῆς πολιτικῆς;

Μ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ποῦ θὰ τ' ἀφήσουμε ἀνοικτό, θὰ κλείσουμε αὐτὴ τὴ μελέτη.

Ο ΑΤΟΜΙΣΜΟΣ

Ἰγπό τοῦ κ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΚΟΥΣΗ
Ἰγφηγητοῦ Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Διευθυντοῦ Ἰγπουργείου Ἰγργασίας

1. Ὁ άτομισμὸς εἶναι κοινωνικοφιλοσοφικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἡ κοσμοθεωρία ἀναπτυχθεῖσα ἐναντίον τῆς ὀλοκρατίας (Universalismus) τοῦ Μέσου Αἰῶνος ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Ἰγνθρωπισμοῦ (Humanismus), τῆς Ἰγναγενήσεως (Renaissance) καὶ τῆς ἀναπτυσσομένης κεφαλαιοκρατίας ὑπερτονίζει ἐναντι τῆς κοινωνίας τὴν ἀξίαν, τὰ συμφέροντα, τὰς ἀξιώσεις καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου καὶ ἀναγνωρίζει τοῦτο ὡς τὴν οὐσίαν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν (causa finalis) τῆς κοινωνικῆς προγματικότητος. Ἡ δεσπύζουσα θέσις τοῦ ἀτόμου ἐναντι τῆς κοινωνίας διετυπώθη κατὰ τὸν κλασικώτερον τρόπον ὑπὸ τοῦ Kant διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀτόμου ὡς αὐτοσκοποῦ (Zweck an sich selbst) ἀπαγορευομένης τῆς μεταχειρίσεως τούτου ὡς μέσου.

2. Αἱ βασικώτεραι κατηγορίαι τῆς κοινωνιολογίας εἶναι τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία. Βάσει τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἔρευνα ὄλων τῶν θεμάτων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ δραστηριότητος καὶ κυρίως πῶς ἡ κοινωνία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου (προσώπου) καὶ πῶς τὸ ἄτομον ἐπιηρεάζει τὴν κοινωνίαν. Εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ βίου (πολιτικὴ, δίκαιον, οἰκονομία, τέχνη κλπ.) ἐκδηλοῦνται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀτόμου καὶ κοινωνίας καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἀναπτύσσονται ἑκατέρωθεν ἀπόψεις χαρακτηριζόμεναι ὡς κοινωνικαὶ (κοινωνιστικαὶ) καὶ ἀτομοκρατικαὶ (ἀτομιστικαὶ). Ἡ ἀξιολογικὴ κρίσις ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκφέρεται εἴτε ἀτομιστικῶς ἐν τῇ ἐνοσίᾳ τῆς ὠφελείας ἢ τῆς ζημίας, τὴν ὁποίαν συνεπάγονται ὠρισμένα μέτρα ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου (ἀτομιστικὴ ἀρχή, Individualprinzip), εἴτε κοινωνικῶς ἐν τῇ ἐνοσίᾳ τῶν πλεονεκτημάτων ἢ τῶν μειονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὠρισμένα γεγονότα διὰ τὴν κοινωνίαν (κοινωνιστικὴ ἀρχή, Sozialprinzip).

Ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ χρόνου ὁ ὅρος κοινωνικὴ—κοινωνιστικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ταύτῳσημος μὲ τὸν ὅρον «σοσιαλιστικὴ» καὶ ὁ ἀντίθετος τούτου ἀτομικὴ—ἀτομοκρατικὴ, ἀτομιστικὸς προσέλαβον καὶ ἠθικὸν νόημα. Ὁ ὅρος κοινωνικὸς ἀναφέρεται εἰς τὸν συναισθηματικὸν σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τούτων, ἐνῶ ἀντι-

θέτως διὰ τοῦ ὄρου ἀτομιστικῆ συνδέεται νόημα ἠθικῆς ἐπικρίσεως τοῦ ὄρου τούτου θεωρουμένου ὡς ὑποδηλοῦντος τὴν ἀπεριόριστον ἰδιοτέλειαν καὶ τὸν ἀπόλυτον ἐγωϊσμόν. Ὁ ὅρος «κοινωνικὸς» ὑπολαμβάνεται ὡς χαρακτηρίζον τι τὸ ὁποῖον ἀξιολογεῖται ἠθικῶς ὡς ἀνώτερον ἐναντι τοῦ ἀτομιστικοῦ.

3. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα περὶ τῆς φύσεως τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς, ἣτις πρέπει νὰ διέπη τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἀδιάκοπος πάλη μεταξύ τῆς ἀτομιστικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς κοινωνιστικῆς ἀρχῆς. Ἀτομιστικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἄποψις, καθ' ἣν τὸ ἄτομον εἶναι ὁ ἀνώτερος σκοπὸς (*l'ausa finalis*) τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, τῆς ὁποίας οἱ πάσης φύσεως κοινωνικοὶ θεσμοὶ (οἰκογένεια, κράτος, συναιτερισμὸς, ἐπαγγελματικὴ τάξις, κοινωνία) εἶναι ἀπλῶς ὑπηρετικὰ ὄργανα—μέσα, διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ ἀτόμου. Κοινωνιστικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἄποψις καθ' ἣν τὸ κοινωνικὸν σύνολον, δηλαδὴ ἡ ἀφηρημένη ὁλότης τῶν ἀτόμων ἐν τῇ ἐνδελεχεΐᾳ τῆς εἶναι ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, τὰ δὲ ἄτομα εἶναι ὄργανα τοῦ εἰς κοινωνίαν ὀργανωμένου συνόλου τῶν ἀτόμων.

Βάσει τῶν δύο τούτων ἀρχῶν διακρίνονται καὶ τὰ κοινωνικὰ συστήματα εἰς ἀτομιστικά (ἀτομισμὸς) καὶ τὰ ἀντιατομιστικά, τὰ ὁποῖα συλλήβδην δύνανται ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον, βάσει τῆς διεπούσης ταῦτα κοινωνιστικῆς ἀρχῆς, νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς σοσιαλισμὸς (κολλεκτιβισμὸς), τοῦ ὄρου τούτου διαμορφωθέντος διὰ τὴν σαφῆ ἐκδήλωσιν τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸν ἀτομισμόν.

Ὁ ὅρος «ἀτομισμὸς» ὅπως καὶ ὁ ἀντίθετος τούτου «σοσιαλισμὸς» διεμορφώθησαν ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ, δηλαδὴ ὑπὸ τῶν Σαιν-Σιμωνιστῶν. Εἰδικώτερον ὑπὸ τοῦ Jouis ἐγένετο τὸ πρῶτον χρῆσις τοῦ ὄρου σοσιαλισμὸς τὸ ἔτος 1832 καὶ δύο ἔτη βραδύτερον χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον τοῦτον ὁ Pierre Leroux ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρίας, καθ' ἣν *l'individu serait sacrificé à cette entité qui est le nomme la société*.

Διὰ τοῦ ὄρου ἀτομισμὸς ἐχαρακτήριζον τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐμάχοντο. Ὁ ὅρος σοσιαλισμὸς ἐχαρακτήριζε τὴν ἐκ κεντρικῆς τινος ὑπηρεσίας σχεδιαζομένην κοινωνίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅλαι αἱ δραστηριότητες ρυθμίζονται βάσει ἐνιαιίας ἀρχῆς.

Αἱ δύο ὡς ἄνω ἀρχαί, παρὰ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως αὐταπόδεικτον τῆς ἀτομιστικῆς ἀρχῆς, εἶναι ἀξιωματικοῦ χαρακτήρος, ἡ δὲ ἀποδοχὴ ἢ ἀπόκρουσις τούτων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πρακτικῆς λογικῆς. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ οὔτε *a priori*, οὔτε *a posteriori*, διὸ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν αἱ περίοδοι τοῦ ἀτομισμοῦ ἐναλλάσσονται μὲ κοινωνιστικὰς περιό-

δους. Ἐπομένως εἴμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀτομιστικοῦ συστήματος ὄχι διότι ἀποδεικνύεται ἡ ἠθικὴ ἀνωτερότης τούτου, ἀλλὰ διότι πιστεύομεν εἰς αὐτό, διότι ἡ πρακτικὴ μας γενικὰ ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῶν σταθερῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας περιέχει τὸ κοινωνικοφιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ ἀτομισμοῦ.

4. Σήμερον ὅμως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μαζοποιημένης κοινωνίας ἐλάχιστον διαφέρον ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλευθέρου κόσμου διὰ τὴν ὑποστήριξιν σταθερῶν καὶ σαφῶν ἀρχῶν, αἵτινες θὰ ἔδει νὰ διέπουν τὸ κοινωνικὸν σύστημα καὶ εἰδικώτερον νὰ κατευθύνουν τὴν κρατικὴν δραστηριότητα κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων, προτιμωμένης τῆς μεθόδου τῆς σκοπιμότητος καὶ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέτων ἀρχῶν.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις κατελήγει εἰς τὸ δῆθεν ρεαλιστικὸν σύνθημα «οὔτε ἀτομισμός, οὔτε σοσιαλισμός», ἀλλὰ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκλογή καὶ ἐφαρμογὴ ἄλλοτε σοσιαλιστικῶν καὶ ἄλλοτε ἀτομιστικῶν ἀρχῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν βαθμιαίαν ἐγκατάλειψιν τῆς κοινωνίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν βάσει κρατικῶν ἐπιταγῶν διευθυνομένης κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, ὅπου ἐπικρατεῖ ἠθικὴ, πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνασφάλεια τοῦ προσώπου.

5. Μολονότι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ κατὰ τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν οὐσίαν των εἶναι συστήματα κανόνων προσφῶρων διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐν τούτοις περιορισμένη καὶ ἀνεπαρκὴς ἀποδεικνύεται ἡ ἐπίδρασις τούτων ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἐπομένως παραμένει πάντοτε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἀνάγκη τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως λογικῶς διηρθρωμένου συστήματος (ἀπὴλλαγμένου ἀντιφάσεων καὶ ἀσυμβιβάστων ἰδεῶν), αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἔδει νὰ εἶναι ὁ ὁδηγὸς διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ συνεχῶς πολυπλοκώτερον διαμορφουμένου κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἄνευ τῆς ἀνάγκης τῆς θυσίας τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου.

Ἡ φιλοσοφία ἢ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν, τὴν πολιτικὴν, τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικοοικονομικὴν παράδοσιν τοῦ δυτικοῦ ἐλευθέρου κόσμου ὡς ἀτομισμός. Ὁ ἀτομισμὸς ὡς φιλοσοφικὸν σύστημα περιλαμβάνει ὁλόκληρον σειρὰν ὑποχρεώσεων ἢ κατευθύνσεων, περὶ ὧν εὐθὺς κατωτέρω. Ἐξ ὑπ' ἀρχῆς ὅμως προέχει νὰ διασαφηνισθῇ, ὅτι αἱ ἰδέαι εἰς τὰς ὁποίας πιστεύομεν ἐκφράζονται ὑπὸ ὄρου, ὅστις ἔχει παρανοηθῇ καὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο κατάχρησις εἰς τὸ παρελθόν.

6. Ὁ ἀληθὴς ἀτομισμὸς ἀνήκει εἰς τὴν ἀγγλικὴν πνευματικὴν παράδοσιν, ἡ δὲ διαμόρφωσις καὶ ἐξέλιξις του συνδέεται μὲ τὸν John Locke, τοῦ ὁποίου τὰ μέγιστα ἐπηρεαστικά καὶ καθοριστικά ὑπῆρξαν

αί ιδέαι ἐπὶ τῶν Φυσιοκρατῶν καὶ τὸν ὅποιον εὐλόγως ἀπεκάλεσαν πατέρα τοῦ ἀτομισμού καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, καὶ κυρίως μὲ τούς Bernard Mandaville καὶ David Hume. Ἡ πλήρης ὁμως ἀνάπτυξις τοῦ ἀτομισμού γίνεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Josiah Tucker, Adam Ferguson, Adam Smith καὶ Edmund Burke. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ὁ ἀτομισμὸς ἐξεπροσωπήθη κατὰ τὸν πληρέστερον τρόπον εἰς τὰ ἔργα τῶν ἱστορικοκοινωνικῶν φιλοσόφων Alexis Tocqueville καὶ τοῦ λόρδου Acton. Θὰ ἐπεκτεινόμεθα πέραν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἐὰν ἠθέλομεν ἐπιμείνει εἰδικώτερον ἐπὶ τῶν καθ' ἑκάστου ἀπόψεων τῶν φορέων τῆς ὀφελιμιστικῆς ἀτομιστικῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα ν' ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὸν John Locke.

Ἡ ἄποψις τῶν Φυσιοκρατῶν ὅτι ἡ ἰδιοκτησία πρέπει νὰ εἶναι τὸ θεμέλιον παντὸς οἰκονομικοῦ συστήματος ἀνεπτύχθη σαφῶς ὑπὸ τοῦ Locke εἰς τὸ ἔργον «Two Treatises of Government» (1689). Τὸ συμπέρασμα τοῦ ἔργου του εἶναι ὅτι, ἐὰν σκοπὸς τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ εὐημερία τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ ἡγεμόνες πρέπει νὰ διαβλέπουν τὴν ἀποστολὴν των εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ ἄνθρωποι ἀπετέλεσαν κοινωνίαν διὰ νὰ διαφυλάξουν τὴν ἰδιοκτησίαν των. Σκοπὸς τῆς ἀναδείξεως πληρεξουσίων βουλευτῶν διὰ τὴν νομοθετικὴν λειτουργίαν εἶναι ἡ ψήφισις νόμων καὶ κανόνων προσφόρων διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ προστασίαν τῆς ἰδιοκτησίας ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἐπὶ τῷ τέλει περιορισμῶν τῆς δυνάμεως ἑκάστου μέλους τῆς κοινωνίας. Βεβαίως ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἠθικῆς σκοπιᾶς ἐξεταζόμεναι αἱ περὶ ἰδιοκτησίας, ἐλευθερίας καὶ νομοθεσίας ιδέαι ἀτομιστικῆς φιλοσοφίας (Locke, Bentham, Mill) θεωροῦνται ἀπρόσφοροι, ἀλλ' εἶναι βασικῶς ἐσφαλμένον νὰ παραδεχώμεθα ὅτι ὁ ἀτομισμὸς ἐστερεῖτο οἰουδήποτε ἀνθρωπίνου αἰσθήματος καὶ ἠθικῆς. Οἱ πλέον δραστήριοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἀτομιστικοῦ πνεύματος εἶχον ὡς ἀφετηρίαν τὸν ἀνθρωπισμὸν. Σκοπὸς τῆς ἠθικῆς τοῦ Bentham, ὅσον ἐλλειμματικὴ καὶ ἂν θεωρηθῆ αὕτη, ἦτο ἡ πρόοδος τῆς εὐτυχίας τοῦ συνόλου καὶ ὄχι ἀπλῶς τῆς τάξεως τῶν κεφαλαίουχων. Ἐπίσης ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν προσφόρων μέσων διὰ τὴν λειτουργίαν μιᾶς καλῆς κυβερνήσεως δὲν ἐζητάζετο ἡ κοινοβουλευτικὴ μεταρρύθμισις ὑπὸ τὸ πρῖσμα, ἐὰν αὕτη ἦτο ἐπικίνδυνος διὰ τὸν βασιλέα ἢ τοὺς λόρδους, ἀλλὰ τὴν προσοχὴν των συνεκέντρωναν εἰς τοὺς σκοποὺς πάσης κυβερνήσεως ἐγκειμένους εἰς τὴν εὐτυχιάν τοῦ λαοῦ.

Ἐν γένει ἡ κριτικὴ των ἐστρέφετο ἐναντίον κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος τὸ ὅποιον ἐθεωρεῖτο, δικαίως, ὡς ἐπιζήμιον καὶ διὰ τὴν τάξιν τῶν ἐργαζομένων. Πολὺ πιθανὸν νὰ προσεδόκουν περισσότερα τοῦ δεόντος ἀπὸ τὴν ἄρσιν ἐν γένει τῶν περιορισμῶν, ἀλλ' ἀσφαλῶς κατεπόλεμον τὸ ἀνελεύθερον σύστημα, διότι ἐθεώρον τοῦτο ἐπιζήμιον δι'

ὄλους καὶ ὄχι ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν πλουσίων.

7. Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς τὸν ἀγγλικὸν ἀτομισμὸν ἀνεπτύχθη ἐπίσης εἰς τὴν Ἑπειρωτικὴν Εὐρώπην καὶ κυρίως ὑπὸ γάλλων συγγραφέων μία ἄλλη πνευματικὴ κατεύθυνσις, γνωστὴ ἐπίσης ὡς ἀτομισμός, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας συνέβαλε σπουδαίως ὁ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμός. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς κατευθύνσεως ταύτης εἶναι οἱ ἐγκυκλοπαιδισταί, ὁ Rousseau καὶ οἱ Φυσιοκράται. Ὁ ἀτομισμὸς οὗτος, ὀρθολογιστικῆς ἀποχρώσεως, κατατείνει εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δηλαδή ὀδηγεῖ εἰς τὸν σοσιαλισμὸν—κολληκτιβισμόν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ σύγχυσις περὶ τὴν ἀγαθὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτομισμοῦ.

Σημειωθῆτω ὅτι ὁ ἄριστος ἐκπρόσωπος τοῦ ἀληθοῦς ἀτομισμοῦ, δηλαδή ὁ J. d. Burke, ἐθεωρεῖτο συνήθως ὁ κύριος ἀντίπαλος τοῦ ἀτομισμοῦ τοῦ Rousseau, διότι ὁ Burke ἐφοβεῖτο ὅτι αἱ θεωρίαι τούτου θὰ συνεπήγοντο τὴν κونيρτοποίησιν τῆς κοινωνίας.

8. Ὁ ἀτομισμὸς εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ του κυρίως κοινωνικοφιλοσοφικὴ θεωρία περὶ τῆς κοινωνίας, δηλαδή περὶ τῶν δυνάμεων, αἵτινες προσδιορίζουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἐπομένως ὁ ἀτομισμὸς ἀποκλείει τὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν οὗτος προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν ἀπομεμονωμένων καὶ αὐτάρκων ἀτόμων (ἡ ἐπιοκοδομεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης) ἀντὶ νὰ ἔχη ὡς ἀφετηρίαν τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτῆρ προσδιορίζεται ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τῆς ζωῆς των ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ βασικὴ ἀντίληψις τοῦ ἀτομισμοῦ εἶναι ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῶσι εἰμῆ διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς δραστηριότητος τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων, ἤτις ἀφ' ἑνὸς μὲν προσανατολίζεται πρὸς τοὺς συνανθρώπους καὶ ἀφ' ἑτέρου προσδιορίζεται ἐκ τῆς προσδοκωμένης τούτων συμπεριφορᾶς. Ἐπομένως καὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν κοινωνικῶν ἀτόμων. Ἡ συνεργασία τούτων ἐρμηνεύεται ὡς μηχανικόν, ἀποτέλεσμα τῆς ἐξυπηρητήσεως τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, ὅπως διετύπωσε τοῦτο ὁ Adam Smith (ὁστὶς ἐπιοκοδομεῖ τὸ νέον οἰκονομικὸν πρόγραμμα σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ λόγων σκοπιμότητος καὶ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν ὅτι εἰς τὸ στήθος τοῦ ἀνθρώπου ἐνοικῶσι δύο ψυχαὶ τὸ «ἐγωϊστικὸν ἐνστικτον, τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὸ κοινωνικὸν ἐνστικτον, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς συνανθρώπους).

Μεταφυσικῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα διέπονται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς προκαθορισμένης ἁρμονίας, δηλαδή ἡ συνεργασία τῶν ἀτόμων κατευθύνεται ὑπὸ τῆς ἀοράτου χειρὸς καὶ οὕτω ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως κοινωνικὸς κόσμος ἐδραζόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀτομικοῦ ἐνστικτου

τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἡ βασική αὐτή θεωρητική ἄποψις ἀντίκειται προδήλως, πρὸς τὰς κοινωνιστικὰς περὶ κοινωνίας θεωρίας, αἵτινες δέχονται ὅτι δύνανται νὰ συλλάβωσι κοινωνικὰς ὁλότητας ὡς ἰδιοτύπους ὀντότητας, αἵτινες ὑφίστανται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκεινται.

Ἄλλη βασική θεωρητικὴ θέσις τοῦ ἀτομισμού εἶναι ἡ ἀντίληψις, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν θεσμῶν, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ μεγάλαι ἐπιτυχίαι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐδημιουργήθησαν καὶ συνεστήθησαν ἄνευ προηγουμένου σχεδίου ἢ ἀνευ κατευθύνσεως ἐπὶ ὠρισμένου ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ ὅπως διατύπωσε τοῦτο ὁ *Freigebur* «οἱ λαοὶ συναντοῦν θεσμούς, οἵτινες εἶναι πράγματι ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης εὐσυνειδήτου προθέσεως».

Συχνὰ ἡ αὐθόρμητος συνεργασία ἐλευθέρων ἀνθρώπων δημιουργεῖ γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐσχεδιάσθησαν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἐστοχάσθησαν ὑπὸ ὠρισμένου προσώπου καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ ὁ ἀτομικὸς νοῦς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς διεπούσης τὰς ἀνθρωπίνας ὑποθέσεις τάξεως ὡς ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε ἐκ τῶν προτέρων σχεδιασθῆ καὶ προβλεφθῆ εἶναι ἡ μεγάλη ἀνακάλυψις καὶ συμβολὴ τῆς Κλασσικῆς Οἰκονομίας, ἣτις κατέστη τὸ κλειδί διὰ τὴν κατανόησιν ὄχι μόνον τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τῶν πλείστων ἄλλων κοινωνικῶν φαινομένων. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν αὐτάρκων καὶ μεμονωμένων ἀτόμων, τοσοῦτον δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ ἀνθρώπος εἶναι πλέον ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν μέλος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μεγάλης ἢ μικρᾶς κοινωνικῆς ὁμάδος, ὁ ἀτομισμὸς δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς κοινωνίας καὶ τῶν προβλημάτων τῆς.

9. Ὁ ἀτομισμὸς οὗτος τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας ἀντίκειται εἰς τὸν ἀτομισμόν τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ἣτις δέχεται ὅτι ἡ λογικὴ ὡς τοιαύτη ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα πλήρης καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα πραγματοποιοῦνται διὰ τῆς ἀτομικῆς λογικῆς. Ὁ *Descartes* εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου τμήματος τῶν *Discours de la Méthode* ἐκθέτει «τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐκ πολλῶν τμημάτων, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἀπασχολήθησαν αἱ χεῖρες πολλῶν ἀνθρώπων, εἶναι σπανίως ἄρτια, ὅπως τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται ὑπὸ ἐνὸς ἀνθρώπου». Εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἐπικαλεῖται τὸν τρόπον, καθ' ὃν καταρτίζει ὁ μηχανικὸς τὰ σχέδιά του. Περαιτέρω ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ἐξερχόμενα ἐκ τῆς ἡμιβαρβάρου καταστάσεως ἐκπολιτίζονται προοδευτικῶς καὶ καταρτίζουν τοὺς νόμους των βαθμιαίως ἐξαναγκαζόμενα ὑπὸ τῶν δυσμενῶν καταστάσεων καὶ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ὁποίων οἱ θεσμοὶ εἶναι

περισσότερον ελαττωματικοί, από τους θεσμούς τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς τῆς ὑποστάσεώς των ἀκολουθοῦν τὰς ἐπιταγὰς ἐνὸς σοφοῦ νομοθέτου. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῆς Σπάρτης, ἣτις ὤφειλε τὴν δόξαν της ὄχι εἰς τὴν ἀριότητα τῶν καθ' ἕκαστον νομοθετημάτων, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὅλα ταῦτα κατέτεινον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὅστις εἶχε καθορισθῆ ὑφ' ἐνὸς ἀτόμου.

Ἐναντίως ὁ ἀληθὴς ἀναλυτὴς παραδέχεται τὴν ελαττωματικότητα καὶ τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων ὁμως τὰ προσωπικὰ σφάλματα διορθώνονται ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς διαδικασίας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῶν ὁποίων ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς κοινωνίας εἶναι ἐλαχίστη ἢ οὐδόλως αἰσθητή, ἐνῶ τὰ τυχόν σφάλματα τοῦ σχεδίου τοῦ ἐνὸς σοφοῦ δύνανται ν' ἀποβῶσι μοιραία διὰ τὴν κοινωνίαν λόγῳ τῆς γενικότητος καὶ καθολικότητος τοῦ σχεδίου.

10. Ἐναντιόδροστος συνέπεια τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἀτομισμοῦ παραδεχομένου ὅτι τὰ πάντα ὀφείλονται εἰς τὴν συνειδητὴν διευθυνομένην ἐνέργειαν εἶναι ἡ ἀρχή, ὅτι αἱ δραστηριότητες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὡς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας τότε μόνον νὰ δύνανται νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐφ' ὅσον ὑπόκεινται εἰς τὸν ἔλεγχον ἐνὸς μοναδικοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ ἐπομένως ὁ ὀρθολογιστικὸς ἀτομισμὸς ἄγει κατ' εὐθείαν εἰς τὸν κολλεκτιβισμόν ἢ τὸν σοσιαλισμόν.

Βεβαίως καὶ ὁ ἀληθὴς ἀτομισμὸς παραδέχεται ὅτι τμῆμα τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως δύναται ἢ πρέπει νὰ εἶναι συνειδητὸν προϊόν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὡς π.χ. τὸ κράτος, δηλαδὴ ἡ ὑλοποίησις τῆς χάριν ὠρισμένου σκοποῦ ὀργανωθείσης καὶ συνειδητῶς διευθυνομένης ἐξουσίας. Ἄλλὰ τὸ τμῆμα τοῦτο ἀποτελεῖ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα μέρη ἔναντι τοῦ πολλαπλῶς πολυπλοκώτερον ὑφαινομένου πλέγματος τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἐλευθέρα συνεργασία τῶν ἀτόμων, δηλαδὴ οὐχὶ τῆς συνειδητῶς διευθυνομένης, ἔχει εὐρύτατον πεδῖον πάσης φύσεως δραστηριότητος.

Ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου δραστηριότητος τὴν ἀληθῆ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς ἀτομισμοῦ διετύπωσε κατὰ τὸν κλασσικώτερον τρόπον ὁ Adam Smith ὡς ἑξῆς: καὶ ἕνας πολιτικὸς ὅστις θὰ εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς ἰδιώτας κατὰ τίνα τρόπον ὀφείλουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ κεφάλαια των, δὲν θὰ ἐπεφορτίζετο μόνον μὲ μεγίστην φροντίδα, ἀλλὰ θὰ ἰδιοποιεῖτο καὶ ἀρμοδιότητα, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδυνάμεθα μὲ αἰσθημα ἀσφαλείας νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς μίαν γερούσιαν ἢ ἕνα συμβούλιον, τοσοῦτον δὲ μᾶλλον εἰς ἕνα ἄτομον. Ἡ ἀνάθεσις δὲ τῆς ἀρμοδιότητος ταύτης οὐδαμῶς θὰ ἦτο τόσον ἐπικίνδυνος παρ' ὅσον εἰς ἕνα ἄνθρωπον, ὅστις θὰ ἦτο ἄρκετὰ ἀνόητος καὶ σκοτεινὸς νὰ θεωρῆ ἑαυτὸν ἰκανὸν

ν' ασκήσῃ τὴν ἀρμοδιότητα ταύτην. Ἐὰν ἐξετασθῇ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, διατὶ ἡ ἀπόλυτος ἀποστροφή τοῦ Smith πρὸς τὴν τοιαύτην ἐξουσιοδότησιν πρὸς ἓνα ἄνθρωπον, ἡμεῖς δὲ λέγομεν πρὸς ἓνα σοφὸν νομοθέτην, ἡ ἀπάντησις εἶναι σαφῆς καὶ λακωνικῆ: Ἡ ἐξουσία διαφθεῖρει καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία διαφθεῖρει ἀπολύτως ὅπως ἐδίδαξεν ὁ Lord Acton.

Ἔοσι τυχόν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἀτομισμοῦ, ὅστις ὀδηγεῖ εὐθέως εἰς τὸν κολλεκτιβισμόν, ἤθελον ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ τῆς ἀναλήψεως τοῦ κράτους τῶν ἀρμοδιοτήτων νὰ κατευθύνῃ συνειδητῶς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τὸ γεγινὸς τῆς ὁσμῆραι πολυπλοκωτέρας καθισταμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος, οὗτοι θὰ ἔδει ν' ἀποδεχθῶν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ προτίμησις των αὐτῆ εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς παραίτησιν ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐν γένει ἐλευθερίας. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ B. Musson-Ilipi ἐγώϊζετο ὡς ἐξῆς: «Εἶμεθα οἱ πρῶτοι, οἵτινες διεκηρύξαμεν, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου πρέπει ὅλον ἐν καὶ περισσότερο νὰ περιορίζεται ὅσον πολυπλοκώτερος καθίσταται ὁ πολιτισμός».

Εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ κοινὴ συνείδησις εἰς τὸν κόσμον τῶν ἐλευθέρων κρατῶν, ὅτι οἱ σοσιαλισταὶ πιστεύουν εἰς δύο πράγματα, τὰ ὅποια εἶναι ὅλως διάφορα ἀναμεταξύ των καὶ μάλιστα ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλα: δηλαδή εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν.

Ἐπομένως οἱ ἄνθρωποι οἵτινες πιστεύουν εἰς τὸν ἀληθῆ ἀτομισμόν πρέπει ν' ἀντιτίθενται σαφῶς πρὸς τὸν περιορισμόν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, διότι ἄλλως βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς διαμορφώνομεν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀνελευθερία καὶ ἡ ἀνασφάλεια τοῦ ἀτόμου, δηλαδή καταλήγομεν εἰς κοινωνικὰ συστήματα, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων προεκλήθη ὁ δεῦτερος Παγκόσμιος πόλεμος.— Ὅταν ἡ ἐξουσία ἐνδύεται τὸ ἐνδύμα τῆς ὀργανώσεως, ἐμφανίζει, ἀσφαλῶς παραπλανητικὰ θέληγητρα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ παρασύρῃσι κοινωνίας ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ νὰ μεταβάλῃσι ταύτας εἰς ὀλοκληρωτικὰ κράτη.

Ἡ πρόταξις τῶν σκοπῶν τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας ὑπὸ οἵανδήποτε κοινωνικὴν μορφήν ὀργανώσεως (σοσιαλιστικὴν, κομμουνιστικὴν, ἔθνικοσοσιαλιστικὴν, φασιστικὴν), ὅπου οἱ σκοποὶ τοῦ ἀτόμου κατ' ἀνάγκην ἔπονται, συνεπάγεται ὅτι μόνον οἱ διὰ τοὺς ἀνεγνωρισμένους σκοποὺς τοῦ κράτους ἐργαζόμενοι θεωροῦνται μέλη τῆς ὀργανωμένης κοινότητος καὶ ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀξιοπρέπεια δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ιδιότητός του ὡς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς ιδιότητός του ὡς μέλους—μέσου τοῦ κομμουνιστικοῦ, τοῦ φασιστικοῦ, τοῦ ἔθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Ἐπὸ τοὺς ὅρους τούτους τὸ ἄτομον δὲν ἔχει πλέον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἔχῃ καὶ νὰ ἐμμένῃ εἰς ὠρισμένας ἀρχάς.

Ἄσονδῆποτε ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἔναντι τῆς ἀτο-

μιστικής αρχής, υπερτονιζούσης και αναγνωριζούσης τὸ ἄτομον ὡς ἔσχατον σκοπὸν καὶ ὅσονδήποτε ἐνθερμος ὀπαδὸς κι' ἂν εἶναι τῆς κοινωνιστικῆς ἀρχῆς, τασσόμενος ὑπὲρ τῆς κοινωνίας ὡς μακρανθρώπου ὡς ἰδέας τοῦ εἴδους, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ ὅλον ἐπεκτεινόμενος καὶ ἐντεινόμενος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἀπολήγει βαθμιαίως εἰς ἀνελεύθερον πολιτικοοικονομικοκοινωνικὸν σύστημα.

11. Ἡ κυρία προσπάθεια τῶν φορέων τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀτομισμού ἦτο ἡ διαμόρφωσις κοινωνικοῦ συστήματος ἢ συστήματος κοινωνικῶν θεσμῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξηνάγκαζε τὰ καθ' ἕκαστα ἄτομα ὑπ' εὐθύνη των καὶ ἐξ ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν συνήθως τὴν συμπεριφορὰν των, νὰ συμβάλωσι εἰς τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν συνανθρώπων των. Ἐνόμισαν δὲ ὅτι τὸ προσφεύστατον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σύστημα εἶναι ὁ θεσμὸς (τὸ σύστημα) τῆς Ἰδιοκτησίας, χωρὶς ὅμως νὰ ὑποστηρίζωσι ὅτι τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἐπιδεκτικὸν βελτιώσεως. Ἐπίσης εἶχον σαφῆ συνείδησιν τῆς ἀντιθέσεως καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων καὶ ἐτόνιζον τὴν ἀνάγκην τῆς διαμορφώσεως προσφόρων θεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ ἰσορροπία τῶν ἀνταγωνιζομένων συμφερόντων, χωρὶς ἢ μίᾳ κοινωνικῇ ὁμάς ν' ἀποκτήσῃ ἐξουσίαν νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀντιλήψεις της καὶ τὰ συμφέροντά της ἐπὶ τῆς ἄλλης ὁμάδος.

12. Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ὁ ἀτομισμὸς ἐνεφανίσθη καὶ ὡς ἀτομισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἰδιοτελείας (selfish system) τοῦ Hobbes, ἐξ αἰτίας δὲ τοῦ λόγου τούτου πολλοὶ ἀπέρριψαν τοῦτον. Πράγματι οἱ μεγάλοι ἀτομισταὶ τοῦ 18ου αἰῶνος ἐδέχοντο τὰ ἐγωιστικὰ συμφέροντα τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν γένει τὸν ἐγωισμόν. Πλὴν ὅμως οἱ ὄροι οὗτοι δὲν ἐσήμαινον ἀπλῶς ἐγωισμόν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς φροντίδος μόνον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ «ἐγὼ» συμπεριλαμβάνετο ἐπίσης ἡ οἰκογένεια καὶ οἱ φίλοι... Ἄλλ' ἐν προκειμένῳ τὸ οὐσιῶδες δὲν εἶναι ἂν τὸ ἄτομον ἀγεται ἢ ὀφείλει νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ ἐγωιστικὰ ἐλατήρια, ἀλλὰ ἂν εἶναι ὀρθότερον νὰ προσδιορίζῃ τὰς ἐνεργείας του ἀπὸ τὰς ἀμέσους συνεπειάς, τὰς ὁποίας δύναται νὰ γνωρίζῃ καὶ διὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ φροντίζῃ, ἢ εἶναι ὀρθότερον νὰ κάμνῃ ὅ,τι φαίνεται ὀρθότερον εἰς ἕνα ἄλλον, περὶ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ὅτι θὰ ἔχῃ πλήρη ἀντίληψιν τῆς σημασίας τῶν ἐνεργειῶν τούτου διὰ τὴν κοινωνίαν ὡς σύνολον. Οἱ τυχόν ἀποδεχόμενοι τὴν δευτέραν ἀρχὴν ὡς ὀρθοτέραν ἢ σκοπιμωτέραν θὰ ἔδει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των τί τοῦτο σημαίνει καὶ τοῦτο διετύπωσε κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον ὁ I. Trotzki :

«Εἰς μίαν χώραν ὅπου μόνος ἐργοδότης εἶναι τὸ κράτος, ἡ ἀντίδρῳσις σημαίνει βαθμιαῖον θάνατον ἐκ πείνης. Εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς: ὁ μὴ ἐργαζόμενος μὴ ἐσθιέτω, τίθεται ὡς ἀρχή: ὁ μὴ ὑπακούων μὴ ἐσθιέτω».

Εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν, ὅπου ὅλα θὰ προγραμματίζωνται ὑπὸ ἀνωτάτης ἀρχῆς, (παραγωγή, κατανάλωσις, ἀποταμίευσις, ἡμερομίσθια κλπ.) ἡ ὅλη κοινωνία μεταβάλλεται εἰς ἓνα μοναδικὸν γραφεῖον καὶ μίαν ἀπέραντον ἐκμετάλλευσιν (ἐπιχείρησιν). Ἄλλ' εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν οἱ ἀσκοῦντες τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀσκοῦν συγχρόνως ἐξουσίαν καθ' αὐτὸ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

13. Εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ ἐνεργῇ συνωδᾶ τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει προστίθεται ἤδη ὑπὸ τῶν οἰκονομολόγων ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερον νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἱκανότητος καὶ πρέπει νὰ ἄγεται ὑπὸ τοῦ συμφέροντός του δι' ὠρισμένα πράγματα, τὰ ὅποια γνωρίζει καὶ διὰ τὰ ὅποια ἐνδιαφέρεται, ἐὰν πρόκειται νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συμβάλῃ εἰς τοὺς κοινούς σκοπούς τῆς κοινωνίας. Τὸ πρόβλημα ἦτο, κατὰ τινὰ τρόπον θὰ ἦτο δίκαιον, τὰ περιορισμένα συμφέροντα, τὰ ὅποια προσδιορίζουν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου, νὰ καταστῶσι δραστήρια ἐλατήρια, ὥστε τὸ ἄτομον ἐκουσίως, νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν, αἵτινες εὐρίσκονται πέραν τοῦ προσωπικοῦ του κύκλου. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀτομιστῶν δὲν ἦτο δι' ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἄτομον, ἀλλ' ὅπως τὸ ἄτομον ἔχη ὅσον τὸ δυνατόν μικροτέραν δυνατότητα νὰ βλάβῃ, ὡσάκεις ἐκινεῖτο ὑπὸ κακῶν ἐλατηρίων. Τὸ ὑπὸ τῶν ἀτομιστῶν ὑποστηριζόμενον κοινωνικὸν σύστημα εἶναι σύστημα, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι ἐλάχιστα δύνανται νὰ βλάβωσι, διότι ἡ καλὴ λειτουργία τοῦ συστήματος δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπάρξεως καλῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τῆς παρεχομένης εὐχερείας νὰ χρησιμοποιηθῶσι πάσης φύσεως ἄνθρωποι, ἐδῶ ἀγαθοὶ, ἐκεῖ κακοὶ, οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἐνεργοῦν μὲ εὐφυΐαν καὶ ἄλλοτε ἀνοήτως. Σκοπὸς τούτων ἦτο ἡ σύνταξις συστήματος ἐγγυωμένου τὴν ἐλευθερίαν δραστηριότητος εἰς ὅλα τὰ ἄτομα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν γαλλικὸν ἀτομισμὸν, ὅστις ἠθελε νὰ περιορίσῃ ταύτην μόνον διὰ τοὺς καλοὺς καὶ σοφοὺς.

14. Ἐπίσης παρενοήθη ἡ περίφημος ὑπόθεσις ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον τὰ συμφέροντά του. Ἡ ἀληθὴς ἐξήγησις τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶναι ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίζη ποῖος κατέχη τὴν πλήρη γνώσιν καὶ ἱκανότητα, καὶ ὅτι ἡ μοναδικὴ μέθοδος, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τοῦτο, εἶναι κοινωνικὴ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τοιαύτη, ὥστε ὅλα τὰ ἄτομα νὰ ἔχωσι τὴν δυνατότητα ν' ἀποδείξωσι τί δύνανται νὰ δημιουργήσωσι, ἡ δὲ συμβολὴ ἐκάστου ἐξετάζεται καὶ διορθώνεται ἐν τῇ κοινωνικῇ δραστηριότητι. Ἐνεῦθεν ὁμως δὲν ἔπεται ὅτι ὅλα τὰ πρόσωπα ἔχουσι τὰς αὐτὰς ἱκανότητας καὶ τὰ αὐτὰ προσόντα, ἀλλ' ἀντιθέτως συνάγεται ὅτι οὐδεὶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφέρῃ τελεσίδικον γνώμην περὶ τῶν ἱκανο-

τήτων, τὰς ὁποίας ἔχει ἓνα πρόσωπον ἢ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀξιοποιήσῃ. Εὐτυχῶς οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἴσοι ὡς πρὸς τὰ προσόντα καὶ τὰς ἱκανότητας καὶ ἀπλῶς ζητεῖται νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἴση μεταχειρῖσις ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τοῦθ' ὅπερ εἶναι θεμελιώδης ὅρος τῆς ἐλευθέρου κοινωνίας. Ἀντιθέτως ἡ προσπάθεια τῆς ἰσοπεδώσεως ὅλων ἄγει εἰς νέον εἶδος ὑποδουλώσεως.

15. Ὁ ἀτομισμὸς τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας ἀναγνωρίζει τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, καὶ τῆς συνεργασίας τῶν κατ' ἐλευθέρου βούλησιν συνεστημένων συνεταιρισμῶν, ὡς ἐπίσης τῆς αὐτοδιοικήσεως. Ἐπίσης οὗτος διάκειται εὐμενῶς πρὸς τὰ μικρὰ κράτη καὶ τὰς ὁμοσπονδίας κρατῶν, διότι τὰ μικρὰ κράτη εὐνοοῦσι περισσότερο τὴν ἐλευθέρου κοινωνίαν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ μεγάλα κράτη εἶναι συνήθως ἐπιρρεπῆ πρὸς τὸν δεσποτισμὸν. Κατὰ τὸν Lord Acton, ἡ ὁμοσπονδία εἶναι τὸ δραστικώτερον μέσον διὰ νὰ ὑπάρχῃ οὐσιαστικῶς δημοκρατία, διότι τὸ ὁμοσπονδιακὸν σύστημα περιορίζει τὴν κυρίαρχον δύναμιν διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ διότι ἀναγνωρίζει εἰς τὴν κυβέρνησιν περιορισμένας ἀρμοδιότητας. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν μέσον ὃχι μόνον διὰ τὴν χαλιναγώγησιν τῆς δυνάμεως τῆς πλειοψηφίας ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως ἐν γένει τοῦ λαοῦ.

Ὁ ἀτομισμὸς δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ πιστεύει περαιτέρω ὅτι τὰ δημοκρατικὰ ἰδανικὰ ἔχουν ἀτομιστικὴν προέλευσιν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ ἀτομισμὸς δέχεται ὅτι πρέπει νὰ ἐνεργῇ κατὰ δημοκρατικὸν τρόπον, ἐν τούτοις δὲν παραδέχεται τὴν ἀπεριόριστον δύναμιν τῆς πλειοψηφίας, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι αἱ ἀπόψεις ταύτης δέον νὰ θεωροῦνται ἀληθεῖς καὶ δεσμευτικαὶ διὰ τὴν ἐξέλιξιν.

Μολονότι ἡ δημοκρατία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ πλειοψηφία πρέπει νὰ προσδιορίζῃ τὸν τρόπον διαχειρίσεως τῶν κοινῶν υποθέσεων, ἐν τούτοις ἡ δικαιολογία καὶ ἡ οὐσία τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος ἐγκεῖται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ σημερινὴ γνώμη τῆς μειοψηφίας μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου δύναται νὰ καταστῇ πλειοψηφία. Καίτοι ἡ θεωρία δέχεται ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις ἡ σφαῖρα τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας δέον νὰ ἔχῃ περιορισθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ αἶτημα τοῦ φιλελευθερισμοῦ περὶ διαιρέσεως τῆς ἐξουσίας μεταξύ μονάρχου καὶ λαοῦ, τὸ ὁποῖον ἐθεσπίσθη ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῆς δευτέρας ἐπαναστάσεως τοῦ 1688. Ὁ φιλελευθερισμὸς εἰς τὸν τομέα τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος διετύπωσε τὸ αἶτημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους.

Ἡ θέσις τοῦ ἀτομισμοῦ ἐναντι τῆς δημοκρατίας προσδιορίζεται ἐπιγραμματικῶς ὑπὸ τοῦ Lord Acton καθ' ὃν ἡ πρότασις ὅτι: οὐδεὶς δύναται νὰ ἀσκῇ ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, δέον νὰ ἐρμη-

νεύεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ δύναται νὰ περιορίσῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λαοῦ ἢ νὰ ἐξαιρεθῇ τῆς ἐξουσίας τοῦ λαοῦ.

Ἐπίσης ἡ δημοκρατικὴ ἀρχὴ ὅτι: ὁ λαὸς δὲν πρέπει νὰ κάμῃ ὅτι δὲν θέλει, δέον νὰ ἐρμηνευθῇ ὅτι δὲ ἐπιτρέπεται ποτὲ ν' ἀπαιτηθῇ ἀπὸ τὸν λαόν, ὅπως οὗτος ἀνεχθῇ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμεῖ. Ἐπίσης καὶ ἡ ἄλλη ἀρχὴ ὅτι ἡ βούλησις τῶν ἀτόμων πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν ἀπεριόριστος, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ.

16. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος ὁ ἀτομισμὸς εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς ἐξισωτικὰς τάσεις. Οὗτος διάκειται δυσμενῶς ἐναντίον παντὸς προνομίου, τὸ ὅποιον δὲν στηρίζεται ἐπὶ κανόνων δικαίου ἰσχυόντων δι' ὅλα τὰ πρόσωπα καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἴσῃν μεταχείρισιν. Ἀρνεῖται εἰς τὸ κράτος, εἰς τρίτους ἢ εἰς ὁμάδα προσώπων τὸ δικαίωμα νὰ προσδιορίζωσι τὴν κατάστασιν ἑνὸς προσώπου. Διὰ τὴν δημοκρατίαν ἡ ἰσότης ἐγκείται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δι' ὅλους, ἐνῶ διὰ τὰ κολλεκτιβιστικὰ συστήματα ἡ ἰσότης ἐγκείται εἰς τὸν περιορισμὸν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὑπάρχει πάντοτε τὸ ἀσυμβίβαστον μεταξύ τοῦ αἰτήματος τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐλευθερίας, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίῃ ὅτι τὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα κατήργησαν τὴν ἐλευθερίαν ἐξησφάλισαν συγχρόνως καὶ τὴν ἰσότητα, μολοντί πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι αἱ ἀνισότητες τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἐν τῇ σοσιαλιστικῇ Ρωσίᾳ εἶναι οὐσιωδῶς μικρότεραι τῆς ἀνισότητος, ἣτις παρατηρεῖται εἰς μίαν κεφαλαιοκρατικὴν κοινωνίαν.

Κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀντίληψιν αἱ προϋποθέσεις τῆς ἐλευθερίας δὲν ὑφίστανται εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐλλείπει ἡ οἰκονομικὴ ἰσότης, τὴν ὁποῖαν ἐξασφαλίζει μόνον ἡ κοινωνικοποίησις τοῦ παραγωγικοῦ ἐν γένει μηχανισμοῦ. Δεδομένου ὅθεν ἀπὸ τὸ κοινωνικοοικονομικὸν σύστημα τῆς Δύσεως δὲν ἐξασφαλίζεται ἡ ἰσότης, ἔπεται ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ ἐλευθερία. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἔδει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀκριβῶς τὸ σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἀποτελεσματικωτέρα ἐγγύησις διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὄχι μόνον ἐκείνων, οἵτινες ἔχουν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται ταύτης. Ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἔχει κατανεμηθῇ μεταξύ πλείστων προσώπων, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσουν ἀνεξάρτητα ἀλλήλων τὴν οἰκονομικὴν των δραστηριότητα, ματαιώνει τὴν ἐγκατάλειψίν μας εἰς τὸ ἔλεος οἰουδήποτε προσώπου.

Ἐὰν τυχὸν τὰ παραγωγικὰ μέσα εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς προσώπου —κράτους, ἐταιρίας, δικτάτορος— ὁ ἀσκῶν τὴν ἐπ' αὐτῶν

έξουσίαν θά ἐξήσκει συγχρόνως ἐξουσίαν καί ἐπί τῶν ἀνθρώπων, διότι οἱ μὴ πειθαρχοῦντες θά ἦσαν καταδικασμένοι εἰς τὸν ἐξ ἀσιτίας θάνατον, ὅπως διετύπωσε τόσον ἀδυσώπητα ὁ Τροϊκί (ιδεῖ ἀνωτέρω § 12).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα συμπλέκουν τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας. Οἰουδήποτε σύστημα πολιτικῆς ἐξτρεμισμοῦ δὲν δύναται νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, μολοντί ἐπιθυμεῖ καὶ ἀπεργάζεται τὸ καθεστῶς τῆς ἀνελευθερίας. Εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐπικρατεῖ σύγχυσις περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κόσμος τοῦ Ἀναβολικοῦ Παραπετάσματος κάμνει διάκρισιν μετὰ τὴν οὐσιαστικῆς ἐλευθερίας (—*substantielle*—*materielle*), τὴν ὁποίαν ἔχει κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Κυβερνήσεών του καὶ τῆς τυπικῆς ἐλευθερίας (*formelle*) τοῦ Δυτικοῦ, Κόσμου, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως, κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀντίληψιν, οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου παραιτοῦνται ὄχι διότι δὲν γνωρίζουν ἢ δὲν θέλουν τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ διότι ταυτίζουν, ἐξισώνουν τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνασφάλειαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει σαφῶς ὅτι δὲν ὑπάρχει δυνατότης συνειδησεως περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας. Βεβαίως ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες εἰς τὴν ὑστερίαν τῆς ζητουμένης προστασίας, τῆς ἐπιδιωκομένης ἀσφαλείας ἀνταλλάσσουν τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου ἐναντι ὑποκειμενικῶν ὠφελιμάτων. Ἡ ἐπίδιωξις ὅμως τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἡ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἐννοίαν ἐγκατάλειψις τῆς ἐλευθερίας—φυγὴ πρὸ τῆς ἐλευθερίας. Ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι ἡ φυγὴ πρὸ τῆς ἐλευθερίας προπαρεσκεύασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς τυραννίας. Διὰ τοῦτο ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλοὺς κοινωνιολόγους ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς καὶ ἡ βία εἰς τὰ ὀλοκληρωτικά κράτη δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀπώλειας τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἡ συνέπεια ταύτης! Ἡ ἐλευθερία εἶναι σήμερον καθῆκον διὰ κάθε πρόσωπον, διότι ὅπως ἐλέχθη ἡ ἐλευθερία δὲν ἀπειλεῖται κυρίως, διότι εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ἀφαιρεθῆ, (ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θά ἦτο δυνατόν ν' ἀνακτηθῆ), ἀλλὰ διότι ἀπεμάθαμε ν' ἀγαπῶμεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ καταναῶμεν τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' ἡ ἀδιαφορία διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες χάριν τῆς ἱκανοποιήσεως ὑλικῶν ἀναγκῶν παραιτοῦνται τῆς ἀξιώσεώς των νὰ εἶναι ἐλεύθεροι, εἶναι ὁ πλέον ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μία τῶν κυρίων ἐπιδιώξεων τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀσφάλεια ἀπὸ τὰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας καὶ ἀπὸ τὰς συνεπειὰς ἐσφαλμένης οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀπογοητεύσεις. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὗται θά εἶναι ἀποτελεσματικά, ἄνευ καταστροφῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐὰν ἐξασφαλισθῆ ἡ ἀπρόσκοπτος λειτουργία τοῦ ἀτομι-

στικού συστήματος κατά τὰς βασικὰς αὐτοῦ ἀρχάς, ἰδίᾳ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ ὑπαρξὶς ποιᾶς τινος ἀσφαλείας τοῦ προσώπου εἶναι οὐσιαστικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας, διότι τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων εἶναι διατεθειμένον νὰ φέρῃ τὸν μετὰ τῆς ἐλευθερίας συνδεδεασμένον κίνδυνον, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως μέγας. Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ κύριος σκοπὸς τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κατοχύρωσις τοῦ ἀτόμου, ἐν τούτοις πρέπει νὰ γίνῃ κοινὴ συνείδησις ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἓνα πολὺτιμον ἀγαθόν, διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει τὰ ἄτομα νὰ εἶναι διατεθειμένα νὰ ὑποστῶσι ὠρισμένας θυσίας οἰκονομικῆς φύσεως. Βεβαίως εἶναι τὰ μέγιστα ἀποκαρδιωτικὸν νὰ δίδεται τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς πρὸ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων, οἵτινες κηρύσσονται ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλείας εἰς βᾶρος τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ σχετικῶς ἄς ἐνθυμούμεθα τοὺς λόγους τοῦ Βεντζιμπίι Franklīn «ὅσοι παρατοῦνται οὐσιωδῶν δικαιωμάτων τῆς ἐλευθερίας διὰ νὰ ἐξαγοράσουσι» ποιᾶν τινα προσωρινὴν ἀσφάλειαν, οὗτοι δὲν εἶναι ἄξιοι οὔτε τῆς ἐλευθερίας, οὔτε τῆς ἀσφαλείας».

17. Τὸ κοινωνιολογικὸν πρόβλημα τοῦ οἰασδήποτε φύσεως ἀτομικοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἐνταξιν τῆς προσωπικότητος ἐν τῷ κοινωνικῷ συνόλω κατὰ τρόπον ἐγγυώμενον τὰ δικαιώματα τῆς προσωπικότητος, δεδομένου ὅτι προσωπικότης καὶ κοινωνία τελοῦν εἰς ἀδιάσπαστον ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τίθεται μόνον διὰ τὰ καθεστῶτα ἐλευθέρας κοινωνίας ὄχι ὅμως καὶ διὰ τὰ κολλεκτιβιστικὰ καθεστῶτα, ὅπου δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου.

Η ΑΛΛΟΙΩΣΙΣ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΙΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ*

Υπό τοῦ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΨΑΡΟΥ

Συμβούλου Ἐπικρατείας
Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς
καὶ τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν

Ι. Ἡ Ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας: α) Ἡ κλασσικὴ ἐρμηνεία. Διὰ τῶν κατὰ τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἐπιβάλλεται ὑποχρέωσις κατ' ἀρχὴν τοῦ Κράτους πρὸς ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς ἐλευθέρας οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἀντιστοίχως οὕτω θεσπίζεται ἀξίωσις κατὰ τοῦ κράτους μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰς περιοχὰς ἐκείνας τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸν φορέα τούτων ἰδιωτικῶν πρόσωπων. Τὸ περιεχόμενον κατὰ ταῦτα τῶν οἰκονομικῶν ἐλευθεριῶν εἶναι ἀρνητικόν, ἀντίθετον πρὸς τὴν κρατικὴν παρέμβασιν καὶ ἄσχετον κατ' ἀρχὴν πρὸς κοινωνικά δικαιώματα, πρὸς τὰς ἐιδικωτέρας κρατικὰς ὑποχρεώσεις καὶ τοὺς σκοποὺς ἢ ἐπιδιώξεις τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Οὕτω τὸ ἡμέτερον οἰκονομικόν Σύνταγμα ἐκπροσωπεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς τούτου θεωρίας περὶ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ καὶ αὐτομάτου ἰσορροπίας τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων καὶ τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων. Μάλιστα εἰς τὸ ἡμέτερον Σύνταγμα διὰ λεπτομερεστέρων διατάξεων προβλέπονται καὶ κατοχυροῦνται αἱ ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι, ἀπὸ τὰ ἄλλα γνωστὰ κλασσικὰ δημοκρατικὰ Συντάγματα, ὡς τῶν Η.Π.Α., Γαλλίας κλπ. Ὑπὸ τοιαύτην ὄψιν ἔννοϊαν θεσπίζεται παρ' ἡμῖν τὸ ἔννομον οἰκονομικόν καθεστῶς καὶ κατοχυροῦται τοῦτο συνταγματικῶς (!).

* Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπὸ ἐκδοσιν Α' Τόμου τοῦ Διοικητικοῦ Οἰκονομικοῦ Δικαίου.

1) Ὁ Ἡλ. Κυριακόπουλος, Ἑλληνικὸν Σύνταγματικὸν Δίκαιον, 1932, σελ. 134-137, ἐρμηνεύων τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, εἰδέχετο ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας, ὡς τοῦτο προβάλλει ὁ σύγχρονος ἐκδημοκρατισμός, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἑλευθέρως παρὰ τοῦ ἡμετέρου Συντάγματος. . . τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ κατὰ συνέχειαν παράδοσις τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ διὰ τοῦ ὁποίου ἔννοια τοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας - Α. Μάνεση, Αἱ ἐγγυήσεις τῆς στηρίξεως τοῦ Συντάγματος 1956, σελ. 246, τονίζοντες τὸν φιλελευθέρον χαρακτῆρα τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος.

Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας, γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ ἀσκήσις καὶ ἡ προστασία τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν δύνανται, χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ περιορίζωνται, ὡς οὗτος διὰ γενικῶν κανόνων ἐκάστοτε ὀρίζει (1). Ἡ ἑρμηνευτικὴ αὕτη ἀρχὴ ἀπέρρευσε παρ' ἡμῖν ἐκ τοῦ ὅτι:

1) Αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα πολλακίς ὀρίζει, κατὰ τὴν κατοχύρωσιν ἐκάστης ἐλευθερίας, ὅτι αὕτη ἐνασκεῖται ὡς ὁ νόμος ὀρίζει. Οὕτω κατ' ἀρχὴν διαγράφεται ἐκ τοῦ Συντάγματος ἐπιφύλαξις ὑπὲρ τοῦ νόμου διὰ τὸν περιορισμὸν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

2) Ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀρχῆς καθ' ἣν τὸ κράτος τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐκφράζουσα τοῦτο νομοθετικὴ ἐξουσία ἐνεργεῖ κατὰ τὸ δημόσιον συμφέρον τοῦ συνόλου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατον συνταγματικὸν κανόνα.

3) Ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύνταγμα, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν κατοχυρῶνει διὰ κανόνος δικαίου ἐπιτακτικοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος ἣτις ἀναγκαίως δὲν σημαίνει μόνον ἀποχὴν τοῦ νομοθέτου ἀπὸ τῆς διαταράξεως τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσιν αὐτοῦ πρὸς σεβασμὸν τῆς ἰσότητος.

4) Ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, ὅπερ τὸ Σύνταγμα ἐκφράζει καὶ ὅπερ ἐπιβάλλει τὸν περιορισμὸν ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἐκ λόγων δημοσίου συμφέροντος, ὡς ἀσφαλείας, ὑγείας, προστασίας τοῦ κοινῆς κ.λ.π.

Ἐκ τῆς ἑρμηνείας ταύτης ἀπέρρευσε ἡ ἐκδοχὴ ὅτι αἱ συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι ἀσκοῦνται κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καθοριζόμενον ἐκάστοτε περιορισμὸν, ἐκφράζοντος οὕτω ἐπὶ ἐκάστης ἀτομικῆς ἐλευθερίας τὸ δημόσιον συμφέρον, τούτέστιν τὰς ἀνάγκας τῆς δημοσίας τάξεως. Ὑπὸ τὴν ἀντιλήψιν ταύτην ἡ ἰσορροπία τῆς σχέσεως μεταξύ συνταγματικῆς ἐλευθερίας καὶ νομοθετικῆς ἐξουσίας, ἣν τὸ Σύνταγμα δὲν καθορίζει, διαμορφοῦται ἑρμηνευτικῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν καθ' ἣν τὸ τεκμήριον ὑπάρχει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἀσκομένης ὁμως ἐντὸς τῆς ἐννοίας τοῦ συγχρόνου κράτους τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν τοῦ φιλευθέρου Συντάγματος, ὡς περιορισμοὶ διὰ τοῦ νόμου τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων νοοῦνται κατ' ἀρχὴν οὐχὶ οἱ περιορισμοὶ διὰ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ σκοποῦς, ἀλλ' οἱ περιορισμοὶ κυρίως μόνον διὰ τὸ γενικὸν δημόσιον συμφέρον ὡς ἀσφάλειαν, ὑγείαν, ἀθέμιτον ἢ ἀνήθικον ἐκμετάλλευσιν, κοινωνικὴν τάξιν κ.λ.π. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτὴν τὸ γενικὸν συμφέρον δὲν ἔχει προσλάβει τὸ περιεχόμενον τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς (2).

1) Marc. Bridel, Sur les limites des libertés individuelles, en Die Freiheit des buergers im schweizerischen Recht. 1948, σελ. 99 ἐπομ.

2) Χρ. Σγουρίτσα, Ἐγχειρίδιον, 1951, σελ. 43 καὶ σελ. 72. Αἱ δημιουργηθεῖσαι νῆαι συνθήκαι κατέστησαν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911.

β) Ἡ σύγχρονος ἔρμηνεία. Ὡς εἶναι γνωστὸν τὸ ἑλληνικὸν Σύνταγμα, κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν του ἀναθεώρησιν, δὲν προσηρμώσθη πρὸς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα, δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συνταγματικοῦ οικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου. Δὲν ἔλαβεν ὅμως ὑπ' ὄψιν οὐδὲ αὐτὰς τὰς ἀπὸ τοῦ α', ἀλλ' ἰδίᾳ τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου, βαθείας παρεμβάσεις τοῦ νομοθέτου παρ' ἡμῖν εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κράτους εἰς κράτος παρεμβατικῆς δημοκρατίας, καὶ τῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας εἰς διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ κράτους οἰκονομίαν. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν βαθέως διὰ τῆς παρεμβατικῆς νομοθεσίας διασαλευθεῖσαν σχέσιν, μεταξύ τῶν βάσεων τοῦ πολιτεύματος, θεσπίζοντος καὶ κατοχυροῦντος τὰς φιλελευθέρας ἀρχάς, καὶ τῶν γενικῶν κανόνων δι' ὧν παρ' ἡμῖν ἐθεσπίσθησαν αἱ ἀρχαὶ τῆς παρεμβατικῆς δημοκρατίας⁽¹⁾. Τοιοῦτοτρόπως αἱ νέαι νομοθετικαὶ διατάξεις κοινωνικοῦ καὶ οικονομικοῦ περιεχομένου, τὰ νέα οικονομικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν παραδεδομένην ἔννοιαν τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ πολιτεύματος ἡμῶν, εὐρίσκονται κατ' ἀρχὴν εἰς ριζικὴν καὶ τυπικὴν ἀντίθεσιν. Κατὰ συνέπειαν ἡ παραδοχὴ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ νομοθέτου καὶ ἡ ἀνοχὴ αὐτῶν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς διοικήσεως ἀποτελεῖ πρᾶγματι οὐσιαστικὴν μεταβολὴν τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ συνιστοῦν πρᾶγματι μίαν τῶν σπουδαιωτέρων ἀλλοιώσεων ἢ ἀναπτύξεων τοῦ Συντάγματος (Wandlung ἢ Gruntl)⁽²⁾.

Διὰ τῶν νέων, ἀπὸ τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐνεῦθεν, νομοθετικῶν διατάξεων, αἵτινες κατὰ τινὰς γενικὰς αὐτῶν ἀρχὰς κατέστησαν μέρος τοῦ οὐσιαστικοῦ συνταγματικοῦ δικαίου παρ' ἡμῖν, πάντα τὰ κατοχυρωμένα οικονομικὰ ἀτομικὰ δικαιώματα κατέστησαν σχετικὰ⁽³⁾. Ἐγένοντο οὕτω ἀνεκταὶ παρ' ἡμῖν ὅλαι σχεδὸν αἱ σύγχρο-

1) Περὶ τῶν διακριτικῶν γνωρισμάτων τῆς νεωτέρας διοικήσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ δυϊσμοῦ ἐν τῇ διαμορφώσει αὐτῆς βλ. E. Forsthoff, *Zehrbuch des vernaltnungsrechts*, 1958, σελ. 56 ἑπ., σελ. 71. Διὰ τὰ παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Κ. Φαροῦ, Ἡ οἰκονομικὴ Διοίκησις τοῦ Κράτους, 1959.

2) Γ. Δ. Δασκαλάκη, Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος καὶ τὸ νόημα τοῦ συνταγματικοῦ ἔργου, 1950 ἰδίᾳ σελ. 59 ἐπὶ μ.

3) Ἡ νομολογία του Συμβουλίου Ἐπικρατείας διεμόρφωσε περιπτώσιολογικῶς τὰ ὅρια τοῦ συμβιβασμοῦ μεταξύ κατοχυρωμένων ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐπιτρεπτῶν περιορισμῶν τούτων διὰ τῶν παρεμβάσεων οικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις εὐχερὲς ὅπως διαγραφῇ νομολογιακῶς γενικὸς κανὼν περὶ τῶν ὄριων μεταξύ ἐλευθερίας καὶ περιορισμῶν ταύτης. Τὰ ὅρια ταῦτα καθορίζει εἰς ἐκάστην περίπτωσιν τὸ Σ.Ε. κρίνον, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τοῦ περιορισμοῦ καὶ τοῦ σκοποῦ τούτου, τὴν συνταγματικότητα τῆς παρεμβάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰδικῶς περιοριζομένην ἐλευθερίαν. Γενικὰς κατευθύνσεις ἀκολουθεῖ ἐν τούτῳ τὸ Σ.Ε. καθ' ὅς ὁ περιορισμὸς δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸν νὰ ἐξικνεῖται μέχρι πλήρους καταρ-

νοι παρεμβάσεις εις τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, τὰς συμβα-
τικὰς καὶ ἄλλας ἐννόμους οἰκονομικὰς σχέσεις, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ
ἀνταγωνισμοῦ καὶ τὸ νόμισμα, τὴν ἐλευθέραν πίστιν καὶ τὴν ἴδρυ-
σιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰς τιμὰς καὶ τὴν διάθε-
σιν τῶν ἀγαθῶν, τὰς σχέσεις κεφαλαίου καὶ ἐργασίας⁽¹⁾, κλπ. Πᾶσαι
σχεδὸν αἱ παρεμβάσεις αὗται ἐκρίθησαν ὑπὸ τῆς νομολογίας τῶν δικαστη-
ρίων ὡς συνταγματικῶς ἐπιτρεπταὶ καὶ ἀνεκταί. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀπε-
δέχθη τὸ γενικὸν δημόσιον καὶ κοινωνικὸν συμφέρον ὡς δικαιολογοῦν
τὴν διὰ γενικῶν κανόνων παρέμβασιν τοῦ νομοθέτου εἰς τὰς ἐλευθερίας
καὶ πᾶσας σχεδὸν τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς ρυθμίσεις⁽²⁾.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐνισχύθη καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ συνταγματικὸς νομοθέ-
της κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ 1952 εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληθῶρισιν τῶν
παρεμβατικῶν νόμων καὶ ὅμως δὲν ἔθιξε τούτους. Ὑπὸ τοιαύτην ὄθεν
ἐννοίαν καὶ ἐρμηνείαν λειτουργεῖ ὁ συνταγματικὸς χάρτης τῆς πολιτικῆς
δημοκρατίας παρ' ἡμῖν καὶ τοιοῦτον περιεχόμενον ἔχει τὸ οὐσιαστικὸν
συνταγματικὸν δίκαιον⁽³⁾.

γ) Συνέπειαι τῆς μὴ μεταβολῆς τοῦ Συνταγματι-
κοῦ νόμου παρ' ἡμῖν: Ἐθεωρήθη οὕτω καὶ ὑπεστηρίχθη παρ' ἡμῖν
ὅτι ἡ διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐτῆς μεθόδου προσαρμογὴ τοῦ Συνταγματι-
κοῦ κειμένου πρὸς τοὺς συγχρόνους οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς,
τοὺς διὰ τοῦ κράτους ἐπιβαλλομένους καὶ λειτουργοῦντας, κατέστησε
δυνατὴν τὴν ἐπίτευξιν παρ' ἡμῖν διὰ τῆς δημοσίας ἐξουσίας ὅλων ἐκείνων
τῶν σκοπῶν οὓς καὶ τὰ ἄλλα κράτη ἐπιτυγχάνουν ὑπὸ τὰ Συντάγματα
τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας. Ὑπεστηρίχθη τούτέστιν
ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν εἶχεν ἡ μὴ παρ' ἡμῖν πρόβλεψις ὑπὸ τοῦ Συνταγ-
ματος, ὡς συμβαίνει μὲ τὰ πλεῖστα σύγχρονα Συντάγματα⁽⁴⁾, διατάξουν

γῆσεως τοῦ δικαιώματος καὶ ἐν γένει τῆς ἐλευθερίας: Σ. Ε. 885/1946 καὶ εἰσήγησιν
Μ. Στασινοπούλου, Ε.Ε.Ν. 1γ', σελ. 240.

1) Ὁ Χ. Ἀγαλλόπουλος, Εἰσαγωγή εἰς τὸ Ἑργατικὸν Δίκαιον, 1958 σελ.
20 ἐπ., ἀνευρίσκει εἰς τὸ ἀρθρ. 13 τοῦ ἰσχύοντος συντάγματος, προστατεύοντος
τὸν ἄνθρωπον ὡς ὄν καὶ ἀξίαν, τὴν θέσπισιν τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου καὶ
τῶν ἐκείθεν περιορισμῶν καὶ ὑποχρεώσεων τοῦ ἐργοδότη πρὸς προστασίαν τοῦ
ἐργαζομένου, ἴσην τούτου μεταχείρισιν, ἀπασχόλησιν κ.λ.π.

2) Χρ. Σγουρίτσας, *op. cit.*, σελ. 72: «Τὸ Σύνταγμα 1864—1911 ὑπῆρξε δη-
μοκρατικὸν καὶ φιλελεύθερον μὲ ἀρκετὴν ἐλαστικότητα διὰ τὴν ἀνετον ἐντὸς τῶν πλαι-
σίων του προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου».

3) Περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικοποιήσεως τοῦ Κράτους κατὰ τε τὸ περιεχο-
μενον καὶ τὴν μορφήν βλ. Δ. Βεζανῆ, Γενικὴ Πολιτειολογία, Μέρος Α'. 1951, σελ. 58
ὑποσ. Ὅρθῶς δὲ παρατηρεῖται ὅτι ἡ κοινωνικοποίησις μορφῆς καὶ περιεχομένου ἐρ-
χονται πολλάκις εἰς σύγκρουσιν.

4) Βλ. περὶ τῶν διατάξεων τούτων Δ. Κ. Φαροῦ, Δημόσιον Δίκαιον καὶ οἰκο-
νομικὴ ζωὴ 1951.

περί τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τῶν ἀντικειμένων τούτου⁽¹⁾. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτὴν λόγος ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος ἐπὶ σκοπῶν προσθήκης σχετικῶν διατάξεων οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου καὶ κρατικῆς πολιτικῆς δὲν ὑπάρχει⁽²⁾. Ἄλλ' ἐν τούτῳ διαπιστοῦται πλάνη μεγάλη, ἐξ ἧς σπουδαία ἢ καθυστέρησις καὶ ἢ ἀνωμαλία τοῦ δημοσίου βίου ἡμῶν καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος. Τοῦτο δὲ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

1) Πρωτίστως τὸ Σύνταγμα θέτει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ ἀποτελεῖ τὴν συγκεκριμένην ἀποτύπωσιν τῆς ὅλης βουλῆσεως τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Εἶναι οὕτω τὸ διὰ τοῦ Συντάγματος κήρυγμα τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ ἐννόμου καθεστῶτος πνευματικὸν καὶ ζωογόνον κίνητρον τοῦ συνόλου καὶ ἰδίᾳ τοῦ δημοσίου βίου καὶ ὡς τοιοῦτον ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὸ ἐν αὐτῷ ἐκφραζόμενον περιεχόμενον. Ὡς διακήρυξις ἐπὶ τῶν κρατικῶν καὶ κοινωνικῶν προορισμῶν καὶ σκοπῶν, ἄλλως ἐπιδρᾶ καὶ κατευθύνει διὰ τοῦ καταλόγου τῶν κλασσικῶν ἀρνητικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἄλλως διὰ τοῦ καταλόγου τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιταγῶν. Ἡ μία εἶναι θέσις ἀρνητικὴ καὶ ἡ ἄλλη θέσις θετικὴ, τὸ ἐν εἶναι στατικὸν σύνταγμα καὶ τὸ ἄλλο μετὰ λόγου δυναμικόν.

2) Δὲν παρέχονται εἰς τὸν νομοθέτην τὰ ὅρια τῶν θεμιτῶν περιορισμῶν τῶν ἐλευθεριῶν, καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδὲ ὁ δικαστὴς εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορίσῃ εἰς ἐκάστην περίπτωσιν τὸ σύμφωνον τοῦ περιορισμοῦ πρὸς τὸ σύνταγμα⁽³⁾.

1) Περὶ τῆς γενικωτέρας ἀξιολογικῆς σημασίας τῶν συνταγματικῶν διακηρύξεων κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαστηρίου, βλ. Ἡ. Κυριακοπούλου, Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, 1930, σελ. 54—55.

2) Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, Ἐστενογραφημένα Πρακτικά, 1948, Δ' 1513—1569.

3) Π.χ. Διάταξις νόμου περιορίζουσα, διὰ τοὺς ἀποκερδαίνοντας ἐπαγγελματίας ὠρισμένου κλάδου, τὸ ἐτησίως πέραν ὠρισμένου ποσοῦ ἐκ τῆς ἐπαγγελματικῆς τῶν δραστηριότητος ποσοστόν, διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν εἰσπραττομένων δικαιωμάτων λόγω τῆς παρεχομένης αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐργασίας, κατανεμομένης δι' ὅλους ἴσως, τοῦτο δὲ ἐπὶ σκοπῶ ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἐλάχιστον ὄριον ἐπαγγελματικῆς οἰκονομικῆς ἀποδόσεως εἰς ὅλους τοὺς ἐπαγγελματίας, τούτους προσκροεῖ εἰς τὰς διατάξεις τῶν ἀρθρῶν 3 καὶ 4 τοῦ Συντάγματος; Τὸ Σ.Ε. 687/1958 ἀπεφάνθη ἐπὶ τοιαύτης διατάξεως ἀναφερομένης εἰς τοὺς συμβολαιογράφους δικαιολογήσαν ὅμως τὴν συνταγματικότητα ταύτης ἐπὶ τῆς αἰτιολογίας καθ' ἣν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συμβολαιογράφου ἀναγορεύεται εἰς δημόσιον λειτουργημᾶ ὑποκείμενον ὡς τοιοῦτον εἰς ἔντονον καυονιστικὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους ρυθμισιν. Οὐκ ὅμως ἐάν τὸ οὕτω ρυθμιζόμενον ἐπάγγελμα ἦτο ἰδιωτικὸν λειτουργημᾶ; Θὰ ἐγενῶτο σοβαρωτάτη ἀμφιβολία ἐάν θὰ ἦτο συνταγματικὸς παρ' ἡμῖν ὁ ἐν Ἑλβετίᾳ π.χ. θεσπισθεὶς θεσμὸς καθ' ὃν ὠργανώθη ταμεῖον ἐπαγγελματικῆς ἀλληλοβοηθείας ὠρισμένων κλάδων, λειτουργοῦν δι' εἰσφοράς τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπὶ σκοπῶ ὅπως διὰ τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀποζημιώνονται οἱ ἐπαγγελματίαι τοῦ κλάδου οἱ

3) Λογῶ τῆς ἑλλείψεως τῶν διατάξεων οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δικαίου δὲν καθορίζονται ὑποχρεώσεις καὶ κατευθυντήριοι γραμμαὶ τοῦ κράτους ὅπερ μένει οὕτω ἀνερμάτιστον ἔναντι τῶν λαϊκῶν αἰτημάτων καὶ τῶν ταξικῶν ἐπιδιώξεων καὶ δὲν δύναται συνεπῶς τοῦτο νὰ ἀσκήσῃ τὴν συμβιβαστικὴν καὶ διαιτητικὴν του παρέμβασιν.

4) Δὲν παρέχεται οὕτω βᾶσις εἰς τὰς ὁμάδας καὶ τὰς ἀντιπολιτευσεις ὅπως ἀξιώσωσιν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συντάγματος καὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς δημοκρατίας.

5) Δὲν ἀναγνωρίζονται δικαιώματα εἰς τοὺς πολίτας ὡς μέλη ὁμάδων καὶ τάξεων.

6) Ὑποσπασίματα παρεμβάσεις, ὡς π. χ. αἱ ἐθνικοποιήσεις κλπ. δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν, ὑπὸ Σύνταγμα οἶον τὸ ἡμέτερον, νὰ ἐνεργηθῶσιν.

7) Ὑποστηρίζεται ὅτι αἱ γενόμεναι νομοθετικῶς θεμελιώδεις ρυθμίσεις δύνανται νὰ καταργηθῶσιν ἐφ' ὅσον συνταγματικὴ διάταξις δὲν τὰς προβλέπει οὐδὲ τὰς κατοχυρώνει.

8) Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν νόμων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν διὰ τῶν διοικητικῶν πράξεων ἐπικρατεῖ ἀναγκαιῶς πάντοτε ἡ ἐκδοχὴ καὶ τὸ τεκμήριον ὑπὲρ τῆς μὴ παρεμβάσεως καὶ τοῦ ἐξαιρετικοῦ τῆς παρεμβάσεως.

9) Δυσχερῶς δύναται ἡ δημοκρατία νὰ προχωρήσῃ ἐκ τῆς διευθυνομένης εἰς τὴν σχεδιασμένην οἰκονομίαν διότι τοῦτο ἀπαιτεῖ μεταμορφώσεις, ὀργανικάς, ἅς τὸ Σύνταγμα δὲν ἐπιτρέπει.

10) Ἀντιθέτως, δύναται ὑπὸ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἀνοχὴν καὶ τὴν σύγχυσιν περὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, νὰ θεωρηθῶσιν συνταγματικῶς ἐπιτρεπταὶ αἱ χεῖριστοι τῶν παρεμβάσεων.

11) Ἡ οἰκονομικὴ παρέμβασις θεωρεῖται πάντοτε ὡς κάτι τὸ μεταβατικόν καὶ οὐχὶ ὡς ὀργανικὴ διαμόρφωσις τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας οὐδὲ ὡς χάραξις γραμμῶν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἅς ὑποχρεοῦνται ν' ἀκολουθῶσι ὁ δικαστὴς καὶ ἡ διοίκησις (!).

12) Τέλος, εἰδικώτερον τὰ προβλήματα τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς,

---

σπερούμενοι ἐργασίας (ν.δ. 23-6-1948 θεσπισθὲν κατόπιν τῶν νέων ἄρθρων κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ δικαίου τοῦ Ἑλβετικοῦ Συντ.). Δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας ἢ ἀφαίρεσις τοῦ κέρδους ἐκ τοῦ πραγματοποιούντος τοῦτο πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀνέργων τοῦ αὐτοῦ κλάδου ἐπαγγελματιῶν καὶ ἐὰν ἡ εἰσφορὰ αὕτη ἀποτελῇ μορφήν οἰκονομικῆς ἐπιβαρύνσεως δὲν ἀντίκειται εἰς τὰς ἀρχὰς περὶ γενικότητος καὶ σκοποῦ τοῦ δημοσίου βάρους, ὡς αἱ ἀρχαὶ αὗται κατοχυροῦνται παρ' ἡμῖν συνταγματικῶς;

1) Φ. Βεγλερῆ. Ὁ δικαστικὸς ἐλεγχος τῆς διοικήσεως, 1946, σελ. 119-120, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὠφελείας.

τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ ἄλλων ἀρχῶν κρατικῆς πολιτικῆς, παραμένουσιν ἄνευ πλαισίων καὶ ἄνευ τῶν ἀναγκαίων κατευθυντηρίων ὑποδείξεων καὶ δὲν καθορίζονται οἱ εἰδικώτεροι σκοποὶ τῶν παρεμβάσεων οὐδέ τὰ μέσα ἐνεργείας τούτων (').

δ) Ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας εἰδικῶς. Ὡς ἐλέχθη τὸ ἄρθρ. 4 τοῦ Συντάγματος ὀρίζει» ὅτι «ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος. Οὐδεὶς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται ἢ ἄλλως πῶς περιορίζεται εἰμὴ ὅπότεν καὶ ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει». Ἡ διάταξις αὕτη, ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν προσωπικὴν σωματικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐλευθερίαν κινήσεως ἐν τῷ χώρῳ καὶ τὸν ἀποκλεισμόν ἐπιβολῆς εἰς ταύτην αὐθαιρέτων κρατικῶν περιορισμῶν. Οἱ κυριώτεροι οὕτω τῶν συνταγματικῶς νομίμων κατὰ τὴν κρατήσασαν ἐρμηνείαν περιορισμῶν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας οἵτινες ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπηρεάζουσιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν, εἶναι: 1) ἐπιβολὴ μέτρων ἀσφαλείας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ποινικοῦ νόμου, 2) ἡ ὑποχρέωσις τῆς μαρτυρίας, 3) αἱ προσωπικαὶ κρατήσεις διὰ παράβασιν ἀστυνομικῶν διατάξεων ἢ λόγῳ ποινικῆς κατηγορίας, 4) οἱ ἀστυνομικοὶ ἔλεγχοι, 5) αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις κοινῆς τάξεως, 6) οἱ διοικητικαὶ καὶ πειθαρχικαὶ ποιναί, 7) ἡ διοικητικὴ ἀστυνομία, 8) τὰ διοικητικὰ μέτρα χάριν τοῦ δημοσίου συμφέροντος ("). Εἰδικώτερον οἱ δυνάμει τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐπιτρεπτοὶ κατ' ἀρχὴν περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν εἶναι: 1) περιορισμοὶ ὑγειονομικῆς φύσεως ὡς μέτρα προλήψεως νόσων, καθαρσις ὑδάτων χώρων καὶ ζώων, ἔλεγχοι καθαριότητος καὶ ποιότητος τροφίμων, μέτρα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς φρενοβλαβεῖς, εἰς τὴν νεότητα, τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα, τὰ ἥθη, τὰς λέσχας κλπ. 2) περιορισμοὶ ἐλευθέρου διαμονῆς καὶ κινήσεως τῶν πολιτῶν ὡς μέτρα ἐκτοπίσεως ἐπικινδύνων ἢ ἀνωμάλων στοιχείων, εἰσόδου καὶ ἐξόδου εἰς τὴν χώραν κλπ. (").

Ἄλλ' ὡς προελέχθη ἡ περὶ ἐλευθερίας διάταξις τοῦ ἄρθρ. 4 τοῦ Συντάγματος ἐτέθη ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικῆς φιλελευθέρου δημοκρατίας καὶ κατὰ συνέπειαν ἡρμηνεύθη καὶ παρ' ἡμῖν ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν ('). Ἡ προστασία τῆς οἰκονομικῆς ἐλευ-

1) Γενικώτερον διὰ τὴν σημασίαν τῶν συγχρόνων συνταγματικῶν ἐξελίξεων καὶ τὴν ἔλλειψιν οὐσιαστικῆς συνταγματικῆς μεταρρυθμίσεως παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Κ. Ψαρῶ, Δημόσιον Δίκαιον καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ, 1951.

2) Εἰδικώτερον περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν πρὸς ἐπιβολὴν περιορισμῶν διὰ τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ τάξεως βλ. Κ. Γαρδίκου, Ἐγκληματολογία, 1949. Τόμ. Β', σελ. 93-120.

3) Βλ. Σβ. — Βλ. 1 σελ. 325 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς.

4) Ἡλ. Κυριακοπούλου, Ἑλληνικὸν Διοικητικὸν Δίκαιον, Γ', 1948, σελ. 324, ἐνθα περὶ τῆς δράσεως καὶ τῶν ὀρίων τῆς ἀστυνομίας παρ' ἡμῖν.

θερίας νοείται καθ' ὅλον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἤτοι ὡς ἐλευθερία τοῦ συμβάλλεσθαι καὶ συναλλάσσεσθαι, τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι, τῆς ἐργασίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου κ.λ.π. (1). Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία προστατεύεται κατ' ἀρχὴν κατέναντι καὶ τοῦ νομοθέτου καὶ τῆς διοικήσεως, ἐν γένει ἀπὸ κρατικῶν, νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν περιορισμῶν. Ἡ οἰκονομικὴ αὕτη ἐλευθερία ἀναγνωρίζεται διὰ τε τὰ νομικὰ καὶ φυσικὰ πρόσωπα. Διὰ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς ἐλευθερίας παρέχεται δημόσιον ἐξ ὑποκειμένου δικαίωμα ὑπὲρ τοῦ πολίτου δυναμένου νὰ ἀξιῶσῃ ἀποχρῆν τοῦ κράτους ἀπὸ περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ (2).

Αὐτόνοητον εἶναι ὅτι ἡ προστασία παρέχεται ἐναντι τοῦ κράτους καὶ οὐχὶ ἐναντι τῶν ἄλλων πολιτῶν. Τὰ θέματα τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν πολιτῶν ρυθμίζονται ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἣτις ἐπηρεάζεται καὶ περιορίζεται μόνον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ παρεμβάσεως τοῦ Κράτους εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἐναντι τοῦ νόμου.

Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ αὗται, αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ Συντάγματος, βαθέως ἠλλοιώθησαν διὰ τῆς συγχρόνου, ὡς ἐλέχθη, ἐρμηνείας τούτου. Πράγματι, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἡμετέρα νομοθεσία, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1920 καὶ ἐντεῦθεν, ἐθέσπιζε διαρκῶς καὶ γενικωτέρας καὶ βαθυτέρας παρεμβάσεις εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν. Ὅλαι σχεδὸν αἱ παρεμβάσεις αὗται οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιεχομένου ἐκρίθησαν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων συνταγματικά. Ἡ παραδοχὴ αὕτη ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 4 καὶ τὴν ὅλην ἔννοιαν τοῦ Συντάγματος περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν δύναται νὰ ἐπιβληθῶσιν χάριν τῶν γενικωτέρων κοινωνικῶν συμφερόντων, σκοπῶν καὶ μέτρων ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Παραδείγματα τοιούτων παρεμβάσεων εἰς τὴν ἐλευθερίαν αἵτινες ἐκρίθησαν ὑπὸ τῆς νομολογίας συνταγματικά ἀναφέρομεν (3): 1) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως βιομηχανιῶν εἰς τὴν περιοχὴν νομοῦ Ἀττικῆς (4), 2) ἀπαγόρευσις καλλιέργειας καπνοῦ εἰς ὠρισμένα ἐδάφη καὶ περιφερείας τῆς χώρας (5), 3) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως βιομηχανίας ἢ βιοτεχνίας ἀνευ προηγουμένης διοικητικῆς ἀδείας (6), 4) ἀπαγόρευσις εἰσαγωγῶν ἀνευ ἀδειῶν, 5) διατιμήσεις πωλήσεως ἀγαθῶν, 6) ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως τραπέζης ἢ ὑποκαταστημάτων αὐτῆς ἀνευ ἀδείας τῆς διοικήσεως, 7) ὑπο-

1) Βλ. Σ. Ε. 583/30, 617 33, 1072 48, 598 53 κλπ.

2) Βλ. περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας Α. Σβώλου - Γ. Βλάχου, τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Α' σελ. 324 ἐπ.

3) Βλ. καὶ Σ. Ε. 94 48, 143 45, 1412/46, 1436/49, 2106 52, 2266/52 κλπ.

4) ν. 2176/1952, Σ. Ε. 1507 1953.

5) ν. 5112/1931, 5166 1931.

6) ν.δ. 15-1-1935. Παγία νομολογία τοῦ Σ. Ε.

χρέωσις προτιμήσεως προϊόντων πρὸς ἐνίσχυσιν ὠρισμένων κλάδων παραγωγῶν (1), 8) κανονισμὸς ἐπιτοκίου καταθέσεων παρὰ Τραπεζαίαις, κλπ. Ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τοῦ Συνταγματικοῦ νόμου καὶ δὴ κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ διατάξεις ἐγένετο δεκτὴ ἡ σχετικότης τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὁμῶς ὅτι :

1) Οἱ περιορισμοὶ δύνανται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐπιβάλλωνται μόνον διὰ νόμου (2).

2) Οἱ περιορισμοὶ ἐπιβάλλονται διὰ γενικοῦ κανόνος δικαίου καὶ κατὰ γενικά κριτήρια δημοσίου ἢ κοινωνικοῦ συμφέροντος (3).

3) Οἱ περιορισμοὶ δὲν δύνανται νὰ καταλύσουν ἢ νὰ μεταβάλουν κατὰ τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα αὐτῆς τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Δὲν δύνανται συνεπῶς νὰ καταστή ἡ οἰκονομία ὀλοκληρωτικῶς κρατικὴ.

4) Διὰ περιορισμῶν δύνανται ὀλοσχερῶς νὰ καταλυθοῦν ὠρισμένα ἀτομικὰ δικαιώματα προκειμένου νὰ ἱκανοποιηθῇ οὕτῃ αὕτη ἡ ἐλευθερία ἢ τὸ γενικὸν συμφέρον τοῦ συνόλου. Οὕτω εἶναι συνταγματικὸς ὁ νόμος περὶ ἀναγκαστικῆς συγχωνεύσεως τραπεζῶν (4), ἡ νομοθεσία περὶ ἀναγκαστικῆς διαχειρήσεως ἐπιχειρήσεων (5), περὶ μονοπωλιακῆς ἀσκήσεως τῶν ἀεροπορικῶν συγκοινωνιῶν (6) κλπ.

Ἐπιβάλλεται ὅθεν νὰ ἐξετάζεται ἐν ἐκάστη συγκεκριμένῃ περιπτώσει ὁ θεμιτὸς περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν οικονομικὴν ἀρμοδιότητα τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν. Κατ' ἀρχὴν δὲ τὰς ἀτομικὰς ἐλευθερίας μόνον ὁ νομοθέτης δύναται νὰ περιορίσῃ, ἡ δὲ διοίκησις μόνον κατ' εἰδικὴν καὶ συγκεκριμένην ἐξουσιοδότησιν τούτου, διὰ θεσπίσεως σχετικῶν κανόνων δικαίου. Πᾶς περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας διὰ διοικητικῆς πράξεως μὴ προβλεπόμενος ὑπὸ κανόνος δικαίου, κατὰ τὰ ἄνω τεθειμένα, εἶναι ἀντισυνταγματικὸς.

Ὁ κανὼν οὕτω ὅτι ἡ οικονομικὴ ἀπασχόλησις καὶ πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ἀρμοδιότητα, ὥστε πᾶσα ἀνάμιξις τῆς διοικη-

1) ν. 5426/1932, ν. 1440/1950.

2) Οἱ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀγαθῶν μόνον διὰ νόμου ἐπιβάλλονται : Σ. Ε. 1764/1957 ἐπὶ περιπτώσεως ἀπαγορεύσεως ὑπὸ τῆς Διοικήσεως χορηγήσεως ἀδειῶν κυκλοφορίας εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν αὐτοκινήτων. Σ. Ε. 272/1955, διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν, 943/1955, διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἐργασίας. Δύνανται ὁμῶς ὁ νόμος νὰ παράσχη συγκεκριμένην ἐξουσιοδότησιν πρὸς τὴν Διοίκησιν περὶ ἐπιβολῆς περιορισμῶν.

3) Σ. Ε. 2216/1951, — 2240/1951, — Α. Π. 493/1951, — Σ. Ε. 318/1952, — Σ. Ε. 1831/1955, 3/1956, 378/1956. Δεδικαιολογημένος ὁμῶς ὁ περιορισμὸς ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐργαζομένων. Σ. Ε. 1137/1954 : διὰ γενικῶν κανόνων καὶ ὄχι δι' ἀτομικῶν ρυθμίσεων.

4) Σ. Ε. 508/1953, ἐπὶ τοῦ ν. 2262/1953.

5) Σ. Ε. 1461/1957.

6) Σ. Ε. 3/1956.

σεως εἰς τοιαύτην δραστηριότητα νὰ συνιστᾶ προσβολὴν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρχήν. Κατὰ δύο μορφὰς ὅμως δύναται νὰ περιορισθῇ ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία : 1) διὰ τῆς ἐπιβολῆς διὰ γενικῶν κανόνων περιορισμῶν ἢ ἀπαγορεύσεων εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν, 2) διὰ τῆς ἀναλήψεως ὑπὸ τῆς δημοσίας διοικήσεως ὠρισμένης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος, δι' ἧς καταλύεται ἡ ἀλλοιοῦται ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς εἰς ὠρισμένον τομέα ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος.

Ἄλλ' οἷοσδήποτε τοιοῦτος κανὼν ἵνα ἔχη συνταγματικῶς δέον νὰ ἐξυπηρετῇ γενικόν τι συμφέρον καὶ δὲν ἀρκεῖ ἡ δικαιολογία τῆς προαπίσεως ἰδιωτικῶν συμφερόντων. Ὁ δικαστὴς εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ἐρευνᾷ τὸ διὰ τῆς διατάξεως ἐξυπηρετούμενον συμφέρον καὶ κρίνει ἐὰν ὁ δι' αὐτὸ περιορισμὸς ὑπερβαίῃ τ' ἀκράϊα ὅρια τῆς συνταγματικῶς σεβαστῆς ἐλευθερίας, τὴν αὐτὴν δὲ νομικὴν κρίσιν ἐνεργεῖ οὗτος καὶ ἐν τῇ συγκεκριμένη ἐφαρμογῇ τῆς διατάξεως διὰ τῆς διοικητικῆς πράξεως. Ἐνώπιον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν σκοπῶν τῆς κρατικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἢ δυσχέρεια τῆς δικαστικῆς κρίσεως ἐπαυξάνεται μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ὑφίσταται κίνδυνος, λόγῳ τῆς τυχόν ἀνοχῆς ἐκ μέρους τούτου τῶν ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀποφασιζομένων παρεμβάσεων, νὰ καταλυθῇ ἐκεῖνος ὁ κανὼν, ὁ τῆς ἐλευθερίας, ὃν ὁ δικαστὴς καλεῖται ἀκριβῶς ὡς θεμελιώδη νὰ διατηρήσῃ. Δύο ἐν τούτῳ κατευθύνσεις δύναται νὰ ποδηγετήσουν τὴν πορείαν τῆς νομολογίας :

1) ὅτι ἡ παρέμβασις ἔχει πάντως τὴν μορφήν τῆς ἐξαιρετικότητος, προκειμένης προσβολῆς βασικῶν ἐλευθεριῶν καὶ 2) ὅτι αὕτη δέον νὰ δικαιολογῆται διὰ δεδηλωμένους καὶ γενικωτέρους σκοποὺς δημοσίου, οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ τῶν κατευθύνσεων τούτων ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ἔτι ἀκόμη αὐστηροτέρα παρ' ἡμῖν, προκειμένου ἐλέγχου τῆς διοικητικῆς πράξεως, τῆς περιοριστικῆς τῆς ἐλευθερίας, ἐν σχέσει πρὸς τὸν νόμον καὶ τὸ Σύνταγμα (!).

2. Ἡ Ἀρχὴ τῆς νομιμότητος : Ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος, τουτέστιν ἡ ὑποταγὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν κανόνα τοῦ δικαίου, ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ διοικητικοῦ δικαίου. Ὑπὸ τὴν ἀνάπτυξιν ὅμως τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἣτις ἐπέβαλε τὴν παροχὴν ἐξουσιοδοτήσεων πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν διὰ τὸν κανονισμὸν τῶν σχετικῶν παρεμβάσεων, ἐπετάθη ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τούτην καὶ

1) Γενικῶς περὶ τῶν διαφορῶν μεταξύ ἀτομικῶν δικαιωμάτων κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων βλ. II. Mangoldt - E. Klein Das Bonner grundgesetz I 1957 σελ. 71 - 76 καὶ περαιτέρω περὶ τῶν grundpflichten σελ. 76 - 78.

ή προσπάθεια τοῦ δικαστοῦ πρὸς περιφρούρησιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἐντὸς τῶν αὐστηρῶν ὁρίων τοῦ νόμου καὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διοικητικοῦ δικαίου. Ἄφ' ἑτέρου ὅμως ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐκάμφθη μέσῳ τῆς δημιουργίας, δι' ἐξουσιοδοτήσεων τοῦ νόμου πρὸς τὴν διοίκησιν, εὐρυτάτων κύκλων διακριτικῆς εὐχερείας ἐντὸς τῶν ὁποίων αἱ ἐνέργειαι τῆς διοικήσεως παραμένουσιν κατὰ πολλὰ ἀνέλεγκτοι. Ἡ κάμψις αὕτη ὠδήγησε μέχρι τῆς δημιουργίας τῆς λεγομένης «κυβερνητικῆς λειτουργίας» ὡς γενικώτερον μετα εὐρυτάτης πρωτοβουλίας ἐκτελεστικῆς λειτουργίας ἀναφερομένης εἰς τὴν λήψιν μέτρων γενικῆς καὶ ἰδίᾳ οικονομικῆς πολιτικῆς. Ἐκάμφθη ὡσαύτως καὶ διὰ τῆς μέσῳ τῆς ἐξουσιοδοτήσεως θεσπίσεως ὑπὸ τῆς διοικήσεως ποικίλων εἰδικῶν κανόνων δικαίου εἰς οὓς πολλάκις δὲν ἀνευρίσκειται τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς γενικότητος ὅπερ παλαιότερον ἐχαρακτήριζε τὸν ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τιθέμενον κανόνα δικαίου (1). Τοῦτο ὑπῆρξεν περαιτέρω αἰτία ὅπως τὰ ὅρια μεταξὺ ἀτομικῶν καὶ κανονιστικῶν διοικητικῶν πράξεων συγχυθῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ θέσπισις ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῶν κανόνων τούτων νὰ διαφεύγη πολλάκις προηγουμένης σοβαρᾶς ἐπεξεργασίας (2).

3. Ἡ ἐννοια τῆς νομικῆς προσωπικότητος : Τὴν κατασκευὴν τῆς νομικῆς προσωπικότητος μετεχειρίσθη κατ' ἐξοχὴν τὸ οικονομικὸν διοικητικὸν δίκαιον προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὀργανῶσιν καὶ τὴν λειτουργίαν παρεμβατισμῶν οἷτινες εἰς χεῖρας τοῦ κράτους δυσχερῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτευθῶσιν. Δημόσια ἐπιχειρήσεις, κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις, ἀναγκαστικαὶ ἐνώσεις ἐπαγγελματιῶν, δημόσια ἔργα, ρυθμίσεις τῆς ἐμπορίας τῶν ἀγαθῶν, ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις καὶ τόσοι ἄλλοι σκοποὶ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἐξυπηρετήθησαν διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς αὐτονομίας τῆς νομικῆς προσωπικότητος μέσῳ δοτῆς αὐτῇ ἐξουσίας. Δύναται τις εἰπεῖν ὅτι ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσεται ἡ οικονομικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἐπὶ τοσοῦτον αὐξάνει ἡ διάσπασις τῆς ἐνότητος τῆς νομικῆς προσωπικότητος τοῦ κράτους εἰς περισσοτέρας προσωπικότητας.

1) Κατὰ τὸν Θ. Τσαῦσον, Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ πολιτικὸν δίκαιον, 1938, εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀνεύρεσις ἀμειβοῦς πράξεως τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας ὅσον καὶ ἀμειβοῦς πράξεως τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας. Βλ. τοῦ αὐτοῦ, Μελέται Διοικητικοῦ Δικαίου, 1958, σελ. 144.

2) Οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ Προϋπολογισμὸς Δημοσίων Ἐπενδύσεων ψηφίζεται μὲν ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ἀνευ ὅμως μεταβολῆς τινος, περαιτέρω δὲ ἡ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου οὐσιαστικὴ κατάρτισις καὶ πραγματοποιήσις τούτου ἀνήκει εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν Ὁμοίως ὁλόκληρος ἡ ρύθμισις τῆς πίστωσης διὰ διοχετεύσεως τῆς ἀποταμιεύσεως εἰς τὸν οικονομικὸν τομέα ἐπενδύσεων ἐνεργεῖται διὰ πράξεων τῆς Νομισματικῆς Ἐπιτροπῆς. Διὰ τὰ γενόμενα ζητήματα ἐν σχέσει πρὸς τὰς νέας ταύτας μορφὰς διοικήσεως βλ. Δ. Κ. Φαροῦ, Ἡ οικονομικὴ Διοίκησις τοῦ Κράτους, 1959.

Ἡ φύσις ὅμως τῆς νομικῆς προσωπικότητος, ὑπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν τείνει νὰ διαλευκανθῆ (1). Κατὰ βάσιν ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι ὑφίστανται συμφέροντα ἢ σκοποὶ κοινοὶ εἰς πολλὰ φυσικὰ πρόσωπα. Συνεπῶς αἱ ὁμάδες αὗται, ὡς κοινωνιολογικὰ φαινόμενα, διακρίνονται τῶν καθαρῶς ἀτομικῶν συμφερόντων. Ποία ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξύ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ συμφέροντος; Ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι συνυφασμένον μὲ τὸν φυσικὸν φορέα του καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς φυσικῆς ζωῆς τούτου. Τὸ συλλογικὸν ὅμως συμφέρον δὲν πρέπει νὰ παρεμποδίζεται ἀπὸ τὴν βούλησιν ἐνός, οὐδὲ δύναται συνήθως νὰ ἐξαντλήται μὲ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ὠρισμένων φυσικῶν προσώπων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη, ἡ ὑπὸ τοῦ ἴδιου συλλογικοῦ συμφέροντος ἐπιβαλλομένη, ὅπως τοῦτο καίτοι ἀπορρέει ἐκ βουλήσεων φυσικῶν προσώπων, ὅμως διότι ἀπορρέει ἐκ βουλήσεων πολλῶν, ἀναζητήσῃ ἴδιον ὑλικὸν φορέα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς κοινῆς βουλήσεως ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Οὕτω διὰ τῆς ἀποκτήσεως τοῦ φυσικοῦ φορέως τὸ συλλογικὸν συμφέρον ἀπελευθεροῦται ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φυσικοῦ προσώπου καὶ καθίσταται σκοπὸς καθ' ἑαυτὸν ὡς τὸν ἠθέλησεν ἡ κοινὴ βούλησις. Δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα οὐδὲν νομικὸν πλάσμα ἀλλὰ μόνον κοινωνικὸν φαινόμενον, ὅπερ ὁ νόμος τὸ ἀναγνωρίζει, τοῦ παρέχει τὴν τεχνικὴν νομικὴν βάσιν καὶ τὸ καθιστᾷ ἐνεργόν. Τοῦτο ἄλλωστε δὲν ἀπαιτεῖται νὰ γίνῃ εἰδικῶς ἀλλὰ καὶ γενικῶς, ὡς συνήθως συμβαίνει δυνάμει γενικῆς διατάξεως νὰ ἐπιτρέπεται ἡ δημιουργία νομικῶν προσώπων πάσης φύσεως. Τὸ προκαλοῦν τὴν συζήτησιν ἐν προκειμένῳ εἶναι πῶς τὴν συλλογικὴν βούλησιν ἐκφράζουν ὠρισμένα φυσικὰ πρόσωπα καὶ ἐκεῖθεν ἡ ἔρμηνεία περὶ πλάσματος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ζήτημα διαμορφώσεως καὶ ἔρμηνείας τῆς διαδικασίας, καθ' ἣν ἡ βούλησις τῶν πολλῶν μεταβιβάζεται καὶ πραγματοποιεῖται ὑπὸ ὠρισμένων φυσικῶν προσώπων. Π. χ. τὰ διοικοῦντα φυσικὰ πρόσωπα ἐκπληροῦν τὰς ἀποφάσεις συνελεύσεως τῶν ἐνδιαφερομένων ἢ διαχειρίζονται ὠρισμένην περιουσίαν δι' ὠρισμένον διαρκῆ σκοπὸν ἢ ἐκπληροῦσι ὠρισμένην ὑπηρεσίαν ὑπὲρ τοῦ συνόλου ἢ ὁμαδικοῦ σκοποῦ ἢ δίδουσι συγκεκριμένον περιεχόμενον εἰς ἐκεῖνο ὑπὲρ καθ' ἀρχὴν μία ὁμάς ἢ ἐν σύνολον ἀνθρώπων ἠθέλησε. Κοινωνικῶς τὸ συμφέρον τῆς ὁμάδος ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστερον φαινόμενον, ὅπερ τὸ δίκαιον, ἀπορρέον ἐκ τῆς κοινωνικῆς βουλήσεως, ἀναγνωρίζει καὶ κατοχυρώνει. Τὴν ἐκπλήρωσιν ἄλλωστε τῆς βουλήσεως ἐνός προσώπου παρ' ἄλλου δὲν ἀγνοεῖ τὸ δίκαιον, προβλέπον ταύτην εἰς πολλοὺς θεσμοὺς αὐτοῦ, ὡς τῆς ἐντολῆς κ.λ.π. Κατὰ συνέπειαν διαχωρισμὸς μεταξύ τῆς βουλήσεως τῶν πολλῶν καὶ τοῦ ἐκπροσώπου των δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁμάδος καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς προσπάθειας πραγματοποιήσεως τοῦ κοινοῦ σκοποῦ (2), θέτει

1) B. Chenot, L'organisation économique de l'Etat, σελ. 74.

2) Α. Τσοῦτσος. Ἡ Διοικητικὴ Ἐποπτεία ἐπὶ τῶν αὐτοδιοικουμένων ὀργανι-

μόνον ἐκάστοτε ζήτημα ἰκανότητος τῶν φυσικῶν φορέων νὰ ἐκπληρώ-
σουν τὴν βούλησιν τῆς ὁμάδος, τὸ συλλογικὸν συμφέρον.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἔχει ἔτι εὐχερεστέραν τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ν.
πρ. δ.δ. ἄτινα δὲν ἀποτελοῦν συνήθως τί ἄλλο παρά ἐκπλήρωσιν τῆς
βουλήσεως τῆς πολιτείας, τούτέστιν τῆς βουλήσεως τοῦ συνόλου, ἣν
ἐκφράζει ὁ νομοθέτης, πραγματοποιουμένην ὑπὸ ὠρισμένων φυσικῶν φο-
ρέων ταύτης πρὸς πραγμάτων διαφόρων συλλογικῶν τῶν πολιτῶν
συμφερόντων. Οἱ φορεῖς οὗτοι εἶναι κατ' οὐσίαν, κατὰ μεταβίβασιν ἐκ
μέρους τοῦ κράτους, ὄργανα τῆς κοινῆς βουλήσεως, ἀφοῦ καὶ τὸ κράτος
ἀποτελεῖ τὸ συνολικὸν νομικὸν πρόσωπον, τὴν κυρίαρχον βούλησιν τοῦ
συνόλου, ἣν ἐκφράζουν καὶ πραγματοποιοῦν ὠρισμένα φυσικὰ πρόσωπα.

Ἐν τούτοις ἡ καταγωγὴ τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἐὰν αὕτη
προῆλθεν ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς βουλήσεως ἢ ἐκ τῆς δημοσίας βουλήσεως,
ἐδημιούργησε τὴν διάκρισιν μεταξὺ νομικῶν προσώπων δημοσίου καὶ
ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ περαιτέρω τὸ ζήτημα ἐὰν μεταξὺ τῶν δύο τούτων
κατηγοριῶν ὑφίσταται καὶ τρίτη κατηγορία νομ. πρ. δημοσίου μὲν δι-
καίου ἀνευ ἀσκήσεως διοικήσεως ('). Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐγενήθη
ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν νομικῶν προσώπων τοῦ οἰκονομικοῦ δικαίου
καὶ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας περὶ τῶν ἐφαρμοστέων ἐπ' αὐτῶν κανόνων δικαίου.
Πράγματι ὁμως τὸ ζήτημα μόνον ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης πλευρᾶς
τίθεται ἥτοι τοῦ ποῖος ἐπὶ ἐκάστης ἐνεργείας νομικοῦ προσώπου ὁ ἐφαρ-
μοστέος κανὼν δικαίου καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς φύσεως τῆς νομικῆς
προσωπικότητος ἢ φύσεως σκοποῦ. Οἱ σκοποὶ εἶναι ἀπειροὶ καὶ ὁ νομο-
θέτης ἄλλους δύναται νὰ καταστήσῃ δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ ἄλλους
οὐχὶ ἢ ἀπλῶς νὰ προσδῶσῃ εἰς αὐτοὺς γενικώτερον κοινωνικὸν ἐνδιαφέ-
ρον ἢ οἰκονομικὴν σημασίαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὁμάδων
καὶ τῶν συλλογικῶν συμφερόντων. Δὲν ὑπάρχουν συνεπῶς καθ' ἑαυτὰ
κατηγορίαι νομικῶν προσώπων δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ὑπάρ-
χουν διακρίσεις κανόνων δικαίου, ἰδιωτικοῦ ἢ δημοσίου. Δύναται οὕτω
ἐν τῷ συνόλῳ ἢ ἐν μέρει ὡς πρὸς ὠρισμένας λειτουργίας ἢ πράξεις τὸ νο-
μικὸν πρόσωπον νὰ ὑπήχθῃ ὑπὸ κανόνας δημοσίου δικαίου. Ἐν τοιαύτῃ
περιπτώσει σύρονται ὅλαι αἱ συνέπειαι ἐκ τοῦ κανόνος τούτου, ὡς ἡ προσ-
βολὴ τῆς πράξεως ἐνώπιον τοῦ Σ. Ε. κ.λ.π. ('). Ἐὰν ὁ κανὼν δὲν ὑπήγα-

σμῶν 1955, σελ. 51, ἐνθα διατυποῦται ἡ ἐρμηνεία ὅτι ἡ νομικὴ προσωπικότης αὐτῆ-
κει εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ δικαίου ἐκπληροῦσα τὴν πρακτικὴν χρησιμότητα τῆς ἐμφα-
νίσεως τῆς ὁμάδος.

1) Μ. Στασινοπούλου, Δίκαιον διοικητικῶν πράξεων 1951, σελ. 72 ἐπὶ μ., 82
ἐπομ. καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφίαν.

2) Ἡ νομολογία τοῦ Σ. Ε. ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀποδεχθῆ ὅτι νομικὸν πρόσω-
πον ἰδιωτικοῦ δικαίου δύναται ὡς πρὸς ὠρισμένας αὐτοῦ λειτουργίας ν' ἀσκήσῃ δημο-
σίαν ἐξουσίαν τῶν σχετικῶν πρὸς ταύτην πράξεων αὐτοῦ ὑποκειμένων εἰς αἴτησιν
ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Σ. Ε.

γεν ώρισμένην πράξιν του ν. πρ. υπό κανόνα δημοσίου δικαίου, αλλά ιδιωτικοῦ, ὁ χαρακτηρισμός του κανόνος ὡς κοινῆς ὠφελείας δύναται νά συνεπάγεται ὠρισμένας μόνον συνεπείας ἀλλ' οὐχί τὰς αὐτάς πρὸς τὰς του κανόνος δημοσίου δικαίου. Τὸ ζήτημα οὕτω περιορίζεται εἰς τὸ θέμα τῆς διακρίσεως μεταξὺ κανόνων διοικητικοῦ καὶ κανόνων ιδιωτικοῦ δικαίου, κανόνων τούτέστιν διεπομένων εἰ μὴ ὑπὸ τῶν ἐξαιρετικῶν μέσων του δημοσίου δικαίου (').

4. Ἡ ἔννοια τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας : Ἡ ἔννοια τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας συνεδέθη πρὸς τὴν διάκρισιν μεταξὺ δημοσίου καὶ ιδιωτικοῦ δικαίου του πρώτου διέποντος μόνον τὴν διαχείρισιν τῆς δημοσίας διοικήσεως εἰς ἣν ἀνήκουν αἱ προνομίαι τῆς δημοσίας ἐξουσίας. Ἐφ' ὅσον συνεπῶς μία διοικητικὴ ἀρχὴ ἢ εἰς ὄργανισμός ἦσαν προικισμένοι διὰ τῶν προνομίων τῆς δημοσίας ἐξουσίας ἢ παρ' αὐτῶν ἀσκουμένη λειτουργία ἀπετέλει δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Ἐκτοτε ὅμως κατεβλήθη προστάθεια διακρίσεως τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας βάσει οὐσιαστικῶν κριτηρίων ἠτις ὅμως δὲν ἔχει καταλήξει εἰς θετικὴν τινα λύσιν (2). Τὴν σύγχυσιν ἐπέτεινεν καὶ ἐν τούτῳ ἡ διαρκῶς αὐξουσα ἀναγνώρισις ὑπὸ τῶν νόμων ὡς δημοσίων ὑπηρεσιῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν, αἵτινες ὅμως ἐλειτούργουν διὰ τῶν κανόνων του ιδιωτικοῦ δικαίου, ὡς καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς πρόσωπα ιδιωτικοῦ δικαίου τῆς ἀσκήσεως δημοσίων οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐντεῦθεν ἀπέρρευσαν ἐπιστημονικαὶ συζητήσεις καὶ διαρκεῖς διακυμάνσεις τῆς νομολογίας (3).

Οὕτω ἐπῆλθεν ἐκ βάσεων κλονισμός τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ πολλοὶ εἶναι οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι ἐκ τῆς ἐννοίας αὐτῆς οὐδὲν ἀπέμεινεν πλέον. Ὅ,τι ἀπομένει εἶναι ἡ διάκρισις μόνον ἐὰν ὠρισμένην γενικαὶ ἢ καὶ εἰδικαὶ λειτουργίαι, ἀνατεθειμένοι εἰς τὴν διοίκησιν ἢ καὶ ἄλλα πρόσωπα, δημοσίου ἢ ιδιωτικοῦ δικαίου, ἀσκούνται κατὰ κανόνας δημοσίου ἢ ιδιωτικοῦ δικαίου ἢτοι διαφόρους ἐκείνων οἵτινες διέπουν τὸ ιδιωτικὸν δίκαιον καὶ τὰς ιδιωτικὰς σχέσεις. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει νά διαπιστώσῃ σήμερον εἰς ἐκάστην περίπτωσιν ὁ ἑρμηνευτὴς καὶ ὁ δικαστὴς εἶναι ἐὰν ὠρισμένοι πράξεις ὑπήχθησαν ὑπὸ κανόνας ἐξαιρετικοῦ δικαίου ἢ οὐχί, ἀνεξαρτήτως τίς εἶναι ὁ φορεὺς ἐφαρμογῆς

1) Βλ. περὶ του ὅλου θέματος B. Chenot, op. cit. σελ. 74 ἐπ. 215 ἐπ.

2) R. Drago, La crise de la notion d'établissement public. 1950.

3) Περὶ του ὅλου ζητήματος τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας βλ. Corail, La crise de la notion juridique de service publique, 1955. Βλ. ἀνάλυσιν του θέματος ἐν Μ. Δένδια, Ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐννοίας τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐν Ε.Δ.Δ.Δ. 1957, σελ. 113 ἐπομ. ἐνθα διατυπῶται ἡ ἀντίληψις περὶ του νέου περιεχομένου του διοικητικοῦ δικαίου κατόπιν τῆς συμπερίληψεως ἐν αὐτῶ τῶν οἰκονομικῶν παρεμβάσεων καὶ ρυθμίσεων.

τοῦ κανόνος. Ἡ ὅλη δυσχέρεια τῆς λύσεως εἶναι δυσχέρεια ἐρμηνευτικῆ περὶ τοῦ ἐφαρμοστέου κανόνος δικαίου, ἥτις θὰ ἀντιμετωπισθῆ εἰς ἐκάστην συγκεκριμένην περίπτωσιν καὶ οὐχὶ διὰ ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν περὶ δημοσίας ὑπηρεσίας. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς διακρίσεως μεταξὺ κανόνων δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ διαπίστωσις περὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ κανόνος ἐκ τοῦ δημοσίου συμφέροντος ἢ ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ χρησιμοποίησις ὑπὸ τοῦ κανόνος μέσων δημοσίου δικαίου εἶναι τὸ κύριον διακριτικὸν γνώρισμα.

5. Ἡ ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας : Καὶ ἡ σύγχρονος δημοκρατία, οἷα καὶ ἡ ἡμετέρα, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, λειτουργούσης διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Ἐκεῖθεν ἀπορρέει καὶ ἡ θεμελιώδης συνταγματικὴ ἀρχὴ τῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους καθ' ἣν ἡ νομοθετικὴ λειτουργία ἀσκεῖται ὑπὸ ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος, ἀνοχὴ δὲ μόνον ὑπάρχει ὅπως δυνάμει ἐιδικῆς καὶ συγκεκριμένης νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τίθενται κανόνες δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἡ σύγχρονος δημοκρατία ἐν τῇ ἀναζητήσει μορφῶν ὀργανώσεως πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἠναγκάσθη ν' ἀνεχθῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν παροχὴν εὐρυτάτων ἐξουσιοδοτήσεων πρὸς τὴν διοίκησιν ὥστε αὕτη κατέστη παραλλήλως πρὸς τὴν Βουλὴν νομοθετικὸν ὄργανον (1). Ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δημιουργήσῃ πλῆθος μορφῶν συλλογικῶν ὀργανισμῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ἐκπροσωπήσεων αἵτινες μετέχουν εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν θέσπισιν τῶν κανονιστικῶν ρυθμίσεων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Οὕτω καταλύεται ἡ βασικὴ, κατὰ τὴν ἐννοίαν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἰσότης τῶν πολιτῶν ἐν τῇ συμμετοχῇ διὰ τῆς ψήφου των εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας, ἀφοῦ χορηγεῖται συμμετοχὴ εἰς ταύτην συλλογικῶν ὀργανώσεων καὶ τῆς διοικήσεως. Ἀλλὰ διασπᾶται καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς εἰς χεῖρας τοῦ κράτους πολιτικῆς ἐξουσίας (2).

6. Ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν : Περαιτέρω ἡ δημοκρατία ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ἥτις συνεπάγεται τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας μόνον ὑπὸ τοῦ

1) Οὕτω ὁ Προϋπολογισμὸς Δημοσίων Ἐπενδύσεων δυνάμει εὐρυτάτων ἐξουσιοδοτήσεων ἐκτελεῖται ὑπὸ τῆς διοικήσεως.

2) Κριτικὴν περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις αἵτινες κινοῦν τὰς βαθεῖας μεταμορφώσεις τοῦ συγχρόνου Κράτους ἐξελισσομένου εἰς λαοκρατικὸν ὄργανισμὸν περιορίζοντα τὰς παντοδυναμίας τῶν ἀρχουσῶν τάξεων διὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς αὐτοῦ βλ. Α. Σβώλου. Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ Πολιτεύματος, 1928, σελ. 83 ἐπόμε., 114 ἐπομ.

ἐκ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀπορρέοντος νομοθετικοῦ ὄργανου τοῦ ἐκφράζοντος ταύτην. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ἀσκήσεως ὑπὸ τοῦ κράτους τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θεσπίσεως τῶν παρεμβατικῶν κανόνων ἐπέφερε οὐσιώδη μετατόπισιν τῆς νομοθετικῆς ἀρμοδιότητος ἐκ τῶν νομοθετικῶν ὀργάνων πρὸς τὴν διοίκησιν, συνεργαζομένην στενῶς μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐκπροσωπήσεων καὶ τῶν σχετικῶν πλησίον αὐτῆς εἰδικῶν καὶ τεχνικῶν Ἐπιτροπῶν (1). Ὑπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὁ κανὼν δικαίου κατὰ μέγα μέρος ἔπαυσε νὰ ἀπορρῆ ἐκ τοῦ νομοθετικοῦ ὄργανου καὶ οὕτω ἡ ἔκφρασις τῆς βουλήσεως τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐνεργεῖται δι' ἄλλων ὀργάνων καὶ οὐχὶ τῶν ἀπορρέοντων ἐκ τῆς λαϊκῆς ψήφου, πλησίον τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας τεθέντων πρὸς κατεύθυνσιν ταύτης. Παρεμβάλλονται οὕτω ἐντὸς τῆς πολιτειακῆς λειτουργίας (2) ἄλλοι παράγοντες τῆς κοινωνικῆς καὶ δημοσίας ζωῆς, δι' ὧν γίνεται ἡ πραγμάτωσις τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Παραλλήλως δὲ πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ ὅτι καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία, πρὸ τῆς συγχύσεως λειτουργιῶν, ἐλαστικότητος ἀρχῶν, σχετικότητος καταστάσεων, ἀμφιβολίας περὶ τὰ ὅρια τοῦ κανόνος καὶ εὐρυτάτης διοικητικῆς διακριτικῆς εὐχερείας, ἡναγκάσθη ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἐφαρμοστέου εἰς τὰς ὑπὸ λύσιν ἀμφισβητήσεις δικαίου ν' ἀνατρέχῃ εἰς ἀγράφους ἀρχὰς δικαίου παρ' αὐτῆς μορφουμένας καὶ δι' ἀνωτέρας ἐρμηνείας ἐκ τοῦ δικαίου ἀντλουμένας (3).

7. Ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη: Κατὰ τὰς κρατούσας ἀρχὰς τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη ὑπάρχει ἢ ἐν τῷ προσωπῷ ἀτομικῶς ἐκάστου τῶν Ὑπουργῶν, διὰ τὰς ἰδίας του ἀρμοδιότητος ἢ τοῦ ὅλου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὡς συλλογικοῦ κυβερνητικοῦ ὄργανου. Ἐν τούτοις πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἐνὸς ἐκάστου Ὑπουργείου, τοὔτέστιν πρὸς ἄσκησιν τῆς ἀρμοδιότητος ἐνὸς ἐκάστου Ὑπουργοῦ, ἀπαιτεῖται ἡ προσαρμογὴ καὶ ὁ συνδυασμὸς ταύτης πρὸς τὰ γενικὰ μέτρα καὶ τὰς γενικὰς ἀποφάσεις τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, οὕτω δὲ ἡ ὑπουργικὴ ἀρμοδιότης ἐξαφανίζεται πολλάκις πρὸ

1) Περὶ τοῦ ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ κανόνος τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ συστήματος τῶν πολιτικῶν κομμάτων, βλ. M. Duverger, *Les partis politiques*, 1951, σελ. 432 ἐπὸμ.

2) Περὶ τῆς κανονιστικῆς ἐξουσίας ἐν Ἀμερικῇ καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν βλ. B. Schwartz, *Le droit, administratif americain* 1952, Chap. III, σελ. 51-80. Διὰ τὰ παρ' ἡμῖν βλ. Δ. Παπανικολάου: Ἡ Κανονιστικὴ ἀρμοδιότης τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος, 1954, ἰδίᾳ σελ. 45 ἐπὸμ.

3) Ὑπεστηρίχθη ἄλλωστε καὶ παρ' ἡμῖν, Ν. Μπουρόπουλος, Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοδοτικῆς λειτουργίας, 1951, σελ. 190 ὅτι δὲν ὑφίστανται κανὼν διάφορα περιεχόμενα μεταξὺ τῶν Κρατικῶν λειτουργιῶν καὶ ὅτι τὸ Κράτος ἀποτελεῖ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ Διοικητικὸν Κράτος.

τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τὴν ὅποιαν ὁμως ἀφ' ἑτέρου δὲν ἀναλαμβάνει οὐδὲ δύναται ν' ἀναλάβῃ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀκριβῶς διότι εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος μόνον τῶν οἰκονομικῶν Ὑπουργῶν. Ἐκείθεν αἱ διέξοδοι εἴτε τῆς ἐνισχύσεως τῆς θέσεως τοῦ «πρώτου Ὑπουργοῦ» Πρωθυπουργοῦ ἢ τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ ἢ τῆς δημιουργίας ἐδικῶν συλλογικῶν κυβερνητικῶν ἐξ Ὑπουργῶν ὀργάνων· ἀλλ' εἶναι λίαν ἀμφίβηλος ἢ συνταγματικότης καὶ ἡ συνέπεια πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτεύματος τῶν λύσεων τούτων αἵτινες ἐκδηλοῦσιν οὕτω ἀντίφασιν μεταξὺ τοῦ κλασσικοῦ σχήματος τῆς κυβερνήσεως τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους καθ' ἣν κατέστησαν οἱ Ὑπουργοὶ φορεῖς ἀποφάσεων μὴ ὑπ' αὐτῶν ἀτομικῶς καθοριζομένων. Διεσπάσθη οὕτω περαιτέρω ἡ κυβερνητικὴ ἐνότης τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ συνεσκοτίσθη ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ κρατήσασα μέθοδος τῆς συνεργασίας δύο ἢ περισσοτέρων Ὑπουργῶν ἐπὶ σκοπῷ λήψεως ἀποφάσεων ἐφαρμογῆς τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς μαρτυροῖ περὶ τῆς ἀνάγκης ἀντικαταστάσεως τῶν κλασσικῶν ὀργάνων κυβερνήσεως δι' ἄλλων ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου αἱ λύσεις αὗται καθιστῶσι χαλαρὰν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἡ ἄρνησις τοῦ ἐνὸς τῶν Ὑπουργῶν συνεπάγεται τὸ ἀδύνατον τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως.

8. Αἱ ἀρχαὶ τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως καὶ ἱεραρχίας κ.λ.π.

Ἡ ὀργανώσις τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ὡς αὕτη ἀπέρρευεν ἐκ τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ ὑπουργεῖα, κεντρικῶς καὶ περιφερειακῶς, ὀργανώσεως τῶν κλάδων τῆς δημοσίας διοικήσεως. Ἐκαστὸν Ὑπουργεῖον ἀποτελεῖ μίαν ἐνότητα ὑπηρεσιῶν ὀργανωμένην κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱεραρχίας, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀποφάσεως καὶ ἐλέγχου τοῦ Ὑπουργοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημοσίας οἰκονομικῆς διοικήσεως ἐπέφερε θεμελιώδεις διαταραχὰς εἰς τὰς βασικὰς ταύτας ἀρχὰς τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως.

Πρῶτον ἡ δημιουργία πλείστων ὄσων διοικητικῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπέβαλε τὴν ἀνάγκην ὀργανώσεως αὐτῶν ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς ὑπουργικῆς διαρθρώσεως. Ἡ μέθοδος τῆς νομικῆς προσωπικότητος δημοσίου δικαίου ἠκολοθηθῆ εἰς τοιαύτην ἀπεριόριστον σχεδὸν ἕκτασιν ὥστε, ὄχι μόνον μέγα μέρος κρατικῶν ὑπηρεσιῶν ἀσκοῦνται αὐτονόμως ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐπῆλθεν διάσπασις καὶ ἐτέρας θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως, ἣτις καὶ ἐκ τοῦ συντάγματος ἀπορρέει, τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ. Συνέπεια ἰδίᾳ τοῦ τελευταίου τούτου ἤτο ἡ θέσπισις ποικίλων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων, ἐπιβαλλομένων οὐχὶ ἐπὶ τοῦ συνόλου, ἀλλὰ ἐπὶ ἐδικῶν κατηγοριῶν πολιτῶν, πρὸς σκοποὺς ὁμως οὐχὶ ἀπολύτως ἀνταποδοτικούς, οὐδὲ ἐξηγηρετοῦντας ἐπιδιώξεις ὠφελούσας ἀμέσως τοὺς

βαρυνόμενους, π.χ. έργοδοτικά εισφοραί υπέρ κοινωνικής ασφάλισεως τών εργαζομένων. 'Υπό τήν τοιαύτην εξέλιξιν άνεπτυχθη μία νέα μορφή οικονομικών επιβαρύνσεων, σκοπούσα ούχι τήν έξυπηρέτησιν τών γενικών κρατικών σκοπών και μη δημιουργούσα έσοδον του γενικού προϋπολογισμού, αλλά τήν περίθαλψιν ειδικών συμφερόντων διαφόρων ομάδων και τάξεων ως κοινωνικών υποχρεώσεων τών έργοδοτών διά τους εργάτας, τών κτηματιών διά τά έγγειοβελτιωτικά έργα, τών εισαγωγέων διά τήν έσωτερικήν παραγωγήν τών παρ' αυτών εισαγομένων ειδών, τών καταναλωτών διά τήν όργανωσιν αγοράς τών προϊόντων και ούτω καθ' έξης (!).

Τοιοτοτρόπως διεσπάσθησαν αι άρχαί τής όργανικής ένότητος τών υπηρεσιών και τής Ιεραρχικής οργανώσεως τούτων ούτω δέ ο έλεγχος του 'Υπουργου μετετράπη κατά πολλά εις έλεγχον νομιμότητος. 'Η τελευταία αύτη μεταβολή έσημειώθη και έντός αυτών τούτων τών πλαισίων τής ύπουργικής οργανώσεως είτε υπό τήν μορφήν μεταβιβάσεως εις όργανα του 'Υπουργείου, συνήθως Γενικούς Διευθυντάς και Διευθυντάς ίδιας αποφασιστικής έξουσίας, έφ' ης ο 'Υπουργός μόνον έλεγχον νομιμότητος δύναται ν' άσκήση, είτε διά τής δημιουργίας έντός τής οργανώσεως του 'Υπουργείου τεχνικών και ειδικών συλλογικών όργάνων ών ή κρίσις άσκει αποφασιστικήν σημασίαν διά τήν άσκησιν τής 'Υπουργικής άρμοδιότητος.

Εις ταύτα δέον νά προστεθι ότι και ο τρόπος προσλήψεως και τά ουσιαστικά προσόντα μεγάλου μέρους τών δημοσίων υπαλλήλων έχουσιν ριζικώς μεταβληθι υπό τήν πίεσιν τής άναπτύξεως τών οικονομικών υπηρεσιών του Κράτους. 'Η πρόσληψις προσώπων βάσει ειδικών η προσωπικών προσόντων η κατεχόντων έπιστημονικάς και οικονομικάς γνώσεις, και η ένταξις αυτών κατά διαφόρους νομικάς σχέσεις θητείας, συμβάσεως, ιδιωτικού δικαίου, προσωρινότητος, κατέστη σύνηθες φαινόμενον εις τās διοικητικάς υπηρεσίας.

Τέλος και αι άρχαί του δημοσίου λογιστικού και του τρόπου εκτελέσεως τών δημοσίων έργων έχουν διασπασθι διά θεσπίσεως βασιικών παρεκλίσεων, επί πολλών άντικειμένων διαχειρίσεως του Κράτους.

9. 'Η έννοια τής έποπτείας (2) : 'Η κλασσική άντίληψις περι τών σχέσεων μεταξύ του κράτους και τών κατ' αυτονομίαν διοικουμένων νομικών προσώπων ήτο ή άπορρέουσα εκ τής άρχής περι τής

1) Βλ. Λ. Δερτιλή, 'Η άρχή τής φορολογικής δικαιοσύνης εις τά 'Ελληνικά Συντάγματα, 1951.

2) Α. Τσούτσου, 'Η Διοικητική 'Εποπτεία επί τών αυτοδιοικουμένων 'Οργανισμών, 1955.

ἀνεξαρτησίας κατ' ἀρχὴν ἐκάστης προσωπικότητος. Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἡμβλύνετο μόνον ἐκ τῆς ἐτέρας ἀρχῆς καθ' ἣν ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἐπιβάλλεται νὰ παρακολουθῆ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ κατευθύνῃ τὴν δραστηριότητα τῶν αὐτονόμων διοικήσεων. Ἐντεῦθεν ἡ σχέσις μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου καθωρίζετο ἀπὸ τοὺς κανόνας τοῦ ἐλέγχου, περιοριζομένου εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἐποπτείας, ἀναφερομένης σπανιώτερον εἰς ἔλεγχον οὐσιαστικόν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη οὐσιαστικὴ ἐποπτεία περιορίζετο εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, ἐπὶ σκοπῶν σεβασμοῦ καὶ διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ὑπὸ ἔλεγχον νομικῆς προσωπικότητος. Ἄλλ' ἤδη ὑπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αὐτονόμων οἰκονομικῶν διοικήσεων αἱ σχέσεις μεταξύ κράτους καὶ αὐτονόμου διοικήσεως καθίστανται τόσο στεναὶ ὥστε πολλάκις νὰ εἶναι δυσχερὴς ὁ καθορισμὸς μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνεται ἡ αὐτονομία τῆς ἐλεγχομένης προσωπικότητος ἢ ἐὰν πράγματι πρόκειται περὶ ἀληθοῦς αὐτονομίας. Καθορισμὸς ὑπὸ τοῦ Κράτους τῶν προσώπων ἅτινα διοικοῦσιν τὴν νομικὴν προσωπικότητα, δυνατότης ἀντικαταστάσεως τούτων, ἐξάρτησις οἰκονομικῆς τῆς δράσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου ἐκ τῆς χορηγήσεως τοῦ Κράτους, ἐξάρτησις τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐγκρίσεως τῆς κρατικῆς ἀρχῆς, καθορισμὸς παρ' αὐτῆς τοῦ πλάνου δράσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου, δυνατότης τέλος ἐπιβολῆς ὑποχρεωτικῶν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους εἰς τὸ νομικὸν πρόσωπον, τόσοι ἄλλοι συνδυασμοὶ ἐλέγχων καὶ ἐξαναγκασμῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων καθιστῶσι λίαν ἀμφίβολον τὴν νομικὴν σημασίαν τῆς ἀναγνωριζομένης νομικῆς προσωπικότητος. Καθίσταται οὕτω ἤδη δευτερευούσης σημασίας ἡ χρησιμοποίησις τῆς κλασσικῆς νομικῆς καταστάσεως τῆς νομικῆς προσωπικότητος ἔναντι τῶν συγχρόνων μεθόδων τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως δι' ἃς προέχει ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς διὰ τῆς θεσπιζομένης λειτουργίας ἀναλόγως τῆς ὁποίας δύναται νὰ διασπασθῶσιν ὑπηρεσίαι ἀποκεντρωτικῶς ἢ νὰ συγχωνευθῶσιν διαδικασίαι δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου καὶ δὴ ἄνευ ἀποδόσεως σημασίας εἰς τὰς κλασσικὰς ἐννοιολογικὰς διακρίσεις καὶ νομικὰς κατασκευάς.

10. Ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου (!): Τὰ λεχθέντα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῶν σχέσεων μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου. Κατὰ τὰς κρατούσας παλαιότερον ἀρχὰς τὰ νομικὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου ἤσκουν ἐλευθέρως τὰς δραστηριότητας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν, τῆς κρατικῆς ἐποπτείας περιοριζομένης κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ἐλάχιστον, κυρίως διὰ

1) Βλ. Γ. Παπαχατζῆ, Ἡ Ἐποπτεία τῆς Κρατικῆς διοικήσεως ἐπὶ τῶν ἱδρυμάτων ἰδιωτικοῦ δικαίου, 1941 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου» 1941).

του ὑπὸ τῆς νομοθεσίας καθορισμοῦ τῶν γενικῶν κανόνων τῶν διεπόντων τὸ καθεστῶς τῶν προσώπων τούτων. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις νομικῶν προσώπων ἰδιωτικοῦ δικαίου οἰκονομικῶν σκοπῶν, τούτέστιν δράσεως γενικωτέρας σημασίας, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγεφύρωσεν τὸ χάσμα τῆς παλαιᾶς διακρίσεως μεταξύ νομικῶν προσώπων ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίας διοικήσεως καὶ ἐντεῦθεν μετέβαλε τὴν σχέσιν τοῦ κράτους πρὸς τὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἐλεγχος καὶ ἐποπτεία, λαμβάνοντες πολλὰκις τὴν μορφήν συνεργασίας μεταξύ κράτους καὶ νομικῶν προσώπων ἐπέκνωσαν τὰς σχέσεις μεταξύ τούτων καὶ ἀντιστοίχως ἐμείωσαν τὴν παραδεδομένην ἀνεξαρτησίαν τῶν ἰδιωτικῶν προσώπων. Τοῦτο ἀπέτελεσεν περαιτέρω βᾶσιν τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς νέας ἀρχῆς ἐν τῇ κρατικῇ δράσει περὶ ἧς ἡ ἀμέσως κατωτέρω.

11. Ἡ συνεργασία τοῦ κράτους μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων : Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ συνεργασία τοῦ κράτους μετὰ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων ὡς ἐκπροσωπήσεων τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων, οἰκονομικῶν καὶ ταξικῶν (1). Τὴν συνεργασίαν αὐτὴν ἐπέβαλεν αὕτη αὕτη ἡ πολιτικὴ τοῦ παρεμβατισμοῦ εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, ἥτις ἀναγκαίως δημιουργεῖ ἐπαφὰς μεταξύ δημοσίων ὀργάνων καὶ ὀργάνων τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας. Αἱ ἐπαφαὶ αὗται εἶναι ἀναγκαῖαι ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προπαρασκευὴν καὶ τὴν μελέτην αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ δημοσία διοίκησις παρεμβαίνουσα ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ καὶ ἐν ἑαυτῇ τὴν παρέμβασιν τοῦ ἰδιωτικοῦ παράγοντος (2). Οὕτω ἡ διοικητικὴ δράσις διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ δημοσίου συμφέροντος οὐ εἶναι φορεὺς ἀποδέχεται τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος ἢ καὶ ἀκόμη ἀναθέτει τὴν πραγματοποίησιν ἐν μέρει τοῦ δημοσίου συμφέροντος εἰς τὸν ἰδιωτικὸν φορέα. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς γεννᾶται ἓνα ἀκόμη πρόβλημα, τὸ τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος ὅπερ ἀναλαμβάνη νὰ λύσῃ πολλὰκις τὸ κράτος ἐπιβάλλον τὴν ἀναγκαστικὴν ὀργάνωσιν τούτου. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη βῆμα εἰς τὴν προσέγγισιν μεταξύ ὀργάνων τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ εἰς τὴν κατάτησιν τῆς δημοσίας ἐξουσίας ἥτις ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δημοκρατίαν (3).

1) Βλ. Α. Σβώλου, Τὰ προβλήματα τῆς Κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, 1931, σελ. 20. Ἡλ. Κυριακοπούλου, Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου, 1930, σελ. 57 ἐπ. — Β. Ι. Γ., Méthodes de collaboration κ.λ.π., 1940.

2) Η. Κυριακοπούλου, Ἑλληνικὸν Διοικητικὸν Δίκαιον, 1947, Β', σελ. 44—45.

3) Λίαν ἐνδιαφέροντες ἀπὸ ἀπόψεως ταύτης, εἶναι οἱ ἐν Ὁλλανδίᾳ καὶ Βελγίῳ θεσπισθέντες θεσμοὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανισμῶν κατὰ κλάδους ὀργανωμένοι ἐξ ἐκπροσώπων ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατῶν οἵτινες ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κράτους ρυθμί-

12. **Ἡ εὐθύνη τοῦ κράτους :** Δέν εἶναι ἀνάγκη τέλος νά ὑπομνησθῆ ἡ διεύρυνσις τῆς ἀρχῆς τῆς εὐθύνης τοῦ κράτους, ἀκόμη καί ἄνευ πταίσματος τῶν ὀργάνων αὐτοῦ. Ἐγένετο οὕτω δεκτὴ, ὄχι ὅμως παρ' ἡμῖν ἀκόμη, ἡ εὐθύνη τοῦ κράτους διὰ νέα παρ' αὐτοῦ λαμβανόμενα μέτρα προκαλέσαντα εἰδικὴν καὶ ἐξαιρετικὴν ζημίαν μέτρα ὅμως ἄτινα καθ' ἑαυτὰ δέν ἦσαν παράνομα. Ἡ θεμελίωσις τῆς εὐθύνης ταύτης ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ὡς συνεισφερόντων εἰς τὰ δημόσια βάρη ὥστε κατὰ συνεκδοχὴν νά μὴ εἶναι νοητόν ὅτι τὸ κράτος διὰ τοῦ παρεμβατισμοῦ εἶναι ἐπιτρεπτόν νά προκαλέσῃ ἐξαιρετικὴν ζημίαν εἰς τινὰ μόνον ἄτομα κατ' ἐξαιρέσειν τῶν λοιπῶν (!).

13. **Τὰ κεκτημένα δικαιώματα :** Μία ἀκόμη συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ συγχρόνου κράτους εἶναι καὶ ἡ μεγαλυτέρα εὐχέρεια τῆς ἀνατροπῆς καὶ μεταβολῆς τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων καὶ ἐνόμων καταστάσεων (2) καὶ ἡ παράλληλος πληθῶρισις τῶν ἀναδρομικῶν νόμων.

14. **Ἡ Διεθνῆς συνεργασία :** Μία τέλος ἀκόμη μεταβολὴ εἰς τὰς παραδεδειγμένας ἀρχὰς τοῦ δημοσίου δικαίου εἶναι ἡ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας τῆς πολιτείας εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Καὶ ἐδῶ ἀνεπτύχθησαν μορφαὶ οἰκονομικῆς συνεργασίας μεταξύ τῶν κρατῶν μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον αἰτίνες κατέδειξαν ὅτι ἡ θεωρία τῆς κρατικῆς διεθνούς κυριαρχίας εἶναι ψευδῆς καὶ ὅτι αἱ πολιτεῖαι ὑπόκεινται διαρκῶς καὶ περισσότερο εἰς ἓνα ὑπέρτατον τούτων κανόνα δικαίου (3).

ζουσι ἀναγκαστικῶς πλείστα θέματα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τοῦ κλάδου. Βλ. σχετικῶς R de Vrieschauer, L'organisation professionnelle en Belgique, 1950.

1) Βλ. Φ. Βεγλερῆ, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς νομολογίας περὶ τὸ Δημόσιον Δίκαιον, 1955, σελ. 299-307, ὅπου καὶ ἀνάλυσις ἀποφάσεων τοῦ Conseil d'État ἀναφερομένων εἰς κρατικούς παρεμβατισμούς εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα.

2) Περὶ τοῦ ὅτι ἡ νομοθετικὴ πολιτικὴ (gesetzgebung politik) δέν περιορίζεται ὑπὸ οὐδενὸς νομικοῦ κανόνος περὶ σεβασμοῦ τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων, πλὴν προκειμένου περὶ τῆς ἐμπραγμάτου ἰδιοκτησίας βλ. Ν. Ν. Σαρίπολος, Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον Τόμ. Γ', 1918, σελ. 172 ἐπόμεν.

3) Scelle. Cours de Droit international public, 1948, σελ. 94-104. Περὶ τῶν διεθνῶν ὀργανώσεων οἰκονομικῆς συνεργασίας, βλ. J. H. L'Huillier, Théorie et pratique de la coopération économique internationale, 1957. βλ. sur le dépassement de l'idée de la nation B. Chenot, Droit public économique, 1957 - 1958, I, σελ. 3.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὑπὸ τοῦ κ. ΑΘΑΝ. Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ι. Γ Ε Ν Ι Κ Α

Ἡ διὰ πρώτην φοράν μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον συνειδητοποίησις τοῦ προβλήματος τῶν καλουμένων «ὑπαναπτύκτων χωρῶν», συνειδητοποίησις προσλαμβάνουσα ὅλον ἐν τὴν μορφήν τοῦ ἑγχρώμου ἔθνικισμοῦ, ἔθεσε μὲ ἰδιαιτέραν ὀξύτητα εἰς τὴν οἰκονομικὴν προβληματικὴν ἐν νέον θέμα: Τὸ θέμα τῆς γεωγραφικῆς ἀσυμμετρίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Αὐτοϊκανοποιουμένη μέχρι τότε ἡ οἰκονομικὴ θεωρία μέσα εἰς τὸν μῦθον τῆς αὐτομάτου ἰσορροπίας καὶ τῆς «φυσικῆς ἀρμονίας», εἶδε μετὰ τὸν δεύτερον πόλεμον, ὄχι ἄνευ ἐκπλήξεως, νὰ διανοίγεται ἐνώπιόν της τὸ χάος τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων καὶ τῶν διαρκῶς ἐντεινομένων διαφοροποιήσεων (1), τὸ ὅποϊον διέψευδε τὸ τεχνητὸν οἰκοδόμημα τῆς παγίας ἰσορροπίας καὶ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν σταθερότητα τῶν συστημάτων, τῶν ὁποίων ἀπετέλει τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν δικαίωσιν. Τὰ γεγονότα ἐξεβίασαν τὴν αὐτοσυνειδησιν. Καὶ ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ θεωρία, ἐγκαταλείπουσα ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τὰ παλαιὰ πρότυπα, ἤρχισεν, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «μακροοικονομικῆς» ἀναλύσεως νὰ προβαίνει εἰς ριζικωτέρας μεταβολὰς τῆς δομῆς τῆς σκέψεώς της, ἀποδεχομένη τὴν ἀνάγκην μιᾶς τρόπου τινος μακροτοπικῆς καὶ μακροχρονικῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Ἄν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἐξεπόρθησεν τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν ἀπὸ τοῦ ὄχυρου τῆς αὐτομάτου ἀρμονίας καὶ τῆς πλήρους «οὐδετερότητος» τοῦ κράτους, ὁ δεύτερος πόλεμος τὴν ἐξηνάγκασε νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τῶν

1) Συνεπεία τῆς θεαματικῆς προόδου τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως τοῦ μέσου ἀνθρώπου εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὸ εὐρύτερον τμήμα τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὰς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς ἠξάνετο πολὺ ταχύτερον, πιστεύεται ὅτι σήμερον εἶναι κατώτερον τοῦ ἐπίπεδου τοῦ 1913 καὶ τοῦτο ἴσως κατώτερον τοῦ 1900. Ὁρ. H. W. S i n g e r Economic Progress in Underdeveloped Countries, Social Research, March 1949, σελ. 2.

προσωρινών αιτίων τῶν κυκλικῶν διαταραχῶν, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μονιμωτέρων αιτίων τῶν διαρθρωτικῶν διαταραχῶν. Ἡ μελέτη τῶν οικονομικῶν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν γίνεται οὕτω βαθμηδὸν τὸ νέον ἀντικείμενον τῆς συγχρόνου οικονομικῆς θεωρίας.

Ἄλλ' ἅπασι κατεκτήθη ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς δυσαναλογίας τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως κατὰ κράτη, αὐτομάτως ἦτο φυσικὸν νὰ γίνῃ ἐφαρμογὴ τῆς καὶ εἰς τὰς ἐνδοκρατικὰς ἀνισότητας καὶ τὰς διαφοροποιήσεις τῶν γεωγραφικῶν περιοχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας. Οὕτω, περίπου ταυτοχρόνως, ἀρχίζει καὶ ἡ διερεύνησις τῶν αιτίων τῶν περιφερειακῶν ἀσυμμετριῶν ἐντὸς τοῦ κράτους πρὸς τὸν σκοπὸν μιᾶς προγραμματισμένης προαγωγῆς συμμέτρου κατὰ τὸ δυνατόν ἀναπτύξεως. Παρὰ τὴν μεγάλην τῆς ἐν τούτοις σημασίαν διὰ τὴν καθολικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς κρατικῆς οἰκονομίας, ἡ περιφερειακὴ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις (regional analysis) εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον, ὄχι μόνον λόγῳ μὴ διαμορφώσεως εἰσέτι μιᾶς ἐνιαίας θεωρητικῆς στάσεως, ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἐλλείψεως τῶν ἀπαραιτήτων στατιστικῶν δεδομένων. Τὸ μέχρι τοῦδε δι' ἄλλους ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς συγκεντρούμενον στατιστικὸν ὕλικόν εἶναι δυσκόλως χρησιμοποιήσιμον διὰ τοπικὰς ἀναλύσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶχον ἀνάγκην στοιχεῖν ἐπὶ τοῦ τοπικοῦ εἰσοδήματος, τοῦ τοπικοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν, λεπτομερεστέρας συλλογῆς τῶν πληθυσμιακῶν ἐξελίξεων, ἀκόμη καὶ τῶν πινάκων τοῦ Leontief κατὰ περιοχάς (!).

Ἡ ὀξύτης ἐν τούτοις μετὰ τῆς ὁποίας προβάλλει τὸ ζήτημα, καθιστᾷ ἀναγκαίαν, ἔστω καὶ τὴν δι' ἐμμέσων προσεγγίσειν, διερεύνησιν τοῦ θέματος.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας ἡ οἰκονομία, ἂν δὲν εἶναι μὲ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ ὅρου «ὑπανάπτυκτος», δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, ἡ διερεύνησις τῆς τοπικῆς ἀσυμμετρίας τῆς ἀναπτύξεως ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν. Πρῶτον διότι εὐρίσκεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐνώπιον μιᾶς προσπάθειας μακροετοῦς προγραμματισμοῦ ὃ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοήσῃ εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς του σκοποὺς τὴν συστηματικὴν διάθεσιν μέσων διὰ μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἰσοζυγῆ προώθησιν. Δεύτε-

1) Ὁρ. M. Carrère: Note sur l'Analyse Regionale (εἰς Étude et Conjoncture), Mars 1956, τ. 3, σελ. 254. Μία ἀξιόλογος μελέτη περιφερειακῆς οἰκονομίας ἐν Ἑλλάδι ἢ Ireland G. Allbough: (Crete, a case study of an underdeveloped area, Princeton 1953. Εἰς μίαν γενικὴν ἀνάλυσιν τῶν προβλημάτων τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν προβαίνει ὁ O. H. E. εἰς τὴν μελέτην του: Problems of regional development and industrial location in Europe, ἐν Economic Survey of Europe 1953 (part III), σελ. 92-94 (Τουρκία), 103-104 (Ἑλλάς), 121 (Γιουγκοσλαβία), 123-140 (Ν. Ἰταλία) κλπ. Γενικωτέραν ἐπισκόπησιν τῶν θεωριῶν περὶ χώρου ὁρ. εἰς C. I. aude Ponsard: Histoire des theories économiques, Paris 1958.

ρον διότι εις τὴν Ἑλλάδα ἡ περιφερειακὴ δξυτάτη ἀνισομέρεια τῆς κατανομῆς πόρων καὶ εἰσοδήματος καὶ ἡ ὅλον ἐντεινομένη ἀσυμπτωσία των δὲν ἀποτελοῦν ἐντοπισμένον ἢ περιορισμένης σημασίας φαινόμενον, ἀπλῶς διαταρακτικὸν τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας, ἀλλ' εἰσέρχονται καιρῶς εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου οἰκονομικοῦ μας προβλήματος καὶ εἶναι ὀργανικῶς συνυφασμένα μετὰ τὴν οὐσίαν του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐπίλυσις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος νὰ ἐπηρεάζεται κατὰ τινὰ τρόπον ἀπὸ τὴν παρουσίαν τῶν τοπικῶν αὐτῶν ὑπερβολικῶν ἀνισοτήτων ἀναπτύξεως. Ἐὰν ὁ χαμηλὸς βαθμὸς παραγωγικότητος καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς μέγεθος τῆς ἀγορᾶς ἀποτελοῦν διὰ τὴν Ἑλλάδα τοὺς ἰσχυροτέρους ἴσως κρίκους, ποὺ συνθέτουσιν τὸν φαῦλον κύκλον τῆς ὑπαναπτύξεως, ἡ ἐντονος περιφερειακὴ ἀνισότης ἀποτελεῖ τὸν κοινὸν παρονομαστήν καὶ τῶν δύο αὐτῶν συντελεστῶν. Ὅσον μεγαλυτέρα καὶ βαθυτέρα καθίσταται αὕτη —καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τείνει μετὰ ἐπιταχυνομένην διαδικασίαν νὰ μεγαθύνεται— τόσο θὰ ὑποπολλαπλασιάζεται ὁ δείκτης τῆς παραγωγικότητος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀγορᾶς, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπομακρύνεται ἀντὶ νὰ προσεγγίζεται τὸ ὄνειρον τῆς παραγωγικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς χώρας.

Θὰ προσπαθῆσω μετὰ τὰ ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ εἰς τὴν διάθεσίν μου στοιχεῖα νὰ δώσω μίαν εἰκόνα τῶν τοπικῶν διαφορισμῶν, τῶν αἰτίων καὶ τῶν συνεπειῶν των διὰ τὴν χώραν μας καὶ νὰ διαγράψω μερικὰ ἀπὸ τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου πρόσφορα μέσα μιᾶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, τεινούσης εἰς τὴν ἀμβλυσίν των. «Εὐδαίμονα δὲ πολιτείαν» τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, «οὐκ εἰς μέρος τι βλέψαντας δεῖ λέγειν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς πολίτας» (Πολ. 1,1329,25).

II. Η ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΩΝ

Ἡ ἐντὸς ἐνὸς κρατικοῦ χώρου διαδικασία τοῦ διαφορισμοῦ εἰς πλουσίας καὶ πτωχὰς περιοχὰς δὲν ἀκολουθεῖ πολὺ διάφορον δρόμον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ ἡ διαδικασία τοῦ χωρισμοῦ τῶν κρατῶν εἰς πλούσια καὶ πτωχὰ, εἰς ἀνεπτυγμένα καὶ μὴ. Ἀναμφιβόλως ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἐθνικῶν τμημάτων ἐνὸς κράτους ὑπῆρχον ἀποστάσεις εἰσοδήματος καὶ ἀναπτύξεως ὀφειλόμεναι εἴτε εἰς τὴν διαφορὰν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, εἴτε εἰς ἔδαφολογικάς, κλιματολογικάς ἢ ἱστορικάς συνθήκας. Κατὰ κανόνα αἱ περιφερειακαὶ αὐταὶ διαφοροποιήσεις, τῶν ὁποίων τὰ αἷτια πιθανὸν νὰ ἦσαν μόνιμα, πιθανὸν προσωρινά, προεκάλλουν μίαν κατανομήν, μὴ ἀφισταμένην οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸ περίφημον σχῆμα τοῦ Heinrich von Thünen. Οἱ διαφορισμοὶ ὁμως οὗτοι δὲν παραμένουν στατικοὶ καὶ πάγιοι. Ἐντείνονται εἰς μίαν συνεχῆ συσσωρευτικὴν κυκλικὴν διαδικασίαν, προκαλουμένην συνεπεῖα μεταβολῶν εἰς τὴν παραγωγήν, εἰς τοὺς ὅρους τοῦ ἐμπορίου ἢ ἀλλαγῶν, εἰς τρόπον ὥστε μίαν ἐπιτυχίαν

νά ἔχη πολλαπλασιαστικὰς συνεπείας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ μία ἀποτυχία. «Οὐδὲν ἐπιτυχάνει ὅπως ἡ ἐπιτυχία» (1). Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως, ὅτι ἡ ὅλη οἰκονομικὴ λειτουργία θὰ ἀφίνετο εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀγορᾶς, ἄνευ ἐντόνου καὶ συστηματικῆς κρατικῆς παρεμβάσεως. Ἡ ἀνάπτυξις ἐνὸς τοπικοῦ κέντρου, ὀφειλομένη εἰς ποικίλα αἷτια, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἐνδέχεται νὰ μὴ ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ ἄλλας ὁμοιογενεῖς περιφέρειας, καθίσταται πόλος ἔλξεως, ἢ πόλος ἀναπτύξεως ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Perroux (2) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀγῆ συνήθως εἰς ὑποστολὴν τῆς ἀναπτύξεως ἄλλου κέντρου, ὅπως ἀκριβῶς ἐν Ἑλλάδι συνέβη μὲ τὴν Λάρισα καὶ τὸν Βόλον. Τὴν συσσωρευτικὴν αὐτὴν διαδικασίαν πραγματοποιοῦν ἢ μετατόπισις ἐργασίας, κεφαλαίου ἢ τὸ ἐμπόριον. Ἡ ἄνοδος τοῦ κέντρου τούτου, διευρύνουσα τὰς δυνατότητας ἀπασχολήσεως, προκαλεῖ προσέλκυσιν ἐργατικῶν χειρῶν, αἱ ὁποῖαι τονῶνουν τὴν ζήτησιν τῆς ἀναπτυσσομένης περιοχῆς, ἐνῶ ἀπογυμνῶνουν ἀπὸ παραγωγικὰ καὶ δυναμικὰ στελέχη μίαν ἄλλην ἐμφανίζουσαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὑψηλότεραν γονιμότητα, ἐντεινωμένης οὕτω τῆς δυσαναλογίας δημιουργουμένου κεφαλαίου καὶ ἐργασίας εἰς τὴν ἐν λόγω περιοχὴν. Εἰς εὐρείαν κλίμακα παρετηρήθη τὸ φαινόμενον τοῦτο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεγάλης μεταναστεύσεως εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὴν πενίαν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἀναπτυσσόμενον κέντρον καθίσταται ταυτόχρονως πόλος ἔλξεως τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον, εὐρίσκον μεγαλύτεραν παραγωγικότητα εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ἐγκαταλείπει βαθμιαίως τὴν ἀτονοῦσαν περιφέρειάν του. Εἰς τὸν πόλον αὐτὸν ἢ ἐντονωτέρα ἐπένδυσις προκαλεῖ αὐξήσιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ περαιτέρω διεύρυσιν τῶν περιθωρίων ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως. Ἀντιθέτως εἰς τὴν πτωχὴν περιοχὴν, ἡ προσφορά καὶ ἡ ζήτησις ἀποταμιευτικοῦ κεφαλαίου περιορίζεται, αἱ δὲ τράπεζαι ἀποτελοῦν, ὡς λέγει ὁ Myrdal (3) «σιφώνια» τὰ ὁποῖα ἀπορ-

1) Gunnar Myrdal. Development and Under-Development. A Note on the Mechanism of National and International Economic Inequality, Cairo 1956, σελ. 27. Ὁμοίως τοῦ ἰδίου, Economic Theory and Under-Developed Regions, London, 1957.

2) «Pôle de croissance», ὅρος χρησιμοποιούμενος διὰ τὴν προβολὴν τῆς ἡγετικῆς σημασίας μίᾳς περιφέρειας ἢ ἐνὸς τοιμέως διὰ τὴν ἀνάπτυξιν, εἰς τὴν γαλλικὴν φιλοσοφίαν. Ὁρ. P. Perroux, Note sur la notion, «De pôle de croissance» matériaux pour une analyse de la croissance, cahiers de l'Institut de Science économique appliquée, série D, No 18, 1955. Ἡ λειτουργία τῶν πόλων ἀναπτύξεως συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὡς σύνολον κινητηρίων οἰκονομικῶν μονάδων ἀγῆ εἰς ὑποβιβασμὸν τῶν τιμῶν καὶ τοῦ κόστους ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, αὐξάνει τὴν ροὴν τῶν ἀνταλλάσσομένων ἀγαθῶν καὶ δημιουργεῖ νέαν καὶ κινητοποιεῖ τοὺς ἐν ἀδρανεῖα παραγωγούς καὶ καταναλωτάς.

3) Ἐνθ, ἀν., σελ. 28.

ροφούν τὰς καταθέσεις ἀπὸ τοὺς πτωχοὺς καὶ τὰς μεταφέρουν εἰς τὰς πλουσίας περιοχάς. Τὴν ἀλήθειαν τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς ἐπιβεβαιοῖ ἡ σημειωθείσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεταφορὰ κεφαλαίων ἀποθησαυρισμένων ἢ ἐκ ρευστοποιήσεως περιουσιακῶν στοιχείων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ βιβλία μεταγραφῶν, εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς τοποθέτησιν εἰς οἰκοδομὰς ἢ εἰς τὴν ἐξωτραπέζικὴν χρηματαγοράν. Τὸ δημιουργούμενον τότε ἐμπόριον ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐκβιομηχανίαν, διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν τῶν πτωχῶν περιφερειῶν καὶ ἀνταλλαγῆς ἐτοιμῶν βιομηχανικῶν εἰδῶν μὲ γεωργικά, ὑπὸ ὄρους μάλιστα ἐμπορίου τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλουν αἱ ἰσχυρότερα βιομηχανοποιηθεῖσαι περιφέρειαι, ὡς συνέβη μὲ τὴν Ἰταλίαν λ.χ. ὅπου τὰ βιομηχανικὰ κέντρα τῆς Βορείου Ἰταλίας ἐξηνάγκασαν τὰς νοτίους ἀγροτικὰς περιοχὰς εἰς ἄρσιν οἰασδῆποτε προστασίας μετὰ τὴν ἐνοποίησην καὶ μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἀκόμη δὲν ἔκλεισεν ἡ ψαλὶς ἀπολαμβάνομένων καὶ καταβαλλομένων διὰ βιομηχανικὰ εἶδη γεωργικοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ τῶν γεωργῶν τιμῶν. Τοιοῦτοτρόπως αἱ πτωχαὶ περιοχαὶ μένουν πτωχαὶ καὶ ἀγροτικαί. Ἡ αἰτιολογία τῆς πτωχίας τῶν ἀνευρίσκεται εἰς τὴν ταύτολογίαν: Γίνονται πτωχαί, διότι εἶναι πτωχαί (!). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία τῶν πλησσομένων περιοχῶν ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζῃ χαμηλὴν ἀπόδοσιν καὶ παραγωγικότητα ὡς ἀποδεικνύεται λ.χ. καὶ ἐν Ἑλλάδι μὲ τὴν βιομηχανικὴν περιοχὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὅπου ἡ γεωργικὴ παραγωγικότης εἶναι πολὺ ὑψηλότερα τῶν καθαρῶν γεωργικῶν περιφερειῶν. Τὸ ἀναπτυσσόμενον τέλος κέντρον δημιουργεῖ συσσωρευτικῶς διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν του κοινωνικὸν κεφάλαιον καὶ ἐξασφαλίζει τὰς ἀπαραιτήτους «ἐξωτερικὰς οἰκονομίας», ὀδικὸν δίκτυον, σιδηροδρόμους καὶ λοιπὰ μέσα μεταφορᾶς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ μέσα ἐκπαιδεύσεως καὶ περιθάλψεως, τὰ ὁποῖα διαφοροποιοῦν ἔτι περισσότερον τὰ ἐπίπεδα τῆς παραγωγικότητος μεταξὺ τοῦ ἀνερχομένου καὶ τοῦ ὑποχωροῦντος κέντρον. Ἡ διάστασις ἄγει περαιτέρω καὶ εἰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν δύο χωρῶν, ἀναγομένης εἰς τὸ πεδίου τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας (2).

Τὸ ὑποχωροῦν κέντρον εὐρίσκεται εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἀντιδράσῃ μὲ μόναν τὰς συνθήκας τῆς ἀγορᾶς. Δὲν τὸ ὠφελεῖ πλέον οὔτε τὸ γεγονός τῆς προσφερομένης παρ' αὐτοῦ εὐθηνῆς ἐργασίας, διότι αἱ ἀνύπαρκτοὶ εἰς τὴν περιοχὴν του ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι ἐπιβαρύνουν αἰσθητῶς τὴν ἤδη χαμηλὴν παραγωγικότητα, κατερχομένην ἀκόμη περαιτέρω λόγῳ

1) R. Nurkse. Some Aspects of Capital Accumulation in Underdeveloped Countries, Cairo 1952. Τοῦ ἰδίου. Problems of Capital formation in Underdeveloped Countries, Oxford 1953, σελ. 4, ἐξ.

2) A. O. Hirschman, The Strategy of Economic Development, New Haven, Yale University Press 1958, σελ. 186.

του ανεπαρκούς βαθμού εκπαίδευσης, της αντιπαραγωγικής συνθέσεως των άπομενουσών ηλικιών του πληθυσμού εις αυτό και της περισσότερον εύθραστου καταστάσεως υγείας. Καί έντεινεται ή συσσωρευτική διαδικασία της μετακινήσεως των έργατων πρός τό βιομηχανικώς άναπτυχθέν κέντρον.

Ή πάντοτε όμορρόπως κινουμένη περιγραφείσα άνωτέρω συσσωρευτική διαδικασία δέν άποκλείεται νά συναντήση άντισταθμιστικάς δυνάμεις. Τά άνεπτυγμένα κέντρα δύνανται νά παρασύρουν εις άνοδον ώρισμένες άλλας περιοχάς, ίδιας εκείνας από τας όποίας πορίζονται τήν πρώτην ύλην της μεταποιητικής παραγωγής των. Ή ηύξημένη ζήτησις των προϊόντων της άλλης αύτης περιοχής προσδίδει εις αύτήν μίαν έντονον ώθησιν πρός τά άνω. Έχομεν τότε τό καλούμενον έξαπλωτικόν άποτέλεσμα, τό όποιον άντισταθμίζει ή ύπερνικᾶ τό συσταλικόν (1).

Άντισταθμιστικώς επίσης δύναται νά δράση και ή σημαντική μείωσις του πληθυσμού εις μίαν περιοχήν, ή όποία όμως μόνον βραχυχρο-νίως άποτελεϊ ίσορρόπησιν.

Τό έξαπλωτικόν έν τούτοις άποτέλεσμα δέν είναι φορτισμένον πάντοτε μέ τοιαύτην δύναμιν ώστε νά ύπερνικήση τό συσταλικόν. Αυτό συμβαίνει ίδιας εις τας πτωχάς χώρας, όπου, ως είναι φυσικόν, αί δυνατότητες είναι περισσότερον περιωρισμέναί. Άκριβώς διά τόν λόγον αυτόν όσον πτωχότερα είναι κατά μέσον όρον μία χώρα, τόσοσν μεγαλύτεραι είναι αί δημιουργούμεναι περιφερειακάί άνισότητες. Ό χαμηλός π.χ. ρυθμός αναπτύξεως της βιομηχανίας δέν είναι εις θέσιν νά άπορροφήση τά άργούντα πλεονάσματα του έργατικού δυναμικού, τό όποιον ή παραμένει εις τό έν ύποστολή κέντρον μέ άποτέλεσμα νά αύξάνη τήν γεωργικήν ύπαπασχόλησιν και νά μηδενίξη τήν όριακήν παραγωγικότητά της, ή συρρέει εις τά άνεπτυγμένα κέντρα και διογκώνει τήν ζήτησιν ύπηρεσιών και τό κοινωνικόν κόστος.

Τήν διαδικασίαν αύτήν της δημιουργίας των πτωχών και πλου-

---

1) Ή όρολογία «συσταλικόν και έξαπλωτικόν άποτέλεσμα» όφείλται εις τόν G. Myrdal (Backsetting - Spread Effect) Άνάλογον όρολογίαν χρησιμοποiei και ό A. Hirschmann εις άρθρον του Investment Policies and «Dualism» in underdeveloped countries, έν American Economic Review, 47 (Σεπ. 1957) σελ. 550-70 και εις τό τελευταίον βιβλίον του The Strategy of Economic Development, New Haven, Yale University Press 1958, όμιλών περί άποτελέσματος «πολώσεως» (Polarization) και «σταλάξεως» (Trickling down). Ή διαφορά μεταξύ των δύο συγγραφέων συνίσταται εις τό ότι ό Myrdal έμμένει Ιδιαιτέρως εις τήν άσθενή δυναμικήν του έξαπλωτικού άποτελέσματος, και έπομένως εις τήν συνέχισιν της διαδικασίας των άνισοτήτων, ένω ό Hirschmann δέχεται ότι τό άποτέλεσμα της «σταλάξεως» ήτοι της αναπτύξεως και των λοιπών περιοχών έχει ύπερτέραν δυναμικήν της «πολώσεως».

σίων περιοχῶν, τοῦ περαιτέρω πλουτισμοῦ καὶ τῆς ἀντιστοίχου πτωχεύσεως τούτων ἀναγνωρίζει ἤδη εἰς μελέτας του ὁ Ο.Η.Ε. (1) διὰ τὴν Εὐρώπην διαγράφων μάλιστα καὶ σχηματικῶς τὸν διαφορισμὸν αὐτόν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης καὶ ἐκάστου Κράτους κατὰ κανόνα εὐρίσκεται τὸ ἀνεπτυγμένον τμήμα, εἰς τὰ ἀκραῖα περιφερειακὰ σημεῖα ταύτης, Β. Σουηδία, Β.Δ. Γαλλία, Δ. Ἰσπανία καὶ Πορτογαλία, Νότιος Ἰταλία, Ἡπειρος, Ἑλληνικαὶ νῆσοι, Πελοπόννησος, Θράκη θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς, τὰ ὑπανάπτυκτα. Εἰς τὴν πρόσφατον διεθνή βιβλιογραφίαν (Hirschmann) χρησιμοποιεῖται πρὸς μελέτην τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων ἡ συμβολικὴ παράστασις τῶν ἀνεπτυγμένων περιοχῶν ὡς « Βορείων » καὶ τῶν ὑπαναπτύκτων ὡς « Νοτίων » λόγῳ τοῦ ὅτι κατὰ κανόνα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ εἰς Εὐρώπην τὰ ἐν καθυστερησει γεωγραφικὰ διαμερίσματα ἀνευρίσκονται εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς ἑδαφικῆς των ἐκτάσεως. Ἄλλ' ἡ ἔκφρασις αὕτη τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς περαιτέρω θὰ χρησιμοποιήσωμεν, ἀπηχεῖ ταυτοχρόνως τὴν λειτουργικὴν ἀντίδρασιν τῶν πόλων εἰς τὴν φυσικὴν (2).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὅσον πτωχότερα εἶναι μία χώρα τόσο μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων. Ὁ Ο.Η.Ε. ὑπελόγησεν ὅτι, ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ζῆ εἰς περιοχὰς ἐχούσας εἰσόδημα κατώτερον τῶν $\frac{2}{3}$ τοῦ μέσου ὄρου τῆς χώρας, ἀνέρχεται εἰς ὀλίγας μονάδας ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν διὰ τὴν Μ. Βρετανίαν, εἰς 10 % περίπου διὰ τὴν Γαλλίαν, Ἰταλίαν, ἐνῶ φθάνει τὸ $\frac{1}{3}$ διὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Τουρκίαν (3). Ἄν οἱ ὑπολογισμοί μου εἶναι ἀληθεῖς, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ σχέσηις εἶναι πολὺ χειροτέρα. Τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τοῦ πληθυσμοῦ ζῆ εἰς περιοχὰς ἀποδιδούσας εἰσόδημα κατώτερον τῶν $\frac{2}{3}$ τοῦ μέσου ὄρου.

Ἡ σκιαγραφηθεῖσα ἀνωτέρω συσσωρευτικὴ διαδικασία τῆς διαφοροποιήσεως κατὰ περιοχὰς ἀποτελεῖ βεβαίως τὴν ἰδεατοτυπικὴν εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως, ἐφ' ὅσον αὕτη θὰ ἀφίετο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς συνθήκας τῆς ἀγορᾶς. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ὑπῆρξαν πάντοτε ἀπόλυτα ἢ τόσο ἐπικίνδυνα. Εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἄμβλυσις τῶν συνεπειῶν ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν κρατικὴν παρέμβασιν. Ὅσον ἐντονωτέρα καὶ συστηματικωτέρα ὑπῆρξεν αὕτη, τόσο περιωρισμένα ὑπῆρξαν καὶ τὰ δυσμενῆ ἀποτελέσματα τοῦ συσσωρευτικοῦ κύκλου. Τοῦτο ἔλαβε χώραν ἐνωρίτερον κυρίως εἰς τὰς περισσότερον ἀνεπτυγμένας χώρας. Εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας ἀντιθέτως ἡ καθυστέρησις τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως καὶ ἡ ἐμπλοκὴ εἰς θεσμολογικὰς δυ-

1) Op. Cit.

2) Hirschmann, op. cit. σελ. 187.

3) Op. cit. σελ. 139.

σχερείας δὲν ἐπέτρεψαν μίαν ἀνάλογον εὐνοϊκὴν ἀντιρρόπησην. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα.

III. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Τρεῖς ἰδιαιτέρας ἐκδηλώσεις τῆς περιφερειακῆς ἀνισομερείας τῆς ἀναπτύξεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνη τις εἰς τὴν Ἑλλάδα.

1. Προκεφαλαιοκρατικὴ καὶ κεφαλαιοκρατικὴ δομὴ

Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία διακρίνεται εἰς δύο τομεῖς οἰκονομικῶν ἀρχῶν: εἰς τὸν προκεφαλαιοκρατικόν, εἰς τὸν ὁποῖον μόλις ἐξασφαλίζεται ἐν χαμηλὸν ἐλάχιστον ὄριον συντηρήσεως, κυριαρχεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον τῆ ἥττον ἀπολύτως ὁ πρωτόγονος ἀντιπραγματισμός, ἔλλειπει σχεδὸν παντελῶς ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ τὸ χρήμα (1), ὁ κεφαλαιακὸς συντελεστὴς εἶναι μηδέν, ἡ παραγωγή περιορίζεται δι' αὐτοκατανάλωσιν, καὶ ἐπιτελεῖται ὑπὸ καθεστῶς νεολιθικῆς τεχνικῆς καὶ εἰς τὸν κεφαλαιοκρατικόν ἢ καλῦτερον εἰς τὸν ἐμποροκεφαλαιοκρατικόν τομέα, ὅπου ὑπάρχει ὑψηλότερος κεφαλαιακὸς συντελεστὴς, προερχόμενος ἀπὸ τὸ αὐτόχθον ἢ ξένον κεφάλαιον. Τὰ δύο ταῦτα τμήματα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δὲν ἀλληλοσυμπλέκονται πάντοτε, διάχυστα ὁμοιογενῶς εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἀλλὰ δύναται νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ ἐδαφικῶς. Τὸ προκεφαλαιοκρατικόν τμήμα ἐντείνεται εἰς ὅλα τὰ περιφερειακὰ ἄκρα τῆς χώρας καὶ εἰς τὰ ὄρεινὰ συγκροτήματα αὐτῆς. Βεβαίως ἡ ἐπιβίωσις προγενεστέρων νόμων δομῆς καὶ λειτουργίας τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος παρατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνεπτυγμένας. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς πολὺ μεγαλυτέραν κλίμακα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μου βασιζομένους εἰς ἀνάλυσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος τοῦ 1955 καὶ ἐνισχυομένους ἀπὸ τὴν διερεύνησιν τῆς παραγωγῆς τῶν ὄρεινῶν συγκροτημάτων, περὶ τὸ $1\frac{1}{8}$ ἑκατομμύριον πληθυσμοῦ διαβιοῖ ὑπὸ συνθήκας ἀντιπραγματισμοῦ καὶ πρωτογόνου αὐταρκειᾶς. Ἡ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου διὰ τὴν μικρὰν ἑλληνικὴν ἐγχώριον ἀγορὰν δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται, ἂν ληθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι περίπου τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ πληθυσμοῦ δὲν μετέχει σχεδὸν εἰς τὴν ζήτησιν καὶ τὴν συναλλακτικὴν ζωὴν. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ ζῆ ἀποδιηρθρωμένον ἀπὸ τὸν πρῶτον τομέα, περισσότερον ἐφαπτόμενον τῶν ἀλλοδαπῶν οἰκονομιῶν καὶ ἀπολαμβάνον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τῆς ὑποδομῆς τῆς χώρας καὶ τῶν συγχρόνων ὑπηρεσιῶν τοῦ κράτους (2).

1) Ὁ βαθμὸς ἐκχρηματισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὑπολογιζόμενος ὡς ποσοστὸν τῆς ἐμπορευσίμου ποσότητος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἐπὶ τῆς ἀκαθάριστου ἀγροτικῆς προσόδου, δὲν ὑπερβαίνει κατὰ μέσον ὄρον τὸ 55-60%.

2) Συχνάκις λέγεται ὅτι αἱ ὑπανάπτυκτοι ἀλλ' ἀναπτυσσόμεναι χώραι εἶναι

2. Ἡ κεντρομόλος δυναμικὴ τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ

Μία δευτέρα ἐκδήλωσις τῶν γεωγραφικῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων ἰχνηλατεῖται εἰς τὴν κίνησιν καὶ διάρθρωσιν τῶν πληθυσμῶν συνισταμένην εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀπογύμνωσιν τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, τὴν ταυτόχρονον διόγκωσιν ἐλαχίστων κέντρων, ἀσφικτιῶντων ἀπὸ τὴν δυσανάλογον αὔξησιν τοῦ παρασιτισμοῦ καὶ τῶν πάσης φύσεως ὑπηρεσιῶν. Μεταξὺ 1928 καὶ 1951 ὁ ἀστικός πληθυσμὸς (κάτοικοι πόλεων ἄνω τῶν 10 χιλ.), αὐξάνεται κατὰ 47⁰/₁₀₀, ὁ ἡμιαστικός (2-10 χιλ.) κατὰ 31⁰/₁₀₀ καὶ ὁ ἀγροτικός κατὰ 7⁰/₁₀₀, ἐπὶ συνολικῆς αὐξήσεως κατὰ 23⁰/₁₀₀. Τοῦτο σημαίνει μίαν διαρκῆ μετακίνησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ κέντρα, ὡς πρωτογενῆ καὶ δευτερογενῆ ἐκδήλωσιν τῆς πτωχίας. Διότι ἢ πρὸς τὰ κέντρα ὁμαδικὴ ἔξοδος δὲν εἶναι κυρίως ἑκφρασις παραγωγικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς οἰκονομίας. Εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ συσταλτικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀσθενοῦς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἑξαπλωτικοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον (τὸ 1951) κατανομήν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς μὲν τὴν γεωργίαν καλύπτει τὸ 48,2⁰/₁₀₀ ἐπὶ τοῦ συνόλου εἰς τὴν μεταποίησιν τὸ 19,3⁰/₁₀₀ καὶ εἰς τὰς ὑπηρεσίας τὸ 32,5⁰/₁₀₀. Ὁ αὐξανόμενος κατὰ συνέπειαν ἀστικός καὶ ὁ μετατρέπόμενος εἰς ἀστικὸν ἀγροτικός πληθυσμὸς δὲν ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ποσοστὸν τῶν ἀπασχολουμένων αὐξάνεται ἀνεπαισθήτως, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὑπηρεσίας. Συμφώνως πρὸς ὠρισμένους ὑπολογισμοὺς, τὸ 12⁰/₁₀₀ τοῦ πληθυσμοῦ ἢ τὸ ἕν τρίτον τοῦ θεωρουμένου ἀστικοῦ ἀποζῆ ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἀπὸ κρα-

---

ἑτοιμοὶ νὰ περάσουν ἀπὸ τὸν ὄνον εἰς τὸ ἀεροπλάνον εἰς μίαν γενεάν. Εἰς τὰς πλείστας ἐν τούτοις τῶν χωρῶν τούτων διαπιστοῦται ἡ συνύπαρξις ἀμφοτέρων τῶν μέσων τούτων εἰς διάφορον εἰς ἐκάστην βαθμὸν. Τὸν δυῖσμόν αὐτὸν οὐ μόνον εἰς τὴν παραγωγὴν ἀλλ' καὶ εἰς τὰ ἐπιπέδα διαβιώσεως περιγράφει ὁ Lewis: *Economic development with unlimited supplies of labor*, σελ. 147. Γενικωτέραν ἐπισημάνει τὸ ὄλον προβλήματος τοῦ δυῖσμοῦ ὄρα: J. H. Boeke. *Economics and economic policy of dual societies*, New York 1953. Κριτικὴ εἰς Higgins: *The dualistic theory of underdeveloped areas* καὶ ἀνταπάντησιν τοῦ J. M. Van Der Kroff «*Economic development in Indonesia*» some social and cultural impediments, ἀμφοτέρα εἰς *Economic development and cultural change*, 4 (Ἰαν. 1956). Εἰς τὴν ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν θίγεται κυρίως ἡ προβιομηχανικὴ καὶ βιομηχανικὴ διάρθρωσις ἐντὸς τῆς αὐτῆς κρατικῆς οἰκονομίας, τῆς ἀντιθέσεως ὀξυνομένης λόγω τῆς αἰφνιδίας εἰσβολῆς τῆς τεχνικῆς τοῦ 20 αἰῶνος. Ἡ προβιομηχανικὴ καὶ βιομηχανικὴ φάσις ἀντιστάθμισμα τῶν περιφερειῶν ἐντὸς τῆς κρατικῆς μονάδος δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἀντιστάθμισμα τῶν μειονεκτημάτων τῆς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς διαφορᾶς ἐπιπέδων τῶν μισθῶν εἰς μίαν μεταβατικὴν περίοδον. Ὅπωςδὴποτε πάντως ἡ διάκρισις αὐτὴ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν μικρῶν βιομηχανιῶν καὶ ἀνεπτυγμένων βιοτεχνιῶν εἰς τὴν προβιομηχανικὴν περιοχὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπουσιάζει εἰς τὴν ἀνωτέρω περιγραφομένην διχοτόμησιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

πικὴν μισθοδοσίαν ἢ συνταξιοδότησιν. Ὁ πληθυσμὸς κατὰ συνέπειαν τῶν πόλεων ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ πρόσωπα ἀπασχολούμενα εἰς ὑπηρεσίας. Τὸ σύνολον ἄλλωστε τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν καθαρὰν βιομηχανίαν δὲν ὑπερβαίνει τὰς 120.000, εὐρίσκεται δὲ κατὰ 60 % εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν. Εὐρισκόμεθα κατὰ συνέπειαν πρὸ μιᾶς γεωγραφικῆς κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ εἰς ἓνα σχῆμα τριῶν κύκλων. Εἰς τὸν πρῶτον ὁ καθαρῶς ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, σταθερῶς ἀποψιλούμενος. Εἰς τὸν δεῦτερον, ὁ κύκλος τοῦ ἡμιαστικοῦ, συγκροτούμενος ἀπὸ ἐνεργὸν πληθυσμὸν ἀπασχολούμενον εἰς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὸν τρίτον, εὐρισκόμενον εἰς τὸ γεωγραφικὸν περίπου κέντρον τῆς χώρας, ὅπου ἔχει συσσωρευθῆ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἀπασχολουμένου εἰς τὴν βιομηχανίαν, καί, κατ' ἐπίδρασιν, εἰς τὰς πάσης φύσεως ὑπηρεσίας πληθυσμοῦ, ὁ ἀστικός.

Ὁ κεντρικὸς αὐτὸς καρκινώδης πυρὴν τῆς οἰκονομίας μας εἶναι ἡ διοίκησις πρωτευούσης. Μεταξὺ 1928, καὶ 1951 ἐκ τῶν 47^ο τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ 30 ἀπερρόφησαν αἱ Ἀθῆναι. Καὶ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ βιομηχανικῶς ἀπασχολουμένου πληθυσμοῦ, ἔδω συγκεντροῦται τὸ 60 %. Καὶ ἡ πλημμυρὶς αὐτῆ τῆς μοναδικῆς κατευθύνσεως συνεχίζεται ἐντατικῆ. Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων εἶναι ἡ Ἑλλάς. Μετὰ ταῦτα σχεδὸν ἡ ἔρημος. Διὰ νὰ μεταχειρισθῶ μίαν παλαιὰν ρῆσιν τοῦ Δημοσθένους: «Ὁ γὰρ Δῆμος Ἀθηναίων ὁ κυριώτατος ὢν τῶν ἐν τῇ πόλει ἀπάντων, καὶ ἔξον αὐτῷ ποιεῖν, ὅ,τι ἂν βούληται» (κατὰ Νεαίρας 88).

Τοιοιουτρόπως γεωγραφικῶς ἡ βιομηχανία καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ δυναμικὴ πλευρὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως συσσωρεύεται εἰς τὸ κέντρον.

Κατὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας, ἐπὶ 870 ἀξιολόγων βιομηχανιῶν, διατηρουσῶν 984 ἐργαστάσια μὲ ἐργατικὸν προσωπικὸν ὑπερβαῖνον τὰς 103 χιλιάδας, τὰ 546 ἢ τὸ 60 %, εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν, ἐνῶ τὸ 5 %, ἀποτελοῦν ἐπίσης βιομηχανίαι τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κείμεναι πολὺ ἐγγυὲς τῆς Πρωτευούσης (1). Ἡ συγκέντρωσις αὕτη τῆς βιομηχανίας, μαζὺ μὲ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν πληθυσμὸν τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ποικίλων ἰδρυμάτων, προεκάλεσεν τὴν συγκέντρωσιν ἐντὸς περιμετρικῆς ζώνης 200 χιλιομέτρων τοῦ 1/4, σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, φαινόμενον μοναδικὸν ἴσως εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἰς τὰς Ἀθήνας συσσωρεύθη τὸ 40-45 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν σοβαρωτέρων κλάδων τῶν

1) Ἡ κατανομὴ τῶν ἐργαστασίων τῶν ἀπογραφεισῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων δίδει τὴν ἀκόλουθον εἰκόνα κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα:

Περιοχὴ Πρωτευούσης	546	Πελοπόννησος	83	Κρήτη	24
Μακεδονία	148	Στερεὰ Ἑλλάς-Εὐβοία	66	Θράκη	9
Νῆσοι Αἰγαίου	54	Ἴονιοι Νῆσοι	8		
Θεσσαλία	45	Ἡπειρος	1		

Δημοσίων Ὑπαλλήλων, τὸ 61,3% τοῦ ἱατρικοῦ καὶ ὑγειονομικοῦ προ-
σωπικοῦ. Ἐδῶ συγκεντροῦται ἐπίσης ἡ μεγαλύτερα κατανάλωσις ἠλεκ-
τρικῆς ἐνεργείας, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς 596 κιλοβάτ κατὰ κεφαλὴν ἐτη-
σίως, ἐνῶ εἰς τὸν κάτοικον τῆς ἐπαρχίας ἀναλογεῖ κατὰ μέσον ὄρον
πολὺ μικροτέρα. (Ἡπειρος 13,5, Ἴονιοι Νῆσοι 15,8, Θράκη 9,9).

Ὑπολογίζεται τέλος ὅτι τὸ 65% τῶν ἀκαθαρίστων ἐπενδύσεων
παγίου κεφαλαίου ἐπὶ τοῦ συνόλου ἔλαβε χώραν εἰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ
1954—1957 (1).

Καὶ ταῦτα πάντα χωρὶς αἱ Ἀθηναί, ὀγκοῦμεναι διὰ τῆς διαρκοῦς
ἀποφιλώσεως τῶν λοιπῶν περιοχῶν, νὰ ἐμφανίζουσι τι τὸ ἰδιαίτερον γεω-
γραφικῶς ἢ ἀπὸ ἀπόψεως πρώτων ὑλῶν ἢ συνθηκῶν μεταφορᾶς, ὥστε
νὰ δικαιολογῆται ἐκ τῶν λόγων τούτων ἡ ἐξοίδησις των. Ἡ περίπτωσις
των ἀποτελεῖ τυπικὴν ἐπαλήθευσιν τῆς συσσωρευτικῆς διαδικασίας τῆς
συστολῆς ἄλλων περιοχῶν καὶ τῆς ἀσθενοῦς δυνάμεως τοῦ ἐξαπλωτικοῦ
ἀποτελέσματος.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ εἰκὼν τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ
εἰς τὰ λοιπὰ κέντρα καὶ τῆς διαρκοῦς ἐγκαταλείψεως τῶν ἀγροτικῶν
περιοχῶν. Οὕτω μεταξὺ 1928 καὶ 1957 ὁ μὲν ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἐση-
μείωσε αὔξησιν κατὰ 7% μόνον, ὁ ἡμιαστικὸς ἠῦξησε κατὰ 31%, ὁ δὲ
ἀστικὸς κατὰ 47%, εἰδικῶς δὲ τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος Ἀθη-
νῶν κατὰ 72%, τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ 18%, τῶν Πατρῶν κατὰ 29%,
τοῦ Βόλου κατὰ 33%, τῆς Λαρίσης κατὰ 80%, τοῦ Ἡρακλείου κατὰ
54%, τῶν Ἰωαννίνων, κατὰ 60% καὶ τῆς Κατερίνης κατὰ 140%. Οὐδε-
μία συμμετρία παρατηρεῖται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων. Χαρακτηρι-
στικαὶ εἶναι ἐπίσης αἱ μεταβολαὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ
γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Οὕτω ἡ ὑπολογιζομένη πυκνότης κατὰ τε-
τραγ. χιλιόμετρον τὸ 1940, τὸ 1951 εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς
χώρας ὑπέστη τὰς ἀκολουθῶν μεταβολὰς :

	1940	1951
Στ. Ἑλλάς — Εὐβοία	81,37	91,56
Θεσσαλία	42,19	44,98
Κρήτη	52,30	52,38
Πελοπόννησος	53,64	55,15
Μακεδονία	51,00	49,51
Θράκη	41,92	39,24
Ἡπειρος	35,89	35,72
Νῆσοι Αἰγαίου	66,11	57,28
Ἴονιοι Νῆσοι	112,04	102,19

1) Σίδερη καὶ Π. Φλώρου: Ἡ βιομηχανία τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν—
Πειραιῶς κατὰ τὰ ἔτη 1955—1957, Ἀθήναι 1958, σελ. 92.

Ούτω εξαιρέσει τῆς Κρήτης καὶ τῆς Θεσσαλίας ὅλα τὰ περιφερειακὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας ὑπέστησαν πληθυσμιακὴν αἰμορραγίαν ὑπὲρ τοῦ Κέντρου. Εἰς ἀπολύτους ἀριθμούς κατοίκων ἢ μείωσις αὐτῆ μεταξὺ 1940 καὶ 1951 βάσει τῶν ἀντιστοιχῶν ἀπογραφῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: Μακεδονία 51 χιλ., Νῆσοι Αἰγαίου 26 χιλ., Πελοπόννησος 27 χιλ., Θράκη 23 χιλ., Ἴόνιοι Νῆσοι 22 χιλ., Εὐρυτανία 19 χιλ., Φλώρινα 20 χιλ. κ.ο.κ.

Ἐσημειώθη ἐπίσης μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ ἀρκετῶν πόλεων. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἡ Καβάλα, Κομοτινὴ, Δράμα, Ζάνθη, Χίος, Ἐρμούπολις, Λεβάδεια, κ.λ.π. τῶν ὁποίων ἢ μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ἐτῶν (1940—1951) κυμαίνεται ἀπὸ 5—15 %.

3. Ἡ εἰσοδηματικὴ ἀνισότης τῶν περιοχῶν

Στατικῶς ἡ γεωγραφικὴ ἀνισότης διαγράφεται εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας ὡς ἑξῆς: Αἱ πτωχότεραι περιοχαὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν περιφέρειαν, αἱ σχετικῶς ἀνεπτυγμέναι εἰς τὸ κέντρον. Χαρακτηριστικὴν ἔνδειξιν τούτων παρέχει ἡ διαφορὰ τῆς αὐξήσεως ἀγροτικοῦ καὶ ἐργοδοτικοῦ εἰσοδήματος, κατὰ κεφαλὴν μεταξὺ 1954 καὶ 1957. Ἐνῶ τὰ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματα ταῦτα εἰς τρεχούσας τιμὰς διέφερον κατὰ 9 χιλ. περίπου, τὸ 1957 διαφέρουν κατὰ 20 χιλ. Περαιτέρω λίαν ἀποκαλυπτικὴ τῶν ἀνισοτήτων εἶναι ἡ κατανομὴ μόνον τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος κατὰ διαμερίσματα διὰ τὰ ὅποια ὑπάρχουν στοιχεῖα βάσει τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν τοῦ 1955⁽¹⁾.

Ἄγροτικὸν εἰσόδημα 1955

Στερεὰ Ἑλλάς	4571	Κρήτη	3083
Μακεδονία	4065	Δωδεκάνησος	2702
Θεσσαλία	3630	Ἠπειρος	2390
Πελοπόννησος	3622	Κυκλάδες	2275
Νῆσοι Αἰγαίου	3413	Ἴόνιοι Νῆσοι ⁽²⁾	1587
Θράκη	3246		

Περισσότερον ἔνδεικτικὴ ἐν τούτοις τῆς ὀξύτητος τῶν εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων εἶναι ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα κατανομὴ τοῦ δηλωθέντος καθαροῦ εἰσοδήματος φυσικῶν προσώπων καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀναλογούντος φόρου διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1955-56, διὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν στοιχεῖα.

1) Ὁ πίναξ οὗτος ἀποδεικνύει περαιτέρω καὶ τὴν διαφορὰν τῆς παραγωγικότητος τῆς γεωργίας. Εἰς περιοχὰς μὲ ἀνεπτυγμένην τὴν βιομηχανικὴν συγκρότησιν, αὕτη εἶναι πολὺ ὑψηλότερα.

2) Πηγή: Ἐθνικοὶ Λογαριασμοί.

	Εισόδημα	Φόρος
Περιοχή Πρωτευούσης	62,2	73,2
Θεσσαλονίκη—περίχωρα	9,5	10,9
Πελοπόννησος	6,5	3,8
Στ. Έλλάς—Εύβοια	5,1	2,6
Θράκη	4,0	3,0
Νήσοι Αιγαίου	3,0	1,7
Θεσσαλία	2,7	1,4
Μακεδονία	2,7	1,2
Κρήτη	2,4	1,2
Ήπειρος	1,1	0,6
Ίόνιοι Νήσοι	0,8	0,4

Πηγή: Γεν. Διεύθυνσις Φορολογίας Ύπουργ. Οικονομικῶν «Στατιστική Φόρου Εισοδήματος Φυσικῶν προσώπων 1956—57».

Τὰ αὐτὰ ἀποδεικνύονται καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δηλωσάντων κατὰ τὸ 1955—56 εἰσόδημα ἄνω τῶν 180 χιλιάδων, ἤτοι ἄνω τῶν 10.000 μηνιαίως.

Ἀριθμὸς δηλωσάντων εἰσόδημα κατὰ τὸ 1955—56 ἄνω τῶν 180 χιλιάδων.

Περιοχή Πρωτευούσης	1838	= 79 %
Θεσσαλονίκη	274	= 12 %
Στ. Έλλάς—Εύβοια	30	) = 9 %
Πελοπόννησος	45	
Θεσσαλία	16	
Μακεδονία	7	
Θράκη	69	
Ήπειρος	1	
Νήσοι Αιγαίου	26	
Κρήτη	13	
Ίόνιοι Νήσοι	3	
Σύνολον	<u>2322</u>	

Πηγή: Γεν. Διεύθυνσις Φορ. Ύπουργείου Οικονομικῶν. Στατιστική φόρου εἰσοδήματος Φυσικῶν προσώπων 1956—57.

Τὴν ἀνισομέρειαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐν Ἑλλάδι περιοχῶν, θὰ καθίστα περισσότερον ἐμφανῆ ἢ δυνατότης χρησιμοποίησεως στοιχείων, οὐχὶ τόσο βάσει γεωγραφικῶν διαμερισμάτων, ἀλλὰ βάσει οἰκονομικῶς διαχωριζομένων περιοχῶν. Τοιαῦτα ἐν τούτοις στοιχεῖα ἐλλείπουν παντελῶς. Δύναται πάντως ἐξ ὄλων τῶν ἐνδείξεων νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὄχι μόνον ἡ εἰσοδηματικὴ κατάσταση ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπεδα διαβιώσεως (1) κατὰ περιοχὰς διαφέρουν οὐσιωδῶς, καὶ ὅτι ἐπίσης ἡ διαφορὰ αὕτη τείνει διαρκῶς νὰ μεγεθύνεται (2).

1)

Διαμερίσματα	Κατὰ κεφαλὴν Ἄγροτικόν Εἰσόδημα	Ποσοστὸν φορολογησίμ. Εἰσοδήματος	Ἐὰν κάτοικ. κατανάλωσις ἡλεκτ. ρεῦμα κίλοβάτ	νοσοκομειακὰ κλῖνοι ἀνὰ 1000 κατοίκ.	μετανάστ. ἀνὰ 1000 κατοίκους
Διοίκησης Πρωτ.		62,2		16,6	6,0
Πελοπόννησος	3662	6,5	55	2,2	4,3
Θράκη	3246	4,0	9,9	1,5	4,7
Νῆσοι Αἰγαίου	3413	3,0	20,6	3,2	3,2
Θεσσαλία	3630	2,7	25	1,9	1,1
Μακεδονία	4065	12,2	50,3	4,2	4,0
Κρήτη	3083	2,4	23,2	5,1	1,7
Ἡπειρος	2390	1,1	13,5	2,2	1,1
Ἰόνιοι Νῆσοι	1587	0,8	15,8	4,2	4,4
Σ. Ἑλλάς-Εὐβοία	4571	5,1	410	1,3	6,1

2) Ἐνδεικτικῶς παρατίθενται ἐνταῦθα αἱ ἀντιθέσεις εἰς ὄρισμένους τομεῖς:

Κίνησης Λιμένων: Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπίσημων Στατιστικῶν τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον τῆς χώρας εἶναι συγκεντρωμένον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Κέντρον· μικρὸν δὲ μόνον τμῆμα αὐτοῦ διεξάγεται μέσῳ τῶν λοιπῶν λιμένων τῆς χώρας. Οὕτω κατὰ τὰ ἔτη 1955-1958 αἱ μέσῳ τῶν Τελωνείων Ἀθηνῶν-Πειραιῶς διενεργηθεῖσαι εἰσαγωγαὶ ἀντιπροσωπεύουν σταθερῶς, κατ' ἄξίαν, ποσοστὸν 75% τοῦ συνόλου, τὸ Τελωνεῖον Θεσσαλονίκης καλύπτει τὸ 10% περίπου: Τὰ ποσοστὰ βεβαίως διαφέρουν ἐάν ληφθῆ ὡς βάσις ἡ συνολικὴ ἐμπορευματικὴ κίνησης μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ (εἰσαγωγαὶ καὶ ἐξαγωγαὶ) δοθέντος ὅτι τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀποκέντρωσιν προσδιοριζομένην ἐξ ἀντικειμενικῶν λόγων καὶ εἰδικῶς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἐξαγωγίμων προϊόντων, τὸν κύριον κορμὸν τῶν ὁποίων καλύπτουν τὰ γεωργικὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν τὰ Τελωνεῖα Ἀθηνῶν, Πειραιῶς ἐκάλυψαν κατὰ τὸ 1957 τὸ 55% τοῦ συνολικοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 15%, καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ Τελωνεῖα τῆς χώρας τὸ 30%.

Συνθηκικαὶ κατοικίας: Ἀποκαλυπτικὴ τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς μεταξὺ Κέντρον καὶ περιφερειακῶν περιοχῶν ἀπὸ πλευρᾶς συνθηκῶν διαβιώσεως εἶναι ἡ διε-

Εἰς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν τῆς διαρκοῦς πτωχέσεως τῶν διαφόρων περιοχῶν μας, ὄχι μικρὰ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν οἰκονομιῶν τῶν ἀνε-

ργηθεῖσα κατὰ τὸ 1951 δειγματοληπτικὴ ἔρευνα παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας ἐπὶ τῶν συνθηκῶν κατοικίας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους γεωγραφικὰς περιοχάς. Ἐνδεικτικῶς παραθέτομεν ἑνταῦθα τὰ ἀναλογούντα κατὰ περιοχὰς ποσοστὰ κατοικίων διαθετοσῶν κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον τρεχούμενον νερό, ἠλεκτρικὸν φῶς καὶ λουτρόν. Οὕτω :

	Μὲ τρεχούμενον νερό	Μὲ ἠλεκτρικὸν φωτισμὸν	Μὲ λουτρόν
Περιφ. Πρωτευούσης	62 ⁰ / ₁₀₀	73 ⁰ / ₁₀₀	11 ⁰ / ₁₀₀
Θεσσαλονίκη	47,5 ⁰ / ₁₀₀	56 ⁰ / ₁₀₀	8,1 ⁰ / ₁₀₀
Λοιπὴ Μακεδονία	8,5 ⁰ / ₁₀₀	13,2 ⁰ / ₁₀₀	0,3 ⁰ / ₁₀₀
Πελοπόννησος	8,0 ⁰ / ₁₀₀	15,5 ⁰ / ₁₀₀	0,5 ⁰ / ₁₀₀
Στ. Ἑλλάς—Εὐβοία	7,4 ⁰ / ₁₀₀	20,5 ⁰ / ₁₀₀	0,6 ⁰ / ₁₀₀
Θεσσαλία	7,0 ⁰ / ₁₀₀	18,1 ⁰ / ₁₀₀	0,8 ⁰ / ₁₀₀
Κρήτη	9,1 ⁰ / ₁₀₀	12,5 ⁰ / ₁₀₀	0,5 ⁰ / ₁₀₀
Νῆσοι Αἰγαίου	7,9 ⁰ / ₁₀₀	16,0 ⁰ / ₁₀₀	0,9 ⁰ / ₁₀₀
Ἴονιοι Νῆσοι	5,7 ⁰ / ₁₀₀	10,8 ⁰ / ₁₀₀	0,6 ⁰ / ₁₀₀
Θράκη	4,9 ⁰ / ₁₀₀	16,1 ⁰ / ₁₀₀	0,3 ⁰ / ₁₀₀
*Ἠπειρος	4,1 ⁰ / ₁₀₀	7,5 ⁰ / ₁₀₀	0,2 ⁰ / ₁₀₀

Βάσει ἔρευνης διενεργηθείσης ὑπὸ τῶν Τεχνικῶν ἐπιθεωρήσεων τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης («Οἶκ. Ταχυδρόμος», 12 Μαρτίου 1959, ἔτος ΣΤ'. φυλ. 256), ἡ περιφερειακὴ ἀνισότης προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν οξύτητα προκειμένου περὶ ἀναγκῶν στεγασέως γεωργικῶν οἰκογενειῶν. Αἱ ἀνάγκαι αὐταὶ ἔχουν ὡς ἐξῆς κατὰ περιοχάς.

	Οικογένειαι Στερούμεναι κατοικίας	Μὲ ἀνεπαρκῆ κατοικίαν
*Ανατολικὴ Κρήτη	1500	—
*Εβρος	8900	—
*Αττικὴ	1000	—
*Ανατ. Στερεάς	4200	19.800
Μυτιλήνη	400	—
Δυτικὴ Κρήτη	2200	10.000
Βορ. Πελοπόννησος	2100	5800
*Ανατ. Μακεδονία	5100	6900
Δυτ. Στερεὰ	5700	11.500
Κέρκυρα—Θεσπρωτία	1700	2400
Δυτ. Πελοπόννησος	1500	6000
*Ανατ. Θεσσαλία	4000	—
*Ἠπειρος	6400	11.500
Μεσσηνία	900	7700
Δυτ. Μακεδονία	24.700	2300
Κεντρ. Μακεδονία	18.600	16.500
Δυτ. Θεσσαλία	7300	—
Ροδόπη	4600	1000
Κυκλάδες	900	900
*Αν. Πελοπόννησος	3900	6900
Σύνολον	105.600	109.200

πτυγμένων χωρῶν. Ὄταν ἀκριβῶς μειοῦνται εἰς τὰς πτωχὰς χώρας αἱ ἀνισότητες, αὐξάνουν εἰς τὰς πτωχοτέρας.

ΙV. ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ

Πολλαπλῆ δύναται νὰ εἶναι ἡ αἰτιολόγησις τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως τῆς οικονομικῆς συγκροτήσεως τῶν τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Λόγοι γεωγραφικοί, κλιματολογικοί, τὸ περιορισμένον τῶν πόρων, αἱ ἱστορικαὶ ἔθνικαί μεταβολαί, ὁ τρόπος τῆς συγκροτήσεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας μόνον τὸ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν τμήμα ἔχει σχετικῶς μακροτέρου χρόνου ἐλευθερίαν, τὰ δὲ λοιπὰ, χωρὶς ἰδιαίτερον αὐτόνομον δρᾶσιν, ἐνετάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐλευθέρα δρᾶσις ὑπῆρξεν καθολικὴ ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν τῶν, ἧ εἰς τὰς ὁποίας τὰ νέα κράτη ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὴν συνένωσιν ἐπὶ μέρους αὐτοδιοικουμένων κρατιδίων, ὅπου ἡ αὐτοδιοίκησις προήγαγεν τὴν οικονομικὴν ζωὴν. Ἡ χαλαρὰ ἐξ ἄλλου μέχρι πρό τινος κρατικὴ ἐπέμβασις καὶ αἱ διακρίσεις τῶν *raisonne loisi* πολιτικῶν προτιμήσεων δὲν συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆν.

Τὰς συνεπειὰς ἐκ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς δύναται τις νὰ συνοψίσῃ εἰς τὸ ἑξῆς: Ἀπέλιπεν μία ἀσφαλὴς ἀφετηρία οικονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀπουσίωσεν ἡ δυναμικὴ τῆς οικονομικῆς μας προωθήσεως. Ἡ πλήρης ἀξιοποίησις τῶν πόρων εἰς πλεῖστα διαμερίσματα παρεκωλύθη, ἡ σμικρότης τοῦ εἰσοδήματος περιώρισεν τὴν ἀποταμίευσιν καὶ τὴν ζήτησιν ἀποταμιευτικῶν κεφαλαίων, ὡς ἐπίσης καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀπασχόλησιν εἰς τὰς πόλεις, ἧτις κατέστη παρασιτικὴ, τὸ κοινωνικὸν κεφάλαιον καὶ ἡ ὑποδομὴ περιορίσθη εἰς ὀλίγας περιοχὰς μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνοδὸν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ παραγωγικοῦ κόστους καὶ τὰς σημερινὰς δυσχερείας βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ διόγκωσις ἐξ ἄλλου τῶν κέντρων προεκάλεσεν καὶ προκαλεῖ μὲ τὴν σειράν της δυσαναλόγως πρὸς τὴν αὐξήσιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς αὐξήσιν τῶν ὑπηρεσιῶν, μεγαλυτέραν ὀριακὴν ροπήν πρὸς κατανάλωσιν καὶ εἰσαγωγὰς μὲ ἀποτέλεσμα τὸν φαῦλον κύκλον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἀτονίαν τοῦ ἐξαπλωτικοῦ ἀποτελέσματος (1). Τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ πλουσιώτερα διαμερίσματα τείνουν νὰ παρασυρθοῦν μακροχρονίως εἰς «ἐξίσωσιν πρὸς τὴν ἔνδειαν».

Πρὸς ἀντιμέτωπισιν τῶν ἐπικινδύνων αὐτῶν ἀσυμμετριῶν, μόνον ἀπὸ τίνος χρόνου ἤρχισαν λαμβανόμενα ὠρισμένα μέτρα ἐν Ἑλλάδι. Πέραν μιᾶς τυπικῆς διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῶν γενικωτέρων μέ-

1) Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀναγκαιότητα τῶν περιφερειακῶν διαφορισμῶν, ἀποδέχονται ταύτας μόνον ἐφ' ὅσον κινουῦνται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων. Ἡ ὑπέρβασις ὠρισμένου μέτρου θεωρεῖται παθογενής.

τρων ύψηλοτέρων δαπανῶν ἐπενδύσεων, κατά τὰ λοιπὰ καί ἡ μεθόδευσις καί τὰ μέτρα ἐξισώσεως τῶν ἀνισοτήτων ὑπῆρξαν μᾶλλον ἀτελῆ καί ἀσυστηματοποίητα, ἐνίοτε μάλιστα καί ἀντίθετα πρὸς τοὺς ἀντικειμενικούς σκοπούς. Οὕτω ἀντὶ νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς μέσον ἀποσυμφορήσεως τῆς Πρωτευούσης καί ἐνισχύσεως τῶν περιφερειῶν ἡ βιομηχανική ἀποκέντρωσις καί ἡ μεταφορὰ εἰς ἄλλας περιοχὰς πλῆθους βιομηχανιῶν, ὑπηρεσιῶν, σχολικῶν καί στρατιωτικῶν μονάδων, διανοίγονται ἢ σχεδιάζονται νέα πολυδάπανοι ὁδοὶ εἰς αὐτὴν ἢ κατασκευάζονται ἐπιδεικτικῶς ὀγκώδη οἰκοδομήματα ἢ στάδια, τὰ ὅποια προορίζονται νὰ ἐπιτείνουν τὴν εἰς ἀνθρώπινον ὕλικόν δίψαν τοῦ κέντρου.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων μέτρων τὰ ὅποια πρὸ τινος ἐλήφθησαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀμβλύνσεως τῶν ἀνισοτήτων μνημονεύονται ἐνταῦθα:

α) τὰ μικρὰ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα, τῶν ὁποίων ὁμως ἡ ἀποτελεσματικότης ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ἡ κινητοποιηθεῖσα κατὰ μίαν ὀλόκληρον ὀκταετίαν διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν συνολικὴ ἐργασία ἀντιστοιχεῖ εἰς ὀλιγωτέρας τῶν 8 ἡμερῶν διὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς ὑπαίθρου. Ὁ πληθυσμὸς δηλ. οὗτος προσέφερε ἐτησίως μίαν μόνην ἡμέραν διὰ τὰ προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως, τὰ ὅποια ἄλλωστε παρῆχον ὀλικὴν ἀξίαν ἐργασίας ἴσην πρὸς τὸ 50 % περίπου τῶν διατιθεμένων πιστώσεων (1). Καί ἂν ἀκόμη τὰ προγράμματα ταῦτα ἦσαν πλήρως ἐπιτυχή, δυνάμενα νὰ ἐπιτύχουν πολλαπλάσιον ἀποτέλεσμα καί ἀπασχόλησιν τῆς ἐπενδυομένης δαπάνης, ταῦτα δὲν θὰ ἦσαν πρακτικῶς ἐπαρκῆ διὰ νὰ ὀδηγήσουν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν.

Ἡ ἀπαιτουμένη «δυναμικὴ στιγμή» πρὸς προαγωγὴν τῶν ὑπανεπτυγμένων ἐπαρχιακῶν κέντρων δὲν πρόκειται νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀπλὴν κατασκευὴν μόνον μικρᾶς ἐκτάσεως καί μάλιστα γεωργικῶν μόνον ἔργων. Χρειάζεται συμπλήρωσιν, ὡς θὰ ἀναφερθῇ κατωτέρω ὑπὸ βιομηχανίας καί μάλιστα πέραν τῶν ἄλλων μὲ ὀλίγας μονάδας μεγάλης παραγωγῆς διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς πόλοι ἕλξεως.

β) Ἡ ἐπιδίωξις προσαρμογῆς τῆς φορολογικῆς καί πιστωτικῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δημιουργίας κινήτρων ὑπὲρ τῆς ἐπαρχιακῆς βιομηχανίας. Καί ἐδῶ τὰ σημειωθέντα ἀποτελέσματα ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ ἦσαν ἀξιόλογα, διότι αἱ μικραὶ καί γενικαὶ μειώσεις τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν ἢ τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν καί αἱ θεσπισθεῖσαι σχετικαὶ προνομιακαὶ ἀποσβέσεις κρίνονται ἀνεπαρκεῖς, ὄχι μόνον λόγῳ ποσοῦ, ἀλλὰ καί λόγῳ τῆς γενικότητός των. Πολὺ περισσότερον ὅταν ἐπὶ μακρὸν ἴσχυον εἰδικοί νόμοι φορολογοῦντες τὴν διακίνησιν τῶν ἀγαθῶν.

1) Σ. Ἀγαπητίδου καί Γ. Λυμπερίδου, Προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1958, σελ. 20.

γ) Ἡ ἐνοποίησης τῆς τιμῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἡ ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐπιτυχής.

δ) Ἡ καθιερωθεῖσα μικρά οἰκονομική αὐτοδυναμία τῶν Νομαρχιῶν καί

ε) ὁ περιορισμὸς ἰδρύσεως βιομηχανιῶν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἀποτελεσματικότης εἶναι μικρά, ἐφ' ὅσον δὲν συνοδεύεται ὑπὸ ταυτοχρόνως λαμβανομένων μέτρων διαμορφώσεως ἄλλων κέντρων ἱκανῶν νὰ προσελκύσουν βιομηχανίας διὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν ὄρων λειτουργίας καὶ τοῦ κόστους.

Λ. Ἡ ΕΝΔΕΙΚΝΥΟΜΕΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Τὴν ἀντιμετώπισιν κατὰ τρόπον συστηματικὸν καὶ μόνιμον τοῦ φαινομένου τούτου δὲν θὰ ἦτο φρόνιμον νὰ ἐμπιστευθῶμεν ἀπλῶς εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν τιμῶν, εἰς τοὺς ὄρους ἐμπορίου ἢ ἐν γένει εἰς οἰονδηποτε αὐτοματισμὸν τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας. Ἀκόμη καὶ τὰ ἔμμεσα κρατικά μέτρα (φορολογία κ.λ.π.) ἀπεδείχθησαν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ, μικρᾶς ἀποτελεσματικότητος.

Ἡ πολιτικὴ τῆς τονώσεως τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων μέσῳ τῶν τιμῶν, ἡ ὁποία ἠκολουθήθη παρ' ἡμῖν ἀπὸ τινος, δὲν ἀποτελεῖ ὀργανικὴν λύσιν. Διότι κατὰ κανόνα ἡ ἐπιδίωξις αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος δὲν εὐρίσκει τὸν στόχον τῆς, ἄλλων συνήθως ἐπωφελομένων ἐκ τῶν μεταφορῶν αὐτῶν εἰσοδήματος, ἐνῶ συγχρόνως τὰ ὑψηλότερα τοιαῦτα χρηματικά εἰσοδήματα ἄγουν εἰς ἐξασθένησιν τῶν κινήτρων παραγωγικῆς βελτιώσεως καὶ δὲν ἀναβιβάζουν τὴν παραγωγικότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλῆ λήψις μέτρων διὰ μίαν ἐντατικωτέραν ἐξαγωγήν προϊόντων ἐκ τῆς ὑπαναπτύκτου περιοχῆς, πολὺ δὲ περισσότερον τῆς ἐξαγωγῆς καὶ μεταφορᾶς ἀκατεργάστων μεταλλευμάτων ἐκ περιοχῶν προικισμένων με τοιαύτας ὕλας δὲν εἶναι πάντοτε ἀπολύτως ἀποτελεσματικὴ μέθοδος, εἴτε διότι τὸ δημιουργούμενον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν εἰσόδημα δὲν δαπανᾶται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ πάσχον κέντρον, εἴτε διότι ἡ διαδικασία τῆς ἐξαγωγῆς ὑπὸ μὴ συμφέροντας συναγωνιστικούς ὄρους διὰ τὴν ἀνεπτυγμένην περιοχὴν δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχισθῆ εἰς βᾶρος τῆς ἀνεπτυγμένης. Τὴν λύσιν δὲν δίδει ἐπίσης ἡ φροντίς διὰ τὴν ἐκμηχάνισιν τῆς γεωργίας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἢ πάντοτε ἐπαρκής.

Εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν εὐρισκόμεθα συνήθως πρὸ τοῦ διλήμματος: ὁ ἐκμηχανισμὸς τῆς γεωργίας καὶ ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγικότητός τῆς, εἶναι βασικὸς παράγων ἀναπτύξεως. Οὗτος ὅμως προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην ἐν περίσσειμα ἐργατικῶν χειρῶν τὸ ὁποῖον ἐλλείπει ἀπασχολήσεως θὰ διαρρεύσῃ πρὸς τὰ κέντρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλην ὅμως πλευρᾶν ἡ ἀποφυγὴ μειώσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ

συρροής του εις τὰ κέντρα ἀποτελεῖ βασικὸν μέλημα, ὡς ἐλέχθη, τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Κατόπιν τούτου εἶναι φανερόν ὅτι ἐπιβάλλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν βελτίωσις τῆς γεωργικῆς παραγωγικότητος, ταυτοχρόνως ὅμως καὶ ἡ δημιουργία ἢ ἡ μεταφορὰ βιομηχανικῶν πλαισίων εις τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς πρὸς συγκράτησιν τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ καὶ δημιουργίαν προϋποθέσεων συναρτησιακῆς ἰσορροπήσεως.

1. Πρόγραμμα - Ὁργάνωσις

Τὸ πρόβλημα ἐπιμενῶς τῆς ἰσορροπίας ἀναπτύξεως εἶναι περισσότερο σύνθετον καὶ ἡ ἐπίλυσις του πρέπει νὰ ἐνταχθῆ εἰς ἕνα γενικώτερον προγραμματισμόν, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ περιφερειακὴ προγραμματικὴ ἀνάπτυξις θὰ ἀπετέλει τμῆμα.

Ὁ προγραμματισμὸς οὗτος δεόν νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὰς ἀναγκαίας ὀργανωτικὰς διαμορφώσεις. Ἡ δημιουργία εἰδικῶν κεντρικῶν ὀργάνων ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ παρουσιάσουν ὅλαι αἱ ἀνεπτυγμέναι εὐρωπαϊκαὶ χώραι, ὡς ἡ Γαλλία μὲ τὸ *Aménagement du territoire*, ἡ Ἰταλία μὲ τὸ *Cassa per il mezzogiorno*, ἡ Γερμανία μὲ τὸ *Institut für Raumforschung* εἶναι ἡ βᾶσις. Τὸ ὄργανον τοῦτο θὰ ἐπιφορτισθῆ μὲ τὴν μελέτην τῆς γενικωτέρας διαμορφώσεως τῶν χώρων περιλαμβανομένης καὶ τῆς χωροταξικῆς μεταβολῆς οἰκισμῶν, μὲ τὴν ὀρθολογικωτέραν κατανομήν τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων κατὰ περιοχὰς καὶ τὴν μελέτην, εἰσήγησιν καὶ ὑποβολήν μέρων τοπικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς θὰ συμπληροῦται διὰ τῆς συστάσεως καὶ λειτουργίας ἀντιστοιχῶν περιφερειακῶν ὀργάνων, ἐπιφορτισμένων μὲ τὸ ἔργον τῆς διερευνήσεως τῆς περιοχῆς των, τὴν εἰσήγησιν τῶν προσφόρων μέτρων προαγωγῆς καὶ τὴν προσέλκυσιν κεφαλαίων καὶ ἐργασίας, ὅπου τοῦτο θὰ εἶναι ἀναγκαῖον.

Τὴν ὀργανωτικὴν αὐτὴν διάρθρωσιν πρέπει νὰ συνοδεύῃ καὶ ἀντίστοιχον πνεῦμα ἀποκεντρώσεως ἐσόδων, ἢ δημιουργίας τοιούτων ἐσόδων. Τοιαῦτα ἔσοδα, ἀναφέρω ἑνδεικτικῶς, θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι τὸ προῖόν ἐκ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ὑπηρεσιῶν μεταφορᾶς, αἱ ὁποῖαι ὡς δημοτικά θὰ ἔδει νὰ δημοτικοποιηθοῦν, ὡς ὑπεραστικά ἐνοποιοῦμεναι μὲ τὴν σιδηροδρομικὴν ἐκμετάλλευσιν νὰ ἐνταχθοῦν εἰς ἐνιαῖον προϋπολογισμόν (!).

---

1) Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ βαθμιαία ἐπέκτασις τῶν κρατικῶν εὐθυνῶν καὶ ἐπεμβάσεων εἰς ὅλας τὰς χώρας ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπορρόφησιν τῶν τοπικῶν ἐσόδων ὑπὸ τοῦ κράτους. Ὁρ. J. E. Davin, *Tendances actuelles des finances publiques* (Travaux du Congrès des économistes de langue française) Paris 1956. Ἄλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐσόδων, δὲν φαίνεται ὅτι συνοδεύθη, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, ἀπὸ ἀνάλογον ἀποκέντρωσιν δαπανῶν κατὰ τὰς κυκλικὰς ἢ διαρθρωτικὰς ἀνάγκας τῶν κρατικῶν διαμερισμάτων.

Εἰς τὴν περαιτέρω ἀκολουθητέαν οικονομικὴν πολιτικὴν ἀποκέντρωσιν ἀπαραίτητος προϋπόθεσις θὰ ἦτο ἡ περαιτέρω διὰ παντὸς μέσου βελτίωσις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἡ συστηματικὴ μεταφορὰ ὀλοκλήρων βιομηχανικῶν κλάδων ἐκ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἡ ἴδρυσις νέων βιομηχανικῶν μονάδων εἰς ὠρισμένα, ἐκλεγόμενα μετὰ μελέτην, ἐπαρχιακὰ κέντρα (1). Εἰδικώτερον:

2. Γεωργικὴ Πολιτικὴ

Ὡς πρὸς τὴν γεωργίαν, τῆς ὁποίας τὴν παραγωγικότητα ἐνίοτε περιορίζει ὁ κατατετμημένος γεωργικὸς κλῆρος, σκόπιμος εἶναι ὄχι μόνον ὁ ταχὺς ἀναδασμὸς τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαλλοτριώσις ὄλων τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα δὲν αὐτοκαλλιεργοῦνται, ὅπως ἐπράξεν προσφάτως τὸ Πακιστάν, διὰ τοὺς ἐγκαταλείποντας τὴν ἀγροτικὴν ὑπαίθρον. Ὁ ἐν γένει ἐκσυγχρονισμὸς τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐντατικῆς καλλιέργειας κλπ. εἶναι αὐτονόητοι προϋποθέσεις ἀναπτύξεως μιᾶς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν οὕτω θὰ αὐξηθῆ καὶ ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις, εὐνοοῦσα τὴν ἐγκατάστασιν βιομηχανιῶν. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις τὰ σχέδια ἀρδεύσεων ἢ ἄλλων ἐγγείων βελτιώσεων δυνατὸν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀπορρόφησιν τῆς ἀναπασχολήτου ἐκεῖ ἐργασίας, ἀλλὰ τοιαύτη λύσις ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον ἐξαιρετικὰς συνθήκας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει ὅτι δύναται νὰ ἀνευρεθῆ εὐρεῖα ἀγορὰ διὰ τὴν αὐξησιν τῆς γεωργικῆς αὐτῆς παραγωγῆς ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς χώρας. Εἰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ζήτησις εἰδῶν διατροφῆς εἰς τὰς περισσότερας ἀνεπτυγμένας περιοχὰς τῆς χώρας εἶναι σχετικῶς ἀνελαστικὴ καὶ δὲν δύναται τις νὰ ὑπολογίζη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐξαγωγικῶν ἀγορῶν, ἢ εἰς τὰς περιπτώσεις ἐνθα αἱ φυσικαὶ συνθήκαι τῆς ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχῆς εἶναι τόσον πτωχαί, ὥστε περισσότερο ἐντατικὴ παραγωγή νὰ μειώνη τὴν συναγωνιστικότητά πρὸς ἄλλας περιοχὰς, τὰ μέσα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δέον νὰ συνίστανται εἰς τὴν δημιουργίαν μὴ γεωργικῶν δραστηριοτήτων. Εἰς ἰδιαιτέρας ἐπίσης περιπτώσεις, ὡσάκις θὰ πρόκειται περὶ ἐκμεταλλεύσεως δασικῆς ἢ μεταλλευ-

---

1) Εὐνόητον ὅτι τὰ τελευταῖως εἰς εὐρείαν κλίμακα συζητούμενα τοπικὰ προγράμματα κοινοτικῆς ἀναπτύξεως δὲν ταυτίζονται μὲ τὸ θιγόμενον ἀνωτέρω θέμα τῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀμβλύνσεως τῶν περιφερειακῶν ἐνδοκρατικῶν ἀνισομερειῶν. Ἡ κοινοτικὴ ἀνάπτυξις δύναται ἀπλῶς νὰ ἀποτελῆ τμῆμα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ γενικωτέρου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ. Ἡ κοινοτικὴ ἀνάπτυξις εἴτε ὑπὸ τὴν κοινωνικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν οικονομικὴν μορφήν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ σταθερὸν συντελεστὴν γενικωτέρας ἀναπτύξεως ὡς συνέβη εἰς πλείστα κράτη. Ὁρ. E d g a r S. D u n n, L'épanouissement de la Communauté dans le cadre du développement régional et national en Productivité européenne, No 31, Fevr. 1959, σελ. 19 καὶ ἐπ.

τικῆς παραγωγῆς, εἶναι ἀναγκαῖα ὄχι μόνον ἡ ἐπέκτασις τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὰς μεταφορὰς ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσφορος διαμόρφωσις τοῦ σχετικοῦ κόστους. Εἰς τὰς αὐτὰς περιοχὰς ἡ κτηνοτροφικὴ παραγωγή καὶ ἡ βιομηχανία δέον νὰ ἀναπτυχθοῦν ταχύτερον, ἰδίᾳ ὁσάκις αἱ ἀναδασώσεις ἀπαιτοῦν μακροχρόνιον προοπτικὴν καὶ εὐρυτέρας ἐπενδύσεις.

3. Ἡ Βιομηχανικὴ Πολιτικὴ

Ἡ σπουδαιότερα ἐν τούτοις φάσις τῆς πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως διὰ τὴν περιφερειακὴν ἀνάπτυξιν συνίσταται εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς ἀνάγκης συζεύξεως ἀγροτικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους, τοῦ μεγέθους τῶν ἰδρυθησομένων εἰς τὰ περιφερειακὰ κέντρα βιομηχανιῶν καὶ περαιτέρω τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀποκεντρώσεως τῶν βιομηχανιῶν τούτων. Μολονότι δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς παρούσης ἡ ἀνάλυσις τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων καὶ συναρτήσεων, ἐνδεικτικῶς ἐν τούτοις διαγράφονται αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς ἀποκεντρώσεως. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κατ' ἀρχὴν αἱ εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα συσταθησόμεναι βιομηχανίαι θὰ ἐξαρτηθοῦν κατὰ πρῶτον λόγον ἐκ τῆς ὑπάρξεως πρῶτων ὑλῶν πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν. Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ δυνατότητες τοιούτων πρῶτων ὑλῶν εἶναι περιωρισμένοι ἡ ἐκλογή τοῦ τύπου τῶν συσταθησομένων βιομηχανιῶν δὲν θὰ γίνεται πάντοτε μὲ τὸ κριτήριον τοῦτο. Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωσιν εἶναι δυνατὴ ἡ προαγωγή βιομηχανιῶν ἐπεξεργαζομένων πρῶτας ὑλας ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρὸς ἐπιτόπιον καταλάωσιν εἰς ἐκλεγομένην περιοχὴν. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη θὰ μειώσῃ τότε τὴν ἐξάρτησίν της ἐξ εἰσαγωγῶν βιομηχανικῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν πλουσιωτέραν καὶ ἀκόμη ἄνευ προστασίας διὰ τὴν νέαν τοπικὴν βιομηχανίαν τῆς πτωχῆς περιοχῆς, δυνατὸν νὰ εὐρεθῆ αὕτη εἰς καλλιτέραν συναγωνιστικὴν θέσιν ἔναντι τῶν βιομηχανιῶν τῶν περισσότερον ἀνεπτυγμένων περιοχῶν αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐξαγωγὰς ἐκτὸς τῆς περιοχῆς, καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ εὐρίσκωνται ἐν μειονεξίᾳ τόσον ἀπὸ πλευρᾶς πρῶτης ὑλῆς ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἐτοίμου προϊόντος. Ἰδιαιτέρως εὐνοϊκὴ δι' ἕνα τοιοῦτον σκοπὸν θὰ εἶναι ἡ ἐγκατάστασις ὑφαντουργικῶν βιομηχανιῶν αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν μετρίως εἰδικευμένην ἐργασίαν καὶ ἔχουν χαμηλὸν κόστος μεταφορᾶς τόσον τῆς πρῶτης ὑλῆς ὅσον καὶ τοῦ ἐτοίμου προϊόντος. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις ἐν Ἑλλάδι φαίνεται ὑπάρχουσα ὑπερβάλλουσα δυναμικότης τῶν βιομηχανιῶν τούτων, καθίσταται ἐνδεδειγμένη ἡ μεταφορὰ τοιούτων συγκροτημάτων εἰς ἐνοποιοιμένας μονάδας εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα. Τὸ γεγονός ὅτι αἱ κλωστοῦφαντουργικαὶ βιομηχανίαι καὶ εἰς τὴν χώραν μας παρουσιάζουν ὑψηλὸν βαθμὸν συγκεντρώσεως ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὰς μηχανολογικὰς τοιαύτας, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ βιομηχανίαι αὗται εἶναι συν-

υφασμένα με την εγγύτητα της καταναλωτικής αγοράς, εάν κρίνη τις εκ της έμφανίσεως τούτων βιομηχανιών εις την Εύρωπην. Πολλὰι τούτων ανεπτυχθήσαν εις περιοχάς απομονωμένας, άσχετάς πρὸς τὰς μεγάλας καταναλωτικὰς αγοράς. Μᾶλλον πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἡ ἴδρυσις των ἐξηρτάτο ἐν μέρει ἀπὸ τὴν ἀγορὰν ἐργασίας ἢ ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἢ ὅποια προσέφερον εὐθνήν ἐργασίαν εις μίαν τοιαύτην βιομηχανίαν. Ἐξ ἄλλου ἰδιαιτέρως εὐνοϊκαὶ καθίστανται διὰ τὴν εις ἐπαρχιακὰ κέντρα ἐγκατάστασίν των αἱ βιομηχανίαὶ τῶν ὁποίων ὁ συντελεστῆς συγκεντρώσεως εἶναι μεταξύ 30 καὶ 50. Τοιαῦται βιομηχανίαὶ εἶναι αἱ χρησιμοποιουσαὶ μέταλλα, αἱ χημικαὶ, ἱματισμοῦ κ.λ.π. (1).

Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς μονάδος δεόν νά τονισθῆ ὅτι εις ἐπαρχιακὰ κέντρα τὸ μικρὸν μέγεθος τῆς βιομηχανικῆς μονάδος δέν θά εἶναι πάντοτε ἐπαρκές. Πρὸς τὸ συμφέρον τόσον τῆς πλουσιωτέρας ὅσον καὶ τῆς πτωχοτέρας περιοχῆς εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ συγκέντρωσις εις ὠρισμένα κέντρα βιομηχανιών ἐμφανιζουσῶν τὴν μεγίστην τάσιν ἐπεκτάσεως ἔστω καὶ ἐάν ἀκόμη πρόκειται περὶ βιομηχανίας πληθοπαραγωγῆς, διὰ τὴν ὅποίαν, μόνη ἡ τοπικὴ ἀγορὰ κρίνεται ἀνεπαρκῆς. Εἰς ἐκ τῶν λόγων τούτων ἀνευρίσκειται εις τὰ διαρθρωτικὰ προβλήματα τῶν πλουσιωτέρων περιοχῶν, ὁ ἄλλος εις τὰ μακροχρόνια συμφέροντα τῶν πτωχῶν περιοχῶν. Οὕτω εις τὰ μεγάλα κέντρα, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν με τὴν πλουσίαν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀνοδος τοῦ κατὰ κεφαλὴν ἔθνικοῦ εἰσοδήματος συνοδεύεται ὑπὸ δυναναλόγως μεγαλύτερας ἀνόδου τῆς ζητήσεως ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ ζήτησις αὕτη δι' ὠρισμένας ὑπηρεσίας ὡς λ. χ. μεταφορᾶς αὐξάνεται δυσαναλόγως περισσότερον με τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ ὁσάκις τὸ μέγεθος μιᾶς πόλεως ὑπερβαίνει ἐν ὠρισμένον ὄριον (2). Ἡ αὐξήσις τῆς ζητήσεως ἀντιμετωπίζεται εἴτε διὰ τῆς με-

1) Εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ βαθμοῦ γεωγραφικῆς συγκεντρώσεως προέβη ὁ καθηγητῆς Sargent Florence διὰ τὴν Ἀγγλίαν: *Investment, Location and Size of Plant*, Cambridge 1948, ὁμοίως διὰ τὰς Η.Π.Α.: *National Resources Planning Board, Industrial Location and National Resources*, Washington 1943. Διὰ τὴν Σουηδίαν ὁρ. UNO ὁρ. cit σελ. 149. Ἡ ἀκολουθουμένη μέθοδος ὑπολογισμοῦ τῶν συντελεστῶν συγκεντρώσεως ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἐν πρώτοις ὑπολογίζεται ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῶν ἀπασχολουμένων ἐργατῶν εις ὠρισμένον βιομηχανικὸν κλάδον τῶν διαφόρων περιοχῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀπασχολουμένους τοῦ κλάδου τούτου εις ὅλην τὴν χώραν. Ἐν συνεχείᾳ ὑπολογίζεται ἡ εις τὰς περιοχὰς αὐτάς ἀντιστοιχοῦσα ἑκατοστιαία ἀναλογία ἐργατῶν εις ὅλους τοὺς βιομηχανικοὺς κλάδους. Αἱ θετικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο ἀριθμῶν προστίθενται. Τέλος, ὁ συντελεστῆς ἐξευρίσκειται διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ δι' 100.

2) R. M. Lillibridge *Urban Size: An Assesment*, *Land Economics* Nov. 1952, σελ. 342. Ὑποστηρίζεται ὅτι πόλεις ὑπερβαίνουσαι τοὺς 300.000 κατοίκων συγκεντρῶνουν πλεῖστα μειονεκτήματα, ἐφ' ᾧ καὶ κρίνεται ἐπιθυμητὴ ἡ συγκράτησις τῆς περαιτέρω ἀνόδου των. U. N. O. ὁρ. cit. σελ. 157.

ταφορᾶς πληθυσμοῦ ἀπασχολουμένου εἰς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας εἴτε διὰ τῆς μετακινήσεως πληθυσμοῦ εἰς τὸ κέντρον ἢ ὅποια μὲ τὴν σειράν της ἄγει εἰς συσσωρευτικὴν διαδικασίαν ζητήσεως ὑπηρεσιῶν καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἰς ἐξαναγκασμὸν περιορισμοῦ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ὡς συνέβη εἰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς πόλεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Εἰς τὸ βιομηχανικὸν κέντρον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρήθη καὶ ἐπὶ πλέον ἐσημειώθη συρροὴ ἐργατικῶν χειρῶν μὴ ἀπορροφηθεισῶν εἰς τὴν ὑπαιθρον καὶ ἐπιβαρυνουσῶν τὸ κοινωνικὸν κόστος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Κατὰ συνέπειαν ὠρισμένοι δυναμικαὶ βιομηχαναὶ ἐγκαθιστάμενοι εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα ἰδίᾳ βιομηχαναὶ ἐντάσεως ἐργασίας θὰ ἔδρων ὑπὲρ μειώσεως τοῦ κόστους τῶν μεγάλων κέντρων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μακροχρονίους δυσχερείας τοῦ ἰσοζυγίου τῶν πτωχῶν περιοχῶν εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ ἐγκατάστασις ὠρισμένων ἐκσυγχρονισμένων καὶ περισσότερον δυναμικῶν βιομηχανιῶν εἰς τὰς πτωχοτέρας περιοχάς. Ἐὰν τοῦτο δὲν συμβῇ αἱ βιομηχαναὶ αὗται θὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰς πλουσιωτέρας. Καὶ ὁ συναγωνισμὸς τῆς παραγωγῆς των θὰ πλήξη τὰς ἀγορὰς προϊόντων παραγομένων εἰς τὰς πτωχὰς περιοχὰς εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀναλογίας των εἰς τὴν συνολικὴν δαπάνην τῶν καταναλωτῶν. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαῖον πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διατοπικοῦ ἰσοζυγίου νὰ δοθῇ εἰς τὰς πτωχὰς περιοχὰς μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἀναλογοῦσαν εἰς αὐτὰς μερίδα ἐκ τῶν δυναμικῶν βιομηχανιῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ, τέλος, τὴν ἑκτασιν τῆς ἀποκεντρώσεως καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν βιομηχανιῶν, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν παραγόντων. Κατὰ κανόνα τὰ μειονεκτήματα μιᾶς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως αὐξάνονται οὐσιωδῶς ἐφ' ὅσον ἡ βιομηχανία κινεῖται ἀπὸ τὸ μέσον μέγεθος πόλεως εἰς τὸ ἐπίπεδον χωρίου. Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ ἐναντίον τῆς βαθμιαίας ἀποφιλώσεως τῶν πτωχῶν περιοχῶν δὲν στρέφονται ἐναντίον τῆς συγκεντρώσεως πληθυσμοῦ ἐντὸς ἐκάστης περιοχῆς, ἀντιθέτως συγκέντρωσις ἐγκαταστάσεων ἐντὸς μιᾶς περιοχῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας συμφιλιώνονται οἱ δύο ἀντικειμενικοὶ σκοποί, τούτέστιν ἡ ἐξασφάλις τῆς οἰκονομικῆς προόδου καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς πληθυσμιακῆς ἀπογυμνώσεως τῆς περιοχῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μάλιστα εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ἐνδείκνυται ἡ ἐνίσχυσις ὠρισμένων ἄκρως ὀρειῶν καὶ ἀγόνων περιοχῶν ἀντὶ τῆς ἐκκενώσεώς των. Εἶναι κατὰ συνέπειαν σκόπιμος ἡ ἀνάπτυξις ὠρισμένων κέντρων τὰ ὅποια θὰ ἀποτελέσουν καὶ τὸ μέσον συγκρατήσεως τοῦ διαρρέοντος ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὸ ὄργανον ἀναπτύξεως τῆς ὅλης περιοχῆς.

4. Ἡ ἐπιλογή τῶν περιοχῶν

Τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχῶν εἶναι συνάρτησις οἰκονομικῶν καὶ ἐξωοικονομικῶν παραγόντων. Καὶ εἰς ἤν ἔτι περιπτώσιν δὲν ὑπέισέρχονται ἐξωοικονομικοὶ παράγοντες, τὰ καθαρῶς οἰκονομικὰ κριτήρια εἶναι πολύμορφα, ποικίλλοντα ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Οὕτω εἰς τινὰς περιπτώσεις ἰδιαίτερον βαρῦντητα δέον νὰ ἔχη τὸ πρόβλημα τῆς χρονίας ἀνεργίας, ἢ δυνατότητος ὀργανώσεως τῆς μεταναστεύσεως, τὸ κοινωνικὸν κόστος τῆς ἐπενδύσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ μακροχρόνια πλεονεκτήματα ταύτης, αἱ ἀπαιτούμεναι οἰκονομικαὶ θυσίαι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιοχῆς, ἢ συχνότης τῆς προσβολῆς τῆς περιοχῆς ὑπὸ κρίσεων, αἱ προοπτικαὶ περαιτέρω ἐξελίξεώς της καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ προσδοκωμένου ἐπιηρεασμοῦ τοῦ λοιποῦ οἰκονομικοῦ χώρου. Ἐν Ἰταλίᾳ ἐκρίθη ἀναγκαία καὶ συμφέρουσα ἡ ταυτόχρονος προγραμματικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ν. Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας, καὶ μικρῶν τινῶν διαμερισμάτων τῆς βορείου μὲ μεγαλυτέραν ἀναλογίαν ἐπενδύσεων εἰς τὰς περισσότερον πτωχὰς περιοχάς (1). Ἐν Ἀγγλίᾳ προετιμήθησαν αἱ πληγεῖσαι ἐκ τῆς κρίσεως περιοχαί. Ἐν Ἑλλάδι πρόγραμμα τοπικῆς ἀναπτύξεως τοιαύτης ἐκτάσεως, λόγῳ τοῦ περιορισμένου τῶν πόρων καὶ τῶν δυνατοτήτων, δὲν εἶναι ἐφικτόν. Προτιμότερα εἶναι ἡ ἐκλογή τριῶν κέντρων, διαθετόντων προϋποθέσεις περαιτέρω παραγωγῆς, πρὸς ἀνάπτυξιν. Αἱ περισσότερα γινῶμαι συγκλίνουν ὑπὲρ τῆς περιοχῆς Πατρῶν, Θεσσαλονίκης, Λαρίσης καὶ Ἀγρινίου (2).

5. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους

Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐνὸς εὐρέος καὶ συστηματικοῦ προγράμματος οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως θὰ ὑπάρξουν ἀναμφιβόλως πολύμορφοι δυσχερεῖαι. Μεταξὺ τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν περιλαμβάνονται: ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν ἔργων ὑποδομῆς, ἰδιαίτερος ὀξεία εἰς ὠρισμένας περιοχάς, ἡ μικρὰ ἀποτελεσματικότης τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπιπέδων ἡμερομισθίων, αἰρομένη βαθμηδὸν καὶ εἰς τὰς πτωχὰς περιοχάς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, αἱ ἀτέλειαι τῆς πιστωτικῆς ἀγορᾶς, μὴ εὐνοούσης τὴν μικρὰν μονάδα ἢ τὴν καινοφανῆ ἐπιχείρησιν, τὸ ὑψηλὸν ὀριακὸν κόστος τῶν μεταφορῶν, τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον τεχνικῆς ἐκπαιδεύ-

1) S v i m e z (Ἐνωσις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν βιομηχανίας εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν) *La Regione come punto di riferimento di un Programma di Sviluppo economico del Mezzogiorno*, ἔκθεσις εἰς 4ον Ἐθν. Συνέδριον Ἀστυφιλίας ἐν Βενετίᾳ, Ὀκτώβριος 1952.

2) Οὕτω U N O ὁρ. *cit.* σελ. 161 καὶ F. A. O. Πρόγραμμα μεσογειακῆς ἀναπτύξεως, Ἑλλάς «Οἶκον. Ταχυδρόμος», φυλ. 256, 12 Μαρτίου 1959.

σεως καὶ ἡ ἔλλειψις ὀργανωμένης ἀγορᾶς εἰδικευμένης ἐργασίας εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχὰς τῆς χώρας.

Ἡ ἄρσις τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς ἀμέσου κρατικῆς δράσεως. Εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἀπ' εὐθείας κρατικῶν ἐπενδύσεων εἰς τὰς ὁποίας πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἀποφευχθῆ ἡ διασπορά, δεόν νὰ περιληφθῆ ἡ ἀπ' εὐθείας συμμετοχὴ ἢ ἴδρυσις σχετικῶν βιομηχανιῶν, ἢ ἀποκατάστασις τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς ἀνάπτυξιν ἐργῶν ὑποδομῆς, ἢ δημιουργία κέντρων τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰς ἐκλεγησομένας περιοχὰς, ἢ ἀπαγόρευσις ἰδρύσεως νέων βιομηχανιῶν εἰς τὸ κέντρον, ἢ θέσπισις σαφῶν κινήτρων μεταφορᾶς βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς τὰς περιφέρειας. Εἰς ὅσας χώρας ἐξεδηλώθη συστηματικὴ ἀλλ' ἀμεσος κρατικὴ παρέμβασις τὰ προγράμματα τοπικῆς ἀναπτύξεως ἀπέβησαν ἐπιτυχῆ.

Ἄναγκαία ταυτοχρόνως εἶναι ἡ ἔμμεσος κρατικὴ δράσις, ἢ δημιουργία τούτέστιν προϋποθέσεων κινητοποιήσεως καὶ προσελκύσεως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας διὰ τῆς καταλλήλου διαμορφώσεως τῆς πιστωτικῆς καὶ φορολογικῆς πολιτικῆς ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τῆς δημιουργίας ἢ ἀναμορφώσεως ὀργανῶν ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν χρηματοδότησιν καὶ τὴν ὑπόδειξιν εὐκαιριῶν. Διὰ τοῦ συνόλου τῶν μέσων αὐτῶν θὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ κινητοποίησης τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἡ χρησῖμος ροὴ ξένων καὶ ἡμεδαπῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων πρὸς τὰς ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχὰς.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν τοπικῶν περιοχῶν ἐξαιρετικῶς διδακτικὴ εἶναι ἡ συγκριτικὴ διερεῦνησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν κρατῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑνδοκρατικὴν ἀνάπτυξιν περιοχῶν. Ἡ ἀνάπτυξις μεταξὺ κρατῶν ἐμφανίζει ὀρισμένα πλεονεκτήματα, τῶν ὁποίων στερεῖται ἡ περιοχὴ καὶ τανάπαλιν.

Τὸ πλεονέκτημα τῆς περιοχῆς συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἔχει μεγαλυτέραν δυνατότητα νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἀπὸ τὴν εὐρυτέραν μονάδα εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Τὸ μειονέκτημά της συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἶναι περισσότερο ἐκτεθειμένη εἰς τὸ συστατικὸν ἀποτέλεσμα ἔναντι ἄλλης περιοχῆς, εἰς τὴν ἀνικανότητά της νὰ ἀναπτύξῃ παραγωγὴν δι' ἐξαγωγὰς στηριζομένης εἰς τὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα καὶ εἰς ἀπουσίαν ὀργανῶν προωθητικῆς πολιτικῆς, ἢ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν κεντρικὴν ἐξουσίαν. Κράτος τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει κατὰ συνέπειαν νὰ ἀναπτύξῃ τὰς καθυστερημένας τοῦ περιοχᾶς πρέπει νὰ προβλέψῃ ὀρισμένα ὑποκατάστατα, ἰσοδύναμα τῆς ἐξουσίας διὰ τὰς περιοχὰς αὐτάς. Τὰ πλέον σημαντικὰ εἶναι ἡ δημιουργία ἀκριβῶς τῶν θεσμῶν καὶ ὀργανῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα προηγουμένως. Μείωσις ἐπίσης ὀρισμένων φόρων καὶ δὴ τοῦ φόρου εἰσοδήματος εἰς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν πρὸς ὑποκατάστασιν τῶν δασμῶν καὶ μεγαλυτέρα αὐτονομία τῶν τοπικῶν ὑποκαταστημάτων τῶν

τραπεζών. Διά τήν μεταφοράν ἢ τήν ἴδρυσιν ἐν τούτοις βιομηχανιῶν εἰς τὰ ἐπαρχιακά κέντρα ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει ἡ πιστωτική πολιτική. Χορήγησις κεφαλαίων ἀνεξαρτήτως τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐπιχειρηματίου μέ χαμηλότερον τόκον, ἐπιδοτήσεις ἢ πλήρεις φορολογικαί ἀπαλλαγαί μεταφερομένων βιομηχανιῶν δι' ἐνὸς ψηφίσματος ἀναλόγου πρὸς τὸ ΚΗ, παροχὴ κατὰ προτίμησιν στέγης εἰς τοὺς μεταφερομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν εἰδικευμένους ἐργάτας κλπ.

6. Διακρατικὴ συνεργασία

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπιβάλλεται ἡ μετὰ μεγαλυτέρας προσοχῆς ἐξέτασις τῶν δυνατοτήτων διακρατικῆς συνεργασίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὁμῶρων καθυστερημένων περιοχῶν, ἡ ὅποια δύναται νὰ τύχη εὐχερέστερον, καὶ διεθνoῦς κεφαλαιοδοτήσεως. Οὕτω ἡ μετὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας συνεργασία διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιοχῆς Ἐξιοῦ καὶ τῆς λίμνης Πρέσπας, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ δημιουργία συμπληρωματικῶν βιομηχανιῶν ἀξιοποιήσεως τῶν χαλυβουργικῶν κέντρων καὶ τῆς γιουγκοσλαβικῆς βιομηχανίας, ἐπανειλημμένως συνεστήθησαν ἀπὸ διεθνoῦς πλευρᾶς ὡς πρόσφοροι μορφαὶ οἰκονομικῆς συμπτράξεως.

7. Αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι ἀλλαχοῦ μέθοδοι

Εἰς τὰς ἐφαρμοσθεῖσας ἀλλαχοῦ μεθόδους περιφερειακῆς ἀναπτύξεως δὲν ἀνευρίσκεται ἑνιαία τις ἀρχή. Εἰς ἄλλας χώρας ἐδόθη μεγαλυτέρα ἔμφασις εἰς τὸν ἐπιηρασμὸν τῆς ἐγκαταστάσεως βιομηχανιῶν εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους περιοχάς, εἰς ἄλλας εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ προαγωγὴν τῶν ἐξαγωγικῶν βιομηχανιῶν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις κατὰ κανόνα προεῖχον τὰ ἔμμεσα μέτρα, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀπουσιάζουν καὶ αἱ ἄμεσοι κρατικαὶ παρεμβάσεις. Οὕτω ἡ πολιτικὴ περιφερειακῆς ἀναπτύξεως εἰς τὸ Ἠνωμένον Βασίλειον, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν μείωσιν τῆς πληθυσμιακῆς πιέσεως εἰς ὠρισμένας περιοχάς καὶ τυνώσεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἐπέδωξε τὴν ἐξασφάλισιν συμμέτρου κατανομῆς τῆς βιομηχανίας εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν. Προκειμένου νὰ ἰδρυθῆ οἰαδῆποτε βιομηχανικὴ μονάς, ὑπερβαίνουσα ὠρισμένον μέγεθος, εἴτε ἐπέκτασις παλαιᾶς εἴτε νέα, ἔδει νὰ ἐξετασθῆ μὲ πιστοποιητικὸν τοῦ Board of Trade ὅτι ἡ τοπικὴ ἐγκατάστασις τοῦ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ σχέδιον τῆς συμμέτρου διασπορᾶς τῶν βιομηχανιῶν εἰς ὅλην τὴν χώραν. Παραλλήλως ἰδρύθησαν 25 νέα πόλεις, τάξεως μεγέθους 10.000 κατοίκων, τῇ βοήθειᾳ εἰδικῶν κρατικῶν ὀργανώσεων. Τὸ κράτος ἀνελάμβανε τὴν κατασκευὴν ἐργοστασίων, τὰ ὅποια μετὰ ταῦτα ἐξεμισθοῦντο ὑπὸ συμφέροντας ὄρους καὶ δι' ὠρισμένην περίοδον εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὸ κράτος ἐπίσης προέβαιεν εἰς δωρεὰν παροχάς ἢ εἰς δανεισμὸν πρὸς ἐπέ-

κτασιν ἢ βελτίωσιν κοινωφελῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἐχρηματοδοτεῖ βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ὁποίων ἡ ἐγκατάστασις ἐκρίνετο σκόπιμος. Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ὑπῆρξε μεταξύ ἄλλων τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τοῦ 1945 μέχρι τοῦ 1954 ἰδρύθησαν εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς, κατοικουμένας ὑπὸ πληθυσμοῦ ὀλιγωτέρου τοῦ 20% τοῦ συνόλου, τὸ ἓν τρίτον τοῦ συνόλου τῶν ἐργοστασίων τῆς χώρας.

Ἐν Ἰταλίᾳ πρὸς ἄσκησιν τῆς πολιτικῆς περιφερειακῆς ἀναπτύξεως ἰδρύθησαν ἀπὸ τοῦ 1949—1951 εἰδικοί φορεῖς γεωργικῆς μεταρρυθμίσεως πρὸς ἀπαλλοτριώσιν τῆς γαιοκτησίας καὶ τὸ Cassa per il Mezzogiorno, ἰδρυθέν τὸ 1950 πρὸς χρηματοδότησιν καὶ ἐκτέλεσιν ἐξαιρετικῶν δημοσίων ἔργων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Ν. Ἰταλίας. Εἰς τὸ 12ετὲς ἰταλικὸν πρόγραμμα ἐδόθη προτεραιότης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας καὶ τὴν βελτίωσιν τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν ἐνεθάρρουν μέχρι πρό τινας μόνον ἔμμεσα μέτρα ὡς φορολογικὰ καὶ δασμολογικὰ προνόμια, πιστωτικὰ διευκολύνσεις καὶ μειώσεις τῶν τιμῶν μεταφορᾶς. Τὰ ὑφιστάμενα ὁμως ταῦτα ἔμμεσα μέτρα δὲν ἀπέδωσαν τοὺς ἀναμενομένους καρπούς καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς συνεστήθησαν εἰδικοί ὀργανισμοὶ χρηματοδοτήσεων προσφέροντες μεσοπροθέσμους πιστώσεις τὸ δὲ Κράτος μετέχει ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς βιομηχανίας δι' εἰδικῆς Holding Company (IRI).

Ἀνάλογα ὑπῆρξαν τὰ ληφθέντα καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μέτρα. Ἰδιαιτέρως δεόν νὰ ἐξαρθῇ ἐναυθὰ ἡ εἰς Ὀλλανδίαν ἐφαρμοσθεῖσα τακτικὴ τῆς πληρωμῆς ἐφ' ἅπαξ ποσοῦ 25% τοῦ κόστους τοῦ ἐργοστασίου, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τοῦτο θὰ ἐκάλυπτεν ὠρισμένον ἀριθμὸν ἀνέργων καὶ τῆς ἰδρύσεως μεγάλων βιομηχανιῶν πληθοπαγωγῆς ὡς πυρήνων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πτωχῆς περιοχῆς. Ἐν Γαλλίᾳ δεόν νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ δημιουργία 4ετοῦς σχεδίου ἀναπτύξεως, ἡ σύστασις εἰδικῆς ἐπιτροπῆς Aménagement du Territoire καὶ τὸ σχέδιον τῆς βιομηχανικῆς ἀποκεντρώσεως τῶν Παρισίων καὶ τῆς μεταφορᾶς βιομηχανιῶν εἰς ἐπαρχιακὰ κέντρα (168 βιομηχανίαι ἐντὸς Ζετίας), ἐν Σουηδίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ δεόν νὰ μνημονευθῇ ἡ ἰδρυσις τοπικῶν καὶ κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν παροχῆς συμβουλῶν εἰς βιομηχάνους, αἱ ὁποῖαι ἀναλαμβάνουν ἐρεῦνας καὶ προβαίνουν εἰς ὑποδείξεις ἐπὶ τοῦ προσφόρου τόπου καὶ εἶδους τῆς βιομηχανίας. Τὸ γιουγκοσλαβικὸν σχέδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Μακεδονίας ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν τῆς περιοχῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως χαλυβουργικῶν βιομηχανιῶν. Ἀξιόλογος εἶναι ἐπίσης ἡ Νορβηγικὴ μέθοδος, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἰδρυσις τοιοῦτων βιομηχανιῶν ἐνισχύεται διὰ τῆς παροχῆς δανείων, πολλαπλασίων τῆς ἀξίας τῶν ἐπενδυομένων ἰδιωτικῶν κεφαλαίων καὶ ἀναβολῆς ἐπὶ μακρὸν τῆς πληρωμῆς τῶν τόκων ἐφ' ὅσον δὲν προκύπτουν κέρδη. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Τουρκίαν ἐφηρμόσθη σχέδιον

διασποράς τῆς βιομηχανίας ἐκτὸς τῆς Κων)πόλεως διὰ βιομηχανιῶν κρα-
τικῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ ἐπικειμένη ὀλοκλήρωσις τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς καὶ ἡ προβλε-
πομένη δημιουργία τῶν εὐρυτέρων οἰκονομικῶν σχηματισμῶν, προϋπο-
θέτει ἀπαραιτήτως τὴν ταχεῖαν ἐνδοκρατικὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀγορᾶς
καὶ τὴν ἐξασφάλισιν εὐρυτέρου ἑλληνικοῦ οἰκονομικοῦ χώρου. Ἡ διακρα-
τικὴ ὀλοκλήρωσις θὰ τείνῃ συνεχῶς εἰς τὴν μεγέθυνσιν τῶν ἐνδοκρατι-
κῶν περιφερειακῶν ἀνισοτήτων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν ὄξυνσιν τῶν
διακρατικῶν ἀνισοτήτων εἰς βᾶρος τῶν πτωχοτέρων κρατῶν, ἐφ' ὅσον
δὲν ληφθοῦν μέτρα ἐπηρεασμοῦ τῆς κατευθύνσεως τῶν ἐπενδύσεων.

Ἡ ὄξυνσις τῶν διακρατικῶν ἀνισοτήτων ἀντίκειται ἐν τούτοις εἰς
τὰ συμφέροντα τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομικῶς χωρῶν, αἱ ὅποια θὰ
βλέπουσιν οὕτω τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν περιοριζομένην καὶ τὴν ἀπασχόλησιν
ἰσορροποῦσαν εἰς χαμηλότερα ἐπίπεδα. Ὅπως ἀκριβῶς διὰ τὰς ἀνεπτυγ-
μένας χώρας εἶναι οἰκονομικῶς συμφέρουσα ἡ ὑποβοήθησις τῶν ὑπανα-
πτύκτων, οὕτω ἀκριβῶς καὶ διὰ τὰς ἀνεπτυγμένας περιοχὰς τῆς Ἑλλά-
δος εἶναι προφανὴς ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνα-
διαρθρώσεως τῶν πτωχῶν περιοχῶν. Ὁ μῦθος τοῦ Μενηίου Ἀγρίππα
εἶναι χαρακτηριστικὸς (1).

---

1) Κείμενον διαλέξεως, ἐμπλουτισθείσης δι' ὑποσημειώσεις, γενομένης εἰς τὸ
Ἑλληνικὸν Κέντρον Παραγωγικότητος τὴν 5ην Μαρτίου 1959.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. Σταύρου ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ.—Προσφώνησις τοῦ Προέδρου τῆς Σχολῆς	Σελ. ια'
2. Χρίστου Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—Τὸ Κέντρον Κοινωνικῶν Σπουδῶν—Εἰσήγησις ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν σκοπῶν του	» ιγ'
3. Κωνσταντίνου ΤΣΑΤΣΟΥ.—'Ο λόγος τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως	» ιθ'
4. Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.	» κα'

Μ Ε Λ Ε Τ Α Ι

1. Χρ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—'Η καταγγελία τῆς Συμβάσεως τῆς ἐργασίας. Πορίσματα—Ὑποδείξεις	Σελ. 3
2. Σωτ. ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ.—'Ο πληθυσμὸς καὶ ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὸ παγκόσμιον πλαίσιον	» 12
3. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ.—Τὸ ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης	» 38
4. Βασιλείου ΔΑΜΑΛΑ.—Σύγχρονοι τάσεις συνεργασίας εὐρωπαϊκῶν κρατῶν	» 49
5. Στρ. Κ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ.—'Η προδομένη Εὐρώπη	» 69
6. Νικ. Παντ. ΜΠΟΧΛΟΥΓΓΟΥ.—Κοινωνικοὶ ψυχολογικοὶ προβληματισμοὶ τοῦ ἐργαζομένου Ἕλληνος ἐφήβου	» 82
7. Χρ. ΕΥΓΕΛΙΠΙΔΗ.—'Αλληλοεπιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ	» 105
8. Νικ. Γ. ΠΟΥΖΟΥ.—'Ελεγχος τῶν γενήσεων	» 109
9. Μιχ. Π. ΓΟΥΤΟΥ.—Τὸ συμβούλιον τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια	» 113
10. Γ. ΛΑΣΚΑΡΗ.—'Η ἵδρυσις τῆς Γ.Σ.Ε.Ε.	» 118
11. Σοφίας Μ. ΓΕΔΕΩΝ.—'Ο ψυχολογικὸς συντελεστὴς στὰ ἀτυχήματα ἐργασίας	» 125
12. Κώστα Στρ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ.—'Η οἰκονομικὴ ἐρμηγεία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ	» 143
13. Δημοσθένους ΚΟΥΣΗ.—'Ο Ἄτομισμὸς	» 208
14. Δ. ΨΑΡΟΥ.—'Η ἀλλοίωσις τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ Δημοσίου Δικαίου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς τῆς συγχρόνου Δημοκρατίας	» 222
15. Ἄθην. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ.—Περιφερειακαὶ διαφοροποιήσεις καὶ οἰκονομικὴ ἀποκέντρωσις ἐν Ἑλλάδι	» 243

S O M M A I R E

1. St. COSTOPOULOS.— Allocution du Président de l'École	» 1x'
2. Chr. N. AGALLOPOULOS.— Le Centre d'Études Sociales de l'École des Hautes Études Industrielles. Son organisation, ses buts	» 1y'
3. CONST. TSATSOS.— Allocution du Ministre de la Présidence du Gouvernement	» 1θ'
4. LE CENTRE D'ÉTUDES SOCIALES de l'École des Hautes Études Industrielles.— Status	» 1z'

É T U D E S

1. Ch. N. AGALLOPOULOS.— Le délai-congé du contrat du travail	» 3
2. S. J. AGAPITIDIS.— La population et l'emploi dans le monde	» 12
3. B. N. TATAKIS.— L'objet de la perception et l'objet de la science	» 38
4. B. B. DAMALAS.— Tendances actuelles de coopération des États Européens	» 49
5. Str. C. PAPA'ΓOANNOU.— L'Europe trahie	» 69
6. N. P. BOCHLOGYROS.— Problèmes socio-psychologiques de l'adolescent-travailleur grec	» 82
7. Ch. EVELPIDIS.— Influences réciproques des civilisations grecque et chinoise	» 105
8. N. J. POLIZOS.— Contrôle des naissances	» 109
9. M. P. GOUTOS.— Le Conseil de l'Europe et la Sécurité Sociale	» 113
10. G. LASKARIS.— La fondation de la Confédération Générale de Grèce du Travail	» 118
11. S. M. GEDEON.— Le facteur psychologique aux accidents du travail	» 125
12. Costas Str. PAPA'ΓOANNOU. L'interprétation économique de la différentiation des classes. (Critique de la théorie marxiste des classes sociales)	» 143
13. D. S. COUSSIS.— L'individualisme	» 208
14. D. S. PSAROS.— Les transformations des principes du droit public sous l'influence de la politique économique et sociale de la démocratie contemporaine.	» 222
15. A. P. CANELLOPOULOS.— Différenciations régionales et décentralisation économique en Grèce	» 243

CONTENTS

1. STAV. COSTOPOULOS.— His lecture as President of the School	»	ια'
2. Chr. N. AGALLOPOULOS.— The School's Department of Social Studies; An introduction to its intention . . .	»	εγ
3. Con. TSATSOS.— His lecture as Minister of Government Presidency	»	ιθ'
4. DEPARTMENT OF SOCIAL STUDIES.— Regulation of its works	»	κα'

S T U D I E S

1. C. N. AGALLOPOULOS.— Breach of Labour Contract . . .	»	3
2. S. J. AGAPITIDIS.— World population and employment . . .	»	12
3. B. N. TATAKIS.— The object of the sciences and the object of the science	»	38
4. B. B. DAMALAS.— Present Tendencies Cooperation of European States	»	49
5. Str. C. PAPAIOANNOU.— Europe Betrayed	»	69
6. N. P. BOCHLOGYROS.— Socio-psychological problems of the Greek working adolescent	»	82
7. Ch. EVELPIDIS.— Mutual influences of the Greek and Chinese civilisation	»	105
8. N. J. POLYZOS — Birth Control	»	109
9. M. P. GOUTOS.— Council of Europe and Social Security . . .	»	113
10. G. LASKARIS.— The foundation of the Greek General Confederation of Labor	»	118
11. S. M. GEDEON.— The psychological factor in industrial accidents	»	125
12. Costas Str. PAPAIOANNOU.— The economic interpretation of the class differentiation. (A critique of the Marxian theory upon the social classes)	»	143
13. D. S. COUSSIS.— The Individualism	»	208
14. D. C. PSAROS.— The alterations of the general principles of the public law under the impact of the economic and social policy of the modern democracy	»	222
15. A. P. CANELLOPOULOS.— Regional Differentiations and Economic decentralization in Greece	»	243

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α' Δεκαήμερον Σπουδών Κοινωνικής Πολιτικής

Χρίστου Ν. Ἀγαλλοπούλου :

Ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς

Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν

Ἡ ἀναγκαστικὴ ἐργασία κατὰ τὸ Σύνταγμα

Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Ἑργατικὸν Δίκαιον (Ἑπαινος Ἀκαδημίας)

Ἑργατικὸν Δίκαιον — Σχέσις Ἑργασίας

Στράτου Κ. Παπαϊωάννου :

Οἱ γενεσιουργοὶ λόγοι τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς

Κώστα Γεωργούλη :

Φιλοσοφικὴ καὶ μεθοδολογικὴ τοποθέτησις τῆς Κοινωνιολογίας

Ἡλία Πέριτς :

Ἡ ἐργασιολογία ὡς ἐπιστῆμη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐργασίᾳ

Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου :

Ἡ κρίσις τοῦ Μαρξισμού

Ἡ θεωρία τῆς κοινωνικῆς πάλης

Βιομηχανία καὶ Κοινωνία. Ὁ Μάρξ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ

Οἰκονομικὴ ὑποανάπτυξη καὶ κοινωνικὴ ἐπανάστασις

Παναγιώτου Λαγάκου :

Τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας

Γεωργίου Βλάχου :

Κράτος καὶ Κοινωνία κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν «Ἴσων»

Γεωργίου Παπαλεξανδρῆ :

Φιλελεύθερος Σοσιαλισμὸς

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Κοινωνικὴν Πολιτικὴν

Σοφίας Γεδεών :

Ὁ ψυχολογικὸς συντελεστὴς στὰ ἀτυχήματα ἐργασίας

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

ΔΛΜΑΝΑΚ 1959

Τὸ καλύτερον δῶρον διὰ πάντα πνευματικὸν ἄνθρωπον,
διὰ πάντα ἐπιχειρηματίαν, διὰ πᾶν διοικητικὸν στέλεχος

Πωλεῖται δρχ. 100

Σελίδες 640

ΧΡ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ

1955 — Σελ. 440

(Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Η ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟ ΑΡΘΡΟΝ 13 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

1957 — Σελ. 36

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

1958 — Σελ. 160

(Ἐπαινος Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΣΧΕΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1958 — Σελ. 400

Η ΕΛΛΗΝ. ΝΑΥΤΕΡΓΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1959 — Σελ. 16

ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΔΕΩΝ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΔΙΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΣΤΕΛΕΧΗ

ΤΕΥΧΟΣ Α' - ΔΡΧ. 25

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΚΟΣΤΟΣ STANDARD COST

Ὁ προγραμματισμὸς τῆς παραγωγῆς
Ἡ λογιστικὴ τοῦ προτύπου κόστους
Ὁ ἔλεγχος τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐκμεταλλεύσεως

ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Λογιστικῆς τῶν Βιομηχανικῶν Ἐκμεταλλεύσεων τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς

ΣΕΛΙΔΕΣ 420 - ΔΡΧ. 250

Ἀπαραίτητον βιβλίον διὰ πάντα ἀσχολούμενον μὲ τὴν διοίκησιν, ὀργάνωσιν καὶ λογιστικὴν τῶν ἐπιχειρήσεων